

Universitat de Girona

LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU
DE GIRONA AL SEGLE XIV. ELS LLIBRES D'OBRA

Miquel Àngel CHAMORRO TRENADO

ISBN: 84-688-8626-2
Dipòsit legal: GI-1133-2004

ÍNDEX

Agraïments	p. 4
Prefaci	p. 6
I. HISTORIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS	
1. Introducció	p. 11
2. La historiografia i la col·legiata de Sant Feliu de Girona	p. 13
2.1. La historiografia esbiaixada del segle XVII: Juan Gaspar Roig i Jalpí...	p. 13
2.2. Els inicis i els límits del criticisme documental: Dorca i Villanueva.....	p. 19
2.3. Les relectures del segle XIX.....	p. 31
2.4. Les darreres aportacions: l'anàlisi documental del segle XX i XXI.....	p. 59
3. Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu al segle XIV.....	p.124
3.1. Introducció	p.124
3.2. Aspectes formals dels llibres d'obra del segle XIV.....	p.125
3.2.1. Llibre d'obra 1349	p.125
3.2.2. Llibre d'obra 1351	p.128
3.2.3. Llibre d'obra 1356 – 1360	p.131
3.2.4. Llibre d'obra 1355 – 1365	p.133
3.2.5. Llibre d'obra 1365 – 1391	p.138
3.2.6. Llibre d'obra 1374 – 1384	p.143
3.3. Els escrivans i els registres comptables.....	p.147
3.3.1. Introducció	p.147
3.3.2. Berenguer Ferrer	p.148
3.3.3. Dalmau Corona	p.150
3.3.4. Francesc Corona	p.155
3.3.5. Bonanat de Pont	p.156
4. Conclusions	p.160
II. LA GESTIÓ DE L'OBRA I EL SEU FINANÇAMENT	
5. El funcionament de l'Obra	p.167
5.1. Introducció	p.167
5.2. L'abat, el capítol i els obrers	p.170
5.3. L'obrer i el questor	p.174
5.4. La casa de l'Obra i la confraria.....	p.177

5.5. L'Obra: retribucions i gratificacions	p.180
6. Ingressos i despeses de l'obra	p.182
7. El finançament de les obres	p.186
7.1. Introducció	p.186
7.2. Promotors	p.190
7.2.1. Guillem de Socarrats i Guillem Vendrell	p.190
7.2.2. <i>Annates</i>	p.191
7.3. Els ingressos regulars	p.194
7.3.1. Els bacins	p.194
7.3.2. Deixes i caritat	p.206
7.3.3. Les <i>capides</i> i els cossos	p.212
7.3.4. Els questa	p.213
7.3.5. La confraria	p.217
7.3.6. Altres ingressos	p.218
8. Conclusions	p.223

III. LA CRONOLOGIA CONSTRUCTIVA DE L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU DE GIRONA I LES SEVES COORDENADES ARQUITECTÒNIQUES

9. Introducció	p.228
10. L'església de Sant Feliu de Girona abans del segle XIV: els orígens....	p.229
11. La construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV	p.234
12. La continuïtat de les obres als segles XV - XVIII.....	p.276
13. Conclusions	p.288

IV. L'EXECUCIÓ DE LES OBRES AL SEGLE XIV

14. La direcció de les obres	p.291
14.1. Introducció	p.291
14.2. Pere de Capmagre	p.292
14.3. Pere de Coma	p.293
15. La mà d'obra	p.300
15.1. Introducció	p.300
15.2. Els pedrers	p.311
15.3. Els manobres	p.320
15.4. Les dones	p.325
15.5. Els traginers	p.329

15.6. Els fusters	p.335
15.7. Els ferrers	p.340
15.8. Els calciners	p.342
15.9. Els vidriers	p.342
16. Els materials	p.343
16.1. Introducció	p.343
16.2. La pedra	p.344
16.3. La fusta	p.357
16.4. Els aglomerants: el morter, la calç i la sorra, el guix i la cola	p.363
16.5. Cordes i altres materials	p.368
17. Els mitjans auxiliars	p.373
17.1. Introducció	p.373
17.2. Eines	p.375
17.3. Enginys	p.384
17.4. Bastides	p.389
17.5. Encofrats	p.390
18. Conclusions	p.392
19. Conclusions finals	p.396
20. Bibliografia	p.400

AGRAÏMENTS

En primer lloc, vull agrair al Catedràtic Josep Maria Nolla, director d'aquesta tesi doctoral, l'orientació donada a aquest estudi, amb els seus valuosos consells i les seves correccions, que han fet possible que vegi la llum. A més del suport acadèmic també li vull agrair el seu tracte personal que en tot moment ha estat excel·lent, moltes gràcies Josep Maria. També vull agrair els consells i la paciència del Dr. Josep Mª Marquès que ha estat d'una ajuda inestimable alhora d'endinsar-me en la transcripció dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona. Les seves constants correccions i aclariments m'han permès poder desxifrar l'entrellat, sempre complex, dels llibres d'obra. Vull agrair també els consells del Dr. Joaquim Maria Puigvert pel que fa a l'apartat d'aquesta tesi doctoral dedicat a la historiografia que m'han estat d'una gran utilitat. Vull agrair també el suport de la Dra. Assumpta Roig i del Dr. Pere Freixas, membres del tribunal de la defensa del treball d'investigació previ a aquesta tesi doctoral ja que hem van fer adonar d'alguns aspectes a millorar alhora de confeccionar aquesta tesi. Vull tenir un record especial pel Dr. Joan Domenge que inicialment havia de ser el meu Director de Tesi però que per motius que no venen al cas no ho ha pogut ser.

Voldria agrair, de forma especial, al Departament d'Arquitectura i Enginyeria de la Construcció de l'Escola Politècnica Superior de la Universitat de Girona, en la persona de Rafel Reixach i Coromines, que durant el temps que va ser Director del Departament em va donar totes les facilitats que el seu càrrec li permetia, per poder en un primer moment, cursar els estudis d'Història de l'Art i posteriorment els Cursos de Doctorat que m'ha portat a realitzar d'aquest treball d'investigació. També voldria agrair a altres professors i personal del Departament el seu suport, entre ells a l'Emili Sagrera, Director del Departament en el moment de presentar aquesta tesi, i a l'Ester Gifra. Entre el personal del departament vull destacar la gran ajuda rebuda per part del professor Albert Ribera i pel secretari del departament Josep Ferrer; sense la seva aportació aquesta tesi doctoral no hauria estat possible.

No voldria oblidar-me de les facilitats rebudes per part de totes les persones encarregades d'Arxius i Biblioteques als quals m'he adreçat per buscar la informació que ha donat cos a aquesta tesi doctoral. Voldria agrair de forma especial la

col.laboració d'en Josep Prat i Riera, oficial arxiver de l'Arxiu Diocesà de Girona i a la seva substituta la Kati per l'amabilitat que sempre han mostrat davant de la constant demanda de documents per part del doctorant.

Finalment, vull agrair, el suport rebut per tota la meva família, els pares Antolín i Fernanda, l'esforç dels quals m'ha permès arribar a aquesta fita, a la meva germana Nuri, que ha col.laborat activament durant la realització d'aquest treball, i als meus pares polítics Jesús i Josefina. Finalment, aquesta tesi doctoral, li vull dedicar, de tot cor per la paciència que ha tingut, pels caps de setmana i totes les hores que no li he pogut dedicar i que ella m'ha dedicat, a la meva dona Beatriu. Però de forma especial aquesta tesi doctoral esta dedicada a la nina dels meus ulls, la meva filla Amèlia.

PREFACI

Ja abans d'iniciar la llicenciatura d'Història de l'Art, l'església de Sant Feliu de Girona amb el seu típic campanar amb cossos escalonats i amb l'agulla escapçada, ha exercit sobre mi una gran atracció. Al finalitzar els estudis d'Arquitectura Tècnica i arrel del projecte final de carrera sobre el campanar de l'església de Sant Feliu de Girona vaig tenir ocasió de compondre i publicar un llibre sobre els campanars gòtics gironins¹. És aquesta la raó per la qual em vaig plantejar realitzar la tesi doctoral sobre aquest emblemàtic edifici de la ciutat de Girona que sempre ha quedat a redòs de la catedral, per la importància d'aquesta. El primer pas per poder dur a terme aquesta tesi doctoral passa necessàriament per l'anàlisi de la bibliografia existent sobre el temple del sant màrtir Feliu. Aquesta ens permetrà establir fins a quin nivell han arribat els estudis de l'església objecte del nostre treball i establir un estat de la qüestió, no només pel que fa al segle XIV sinó durant la llarga vida d'aquest edifici. Aquest ha estat l'objectiu de la primera part del nostre treball. Ens hem centrat en la historiografia des del segle XVII fins a l'actual segle XXI que parla de l'edifici en qüestió. Un cop analitzades aquestes fonts ens hem adreçat a la font primària i nucli central d'aquest treball, els llibres d'obra del segle XIV de l'església de Sant Feliu de Girona.

Aquesta primera part del treball s'ha organitzat d'una manera molt simple i a la vegada entenedora, que ens permet seguir *fil per randa* la visió que tenien els historiadors dels del segle XVII fins els nostres dies al voltant d'aquest temple. Per aquesta raó hem dividit el treball en quatre capítols, un per la historiografia esbiaixada del segle XVII, un pels inicis i els límits del criticisme documental del segle XVIII, un per les relectures efectuades durant el segle XIX i finalment un per les anàlisis documentals dels segles XX i XXI. Dels tres primers segles XVII al XIX hem fet una tria dels historiadors més importants ja que els aspectes tractats sobre l'església de Sant Feliu de Girona són repetitius². El primer que intentem fer es fixar les tendències

---

¹ CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel i LLORENÇ MONTELLS, Francesc. *Els campanars gòtics a les comarques gironines*. Diputació de Girona, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona i Universitat de Girona. Girona, 1993.

² Per una informació de la resta d'autors d'aquest període vegeu CHAMORRO TRENADO, M.A. *L'església de Sant Feliu de Girona. La historiografia dels segles XVII – XIX*. Treball de recerca de 9 crèdits (tesi de llicenciatura). Programa de Doctorat d'Història de l'Art (bienni 1998 – 1999).

historiogràfiques del moment ³ per inserir l'autor o autors estudiats dins d'aquest context. Tot seguit hem procedit a analitzar l'obra escrita de l'autor estudiat que parla de l'església de Sant Feliu de Girona, apartat molt breu i que no s'ha pogut fer de totes les obres ja que existeix una evident manca d'informació. El pas següent ha estat donar a conèixer les dades que dóna cada autor respecte a l'edifici objecte de l'estudi, siguin referides al edifici com a tal o siguin d'elements *litúrgics* que trobem dins l'edifici. D'aquests elements *litúrgics* hem recollit totes aquelles dades que parlen de retaules, bustos, sarcòfags, el cadirat del cor, etc.

Com apareixerà al llarg d'aquest primer capítol, el segle més dens pel que fa a nombre d'autors estudiats és el segle XX. No vol dir que sigui el segle de més producció historiogràfica sobre l'església de Sant Feliu de Girona ja que al segle XIX també trobem molts llibres publicats ⁴. Ens hem volgut aturar principalment en tots els autors que publiquen al segle XX ja que realitzaran estudis monogràfics sobre diferents parts o elements del temple sempre recolzant-se en fonts documentals. Aquests autors el que faran serà refermar o desmentir informacions donades per autors anteriors. Recordem que en aquest segle XX, apareixeran més articles que obres de caire monumental o generals sobre l'edifici objecte del nostre estudi, la qual

---

Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Universitat de Girona. Setembre, 2001. Director del treball: Josep Maria Nolla i Brufau.

³ Volem deixar molt clar que en cap moment tractarem de la llengua en què es va escriure la producció historiogràfica catalana d'aquest segle. De totes maneres a la bibliografia existent al final d'aquest treball hi ha obres que tracten sobre aquest problema com: FONTANA I LÁZARO, Josep. “ La fi de l'antic règim i la industrialització, 1787-1868”. *Història de Catalunya* (Coord. Pierre Vilar). Volum V. Edicions 62. Barcelona, 1988 ; FONTANA I LÁZARO, Josep. “ L'altre Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana”. *Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890*. Història de la Cultura Catalana. Volum V. Edicions 62. Barcelona, 1994, pp. 15-33 ; GRAU, Ramon. “L'aportació dels historiadors romàntics”. *Història de la Cultura Catalana*. Volum IV. Barcelona, 1995, pp. 223-247 ; GRAU, Ramon. “ Les batalles de la historiografia crítica”. *Història de la Cultura Catalana*. Volum III. Barcelona, 1996, pp. 167-187 entre d'altres.

⁴ La densitat historiogràfica sobre l'església de Sant Feliu de Girona que trobem al segle XIX, és una mica fictícia ja que la majoria de les novetats són aportades pels tres primers autors que analitzarem, La Canal i Merino (aquest darrer no va visitar mai la ciutat de Girona), autors de *España Sagrada*, Piferrer, autor de *Recuerdos i bellezas de España* i Villanueva, autor de *Viage literario a las iglesias de España*. Malgrat la gran densitat del segle XIX, el segle XVIII, amb la figura del canonge Dorca, és fonamental per a fixar la història de l'església de Sant Feliu de Girona.

cosa permetrà als autors aprofundir i millorar els coneixements sobre diferents aspectes del temple del màrtir Feliu.

Un cop analitzada la historiografia existent sobre l'església de Sant Feliu de Girona hem passat a analitzar la font primària, els llibres d'obra, base documental per la realització d'aquest treball. Abans de continuar ens agradaria deixar clar que tal com diu el títol d'aquesta tesi doctoral *La construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV. Els llibres d'obra*, el nostre treball es centrarà en aquesta documentació, deixant de banda, sempre i quant no s'hagi publicat, les restes de fonts que parlin del temple del màrtir Feliu ⁵. En l'anàlisi d'aquests llibres d'obra en primer lloc tractarem dels aspectes formals, on parlarem del contingut, organització d'aquest, foliació, estat i característiques físic dels llibres d'obra, etc. per en segon lloc, analitzar els diferents escrivans o secretaris encarregats de la seva redacció i l'aportació de cadascun d'ells pel que fa a la sistematització dels registres comptables.

La segona part d'aquesta tesi doctoral, *La gestió de l'obra i el seu finançament*, ja entra a analitzar el contingut dels llibres d'obra i la informació que aquests aporten per entendre el funcionament de l'Obra. Aquesta institució, ja ho veurem al detall al llarg d'aquest treball, és una institució creada per administrar un edifici religiós. No només es tracta de controlar aspectes relacionats amb la construcció de l'edifici en qüestió sinó també de controlar el funcionament litúrgic d'aquest establint les necessitats en cada moment. En aquest apartat bàsicament ens hem centrat en els ingressos que rep l'Obra la qual cosa ens permet establir el rol de l'abat, del capítol, dels obrers – l'obrer escrivà, l'obrer, els questors –, la funció de la casa de l'Obra i la Confraria, les retribucions i gratificacions així com els salaris dels membres de l'Obra. També ens permetrà conèixer els promotors de l'església de Sant Feliu i les diferents fonts d'ingressos que té l'Obra: ingressos regulars com els bacins, les deixes o els drets d'estola (*capidas* i *cossos*) o altres ingressos com la venda de material de l'Obra, la venda de cera, la venda de pigments, etc. També comentarem, a tall d'inventari, el conjunt de les despeses i els ingressos més habituals que trobem en els llibres d'obra. Veurem que alhora de dur a terme la gestió i el finançament, l'Obra i, sobretot

---

⁵ Deixarem de banda fonts com l'Arxiu Històric Provincial de Girona (arxiu de protocols), el *Liber capituli* o les visites pastorals de l'Arxiu Diocesà de Girona i altres documents referits a la col·legiata de Sant Feliu sempre i quant aquests no hagin estat publicats per algun autor.

l'estament eclesiàstic, establirà unes formules per aconseguir la màxima quantitat d'ingressos per l'Obra.

En la tercera part d'aquest treball analitzarem la cronologia constructiva de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquesta part l'hem dividit en tres capítols – deixant de banda la introducció i les conclusions –, les notícies que tenim del temple abans del segle XIV, la construcció durant el segle XIV a través de l'anàlisi dels llibres d'obra i la continuïtat de les obres fins el segle XVIII en que es construirà la capella de Sant Narcís. El primer i el darrer capítol s'han realitzat en base a les aportacions dels historiadors estudiats en la primera part d'aquesta tesi doctoral, mentre que el segon es fruit de l'estudi exhaustiu de les despeses que apareixen en els llibres d'obra del temple del sant màrtir gironí. En aquest segon capítol apareixeran citades totes aquelles obres que tenen lloc durant el segle XIV, siguin més o menys importants. A més, s'establirà una seqüència cronològica pel que fa a la construcció del temple intentant en cada moment establir en quina fase del procés constructiu es troba. Per exemple quan s'analitzi la construcció del campanar gòtic establirem si s'estan realitzant els fonaments, si s'aixequen els murs, si s'està realitzant una volta, si s'estan aixecant bastides, si es desmunta una paret, si es fa l'escala de cargol, etc. En l'estudi d'aquest procés constructiu ens hem aturat, de forma breu ja que seran objecte d'un examen exhaustiu en la darrera part d'aquest treball, en els diferents mestres d'obres que intervenen en la construcció del temple de Sant Feliu de Girona ⁶.

En la quarta part, la darrera d'aquest treball, analitzarem l'execució de les obres al segle XIV. Hem dividit aquesta secció del treball en quatre capítols fonamentals, el primer dedicat a la direcció de les obres, el segon dedicat a la mà d'obra, el tercer dedicat als materials i el darrer dedicat als mitjans auxiliars ⁷. Pel que fa a la direcció i a la mà d'obra s'han estudiat aspectes bàsics com el seu salari amb les corresponents fluctuacions al llarg del segle XIV, les seves obligacions quan signaven un contracte – els mestres d'obra –, la seva jornada laboral, l'absentisme laboral i els seus motius, els treballs que realitzaven i la relació laboral entre els diferents oficis de la construcció en època medieval, etc. En aquest apartat sortiran a la llum aquells personatges anònims que queden sota la direcció del mestre d'obres, el gran protagonista de la construcció,

---

⁶ En aquest capítol també tindran cabuda els mestres pedrers, considerats molts d'ells, com autèntics mestres d'obra.

⁷ En aquest darrer capítol s'inclouen les eines i els enginys utilitzats en la construcció medieval.

però sense els quals no seria possible la realització dels grans edificis gòtics. Respecte als materials estudiarem els diferents materials utilitzats en la construcció de l'església de Sant Feliu, amb un paper estelar de la pedra ⁸, i les diferents formes de treballar-los i de col·locar-los en obra. Dins de l'anàlisi dels materials analitzarem el procés que pateixen des de la seva extracció fins a la seva col·locació en obra analitzant des del tipus de materials, a la seva forma, el seu emmagatzament, el seu transport, etc. Finalment dedicarem el quart capítol d'aquesta darrera part del nostre treball a l'anàlisi dels mitjans auxiliars. Dins d'aquest capítol separarem les eines dels enginys, de les bastides i dels encofrats. Ja veurem que els llibres d'obra donen molta informació sobre les eines utilitzades, sobretot les dels pedrers ⁹, mentre que pel que fa als enginys, bastides i encofrats les notícies són més aviat escadusseres. Tot i així, la informació és molt interessant i ens permet observar, comparant-la amb altres publicacions sobre aquest tema, que els mitjans auxiliars utilitzats en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona no difereixen dels que s'utilitzaven en la mateixa època en la construcció dels grans edificis gòtics catalans i de la resta d'Europa.

A més d'aquests capítols, evidentment, no manquen apartats bàsics, com aquest mateix prefaci, les conclusions parcials de cada capítol, una conclusió final i la bibliografia. Hem de dir que com heu vist aquest prefaci, simplement intenta explicar com està organitzat el treball i els motius pels qual s'ha organitzat d'aquesta manera. Hem cregut oportú presentar un capítol final amb les conclusions, que engloben i sintetitzen les realitzades capítol a capítol. I per això creiem que deixen avaluar l'aportació de la nostra tesi al coneixement del temple.

---

⁸ També tindrem la fusta, els aglomerants i les cordes i altres materials.

⁹ Els llibre ens donen dades sobre el seu preu, les constants reparacions a que estan sotmeses, la seva utilització per treballs concrets, etc.

I. HISTORIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

1.INTRODUCCIÓ

Comencem l'estudi anàlitzant les fonts documentals que aporten informació sobre l'església de Sant Feliu de Girona. En aquesta introducció tractarem fonamentalment dels aspectes relacionats amb la historiografia referent a l'església de Sant Feliu de Girona – ens centrarem bàsicament en les dades d'àmbit constructiu però sense deixar de banda la informació que ens ajuda a entendre l'origen i l'evolució del temple – ja que per les fonts primàries, els llibres d'obra, hem cregut convenient realitzar una introducció separada d'aquesta.

La historiografia de l'església de Sant Feliu de Girona l'hem separada per segles tractant els segles XVII, XVIII, XIX i XX – XXI. Del dos primers segles hem triat aquells autors més importants pel que fa a la seva aportació historiogràfica per l'estudi del temple del sant màrtir Feliu. Això si, sempre realitzant una petita descripció de les corrents historiogràfiques existents en cada època per poder adscriure els autors estudiats a alguna d'aquestes. Ja amb el títol que hem donat a cadascun dels capítols hem intentat fixar la corrent historiogràfica o el tarannà de la historiografia en el segle objecte d'estudi.

Dels dos primers segles estudiats, el segle XVII i XVIII, tot i que no hi ha gaires autors que tractin el nostre edifici, hem fet una tria dels més destacats ja que es repeteixen en les notícies aportades. Del segle XVII ens hem quedat amb la figura de Roig i Jalpí, representant de la historiografia basada en els *falsos cronicons*, tot i que l'hem contraposat amb altres autors de l'època. Del segle XVIII hem triat les figures del canonge Dorca i Villanueva, representants del criticisme documental, però tal com diu el títol amb els seus límits. Com veurem, les aportacions del canonge Dorca seran el punt de partida, per tots els futurs estudis sobre l'església de Sant Feliu de Girona.

El segle XIX serà un segle dens pel que fa a la producció historiogràfica de l'edifici objecte del nostre estudi. Malgrat la gran quantitat d'autors que tractaran el temple del sant màrtir gironí haurem de destacar bàsicament tres autors per sobre de tots: els autors de *l'Espanya Sagrada* (Merino i sobretot La Canal), Piferrer – amb els seus

Recuerdos i Bellezas de España – i Botet i Sisó, amb els seus primers estudis arqueològics ¹⁰. Tot i centrar-nos en aquests tres autors no deixarem de banda altres autors que publiquen sobre el temple de Sant Feliu durant el segle XIX.

Un apartat a part dins d'aquesta primera part del nostre treball mereixen els historiadors del segle XX. En aquest cas hem intentat, potser se'ns ha escapat algun, estudiar tots els autors que tracten en la seva totalitat o en alguna de les seves parts l'església de Sant Feliu de Girona. Com ja hem comentat en el capítol 2.3. d'aquesta primera part de la tesi doctoral hem deixat de banda, això no vol dir que no les haguem consultades, totes les enciclopèdies que tracten sobre l'edifici objecte del nostre estudi ja que no són res més que síntesis de treballs realitzats per autors d'aquest segle que ja hem analitzat. L'interés per no deixar de banda cap autor d'aquest segle XX – XXI ve donat pel fet que aquests autors, a través de les fonts documentals – les primàries – , conservades refermaran o discutiran les aportacions dels historiadors de segles anterior.

Degut al gran volum d'informació generada durant aquest darrer segle hem cregut oportú, deixar de banda la classificació cronològica utilitzada pels segles anteriors, i separar les obres segons el seu contingut. Hem anat analitzant les diferents publicacions seguint el següent criteri: 1.- Obres que analitzen l'església de Sant Feliu en el seu conjunt, 2.- Obres que parlen d'algun element arquitectònic o constructiu del temple del sant màrtir Feliu i 3.- Les que parlen d'elements lítúrgics (retaules, pintures, sarcòfags, etc.). Dins de cadascun d'aquests apartats si que hem ordenat les obres cronològicament. Com veurem en aquest capítol trobem un seguit d'autors, que publiquen diferents llibres i articles, que seran importantíssims, per les seves aportacions, pel nostre treball. D'entre aquests destacariem a Josep Maria Marqués, Josep Clara – per les noves dades sobre el campanar del temple del sant màrtir gironí –, Elié Lambert, Eduardo González Hurtebise, Àngels Masià de Ros, Canal-Canal-Nolla-Sagrera – per la seva aportació al coneixement del burg de Sant Feliu al segle XIV – i, l'obra, més general però pionera en la matèria de Pere Freixas. *L'art gòtic a Girona. Segles XIII – XV*. Per sobre de tots hem de destacar els articles de Àngels Masià de Ros i de Josep Maria Marqués dedicats als llibres d'obra de l'església de Sant Feliu al segle XIV.

---

¹⁰ És un dels primers estudiosos que s'interessen pels sarcòfags encastats al presbiteri de l'església de Sant Feliu de Girona.

2. LA HISTORIOGRAFIA I LA COL·LEGIATA DE SANT FELIU DE GIRONA

2.1. LA HISTORIA ESBAIXADA DEL SEGLE XVII: JUAN GASPAR ROIG I JALPÍ

Dins del segle XVII, a més de Juan Gaspar Roig i Jalpí, trobem altres autors que s'interessen per la col·legiata de Sant Feliu de Girona com: Jeroni Pujades i Onofre Relles.

Jeroni Pujades (1568-1635) va escriure una de les primeres cròniques publicades a Catalunya – la primera part en català el 1609 – i sobre Catalunya. Aquesta crònica va ser editada, tal com la coneixem actualment, l'any 1829¹¹, i també sabem de l'espoli de gran quantitat de documents que havien de formar aquesta crònica que va fer l'arquebisbe francès Pere de Marca¹². Seguint aquesta mateixa línia trobem a un altre historiador molt important a casa nostra com era Esteve Corbera (1563 – 1630/35) que amb la seva crònica, dividida en sis llibres¹³, titulada *Cataluña Illustrada. Contiene su descripcion en comun, y particular con las poblaciones, dominios, y successos, desde el principado del mundo asta que por el valor de su nobleça fue libre de la opresion sarracena*¹⁴.

---

¹¹ Torres Amat, ajudat pel canonge Albert Pujol i per l'arxiver Prosper de Bofarull, publicà tota l'obra, titulant-la *Crónica universal del principado de Cataluña* (Barcelona,1829). Recollí innombrables documents, molts d'ells perduts ara en l'original, en els tres volums de *Flosculi* i algun de diversos que Pere de Marca, arquebisbe de Paris, s'endugué a França, l'any 1644, i ara són a la Bibliothèque Nationale de París.

¹² Aquest historiador va aprofitar tots els documents sostrets a Catalunya el segle XVII pels francesos (també intervingué el mateix autor) per publicar la seva obra *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, et circumjacentium populorum*. Franciscum Muguet. Paris, 1688.

¹³ SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. "Historiografía e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la Cataluña ilustrada de Esteve de Corbera". *Pedralbes*. Núm. 13. Febrer, 1993, p. 553.

¹⁴ "Uno dellos es el Dotor Hieronymo Pujades q[ue] a sido el primero que rompiò este hilo, y abrio camino entre tantas dificultades dandonos una Cronica general de Cataluña, y aunque poco conocida de los Estra[n]geros por haverla escrito en lengua Catalana, y mal reçibida dela emulacion de sus co[n]naturales, esta texida, y continuada con gran cuydado,y prudencia, y con advertencias, y curiosidades muy dignas de estimacion, ha trabajado mucho, y siempre a su costa rebolviendo Archivos,

Totes aquestes cròniques aporten poques notícies sobre l'església de Sant Feliu de Girona. El motiu és que es centren només en tres esdeveniments puntuals: el martiri de Sant Narcís i el seu enterrament a l'església de Sant Feliu de Girona – en aquells temps catedral sota la invocació de Santa Maria¹⁵ –, la donació de la corona d'or per part del rei Recared al sepulcre de Sant Feliu i la reconquesta de Girona per part de Carlemany¹⁶. A més es tracta d'historiadors laics que no disposaven de les mateixes oportunitats que els eclesiàstics a l'hora de publicar la seva producció històrica i que, per la seva formació¹⁷, narraven la història que interessava al segle

---

averiguando antiguedades, y empleando lo mejor de su vida en diligencias, y peregrinaciones en caminadas a este fin tan loable, sin que aya tenido jamas animo o favor publico, o particular que le alentara, y socorriere en tan honrosa ocupacion: antes algunos que no saben lo que valen aquellos trabajos quieren a càrrega cerrada codenarlos: tristes esstos de una emulacion envidiosa. Condenan lo que no alcançan que ay grandes leguas de la presuncion ala Obra.” CORBERA, Estevan de. *Cataluña ilustrada. Contiene su descripcion en comun,y particular con las poblaciones, dominios, y successos, desde el principado del mundo asta que por el valor de su nobleça fue libre de la opresion sarracena.* Antonio Gramiñani. Nàpols, 1678, p. 6. Quan escriu aquesta obra encara no havia sortit a la llum la segona part de l'obra de Pujades que havia de començar a partir de la reconquesta del territori català després del domini sarraí.

¹⁵ Vegeu CORBERA, Estevan de. *Cataluña ilustrada...*, op. cit., pp. 112-113.

¹⁶ “... , cuando Cárlo Magno Rey de Francia y Emperador de Alemania hubo conquistado Gerona, fundó la iglesia mayor, Seu ó Catedral, donde hoy está, á título y honor de Santa Maria..” PUJADES, Geronimo. *Cronica universal del Principado ...* , volum 3-4, llibre IV, op. cit., p. 147. Aquesta també tindria una doble invocació ja que Pujades diu: “... quitadas las impuricias y sarracenas suciedades, añadida alguna parte nueva y fuerte para que ayudase á su hermosura y fortaleza, levantada la nueva iglesia á invocación y título de Santa Cruz y Santa María, ...” PUJADES, Geronimo. *Cronica universal del Principado de Cataluña.* Volum 5-6, llibre VIII. Barcelona, 1829, p. 236.

¹⁷ La majoria d'aquests cronistes, és el cas de Jeroni Pujades, eren juristes.

XVII¹⁸. Hem de recordar que en aquest segle XVII a Catalunya per visitar els arxius es necessitava un permís dels governants, obstacle que moltes vegades era insalvable¹⁹.

Juan Gaspar Roig i Jalpí (1624-1691) s'insereix dins els autors eclesiàstics del segle XVII. F. Sánchez i A. Montserrat²⁰ destaquen: “ ... *la gran importancia de los eclesiásticos, como uno de los grupos socioculturales fundamentales en la elaboración del discurso histórico. He aquí los datos cuantitativos relevantes al respecto: de los 38 autores, correspondientes al siglo XVII, de obras sobre historia de Cataluña, citados por Mateu Llopis, 14 fueron eclesiásticos (4).*” Aquest historiador tenia entre d'altres càrrecs el de cronista de la Corona d'Aragó (1670-1673) i el de Superior Provincial. Dins la subdivisió que fan Sánchez i Montserrat²¹ el nostre autor estaria inclòs en el grup que es dedica a la realització d'obres històriques on es preten exaltar les qualitats històriques d'una ciutat, en aquest cas Girona.

Juan Gaspar Roig i Jalpí en la seva obra *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*. Barcelona, 1678, fa un recorregut pels esdeveniments històrics més destacats que mencionen, d'una o altra forma, la col·legiata de Sant Feliu de Girona.

En primer lloc esmenta l'existència d'una petita capella, on actualment es troba l'excol·legiata, on haurien mort, durant la persecució romana, els màrtirs Sant Narcís

---

¹⁸ “*La tarea del historiador aparece estrechamente vinculada así, desde la perspectiva de las instituciones políticas, al arte del gobierno y a la preservación de sus derechos específicos. No es raro, por ello, que los juristas hayan desempeñado, especialmente desde el siglo XVI, un papel tan importante en la investigación histórica, cuando aún no existía una preparación profesional para ésta.*” SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. “Historiografía e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la Cataluña ilustrada de Esteve de Corbera”. *Pedralbes*. Núm. 13. Febrer, 1993, p. 548.

¹⁹ SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. “Historiografía e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la Cataluña ilustrada de Esteve de Corbera”. *Pedralbes*. Núm. 13. Febrer, 1993, p. 554.

²⁰ MARCOS SÁNCHEZ, F. i MONTSERRAT RULL, A. “La producción historiográfica de los eclesiásticos catalanes en el siglo XVII: Algunas aportaciones.” *Iglesia y sociedad en el Antiguo Régimen. III Reunión Científica.. Asociación Española de Historia Moderna, 1994. Volum I. Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1995, p. 48.*

²¹ MARCOS SÁNCHEZ, F. i MONTSERRAT RULL, A. “La producción historiográfica ...”, op. cit. pp. 50-52.

bisbe i Sant Feliu diaca al voltant de l'any 307²². Posteriorment, a partir de L'emperador cristià Constantí hauria restaurat i ampliat aquesta capella col·locant-se en ella els cossos de San Narcís bisbe i de Sant Feliu diaca junt amb altres màrtirs gironins que van quedar sepultats l'any 307 .

Carles el Gran, després de l'expulsió dels sarraïns, hauria restaurat de nou aquesta església i tornat a ubicar en ella els cossos dels màrtirs gironins, amagats durant el domini sarraí, excepte el de Sant Feliu diaca que Carles el Gran es va emportar a París i el de Sant Feliu doctor “...; *el qual se tiene por constante, que està sepultado en la Cathedral; ...*”²³. El cos de San Narcís bisbe, segons l'autor, s'hauria retrobat cap a l'any 980 quan Berengari era bisbe. En aquests moments l'església de Sant Feliu ja devia ser col·legial (des del regnat de Lotari rei de França cap a l'any 955) i en ella es trobava el sagrat cap de Sant Feliu doctor, o una part d'ell.

L'autor dedica gran part de la seva obra a rebutjar, segurament per pressions dels canonges de la catedral, que la col·legiata de Sant Feliu de Girona hagués estat en algun moment catedral²⁴. Per Roig i Jalpí, l'església de Sant Feliu no era res més que: “... *una Capilla harto capaz, que como entonces no se cuidava tanto de la pulicia en lo material del edificio de los Templos, como de que estuviessen en parte segura, facilmente, y con presteza se pudo hazer. Consagròla nuestro glorioso Santo à la Reyna de los Angeles Maria Sacratíssima, y despues hasta que en aquel mismo suelo donde estava la casa, y en ella la Capilla, fue edificada la Iglesia de S. Felix, fue llamada, Capilla de Santa Maria de los Angeles, ...*”²⁵, i la importància de l'església es centra en la gran veneració que tenia el cos de San Narcís bisbe, i la seva intitul·lació només vindria com a reconeixement al

---

²² Aquest any el dóna Francesc Dorca en al seu llibre *Colección de noticias para la historia de los santos martires de Gerona*, Imprenta de Tecla Pla Viuda, Barcelona. No queda reflectit l'any de l'edició però Jaime Villanueva ens diu que va ser l'any 1807, un any després de la mort de Dorca.

²³ ROIG I JALPÍ, Juan Gaspar. *Resumen historial de las grandezas y antiguedades de la ciudad de Gerona*. Barcelona, 1678, p. 337.

²⁴ Roig i Jalpí dedica el capítol 22 (pp. 161-192) del seu *Resumen historial de las grandezas y antiguedades de la ciudad de Gerona*, 1678 a aquest tema. Intenta provar, amb els mateixos documents que utilitzen altres autors per afirmar la catedralitat de Sant Feliu durant un període de temps determinat, que això mai va succeir. Sobretot està totalment en contra de les tesis que promou Geroni Pujades i contra els llibre d'Onofre Relles *Historia apologética de la vida y martirio de San Narciso, hijo y Obispo de Gerona* motiu que l'impulsarà a escriure *Verdad Triunfante* on rebutja les tesis d'aquests autors.

²⁵ ROIG I JALPÍ, Juan Gaspar. *Resumen historial ...*, op. cit., p. 35.

famós màrtir gironí Sant Feliu. Sota la regla de Sant Agustí hauria esdevingut col·legial i segons l'autor, de les insignes, ja que podia competir amb algunes de les catedrals de renom. Les relacions entre la Catedral i l'església de Sant Feliu de Girona durant les processons i en el cor d'ambdues esglésies, per l'autor, no són res més que la prova de la filiació de Sant Feliu a la Catedral.

Onofre Relles (1630-1692) en la seva obra *Historia apologética de la vida y martirio de San Narciso, hijo y Obispo de Gerona* (Barcelona 1679) defensa, – com ho fan també Francesc de Cartellà, Jeroni Pujades i Fray Antoni Vicenç Domenech – amb les mateixes fonts documentals utilitzades per Roig i Jalpí, la catedralitat de l'església de Sant Feliu de Girona²⁶. Gaspar Roig el replicarà amb un altre llibre titulat, *Verdad triunfante, discurso histórico apologético ...* publicat l'any 1680.

Un cop acabat el seu recorregut històric, Roig i Jalpí, es centra en la descripció del temple – resenya a la que no fan referència els seus contemporanis - dient-nos que es “... *magnifico en lo material, y en lo formal tan grave, è insigne como le vemos; dando para ello aquellos antiguos Prelados, y Canonigos de la Cathedral parte de su sacratissima cabeça, para que en èl fuesse adorada, y venerada, como lo es.*”²⁷ i que es tracta d'un edifici construït “a lo antiguo”, referint-se a la fabrica romànica exterior. També menciona les seves tres naus i un gran presbiteri tancat amb reixes de ferro i fa un recorregut per totes les capelles de l'església i enumera els altars amb els seus beneficis i si aquests són consagrats o no. Aquests altars són: el de Sant Narcís, el de Sant Jaume o Santiago, el de Nostra Senyora dels Dolors, el de Tots els Sants, el del Sagrament i San Agustí, el del Sant Sepulcre, el de Sant Rafael i Sant Sebastià, el de Nostra Senyora dels Àngels, el de la Santíssima Trinitat, el de Sant Josep, el de Nostra Senyora de Gracia, el de Santa Anna, el dels Sants Joan, Nicolas i Trobat, el de Sant Vicenç, el de Sant Llorenç i Santa Cecília, el de la Santa Creu i el de Sant Esteve.

L'església està orientada d'est (altar major) a oest i disposa d'una façana de pedra magnífica. També disposa, segons l'autor, de dues portes laterals per on accedeixen les processons generals. Ens destaca l'excel·lent campanar del qual disposa aquesta

---

²⁶ Vegeu una síntesi de l'argumentació d'Onofre Relles a CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. *L'església de Sant Feliu de Girona. La historiografia dels segles XVII-XIX*. Treball d'investigació Universitat de Girona. Setembre, 2001, pp. 21-24 (inèdit).

²⁷ ROIG I JALPÍ, Juan Gaspar. *Resumen historial ...*, op. cit., p. 341.

església. L'autor assenyalava que aquest campanar va ser escapat per un llamp el 9 de febrer de 1581.

Entre les obres realitzades a l'església de Sant Feliu, Roig i Jalpí destaca la fortificació l'any 1285, davant els atacs francesos, amb dos objectius: protegir el sagrat cos de Sant Narcís i les relíquies i evitar la caiguda de la ciutat ja que la seva situació era estratègica al trobar-se molt a prop de les muralles que defensaven la ciutat de Girona. Tot i la seva fortificació “ ... , ganaron los franceses la Iglesia de San Felix, donde con muchas otras reliquias, como varias vezes avemos dicho, descansa el sagrado cuerpo de nuestro San Narciso, y entrando en aquel santissimo Templo, cuyo suelo està consagrado con la sangre de innumerables Martyres, vilmente le profanaron los que venian à ganar Indulgencia plenaria de sus pecados, atreviendose sacrilegamente, no solo à los Altares, Aras sacrosantas, santissimas Imágenes, y todo lo demàs sagrado, sino que sin guardar respeto al santo cuerpo de nuestro glorioso Obispo, aviendo primero profanado su Altar, y despojado de todos sus ornamentos, votos, lamparas, y demàs que en èl avia, intentaron sacarlo con suma ignominia de su reverente tumulo, para arrastrarle por el suelo, y hazerle pedaços.”²⁸. Aquesta profanació seria la causa del miracle de les mosques que va produir la fugida de l'exercit francès de la ciutat de Girona.

Per finalitzar amb la descripció del temple, Roig i Jalpí, ens descriu la capella més important de l'església, la dedicada a Sant Narcís i la capella del Santíssim Sagrament. Les ubica, la primera al costat de l'evangeli tocant al presbiteri i la segona al mateix costat però a tocar el campanar. En la dedicada a Sant Narcís ens remarca la existència d'una tarima de pedra a la qual s'accedeix mitjançant quatre grades del mateix material i una reixa de ferro que forma un petit presbiteri. En la dedicada al Santíssim Sagrament – avui de la Passió i Mort –, que va ser acabada l'any 1674, menciona que cada divendres s'hi fa exposició del Sobirà Sacrament i es canten nades i motets amb una petita celebració espiritual.

Com a element més que forma part de l'església – molt important sobretot en època medieval – Roig i Jalpí destaca la gran quantitat de relíquies, procedents del sùbsol on havien mort gran quantitat de cristians (sants màrtirs), que s'anaven

---

²⁸ ROIG I JALPÍ, Juan Gaspar. *Resumen Historial ...*, op. cit., pp. 68-69.

col·locant a les parets de l'església a mida que s'aixecava la nova fàbrica. Entre les relíquies destaca el cap de plata dins el qual es troba el cap de Sant Feliu doctor.

Dins els complements litúrgics l'autor destaca l'existència d'un retaule magnífic de fusta daurada i pintada i el seu cor situat al bell mig de l'església amb un cadirat amb cadires a dos nivells. En la capella de Sant Narcís trobaríem un altar amb el seu retaule de fusta que arriba fins a la volta de la capella també realitzada amb fusta. En el retaule apareixeria la figura de Sant Narcís a escala natural i set plafons separats per columnes, on es representa la vida i martiri del sant. Sobre l'altar estaria situat el sepulcre de Sant Narcís de marbre esculpit i dins d'aquest, trobaríem la urna de fusta on es troben les despulles del sant.

2.2. ELS INICIS I LÍMITS DEL CRITICISME DOCUMENTAL: FRANCESC XAVIER DORCA I JAIME VILLANUEVA

El segle XVIII és conegut com el segle del criticisme documental que Josep Mestres defineix com la “... , actitud cultural de desconfiança sistemàtica envers les opinions acceptades tradicionalment i d'esforç per basar tots els coneixements humans en l'observació directa i el raonament.”²⁹. Aquest corrent historiogràfic rebutjava les mistificacions barroques³⁰ i les fonts secundàries per centrar-se en una recerca exhaustiva de les fonts primàries (documents originals). Com diu Joan Mercader: “El segle XVIII ens presenta a tot arreu mostres genuïnes d'aquest entusiasme delirant per copiar documents, esbrinar arxius, aplegar monedes, medalles, inscripcions, i tot, de cara a la realització de projectes monumentals: ... “³¹. Per realitzar aquesta tasca són fonamentals les ciències auxiliars com la paleografia, la diplomàtica o la numismàtica que permeten destriar els coneixements falsos dels veritables.

---

²⁹ *Diccionari d'Història de Catalunya* (Dir. Jesús Mestres i Campí). 1 Volum. Edicions 62. Barcelona, 1992, p.320.

³⁰ De totes maneres s'ha de dir que: “En el cas de la historiografia catalana del segle XVIII, els corrents internacionals de la crítica portaven a trencar amb la tradició barroca, però l'estima dels valors patriòtics que impregnen les obres d'aquesta darrera actuava en sentit contrari.” ; GRAU, Ramon. “Les batalles ...”, op. cit., p.165.

³¹ MERCADER I RIBA, Joan. *Historiadors i erudits a Catalunya i València en el segle XVIII*. Episodis de la història. Dalmau editors. Barcelona, 1966, p. 4.

Aquest moviment tindria el seu origen a mitjan segle XVII amb figures com els benedictins, belgues Bolandistes, Mabillon i Montfaucon. Els precursors d'aquest corrent a Catalunya serien Josep Taverner i d'Ardena, Manuel Marià Ribera i Josep de Mora conegut com a marquès de Llió i, a Espanya, el pare Flòrez i els seguidors de la *España Sagrada*, La Canal i Merino, així com Villanueva. El canonge Dorca (1737-1806)³² i Jaime Villanueva (1765-1824)³³ serien uns representants més d'aquest moviment.

Tot i ser el segle del criticisme documental encara trobem representants de la historiografia barroca com Narcís Feliu de la Penya. Aquest advocat va escriure com a obra més important *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos, y famosos hechos de la nación catalana, de sus santos, reliquias, conventos, y singulares grandezas, y de los más señalados, y eminentes varones, que en santidad, armas, y letras han florecido desde la primera población de España año del mundo 1788. antes del nacimiento de Christo 2174. y del diluvio 143. hasta el presente de 1709*. Aquesta obra va ser publicada per Josep Llopis l'esmentat any de 1709 a Barcelona. És una obra genaral amb una manca evident de sentit crític i una presentació clàssica.

A finals del segle XVII “... , els falsaris emplenaven els buits estratègics a gust seu o dels seus patrocinadors. Una perniciosa emulació entre els diversos agents polítics havia anat desenvolupant una historiografia que barrejava veritat i fantasia, sovint amb el recurs a autoritats inexistents o amb l'ajut de falsificacions bibliogràfiques o documentals.”³⁴. De la mà del marquès de Mondéjar i de Nicolás Antonio es posa fi a la producció d'aquest tipus d'obres. En aquesta tasca col.laborà a Catalunya, ja al segle XVIII, Gregori

---

³² Per obtenir més informació sobre la vida de l'autor i la seva obra vegeu JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *El canonge Dorca i la il.lustració gironina*. Treball d'investigació dirigit pe Dr. Antoni Simón i Tarrés. Facultat de Filosofia i Lletres. Departament d'Història Moderna i Contemporània. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1992 (inèdit). Existeix també un article de síntesi de ANTÓN PELAYO, Xavier i JIMÉNEZ SUREDA, Montse. “El Canonge Dorca i la il.lustració gironina”. *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara: Solsona 1993*. Volum I. Barcelona, 1993, pp. 61-72.

³³ Tot i tractar-se d'una obra publicada l'any 1850 l'hem inclòs en el segle XVIII ja que es va gestar en aquest moment. La part dedicada a girona es va compondre ja dins el segle XIX.

³⁴ GRAU, Ramon. “Les batalles ...”, op. cit., p. 167.

Mayans (1699 – 1782)³⁵ i el grup valencià dels novatores. Una de les institucions precursors del nou corrent historiogràfic serà la Universitat de Cervera – el focus intel·lectual més important a la Catalunya del segle XVIII – d'on sortiran figures com Josep Finestres i el mateix Dorca. Aquesta afirmació s'ha posat en dubte degut al caràcter eminentment humanista (classicista) d'aquesta institució.

A partir de la segona meitat del segle XVIII – al costat del corrent erudit sorgeix el gènere de la història filosòfica³⁶ – apareix la figura cabdal del criticisme documental a casa nostra, Jaume Caresmar (1717-1791). Aquest historiador, premonstratenc del convent de Bellpuig de les Avellanes, va crear l'anomenada Escola de les Avellanes – com a deixebles va tenir els pares Pasqual i Martí – i es va envoltar de col·laboradors tant a Espanya³⁷ com a la resta d'Europa. Aquests realitzaran una tasca exhaustiva de sistematització arxivística i de recopilació de documents, tasca només a l'abast dels ordes religiosos (premonstratesos i benedictins majoritàriament). A aquests erudits els interessava la genealogia de les institucions civils i eclesiàstiques per tal de dotar-les amb títols d'honor. Aquest interès ja ve del barroc però amb la recerca sistemàtica de documents autèntics les monografies pericials no resulten suficients.

Jaume Caresmar va establir contactes amb el canonge Francesc Xavier Dorca³⁸ i amb Antoni de Capmany. Amb Dorca tenia com a afinitat la seva visió de la història on no tenien cabuda les tradicions populars i si tot allò que s'ajustés a la veritat i es pogués provar mitjançant documents. Per Fontana, Antoni de Capmany seria la figura clau de la historiografia del segle XVIII per la gran aportació que va fer amb l'obra *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*³⁹.

---

³⁵ “El coneixement profund que tingué Mayans dels falsos crònicons i de tantes invencions ridícules que comprometeren durant més d'un segle la historiografia hispana i la desacreditaren davant doctes i profans, va imposar-li l'obligació de depurar tots els racons de la història pàtria, acudint-hi amb una rigurosa i sana crítica.” MERCADER I RIBA, Joan. *Historiadors i erudits ...*, op. cit., p. 49.

³⁶ GRAU, Ramon. “Les batalles ...”, op. cit., p. 177.

³⁷ MERCADER I RIBA, Joan. *Historiadors i erudits ...*, op. cit., pp. 14-15.

³⁸ Un exemple d'aquests contactes és la *Carta del P. D. Jaime Caresmar a D. Francisco Dorca* que apareix publicada en el apendix LVII del volum XLIII de la *España Sagrada*.

³⁹ Vegeu CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. *L'església de Sant Feliu ...*, op. cit., p. 23.

Els historiadors d'aquesta època van rebre la influència de la il·lustració que es manifesta en l'exaltació dels valors racionals, on demostren la sintonia entre la tradició catalana i els ideals moderns; en la utilització dels documents d'arxiu per fonamentar els progressos de la civilització, utilitzant la metodologia de l'escola crítica; i en la relació de tècniques documentalistes i científiques, dins l'àmbit de les naixents ciències socials d'observació directa. Aquest criticisme il·lustrat portarà durant el primer terç del segle XIX a l'aparició d'obres enciclopèdiques. Un dels màxims representants d'aquest criticisme il·lustrat seria el jesuïta Joan Francesc de Masdeu amb la seva obra *Historia crítica de España y de la cultura española* (1783-1805)⁴⁰.

No voldria deixar de mencionar els llibres de viatges escrits el segle XVIII per autors com Antonio Ponz, Francisco de Zamora i Alexandre Laborde – que només parla de la catedral i dels banys àrabs – que devien influenciar en l'obra de Villanueva.

Antonio Ponz (1725-1792) va escriure el seu *Viage de España, o Cartas en que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse que hay en ella*, entre els anys 1772 i 1794 (18 volums)⁴¹. Segons Alborg “Ponz escribe su obra en forma de cartas, dirigidas a un personaje no mencionado por su nombre, pero a quien se trata en forma respetuosa y amistosa a la vez. Se ha supuesto que el referido corresponsal pudiera ser Campomanes o Jovellanos, amigos ambos del autor, pero por ciertas alusiones parece evidente que se trata del primero. En los dos volúmenes dedicados a la descripción de Madrid abandona Ponz la foma epistolar y reparte su exposición en «divisiones», siguiendo los distritos de la ciudad, quizá, como sugiere Casto María del Rivero ³⁰¹, porque, residiendo en la Corte su corresponsal, no eran verosímiles las cartas sobre asuntos que tenía a la vista, y prefirió por eso la forma meramente expositiva.”⁴². En les seves cartes es pot observar que domina l'art a partir de l'època del Renaixement i que el gòtic – típic de la concepció neoclàssica – és un art bàrbar⁴³. Aquesta obra, per la seva voluntat crítica, és una de les més representatives del criticisme reformista del segle XVIII.

---

⁴⁰ GRAU, Ramon. “Les batalles ...”, op. cit., p. 181.

⁴¹ Per veure els llocs que tracta en els 18 volums podeu veure ALBORG, Juan Luís. *Historia de la Literatura Española. Siglo XVIII.*. Tom III. Editorial Gredos. Madrid, 1978, p. 922.

⁴² ALBORG, Juan Luís. *Historia de la Literatura ...*, op. cit., p. 921.

⁴³ “Sin embargo, la apreciación de Ponz es muchísimo más abierta y comprensiva y no escasean sus elogios a varios edificios de este estilo, como, por ejemplo, los que en la carta II del tomo I dedica a la catedral de Toledo³⁰⁴.” ALBORG, Juan Luís. *Historia de la Literatura ...*, op. cit., p. 923.

De l'església de Sant Feliu de Girona Ponz menciona que es un edifici gòtic de tres naus amb una torre molt alta i afegeix “*La colegiata intitulada de San Feliu, y en otro tiempo de Santa María, extramuros, es una de las principales iglesias de Gerona, donde se venera el cuerpo de San Narciso. La capilla de este santo era de poca amplitud, y embrazada el crucero al lado del Evangelio; por tanto, el actual señor obispo, don Tomás de Lorenzana, ha hecho construir una suntuosa capilla de mármoles de mezcla, con decoración del orden compuesto y de ciento veintiocho palmos de largo sin el camarín, que es de figura circular, y de cuarenta y cinco palmos, y el de la segunda, de sesenta y ocho.*”⁴⁴.

Francisco de Zamora – autor de finals del segle XVIII –, del qual es coneixen poques dades⁴⁵, parla de l'església de Sant Feliu de Girona com temple gòtic de tres naus amb tribunes, portada de dos cossos amb columnes i una torre molt alta. Menciona els materials utilitzats en la construcció de la capella de Sant Narcís i fa un dibuix de la seva forma.

L'obra més important del canonge Dorca, en la qual fa referència a l'església de Sant Feliu de Girona, és *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona y de otras relativas a la Santa Iglesia de la misma ciudad, etc.* (Barcelona, 1806). Es tracta d'una obra molt notable, tant des del punt de vista històric, com crític, ja que en aquesta l'autor, donant proves de la seva erudició i criteri, resol errors admesos fins llavors. Segons Montserrat Jiménez “*El llibre (Memorias y noticias para la historia de San Félix, mártir gerundense llamado el Africano) suposà un trencament amb totes les obres anteriors en temàtica i estil. Ja no es tractava d'una obra adreçada a una comunitat concreta i closa com era Cervera. Dorca sortia de la torre de vori de discursos i oracions laudatòries dirigides a l'èlit universitària. Ara el seu propòsit era divulgador. L'interessava donar a conèixer la historia sagrada de Girona. El llibre no anava destinat a ningú en concret, ni estava concebut per a una classe o grup social específic, sinò que anava dirigit a tothom que s'interessés pel contingut. Per a fer-se més entenedor, Dorca havia bandejat l'ús del llatí.*”⁴⁶. Tot i l'afirmació de Jiménez, hem de dir que aquesta manca de fonament ja que les obres de Roig i Jalpí també anaven dirigides a tota la població.

---

⁴⁴ PONZ, Antonio. *Viaje de España*. Toms XIV-XVIII. Editorial Aguilar. Madrid, 1947-1988, p. 81.

⁴⁵ Vegeu la introducció que fa Ramon Boixareu a ZAMORA, Francisco de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Curial. Barcelona, 1973, p. 5-25 on dona dades tant de l'autor com de l'obra.

⁴⁶ JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *El canonge Dorca i ...*, op. cit., p.63.

Podem dir que l'obra analitzada està formada realment per dues obres que poden ser totalment independents. Aquest fet queda palès per la publicació l'any 1798, per part de Josep de Vega i Sentmenat, de *Memorias y noticias para la historia de San Félix, mártir gerundense llamado el Africano*⁴⁷. Aquesta obra, publicada encara en vida de l'autor, fou afegida com un capítol més a la *Colección de Noticias para la historia de los santos mártires de Gerona y de otras relativas a la santa iglesia de la misma ciudad*.

Ambdues obres sorgeixen del recull de dades realitzat pel canonge Dorca per formar el capítol de Girona de la *España Sagrada* del pare Flórez. Aquesta tasca li havia estat encarregada pel capítol de la Catedral⁴⁸. La lentitud del pare Flórez en la realització d'aquest volum van fer que primer Josep de Vega i Sentmenat i posteriorment Josep Dorca, cosí del canonge, publiquessin aquestes dues obres⁴⁹.

Es tracta d'un treball molt rigorós per la qual el canonge Dorca va realitzar el buidat dels arxius eclesiàstics i particulars més importants de la ciutat de Girona "*Per tal d'extreure'ls i comprovar referències, el canonge va buidar els arxius eclesiàstics i particulars més importants de Girona: el de la Seu, el de Sant Feliu, els de convents i els de les famílies més retlevants. Així mateix, va contrastar les seves recerques amb les teories d'altres autors i va dotar les seves investigacions, com feu després amb totes les seves obres posteriors, d'un "habeas corpus" escrit impresionant.*"⁵⁰. A més dels arxius, consultà multitud de llibres la informació dels quals era comprovada de forma exhaustiva. Aquest rigor en la seva obra s'observa en la gran quantitat de cites que apareixen amb la transcripció fidel i acurada de l'original.

Ens hauríem de fer dues preguntes: per què va publicar l'obra sobre el màrtir Feliu Josep de Vega i Sentmenat i no Dorca? i, per què el canonge Dorca va publicar l'obra sobre els màrtirs gironins postumament quan ja la tenia acabada en vida? A diferència del que diu Jiménez Sureda, pensem que la situació privilegiada del canonge dins el capítol de la catedral té una gran importància. El sant popular era Sant

---

⁴⁷ JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *El canonge Dorca i ...*, op. cit., p. 49.

⁴⁸ JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *El canonge Dorca i ...*, op. cit., pp. 56-57.

⁴⁹ JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *El canonge Dorca i ...*, op. cit., pp. 49-50.

⁵⁰ JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *El canonge Dorca i ...*, op. cit., p. 64.

Narcís – recordem que el bisbe Lorenzana fa aixecar la capella dedicada al sant a l'església de Sant Feliu de Girona – i Dorca, en les seves investigacions, va trobar que el màrtir més important de la ciutat, l'històric, era Sant Feliu. A Dorca, ja en edat avançada i en una bona situació al capítol catedralici, no l'interessava enfrontar-se amb el bisbe per la qual cosa va fer que l'obra dedicada a Sant Feliu fos publicada pel seu amic Jose de Vega i Sentmenat a Barcelona i que l'obra sobre els màrtirs gironins no es publicqués en vida de l'autor.

El primer que fa el canonge Dorca es fixar les dates dels martiris de Sant Narcís i Sant Feliu recolzant-se en diferents actes i martirologis i pels regnats de Maximià i Dioclecià. Per ell Sant Feliu l'Africà o el *Gerundense* va ser martiritzat l'any 304, mentre que Sant Narcís junt amb el seu Diaca Feliu ho fou l'any 307. Els seus cossos, junt amb el de Sant Feliu, van ser enterrats a l'actual església de Sant Feliu de Girona i d'aquí van ser traslladats a la Catedral per Carlemany⁵¹.

Seguint Baluze ens diu que l'increment de la devoció a Sant Narcís, promoguda per la cúria eclesiàstica, va produir que es canviés el nom de l'església de Sant Feliu pel d'església de Sant Narcís, tot i que no va ser així. Aquest fet va lligat a la incorrupció del cos de Sant Narcís que fa augmentar la devoció dels fidels.

L'any 1285 l'església de Sant Feliu de Girona va ser profanada pels francesos que assetjaren Girona. Dorca dubta del miracle de les mosques ja que si hagués estat tant important quan es va realitzar el sepulcre de Sant Narcís, uns anys més tard, s'hauria trobat alguna menció d'aquest fet.

Per Dorca l'església de Sant Feliu de Girona fou església catedral des de la conquesta sarraïna de la ciutat fins que Carlemany la va alliberar (69 anys). Aquests havien fet servir la catedral de Santa Maria com a mesquita. No està d'acord en què

---

⁵¹ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias para la historia de los santos martires de Gerona. Y de otras relativas á la Santa Iglesia de la misma ciudad; señaladamente en órden á su catedralidad, y conexiõn con la insigne colegiata de San Felix: á su restablecimiento por Carlos Magno: y á la necesidad de rectificarse el episcopologio de las sinodales gerundenses, impresas en el año 1691*, Imprenta de Tecla Pla Viuda, Barcelona, s.d., p. 90. Com s'observa no apareix l'any d'edició en aquest llibre. Segons Jaime Villanueva va ser publicat l'any 1807.

aquest fet es perllongués fins al segle XI com apareix al sermó del bisbe Oliba⁵² de Vic i al sepulcre de Sant Narcís del segle XIV.

La importància de l'església de Sant Feliu de Girona es remunta al segle IV quan l'himne d'Aureli Prudenci destaca a Sant Feliu com el màrtir gironí més destacat. Aquesta importància segons Dorca queda palesa en el fet que fou l'únic màrtir de la nostra ciutat al que se li va dedicar una església que a més va ser col·legiata. Per l'autor l'església va ser erigida “... en memoria de S. Félix; en cuyo nombre está dedicada desde tiempos antiquísimos la iglesia hoy dia colegiata, donde está el sagrado cuerpo de S. Narciso; y todavía se titula de S. Félix.”⁵³ i indicaria l'antiguitat del culte cristià a la nostra ciutat. Alguns autors apunten que en el moment del martiri de Sant Narcís aquesta església tindria el nom de Santa Maria extramurs, nom que va recuperar durant l'ocupació sarraïna de la ciutat, però Dorca ho rebutja afirmant que “... el título de Santa Maria extra muros, con que se pretende que la tal iglesia se denominó desde principio, y por muchos siglos despues, no tiene fundamento sólido; y viene derivado de los falsos Cronicones, y otros documentos sospechosos, ó apócrifos.”⁵⁴.

Per Dorca està totalment descartada la idea que en el segle IV aquesta fos l'església catedral. Està en desacord amb l'argumentació que fa Jeroni Pujades⁵⁵ ja que en aquest temps no existien esglésies, tampoc catedrals, ja que Dioclecià i Maximià havien ordenat enderrocar-les. Pel nostre autor queda clar que en aquesta època es celebraven els oficis en criptes soterrades o en cementiris que es situaven a fora de la ciutat a prop de camins importants, en el nostre cas es tracta del camí de França. Aquest aspecte queda reforçat per les restes aparegudes durant la construcció de la capella de Sant Narcís al segle XVIII⁵⁶.

⁵² Per Dorca la part final d'aquest sermó no és del bisbe Oliba ja que diu: “Si fuese del señor Oliva obispo de Vich, celebre por sus letras y nacimiento, la cláusula que se lee al fin del sermon que se le atribuye de S. Narciso; tubiéramos à lo ménos un testimonio del siglo XI, de que el lugar donde padeció martirio dicho Santo era la iglesia Catedral, como algunos creen por una especie de tradicion, fomentada por la Colegiata de S. Félix, que así lo puso en la inscripcion del antiguo sepulcro del Santo, hecha en el siglo XIV en que se fabricó dicho sepulcro; y estaba en la capilla antigua de donde poco ha se trasladó el sagrado cuerpo de S. Narciso.” DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias ...*, op. cit., p. 231.

⁵³ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias ...*, op. cit., p. 104.

⁵⁴ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias ...*, op. cit., p. 249.

⁵⁵ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias ...*, op. cit., p. 237.

⁵⁶ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias ...*, op. cit., pp. 243-244.

Segons l'autor “... restablecida la paz de la Iglesia (Edicte de Milà, 313) despues de la persecucion, se edificáron altares, y templos en honor y memoria de los mártires, sobre los cementerios donde estaban enterrados; se edificio en el de los fieles de Gerona despues de la paz de Constantino, una iglesia en memoria, y con el título de S. Félix, llamado antiguamente el Gerundense; que era el mártir mas insigne y famoso de quantos allí estaban sepultados.”⁵⁷. Era costum construir-les en els cementiris o en els sepulcres dels màrtirs. Segons Dorca aquestes esglésies rebien el nom de *martyria*, *memoriae* i confessions. En aquest mateix moment (l'any 326 segons Liberat) es construiria, dins els murs de la ciutat, l'església catedral de Santa Maria⁵⁸. Amb l'arribada dels sarraïns l'any 717 “... , y en virtud de los pactos con que los moros permitiéron á los christianos el uso libre de la religion, y de sus leyes, pagando por ello algun tributo (c); vino el caso de que ocupando los moros para mezquita la catedral, como supone el P. Diago en su episcopologio Gerundense cap.X (d), y es muy verisímil por lo que sucedió con otras muchas catedrales (e), y por estar la de Gerona dentro de los muros (circunstancia que atenderian los fieles como mas oportuna y conducente para el mayor concurso y seguridad); que dexáron libre á los católicos para el uso de su religion (según los pactos que arriba se ha dicho, y que consta particularmente que se hicieron con los Gerundenses (f)),la otra iglesia de S. Félix, situada en aquel tiempo fuera de los muros de la ciudad; y desde entónces empezó á servir y hacer veces de catedral la expresada iglesia, en que estuvo la sede Gerundense, durante la temporada de los moros, ...”⁵⁹ fins l'any 786 quan Carlemany *mutavit sedem*.

L'església de Sant Feliu de Girona i la catedral van estar unides fins el segle X moment en què es va posar un abat a Sant Feliu la qual cosa comportà la separació dels canonges de Sant Feliu de Girona dels de Santa Maria⁶⁰. Fins aquests moments les esglésies romanen unides ja que el bisbe Teotàri els va consignar els delmes de varies esglésies de la rodalia. L'abat de Sant Feliu de Girona era també canonge i dignitat de la catedral. L'elecció d'abat, segons Dorca, no va significar el trencament dels vincles que les unia sinó que es va refermar amb la dependència de Sant Feliu, com a filla, de la catedral, com a mare. Aquest fet explicaria la marxa conjunta en

⁵⁷ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias* ..., op. cit., p. 248.

⁵⁸ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias* ..., op. cit., p. 251.

⁵⁹ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias* ..., op. cit., p. 256.

⁶⁰ DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias* ..., op. cit., p. 274.

processons i l'acceptació dels canonges de Sant Feliu de Girona en el cor de la catedral i viceversa.

Dorca també ens parlarà, de forma sumaria, dels complements litúrgics afirmant que poc després de la reconquesta de la ciutat per part de Carlemany s'hauria realitzat l'altar major col.locant les imatges de Santa Maria al centre, Sant Feliu a la dreta i Sant Narcís a l'esquerra. La ubicació de la imatge de la verge al centre de l'altar, segons l'autor, hauria fet als fidels anomenar-la església de Santa Maria. D'aquest fet no s'han trobat documents.

Dins l'església de Sant Feliu de Girona es trobaria un bust de plata amb el cap de Sant Feliu que segons Dorca hauria estat promocionat al segle XII per Bernat de Farnés canonge de la catedral y sagristà segon de Sant Feliu⁶¹. En temps de Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona (970-984), es va construir un nou sepulcre per Sant Feliu col.locat darrera l'altar major sobre quatre columnes de pedra. Aquest es va traslladar l'any 1607 sobre la columna del púlpit de l'epístola.

Jaime Villanueva en la seva principal obra, plena d'erudició, *Viaje literario a las iglesias de España*, – els cinc primers toms de la qual van aparèixer a nom del seu germà (10 volums, Madrid y Valencia, 1803-21; 22 volums, Madrid, 1806-52 y 1902) – i en el volum dedicat a la diòcesi de Girona, publicat l'any 1850, comença afirmant que no podem parlar de dos esglésies a la nostra ciutat fins a la Pau de Constantí. Ja trobaríem una comunitat cristiana gironina a finals del segle III i a l'any 303 tindríem al bisbe Ponç la qual cosa ens indicaria l'existència d'una església Catedral situada on actualment es troba aquesta. Rebutja rotundament que la catedral es trobés al lloc que ocupa actualment l'excol.legiata de Sant Feliu de Girona ja que *“El lugar donde estaba esta iglesia no puede ser otro que el actual, no habiendo quien dispute esta preeminencia sino la iglesia de S. Felix, y disputándolo esta á lo que entiendo sin razon. Porque el lugar donde ahora está el templo de este Santo era á fines del siglo III y principios del IV cementerio de los cristianos, donde consta que fueron sepultados casi todos los mártires y señaladamente San*

---

⁶¹ “... se lee notado su óbito á IX de las caléndas de noviembre, con la expresion de que = Fecit coopertorium S. Felicis argenteum in capite eiusdem =; ...” DORCA, Francisco. *Coleccion de noticias...*, op. cit., p. 137.

Felix Africano, y S. Narciso Obispo.”⁶². Recordem que en aquesta època els cementiris es situaven a fora de la ciutat al costat d’un camí important, en aquest cas el camí francès o de les Gal·lies.

Per tant, segons Villanueva l’any 320, aproximadament, s’aixecaria l’església de Sant Feliu de Girona, com era costum arreu, en l’indret on va ser martiritzat Sant Feliu l’Africà. Rebutja les afirmacions d’alguns autors de l’existència en aquest mateix lloc d’un temple dedicat a Santa Maria ja que tal afirmació la justifiquen a través dels *falsos cronicons*. La primera notícia històrica del temple de Sant Feliu de Girona la trobem al segle VII amb la donació de la corona d’or que fa el rei Recared al sepulcre del màrtir. Aquesta esdevindria catedral en el període d’ocupació sarraïna comprès entre l’any 717 i 785. El clergat de la catedral i de Sant Feliu van ser un de sol “*Separáronse sin duda hácia la mitad del siglo X: por lo menos el Conde Seniofredo de Barcelona en su testamento del año 966 (Marca Hisp., ap. Núm. CIV) los supone separados. Y en varios testamentos del siglo XI son ya frecuentes las mandas á la canónica de San Felix como distinta de la de Santa Maria.*”⁶³. A partir d’aquest moment ja trobem un Abat propi a l’església de Sant Feliu (any 975). El nombre de canonges, inclòs l’abat, era de deu i va ser fixat l’any 1376. Malgrat la separació del clergat d’ambdues esglésies fins el segle XIX hi havia cerimònies que es feien conjuntament⁶⁴.

Per Villanueva “... *su templo actual es muy poca; pues no pasa del siglo XIV en que se resolvió su restauración, juntamente con la de la Catedral, segun indica el decreto del año 1313, que publicó Dorca en la Disertación de los Mártires p. 331.*”⁶⁵. Aquesta restauració

⁶² VILLANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España..* Tom XII. Impremta de la Real Academia de la Historia. Madrid, 1850, p.134.

⁶³ VILLANUEVA, Jaime. *Viaje literario Viaje literario a las iglesias de España,* Impremta de la Real Academia de la Historia, Madrid, 1850, T. XIV, p.131.

⁶⁴ “*El de San Felix era antes admitido al coro de la Catedral en las fiestas de la Natividad, Resurreccion, Pentecostés y Asunción de Nuestra Señora; y el Cabildo de la Catedral bajaba á la iglesia de San Felix en el segundo dia de las tres primeras festividades, y en el de San Felix, San Narciso y Viernes Santo, concluido el oficio y la ablucion de altares que se hacia ese dia.*” VILLANUEVA, Jaime. *Viaje literario ...*, Tom XIV, op. cit., p.133. Això va ser així, segons l’autor, fins l’any 1578 on es van reduir el nombre de cerimònies realitzades en comú.

⁶⁵ VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario ...*, Tom XIV, op. cit., p.138. Hem de dir que aquest estatut es troba a la pagina 334 i no a la 331 com diu Villanueva i que ademes existeix un altre estatut de l’any 1348 relatiu a obres a la Catedral i a la col·legiata de Sant Feliu.

es realitzaria, segons Villanueva, pels desperfectes que va patir el temple l'any 1285 durant el setge de la ciutat per part de Felip l'Ardit, enfrontat amb Pere III, i per les reduïdes dimensions del temple antic. L'any 1318 s'estava construint la capçalera de l'església (l'absis) i l'any 1344 es van comprar un seguit de cases situades a l'entrada nord del temple per construir el claustre. L'obra d'aquest claustre l'hauria dirigit l'arquitecte – terme que utilitza Villanueva - A. Sanç, finalitzant-se al voltant de l'any 1360. "En él [parla del claustre] habia un cementerio, que aun en el siglo XVII se llamaba de los clastres. Otro habia ante la puerta principal llamado de la escala, y otro en la de mediodia, llamado el mayor." ⁶⁶. Aquest claustre es va enderrocar l'any 1374 per manament del capità de la ciutat davant les incursions estrangeres a la nostra ciutat. Aquest claustre no facilitava la defensa de l'església i per tant, posava en perill la ciutat. En aquestes mateixes dates " Con la misma ocasión se construyeron ciertas torres, ó cosa tal que llamaban Verdesquas, y eran de madera; nombre de que derivaban el verdesquar, que es fortificar. Todo esto es de los libros de cuentas de la fábrica. También se destruyó entonces el refectorio que habian hecho de nuevo: ..." ⁶⁷. Veiem doncs, que Villanueva va tenir accés als llibres d'obra de l'església de Sant Feliu del segle XIV.

L'any 1368 es van comprar algunes cases per poder construir en el seu solar el campanar de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquesta obra es va encarregar a l'arquitecte Pedro Çacoma (tal com el cita Villanueva) que també construïa el pont nou. L'obra s'inicia el mateix any i va ser acabada l'any 1392. El campanar acabava en punxa però un llamp l'any 1581 la va escapar ⁶⁸.

De la nova capella de Sant Narcís, Villanueva, simplement cita que es va començar l'any 1782 i ens remet a la descripció d'Antonio Ponz en el seu *Viage de España*.

De l'interior del temple, l'autor destaca, l'altar major, obra del segle XV, on apareixen les figures de la verge Maria, Sant Feliu i Sant Narcís, el presbiteri on troben

---

⁶⁶ VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario* ..., Tom XIV, op. cit., p.140.

⁶⁷ VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario* ..., Tom XIV, op. cit., p.139.

⁶⁸ "La torre de las campanas es vistosa, y de las buenas obras de lujo en el gusto gótico." i continua dient "En 1581, dia 9 de enero, dicen las Actas capitulares de la Catedral, que un rayo desmochó la cúspide de la pirámide en que remata esta hermosa obra." VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario* ..., Tom XIV, op. cit., p.140.

quatre “relleus” que l'autor situa al segle XIV (esta parlant dels sarcòfags), el cap de Sant Feliu dins un reliquiari de plata pagat per Bernat Farnés segons inscripció trobada a l'atri d'accés sud de l'església (també hi ha altres inscripcions del segle XII i següents), el sepulcre de Sant Narcís⁶⁹, per Villanueva el primer⁷⁰, obra del segle XV que es trobava a l'actual capella de Santa Afra.

Villanueva també esmenta que l'any 1792 el cos de Sant Narcís va ser traslladat a la nova capella començada deu anys abans i que *”En el machon intermedio del coro y presbiterio á la parte de la epistola, hay en la superficie que mira al coro, la inscripción siguiente en mármol:*

*Oh martir sancte sanetur qui iacet ante
A febre quartana vexatum tu prece sana
Vivens mundatus, moriens sit in ethra locatus*

*Parece que el Santo invocado es San Felix Mártir (avui sabem que era Sant Trobat), cuyo cuerpo estuvo depositado en lo alto del mismo machon en el lado que mira al altar mayor por espacio de algunos siglos.”*⁷¹.

2.3. LES RELECTURES DEL SEGLE XIX

Són molts els autors que escriuran – seria millor dir que reescriuran⁷² – sobre l'església de Sant Feliu de Girona durant el segle XIX. Podem desglossar diferents tipus de treballs. Per una banda tenim les obres de caràcter monumental hereves del segle XVIII com la *España Sagrada*. El segon grup d'obres són les d'autors propiament del segle XIX i *encasellats* dins les tendències historiogràfiques d'aquest segle com són Pau Piferrer, Joaquim Botet i Sisó, Narcís Blanch i Illa, Enric Claudi Girbal, José Narciso Roca i Schulcz-Ferenz. També hem inclòs dins aquest segle autors, que tot i

⁶⁹ En aquest punt Villanuev es fa un embolic ja que esta parlant del sepulcre de Sant Feliu i no del de Sant Narcís. Això ho podem veure ja que l'autor parla d'un frontal d'altar.

⁷⁰ Considera que és el primer ja que hi ha una inscripció que diu: *”prima Sedes Episcoporum fuit. Credat Judaeus, etc”. ...*” VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario ...*, Tom XIV, op. cit., p.143.

⁷¹ VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario ...*, Tom XIV, op. cit., p.144.

⁷² Diem reescriuran ja que el únic que es farà durant el segle XIX es fer relectures del que ja s'ha escrit anteriorment i per tant no apareixen noves dades significatives sobre l'església de Sant Feliu de Girona.

publicar els seus treballs a començament del segle XX, els podem considerar del segle anterior com el poc conegut Joaquim Fabrellas i Francesc Montsalvatge.

El segle XIX, des del punt de vista historiogràfic, és el segle del romanticisme i del positivisme. El moviment romàntic, que predominarà a la primera meitat del segle XIX, s'oposarà al racionalisme ja que rebutjarà la raó, com a element generalitzador, a l'hora de analitzar fets individuals. Per tant *“Amb la seva apel·lació a la intuïció i al sentiment com a estris del coneixement humà, els romàntics manifestaren que no aspiraven ja principalment a convèncer amb les armes de la lògica, sinó també a commoure amb imatges. La historiografia s'acostava altre cop a l'art, a la invenció literària, i esdevenia, entre altres coses, un instrument eficaç al servei de les reclamacions nacionals que sacsejaven l'Europa postnapoleònica.”*⁷³. Dins la historiografia acadèmica es van afavorir els estudis monogràfics⁷⁴. A la segona meitat del segle XIX, el positivisme, oposat al romanticisme, neix de la mà del científisme. Aquest consisteix, explicat de forma molt simple, en reduir o explicar qualsevol fet amb una fórmula⁷⁵. Això va portar als historiadors a un interès desmesurat per recollir el màxim nombre de dades possibles.

A Catalunya durant el primer terç del segle XIX continuen apareixent historiadors que s'aferrin a l'escola crítica hereva del segle XVIII. *“A Catalunya hi va haver primer un Romanticisme i després un positivisme, tots dos prou ben caracteritzats. Un i altre arrencaren amb força enmig d'una atmosfera de renovació espiritual propiciada per la revolució que agità per dos cops l'Espanya de mitjan segle XIX. La Revolució de 1835 va obrir de manera definitiva les portes de les esferes públiques de la vida peninsular al moviment romàntic, llargament reprimit fins aleshores i que, per aquesta mateixa raó assolí una prominència immediata. De la revolució de 1868, més calladament i a escala més catalana que no pas espanyola, en resultà una reorientació positivista que no anul·là, ni de bon tros, els efectes profunds de l'anterior embranzida.”*⁷⁶. Tots dos moviments van estar mancats d'un

---

⁷³ GRAU, Ramon. “L'aportació dels historiadors romàntics”. *Història de la Cultura Catalana*. Volum IV. Barcelona, 1995, p. 223.

⁷⁴ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 224.

⁷⁵ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 224. Aróstegui el defineix com : *“La historiografia positivista es la de los «hechos», establecidos a través de los documentos, inductivista, narrativa, desde luego, pero sujeta a «método».*” ARÓSTEGUI I SÁNCHEZ, Julio. *La investigación histórica: teoría y método*. Editorial Crítica. Barcelona, 1995, p. 99.

⁷⁶ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 224.

suport institucional – Catalunya depenia de l'estat espanyol i per tant no tenia institucions pròpies – per crear un vincle entre el moviment i les institucions i així afavorir una cultura catalana institucionalitzada.

Com a precursors del romanticisme català podem citar les figures de Pròsper de Bofarull, amb la seva obra *Los condes de Barcelona vindicados* (1832), i Pau Piferrer, amb els seus *Recuerdos y bellezas de España*, (1839). Bofarull encara seguia als historiadors del segle XVIII, emmarcats dins el criticisme documental⁷⁷, i rebujava les aportacions de Pujades i de la Penya. Piferrer era un poeta novell – influenciat per Victor Hugo – al que van encarregar posar text a l'obra abans esmentada⁷⁸. Les seves incursions en el món històric apareixen discontinues, desequilibrades i sense ordre cronològic⁷⁹. Piferrer farà una “... barreja de fets llegendaris amb altres de caire pròpiament històric en un mateix discurs i l'eclecticisme en l'ús de les fonts d'informació vulneren la primera regla establerta pels historiadors-arxiviers del segle XVIII en la seva lluita per superar els embolics creats pels falsaris dels segles precedents. I des d'aquest punt de vista, el gènere encetat per Piferrer va representar un pas en fals.”⁸⁰. A més, com hem comentat anteriorment, la influència de Victor Hugo, fa créixer el seu interès per l'arqueologia – l'observació directa dels monuments – que esdevé una font històrica més per analitzar els monuments donant seguretat en els judicis expressats per Piferrer⁸¹. Aquest nou *rumb historiogràfic*, permetrà a Piferrer deixar de banda els aspectes anecdòtics i els estilístics, i com diu Grau, interessar-se en descobrir les relacions dels diversos components en una totalitat significativa que el portarà a una percepció directa del missatge estètic de l'obra d'art i a una comprensió intuïtiva del passat històric inserit en ella⁸².

---

⁷⁷ “Pròsper de Bofarull va adoptar també actituds hipercrítiques, basades en un ingenu culte de la prova documental escrita.” GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., pp. 225-227.

⁷⁸ “Els editors esperaven de Piferrer, poeta novell de l'escola romàntica, no pas expert historiador, la simple capacitat de produir amb fluïdesa i a bon preu una prosa amena, de caràcter divulgatori, al ritme de la producció de les làmines i del llançament dels fascicles.” GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 227.

⁷⁹ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 227.

⁸⁰ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 228.

⁸¹ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 235.

⁸² GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 236.

Malgrat, aquest pas en fals de Piferrer, l'ambient del moment va fer consolidar la historiografia romàntica per sobre de l'escola continuadora de la crítica set-centista, amb autors com Villanueva o Capmany. El públic burgès s'estimava més els divertits discursos romàntics⁸³ que les entortolligades i aburridas disquisicions lògico-documentals.

En aquest ambient, abans esmentat, apareixerà la figura de Víctor Balaguer. Aquest va escriure com a obra cabdal, des del punt de vista històric, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón, escrita para darla a conocer al pueblo, recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de glorias pasadas* (1860-1863)⁸⁴. Aquesta obra, segons Ramon Grau va significar el triomf de l'escola romàntica sobre l'escola acadèmica amant de les monografies i del treball col·lectiu⁸⁵.

Jaume Balmes, tot i ser filòsof, va establir un seguit de reflexions⁸⁶ sobre historiografia en la seva obra *El criterio* (1845). Critica durament que la major part de la historiografia es recolzi en esdeveniments polítics i deixin de banda els aspectes socials (*la història del poble*). Aquesta visió no és nova ja que els il·lustrats l'havien proposat estant d'acord tant romàntics com positivistes. Balmes es manté dins la línia dels historiadors del criticisme del segle XVIII pel seu interès pels documents com a fonts úniques pel coneixement històric⁸⁷.

---

⁸³ “L’evocació del passat, sobretot dels temps medievals, havia esdevingut, arran dels èxits de Schiller, Scott, Hugo i molts altres, el teló de fons usual per recrear episodis i personatges reals o per a la pura invenció de situacions. Les llicències poètiques, que eren la regla en aquest ús de la memòria històrica, foren mantingudes amb naturalitat quan els mateixos autors que les havien fet triomfar damunt els escenaris es decidiren a abordar la narració històrica per se i començaren a utilitzar de manera sistemàtica les informacions procedents del món de l'erudició.” GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 230.

⁸⁴ GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 230.

⁸⁵ GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 230.

⁸⁶ “... ; unes reflexions que versen sobre aquelles parts de la filosofia de la història que els tractadistes de final del segle XX consideren encara dignes d’examen: per un costat, sobre la substància de la història, és a dir sobre els diversos nivells de l’activitat humana que conflueixen en el procés general i sobre llur articulació; i per l’altre costat, sobre el mode de coneixement històric.” GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., pp. 236-237.

⁸⁷ GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 237.

La mort en plena joventut de Piferrer i Balmes, l'any 1848, va significar un impàs en el procés d'evolució de la historiografia catalana⁸⁸. A partir de la Revolució de 1868 apareixen els positivistes catalans més destacats, Sanpere i Miquel, Josep Coroleu o Josep Baldiri⁸⁹. Dins d'aquesta nova corrent historiogràfica també podem situar a Joaquim Botet i Sisó⁹⁰, que valorava com a molt importants les ciències auxiliars de la història. Aquests historiadors seguiran els corrents existents a altres països⁹¹. Joan Cortada i Joaquim Rubió i Ors es van dedicar, des de la Universitat de Barcelona, a desmuntar els mites de la historiografia romàntica catalana afavorint la publicació de monografies⁹². Més interessants van ser les aportacions de Joaquim Botet i Sisó i Antoni Aulèstia⁹³ que intentaven enllaçar les tècniques historiogràfiques del criticisme, modernitzades pels positivistes europeus, amb la suggestió i efectivitat social dels romàntics catalans⁹⁴.

De les obres del segle XIX, que parlen de l'església de Sant Feliu de Girona, ens aturarem de forma més acurada en la *España Sagrada* de José de la Canal (1768-1845) i en *Recuerdos i Bellezas de España* de Pau Piferrer (1818-1848).

⁸⁸ “Es pot dir que la primera etapa del desenrotllament de la ciència històrica catalana en aquests anys ha estat la de la continuació dels projectes inacabats dels homes de la generació del 1780.” FONTANA I LÁZARO, Josep. “La fi de l’antic règim ...”, op. cit., p. 47.

⁸⁹ “... , després de la Revolució de 1868, tant l’estil acadèmic heretat del set-cents com l’estil romàntic triomfant durant el segon terç del vuit-cents mostraven la seva insuficiència en la tasca de prosseguir el discurs col·lectiu de la historiografia catalana. Però mentre que la capacitat constructiva i mobilitzadora dels romàntics continuava essent un valor admirat, que contribuïa a fer més circumspecta la recepció de la filosofia social i de les tècniques positivistes, les aportacions dels vells acadèmics havien caigut en una inoperància definitiva.” GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 234. Jaume Vicens Vives, en cap moment parla de positivisme VICENS VIVES, Jaume. Catalunya en el siglo XIX. Editorial Rialp S.A. Madrid, 1961, pp. 279-308.

⁹⁰ ALBERCH I FUGUERAS, Ramon i QUER I CARBONELL, Josep. *Joaquim Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme*. Columna Assaig. Barcelona, 1998, p. 145.

⁹¹ GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 238.

⁹² GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 233.

⁹³ Vegeu la referència que fa Sobreques de la seva *Història de Catalunya* SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume. “Les històries generals ...”, op. cit. , pp. 27-34.

⁹⁴ GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 238.

La *España Sagrada* és una obra concebuda durant el segle XVIII davant la manca d'una publicació que resolgués problemes cronològics i geogràfics que apareixien quan es volia estudiar la història eclesiàstica. L'ànima d'aquesta gran obra va ser el pare Enrique Flórez (1697-1773), encara que persuadit per Juan de Iriarte, director de la Biblioteca Real. Aquest no va poder concloure l'obra que va ser continuada pels agustins pare Manuel Risco, Antolín Merino i José de La Canal⁹⁵.

En poques paraules es tracta d'una obra que l'autor va intentar realitzar de forma metòdica, orgànica i sintètica. Per aquesta raó, abans de donar inici a la *España Sagrada* va consultar amb amics i va meditar l'*arquitectura* de l'obra per no haver de fer canvis a *posteriori*⁹⁶. El pare Flórez va haver de lluitar contra els falsos crònics, acceptats per la majoria d'historiadors de l'època, i construir la nova història d'Espanya des d'uns fonaments sòlids⁹⁷.

Per aquesta raó es considera al pare Flórez com el precursor de la crítica històrica⁹⁸ ja que va incloure en la seva obra, com a apèndix, la transcripció dels documents originals en els quals es recolza per realitzar les seves afirmacions. Malgrat les discrepàncies que apunten alguns autors en les transcripcions del nostre insigne historiador, ell, portat per l'amor a la veritat, el que va fer va ser transcriure directament

---

⁹⁵ Per seguir les vicisituds d'aquesta obra vegeu una síntesi a CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. *L'església de ...*, pp. 60-68 (inèdit).

⁹⁶ "..., la España Sagrada aparece a nuestra vista como una obra demasiado rígida en sus líneas y excesivamente cuadrículada en su estructuración. La distribución de un volumen es la de todos los demás. Gracias a esta división, el Padre Flórez pudo desde el primer momento distribuir todo el material reunido sobre una diócesis o metrópoli, y comenzar la publicación de la obra casi desde el primer momento, marchando a un ritmo acelerado todos sus volúmenes, sin tener que esperar a reunir todo el material de la misma, ..." VEGA, Angel Custodio. *La "España Sagrada" y los Agustinos ...*, op. cit., p. 24.

⁹⁷ "En realidad no es una narración histórica, ni la obra sistemática por la que se suspiraba; pero es el terreno descombrado, los fundamentos bien zanjados y abundante cantidad de materiales a mano, para el futuro historiador." GARCIA VILLOSLADA, Ricardo. "Introducción historiográfica". ALDEA VAQUERO, Quintín; MARIA MARTINEZ, Tomas i VIVES GATELL, Jose (editors). *Diccionario de historia eclesiástica*. Tom I. Instituto Enrique Flórez. C.S.I.C. Madrid, 1972, p. 17.

⁹⁸ Vega rebutja la hipercrítica sorgida al segle XVIII de la mà de Mayans, Siscar, i, sobretot, Masdeu que la considera totalment desproporcionada i perjudicial per la historiografia. Vegeu VEGA, Angel Custodio. *La "España Sagrada" y los Agustinos ...*, op. cit., p. 33.

el text i si en aquest hi havia errades mantenir-les per tal d'evitar les manipulacions del text original⁹⁹. Més important que la transcripció dels documents és l'anàlisi crítica d'aquests ja que això el va permetre discernir els documents autèntics, els dudosos, els veraders i els falsos¹⁰⁰.

Analitzarem tot seguit les dades que aporta sobre l'excol.legiata de Sant Feliu de Girona el llibre *l'Espanya Sagrada*. Aquesta obra, realitzada per Enrique Flórez va ser continuada a la seva mort per Manuel Risco i, pel que fa a Catalunya, hi treballaren Fra Antolin Merino i Fra José de la Canal, en els toms XLIII i XLIV (1819 i 1826), i aquest últim en el tomo XLV (1832). Com ells mateixos diuen es nodriran de la informació aportada pel canonge Dorca¹⁰¹ i per Jaime Villanueva.

José de la Canal afirma, seguint a Dorca, que en l'excol.legiata de Sant Feliu de Girona, existia una capella o església on van ser morts Sant Narcís i el seu diaca Feliu, l'any 307, junt amb tots els cristians assistents a la cerimònia. L'església rebrà el nom de Sant Feliu ja que en ella també es va enterrar el doctor o apòstol Feliu, mort l'any 304. Amb l'arribada dels francesos l'any 1285 va ser profanada l'església i el cos del venerable màrtir Narcís.

Per José De La Canal *“Leido lo que han dicho Pujades, Roig, Dorca, Villanueva, y antes de estos el piadoso Domenec, solamente sacaremos por mas probable, que allí estaba el*

---

⁹⁹ “... al presente hay dos formas, según la crítica, de presentar los escritos antiguos. La una, la de dar el texto correcto y poner en nota marginal los errores y variantes de los códices. La otra, la de transcribir paleográficamente el original y en nota poner la verdadera lectura.” VEGA, Angel Custodio. *La “España Sagrada” y los Agustinos ...*, op. cit., p. 35.

¹⁰⁰ “La España Sagrada no sigue orden sistemático alguno, sino que va diócesis por diócesis, esclareciendo los puntos más oscuros de cada iglesia en la edad antigua y media, resolviendo cuestiones geográficas y cronológicas o de autenticidad de fuentes, depurando críticamente los hechos, sedes episcopales dudosas, santos intrusos, sínodos inciertos, y recogiendo ricos materiales, crónicas, anales, inscripciones, epitafios, actas de concilios, diplomas, documentos litúrgicos, muchos hasta entonces inéditos.” GARCIA VILLOSLADA, Ricardo. “Introducción historiográfica”. ALDEA VAQUERO, Quintín; MARIA MARTINEZ, Tomas i VIVES GATELL, Jose (editors). *Diccionario de historia eclesiástica*. Tom I. Instituto Enrique Flórez. C.S.I.C. Madrid, 1972, p. 17.

¹⁰¹ “En todo seguiremos las noticias que el Señor Dorca recogió ...” LA CANAL, José de i MERINO, Antolín. *Espanya Sagrada*. Tom XLIII. Imprenta de Collado. Madrid, 1819, p. 279.

cementerio de los cristianos antes de la persecución de Diocleciano; ...”¹⁰². Aquest fet quedaria refermat per les restes trobades quan es bastí la nova Capella de Sant Narcís al segle XVIII, segons explica el canonge Dorca. En aquest cementiri existirien criptes o catacumbes on els cristians es reunirien per realitzar les seves reunions. L'església o capella s'edificaria segons l'autor passada la persecució de Dioclecià fora dels murs de la ciutat, al nord, en el camí que condueix de Barcelona a França.

En el segle VIII l'església ja tindria el títol de Sant Feliu, el més famós dels màrtirs gironins en aquesta època, ja que troben indicis de la gran devoció i culte vers Sant Feliu, apòstol o doctor, en la litúrgia visigòtica i en l'ofrena que fa el rei Recared al sepulcre de Sant Feliu. Sembla ser que les restes del sant es van trobar al segle X, en temps del bisbe Miró, com diu Dorca i desconeixen Pontich i Roig. Els autors de *l'Espanya Sagrada* s'estranyen que d'aquesta important trobada no es conservi memòria documental i que autors tant importants com els abans citats no facin la més mínima referència. De La Canal ens diu que seguint la butlla del papa Formós (892) el cos de Sant Feliu es trobaria a la Catedral i a l'església del sant només restaria el seu cap.

L'església de Sant Feliu de Girona esdevindria catedral durant el període en que la ciutat va estar en mans dels sarraïns, és a dir, entre el 716 i 785. Aquesta catedralitat només l'assumiria mentre els musulmans utilitzaven la catedral com a mesquita seguint el mateix raonament del canonge Dorca¹⁰³. La unitat o germandat dels clergats de les dues esglésies es perllongaria en el temps. En l'epístola del papa Silvestre II l'any 1002 ens parla de l'existència d'una església de Sant Feliu fora muralles diferent de l'església catedral dedicada a Santa Maria¹⁰⁴. En aquests moments tindria una doble advocació ja que estaria dedicada a Sant Feliu i a Sant Narcís segons la citada carta.

El temple que podem contemplar actualment data del segle XIV. Existeix segons l'autor un document, que data de l'any 1313 i es troba a la catedral, on s'exhorta a la construcció de l'església dient “<< *Que estando la iglesia de S. Felix de Gerona mas*

---

¹⁰² LA CANAL, José de. *Espanya Sagrada*. Tom XLV. Imprenta de Don José del Collado. Madrid, 1832, p. 36.

¹⁰³ LA CANAL, José de. *Espanya Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 39-40.

¹⁰⁴ LA CANAL, José de i MERINO, Antolín. *Espanya Sagrada*, Tom XLIII, op. cit., p. 420.

*obligada y aun ligada á nosotros, dice, y á nuestra iglesia que todas las demas de la ciudad y diócesi, y por que se juzga como parte suya, por tanto, en honor especialmente de los bienaventurados Felix y Narciso, y de otros santos que descansan allí, queremos, concedemos y decretamos que los frutos, réditos y provechos de todos los beneficios que vacaren en dicha iglesia ú otros dentro del quinquenio, sean para su obra>>”*¹⁰⁵. Aquest document es va renovar l'any 1347.

L'any 1318 s'estava construint l'absis. En l'any 1376 trobem a Pedro de Cumba com a *obrero arquitecto*. L'obra va durar tot el segle XIV. En el 1340 es veu la determinació del capítol de construir un claustre amb la compra de “... *la parte meridional del hospicio de la limosna de pan, que habia instituido en otro tiempo Pedro de Pontó en la iglesia de santa María de las Puelas en Gerona y estaba contiguo al cementerio de la colegiata. Dióse principio á la obra á espensas de la iglesia y de la devoción de los fieles, escitada por los cuestores que tenían, no solamente en Cataluña sino tambien en Valencia y en las Baleares.*”¹⁰⁶. L'any 1357 s'estableix un decret per construir-lo. S'especifica la situació del claustre que tocaria per la part de migdia a la capella de Sant Narcís, pel nord amb l'hospici de G. de Ruppe, per occident amb el refectori i per orient amb el cementiri d'una confraria; i la seva utilització per les processons i per enterrar persones notables. Aquesta obra es podria haver acabat el 1368. Aquests claustres es van haver d'enderrocar per motius defensius l'any 1374 i les cinquanta columnes d'aquest foren venudes al comte d'Urgell.

L'any 1368 es va signar el contracte per la realització del campanar de l'església de Sant Feliu de Girona entre el capítol de Sant Feliu i l'arquitecte Pedro Zacoma (tal com l'esmenta José de La Canal). L'arquitecte es compromet a realitzar l'obra cobrant un salari de quatre sous diaris i cent quaranta sous a final d'any on es descomptaria la part proporcional per dia no treballat. L'arquitecte tindrà dedicació exclusiva a l'obra del campanar excepte quan treballi en l'obra del Pont Major, període en el qual almenys dedicarà una hora a l'obra del campanar i vetllarà per que no hi hagin despeses innecessàries¹⁰⁷. L'autor considera que l'obra del campanar va quedar acabada l'any

---

¹⁰⁵ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 41.

¹⁰⁶ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 41-42.

¹⁰⁷ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 73. Vegeu a l'apèndix la transcripció del contracte a la pàgina 248.

1392. L'any 1383 P. Ramó, mestre picapedrer es va comprometre a realitzar la volta per suportar el campanar.

Segons La Canal “... vemos la iglesia colegiata de S. Felix hecha un castillo de defensa contra la invasion de domésticos y extranjeros, que podrian sin estas precauciones asaltar la ciudad por aquella parte.”¹⁰⁸. L'obra del temple de Sant Feliu de Girona va patir importants retards degut a les constants obres de fortificació que van tenir lloc durant el segle XIV. Fa referència a unes fortificacions que van tenir lloc, segons la transcripció que fa de La Canal del llibre d'obra, l'any 1363. Aquesta data es contradiu amb el discurs que segueix l'autor ja que diu que es van realitzar un any després de l'acabament del claustre i del començament del campanar, o sigui l'any 1369. Sigui un o altre any (nosaltres pensem que seria el 1369) les obres van consistir, fonamentalment, en fortificar l'absis de l'església mitjançant merlets, matacans, fossat i passadissos, entre d'altres¹⁰⁹.

L'any 1374 es van realitzar noves obres de fortificació davant la imminent entrada de l'infant de Mallorca a Catalunya junt amb l'exèrcit francès i anglès. És el moment en que s'enderrocarà el claustre, es construiran *verdesques* en el portal de migdia i es fortificarà el pont que comunicava l'església amb la muralla. L'any 1385 es van tornar a realitzar obres de fortificació davant el perill d'incursions dels francesos que venien a ajudar al comte d'Empúries davant el rei. En aquests moments es va fortificar el campanar i la porta de ponent i es va fer un pont entre l'església i el Castell de Sobreportes¹¹⁰.

La fortificació de l'església es va dur a terme gràcies a la devoció dels gironins ja que el rei Pere el Gran, l'any 1285, “... considerando el peligro, habia manifestado el deseo de derribarla; pero sabido por los gerundenses, le hicieron presente la devocion que tenian con aquella iglesia en que descansaban los cuerpos de San Narciso, de S. Felix y de otros mártires,

---

¹⁰⁸ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 43.

¹⁰⁹ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 43. Vegeu la transcripció completa a l'apèndix d'aquest mateix llibre a les pàgines 248-249.

¹¹⁰ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., pp. 45-46. Vegeu la transcripció íntegra a l'apèndix d'aquest mateix llibre a les pàgines 249-250.

y se obligaron á fortificarla ...”¹¹¹. Ja a l'any 1400 el rei Martí l'Humà va decretar que es fortifiqués i que el campanar iniciat uns anys abans servís de torre de defensa¹¹².

Ja en el segle XVIII, l'any 1782, ”... el ilustrísimo Sr. D. Tomas de Lorenzana y Butron, dignísimo obispo de tan ilustre iglesia, puso el dia 14 de abril la primera piedra de una nueva y magnífica capilla que habia proyectado desde mucho antes ...”¹¹³, dedicada a Sant Narcís. Aquesta capella esta situada al nord de l'església en l'espai que havien ocupat els claustres i per la seva construcció es va haver d'eliminar una de les capelles laterals de l'església. Aquesta capella es va construir per facilitar la devoció a les restes del Sant. José de La Canal fa una descripció acurada de la capella amb cadascuna de les seves parts, primera nau, segon cos o nau (més petita), presbiteri, *camarín* i sagristia¹¹⁴. A més de la forma, també fa referència als materials utilitzats per la seva construcció i a les pintures de les voltes d'aquesta capella realitzades per Tramulles. En les pintures apareixen escenes de la vida de Sant Narcís i especialment escenes del seu martiri.

Les primeres dades dels elements litúrgics que trobem referides a l'església de Sant Feliu de Girona parlen dels dos sepulcres romans que es troben al presbiteri. Antolín Merino i José de La Canal fan una descripció acurada d'aquests dos sepulcres que estan col.locats un enfront de l'altre¹¹⁵.

---

¹¹¹ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 49.

¹¹² LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., pp. 49-50.

¹¹³ “... el de 1782, LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 65.

¹¹⁴ Vegeu un fragment de la seva descripció. “... se entra en ella por un arco semicircular, debajo del cual estan pintadas tres virtudes cardinales. Sostienen el arco dos pilastras de orden toscano, y encima del arco se ha formado el coro. Cierra la entrada de la capilla una reja de Fierro primorosamente trabajada, con sus grandiosas puertas de la misma materia. La primera nave es de figura elíptica, con cuatro pilastras de relieve de orden compuesto, á la que sigue otro cuerpo mas pequeño, de figura elíptica, tambien puesto al través del primero, con pilastras á cada lado por la parte de adentro, del mismo orden que las primeras. Los pedestales de unas y otras siguen en la misma línea, y la cornisa del mismo orden descansa sobre las pilastras en paralela. A un tercio de este segundo cuerpo hay cinco gradas que forman una curva, por las que se sube al presbiterio, y toman todo el frente de la capilla. Elévase luego un arco semicircular, sostenido de pilastras de orden toscano, y debajo de este arco se halla colocado el altar del Santo ...” LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 65.

¹¹⁵ Com a exemple vegeu la descripció que fa del primer d'ells: “El primero, que está al lado del Evangelio, entre la puerta de la Sacristía á la capilla mayor y la dicha reja, se reduce á una cacería de

Les referències als elements litúrgics, situats a l'interior de l'església, són minses. A més dels sarcòfags romans que hem esmentat abans trobem els sepulcres de Sant Feliu i de Sant Narcís. El sepulcre dedicat a Sant Feliu, del segle XIII segons l'autor, va ser traslladat, a instàncies del senyor Dorca sobre l'altar major de l'església¹¹⁶. El sepulcre antic es trobava situat sobre una columna al costat de l'epístola. Aquesta situació no permetia segons l'autor la seva contemplació. En aquesta columna s'ha col·locat el bust reliquiari de plata del Sant. L'autor diu que l'any 1817 encara es trobava a l'església ja que el va anar a venerar. En aquest sepulcre es representa la vida del sant.

El sepulcre de Sant Narcís es va col·locar inicialment a la capella de Sant Narcís en el moment de trobar-se el cos del Sant al voltant del 1022-1038. La creació de la confraria de Sant Narcís el 1307, que sembla ser que tenia un cementiri propi al claustre, va impulsar la construcció d'un nou sepulcre, o un sepulcre digne. Aquest sepulcre el va promoure Gerard de Socarrats i va ser acabat l'any 1328¹¹⁷. L'antic sepulcre, un arca de pedra coberta de fusta, es va col·locar en la columna de l'evangeli davant de l'altar de Santa Afra¹¹⁸. Posteriorment, ja a l'any 1782, amb la construcció de la nova capella de Sant Narcís el sepulcre es va traslladar a aquest espai.

En l'església també existí un retaule situat a l'altar major i al centre de l'església hi havia el cor.

---

leones. Siete son los que se ven, dos leones y dos leonas grandes y tres cachorros, todos perfectamente expresados. El un leon y leona estan con los brazos levantados en ademan de arrojarse sobre los cazadores. A la leona se la ven las tetas, que indican está en tiempo de criar, aun quando no tuviera detrás á los cachorritos. El segundo leon se presenta en el suelo y con las patas hácia arriba; pero no parece estar muerto. De la otra leona y su cachorro solamente expresó el artista la cabeza y parte del pescuezo. Todo esto está en primer término. En segundo, se observan doce hombres, los siete á caballo (de los quales uno está ya en tierra) y los otros cinco restantes á pie. En sus semblantes estan expresadas al vivo las pasiones, en unos del miedo, y en otros del furor. Todas la figuras estan bien conservadas menos una humana, á la qual falta el pescuezo y la cabeza, ...” LA CANAL, José de i MERINO, Antolín. *España Sagrada*, Tom XLIII, op. cit., p. 18.

¹¹⁶ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLIII, op. cit., p. 295.

¹¹⁷ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 64.

¹¹⁸ LA CANAL, José de. *España Sagrada*, Tom XLV, op. cit., p. 65.

Per finalitzar s'ha de ressaltar la menció que fa José de La Canal de les grans riqueses materials (creus, llibres, indumentària litúrgica, etc.) que posseïa l'església de Sant Feliu de Girona gràcies a l'augment de la devoció degut al famós miracle de les mosques. També fa referència a l'espai sepulcral situat a la portada sud del temple que segons l'autor indica que els cossos s'enterraven a l'exterior de l'església. D'aquestes làpides destaca la que fa menció a la fundació del benefici (altar) de Sant Llorenç i Santa Cecília l'any 1283. El primer enterrament a l'interior va ser el de Bernat Strucii l'any 1398, que es va fer enterrar al presbiteri.

Pau Piferrer i Fàbregas (1818 – 1848) és l'autor català que millor personalitza el moviment romàntic. La seva gran obra *Recuerdos i Bellezas de España*¹¹⁹ – que hem utilitzat per extreure dades sobre l'església de Sant Feliu de Girona – consta de dos volums dedicats al Principat de Catalunya i a Catalunya. L'obra, fonamentalment descriptiva, va ser iniciada el 1839 amb la particularitat que es publicava en fascicles. Era una obra eminentment gràfica que “... , arrencava d'una comanda editorial motivada per la difusió de la litografia com a tècnica de reproducció d'imatges i per la popularitat internacional dels llibres il·lustrats de viatges. L'eix de la sèrie *Recuerdos y bellezas de España*, que Piferrer va tirar endavant fins a la seva mort prematura, no era el text, sinó els dibuixos de monuments i paisatges fets per Francesc Xavier Parcerisa.”¹²⁰. A la mort de Piferrer el 1848, l'obra va ser continuada per Francesc Pi i Maragall¹²¹ que va acabar el segon volum. L'any 1843 “..., Piferrer va decidir encetar el tercer volum dels *Recuerdos* amb un petit tractat de la arquitectura llamada bizantina, i que va estimular Parcerisa a dibuixar, amb un afany d'exactitud inèdit fins aleshores a la col·lecció, làmines de repertori amb elements de decoració romànica. Eren aquestes il·lustracions la contrapartida arqueològica de les làmines de monedes, segells o signatures reials que són alhora expressió del coneixement assolit i guia de futurs investigadors a les grans obres de l'escola del criticisme arxivístic,

---

¹¹⁹ “Como uno de los días más venturosos de su vida pudo señalar Piferrer aquel en que Milá lo recomendaba á D. Francisco Parcerisa como el más idóneo y más felizmente dotado de condiciones literarias y artísticas para ayudarle en la realización del proyecto que traía á la sazón entre manos, ó sea en la publicación de la obra ya mencionada de los *Recuerdos y bellezas de España*.” RUBIÓ I ORS, Joaquin. *Piferrer considerado desde el punto de vista de su intuición artística*. Establecimiento tipográfico de Jaime Jepús. Barcelona, 1898, pp. 8-9.

¹²⁰ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 227.

¹²¹ GRAU, Ramon. “L'aportació dels ...”, op. cit., p. 230.

concretament, a *Los condes de Barcelona vindicados*. ”¹²² que l'any 1847 el va publicar per separat un cop presentat a l'Acadèmia de Bones Lletres. Rubió i Ors qualifica aquest darrer treball de magistral¹²³.

El mateix autor, a la introducció de la seva obra, diu que a més de les làmines amb els monuments i la seva descripció històrica, intercalarà curiositats per no fer avorrida l'obra. Afegeix que intentarà conciliar l'interés històric dels monuments amb les reflexions sobre l'esperit i sobre l'art de diferents èpoques¹²⁴.

L'obra, com diu el mateix Piferrer al primer volum, segueix l'estil literari de Goethe, Schiller i Walter Scott però s'estructura seguint la metodologia – arqueològica – precisa de Víctor Hugo, representant del romanticisme liberal. Piferrer a més de rebre la influència d'aquests autors se sent hereu de Bofarull¹²⁵ tal com afirma a la primera nota a peu de pàgina de *Recuerdos y bellezas de España*. De totes maneres, la primera part de l'obra tenia certes mancances ja que es tractava d'una sèrie de descripcions i monografies sense ordre i algunes imcompletes, que com diu Rubió són fruit de les dificultats que patí Piferrer per treballar en una Catalunya en estat de guerra¹²⁶.

L'origen de l'església, segons l'autor, seria molt remot. En un primer moment, en l'indret que actualment ocupa l'excol·legiata de Sant Feliu de Girona, existirien unes catacumbes on Sant Feliu pregaria davant els primers cristians gironins. Piferrer ens diu: “*Extraño y fantástica debería de ser la impresión que semejantes lugares producirían: - las bóvedas toscas y rebajadas cargando sobre monstruosos y aplastados pilares, las filas de cadáveres en cuyos entreabiertos labios vagaría quizás indefinible expresión ó sonrisa, según lo agudo del último dolor en su agonía, el silencio de la noche, el misterio de la reunión y de la*

---

¹²² GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 236.

¹²³ RUBIÓ I ORS, Joaquin. *Piferrer considerado ...*, op. cit., pp. 13-14.

¹²⁴ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc.* Tom 1. Imprenta Joaquin Verdaguer. Barcelona, 1839, p. 6.

¹²⁵ GRAU, Ramon. “L’aportació dels ...”, op. cit., p. 228.

¹²⁶ RUBIÓ I ORS, Joaquin. *Piferrer considerado ...*, op. cit., p. 14.

*ceremonia, el sobresalto y temor de un peligro harto inminente, ...”*¹²⁷. Posteriorment es construiria el temple amb la seva cripta.

En el cementiri dels màrtirs gironins es construiria una petita capella de la qual no n’han quedat restes. Piferrer no s’atreveix a afirmar que aquesta capella fos la mateixa que en temps dels gots va rebre la corona d’or de mans del rei Recared.

La església de Sant Feliu de Girona, situada extramurs de la ciutat, esdevindria catedral durant la dominació mahometana de Girona, ja que la catedral va ser convertida en mesquita. Recuperada la catedral per Carlemany, la catedral va retornar al seu lloc originari.

L’església actual, de la que es tenen notícies a finals dels segle XIII, va ser reconstruïda durant el segle XIV en estil gòtic. L’any 1313 es va iniciar la nova obra i en l’any 1318 s’estava rematant el presbiteri. Es van conservar els fonaments i la planta bizantina amb un grans pilars massissos que van aguantar les diferents guerres. D’aquí l’estrany absis central de forma romànica, però amb finestrals gòtics. Els absis de l’esquerra (zona sud-est del temple), com diu l’autor, són tres torres amb merlets.

La planta de l’església de Sant Feliu de Girona, segons Piferrer bizantina, esta formada per un petit creuer i l’absis. El temple està format per una nau gòtica, força alta, i dos corredors al seu costat amb arcs de mig punt, baixos i toscs, on s’obren unes capelles. Els arcs de mig punt, per on s’accedeix des de la nau principal als corredors, estan recolzats sobre grans pilars i *“Pegada á cada uno de ellos levántase una delgada coluna de gusto bizantino, y encima càrrega la bóveda cuyos arcos ojivales contrastan particularmente con la pesadez de la parte baja de la pared. Corre en toda esta galeria de arcos en semicírculo, y sus pequeños pilares carecen de aquella gracia y aire que caracteriza á los ánditos de la mayor parte de construcciones.”*¹²⁸. Aquest corredors tan baixos, realment les naus laterals no són particularment baixes, diu l’autor que recorden a les catacumbes que podien haver existit en aquesta església.

---

¹²⁷ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas ...*, op. cit., p.162.

¹²⁸ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas..*, op.cit, pp.157-158.

L'església va haver de patir constants fortificacions ja que *“Cuando en 1285 el ejército cruzado á las órdenes de Felipe el Atrevido, rey de Francia, invadió la Cataluña, y cercó á Gerona; el templo de S. Felix cayó en poder de los sitiadores que desde allí ofendieron considerablemente el vecino muro (58). Arrojados despues los franceses del principado por las armas victoriosas del rey D. Pedro III de Aragon y II de Cataluña, el Grande, conoció este cuan peligrosa era para la ciudad la situacion de la mencionada iglesia, y manifestó intencion de derribarla. Acudieron solicitos los gerundenses y abogaron por ella, recordando su fama y devocion y obligándose á fortificarla siempre que la ciudad estuviese amenazada de un sitio, de manera que sirviese de obra avanzada. Accedió el Rey á su demanda, é inmediatamente se nombraron obreros que recogiesen y administrasen los fondos, al paso que enviaron cuestores encargados de recoger las limosnas á todo el obispado y á los vecinos reinos de Valencia y Mallorca.”*¹²⁹. Quan passava el perill es continuava la construcció de l'església desfent les fortificacions realitzades. L'any 1362 s'observen els primers treballs per la fortificació del temple de mans de Dalmau Corona. L'any 1369, davant l'entrada de les companyies franceses a Catalunya, Lefimbert de Fonellar va manar fortificar l'església de Sant Feliu i construir un fossar a tot volt sota la direcció de Joan Botet. L'any 1374 es va haver de tornar a fortificar per l'amenaça del rei de Mallorca.

L'obra del campanar de l'església de Sant Feliu de Girona es va començar l'any 1368. La construcció fou encarregada a Pere Sacoma i *“Estipulóse en aquel instrumento, que estendió el notario Ramon Egidii: que Zacoma procuraria evitar en la obra gastos inútiles en cuanto fuese posible, promesa que verificó bajo juramento; que no emprenderia otra cualquiera sin permiso del obrero, y que, al estar prontos los aparejos para edificar la torre, acudiria al llamamiento y dejaria todas sus demas obligaciones, esceptuando empero la construccion del Puente mayor (**), á que ya se habia obligado antes, y conviniendo que el dia que se hallase en esta ó en otra tambien emprendida antes de la fecha, pasase una hora en la direccion del campanario. Fijóse su salario á 4 sueldos y se le señalaron 140 de gracia al año (***) .”*¹³⁰.

En els documents es ressegueix l'obra, mitjançant un seguit de pagaments, els anys 1376, 1378 i 1385. En aquesta darrera data es menciona la fortificació de l'església i del campanar - amb la construcció d'una passera de fusta entre l'església i el castell de Sobreportes - davant l'entrada de les companyies franceses. En la

¹²⁹ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, pp.165-167.

¹³⁰ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, p.168.

construcció del campanar “... aparece en los códices el nombre de otro artífice, señalado con el humilde título de cantero, que en verdad hiciéranos dudar de su mérito, á no saber que aun los mas ilustres arquitectos de aquella edad condecorábanse con los dictados de lapiscidas, estatuarios y escultores. A 13 de octubre de 1383 P. Ramon se obligaba á construir la bóveda por la parte de la capilla de Ramon Carol, médico del rey, que legó á la colegiata un censo por junio de 1379 y fue enterrado en la pared exterior (***) . Según la contrata fijábase su paga á setenta libras barcelonesas, y debia dejarla concluída desde 13 de octubre hasta la siguiente Pascua; obra no muy notable a primera vista, pero apreciable para los que observan que sobre aquella bóveda carga mucha parte de la pesada mole del campanario (*).”¹³¹. El campanar es va acabar, segons Piferrer, l’any 1392. El 9 de gener de 1581, un llamp va enderrocar part de l’agulla del campanar i el capítol de l’església de Sant Feliu va optar per acabar-ho amb una espècie de cornisa.

Segons Piferrer el campanar estaria format per tres cossos que s’anirien estrenyent al guanyar alçada. Diferència clarament el primer cos del campanar, llis i sense decoració, del “... segundo, algo mas estrecho y circuido de graciosos estribos, ábrense notables ventanas, cuyas labores no son por cierto indignas del siglo XIV en que se construyeron. Sigue el tercer cuerpo, cuya anchura tambien va en disminucion y cuyo ventanage se conforma perfectamente al gusto del ya mencionado; pero es de ver la gracia con que arrancan los estribos, pasando mas allá de la cornisa de la obra á cuyo sustento están destinados y remontándose en delgadísimas agujas: ...”¹³². Aquesta obra del segle XIV, segons l’autor, estaria rematada per una esvelta agulla envoltada per vuit pinacles, com acabament dels contraforts. El campanar situat a la dreta de la façana no es va arribar a acabar.

De l’interior de l’església de Sant Feliu de Girona, l’autor destaca la capella de Sant Narcís obra del segle XVIII. Aquesta capella esta formada per una primera nau el·líptica, amb volta semicircular amb arabescs i quatre pilastres d’ordre compost. La segona nau, també el·líptica, però més petita, esta adornada pels mateix elements i en aquesta apareix una escala per accedir al presbiteri¹³³.

---

¹³¹ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, pp.176-177.

¹³² PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, p.156.

¹³³ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, p.160.

El claustre de l'església de Sant Feliu de Girona, que tal com diu Piferrer només es pot resseguir a través de documents, estava situat al nord, al lloc que actualment ocupa la capella de Sant Narcís. L'any "... 1340 compraba el cabildo parte de un edificio en que se repartia la limosna del pan, y por enero de 1344 lo verificaba con otra casa para construir el cláustro." ¹³⁴. Era un claustre on cada corredor disposava de vuit parells de columnes on la distància entre elles era de set pams i mig i un quart. Aquest claustre tenia per límit sud l'església i la capella de G. Vendrell a l'esquerra de la porta de sortida al claustre, al nord l'hospici o casa de G. de Roca o Ruppe, al oest el refectori de la col·legiata i a l'est el cementiri d'una confraria. Aquesta obra va ser pagada per Guillem Cavaler i Francesc Segrellis i la direcció va anar a càrrec de Arnau Stany i Francesc Plana. L'autor posa de manifest que quan es va enderrocar, l'any 1374, - davant del perill que suposaven per la seguretat de l'església i de la ciutat - no se sap si aquest claustre estava acabat. L'any 1378, el comte d'Urgell, va comprar vint-i-cinc parells de columnes del claustre per cinquanta sous.

La façana principal de l'església del segle XVII, modesta segons l'autor, esta formada per dos cossos amb quatre columnes cadascun i fornícules destinades a estàtues. A la part alta s'observa el rosetó i com a remat trobem tres finestres coronades per ampits amb calats. La façana es va contractar per parts: la primera l'any 1605 per 1090 lliures i la segona l'any 1610 per 1945 lliures.

Piferrer destaca, dins els elements litúrgics, l'altar major de l'església (el retaule) per les seves pintures i escultures. Entre dosserets i pinacles trobem les escultures de la Verge, Sant Feliu i Sant Narcís.

A l'altar abans esmentat es traslladaria el sepulcre de Sant Feliu el mes de juliol de 1799. L'autor dubta de que es tracti d'una obra del segle XIII com s'apunta en la *España Sagrada* ¹³⁵. En aquest altar a la dreta es troba un petit altar romà on crema un foc sagrat, davant del qual apareixen les víctimes portades per diferents personatges, i alguns trípodas a terra. Al centre les figures porten uns rotlles a les mans i a l'esquerra apareix un personatge agafat per dues persones. Aquest personatge seria Sant Feliu al que obligarien a fer ofrenes al deus pagans i cremar el llibres sants.

---

¹³⁴ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, p.165.

¹³⁵ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, p.158.

En el presbiteri de Sant Feliu es troben dos baixos relleus romans on es representa la cacera de lleons, a la part de l'evangeli, i l'al·legoria de la nit, a la part de l'epístola.

Al segle XIV, amb l'augment de la devoció a Sant Narcís i amb la creació de la confraria del mateix sant, es va construir un nou sepulcre de marbre promogut per Guillem Socarrats¹³⁶. A més dels 3000 sous que va aportar Socarrats, cabiscol de Sant Feliu, “... no pudiendo en aquel mismo año satisfacer Socarrats á sus varios acreedores, entre los cuales se contaba el maestro Juan, artífice del monumento de S. Narciso, el Cabildo le auxilió en semejante apuro, y por medio del P. De Costa, canónigo de aquella colegiata, entregó 200 sueldos al citado artista (*).”¹³⁷. El sepulcre va ser encarregat al mestre Joan. A sobre del sepulcre de marbre blanc trobem l'estàtua jacent de Sant Narcís i en el frontal trobem la representació de la vida del sant repartida en sis registres emmarcats per arquitectures.

Piferrer menciona el *baldaquí* situat a sobre de l'altar de Sant Narcís, en la capella del mateix sant. Es tracta de sis columnes, amb bases de bronze, que aguanten una mena de cúpula formada per uns braços, un per columna, que es reuneixen en el centre mitjançant un conjunt de volutes.

El sepulcre de Sant Narcís, situat a la capella del mateix nom, és un sepulcre on apareix la figura agenollada del sant, amb bàcul, mitra i la palma del martiri, elevat per dos àngels. En aquesta mateixa capella es troba el sepulcre del general Alvarez de Castro.

Menciona molt de passada el cor de l'església on hi havia una taula d'indulgències. També observa, Piferrer, l'existència de “*Tumbas cenicientas guarnecen los lados de sus entradas y cubren las paredes exteriores, pocas o ninguna respiran la menor elegancia; están desparramadas y solitarias, sostenidas la mayor parte por dos informes cabezas de animales, que entre lo tosco y lo gastado aun conservan algunos rasgos de la fria estupidez que se nota regularmente en las figuras de irracionales que adornan monumentos tan antiguos; las urnas son sencillas y pesadas, y sobre el tono gris de la carcomida piedra*”

---

¹³⁶ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, p.164.

¹³⁷ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit, p.164.

delinéanse confusamente las inscripciones medio borradas como caracteres bárbaros y simbólicos: ...” ¹³⁸.

Narcís Blanch i Illa (1827-1874) en la seva obra *Gerona histórico-monumental* (1853) no aporta noves dades significatives sobre l'església de Sant Feliu de Girona. L'autor és limita a constatar un seguit de fets, seguint la línia neopositivista, la majoria dels quals ja havien estat remarcats per historiadors anteriors.

Blanch menciona l'existència d'un cementiri amb criptes o catacumbes on seria martiritzat Sant Narcís i enterrats uns tres-cents màrtirs gironins, parla de la donació de la corona d'or de Recared al segle VIII, està d'acord amb Roig i Jalpí pel que fa a la catedralitat de l'església de Sant Feliu, una de les primeres notícies sobre l'església de Sant Feliu de Girona la trobem quan Ramon Folch, vescomte de Cardona, mana fortificar la ciutat de Girona, l'any 1285, enderrocant totes les cases del burg de Sant Feliu exceptuant l'església del sant màrtir, menciona un decret de 24 de setembre de 1313 per ampliar l'església, construir el presbiteri, realitzar la volta i aixecar el campanare, el campanar va ser contractat pel capítol de la col·legiata a l'arquitecte Pere Sacoma i la primera pedra la va posar el bisbe Beltran de Monrodó un cop comprades i enderrocades les cases existents en el lloc on es volia construir el campanar i d'altres notícies.

Quan parla de la nau central es refereix a *“Los pesados arcos torales de la nave central, mas elevada que las laterales, nos recuerdan las criptas en que se refugió el cristianismo, durante la época sangrienta de la persecucion; ...”* ¹³⁹. Descriu de forma acurada el campanar de l'església de Sant Feliu de Girona destacant la seva forma octogonal, la seva solidesa, els seus finestrals amb traceries en el segon pis, un tercer pis on trobem les campanes i les seves agulles en forma de dents que coronen el campanar¹⁴⁰. Blanch també fa un petit esment a la façana barroca de Sant Feliu que esta dividida en dos cossos en els quals podem trobar. Finalment dedicarà unes línies a la descripció de la capella de Sant Narcís promoguda pel bisbe Tomàs de Lorenzana y Butron, obra iniciada l'any 1782.

---

¹³⁸ PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas...*, op.cit., pp.160-161.

¹³⁹ BLANCH I ILLA, Narcís. *Gerona histórico-monumental ...*, op.cit. , p.153.

¹⁴⁰ Fa referència a un article que va aparèixer en el diari *El Ancora* el 11 de setembre de 1851 dedicat al campanar de Sant Feliu.

Entre els elements litúrgics l'autor destaca els dos baix relleus, del segle VIII, encastats en els murs del presbiteri de l'altar major de l'excol.legiata de Sant Feliu de Girona. L'autor fa una acurada descripció del segon que representa un fet mitològic¹⁴¹. Blanch també menciona el sepulcre nou de Sant Narcís i el monument dedicat al general Alvarez de Castro.

Enric Claudi Girbal y Nadal (1839-1896), cronista de Girona, segueix sense aportar noves notícies sobre l'església de Sant Feliu de Girona en la seva obra *Guía – Cicerone de la inmortal Gerona* (Gerona,1866). Menciona que l'actual església es trobaria sobre un cementiri cristià en el qual durant la pau de Constantí es construiria l'església en honor del màrtir Feliu, afirma que l'església ja existia en el segle VIII ja que el rei Recared va donar la corona d'or al màrtir Feliu, durant la conquesta àrabs el bisbe es va traslladar a l'església de Sant Feliu, fa referència a que el clergat d'ambdues esglésies va romandre unit fins mitjans segle X¹⁴², l'autor diu que a principis del segle XIV, segons un decret de 24 de novembre de 1313, es va procedir a l'ampliació de l'església de Sant Feliu de Girona conservant-se les restes de l'antic temple, Girbal ens menciona “... la contrata que el Cabildo de la Colegiata de San Félix de Gerona hizo con el arquitecto Pedro Zacoma en 5 de setiembre de 1368 para la construccion del campanario de la misma, entre cuyas cláusulas ó condiciones se previene á dicho maestro que no pueda distraerse de aquella obra á no ser por la del Puente mayor á que está ya obligado anteriormente.”¹⁴³ i el descriu, també parla, breument, de la façana grecoromana i, més ampliament, de la Capella de Sant Narcís i altres notícies.

Tambe parla de la devoció dels fidels que “*Cuando los franceses sitiaron la ciudad en 1285, el rey D. Pedro III de Aragon, conociendo el mucho daño que este templo podia ocasionar á Gerona por estar tan inmediato al muro, caso de ser tomado por los sitiadores; habia manifestado deseos de derribarlo; pero sabido por los religiosos habitantes, le hicieron presente la devocion que tenian al mismo por contener los sagrados cuerpos de San Narciso y de San Félix, obligándose á fortificarlo de manera que no ofreciese temor de ser tomado.*”¹⁴⁴.

---

¹⁴¹ BLANCH I ILLA, Narcís. *Gerona histórico-monumental...*, op.cit., pp.84-85.

¹⁴² GIRBAL I NADAL, Enrique Claudio. *Guia-cicerone de la inmortal Gerona*. Establecimiento tipografico de Gerardo Cumané y Fabrellas. Girona, 1866, pp. 100-101.

¹⁴³ GIRBAL I NADAL, Enrique Claudio. *Guia-cicerone...*, op. cit., p. 133.

¹⁴⁴ GIRBAL I NADAL, Enrique Claudio. *Guia-cicerone ...*, op. cit., p. 101.

Malgrat tots aquests intents per salvar el temple, aquest va ser conquerit i profanat pels francesos.

Sobta que l'autor parli que “*Se construyeron tambien unos claustros á la parte sud (1357) que se derribaron en 1374 por mandato del capitan de la ciudad.*”¹⁴⁵.

Dels elements litúrgics Girbal cita els dos sarcòfags romans del presbiteri, el sepulcre de Sant Feliu, dins del qual hi hauria el bust de plata, situat a la mesa de l'altar, del primer sepulcre de Sant Narcís, del nou sepulcre de 1328 i del construït el 1782 a la capella de Sant Narcís.

Schulcz Ferencz – suposem que devia ser un dels tants viatgers que trobem al segle XIX a Catalunya – situa la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona sobre un antic cementiri, i seria anomenada, a partir del segle VIII, de Santa Maria extramurs, l'església actual la data de l'any 1245, el presbiteri de l'església es realitzaria el 1318, el claustre el 1357 i seria desmuntat l'any 1374 per motius militars¹⁴⁶, cita com a arquitectes que van intervenir en l'obra a Arnald Satany (tal com ho cita l'autor) i a Pere Sacoma. També fa una descripció arquitectònica de l'edifici, situant diferents espais, i parla de la capella de Sant Narcís, la façana meridional i la nova façana occidental.

Dels elements litúrgics destaca el retaule major d'estil o de formes barroques, el sarcòfag de Sant Feliu a l'altar major i dos baixos relleus situats al nord i al sud del retaule major.

José Narciso Roca i Farreras (1830 – 1891) en la seva obra *La Inmortal Gerona* (1885), posteriorment publicada de forma integral a la *Revista de Gerona* l'any 1888, no ens aporta novetats sobre l'església de Sant Feliu de Girona. Torna a fer referència al cementiri cristià del segle IV, a les criptes o catacumbes, a la donació de la corona d'or de Recared, segons ell conservada sobre el cap de Sant Feliu o al seu sepulcre, situa l'actual temple al segle X i XI, la església es va haver de fortificar al segle XIII i durant el segle XIV d'aquí la lentitud en els treballs, l'any 1313 es construeix la part

---

¹⁴⁵ GIRBAL I NADAL, Enrique Claudio. *Guia-cicerone...*, op. cit., p. 101.

¹⁴⁶ FERENCZ, Schulcz. *Monuments d'architecture inédits*. Verlag Von E. A. Seeman. Leipzig, 1869 (edició francesa de Librairie A. Franck. Paris, s.d.), p. 19.

gòtica del temple, el 1318 el presbiteri, el 1326 s'està executant la volta de la nau central, el 1328 la capella per allotjar el cos de Sant Narcís i el campanar es iniciat el 1368 pel mestre Pere Sacoma i estaria acabat el 1392. També menciona la construcció de la capella de Sant Narcís al segle XVIII – promoguda per Tomas de Lorenzana – i la portada principal de la primera meitat del segle XVII, segons l'autor renaixentista¹⁴⁷.

En documents d'aquest segle es diu que durant la invasió sarraïna l'església de Sant Feliu de Girona va esdevenir catedral ja que els àrabs van fer servir l'antiga com a mesquita¹⁴⁸.

Menciona el gran contrast entre la part baixa del monument, amb pilars pesats i arcs semicirculars(romànica), i l'esvelta nau central gòtica. També descriu l'elegant trifori *“En cima de los grandes arcos semicirculares románicos abrió esta galería cuyos arcos y columnas participan de este estilo, dividió cada uno de los cuerpos románicos en dos ojivales en lo alto de los muros y en la bóveda, apeó sus arcos en columnas sostenidas muy altas por consolas y así estableció sin violento contraste la gradación de los macizos pilares sin zócalo ni capitel, cuadrangulares y de grandes cimbras, á las delgadas columnas goticas y á las ojivas.”*¹⁴⁹. Creu que no s'haurien atrevit a enderrocar la part romànica ja que el temple era molt antic i llegendari.

Dels absis laterals destaca que *“... tienen saeteras como las naves correspondientes. Las almenas que coronan los tres ábsides y las piedras angulares de sus voladizos atestiguan que la iglesia fue fortificada varias veces según promesa del Capítulo y de los habitantes á los reyes en casos de guerra, á fin de evitar que fuese derribada para que no pudiese servir de fortaleza á los sitiadores, inmediata á las murallas y puerta del primitivo recinto, según acaeciera en el sitio de 1285.”*¹⁵⁰. Les fortificacions es van produir els anys 1285, 1369, 1374 i 1385.

¹⁴⁷ ROCA I FARRERAS, José Narciso. “La Colegiata ...”, op. cit., p. 253.

¹⁴⁸ *“En el sermón de San Narciso por el obispo de Vich y abad de Ripoll, Oliva, á fines del primer tercio del siglo XI y en algún otro documento de aquellos tiempos se dice que mientras los árabes poseyeron Gerona, San Felix era la catedral.”* ROCA I FARRERAS, José Narciso. “Aspecto general de los monumentos de Gerona”. *Revista de Girona*. Tom 12. Girona, 1888, p.191.

¹⁴⁹ ROCA I FARRERAS, José Narciso. “La Colegiata ...”, op. cit., p. 246.

¹⁵⁰ ROCA I FARRERAS, José Narciso. “La Colegiata ...”, op. cit., pp. 251-252.

Entre els elements litúrgics destaca el sepulcre de Sant Feliu del segle IV o V situat sobre l'altar major de Sant Feliu¹⁵¹, el sepulcre gòtic d'alabastre del segle XIV realitzat per mestre Joan (1328) i promogut per Guillem Socarrats per acollir les despulles de Sant Narcís, el nou sepulcre de plata situat a la Capella *moderna* de Sant Narcís, les inscripcions funeràries de la portalada sud que l'autor situa entre 1179 i 1335, les inscripcions de la portalada nord dels segles XIII i XIV, el sepulcre col·locat sobre mènsules de la portalada sud, el reliquiari de plata amb el cap de Sant Feliu, el retaule major i el cor.

Joaquim Botet i Sisó (1846-1917)¹⁵² en la seva obra, *Geografia General de Catalunya*¹⁵³ dirigida per Francesc Carreras i Candi¹⁵⁴, no aporta noves dades sobre l'església de Sant Feliu de Girona però sí que s'atura de forma molt acurada, com a bon arqueòleg i seguint l'esperit positivista del seu temps, en la descripció dels sarcòfags situats als murs del presbiteri del temple.

De l'edifici només diu que esta sobre un cementiri cristià a cel obert o soterrat, que es va donar per part de Recared una corona d'or, de l'església visigòtica anterior a la invasió sarraïna només restaria la làpida sepulcral¹⁵⁵, en cap moment l'autor fa referència a que Sant Feliu fos església catedral, l'església formaria part del burg de Sant Feliu datat pels documents al segle XI¹⁵⁶, al segle XIV es construeix la nau central

---

¹⁵¹ L'autor el descriu de forma acurada ROCA I FARRERAS, José Narciso. "Aspecto general ...", op. cit., p.183.

¹⁵² Per obtenir més informació sobre la vida i les obres de Botet i Sisó consulteu ALBERCH I FUGUERAS, Ramon i QUER I CARBONELL, Josep. *Joaquim Botet ...*, op. cit. Aquest llibre esta dividit en dos grans capítols, el primer dedicat a la biografia de l'autor i el segon a fer un recorregut pel Botet i Sisó polític.

¹⁵³ ALBERCH I FUGUERAS, Ramon i QUER I CARBONELL, Josep. *Joaquim Botet ...*, op. cit., p. 147.

¹⁵⁴ Publicada entre els anys 1908 i 1911 segons diuen ALBERCH I FUGUERAS, Ramon i QUER I CARBONELL, Josep. *Joaquim Botet ...*, op. cit., p. 147.

¹⁵⁵ Transcriu la lapida sepulcral del bisbe Servus Dei BOTET I SISO, J. *Geografia General ...*, op. cit., p.225.

¹⁵⁶ "Los documentos d'aquest segle [segle XI] parlan dels burchs o arrabals de Santa María, de Sant Feliu y del Mercadal, tots ells extramurs, lo qual justifica que la ciutat havia anat crexent y s'havia extès sobre tot per la banda de tramontana fins al Galligans, que era lo emplaçament del burch de Santa

i s'engrandí el claustre i una torre campanar, l'església es fortifica durant el regnat de Pere III¹⁵⁷ i finalment parla de la construcció de la capella de Sant Narcís del segle XVIII i de la façana barroca acabada el 1610.

Botet i Sisó dedica més atenció als elements litúrgics existents a l'església de Sant Feliu que a la pròpia construcció de l'església. S'interessa principalment pels sarcòfags encastats al presbiteri de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquest sarcòfags provindrien, la major part d'ells, del cementiri cristià situat al lloc que ocupa actualment l'església. Entre aquests sarcòfags, datats al segle II i segle III, tindriem *El rapte de Prosèrpina* que seria el més antic i *La cacera de lleons* situats a la banda de l'evangeli¹⁵⁸ en el presbiteri del temple. Els altres sis sarcòfags del presbiteri serien del segle IV i principis del V¹⁵⁹. En aquests darrers sis sarcòfags trobem representacions cristianes amb escenes bíbliques de l'Antic i Nou Testament, escenes amb orant i un, amb tres escenes que l'autor no especifica.

Més informació sobre aquests sarcòfags la trobem en l'obra que va realitzar aquest autor dedicada als sarcòfags romano-cristians catalans¹⁶⁰. En aquesta obra fa una descripció exhaustiva dels sarcòfags – sis – de l'església de Sant Feliu de Girona que inclou des de les seves mides, el material de que estan fabricats, la seva ubicació dins l'església, la descripció exhaustiva de les escenes esculpides i del seu significat i la relació amb altres sarcòfags catalans i estrangers – majoritàriament francesos i italians –. La base per a la seva descripció són el pare Fita i Garrucci dels quals cita textualment algunes de les seves descripcions. Només en el sarcòfag de Sant Feliu menciona les aportacions del pare La Canal i de Guerra.

María, y per la de Ponent envers l'Onyar, que era l'espai que ocupava lo burch de St. Feliu.” BOTET I SISO, J. *Geografia General ...*, op. cit., p.227.

¹⁵⁷ BOTET I SISO, J. *Geografia General ...*, op.cit., p.234.

¹⁵⁸ En la seva obra sobre els sarcòfags romano cristians, que analitzarem tot seguit – tot i no parlar d'aquests dos sarcòfags – es contradiu amb aquesta afirmació ja que situa la cacera de lleons en el costat de l'evangeli i el rapte de Prosèrpina en el costat de l'epístola.

¹⁵⁹ BOTET I SISO, J. *Geografia General ...*, op.cit., p.223.

¹⁶⁰ BOTET I SISO, J. *Sarcófagos romano-cristianos que se conservan en Cataluña*. Establecimiento tipográfico de Jaime Jepús. Barcelona, 1895.

També parla de forma acurada del sarcòfag que conté les despulles o relíquies de Sant Feliu situat a l'altar major. Finalment menciona el sepulcre (molt arcaic) situat a l'entrada de migdia de l'església on apareixen dos àngels envoltats d'estels que aguanten el sol dins del qual trobem l'Anyell pasqual, la descoberta del sepulcre de marbre de Sant Feliu en temps del bisbe Miró (970-984), el sepulcre de Sant Narcís, promogut per Guillem de Socarrats, i per acabar el retaule de fusta situat a l'altar major obra del XV¹⁶¹.

Joaquim Fabrellas i Agustí que morí l'any 1915 va escriure un llibre sobre la vida de Sant Narcís a partir de la documentació existent i de publicacions anteriors. Semblaria que vol emular la figura del canonge Dorca escrivint una biografia sobre Sant Narcís. No aporta noves dades sobre l'església de Sant Feliu. Parla de l'existència d'un cementiri cristià al lloc que ocupa l'església actual, de les criptes subterrànies que no hauries estat trobades, de la seva fortificació a finals del segle XIV, de la profanació per part de l'exèrcit de Felip l'Ardit el 1285, de la construcció del campanar de Sant Feliu encarregat a Pere Sacoma, les obres a l'església s'aturarien en diferents moments degut a les necessitats defensives de la ciutat que implicaven la fortificació de l'església, el campanar s'acabaria l'any 1392 i la caiguda d'un llamp el 9 de gener de 1581 truncaria quatre metres de la seva agulla i també menciona que “... creyóse necesario levantar en honor del santo Mártir un monumento que atestiguase ante los siglos el profundo amor de Gerona á su excelso tutelar. El Ilmo. Y Rvmo. Señor Don Tomás de Lorenzana y de Butrón, dignísimo obispo de la propia ciudad, haciéndose intérprete de las levantadas aspiraciones de sus diocesanos, promovió y tuvo la dicha de llevar á término la construcción de la magnífica capilla de San Narciso, cuya primera piedra puso el día 14 de Abril de 1782.”¹⁶².

Dels elements litúrgics menciona el sepulcre de Sant Narcís construït a principis del segle XIV, el nou sepulcre del mateix sant situat en la capella iniciada l'any 1782 i el sepulcre de marbre adossat al mur de l'esquerra de la capella de Sant Narcís dedicat a Mariano Alvarez de Castro.

---

¹⁶¹ “... , lo retaule del altar major, de fusta, més interessant per sos calats dosserets, pinacles y cresteries, que per les seves pintures.” BOTET I SISO, J. *Geografia General* ..., op.cit., p.246.

¹⁶² FABRELLAS I AGUSTI, Joaquín. *Noticias históricas* ..., op. cit., pp. 145-146.

Francesc Montsalvatge i Fossas (1853 – 1917)¹⁶³, tot i tractar-se d'un gran historiador, no aportarà noves dades sobre l'església de Sant Feliu. Montsalvatge situa el cementiri subterrani¹⁶⁴ dels primitius cristians a l'indret que actualment ocupa l'església, en aquest mateix indret, després de la pau de Constanti, s'edificaria un temple en honor de Sant Feliu on el rei Recared va donar la corona d'or, parla d'un temple romànic, de planta molt semblant a l'actual, afirma que l'església hauria estat catedral durant molts segles i després es contradiu dient que només durant la dominació musulmana, situa la construcció del campanar al segle XIV sota la direcció de Pere Sacoma, menciona que l'any 1388 Pere Ramó faria la volta de la capella que queda just a sota del campanar, també esmenta que es volia construir un campanar igual que l'actual a l'esquerra de la façana principal¹⁶⁵, parla de les portes gòtiques situades al nord i al sud de l'església, ens diu que el claustre – obra Arnald Stany i Francesc Plana – es va iniciar el 1357 després de la compra de cases situades al nord de l'església¹⁶⁶ i va ser enderrocat durant l'invasió de l'exèrcit de l'Infant de Mallorca i les columnes venudes al comte d'Urgell.

S'atura en la descripció¹⁶⁷ de l'església de Sant Feliu de Girona parlant de l'agermanament de diferents estils arquitectònics on l'absis segueix les directrius del gòtic amb grans finestrals ogivals amb columnes de poc gruix. Dels tres absis el central té més alçada que els laterals i en tots ells trobem sageteres i merlets que responen a les necessitats de fortificació de l'església degut a la seva situació a tocar les muralles de la ciutat. En aquest temple, diu Monsalvatge, contrasta l'esvelta nau central amb les naus laterals més baixes que conserven els gruixuts pilars que separen les naus laterals de la central. Per l'autor, aquesta disposició tant singular, dona al temple l'aspecte d'una església subterrània, recordant a les catacumbes¹⁶⁸.

---

¹⁶³ Vegeu un resum de la biografia i l'obra de Montsalvatge a CHAMORRO, Miquel Angel. *L'església de Sant Feliu* ..., op. cit., pp.114-115.

¹⁶⁴ MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios de la diócesis gerundense*. Tom XIV. Imprenta y librería de Juan Bonet. Olot, 1904, pp.233-234.

¹⁶⁵ MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios* ..., op. cit., p.247.

¹⁶⁶ MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios*..., op. cit., pp. 260-261.

¹⁶⁷ Les seves descripcions es recolzen moltes vegades en les que fa Pau Piferrer en el seu llibre *Recuerdos y Bellezas de España*.

¹⁶⁸ MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios* ..., op. cit., p.252.

De les construccions posteriors al segle XIV menciona la façana principal de la església de Sant Feliu de Girona construïda al segle XVII i formada per dos cossos amb quatre columnes i dues fornícules a cadascun i una gran rosassa. Finalment cita la construcció de la capella de Sant Narcís – al nord de l’església – començada el 14 d’abril de 1782 sota la promoció del bisbe Tomas de Lorenzana, capella construïda seguint l’orde compost amb planta formada a partir de tres el·lipses que se intersequen donant lloc a la nau, el presbiteri i el camarí.

Montsalvatge dedica gran part del seu llibre a parlar dels elements litúrgics. Cita els sarcòfags encastats al presbiteri de l’església de Sant Feliu de Girona anteriors al segle V: el sarcòfag romà com l’al·legoria de la nit o el rapte de Prosèrpina (segons diferents autors), un sarcòfag romanocristià, amb estrígils, amb l’Orant al centre entre dos personatges i a la dreta la presó de Pere o Moisès i a l’esquerra la curació del cec de naixement, un altre sarcòfag romanocristià, també amb estrígils, on trobem l’Orant amb el bon pastor a cada costat, un romanocristià amb representació de 7 escenes bíbliques¹⁶⁹, un romanocristià amb vuit escenes bíbliques, un de romà amb una cacera de lleons i un romanocristià amb cinc escenes de Susanna i els vells. També menciona i descriu el sepulcre situat en l’ara de l’altar major, traslladat des de darrera l’altar major a la columna del púlpit de l’epístola l’any 1607¹⁷⁰ i instal·lat definitivament a l’altar major l’any 1799.

Finalment parla del sarcòfag dedicat a la memòria de Servus Dei situat al costat de l’epístola on es pot llegir:

*@ CESPITE SVB DVRO CVBAT SERVVS
DEI ECCLAE. GERVNDENSIS EPS. VIX.
IN EPATV. ANNIS XV. OBIIT XV. KL.
SEPT. AN. DNI. DCCCCVI INDIC. VVII¹⁷¹.*

¹⁶⁹ MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios ...*, op. cit., pp. 237.

¹⁷⁰ “... , según constaba por la inscripción que allí había, como nos lo manifiesta el canónigo Dorca, y que dice así:

*TVMVLVS D. FELICIS AFRICANI PROTOMARTYRIS GE-
RUND. AB ARAE MA-
XIMAE TERGO TRANSLATVS HUC AN. M.D.C.VII.APRIL.III.”*

MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios ...*, op. cit., pp. 238.

¹⁷¹ MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios...*, op. cit., p. 245.

i del sepulcre de marbre de Sant Narcís, profusament descrit¹⁷², esculpit per mestre Joan l'any 1328.

Montsalvatge no deixa de citar i descriure el nou sepulcre de Sant Narcís, d'estil renaixement, amb tapa cisellada per Josep Puig per la capella construïda a finals segle XVIII i el mausoleu de Mariano Álvarez de Castro, l'urna situada a l'esquerra de la façana sud de l'església.

Per acabar parla de l'altar major (retaule) de tipologia gòtica amb pintures i les figures esculpides i del bust de plata a l'interior del qual es trobaria el cap de Sant Feliu.

2.4. LES DARRERES APORTACIONS: L'ANÀLISI DOCUMENTAL DEL SEGLE XX I XXI.

En el segle XX, a diferència dels segles anteriors, no trobem moltes obres que tractin de l'església de Sant Feliu de Girona en conjunt. Les úniques obres de conjunt, la majoria de caràcter divulgatiu, són les publicades per Carles Rahola, *La ciutat de Girona i Gerona y sus monumentos*, per Joaquim Pla i Cargol *Gerona arqueològica y monumental*, per Josep Mercader, *Vida y historia de San Narciso*, per Pere Freixas, *L'art gòtic a Girona. Segles XIII-XV*, i per Josep Clara i Josep M. Marqués, *L'església de Sant Feliu de Girona*. La resta d'historiadors es centren en aspectes molt concrets del temple o dels seus elements litúrgics fent un estudi a fons del tema triat. Per aquest motiu ens trobem davant de gran quantitat d'articles que tracten algun aspecte referent a l'església de Sant Feliu de Girona. Per tant podem afirmar que a partir del segle XX s'abandonen les obres de caràcter monumental i els autors es centren en anàlisis més puntuals. En el nostre recorregut deixarem de banda les obres de caràcter enciclopèdic ¹⁷³ i únicament tractarem de forma breu una obra de començaments de segle titulada *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*.

---

¹⁷² MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios ...*, op. cit., p. 254.

¹⁷³ Que deixem de banda les enciclopedies no vol dir que no s'hagin consultat per fer aquest treball. Tanmateix hem pogut apreciar que en aquestes enciclopedies no es fa res més que transcriure els articles d'altres revistes els quals ja analitzem.

El segle XX és doncs el segle dels estudis monogràfics de monuments ¹⁷⁴, moltes vegades no en el seu conjunt sinó de parts d'aquests. Podem situar els promotors d'aquests estudis ja a finals del segle XIX amb les figures de Elies Rogent, J.M. Pellicer i Lluís Domènech i Montaner. Rogent de la mà de la influència francesa i alemanya publicarà sobre Sant Cugat del Vallès (1881) i Sant Llorenç del Munt (1890), J.M. Pellicer promou la restauració del monestir de Ripoll publicant el 1873 sobre la iconografia de la façana i Domènech i Montaner s'interessa per promoure i difondre les arts medievals publicant una *Historia general del arte* (1886) ¹⁷⁵ a partir de les informacions obtingudes en les seves excursions.

La creació de la Junta de Museus, dels Estudis Universitaris Catalans i de l'Institut d'Estudis Catalans en la primera dècada del segle XX facilitaran l'aparició d'una recerca més erudita i científica sobre la base d'un aparell crític. Comencen a sorgir publicacions amb un interès marcat per l'Edat Mitjana com la revista històricoarqueològica, BRALB (1901) i l'*Anuari de l'IEC* que sistematitza gran quantitat d'estudis històrics, artístics i arqueològics. Alguns dels historiadors de renom que col·laboren amb aquestes publicacions són en Miret i Sans, Carreras i Candi, Gudiol i Puig i Cadafalch.

A començaments del segle XX l'interès pel medievalisme és màxim, tant en historiadors catalans com estrangeres, donant lloc a nombrosos estudis monogràfics d'un monument o d'un determinat període, en aquest cas l'època medieval. Josep Gudiol amb les seves *Nocions d'arqueologia sagrada* (1902), considerat el primer manual modern d'arqueologia, intenta dur a terme una sistematització de l'art medieval català. Per la seva part S. Sanpere i Miquel intentarà aquest mateix objectiu, en aquest

---

¹⁷⁴ Per comprovar aquest interès pels monuments tan a casa nostra com a la resta d'Europa, ja des del segle XIX, vegeu l'interessant article PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M. "La restauració del monestir de Ripoll revistada" dins *Cercles. Revista d'història cultural*, número 5, Universitat de Barcelona, 2002, pp.36 – 51.

¹⁷⁵ Domènech i Montaner publica el primer volum dedicat a les civilitzacions antigues i les cultures egípcia, caldea i assíria, Puig i Cadafalch edita el segon, l'any 1901, dedicat a l'arquitectura des dels fenicis fins el renaixement, el tercer volum es un recull gràfic dels anteriors, el quart i cinqué volums estan dedicats a la pintura i l'escultura del XVIII i a l'ornamentació publicats respectivament per J. Fontanals del Castillo i F. Cajal. Vegeu *Diccionari d'Historiografia Catalana*. Enciclopedia Catalana ..., p. 581.

cas per la pintura del trescents i el quatecents amb el seu estudi sobre *Els quatrecentistes catalans* (1906) i *Els trescentistes* (1921-28). Malgrat la importància d'aquest autors podem dir que Puig i Cadafalch fou un dels principals iniciadors de la historiografia moderna de l'art medieval. La seva aportació més important, on la recerca del passat s'utilitza per recuperar la nacionalitat catalana, és *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1909-1918). En aquesta publicació produïda junt amb A. Falgueres i J. Goday, Puig i Cadafalch crea la teoria sobre el primer art romànic català¹⁷⁶ a través d'un catàleg monumental on defineix un art nacional inserit en un context universal i on relaciona el medi geogràfic amb l'expressió arquitectònica. La producció historiogràfica de Puig i Cadafalch amb estudis sobre Ripoll, Sant Miquel de Cuixà i les esglésies de Terrassa s'insereix dins una tendència positivista matisada pel nacionalisme.

Seguint el camí obert per Puig i Cadafalch, trobem a altres estudiosos que també aportaran el seu gra de sorra dins de l'àmbit dels estudis sobre història de l'art¹⁷⁷. Entre aquests podem destacar a Joaquim Folch i Torres, LL. Carreras, M. Trens i el pare Suñol de Montserrat i dins d'un àmbit local a J. Soler i Palet, B. Bassegoda i Amigó, E. Morera i Llauredó i J. Botet i Sisó. Entre els artistes dels països catalans també hem de destacar a J. Sanchis i Sivera que publica *La Catedral de Valencia* (1909) i *Arquitectos i escultores de la catedral de Valencia* (1930), a Elies Tormo i Monzó amb l'aportació de l'anàlisi metodològic de l'obra d'art a través de la visualització directa i intuïtiva en obres com *Varios estudios de arte y letras* (1902) i *La escultura antigua y moderna* (1903) i a C. Sarthou i Carreras que edita *València*

¹⁷⁶ “ *Les seves teories tingueren una projecció internacional, tant per la participació en diversos congressos com per la publicació, l'any 1928, del llibre Le premier art roman. L'architecture en Catalogne et dans l'occident méditerranéen aux Xe et Xie siècles, i s'acceptaren definitivament després de la publicació de La geografia i els orígens del Primer Art Romànic (1930); de fet, el més transcendent fou el desvetllament de l'interès internacional pel romànic català tot integrant-lo al conjunt europeu, un tema ja iniciat per alguns estrangers, com E. Bertaus i G. Gaillard.* ” Diccionari d'Historiografia Catalana ... , op. cit., p.582.

¹⁷⁷ Per Ramon Grau “*La reivindicació de l'arquitectura catalana dels segles XIV i XV no ha pogut consolidar-se fins que, als anys trenta del segle XX, no hi va intervenir un investigador francès com Pierre Lavedan, que capgirà les interpretacions ... en funció de debats interns de la cultura francesa.*” Ramon Grau, “L'estil nacional ROMÀNIC O GÒTIC?. Introducció. ” dins *L'Avenç. Revista d'Història i Cultura*, núm. 276, Gener 2003, p.26.

artística i monumental (1927) i *Castell de Xàtiva* (1946). Entre d'altres autors hauriem també de destacar a J. Pijoan, C. Martinell i Eugeni d'Ors, aquest últims ja amb un interès decantat cap el Barroc.

Després d'aquestes primeres generacions, els historiadors catalans del segle XX¹⁷⁸ mostren el seu interès per altres períodes històrics, en especial per aquells més inexplorats. El més important representant de l'escola catalana d'arqueologia fou en J. Maluquer de Motes, deixeble de Bosch i Gimpera, que publica *Arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya* (1986). Apareixen síntesis sobre l'antiguitat tardana de la mà de J. Ferrando, J. Serra i Ràfols i E. Junyent. Pel que fa a època paleocristiana i visigoda tenim algun treball de P. de Palol. Xavier Barral i Altet s'especialitza en l'art dels segles VIII al X. E. Junyent publica diferents treballs sobre arquitectura religiosa catalana del segle X.

Dels treballs sobre l'art medieval destaquen els treballs sobre el romànic. La gran quantitat de títols sobre aquest tema va lligada a la mitificació d'aquest art, considerant-lo com l'art veritablement català ¹⁷⁹. Entre la gran quantitat d'autors que s'interessen pel romànic podem destacar a J. Ainaud, J. Gudiol, F. P. Verrié, A. Pladevall, E. Carbonell, A. Adell, F. Fité i Llevot, J. Camps i Sòria i I. Lorés. Sobre aquest període artístic s'ha de destacar la publicació de *Catalunya Romànica* (1984-88), d'Enciclopèdia Catalana dirigida per A. Pladevall. Entre els historiadors estrangers destaquen Post, Kingley Porter i Marcel Durliat autor de *L'Art Catalan* (1963). Pijoan, Cook, Gudiol i Ricart ordenen i agrupen la pintura romànica que posteriorment estudis monogràfics i generals classificaran seguint altres sistemes. J. Dols, V. Cirlot i més endavant J. Sureda i S. Alcolea en la seva obra *Romànic Català. Pintura* (1975) portaran aquest anàlisi formal a l'extrem.

---

¹⁷⁸ Per veure el camí que segueix la historiografia espanyola, no només la interessada en la història de l'art, vegeu la introducció a PASAMAR, G. i PEIRÓ, I. *Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos*. Ed. Akal. Madrid, 2002.

¹⁷⁹ "És fàcil de trobar el suport ideològic del decantament a favor del romànic en l'obra doctrinal més famosa del nacionalisme català modern: La nacionalitat catalana d'Enric Prat de la Riba (1906)." Ramon Grau, "L'estil nacional ROMÀNIC O GÒTIC?. Introducció. " dins *L'Avenç*. Revista d'Història i Cultura, núm. 276, Gener 2003, p.26.

Respecte al període gòtic hem de destacar l'estudi de Torres Balbás *Arquitectura gòtica* (1952) que agrupa els edificis per tipologies. En *L'art català* (1955), F.P. Verrié estudia el conceptes i característiques de l'arquitectura religiosa en edificis representatius i A. Florensa estudia els edificis civils. En l'estudi del llenguatge gòtic resalta l'obra de A. Cirici, *Arquitectura gòtica catalana* (1968)¹⁸⁰. Actualment, un dels estudiosos més destacats de l'art medieval és J. Yarza, que s'interessa pels promotors. Altres historiadors del gòtic que hauriem de destacar són F. Español i R.M. Terés, interessades per l'escultura, M.R. Manote en la seva tesi doctoral estudiarà els pintors Pere Joan i Guillem Sagrera, M. Ibarburu i J. Planas estudiaran la miniatura, N. de Dalmases, G. Llompart – també està interessat per la pintura gòtica mallorquina – i J. Domenge analitzaran l'orfebreria – aquest darrer autor de la tesi sobre *El procés de construcció de la catedral de Mallorca* (1993) – i A. José Pitarch que publicarà *Història de l'art català* (1984)¹⁸¹.

Com hem pogut comprovar, l'interés per l'estil gòtic a Catalunya no es manifesta fins ben entrada la tercera dècada del segle XX. Des del segle XVIII – amb Antoni de Capmany¹⁸² –, al segle XIX – amb Pau Piferrer¹⁸³ – i a començament del segle XX –

---

¹⁸⁰ " Alexandre Cirici descriu el gòtic català contrapostat als altres gòtics «Per haver-se disfressat amb motius gòtics, s'anomena "gòtic català" una arquitectura que hauria de tenir nom propi, perquè en l'essencial és, precisament, el contrari del gòticisme. En efecte, l'arquitectura gòtica té com a elements essencials el dinamisme, l'eix longitudinal, el domini de la línia, la verticalitat, el predomini dels buits sobre els plens, el gust per les formes sobredecorades i els perfils brodats, les cobertes punxegudes, la complicació i l'esquelet extern dels arbotants. L'arquitectura catalana corresponent, en canvi, respon al gust per les formes estàtiques, l'espai centralitzat, el domini de la massa, l'horitzontalitat, el predomini dels plens sobre els buits, el gust per les formes nues i llises, els perfils tallants, les cobertes planes, la simplicitat i l'esquelet intern dels contraforts » ". Ramon Grau i Marina López. " Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil." dins *L'Avenç. Revista d'Història i Cultura*, núm. 276, Gener 2003, p.27.

¹⁸¹ Per altres períodes històricoartístics consulteu *Diccionari d'Historiografia Catalana ...*, op. cit., pp.583-584.

¹⁸² "L'historiador il·lustrat afirmava, doncs, la superioritat universal i perenne de l'arquitectura de filiació clàssica d'una manera que no deixa lloc a dubtes. Però ... Capmany obria la porta a tres arguments que feien possible una reconsideració positiva de l'art medieval i al voltant dels quals podem articular les polèmiques posteriors: l'argument que posa l'accent en la significació històrica d'aquells edificis, el que apunta a la seva consideració conjunta en termes d'estil i el que exalça la percepció sensorial directa i

amb Puig i Cadafalch ¹⁸⁴ – el romànic és l'estil que suscita més simpaties per part dels historiadors catalans. No es fins les aportacions de Pierre de Lavedan que el gòtic comença a remuntar i es guanya l'interès per part dels estudiosos de la història de l'art encapçalats per Alexandre Cirici ¹⁸⁵. Fins aquests moments les aportacions de Eugène Viollet-le-Duc, " ... *principal responsable de la formulació de la teoria que el gòtic era, des del punt de vista constructiu, lògica pura; que les grans catedrals del nord de França eren com màquines perfectament dissenyades, d'una complexitat molt més gran que els temples grecs, i*

---

concreta de les obres." Ramon Grau i Marina López. " Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil." dins L'Avenç. Revista d'Història i Cultura, núm. 276, Gener 2003, p.. 28.

¹⁸³ " *Passat el període liberal 1833-1843 " ..., Piferrer cregué essencial esmenar aquella primera visió de la seu barcelonina i consagrà les seves darreres energies crítiques a reinterpretar-la. Sense emancipar-se de les teories romànticoliberals franceses, Piferrer feia ara de la catedral de Barcelona una síntesi original i equilibrada entre el gòtic laïcitzant i el romànic, expressió de la teocràcia ..."* L'èmfasi en la persistència i glorificació de trets romànics dins la seu barcelonina es presentava, exclusivament, com un matís local, susceptible, doncs, de ser desenvolupat en sentit racionalista, però no precisament a favor del gòticisme ni, molt menys, d'una interpretació laica de Catalunya." Ramon Grau i Marina López. " Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil." dins L'Avenç. Revista d'Història i Cultura, núm. 276, Gener 2003, p.30.

¹⁸⁴ " ..., Josep Puig i Cadafalch, ..., pel que fa al gòtic es mantingué convencionalment violetià fins al final de la seva trajectòria com a historiador i com a teòric de l'arquitectura ... a Santa Caterina de Barcelona, ..., hi reconeixia per experiència el tipus més repetit dins l'arquitectura religiosa de la baixa edat mitjana a Catalunya, «d'estructura ben diferent de les catedrals nòrdiques». Però la variant que donà lloc a esglésies com les del Pi o Pedralbes no li semblava pròpiament gòtica, sinó «el tipus popular del país [...], adaptat a la tradició romànica de la terra i [que], per tant, és el més fàcil de construir»." Ramon Grau i Marina López. " Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil." dins L'Avenç. Revista d'Història i Cultura, núm. 276, Gener 2003, p.32.

¹⁸⁵ Diem dels estudiosos ja que " *Des d'aleshores, i malgrat les aportacions del mateix Lavedan, de Cirici i d'altres erudits i divulgadors, la situació no ha canviat pas de manera substancial; no ha canviat, sobretot, en l'estima social.*" i " *A pesar de l'excel·lència reconeguda d'algunes obres d'art classificades com a gòtiques, ningú no sembla pensar que valdria la pena dedicar a l'estudi de l'art eclesiàstic i civil dels dos darrers segles de l'Edat Mitjana els esforços que s'han esmerçat per retrobar, classificar i documentar fins i tot els vestigis més menuts de l'etapa anterior a les modestes esglesioles rurals. No deixa de ser sorprenent que els responsables de la programació editorial hagin pogut considerar atractius des del punt de vista mercantil alguns projectes de publicació exhaustiva de dades sobre el patrimoni romànic.*" Ramon Grau. " La formació nacional de Catalunya i l'art romànic. El mirall de totes les ortodòxies" dins L'Avenç. Revista d'Història i Cultura, núm. 276, Gener 2003, p.35.

basades en una interrelació orgànica entre tots els elements."¹⁸⁶, fa que l'arquitectura gòtica catalana es vegi inferior a la francesa. Segons Grau i López, " *Lavedan denuncia el prejudici teòric que, tot pensant que el gòtic català és pura imitació, ha inhibit la recerca en aquest camp i ha afavorit molt més els estudis sobre el romànic. Accepta que les catedrals de Barcelona i de Girona van ser intents d'aclimatar la catedral nòrdica, però remarca que són els únics esforços catalans en aquest sentit i, sobretot, que els resultats obtinguts van ser tan diferents que l'analogia teòrica sols contribueix a fer més evident la distància entre el temperament francès i el català.*"¹⁸⁷.

La historiografia marxista encapçalada per Pierre Vilar es va desenvolupar a partir dels anys 50 del segle XX – assolí la'auge en la dècada dels 70 – i tingué una forta influència sobre altres disciplines com la història de l'art¹⁸⁸. Pierre Vilar contribuí, amb un gran nombre de publicacions¹⁸⁹, al desenvolupament de la metodologia històrica i de les ciències socials. El marxisme que planteja Villar podem dir que no és *pur* ja que rep les influències de l'escola dels *Annales* (Febvre, Bloch) i de Labrousse. Vicens Vives i els seus deixebles mantenen un contacte regular amb Villar rebent la seva influència. La influència d'aquest darrer autor "... *s'ha fet sentir també en el si de les historiografies sectorials i especialitats d'implantació més tradicional, com ara la història de l'art, de la literatura, l'arqueologia o, fins i tot, el medievalisme*"¹⁹⁰.

A diferència dels capítols anteriors, on les obres i autors s'han ordenat des del punt de vista cronològic, en aquest analitzarem primer les obres que parlen de l'església de Sant Feliu en conjunt, les que parlen d'algun dels seus elements arquitectònics o de la seva construcció i finalment les que parlen d'elements litúrgics. Dins de cadascun d'aquests tres apartats sí que seguirem un ordre cronològic.

¹⁸⁶ Ramon Grau i Marina López. " Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil." dins L'Avenç. Revista d'Història i Cultura, núm. 276, Gener 2003, p.31.

¹⁸⁷ Ramon Grau i Marina López. " Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil." dins L'Avenç. Revista d'Història i Cultura, núm. 276, Gener 2003, p.34.

¹⁸⁸ No hem d'oblidar tampoc la influència de l'anomenat marxisme britànic desenvolupat pels treballs de Josep Fonatana.

¹⁸⁹ Per més informació sobre Pierre Villar podeu consultar CONGOST, R. i SALES, N. "Bibliografia de Pierre Vilar". *Recerques*, 23, 1990, pp.203-219. Si voleu tenir una visió més general vegeu *Diccionari d'Historiografia Catalana ...*, op. cit., p.664.

¹⁹⁰ *Diccionari d'Historia de catalunya*. Edicions 62, Barcelona, 1995, p.545.

Carles Rahola en les seves obres *La ciutat de Girona* i *Gerona y sus monumentos* es centra més en l'anàlisi dels elements litúrgics que en l'església com a edifici. De l'edifici, seguint als autors del segle XIX, ens diu que es troba sobre un cementiri cristià, que existia un temple romànic del qual es conserven les parts baixes i que les parts altes, gòtiques, es van construir al segle XIV amb dues portes del mateix estil al nord i al sud, fa referència a la donació de la corona d'or del rei Recared, menciona el claustre gòtic iniciat l'any 1357 i enderrocat l'any 1378 i també respecte d'aquest claustre cita la venda de les columnes al comte d'Urgell per 50 sous el parell. Dins d'aquest mateix segle menciona el campanar gòtic començat el 1368 – torre octogonal amb agulla central i vuit agulles petites –, fortificat al llarg del segle XIV¹⁹¹ i acabat l'any 1392.

Ja del segle XVIII ens menciona la construcció de la capella de Sant Narcís, en el lloc que ocupava el claustre gòtic (al nord del temple), iniciada el 14 d'abril de 1782 sota la promoció del bisbe Tomas de Lorenzana. L'autor descriu la capella de Sant Narcís segons paraules textuais de Pau Piferrer en el seu llibre *Recuerdos y bellezas de España* ressaltant les pintures al fresc del martiri i glòria del sant pintades per Francesc Tramulles. Del mateix segle cita la façana grecoromana de dos cossos, amb quatre parells de columnes en cadascun, algunes fornícules, sense estàtues, i una gran rosassa.

Dels elements litúrgics, Rahola, destaca els sarcòfags existents a l'església de Sant Feliu. S'atura en els sarcòfags del presbiteri interessant-se sobretot pels pagans i en concret en el *Rapte de Proserpina*, del segle II, que descriu acuradament¹⁹². Rahola deixa constància que en la *España Sagrada*, Blanch i Illa i Pau Piferrer confonen aquesta escena amb el naixement de l'aurora. Dels sarcòfags cristians, que descriu els temes, destaca el de *Susanna i els vells* dient que és: “ ... un dels més interessants que posseeix l'arqueologia cristiana i el més notable dels que es conserven a Catalunya: ... ”¹⁹³.

Respecte als altres sarcòfags, l'autor menciona el sepulcre del màrtir Feliu, trobat pel bisbe Miró (970-984), el sarcòfag de l'anyell pasqual i dos àngels situat a la dreta

---

¹⁹¹ RAHOLA I LLORENS, Carles. *Gerona y sus monumentos*. Ed. Exc mo. Ayuntamiento de la Inmortal Ciudad. Girona, 1929, p. 46.

¹⁹² RAHOLA I LLORENS, Carles. *Gerona y sus ...*, op. cit., p. 48.

¹⁹³ RAHOLA I LLORENS, Carles. *La ciutat de Girona*. Volum I. Ed. Barcino. Barcelona, 1924, p. 124.

de l'entrada sud, la làpida funerària de Guillem de Socarrats a sota d'aquest sarcòfag, el sepulcre gòtic de Sant Narcís¹⁹⁴ amb l'estatua jacent a la tapa obra de mestre Joan, el nou sepulcre de Sant Narcís¹⁹⁵ a la capella del segle XVIII, el mausoleu del general Alvarez de Castro situat i el monument funerari dedicat a la Companyia de Santa Bàrbara a la mateixa capella.

De la resta d'elements litúrgics, Rahola destaca un notable altar gòtic amb un retaule on trobem veure escenes de la vida i martiri de Sant Narcís, escultures de la Verge, Sant Narcís i Sant Feliu dins de dosserets i a sota els dotze apòstols, un quadre del miracle de les mosques i el còdex del segle XV (datació donada per l'autor) *Les Homilies del venerable Beda*.

Per Pla i Cargol el lloc on es situa l'actual església de Sant Feliu de Girona estaria ocupat originàriament, segons l'autor, per un cementiri romà¹⁹⁶ i, posteriorment, un de cristià. Al segle IV s'aixecaria sobre aquest indret una petita església – ell parla de *martyria o memoriae* -, que més endavant trobaríem sota l'advocació de Nostra Senyora dels Àngels¹⁹⁷. L'església prendria el títol de Santa Maria extramurs, per la seva situació fora muralles, quan els capítols de la Catedral i Sant Feliu eren un de sol. En el segle VII, l'església estava sota l'advocació de Sant Feliu, ja que trobem el robatori de la corona d'or donada per Recared¹⁹⁸ tot i que el sepulcre del màrtir no es troba fins el segle X. Cargol, tot i els resultats negatius d'algunes excavacions al

---

¹⁹⁴ “*Algunos de los principales pasajes de su vida – el santo que celebra la misa de cara al pueblo, según la antigua costumbre; Afra, pecadora y santa, con sus doncellas en el momento de ser bautizadas por inmersión; el fidelísimo diácono Félix ... – aparecen primorosamente esculpidos en cinco cuadros, separados por finísimos arcos ojivales. Todas la figuras son muy expresivas, ...*” RAHOLA I LLORENS, Carles. *Gerona y sus ...*, op. cit., p. 42.

¹⁹⁵ RAHOLA I LLORENS, Carles. *Gerona*. Biblioteca de turismo de la sociedad de atracción de forasteros. Volumen VIII. Barcelona, 1927, p. 25.

¹⁹⁶ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona arqueológica y monumental*. Dalmau Carles S.A. Girona – Madrid 1949 (1940), p.72.

¹⁹⁷ En nota a peu de pàgina 72 diu que correspondria a l'actual sagristia on havia a l'entrada la imatge de la Verge envoltada d'àngels. Aquesta és la primitiva església a la qual fa referència l'Abat Oliva en el seu sermó del segle XI.

¹⁹⁸ PLA CARGOL, Joaquim. *Santos Mártires de Gerona..* Dalmau Carles, Pla S.A. Girona – Madrid 1955, p.33.

temple, no rebutja la possible existència de catacumbes en el subsòl de la sagristia i de la capella barroca de Sant Narcís ¹⁹⁹.

Durant la dominació musulmana la Catedral seria ocupada pels àrabs i els cristians haurien de traslladar-se a Sant Feliu que faria la funció de Catedral. L'autor apunta que aquesta també ho fou a partir del segle IV ja que existia un temple al lloc que ocupa actualment la catedral ²⁰⁰.

Al segle XI o principis del XII, amb tota seguretat diu Cargol, l'església patiria una ampliació considerable esdevenint una església romànica de gran capacitat. Durant la primera meitat del segle XI l'església prendria l'advocació conjunta de Sant Feliu i Sant Narcís. Durant el setge de Felip l'Ardit, l'any 1285, el rei Pere III el Gran, va voler enderrocar l'església per què els francesos no la prenguessin i des d'ella poguessin atacar la ciutat. El rebuig dels feligresos va ser unànime i per aquest motiu es va procedir a la seva fortificació ²⁰¹.

L'església que es conserva en l'actualitat, romànica – gòtica, es començaria a bastir l'any 1313 pel mal estat de la primitiva o per manca de capacitat. Es va encarregar de la direcció de les obres d'ampliació el mestre Arnal Estany. Cita a Lambert, que ens parla de la similitud d'aquesta amb l'església de Sant Pere de Galligants²⁰². L'any 1313 es construiria l'absis central i l'any 1318 la carcassa del presbiteri. L'any 1326 s'enderrocaria l'antiga volta romànica per construir la volta ogival del nou temple.

Segons l'autor, el claustre es van començar a construir, en el sector nord del temple, l'any 1357. Per aquesta obra es van haver de comprar l'any 1344 unes cases situades a l'indret que havia d'ocupar el claustre²⁰³. Els treballs, dirigits per A. Sancier i

---

¹⁹⁹ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, op.cit, p.83.

²⁰⁰ PLA CARGOL, Joaquim. *Santos Màrtires de Gerona..* Dalmau Carles, Pla S.A. Girona – Madrid 1955, p.43.

²⁰¹ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, op.cit, p.76.

²⁰² PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, op.cit, pp.75-76.

²⁰³ En nota a peu de pàgina 79 l'autor ens diu que el claustre tindria 8 parells de columnes a cada galeria, de les quals el comte d'Urgell compraria 25, que les seves dimensions serien de 7 pams i $\frac{3}{4}$ cada costat, aproximadament uns 12,5 m., i que els promotors de l'obra serien Guillem Cavaler i Francesc Segrellis.

Francesc Plana, finalitzarien l'any 1360. L'any 1369 “... *el jefe militar de Gerona señor Lefimbert de Fonollar, mandó fortificar más la iglesia, ante el peligro de una nueva invasión francesa, construyendo en ella almenas, y matacanes encima algunas puertas (resta el de la puerta N.) y la rodeó de un foso, al par que estableció comunicación mediante un arco o puente, tendido entre el ábside y un piso de la torre occidental de Sobreportas.*”²⁰⁴. L'any 1374, degut al conflicte militar amb l'infant de Mallorca, es va tapiar i posteriorment enderrocar el claustre per evitar que l'església caigués fàcilment en mans dels assetjadors²⁰⁵. El 1385 l'església també es va haver de fortificar de la mà del mestre major P. Comas.

La part baixa de l'església seria romànica però a partir de les voltes de les naus laterals la construcció prendria l'estil gòtic. De la part romànica, Cargol destaca els pilars massissos i els arcs de mig punt que separen la nau central de les laterals, mentre que de la part gòtica sobresurt el trifori i la volta ogival de la nau central²⁰⁶. La nau major té 10 trams de voltes ogivals que arrenquen de columnes encastades i volades sobre mènsules. El creuer, en el seu braç nord, conserva la volta de canó romànica, mentre que en el braç sud trobem voltes ogivals. L'aparença exterior i interior dels absis laterals és romànica però no així el central que es clarament gòtic²⁰⁷ amb els seus grans finestrals i el trifori.

La sagristia, situada a la esquerra del presbiteri, formaria part de l'antiga església romànica del segle XI. L'autor encara va més enllà i diu que podria ser el lloc on es construï el primitiu *martyrium* i que sota el seu paviment es podrien trobar les catacumbes.

El campanar de l'església de Sant Feliu es va començar a construir l'any 1368 i es va acabar l'any 1392²⁰⁸. Es va encarregar al mestre francès Pere Sacoma i “Iñigo” de Valterra va posar la primera pedra. L'obra va ser lenta ja que es van haver d'aturar l'any 1369 i el 1385 per les amenaces de les *companyies franceses* i pel setge francès

---

²⁰⁴ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, pp.76-77.

²⁰⁵ En la nota a peu de pàgina 77 Cargol diu que algunes de les columnes del claustre gòtic es troben encastades als murs de l'accés sud de l'església.

²⁰⁶ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, p.79.

²⁰⁷ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona ...*, *op.cit.*, pp.82-83.

²⁰⁸ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, p.86.

respectivament. Aquesta segona incursió francesa va fer que el campanar es fortifiqués amb merlets i espitlleres. També van intervenir en la construcció del campanar Pere Ramón i, segons diu Gudiol, Pere de Sant Joan. Pere Ramon va realitzar la volta que suporta les dos terceres parts del campanar. L'agulla central d'acabament del campanar va ser destruïda per un llamp i es va decidir acabar-la amb una cornisa. Descriu el campanar remarcant la seva base octogonal, els grans finestrals amb traceries i esvelts pilars acabats amb nou agulles dentades.

La façana principal de l'església es construiria el segle XVII. Es tracta, segons l'autor, d'una obra d'estil grec – romà amb dos cossos en els quals trobem 8 columnes (4 per cos) i fornícules sense estàtues. Sobre aquests dos cossos tindriem la rosassa sobre la qual tenim un àtic amb tres finestrals, coronat amb cornisa i balustrades. A més d'aquest accés, trobem una portalada a la façana nord, que Cargol data del segle XIV, on es conserva un matacà de defensa, i la portalada sud, on es troben algunes columnes i arcs procedents del claustre gòtic.

Al segle XVII als voltants de l'església hi havia tres cementiris: el dels claustres, al lloc que actualment ocupa la capella de Sant Narcís, el de la escala, davant de la façana principal i el major, davant la porta sud.

A finals del segle XVIII, diu l'autor, es va construir la capella de Sant Narcís. Aquesta està situada a la part nord de l'església i per la seva construcció, es lamenta l'autor, es van haver d'enderrocar algunes cases i una part de les capelles de l'església²⁰⁹. El 14 d'abril de 1782 el bisbe Tomás de Lorenzana i Butrón va col·locar la primera pedra. És una capella d'estil neoclàssic amb una planta formada per dos el·lipsis que es tallen. Fa uns 35 m. de llarg, 15 m. d'amplada màxima i 35 m. d'alçada. Va ser construïda amb jaspi extret de les muntanyes de Sant Miquel excepte el de les columnes que va ser portat de les pedreres de Vilanant.

La capella està decorada, segons Cargol, per pintures al fresc de Francesc Tramulles. En aquestes es representa el martiri de Sant Narcís junt amb una matrona, a la part superior de l'altar, i la representació del cel amb Sant Narcís davant l'Altíssim, en la volta del cambril. Les virtuts cardinals, situades en l'arc toral de l'entrada, van ser substituïdes per les imatges de Sant Feliu l'Africà i Sant Trobat a la part de l'evangeli i

---

²⁰⁹ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, op.cit, p.101.

Santa Afra i Santa Hilaria en la part de l'epístola. Van ser executades per Josep Mirabent i Josep Ribó. Cargol diu que no se sap qui va ser l'autor dels plànols però que no seria d'estranyar que aquest fos Ventura Rodríguez.

Pel que fa als elements litúrgics Pla i Cargol cita els sarcòfags romans – pagans i romans – cristians²¹⁰ que estan encastats en els murs del presbiteri de l'església de Sant Feliu de Girona. A més del de Sant Feliu, del que parlem més endavant, trobem set sepulcres més anteriors al segle V. Per la seva datació es recolza en el fet que els sarcòfags amb estrígils són freqüents en els tallers dels segles III i IV. Aquests sepulcres, segons Cargol, provindrien del cementiri i de la primitiva capella allí construïda. Aquests sepulcres només tindrien gravada la part frontal segons una prospecció realitzada pel mateix Cargol²¹¹. Els sarcòfags provindrien de Roma (els romans – pagans) i del sud de França (els romans – cristians). A més d'aquests sarcòfags en el mur del presbiteri també es troba l'epitafi del bisbe Servus Dei²¹².

L'any 1326 el capítol decideix la construcció del sepulcre en pedra de Sant Narcís. Aquest es va col·locar a la capella de Santa Afra, la primera a la esquerra mirant al presbiteri. El promotor del sepulcre va ser Guillem de Socarrats, enterrat a l'entrada sud de l'església, que sembla ser el va encarregar a Joan de Tournai. En les cares del sepulcre trobem baix relleus que representen la vida de Sant Narcís²¹³ i a sobre la figura jacent del màrtir. El sepulcre va ser acabat l'any 1328 dipositant-se en ell el cos de Sant Narcís, trobat molt probablement per Miró al segle X i que es trobava en un sepulcre de pedra, amb tapa de fusta, situat al pilar davant de l'altar de Santa Afra on va ser traslladat des de la capella de Sant Agustí. En l'altar hi ha una inscripció, per Cargol equivocada, que situa el martiri del sant l'any 297²¹⁴ quan hauria d'ésser el 306 o el 307. El sepulcre de Sant Narcís es va restaurar l'any 1889.

Dins la capella barroca de Sant Narcís es va col·locar el nou sepulcre del sant. L'altar esta format per dos meses que donen a la capella i al camarí. El sepulcre es pot observar des d'aquest darrer espai. És un sepulcre de marbre recobert amb una xapa

---

²¹⁰ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, pp.90-91.

²¹¹ Vegeu la nota a peu de pàgina PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, pp.91.

²¹² PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, pp.95.

²¹³ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, pp.96-97.

²¹⁴ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, *op.cit.*, pp.97-98.

de plata cisellada per Josep Puig sobre el 1800. Sobre el sepulcre trobem la imatge de Sant Narcís, obra de Espelta, que substitueix l'anterior imatge que va ser destruïda l'any 1936. L'altar està emmarcat per un arc semicircular en forma de baldaquí suportat per sis columnes toscanes i coronat amb àngels. Obra que segons Rafel Torrent s'ha d'atribuir a Panyó.

A més d'aquests sepulcres trobem un sepulcre molt arcaic, del segle XIII, situat sobre mènsules a la dreta de la porta sud de l'església de Sant Feliu. També troben un altre sepulcre sota l'arc obert al peu del campanar, recolzat sobre dos lleons que fan de cartel·la. Dins la capella de Sant Narcís trobem el monument a Alvarez de Castro, obra de Jeroni Suñol i Joan Figueras, realitzat l'any 1880. Està format per una urna sepulcral i la figura de Girona a sobre. En front d'aquest sepulcre trobem el monument a les heroïnes de Santa Bàrbara, obra dels germans Oslé, datada l'any 1925.

Cargol fa referència a una escultura d'un Crist jacent del segle XIV que es trobava a l'esquerra de la capella de Santa Afra²¹⁵. Aquesta figura formaria part d'un sepulcre del que es creu va ser autor Jaime Cascalls, que va treballar amb mestre Aloy.

Al bell mig de l'església es trobava el cor, construït al segle XV i XVI. Cargol atribueix el cadirat del cor a algun deixeble de Pere Oller. Aquest cor tenia una magnífica porta gòtica que es va col·locar l'any 1939 al costat de l'epístola al presbiteri.

L'altar major, Cargol es refereix al retaule, era del segle XV i estava dedicat a la Verge. El retaule es atribuït al mestre gironí Porta, segons diu Diego Angulo Iñiguez pero segons Cargol per “... *la indumentaria de varios de los personajes representados en los cuadros del retablo y por las características de algunos rostros, bien podría ser que fuera obra de algún artista extranjero; (¿tal vez bogoñés?)*.”²¹⁶. El retaule tenia tres pisos amb diferents taules que representaven la vida i martiri de Sant Feliu. L'artífex del retaule no es coneix però l'autor insinua que podria ser obra de Pere Torrent de Vimbodí o de Borrassà. Al centre hi havia la figura de la Verge i al seu costat les de Sant Feliu i Sant Narcís. Per sota d'aquestes hi havia els dotze apòstols i el Salvador al centre. El retaule va patir les conseqüències de la Guerra Civil Espanyola, quedant en part

---

²¹⁵ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, op.cit., p.100.

²¹⁶ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, op.cit., p.88.

destruït. Per sort es van poder salvar les pintures i les figures dels apòstols i de la Verge.

Fins l'any 1943, afirma l'autor, sobre la mesa de l'altar major es trobava el sepulcre de Sant Feliu²¹⁷. Es tractava d'un sarcòfag de pedra de 2.20 per 0.58 que tenia esculpides a la part frontal vint-i-una figures humanes. Cargol diu que podria representar el martiri de Sant Feliu, tot i que ell s'inclina per una representació pagana, i que es podria datar del segle IV o com a molt del segle V. Aquest sepulcre estaria darrera l'altar major fins l'any 1607 en que es traslladaria al pilar de la trona de l'epístola, segons consta en la inscripció allí col·locada. El 1779 es col·locaria sobre l'ara de l'altar major- sembla ser a instàncies del canonge Dorca - i es guardaria el cap del sant l'any 1801²¹⁸. Aquest seria el sepulcre que va trobar el bisbe Miró en el segle X.

Les figures de la Verge i dels apòstols es van aprofitar pel nou retaule on apareix una cresteria gòtica i un templet sobre la figura de la Verge. Les figures de Sant Narcís i Sant Feliu es van col·locar sobre dos pedestals a banda i banda de l'entrada al presbiteri.

Per finalitzar, Cargol ens parla del quadre *El miracle de les mosques*, situat al cor de la capella de Sant Narcís, obra de Tramullas. Cita una altre quadre sobre el miracle de les mosques, que no queda clar que sigui el mateix, donat a l'església l'any 1675 per Josep Fageda.

Josep Mercader i Bohigas (1889 – 1957) en la seva obra *Vida e historia de San Narciso* fa un estudi més exahustiu de l'església de Sant Feliu de Girona però es nodreix de les dades aportades pels historiadors anteriors. El primer que farà l'autor es afirmar que el titular de la col·legiata és Sant Feliu l'Africà, que no hem de confondre amb Sant Feliu Diaca de Sant Narcís.

Mercader ens parla de l'existència de l'església de Sant Feliu des de temps immemorials (segle III) ja que en ella va ser martiritzat Sant Narcís amb el seu diaca i

---

²¹⁷ PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona...*, op.cit, p.90.

²¹⁸ PLA CARGOL, Joaquim. *Santos Mártires de Gerona..* Dalmau Carles, Pla S.A. Girona – Madrid 1955, pp.33-34.

altres feligresos. Aquesta primera església, sota l'advocació de la Mare de Déu dels Àngels, seria la catedral primigènica de la ciutat de Girona – seguint a Jeroni Pujades²¹⁹ i contra Dorca²²⁰ – i va ser reparada a inicis del segle IV per adequar-la al culte esdevenint una capella martirial i amb el temps una basílica. Mercader referma aquesta idea per l'existència dels sarcòfags romans a l'església de Sant Feliu, per la dificultat de construir una catedral a l'interior del recinte fortificat ja que es mantenia el paganisme, per la inscripció del sepulcre de Sant Narcís²²¹ i per la làpida frontal de l'altar de Santa Afra²²². També cita altres documents i autors que refermen la seva idea com les Actes dels sants Germà, Just, Paulí i Sicí²²³, la referència que fa Pere de Marca²²⁴ i Jaime Villanueva. Per tant per Mercader l'església de Sant Feliu seria catedral fins el segle X i co-catedral fins el XIV.

L'actual església es va construir sobre un antic cementiri cristià on ja existia una *memoria* dins una petita capella del segle III. La capella estaria situada a l'actual sagristia i després del martiri de Sant Feliu es construïria un *martyrium* que derivaria amb el temps en capella i basílica martirial (segle VII). L'església actual es fortificaria l'any 1285 i en diferents moments del segle XIV alentint el seu acabament²²⁵.

Ens destaca també la existència de dos capitells en les columnes del trifori a la zona de l'absis amb episodis de la vida de Sant Feliu i Sant Narcís. Ell diu que aquests capitells serien del segle XI o com a molt de principis del XII.

Finalment cita la construcció de la capella barroca de Sant Narcís²²⁶ iniciada l'any 1872 sota la promoció del bisbe Tomàs de Lorenzana i Butrón va promoure la construcció de la capella barroca de Sant Narcís. Fa una descripció de la capella i

²¹⁹ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia de San Narciso*. Ariel S.L. Girona, 1954, pp.16-17.

²²⁰ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ... op. cit.*, p.42.

²²¹ "... , donde se lee: □ Anno Domini ducentèssimo nonagèssimo séptimo, quarto calendas Novembris, Beatus Narcissus Episcopus, dum Missam celebraret, passus fuit Gerundae, in loco quo nunc jacet, qui erat Ecclesia Cathedralis, cum suo diácono Felice.□" MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.18.

²²² MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.18.

²²³ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.20.

²²⁴ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., pp.20-21.

²²⁵ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.35.

²²⁶ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.142.

menciona els materials utilitzats en la seva construcció per acabar parlant de les pintures de Francesc Tramullas²²⁷ restaurades per Josep Mirabent i Josep Miró el 1858 i per Darío Vilás a finals segle XIX sota la direcció de l'arquitecte Rafael Masó.

Pel que fa als elements litúrgics, Mercader, com la majoria dels autors estudiats, cita els sarcòfags romans (2), importats de Roma cap a l'any 3000, i cristians (6) situats al presbiteri de l'església de Sant Feliu. Per ell el sarcòfag inferior de la banda de l'evangeli seria el que formaria part de l'antic sepulcre de Sant Feliu i fins i tot l'autor es planteja que el sarcòfag amb un lleó i drac sota els peus de Crist fos el destinat a Sant Narcís. També fa referència al sepulcre d'alabastre, amb restes de policromia, realitzat per mestre Joan l'any 1328 i promogut pel canonge Guillem de Socarrats i el Capítol de la Col·legiata col·locat en la capella de Santa Afra. El descriu dient: *“En los testeros y en los cinco compartimentos delanteros, enmarcados por elegantes arcos ojivales, se representan las clásicas escenas que figuran la hospitalaria casa de Santa Afra y a ésta recibiendo a San Narciso con su diácono Félix; la predicación de San Narciso ante dos oyentes arrodillados, que podrían traducirse por Afra y una de sus doncellas; el Bautismo por San Narciso de Afra y sus criadas; la aparición del demonio en forma de etíope repugnante; el conjuro de San Narciso contra el diablo, enviándole a los Alpes Julianos a matar al dragón; la aparición de dos emisarios reclamando de Afra la entrega de los dos varones de Dios, que elude Afra; la bendición de San Narciso, sentado, acompañado de dos clérigos orantes a cada lado; predicación de San Narciso en el púlpito ante la muchedumbre; arremetida de dos guerreros paganos contra San Narciso, y su martirio; colocación del cuerpo exánime de San Narciso en rico sepulcro por manos de cuatro fieles.”*²²⁸. Es conserva una taula de fusta en el Museu Diocesà de la ciutat que correspondria a la part posterior d'aquest sepulcre d'alabastre.

Per acabar amb els sarcòfags cita i descriu²²⁹ el nou sepulcre situat a la capella barroca de Sant Narcís on es va traslladar el cos del sant l'any 1792, del mausoleu d'Alvarez de Castro, del sepulcre de Santa Barbara i del *Crist jacent*, del segle XIV, obra de Jaume Castalls o mestre Aloy.

²²⁷ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.145.

²²⁸ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.142.

²²⁹ MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia ...*, op. cit., p.145.

Dels altres elements litúrgics Mercader menciona que la figura de Sant Narcís, que es troba en la columna del costat de l'epístola a l'entrada del presbiteri, i la de Sant Feliu, que es troba en el costat oposat de l'evangeli, junt amb una imatge de la Verge, formarien part de l'antic altar major (retaule) de finals del segle XV, on també trobaríem sis taules de Joan de Borgoña. A més d'aquest retaule també menciona l'existència dels retaules de San Miquel i el de Nostra Senyora del Rosari. Ens parla de l'existència d'un cor del segle XV, del *Quadre de les mosques* donat a l'església l'any 1675 i d'autor desconegut, de l'*Homiliari de Beda*, diverses arquetes i un bust de plata desaparegut l'any 1940.

Pere de Palol (1923) en un treball molt sintètic – dins d'aquesta mateixa línia estaria el llibre de GIBERT, J. *Girona. Petita història de la ciutat i de les seves tradicions i folklore*, publicat a Barcelona l'any 1946 que deixarem de banda al no aportar noves dades – de l'església de Sant Feliu, per tant sense noves aportacions, ens diu que és la més antiga de la ciutat de Girona, que va ser edificada sobre la tomba del màrtir Sant Feliu l'Africà (*martyrium*) i que en l'església actual trobem la combinació dels estils romànic i gòtic. Segons Palol es va construir al segle XIII el trifori sobre els arcs de mig punt romànics. La coberta es va realitzar seguint els models gòtics. Per la seva situació va haver de ser fortificada ja des del segle XIII²³⁰. Sintetitzava l'execució de l'obra amb quatre dades: en 1313 es va construir el nou absis, el 1318 es va realitzar la coberta del presbiteri, el 1326²³¹ es va executar la volta de la nau central i entre 1357 i 1368 es va construir el claustre²³². El campanar s'hauria acabat l'any 1392 seguint les normes del gòtic nòrdic i l'atribueix al mestre de la Picardia Pere de Sant Joan. Finalment cita: “*La fachada entre las dos torres es obra del siglo XVIII, de menor empuje, pero del mismo patrón que la parte superior de la fachada de la catedral.*”²³³ i la capella neoclàssica de Sant Narcís amb les pintures de les voltes obra de Francesc Tramullas.

Els primers elements litúrgics que menciona Palol són els sarcòfags paleocristians d'època tetràrquica i constantiniana encastats en els presbiteri de l'església de Sant

²³⁰ DE PALOL SALELLAS, Pere. *Gerona monumental*. Edicions Plus-Ultra. Madrid 1955, p.145.

²³¹ Encara que en el llibre *Gerona monumental* cita com a data de la construcció de la volta l'any 1226 hem de suposar que es tracta d'un error d'impremta i hauria de dir 1326.

²³² DE PALOL SALELLAS, Pere. *Gerona ...*, op. cit., p.147.

²³³ DE PALOL SALELLAS, Pere. *Gerona ...*, op. cit., p.147.

Feliu²³⁴ procedents, encara que no esta segur, d'enterraments realitzats en la capçalera del temple²³⁵. Entre les peces trobem dos de paganes (finals segle II), *El rapte de Proserpina* i *Una cacera de lleons*²³⁶ i sis de cristians: *multiplicació dels pans i els peixos, negació de Pere, sacrifici d'Abraham i Crist triomfant sobre el lleó, la història de Susana, dos pastors i orant i orant al centre*. Els dos primers serien els constantinians i els dos últims serien els estrigilats²³⁷. També ens parla d'un antic sarcòfag dedicat a Sant Feliu, situat en l'altar de Santa Afra, que l'autor data en l'any 1328 i l'atribueix a Juan (de Tournai?).

Finalment cita el retaule de l'altar major, del segle XVI, dedicat a Sant Feliu del qual es va restituir la part escultòrica. D'aquest en destaca les taules pintades per un pintor de la Borgonya²³⁸ que es troben a la capella baptismal de l'església i el Crist jacent, d'alabastre, del mestre Cascalls situat a la capella neoclàssica de Sant Narcís.

Tot i que les referències a l'església de Sant Feliu són minces, no hem volgut deixar d'incloure en aquest capítol el llibre de Pere Freixas *L'art gòtic a Girona. Segles XIII-XV* per la seva gran aportació a l'estudi d'aquest moviment artístic a Girona. Ja abans, l'any 1945, s'havia publicat el treball documental d'Àngels Masià de Ros que analitzarem més endavant.

Freixas, nascut l'any 1949, menciona l'inici de les obres a la excol·legiata de Sant Feliu de Girona en una data no determinada del segle XIII i l'aturada d'aquestes durant un llarg període de temps fins que l'obra va ser represa per Francesc Sapllana a mitjans segle XIV. Per l'autor l'any 1313 es va aixecar l'absis, el 1318 es cobria el presbiteri i el 1326 es feia la volta de la nau central. L'any 1368 va ser contractat Pere Sacoma per realitzar el campanar – tot i que la traça s'atribueix a Botet, Pere Sacoma i Pere de Sant Joan – fins a la seva mort l'abril de 1393 i constata, tal com diu Josep Clara, que es tracta d'una obra del segle XVI on participaren Joan de Belljoch, Enric

²³⁴ DE PALOL SALELLAS, Pere. *Arqueologia cristiana de la España romana. Siglos IV-VI*. C.S.I.C. , Instituto Enrique Flórez. Madrid-Valladolid 1967, p. 277.

²³⁵ DE PALOL SALELLAS, Pere. *Arqueologia cristiana ...*, op. cit., p. 277.

²³⁶ DE PALOL SALELLAS, Pere. *Arqueologia cristiana ...*, op. cit., p. 291.

²³⁷ Vegeu la descripció que fa d'aquests sarcòfags a DE PALOL SALELLAS, Pere. *Arqueologia cristiana...*, op. cit., pp. 291-294.

²³⁸ DE PALOL SALELLAS, Pere. *Gerona...*, op. cit., p.150.

Gelabert i Pere Boris. Freixas destaca que ”D'altra banda, Pere Campmagre i Arnau Estany, figuren com a possibles autors entre els anys 1357 i 1368 del desaparegut claustre, juntament amb Francesc Sapllana. Aquest claustre fou enderrocat l'any 1385 amb motiu dels treballs de fortificació de la ciutat que decretà el rei Pere el Cerimoniós. També hi participà Guillem Bofill en qualitat de pedrer o mestre ^{88.}” ²³⁹. L'acabament de l'església de Sant Feliu no va tenir lloc fins finals del segle XV, quan entre 1488 i 1499, Julià Julià va bastir els dos trams de volta a tocar la façana occidental.

Pere Freixas s'atura de forma més acurada en els elements litúrgics. A més dels sepulcres romans i paleocristians, encastats en el presbiteri, Pere Freixas menciona el sepulcre d'alabastre de Sant Narcís, realitzat per Joan de Tournai i acabat l'any 1328. En el seus frontals es poden veure escenes de la vida del Sant i sobre la caixa una estàtua jacent que mostren l'avenç del naturalisme al Principat²⁴⁰.

També cita el retaule major de l'església de Sant Feliu, realitzat a començament del segle XVI pels pintors Pere de Fontaines i Joan de Burgunya i els escultors Joan Dartrica, Pere Robledo i Joan d'Aragó. Aquest retaule va ser recompost després de la Guerra Civil (1936-1939). Els Borrassà, també realitzaren un seguit de retaules per l'església de Sant Feliu, els quals no han arribat fins els nostres dies. Guillem Borrassà I realitzaria el retaule de Sant Jaume l'any 1360 i l'any 1391 es contractaria amb Lluís Borrassà un retaule per la capella de Sant Narcís²⁴¹. En aquest darrer retaule trobaríem les imatges de Sant Narcís i a la part superior el Calvari i tres taules amb escenes de la vida del mateix sant. Pere Freixas ressenya l'existència de dos retaules majors de plata, actualment perduts, a l'església de Sant Feliu.

Freixas destaca *El Crist Jacent*, atribuït erròniament a Jaume Cascalls, - segons Freixas - és obra de mestre Aloi. Aquest grup escultòric²⁴² va ser executat per situar-lo a la capella del Sagrat Cor. El contracte es va signar l'any 1350 entre mestre Aloi i el canvista de Girona Francesc Savarrés. Francesc Artau I també va realitzar dues obres per la col·legiata de Sant Feliu, es tracta d'un frontal d'altar per a la capella de Sant

²³⁹ FREIXAS, Pere. *L'art gòtic a Girona. Segles XIII i XV*. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Estudis Gironins. Girona, 1983, p.32.

²⁴⁰ FREIXAS, Pere. *L'art gòtic ...*, op. cit., pp. 106-107.

²⁴¹ FREIXAS, Pere. *L'art gòtic ...*, op. cit., p. 177.

²⁴² FREIXAS, Pere. *L'art gòtic ...*, op. cit., p. 115.

Narcís i un *retrotabulo argenteo* per l'altar major de Sant Feliu. Aquestes obres es van realitzar a finals del segle XIV²⁴³.

Finalment Freixas parla del cor de la col·legiata de Sant Feliu, malauradament perdut, construït durant el segle XV. L'encàrrec, de l'any 1430, es va fer a l'arquitecte i escultor Berenguer Cervià, que havia de tallar els respallers de 34 cadires pel cor.

Per acabar amb aquest grup d'obres generals ens referirem al darrer llibre que tracta de l'església de Sant Feliu en conjunt, potser el més complet però de caràcter divulgatiu, titulat *L'església de Sant Feliu de Girona* obra de Josep Clara i Josep M. Marqués.

La primera referència que donen Clara i Marqués del temple de Sant Feliu és arrel de la lectura dels versos de Prudenci, poeta de la segona meitat del segle IV, que parla de la *glòria de Félix*. No tenen clar de quin tipus d'edifici es tractaria però segons ells podria ser un mausoleu, un temple martirial o un sepulcre situat al mateix lloc que ocupa actualment l'església de Sant Feliu. La important col·lecció de sarcòfags romans de començaments del segle IV existents a Sant Feliu, que provenen del cementiri nord situat en l'indret que actualment ocupa el temple, indicarien la existència d'un edifici religiós en aquest segle. Aquesta església seria la catedral de la ciutat a partir del segle IV i durant el període visigòtic ja que "*El bisbe és inseparable de l'església episcopal. I bé, en temps visigòtics, no s'assenyala a Girona l'existència de cap altra església que la de Sant Feliu.*"²⁴⁴. Per Clara i Marqués aquest fet es perllongaria fins a principis del segle IX ja que quan els monarques carolingis atribuïen privilegis al bisbe o feien *a la seu de Sant Feliu*, com tots sabem la seu equivalia a la catedral.

La importància de l'església de Sant Feliu en els segles VI i VII queda palesa per la donació de la corona d'or per part del rei Recared (586-601) i per la gran quantitat de parròquies, els autors parlen de vint-i-sis, que van agafar el nom de Sant Feliu. En alguns casos el poble on es trobaven aquestes va acabar prenent el nom del Sant.

---

²⁴³ FREIXAS, Pere. *L'art gòtic ...*, op. cit., pp. 238-239.

²⁴⁴ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu de Girona*. Col·lecció Sant Feliu. Edita Parròquia de Sant Feliu. Girona, 1992, p. 9.

A començament del segle IX l'església de Sant Feliu queda subordinada a l'església catedral, es tracta de l'església de Santa Maria, construïda dins el recinte emmurallat de la ciutat. Des d'aquests moments es parla de *la seu de Santa Maria i de Sant Feliu*. Tot i que el trasllat va ser lent²⁴⁵ l'església del bisbe serà la de Santa Maria i Sant Feliu resta com l'església o santuari dedicat a la veneració de les relíquies del màrtir.

Per Clara i Marqués, les restes més antigues del temple es trobarien a la sagristia, on possiblement hi havia una capella, a les parts baixes de l'edifici i a la volta de canó del braç esquerre. Totes aquestes restes podrien formar part de l'edifici romànic que per autors com Lambert i Puig i Cadafalch tindria similituds cronològiques i estilístiques amb el Monestir de Sant Pere de Galligants. Aquest temple disposaria de capelles laterals per situar els altars i els beneficiats, les primeres de les quals serien les de Sant Vicenç i Sant Jaume (principis segle XIII) i la dels Sants Llorenç i Cecília (finals segle XIII).

El temple gòtic s'aixeca al segle XIV sobre les restes – el braç del creuer i part dels murs que sostenen la nau central – de l'antic edifici romànic destruït pel setge de Felip l'Ardit el 1285. Els autors estableixen la següent cronologia: el 1313 es construeix l'absis, el 1318 ja s'ha cobert el presbiteri i el 1326 es treballa en un tram de la nau central i en el sepulcre de Sant Narcís i el 1351 es construeix una capella lateral. El temple no s'acabarà de cobrir, segons afirma Freixas, fins finals del segle XV de la mà de mestres Julià Julià i Francesc Gomis²⁴⁶.

La nau central es recolza sobre quatre arcades de canó que descansen sobre pilastres quadrades. Sobre aquestes arcades es va construir un elegant trifori amb arcades trigèmines i columnes dobles a cada arcada. La decoració dels capitells, estudiada per Elie Lambert²⁴⁷, es diversa amb motius vegetals i figures. Les arcades ogivals de les voltes descansen sobre columnes que es recolzen en una mènsula.

Segons Clara i Marqués ens trobem davant d'una església fortificada ja que la ciutat va patir constants atacs militars entre els anys 1360 i 1390. Això explicaria

---

²⁴⁵ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu* ..., op.cit., p. 10.

²⁴⁶ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu* ...op.cit., p. 17.

²⁴⁷ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu*..., op. cit., pp. 40-41.

segons aquests autors el retard en l'acabament del temple ja que part dels ingressos, procedents d'almoines i dels recursos de la mateixa església, van ser destinats a la fortificació del temple.

Aquesta església disposava d'un claustre on tenien lloc les processons i on s'enterraven els benefactors més destacats d'aquest temple. Va ser construït entre 1357²⁴⁸ i 1361 però es va haver d'enderrocar l'any 1374 per motius defensius. El claustre estava situat al nord de l'església en el lloc que actualment ocupa la capella barroca de Sant Narcís. Aquest claustre tenia unes dimensions de aproximadament 13x13 metres i no n'ha quedat res, excepte quatre arcades que es troben a l'atri de la porta meridional del temple, ja que la resta, columnes amb les seves bases i capitells, les va comprar el comte d'Urgell²⁴⁹.

Per la construcció del campanar, *“el Capítol de l'església encarregà la gestió de les obres al canonge Dalmau Corona, que escollí per a la direcció l'esmentat mestre d'obres Pere Sacoma [1368]. El bisbe Ènnec de Vallterra assistí a la col·locació de la primera pedra.”*²⁵⁰. El campanar, igual que la resta de l'església, va ser fortificat l'any 1374 davant la irrupció de les companyies estrangeres. En l'obra del campanar es va continuar treballant entre els anys 1375 i 1384. Fou l'any 1386 quan s'acaba la segona volta del campanar. En aquests moments la seva alçada no superava la de la teulada de la nau central.

Clara i Marquès rebutgen la versió tradicional que parla de l'acabament del campanar el 1392. Segons ells els cossos escalonats del campanar es van realitzar després de 1532²⁵¹. L'encarregat de continuar amb la realització de les obres fou el mestre major de la seu de Girona, Joan de Belljoch²⁵². Se'l va encarregar la construcció d'uns onze metres de campanar sobre la vella torre per un preu de 50 lliures barceloneses. Amb la desaparició de Girona de Joan de Belljoch es va haver de contractar la continuació de l'obra a Enric Gelabert que treballa entre el 1540 i el 1551. Abans de continuar l'obra es van demanar uns informes tècnics a Pau Mateu, mestre

---

²⁴⁸ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...op. cit.*, p. 18.

²⁴⁹ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...op. cit.*, p. 18.

²⁵⁰ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu..., op. cit.*, p. 19.

²⁵¹ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...op. cit.*, pp. 19-20.

²⁵² CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...op. cit.*, p. 20.

de cases i a Antoni Carbonell, fuster (1536) i a Joan Lopes, mestre de cases (1539) per poder continuar amb les obres. L'acabament de l'obra no queda clar ja que l'any 1571 encara s'hi treballava.

Abans d'aquest campanar, segons els autors, ja existia una torre quadrada per assegurar la defensa del sector nord-est del temple. Aquesta torre quadrada, situada al lloc que ocupa actualment la sagristia, fou bastida per ordre del governador reial entre 1362 i 1363.

La façana principal, la de ponent, es va construir a començaments del segle XVII tot i que inicialment existia una certa recança inicial ²⁵³. Abans d'iniciar la construcció es va encarregar una maqueta de fusta realitzada per Antoni Moret i Joan Prats seguint la traça del mestre Cisterna ²⁵⁴. L'obra es va realitzar en dues fases, el primer cos l'any 1605 ²⁵⁵ i el segon cos l'any 1610 ²⁵⁶. El preu del contracte pel primer cos era de 1190 lliures en menuts i pel segon cos 1945 lliures. La obra es va perllongar en el temps però el 1629 ja era acabada.

L'església té altres dues entrades, la nord, amb unes arcuacions gòtiques i un matacà per la defensa a sobre la porta i l'entrada sud amb un cos de fusta, segons els autors precari, que forma el vestíbul d'entrada a l'edifici.

La capella de la Passió i Mort es va començar a bastir l'any 1665. Es va aprofitar una capella existent, dedicada a Sant Pere, que es va allargar fins a connectar-la amb la nau lateral de l'església ²⁵⁷. Aquesta capella fou obra dels mestres de cases Marçal Salvi, Jaume Buixó i Esteve Coderch i inicialment rebé el nom de Capella del Santíssim o Capella Nova.

La Capella de Sant Narcís fou construïda entre els anys 1782 i 1792. És una obra barroca, amb tres el.lipses intersecants, seguint l'academicisme de Ventura Rodriguez

---

²⁵³ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu....*, op. cit., p. 24.

²⁵⁴ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...*, op. cit., p. 24.

²⁵⁵ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...*, op. cit., pp. 24-25.

²⁵⁶ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...*, op. cit., p. 25.

²⁵⁷ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ...*, op. cit., p. 26.

²⁵⁸. Les obres van ser dirigides per Agustí Cabot entre 1783 i 1785 utilitzant-se marbres i jaspis de les pedreres de la muntanya de Sant Miquel. La capella conté pintures al fresc de Manuel Tremulles²⁵⁹, on es representa el martiri de Sant Narcís i la glòria celestial, i de Mirabent i Miró. Aquests últims van pintar, l'any 1858, sota l'arc del cor als sants Feliu i Trobat i a Santa Afra i Hilària.

També trobem la capella de Santa Anna sota l'estructura del campanar inacabat i la capella dels Àngels sota el campanar acabat a finals del segle XVI. De la primera capella es conserva la clau de volta, sembla ser del segle XVI, en record de la patrona. La capella dels Àngels va ser construïda entre 1374 i 1384 i la clau de volta es obra de Guillem Borrassà (dibuix) i Pere Sacoma (arquitecte i escultor).

Finalment, Clara i Marquès, fan esment de les obres de restauració que es duen a terme en les cobertes des de l'any 1989 i que han deixat al descobert restes de la fortificació de la nau central.

Entre els elements litúrgics destaquen els sarcòfags situats al presbiteri. Els autors destaquen que és el grup de sarcòfags romans més important de Catalunya i de la península ibèrica. Es tracta de vuit sarcòfags, que els autors situen en l'àmbit del presbiteri mitjançant un dibuix esquemàtic, on dos representen temes de la mitologia grecorromana com *El rapte de Proserpina* i *La cacera de lleons* i la resta són de temàtica cristiana. Entre els de temàtica cristiana trobem tres amb orant i escenes o figures al costat (dos d'ells estrigilats), *Susanna i els vells*, Llàtzer i el que els autors anomenen de l'arc ²⁶⁰. Els autors descriuen un a un aquests sarcòfags i apunten la procedència romana dels sarcòfags on apareix Sant Pere recolzant-se en la devoció que existia a Roma per aquest apòstol.

A més dels sarcòfags fins fa poc hi havia al presbiteri el retaule de Sant Feliu del segle XVI. Aquest retaule es va desmuntar l'any 1936 i les pintures del martiri de Sant Feliu, restaurades, es conserven al Museu d'Art de Girona. Aquest retaule major era una obra molt complexa on intervingueren diferents artistes estrangers com Joan de

---

²⁵⁸ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ... op. cit.*, p. 27.

²⁵⁹ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ... op. cit.*, p. 28.

²⁶⁰ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ... op. cit.*, pp. 57-59.

Borgunya i Perris de Fontaines²⁶¹. La nova disposició del retaule²⁶², reestructurat l'any 1943, ha permès recuperar els finestrals gòtics de l'absis on destaca el de la Verge flanquejada per Sant Feliu i Sant Narcís. A l'entrada del presbiteri es van deixar les estàtues de Sant Narcís i Sant Feliu que formaven part del retaule original.

Clara i Marqués remarquen que en la capella situada en el braç esquerre del creuer i a tocar l'altar major trobem el sepulcre de San Narcís. Aquest sepulcre gòtic, patrocinat per Guillem de Socarrats, sembla que va ser realitzat per l'escultor Joan de Tournai l'any 1328. Es tracta d'un sepulcre decorat a les quatre cares amb escenes de la vida de Sant Narcís. Damunt la tapa trobem a Sant Narcís bisbe estirat. Abans d'aquest sepulcre, segons els autors, existia un sepulcre de fusta del segle XIII, que contenia les relíquies del sant, amb arcuacions i tapa esculpida amb baixos relleus. En aquesta capella també es conserva un quadre del miracle de les mosques del qual es desconeix l'autor.

En la capella dels Àngels trobem el Crist jacent obra del mestre Aloy. És una obra de 1350 i formaria part de l'altar del Sant Sepulcre situat al lloc on actualment es troba l'entrada a la capella barroca de Sant Narcís. L'escultor havia de realitzar un Sant Enterrament complet amb figures a escala natural²⁶³. Segons Clara i Marqués es tractaria de figures pintades ja que en el Crist jacent han aparegut restes de policromia.

En la capella barroca de Sant Narcís trobem un baldaquí, amb sis columnes de marbre de Carrara, en el que hi treballa l'escultor de Barcelona Joan Enric. Aquest baldaquí cobreix el nou sepulcre de sant Narcís realitzat de marbre, cobert de planxa d'argent, cisellada per Josep Puig. Aquest sepulcre va guardar les restes del sant des de 1792 fins a 1936. A sobre d'aquest sepulcre trobem la figura de Sant Narcís obra realitzada per Josep Espelta l'any 1940.

A la capella de Santa Anna es troba actualment una pica baptismal, per batejar els feligresos, de la qual els autors no aporten més dades.

---

²⁶¹ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu... op. cit.*, pp. 21-22.

²⁶² CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu... op. cit.*, p. 53.

²⁶³ CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu ..., op. cit.*, pp. 42-43

La construcció del cor, destruït durant la guerra civil, s'inicià l'any 1416. Aquest estava situat en el centre de la nau central en forma d'U oberta mirant a l'altar major. La part que donava a la porta principal estava tancada per un mur i una porta que actualment es troba al presbiteri, davant l'entrada a la sagristia.

Els autors citen també l'existència d'altres sarcòfags a l'entrada sud de la excol·legiata. El més gran datat a començaments del segle XIII corresponia a la família Sitjar. Esta decorat amb dos àngels que sostenen el sol amb un anyell al centre en la seva cara frontal. Sota d'aquest es troba la làpida de Guillem de Socarrats i a l'esquerra trobem un sarcòfag i dues làpides sepulcral amb les inscripcions esborrades, llegibles a principi del segle XIX, d'eclesiàstics dels segles XIII-XIV. També trobem làpides sepulcral al pòrtic de l'entrada sud de l'església corresponents a Pere de Pontós i Ramon de Segueró, abat i capella del segle XIV respectivament.

Clara i Marqués també esmenten una estola de Sant Narcís datada en el segle XI i realitzada per Maria. Tampoc se n'obliden dels llibres litúrgics i dels destinats a les processons i l'administració dels sagraments. Els autors destaquen un sacramentari o missal primitiu dels segles XI-XII, un antifoner o llibre de cant del segle XII, unes gloses al llibre de Daniel i als profetes menors dels segles XI-XII i l'homiliari dit de Beda del segle XI (amb il·lustracions). Totes aquestes obres es troben a la biblioteca del seminari diocesà i al Museu d'Art de Girona.

Un cop acabat els llibres que tracten l'església de Sant Feliu en el seu conjunt començarem a analitzar aquells articles o llibres que tracten d'aspectes constructius i arquitectònics de l'església de Sant Feliu en general o d'alguna de les seves parts en particular. Aquests articles, al referir-se a temes més puntuals, aprofundeixen més que els llibres de caràcter general.

Eduardo González Hurtebise (1876-1921) en el seu article sobre la excol·legiata de Sant Feliu de Girona ens aporta informació sobre el temple abans esmentat a partir de fonts, segons ell inèdites. Es recolza en els *Llibres d'actes capitulars* des dels anys 1574 al 1829 (amb llacunes d'alguns anys), en la *Recopilació d'actes y noticias per la conservació y augment de las rendas que foren de la pabordía de Mieras de S. Feliu de Gerona* del 1768, en el *Llibre de la Capellanía Major* de 1678 en endavant, en els

Pergamins sense classificar de l'arxiu de la col·legiata ²⁶⁴, en el *Libri notularum*, en el *Cartoral de Carlemany*, en el *Libro de los feudos* i en els *Pergamins* de l'arxiu d'Hisenda de Girona.

L'autor ens parla de la façana greco-romana, la principal, que dona accés a l'església de Sant Feliu per ponent. A partir d'una ampla escalinata s'accedeix a la façana formada per dos cossos amb quatre columnes cadascun i cinc fornícules sense estàtues. A la part alta trobem una rosassa i un àtic amb tres finestres rematat amb un ampit calat. Inicialment, la proposta per construir aquesta façana no va ser ben acollida ²⁶⁵ però finalment es va realitzar l'any 1605 o 1606 per l'empenta de Benet de Cruilles, abat de Sant Feliu.

La capella de Sant Narcís, va ser promoguda, segons l'autor, pel bisbe Tomàs de Lorenzana i Butrón. La construcció d'aquesta obra va ser acceptada pel capítol de la ex-col·legiata el 19 o el 20 de març de 1782 ²⁶⁶. La primera pedra es va col·locar el 14 d'abril de 1782 en una cerimònia solemne amb assistència del Governador, l'Ajuntament en ple, el prelat i tot el clergat de Sant Feliu i de la Catedral, junt amb les grans personalitats de la ciutat a més dels feligresos. Lorenzana va comprar la casa del prior de Foixà per poder construir una capella més ampla ²⁶⁷. En commemoració d'aquesta cerimònia es va col·locar una làpida a la capella i l'escut d'armes del Bisbe Lorenzana que més tard es va retirar ja que l'ajuntament també volia col·locar el seu. Aquest mateix bisbe va reparar les voltes de l'església l'any 1792 i la va emblanquinar.

González Hurtebise menciona la benedicció (ell fa servir la paraula consagració) de la Capella del Santíssim Sagrament i del Sant Crist l'any 1673, per part de Melcior Soler, canonge i vicari. Vuit dies més tard es traslladaria a aquesta el Santíssim. També menciona les obres encarregades a Joan Xifreu per eliminar el dosser situat sobre l'altar major i la col·locació de vidrieres en les finestres tapiades de l'absis per millorar la il·luminació.

---

²⁶⁴ GONZALEZ HURTEBISE, Eduardo. "La excolegiata de S. Félix de Gerona". *Revista de la Asociación Artístico-Arqueologica de Barcelona*. Vol. IV, Barcelona, 1904-06, p. 646.

²⁶⁵ GONZALEZ HURTEBISE, Eduardo. "La excolegiata ...". , op. cit., p. 648.

²⁶⁶ GONZALEZ HURTEBISE, Eduardo. "La excolegiata ...". , op. cit., p. 650.

²⁶⁷ GONZALEZ HURTEBISE, Eduardo. "La excolegiata ...". , op. cit., p. 651.

Elie Lambert (1888 – 1961) comença el seu article matitzant que aquest es basa en l'estudi visual del monument ja que no ha tingut l'oportunitat de realitzar recerques en els arxius. Per Lambert, tal com diu Puig i Cadafalch, es tracta d'una església romànica del segle XII, molt semblant a la del monestir de Sant Pere de Galligans, on posteriorment es van aixecar les voltes gòtiques. La planta d'aquestes dues esglésies és pràcticament igual.

L'autor descriu que la nau de l'església de Sant Feliu va ésser elevada en època gòtica amb la realització d'un elegant trifori i voltes ogivals ²⁶⁸. Les naus laterals han conservat la seva alçada primitiva amb voltes ogivals. Les voltes de la nau central es recolzen sobre columnes que arriben a l'alçada des d'on arrenca el trifori. Entre cadascuna de les pilastres que aguanten els arcs de mig punt que comuniquen la nau central amb les naus laterals s'han realitzat dos trams de voltes ogivals. Aquesta curiosa disposició es perllonga fins l'absis principal però amb la diferència que, en aquesta zona es produeix un desnivell i el trifori queda més baix, arrencant la columna que aguanta els dos últims trams de voltes ogivals per sobre de les tres finestres del trifori²⁶⁹.

En el creuer sud, segons Lambert, s'ha elevat l'alçada de la volta primitiva ja que els perfils (nervis) dels arcs diagonals semblen molt recents. Però a l'exterior encara es pot veure part de la finestra romànica del creuer sud. A l'est es troben dues absidioles circulars ²⁷⁰. Aquestes, junt amb l'absis principal, haurien estat aixecades en època gòtica sobre les restes de l'edifici romànic. Les parts baixes d'aquestes zones correspondrien al romànic i les parts altes al gòtic ²⁷¹. En l'absis principal s'observen grans finestrals gòtics que es troben tapiats pels retaules existents. El fet de que es tracta d'un edifici romànic el qual es va acabar amb estil gòtic es posa de manifest, segons Lambert, en el creuer nord que encara conserva la volta de canó del temple primitiu i una finestra romànica ²⁷².

---

²⁶⁸ LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone église romane". *Revista de Catalunya*. Vol. V. Núm. 7. Barcelona, 1926, p. 281.

²⁶⁹ LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone ...", op. cit., pp. 281-282.

²⁷⁰ LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone ...", op. cit., p. 286.

²⁷¹ LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone ...", op. cit., pp. 283.

²⁷² LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone ...", op. cit., pp. 283.

Segons tot això, l'autor opina que el trifori i les voltes són d'època gòtica mentre que les grans arcades de mig punt que separen la nau central de les laterals, sostingudes per grans pilars, són romàniques. Per Lambert es tractaria d'una església romànica amb voltes gòtiques. Aquest fet ho confirmaria la comparació amb l'església de Sant Pere de Galligans amb la nau central més elevada que les laterals, el creuer i l'absis principal. Lambert diu: *“On trouve dans l'une et dans l'autre église le même rapport entre la nef est les bas-côtés, le même transept beaucoup moins large que la nef centrale, de telle sorte qu'il n'y a pas de véritable croisée carrée à la rencontre des deux vaisseaux, mais seulement une travée de nef pareille aux autres dans laquelle les croisillons viennent s'ouvrir en formant deux berceaux transversaux qui contrebutent le berceau principal plus élevé. L'une et l'autre ont le même chevet caractérisé par une abside qui occupe toute la largeur de la nef centrale en arrière d'une profonde travée rectangulaire, et par deux absidioles d'égale profondeur qui s'ouvrent parallèlement à l'est du croisillon méridional. La ressemblance se poursuit jusque dans l'asymétrie des deux bras du transept, puisque dans l'une et l'autre église le croisillon nord irrégulier ne présente pas les deux absidioles parallèles qu'il devrait avoir comme celui du sud.”*²⁷³. Apunta la necessitat de trobar documents que puguin donar referents de la data de la construcció de l'església romànica de Sant Feliu per veure si coincideix amb la de Sant Pere de Galligans (1125-1150).

L'ocupació francesa de Girona al 1285 hauria donat lloc a la restauració de l'església de Sant Feliu. Aquesta església romànica hauria reemplaçat a la basílica que va esdevenir catedral durant l'ocupació sarraïna. La restauració de l'església s'hauria executat entre 1310 i 1340. L'any 1357 es començaria el claustre que va ser acabat el 1368. Els dos últims trams de volta de la nau central van ser executats al segle XV, imitant les parts construïdes anteriorment però amb un estil més avançat²⁷⁴. Aquesta diferència també s'observa, segons Lambert, en les columnes del trifori.

L'autor diferencià tres grups de columnes en el trifori. El primer està format per les sis columnes que es troben a l'absis, on trobem els capitells amb decoració escultòrica formada per un seguit de personatges. Aquestes recorden a les del claustre de la catedral i al de Sant Pere de Galligans. Per Lambert, podrien procedir d'un claustre romànic anterior²⁷⁵. La següent sèrie de columnes són més baixes i estan a tocar

²⁷³ LAMBERT, Elie. “Saint-Félix de Gérone ..., op. cit., pp. 285.

²⁷⁴ LAMBERT, Elie. “Saint-Félix de Gérone ..., op. cit., p. 287.

²⁷⁵ LAMBERT, Elie. “Saint-Félix de Gérone ..., op. cit., p. 288.

l'absis. Es tracta d'un grup de 8 columnes, situades dos a dos, com en els claustres romànics. Les bases estan tallades i en els capitells trobem fulles i llaços i en un d'ells personatges. El tercer grup de columnes del trifori corresponen als tres trams de la nau central. Trobem 48 columnes aparellades més esveltes amb les característiques pròpies de les columnes dels claustres romànics catalans del segle XII. La decoració és més vulgar i sembla que hagin estat fabricades en sèrie. Lambert les data de la primera meitat del segle XIV ²⁷⁶. El tram a tocar la façana barroca esta format per columnes realitzades al segle XV, en estil flamíger, imitant les anteriors.

Com a conclusió, Lambert, remarca la complexitat de l'església de Sant Feliu per la barreja d'estils existents. Destaca la importància de l'estudi de cadascun d'aquests estils per entendre el conjunt de l'obra²⁷⁷.

L'article d'Àngels Masià de Ros (1907-1998) ens es molt útil pel nostre treball ja que és la primera historiadora, si exceptuem a Jaime Villanueva i Jose de La Canal, que utilitza els llibres d'obra de la ex-col.legiata de Sant Feliu de Girona. Masià de Ros en aquest article analitza els fons existents a l'arxiu de Sant Feliu entre els anys 1358 i 1388. Va realitzar aquesta tasca, tal com diu a l'inici del seu article, en unes condicions difícils ja que els documents estaven sense catalogar, totalment desordenats, i dispersos entre l'església i la rectoria de l'església de Sant Feliu.

En aquest període estudiat per Masià de Ros es va construir el campanar de Sant Feliu contractat, segons l'autora, l'any 1358. Les obres es van haver d'interrompre degut a la fortificació del temple situat extramurs de la ciutat ²⁷⁸. Suposa que degut a les obres de defensa de l'església seria enderrocat el claustre, situat en l'actual emplaçament de la capella de Sant Narcís i de la capella de Nostra Senyora dels Dolors ²⁷⁹.

Masià de Ros transcriu els documents que pertanyen als *Expensae* i als *Receptae*. El primer document important transcrit dels *Expensae* és el contracte per

---

²⁷⁶ LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone ..., op. cit., p. 290.

²⁷⁷ LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone ..., op. cit., p. 290.

²⁷⁸ MASIÀ DE ROS, Àngels. "Algunos documentos referentes a obras en la colegiata de San Félix de Gerona". *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*. Vol. III – 4. Octubre, 1945, p. 343.

²⁷⁹ MASIÀ DE ROS, Àngels. "Algunos documentos ..., op. cit, pp. 343-344.

construir el campanar de Sant Feliu l'any 1358 i les primeres obres que es fan en aquest l'any 1368²⁸⁰. En aquest mateix any es van paralitzar les obres per fortificar l'església. De l'any 1374 aporta el document on es comença a enderrocar el claustre²⁸¹. Un any més tard, seguint amb els *Expensae*, s'enderroca el portal de ponent i es comencen a tallar pedres pel campanar. L'any 1377 es realitzaria la capella sota el campanar ja que es van muntar les bastides. Un any més tard apareix com a mestre d'obres Petri de Cuberii²⁸². Entre els anys 1380 i 1384 els *Expensae* donen notícies sobre la continuació de les obres en el campanar de Sant Feliu. L'any 1385 es van fer obres per fortificar l'església degut a l'entrada de les companyies al comtat d'Empúries. L'any següent es continuen les obres en la capella sota el campanar. El 1388 es construeix l'ara de l'altar del campanar. Un any abans es va construir la reixa de l'altar de Sant Feliu.

---

²⁸⁰ "N.º 45. Expensae 1358.

Fol. II. V.

"Contrata ab mestre P. Ca. Coma per la fabrica del campanar.4. s. diaris. 1000 anuals de gratificació. Notari Egidi. 5 setembre 1358 (1).

N.º 45. Expensae 1368.

Fol. 19 v.

"Comencen a paredar en lo cloquer lo divendres a vespre XI d Agost. E monsenyor lo Bisbe posa la primera pedra." (Siguen pagos a diversos operarios durante 13 semanas. Sin interés.)" MASIÀ DE ROS, Àngels. "Algunos documentos ..., op. cit, p. 345.

²⁸¹ "N.º 46. Expensae 1374.

fol. 5. 9.

"Item Dilluns a VIII del dit mes [setembre] agui II mestres e III manobres per desfer los clastres axi com lo capitan e mossen labat avien menat. Foren hi tota la setmana en la qual hac IIII dies feiners. Mesuren al damont dit preu III. LL/ VIII ss." " MASIÀ DE ROS, Àngels. "Algunos documentos ..., op. cit, p. 347.

²⁸² "N.º 46. Expensae 1378.

fol. 29 v. 4.

"Item solvi IIII dies mensis Septembris anno LXXVIII Petri de Cuberiiis petrario et magistro operis dicte ecclesie quem sibi debebat per pensione sua videlicet de uno anno que per operarii fuimus in dicta opere a IIII dies mensis madii anni MCCCLVII per ut in quadam instrumento condicionata inter capitulum dicte ecclesie et ipsum facto quod fecimus existit V die setembris anni LXVIII in pose discreti R. Egidi notarii Gerunde. VII LL." " MASIÀ DE ROS, Àngels. "Algunos documentos ..., op. cit, p. 350.

Ja en el segle XIV, Masià de Ros, transcriu dues notícies, també dels *Expensae*, relatives a la construcció del cor ²⁸³. El darrer document que transcriu dels *Expensae* és el relatiu a un sagrari de plata existent a la col·legiata de Sant Feliu.

Pel que fa als *Receptae*, transcriu el document segons el qual es van vendre 25 parells de columnes procedents del claustre al comte d'Urgell l'any 1390²⁸⁴.

Josep Canal, Eduard Canal, Josep M. Nolla i Jordi Sagrera en el seu llibre *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV* fan un recorregut pels nous burgs de la zona nord de la ciutat de Girona. En aquest recorregut, s'aturen en l'anàlisi del burg de Sant Feliu en el qual es troba l'església objecte d'aquesta tesi doctoral. Ells cataloguen l'església de romanogòtica i situen l'inici de la seva construcció a finals del segle XI o inicis del segle XII.

El primer que ressalten els autors és que l'església des del començament va estar dedicada a Sant Feliu màrtir (l'Africà). En aquest indret “... , podríem deduir l'existència d'un cementiri des del segle IV en endavant, ja que és ben coneguda la influència enorme que exercia sobre la comunitat de creients la tomba d'un màrtir, a l'entorn de la qual es creava, de seguida, el cementiri més important de la zona, pel fet de considerar-lo «santificat» i «protegit»

---

²⁸³ “N.º 36.

fol. 54. 6.

A 21 de mayo de 1412 Bernat Guixart rinde cuentas al cabildo. Los beneficios resultantes se los conceden “..... per expensi fiendi in opera chori dicte ecclesie sancti felicitis per ut omnia constat cum publico instrumento die et anno ..... Scriptus cum instrumento in posee discreto P. Pinos not. Gerunde.” ” MASIÀ DE ROS, Àngels. “Algunos documentos ..., op. cit, p. 355.

²⁸⁴ “N.º 45. Receptae 1390.

Fol. 87, al final.

(Al margen, con la misma letra del resto). “De les colones que foren de les clastres.

Item III die febrerii anno predicto recepi ego dictus Arnaldus Citgarii capellanus et operarius ecclesie Sancti Felicitis Gerunde XXXIII libras et media, precio quo fuerunt venditis XXV paria columnarum domino comite Urgellensi cuius nomine dictus Bartholomeus vendicionis recepit dictas columnas per manus Bonanati de Pontus canonicus et tunc operarius dicte ecclesie que recepit residuum dictarum LXII libras et medie ut patet in posse sui XXXIII LL.X. ss.” (8).” MASIÀ DE ROS, Àngels. “Algunos documentos ..., op. cit, p. 356.

per la sepultura del sant i les restes tangibles del seu cos.”²⁸⁵. L'existència d'aquesta necròpolis quedaria confirmada per l'existència dels vuit sarcòfags esculpturats de taller romà²⁸⁶. La seva situació al costat del camí, la Via Augusta, a la sortida nord de la ciutat és una situació pròpia pels cementiris de l'època. La seva existència quedaria també refermada per les troballes de tombes d'inhumació a la zona²⁸⁷. A més, les restes de que parla Dorca, segons els autors, podrien ser restes d'un monument funerari d'*opus caementicium*, probablement un *columbarium* del segle I-II, per les fornícules que sembla ser existien en els murs²⁸⁸.

Aquest espai, on es trobava la tomba del màrtir Feliu, ben aviat hauria evolucionat a *martyrium* i església martirial. Set dels vuit sarcòfags²⁸⁹ localitzats durant la construcció del nou temple, i encastats posteriorment en els murs del presbiteri, es daten durant el primer terç del segle IV. Es tractaria, segons els autors, de sarcòfags destinats a enterraments privilegiats, excepte el destinat a les despulles de Sant Feliu, adquirits pels cristians benestants de Girona després de la Pau de l'Església. Més tard, al voltant del 906, es situaria en aquest espai la làpida del bisbe Servus Dei.

El primer temple situat en aquest espai no hauria estat res més que el *martyrium* de Sant Feliu, bastit directament sobre la tomba del màrtir. Trobem referències documentals del màrtir al segle IV gràcies al poeta Aureli Prudenci. També s'ha de recordar que els sarcòfags situats actualment al presbiteri daten del 305 al 335, poc després de la mort de Feliu (304 o 305), i que un d'aquests, des del 1290 va contenir les despulles del màrtir²⁹⁰. La tomba venerable del màrtir s'hauria monumentalitzat amb l'aparició de la *memoria* al voltant de la qual es situaria el cementiri cristià²⁹¹. Fins que no es realitzi una excavació arqueològica a l'actual església de Sant Feliu no es tindran dades sobre aquest edifici primigeni.

²⁸⁵ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*. Ajuntament de Girona. Girona, 2000, pp.17-18.

²⁸⁶ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.18.

²⁸⁷ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.21.

²⁸⁸ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.23.

²⁸⁹ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.23.

²⁹⁰ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.45.

²⁹¹ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.33.

Amb la important devoció vers el sant als segles VI i VII aquest edifici originari hauria esdevingut basílica martirial per acollir als pelegrins. Gregori de Tours esmenta aquesta basílica i més tard el rei Recared (586-601) donà una corona d'or a Sant Feliu. També, troben significatiu els autors, les innumbrables visites del bisbe Nonnit al màrtir. Durant la invasió sarraïna de la ciutat de Girona no es tenen notícies sobre el temple de Sant Feliu però a partir del segle IX apareixen referències, ja sense interrupcions. Els autors esmenten documents del 817, 842, 851, 881, 886, 887, 891, 892, 893, 899, 903, 908, 921 i 1002 on apareixen referències a Sant Feliu²⁹².

Els autors apunten la cocatedralitat de Sant Feliu i la Seu ja que a partir de “... , el 842, trobem per primera vegada referència clara a una cotitularitat i cocatedralitat, amb la menció en primer lloc de Santa Maria i a continuació de Sant Feliu. D'aleshores ençà, i al llarg de tot el segle IX, aquesta dualitat es manté sovint amb precisions topogràfiques clares, situant Santa Maria infra muros i Sant Feliu ante portas o iuxta iam dictam civitatem o definicions similars. El darrer esment dual que coneixem és del 921, però – com s'ha vist – reproduint formularis del segle anterior. A partir del 900 només s'esmenta Santa Maria com a seu episcopal, normalment amb la fórmula «per vocem» o «ad domum».”²⁹³. Per ells, l'existència de l'actual catedral de Girona dataria d'època carolíngia, al voltant de la segona meitat del segle IX, quan aparegué la voluntat de consolidar un gran centre episcopal i quan les ràtzies feien aconsellable el canvi d'ubicació de l'antiga catedral de Sant Feliu. Les dades documentals i arqueològiques donen la prioritat a Sant Feliu com a església catedral. El fet de que la catedral es trobes fora dels murs de la ciutat no és estrany, segons els autors, ja que es troben altres exemples d'aquesta situació. A aquests fets s'ha d'afegir que les excavacions arqueològiques no han donat llum sobre l'antiga església pre-romànica de Santa Maria ja que es passaria del temple romà a l'església romànica, consagrada el 1015.

La situació de la primitiva catedral, fora dels murs de la ciutat, no va significar cap problema fins que es va enfonsar el regne visigot. Fins aquells moments la vella *memoria*, dedicada al màrtir Feliu, feia funcions episcopals i funeràries i no calien grans edificis episcopals per cobrir les necessitats del clergat adscrit a la catedral de Sant Feliu. Després del domini sarraí, durant el qual molts autors han dit – sense proves documentals - que la catedral es va traslladar a l'església Sant Feliu, apareix el

²⁹² CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ... , op. cit. , pp.35-39.*

²⁹³ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ... , op. cit. , p.40.*

temple del màrtir com a catedral fins que, com hem esmentat anteriorment, l'any 842 apareix junt a Santa Maria ²⁹⁴.

Esperant l'ajut de l'arqueologia per confirmar les dades, els autors, proposen l'existència d'un claustre (documentat perfectament al segle XII), un refectori i dormitori, unes cases per canonges i un cementiri, a l'actual capella de Sant Narcís, ja en el segle XI²⁹⁵. Ja l'any 1230 s'esmenta el *muro novo* i apareixen documentades les escales de Sant Feliu, fet que fa pensar als autors en la construcció d'una nova església, l'església romànica. Diversos documents dels segles XI i XII parlen d'obres al temple de Sant Feliu. El primer, el testament del sagristà Bernat Guillem, datat l'any 1081 fa una deixa per les reixes del temple ²⁹⁶. El segon, el testament de Gaufred Bastó senyor de Cervià de Ter, datat l'any 1102 fa una deixa per l'obra de Sant Feliu. Més interessant és la donació d'Ermengarda de l'any 1107 on deixa diners per l'obra del claustre ²⁹⁷. S'han documentat deixes per obres a Sant Feliu, i no a cap altra església, entre 1225 i 1243 ²⁹⁸.

L'actual església de Sant Feliu seria fruit de les modificacions, sobretot del segle XIV, de l'edifici aixecat al segle XIII. Les modificacions s'haurien produït degut a l'estat de destrucció que va patir l'edifici durant el setge de 1285 ²⁹⁹. Les reconstruccions del segle XIV es van centrar en la volta de la nau central i en l'absis, mantenint l'estructura de planta de creu llatina amb tres naus. El presbiteri, les absidioles i el tram sud del transsepte es van cobrir durant el segle XIV. També s'aixeca durant aquest segle el trifori i es cobri la nau central amb volta de creueria. Per tant tenim una església on les parts baixes són romàniques i les altes són gòtiques.

L'any 1351, Pere Capmagre va afegir el cos situat a tocar l'entrada sud de l'església de Sant Feliu. També seria en aquest moment quan s'obririen les portes nord i l'esmentada porta sud del temple ³⁰⁰. Aquest afegit, segons els autors, portaria a

---

²⁹⁴ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.42.

²⁹⁵ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.119.

²⁹⁶ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.107.

²⁹⁷ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.107.

²⁹⁸ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , pp.108-109.

²⁹⁹ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.109.

³⁰⁰ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.148.

la creació d'una volta de creueria que substituiria a la volta de canó. L'any 1362 es començarien les primeres obres de fortificació del l'església. Pere III manaria construir merlets en els murs i un matacà a la porta nord. L'any 1368 s'encarrega a Pere Sacoma la construcció de l'actual campanar, el primer cos del qual es va acabar el 1395, i de la torre inacabada amb els corresponents murs d'unió amb l'església. El darrer tram de volta a tocar a la façana de Ponent no es va construir fins finals del segle XV.

Narcís M. Amich analitzarà, en la seva tesi doctoral, les fonts escrites d'època tardoantiga, és a dir del segle IV al segle VII, el culte a Sant Feliu de Girona i la seva evolució ³⁰¹, aportant dades dels possibles edificis culturals que existien a redòs de la zona que ocupa l'actual església del sant màrtir.

L'autor és centra en l'anàlisi de l'obra del poeta Aureli Prudenci titulada *Peristephanon* de principis del segle V on es cita el culte a sant Feliu. Això semblaria indicar que les despulles i relíquies del sant, junt amb el seu sepulcre, ja descansaven a la ciutat de Girona des de principis del segle IV ³⁰². Tot i que "... Aureli Prudenci en cap moment parla directament de l'existència a la ciutat d'un temple martirial o d'una basílica dedicada a la seva memòria, sembla molt probable que aquesta ja existís en el mateix segle IV. La important difusió, nord enllà, sobretot a la regió de la Gàl.lia, del culte i de les relíquies del sant, fet que es documenta amb seguretat des de mitjan segle V, semblaria confirmar aquest extrem. Fins i tot, el mateix bisbe Gregori de Tours (538 – 594), contemporani de la penetració del culte a les Gàl.lies, sembla indicar-nos en una de les seves obres (*De Gloria Martyrum*, 92) que coneixia l'existència a la ciutat de Gerunda d'una basílica dedicada a Feliu " ³⁰³.

Amich situa el *martyrium* de Sant Feliu en l'indret que actualment ocupa el temple de Sant Feliu i que en els segles següents (V-VII) esdevindria un important centre de culte i de peregrinatge en època visigòtica ³⁰⁴.

³⁰¹ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals de Girona i Empúries i les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII)*. Tesi Doctoral. Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Febrer del 2002. Director. Josep M. Nolla i Brufau. Vegeu especialment el capítol 6.

³⁰² AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals* ... , op. cit., pp.368-369.

³⁰³ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals* ... , op. cit., pp.369.

³⁰⁴ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals* ... , op. cit., pp.373-374.

Fins al segle VII, amb la crònica de la sublevació de *Paulus* contra el rei Vamba, escrita per Julià de Toledo (vers 642 – 690), no tenim noves notícies sobre el temple de Sant Feliu de Girona i sobre el sepulcre del màrtir. És en aquests moments quan, Paulus, robarà la corona d'or donada pel rei Recared (586-601) al sepulcre de Feliu. A la gran importància del temple i del culte al sant en època visigòtica s'afegeix la gran devoció del bisbe Nonnitus (621 – 634/635) que contribuirà a promoure el culte al màrtir i a la creació dels temples litúrgics per la celebració anual de la seva festivitat

³⁰⁵

Entre els segles VIII i XI tenim molt poques dades sobre el temple de Sant Feliu. En la butlla del Papa Formós (891 o 892), lliurada al bisbe *Servusdei* situa la tomba de Feliu a l'església de Santa Maria. L'autor diu que “..., tanmateix, un error en situar la tomba del sant a l'església de Santa Maria que podria explicar-se fàcilment atribuint-la a un lapsus o bé a l'existència d'una catedralitat, en aquells anys, compartida entre aquell temple intra muros i Sant Feliu, més enllà de la porta nord.”³⁰⁶. Tot i la opinió d'Amich aquest no es pot estar de citar que J.M. Marquès l'atribueix a un intent de legitimar un possible trasllat.

Amich fa referència a l'existència en l'interior del temple de Sant Feliu de Girona de vuit sarcòfags esculpturats. Formarien un dels conjunts d'escultura funerària antiga més importants de la península Ibèrica. Dos serien sarcòfags pagans i sis serien cristians, entre aquests es trobaria el sepulcre de Sant Feliu (el primigeni). Aquest darrer ocuparia diferents espais privilegiats al llarg dels segles fins que va ser encastat al presbiteri l'any 1943³⁰⁷. Aquests provindrien “... del més important cementiri urbà d'època antiga a redós del sector nord de la Via Augusta, ...acceptat des de sempre, mai discutit, i que se sostenia en dues sòlides evidències: per un costat, la tipològica – en el món romà, sempre, les necròpolis es localitzen més enllà del pomerium de la ciutat, a un costat i altre dels camins ... , i, per l'altra, l'existència documentada, des de l'antiguitat tardana, d'un església martirial dedicada a Feliu que s'ha suposat, assenyadament, lligada a la tomba del

³⁰⁵ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals* ... , op. cit., pp.370.

³⁰⁶ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals* ... , op. cit., pp.380.

³⁰⁷ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals* ... , op. cit., pp.372-373.

sant ⁵⁴³ ..., en serien prova concloent els vuit sarcòfags esculpturats de taller romà que cal datar entre el final del primer terç del segle tercer i l'inici del segon terç del segle quart.”³⁰⁸.

Per Amich “Molt probablement aquestes sepultures privilegiades haurien acompanyat ja des de molt antic al sepulcre del sant en l'antic edifici martiral, fins que en un moment determinat, segurament coincidint amb la construcció del temple medieval de sant Feliu foren incorporades a les parets de l'edifici, exceptuant el sepulcre que des de molt antic era considerat com al sepulcre vertader del màrtir Feliu.”³⁰⁹.

Per finalitzar amb les obres que tracten de la construcció de l'església de Sant Feliu en la seva totalitat analitzarem l'article de Josep M. Marquès titulat “ El temple de Sant Feliu de Girona al s. XIV ”. Ens aturarem especialment en aquest article ja que l'autor fa una anàlisi dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu al segle XIV i aquest precissament és el *leif motif* de la nostra tesi doctoral.

Marquès cita que l'any 1293 ja es preveien fer obres a l'església de Sant Feliu de Girona ja que apareix una donació de Ramon de Santmartí per valor de 200 sous³¹⁰. Des de 1309 s'hi treballà en la construcció de l'església tot i que molts préstecs anaven destinats al sepulcre de Sant Narcís però aquest no es va començar fins el 1326. Del 1315 i del 1321 apareixen documents que parlen d'obres a l'absis³¹¹.

Després d'aquesta breu introducció l'autor es centra en els llibres d'obra començant perls ingressos. L'autor cita el *Liber Capituli* com a font on apareixen les primeres referències a l'administració de l'obra³¹². Segons la mateixa font l'administració la duien a terme dos obrers que amb el temps es dividien la feina ja que un portava els comptes i l'altre pagava els mestres i obrers. Marquès fa un llistat dels ingressos que rep l'obra en el període comprès entre 1351 i 1370 i entre 1374 i 1389.

³⁰⁸ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals ...*, op. cit., pp.370-371.

³⁰⁹ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals ...*, op. cit., pp.375.

³¹⁰ MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu de Girona, al s. XIV” a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XLII. I Congrés d'Història de Girona, DOS MIL ANYS D'HISTÒRIA. Girona, 2001, p.131.

³¹¹ MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op.cit., p. 131.

³¹² MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op.cit., p. 132.

Com veiem hi ha un *lapsus* de quatre anys on no hi ha notícies d'ingressos. S'ha de destacar que els ingressos més importants es donen en el període 1368-69.

Com a fonts d'ingressos per la construcció de l'església de Sant Feliu tenim les vacants de beneficis, els bacins i captes, les promeses d'aportacions, els drets d'estola i les rendes. Els ingressos per aquests conceptes són molt variables depenent del període estudiat³¹³. Hi ha moments on s'ingressa gran quantitat per bacins, d'altres per llegats testamentaris, etc. Els aplegadors eren els encarregats de recollir les almoines pels pobles fora de la ciutat de Girona i les portaven a la ciutat amb motiu del sínode moment en el qual se'ls retribuïa pel seu treball. Hi hagué tres aplegadors per l'obra de Sant Feliu de Girona, un al migdia del Ter, un entre el Ter i el Fluvià i un més amunt del Fluvià. Fins i tot trobem aplegadors que es presten a la feina per ser absolts de l'excomunicació per deutes no pagades³¹⁴. De les promeses d'aportacions Marquès dita un llistat del 1371 de persones que es comprometen a aportar diners per les obres del campanar i del portal major però sense que apareguin quantitats. Segons l'autor només apareix una aportació per donatius promesos de l'any 1370. Pel que fa als drets d'estola (bateigs, enterraments, etc.) eren ingressats directament per l'obrer o s'aplicaven directament a necessitats de l'església³¹⁵. Altres ingressos provenien de rendes com la compra el 1331 per un terç del delme de Crespià, Espinavessa i Queixàs.

Tot seguit Marquès fa un llistat de les despeses entre el període de 1349 i 1390 amb llacunes com les del període 1349-1355 i 1370-1383³¹⁶. L'autor apunta que moltes vegades les despeses superaren els ingressos i apareixen els crèdits citant varis exemples³¹⁷.

Del temple anterior al segle XIV, afirma Marquès, es tenen molt poques dades. Entre les que es coneixen destaquen, de l'exterior, la existència d'un claustre³¹⁸, d'una

---

³¹³ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., pp. 132 – 135.

³¹⁴ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op. cit., p. 134.

³¹⁵ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 135.

³¹⁶ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 135.

³¹⁷ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., pp. 135 – 136.

³¹⁸ Marquès es recolza per fer aquesta afirmació en l'estudi dels itineraris de les processons MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 137.

escala que comunicava amb l'areny de l'Onyar millorada el 1349 pel mestre d'obres Pere de Capmagre, al voltant de l'església existien dos cementiris situats al nord i a migdia, existia un campanar romànic a la banda nord de l'església, el refectori annex a l'església prop del "portal de Balaguer" derruït el 1374 junt amb el claustre gòtic i l'escola de cant situada a la mateixa zona (nord)³¹⁹ i, de l'interior, es coneix la donació de beneficis a les capelles de sant Jaume (1202), sant Vicenç (1209), sant Esteve (1223) i els sants Llorenç i Cecília (1283) i l'existència d'un cimbori de plata situat a l'altar major³²⁰.

Pel que fa a la construcció al segle XIV, Marquès divideix aquesta en tres apartats. El primer referent a la realització de la capella del Sant Sepulcre o capella d'en Vendrell, el segon l'execució del claustre i finalment l'aixecament del campanar.

La capella del Sant Sepulcre actualment no existeix ja que el seu espai l'ocupa l'accés a la capella de Sant Narcís. La capella, segons Marquès, la va promoure el canonge i notari episcopal Guillem Vendrell. A la seva mort l'any 1348, havia començat la capella i va deixar 20.000 sous per dos beneficis ³²¹. La capella es coneixia pel cognom del seu promotor. La construcció s'inicià l'any 1349 ³²² desfent-se a l'agost la paret, bastint-la al setembre i muntant els bastiments a l'octubre. El mestre d'obres Pere Capmagre va ser l'encarregat al mes de desembre de fer la clau de volta. L'any 1350 Francesc de Savarrés, marmessor de Guillem Vendrell, va contractar amb mestre Aloy les figures del Sant Sepulcre que havien de col·locar-se en aquesta capella.

De la construcció del claustre Marquès subratlla les dades més significatives. El capítol decidí pel maig de 1357 començar la construcció del claustre tot i que ja l'any 1345 s'havia comprat una casa a Simó d'Estany per construir-hi aquest espai. Els promotors van ser Ferran de Segurioles i Guillem Cavaller. La traça la realitza el mestre d'obres de la seu Pere de Capmagre i participà com a pedrer principal Arnau Sanç que tenia pedrera pròpia. El claustre tenia unes mides aproximades de 65 pams

---

³¹⁹ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., pp. 137 – 138.

³²⁰ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., pp. 138 – 139.

³²¹ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 139.

³²² Com veiem, sembla que Marquès es contradia ja que abans menciona que la capella es va començar l'any 1348.

per 48 pams tal com apareix en els llibres d'obra: *“Memoriale de claustris huius ecclesie. In claustrono versus meridiem sive versus sanctum Narcissim et capellam G. Venrelli sunt et esse debent octo paria columpnarum, et habet spacium de base ad basem expressis basibus et sine ipsis, septem palmos et mediem et unum quartornum.*

Item in claustrono versus circium sive versus hospicium G. de Ruppe sunt sex paria de eodem spacio ut supra per omnia.

Item in claustrono versus occidentem sive versus refectorium sunt septem paria, habentia VII palmos et unum quartornum inter basem et basem, sine basibus ut supra.

Item in alio claustrono versus orientem sive versus sepulcrum confratie⁴⁷.”³²³

Tot i la posició d'Arnau Sanç les columnes, bases i capitells les realitzaren Francesc Plana, Ramon Marenjà, Bernat Marenjà i Arnau Plana a rao de 40-45 sous el parell. Arnau Sanç, junt amb Bernat Pagès feren les sarges i els salmers i aquest darrer picà els arquets. La construcció comença el 16 de març de l'any 1360 amb la col·locació de les columnes i els arquets i finalitzà el 20 d'octubre del mateix any. Poc després finalitza la construcció del portal dels claustres, segons Marquès, l'actual portal nord de l'església de Sant Feliu de Girona. El cost total de l'obra seria de 12.286 sous³²⁴.

L'any 1374 es decidí desmuntar el claustre davant del perill de setge de la ciutat de Girona. Era evident que el claustre era el punt feble de la defensa de l'església. Les columnes i arcs es guardaren un temps a casa de l'abat i a casa de l'obra però les constants ràtzies de finals segle XIV van portar a la venda de les columnes al comte d'Urgell per tal de recuperar part de la despesa feta. Marquès trascriu el document que apareix al llibre d'obra per la venda d'aquestes columnes³²⁵.

Quan parla del campanar, Marquès fa referència a obres realitzades l'any 1353 i 1355 que ell pensa correspondrien al campanar de la façana oest que mai es va acabar. Per fer aquesta afirmació es recolza en que es fa servir la formula: *“ad opus cloquerii incepti”* o sigui campanar començat.

³²³ Transcripció a MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op.cit., p. 141.

³²⁴ MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op.cit., pp. 141 – 142.

³²⁵ MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op.cit., p. 142.

Del campanar acabat l'autor cita l'existència d'un esbós, de 16 x16 cm. i forma vuitavada, que serví per construir-lo. Es un esbós amb lletra del segle XIV on a l'anvers apareix la paraula *alambor* en les vuit cares dels murs del campanar i al revers, amb lletra cursiva pareixen les mides del campanar ³²⁶. En aquest revers també es cita la connexió del campanar amb el mur lateral de l'església i demostra que encara no existia la façana principal (l'actual) que es realitzaria molt més tard.

La traça del campanar la féu Pere ça Coma el mes de maig de l'any 1368 però ja s'havien adquirit pedres per l'obra del campanar a principis de l'any 1366. Marquès transcriu la capitulació entre l'obra de l'església i el mestre d'obres Pere ça Coma ³²⁷. L'obra s'inicia el juliol de 1368 enderrocant unes cases i ea col.locà la primera pedra l'onze d'agost. Les obres s'aturaren al setembre amb motiu de la fortificació de l'església davan el perill d'invasió i no es reprenen fins juliol de 1369. Entre 1370 i 1374 no es tenen dades comptables deixant aquest període a les fosques. L'any 1374 continuen les obres de fortificació i no es repren l'activitat al campanar fins octubre de 1375 quan es trenquen pedres a la pedrera i, posteriorment, principis de 1376, es tallen a la llotja o porxo situat davant l'església. Fins l'agost de l'any 1379 es trenca pedra a la pedrera per començar a bastir ràpidament: l'any 1380 es munta el *caragol* o escala que s'acaba l'any 1382, l'any 1381 es comença la volta de la capella que desbasta Pere ça Coma i la *floreja* junt amb mestre Pere Ramon l'any 1383.

La volta de la capella sota el campanar no s'acabà fins el 13 de janer de 1384³²⁸ i el 13 de juny s'havia acabat la volta del segon pis, tot i que Marquès menciona, que l'any 1388 es treballava fent el reble, l'entaulament i el paviment.

Per finalitzar amb les obres de construcció a l'església de Sant Feliu de Girona, l'autor destina un apartat del seu article a les fortificacions. Per Marquès analitzar aquestes obres és important ja que expliquen el retard en l'execució de l'església. Entre les obres de fortificació l'autor cita la realització, per ordre del procurador reial, Berenguer d'Abella, d'una torre damunt la sagristia i damunt la capella del Sant Sepulcre entre els anys 1361 i 1362, la fortificació de l'absis l'any 1365, la millora de les defenses, per manament del capità de Girona, Aimbert de Fonollar, l'any 1368,

---

³²⁶ Vegeu la transcripció MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 143.

³²⁷ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 144.

³²⁸ Vegeu la transcripció MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 145.

l'engabiament de l'església, la construcció d'una passera entre aquesta i el castell de sobreportes, el paredament dels portals i l'enderrocament del refetor l'any 1374, tornen a realitzar-se obres de fortificació els anys 1385 i 1389. Marquès trascriu les entrades que apareixen als llibres d'obres referent a aquestes obres de fortificació on apareix el motiu de la fortificació, en alguns casos, les feines realitzades i el cost ³²⁹.

Per acabar l'article Marquès cita altres despeses de l'obra. Entre aquestes destaquen les reixes per l'altar major. Aquestes es van col·locar entre els anys 1381 i 1384 i les va realitzar el ferrer de Girona Joan Llor. L'autor menciona el cost, el pes del ferro utilitzat, la mina d'on s'extreia aquest i evidentment el seu cost. També fa referència a despeses per bancs, llibres, per l'orgue, ornaments i joies i per llànties i ciris ³³⁰.

Tot seguit analitzarem dos articles, de Jaume Marquès i de Josep Clara i un llibre, de Miquel Àngel Chamorro i Francesc Llorens, que tracten del campanar de l'església de Sant Feliu de Girona.

Jaume Marquès atribueix la construcció del campanar de Sant Feliu a l'arquitecte Pere Sacoma. L'any 1368 aquest arquitecte treballava a l'obra del Pont Major, que segons l'autor, no se sap si era el pont primigeni o es tractava d'obres de reconstrucció ³³¹. Aquest mateix any se'l va contractar per la construcció del campanar de Sant Feliu. En aquest contracte, signat el 5 de setembre de 1368 davant el notari Ramón Egidio, Pere Sacoma es comprometia a realitzar l'obra del campanar sense deixar de banda la del pont major. Jaume Marquès no va veure el contracte i es recolza per realitzar aquesta afirmació en la publicació de José de La Canal.

Pere Sacoma, segons afirmacions de J. Gudiol, dirigiria les obres a Sant Feliu fins l'any 1376 ³³². Simultàniament va dirigir, a partir de l'any 1369, segons l'autor, les

---

³²⁹ Vegeu la transcripció MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., pp. 146 – 148.

³³⁰ Per veure amb més detall aquestes despeses vegeu MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., pp. 149 – 150.

³³¹ L'autor cita a Pere de Marca que opinava, ja que el va veure, que es tractava d'un pont romà. MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume. "El campanario de San Félix". *Revista de Girona*, núm. 34. Girona, 1968, p. 15.

³³² MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume. "El campanario ...", op. cit., p. 15.

obres de la Catedral. La idea, expressada per alguns autors, de que va ser el precursor de la nau única de la catedral es desestimada per Marquès. Pere Sacoma moriria l'any 1394.

L'autor ens parla del truncament de l'agulla del campanar de Sant Feliu però aportant dades contradictòries. Comença afirmant que el dia 9 de gener de l'any 1651 un llamp va enderrocar l'agulla central del campanar. Per realitzar aquesta afirmació es basa primerament, en un text anònim, de l'any 1678 en el qual no apareix en lloc la data de la caiguda del llamp. Un altre text al que fa referència és al publicat per Joaquim Fabrellas, extret de l'arxiu de l'església de Sant Feliu, on diu que el llamp va caure el 9 de gener de 1581³³³. Aquesta data queda confirmada pels óbits que es van produir aquest dia i també per les actes capitulars de l'arxiu de la catedral que parlen d'aquesta mateixa data. Un cop escapçada l'agulla del campanar aquesta es va acabar amb una petita cornisa.

Per últim, l'autor fa referència a la imitació del campanar per part d'altres poblacions properes a la ciutat de Girona, tal com dira Freixas anys més tard. Per Marquès en el campanar construït al segle XVI " *En el pueblo de Sant Martí Vell se alcanzó una perfección próxima al original con los ocho pináculos que rodean la aguja central. Difiere en que el cuerpo inferior que le sirve de base, es rectangular y sólo a la altura de la bóveda de la iglesia se convierte en ochavado y en que un pretil rodea la terraza superior formado de balustres, del cual carece su modelo de San Félix.*"³³⁴. Seguirien en importància els de Fornells de la Selva i el de Cassà de la Selva. Per Marquès els elements que apareixen en aquests tres campanars: l'esfera de pedra de coronament de l'agulla central amb veleta i la balustrada són elements propis del segle XVI i no es podien trobar en el campanar de Sant Feliu.

Però l'acabament amb agulla no es una solució típica del gòtic català i seguint a Gudiol i al marquès de Lozoya atribueix aquest acabament a la influència del mestre Pere de Sant Joan procedent de la Picardia. La tipologia de campanar gòtic català l'hauríem de buscar en els exemples de Bordils i La Pera on l'acabament esta format per una terrassa plana vorejada per balustrada o barana calada.

---

³³³ Pensem que la data que dona al començament d'aquest document, 1951, està equivocada i es deguda a una errada d'impremta. Vegeu MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume. "El campanario ..., op. cit., p. 16.

³³⁴ MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume. "El campanario ..., op. cit., p. 17.

Josep Clara en el seu article sobre el campanar de Sant Feliu de Girona aporta dades per afirmar que la datació tradicional d'aquesta obra és equivocada. L'autor comença per remarcar la raresa d'aquest campanar davant d'altres campanars gòtics catalans ³³⁵.

Fins aquests moments tots els autors consideraven aquest campanar com una obra gòtica del segle XIV, començada per Pere Sacoma l'any 1368 i acabada l'any 1392. Després de la recerca de Clara en l'Arxiu Històric Provincial de Girona, aquest afirma que l'obra va ser començada per Pere Sacoma ³³⁶ però no es va acabar fins finals del segle XVI. Per realitzar aquesta afirmació l'autor es recolza en el registre de visites pastorals de l'Arxiu Diocesà que mencionen un campanar indecent i descobert l'any 1542 ³³⁷ i en el contracte entre els obrers i parroquians de Sant Feliu amb Joan de Belljoch signat l'any 1532.

Quan es torna a iniciar la construcció a l'any 1532 no se sap l'alçada a la qual arribava el campanar de Sant Feliu. Clara, ajudant-se de dades de Masià de Ros, diu que no devia superar el teulat de la nau central. L'obra es va encarregar a Joan de Belljoch que era el mestre major de la Seu de Girona ³³⁸. Aquest mestre es va comprometre, segons el contracte firmat amb els obrers de l'església de Sant Feliu de Girona, a realitzar set canes (onze metres) a canvi de 50 lliures barceloneses.

Joan de Belljoch va desaparèixer de Girona, segons l'autor, per alguna errada en les obres de la catedral. Per saber si es podien continuar les obres els responsables laics i eclesiàstics de l'església de Sant Feliu van encarregar dos informes tècnics l'any 1536 i l'any 1539. Els informes van ser redactats per Pau Mateu i Antoni Carbonell i per Joan Lopes respectivament, essent aquests favorables amb petites recomanacions per millorar l'estabilitat de l'obra. Aquests informes tècnics són molt interessants per entendre la tècnica constructiva utilitzada en la realització del campanar.

---

³³⁵ CLARA, Josep. "La construcció del campanar de Sant Feliu durant els segle XVI". *Revista de Girona*, núm.104. Girona, 1983, p. 189.

³³⁶ CLARA, Josep. "La construcció del campanar ..., op. cit., p. 190.

³³⁷ CLARA, Josep. "La construcció del campanar ..., op. cit., p. 190.

³³⁸ CLARA, Josep. "La construcció del campanar ..., op. cit., pp. 190-191.

Segons Clara, l'obra es va reprendre l'any 1540 pel mestre Enric Gelabert ³³⁹. Consta que va cobrar quaranta lliures barceloneses l'any 1551. La data d'acabament del campanar no esta clara i només ens diu que l'any 1571 encara es treballava sota la direcció de Pere Boris.

Per concloure, Clara, afirma que la part més espectacular del campanar de Sant Feliu, la que correspon als cossos escalonats, va ser realitzada al segle XVI poc abans de la caiguda del llamp que va truncar l'agulla del campanar l'any 1581. Per ell la raresa del campanar ve donada per la intervenció de mestres de procedència francesa. A més afegeix que el campanar de la dreta de la façana, al que es refereix Jaume Marquès en el seu llibre *Girona Vella* ³⁴⁰, es realitza durant la construcció de la façana barroca al segle XVII. Per Clara aquest campanar, seguint les afirmacions de Jaume Marquès, va influir en la construcció d'altres campanars propers a Girona com el de Sant Martí Vell i el de Bordils.

El llibre *Els campanars gòtics a les comarques gironines* de Miquel Àngel Chamorro i Francesc Llorens forma part de la col.lecció Monografies d'Història de la Construcció. A diferència dels dos articles analitzats anteriorment és una obra eminentment tecnològica. Entre els campanars analitzats figura el campanar de l'església de Sant Feliu de Girona.

El llibre comença amb una introducció històrica sobre l'arquitectura gòtica que com molt bé s'especifica en l'obra ha estat extreta de *L'art gòtic català, segles XIII i XIV* i *L'art gòtic català, segles XV i XVI* d'Alexandre Cirici. A més d'aquesta introducció històrica en el capítol 4, on es parla exclusivament del campanar de Sant Feliu, hem fet un recull de les darreres notícies històriques que es tenen del campanar. Aquestes darreres notícies van ser proporcionades per Josep Clara en el seu article "La construcció del campanar de Sant Feliu durant el segle XVI", a *Revista de Girona*, 104, Girona, 1983, pp.189-197 ³⁴¹.que hem analitzat amb anterioritat. De la informació aportada per Josep Clara ens va ser d'especial utilitat, des del punt de vista tecnològic,

---

³³⁹ CLARA, Josep. " La construcció del campanar ..., op. cit., p.191.

³⁴⁰ CLARA, Josep. " La construcció del campanar ..., op. cit., p.192.

³⁴¹ La informació més important que aporta Josep Clara és que el campanar no es va acabar al segle XIV, com fins aquells moments es creia sinó que l'obra la va reprendre al segle XVI el mestre d'obres Joan de Belljoch.

els dos informes tècnics de 1536 i 1538 que es van sol·licitar per poder continuar amb l'obra del campanar. No tenim la data d'acabament de les obres del campanar però se sap que la seva agulla va ser escapçada per un llamp ³⁴².

Posteriorment s'analitza la tipologia arquitectònica del gòtic català i es relaciona amb les que s'aprecien en el campanar de Sant Feliu i en els altres campanars de les comarques gironines. El campanar amb la seva alçada i amb la ubicació de les campanes tindria una funció de comunicació visual i auditiva. Aquests elements estan, en certa forma, aïllats de la resta de l'edifici del que formen part ³⁴³. La forma més habitual és la d'un prisma octogonal escalonat on els nivells venen marcats per cornises exteriors, que pràcticament és l'únic ornament que trobem, com s'aprecia en el campanar de l'església de Sant Feliu ³⁴⁴. A diferència de la resta de campanar gòtics, acabats amb una terrassa plana, el de Sant Feliu acaba amb una agulla i pinacles. S'observa que la relació entre l'alçada del campanar i la seva amplada és de 4 a 1. Els diferents nivells del campanar estan suportats per voltes de creueria. Per accedir a cada nivell trobem escales de cargol. També trobem uns petits contraforts a partir del primer nivell del campanar que serveixen per estabilitzar el conjunt reduint el gruix dels murs i permetent l'obertura de grans finestres.

---

³⁴² No es té molt clara la data en que va succeir aquest fet ja que Mercader dona la data de 9 de gener de 1581 mentre que Jaume Marquès dona la data de 9 de gener de 1651. La font d'on s'extreu és *Viaje Literario a las iglesias de España* de Jaime Villanueva, per la qual cosa pensem que la data seria la de 1581. Aquesta informació es trobaria en les Actes capitulars de la Catedral de Girona, arxiu que regia Marqués per la qual cosa hem d'atribuir la data que sur en el seu article a una errada de impremta. Nosaltres aportem una altra dada per la polèmica: “*Per l'estudi exhaustiu que s'ha realitzat d'aquest campanar, segons el nostre punt de vista va ser acabat tal com és ara. El van deixar així perquè no el sabien acabar a causa de les irregularitats de la base de l'agulla o per falta de recursos econòmics per finançar l'obra.*” i continuem dient: “*Els textos damunt esmentats no coincideixen en els metres d'agulla que van caure: uns parlen de 4 canes (6 m.) i altres de 6 canes (9 m.). Aquesta consideració és important perquè, com es pot apreciar als plànols, falten uns 15 metres per acabar l'agulla.*” CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics a les comarques gironines*, Edita Diputació de Girona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona i Universitat de Girona, Girona, 1993, p.45.

³⁴³ CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics...*, op. cit., p. 27.

³⁴⁴ CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics...*, op. cit., p. 24.

Més endavant oferim una anàlisi constructiva que inclou l'anàlisi dels materials i de les eines utilitzades en la construcció del campanar de Sant Feliu. El material utilitzat en la seva construcció és la pedra de Girona. Es tracta d'una calcària nummulítica de l'eocè de color gris. El seu component principal és la calcita combinada amb feldspat, dolomita i quars. És un material poc porós, amb poca absorció d'aigua, d'assecat lent i de resistència mecànica elevada. Com a material d'unió utilitzaven el morter de calç ³⁴⁵. Altres materials com la fusta i les cordes s'utilitzaven en la construcció de les bastides i per elevar materials. Pel que fa a les eines “Segons les dades recollides en els arxius, podem dir que les eines que s'usaven per treballar la pedra en el gòtic eren: escodes, maces, martells, moles, escaires de ferro, pales, pics, tascons, tallants, escarpres, aixades per allisar i cisells. Aquesta és la relació que hem trobat als arxius, la qual cosa no vol pas dir que només s'utilitzessin aquestes.” ³⁴⁶. El grup més nombrós de treballadors a l'obra eren els picapedrers però també trobem els fusters, paletes, manobres i aprenents i els mestres d'obres.

Dins d'aquesta anàlisi constructiva un apartat a destacar és la tecnologia de la pedra. Analitzant el treball de la pedra en el campanar de Sant Feliu podem veure les diferències etapes de construcció del campanar. En la part baixa del campanar, construïda al segle XIV, trobem una pedra no gaire treballada amb una superfície rugosa. La base del campanar té un talús, com a fonament a més de la llosa de formigó que no es pot veure, de 8 metres d'alçada. Tots els murs del campanar són dobles ³⁴⁷ excepte els de l'agulla de coronament del campanar que són massissos. Quan comencen els cossos la pedra està molt més ben treballada i la seva superfície és més polida. La pedra que es col·locava al campanar de Sant Feliu es treballava a obra ³⁴⁸ ja que hem trobat restes de pedres trencades que s'utilitzaven en el rebliment dels murs. Les primeres filades de pedra de tots els nivells són més grosses que les de la resta del parament. En els paraments s'observen forats que eren aprofitats per col·locar les bastides. També hem trobat marques de picapedrers a les pedres, es tracta de lletres en majúscula i es corresponen amb la inicial dels cognoms de picapedrers trobats en els documents. Per acabar amb aquest apartat es fa una descripció i un seguit de croquis del funcionament de diferents peces de pedres en

³⁴⁵ CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics...*, op. cit., p. 31.

³⁴⁶ CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics ...*, op. cit. pp.31-32.

³⁴⁷ CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics ...*, op. cit., p.34.

³⁴⁸ CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics ...*, op. cit., p.34.

elements com la escala d'accés del nivell 1 al 2, l'escala de cargol del nivell 2 al 3, la porta de sortida al passadís exterior del nivell 2, el finestral del nivell 3, el pinacle i pedestal d'arrencada al nivell 4 i el parament en angle i la porta d'accés a l'interior de l'agulla.

Per finalitzar es va dur a terme una anàlisi estructural del campanar de Sant Feliu i un estudi de les patologies per determinar quin era el seu grau d'alteració. L'anàlisi estructural aporta dades molt interessants de les qual podem ressaltar que el pes del campanar arriba a unes 9196 tones i que en totes les seccions estudiades la pedra suporta perfectament les tensions de compressió apareixent només una secció traccionada amb una tensió molt petita ³⁴⁹. Aquesta secció, que a la vegada és una de les més comprimides, correspon a la zona d'unió del campanar amb la nau lateral de l'església. Podem dir llavors que l'església fa de "contrafort" del campanar absorbint aquestes tensions. En les patologies detectades al campanar de Sant Feliu té una importància decisiva l'aigua que actua com a agent detonant de les alteracions observades. Entre les patologies més importants podem destacar les disjuncions de plaques i/o exfoliacions que es produeixen pels canvis tèrmics i per les gelades, el creixement de matèria vegetal allà on s'acumula la humitat i les eflorescències produïdes per l'aigua que regalima ³⁵⁰.

No voldriem deixar d'enunciar uns criteris de restauració que es van apuntar en el darrer capítol d'aquest llibre ³⁵¹. Les solucions aportades es centren en nou punts que descriure de forma abreujada. En primer lloc s'hauran de substituir totes aquelles peces que estiguin trencades o puguin caure amb un material semblant al del campanar. En segon lloc haurien de col·locar baranes als passadissos exteriors. En tercer lloc realitzar un estudi estructural a fons, nosaltres el vam fer de forma molt simplificada, del campanar. En quart lloc s'haurien de col·locar gàrgoles o baixants per evacuar l'aigua del campanar. En cinquè lloc fer una neteja de la pedra un cop tots els elements estiguin consolidats. En sisè lloc protegir el campanar dels coloms. En setè

---

³⁴⁹ Vegeu la taula I CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics ...*, op. cit., pp.86-87.

³⁵⁰ Per una descripció més acurada de les patologies consulteu CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics...*, op. cit., pp.89-93 i 98-111.

³⁵¹ Per a més informació vegeu CHAMORRO, Miquel À. i LLORENS, Francesc, *Els campanars gòtics ...*, op. cit., pp.94-97.

lloc eliminar el tancament ceràmic de l'escala d'accés del nivell 2 al 3. En vuitè lloc si s'hagués d'utilitzar un producte consolidant, que no creiem que sigui el cas, ens hauríem d'assessorar per un químic. I en novè lloc adoptar les mesures de seguretat pertinents si s'opta per que el campanar de Sant Feliu sigui d'accés al públic.

Josep Clara, en el seu article sobre la façana de Sant Feliu, recolzant-se en documents extrets de l'Arxiu Diocesà i de l'Arxiu Històric Provincial de Girona, ens descobreix els autors d'aquesta obra i el procés per a la seva construcció ³⁵².

En la sessió del 4 de juliol de 1600, segons l'autor, el capítol de Sant Feliu encapçalat per l'abat Benet de Cruïlles s'entera del projecte de construir aquesta obra per part dels obrers laics. És necessitava l'ajuda del capítol, que es va negar ³⁵³, ja que l'obra comportava moltes despeses. Poc a poc, el capítol es va implicar en l'obra amb la inclusió del canonge Marcó en la comissió gestora de l'obra l'any 1601. Aquesta comissió va veure la necessitat de fer construir una maqueta de fusta abans de la realització de l'obra ³⁵⁴. Es va encarregar als fusters Antoni Moret i Joan Prats, de Girona que reberen la traça del mestre Cisterna ³⁵⁵.

La construcció definitiva de l'obra es va realitzar en dues fases. La construcció del primer cos capitulada el 23 de gener de 1605 va ser encarregada als picapedrers Felip Regí i Joan Jausí. L'obra, tal com diu el contracte transcrit per Clara, es va contractar per 1190 lliures i s'havia de realitzar amb pedra de Pedret o de Montjuïc.

La segona part de la façana es va contractar el dia 1 de juny de 1610 i es va adjudicar la seva construcció al mestre Felip Regí. La feina a realitzar es detalla exhaustivament ³⁵⁶ i havia d'estar acabada en quatre anys amb un preu total de 1945 lliures. En aquesta segona fase l'obra es va comprometre a fabricar mil quarteres de calç a peu d'obra. Segons Clara, els treballs ja s'havien acabat l'any 1629.

---

³⁵² CLARA RESPLANDÍS, Josep. "La façana principal de la Col·legiata de Sant Feliu de Girona". *El barroc català: actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*. Quaderns Crema. Barcelona, 1989, p.161.

³⁵³ CLARA RESPLANDÍS, Josep. "La façana principal ...", op. cit., p.162.

³⁵⁴ CLARA RESPLANDÍS, Josep. "La façana principal ...", op. cit., p.162.

³⁵⁵ CLARA RESPLANDÍS, Josep. "La façana principal ...", op. cit., p.162.

³⁵⁶ CLARA RESPLANDÍS, Josep. "La façana principal ...", op. cit., p.163.

L'autor de la traça de la façana va ser el mestre Cisterna ³⁵⁷. Aquesta traça es va modificar a l'hora de realitzar la maqueta de fusta. Les al·lusions a Vinyoles han de referir-se al llibre de l'arquitecte italià Vignola, *Regola delli cinque ordini d'architettura*, publicat l'any 1562 i del qual des de l'any 1593 circulava una versió castellana de Patrizio Caxesi Florentino. De Joan Jausí (resident a Palafrugell) ³⁵⁸, Clara no aporta dades, però sí de Felip Regí. Aquest últim era d'origen francès i apareix citat com a mestre de cases. Va intervenir en la construcció de l'església de Sant Martí Vell, inclòs el campanar, on vivia, i en la portalada i claustre de l'església de Sant Martí Sacosta de Girona entre d'altres obres.

En l'article de Lluís Prats "La iconografia de sant Narcís en el barroc", a *Revista de Girona*, núm. 148, Setembre-October 1991, pp. 32-39 es fa una anàlisi de la iconografia del sant gironí en aquest període cronològic. Deixaré de banda l'apartat sobre la capella de Sant Narcís de la Catedral de Girona i em centraré en els apartats en que l'autor parla de la capella de Sant Narcís a la església de Sant Feliu de Girona, amb la seva decoració pictòrica, i del quadre de les mosques situat a la mateixa església.

El primer aspecte en que s'atura l'autor és en el promotor de la capella, el bisbe Tomàs de Lorenzana ³⁵⁹. Prats afirma que aquesta capella, junt amb la de la Catedral de Girona, seria la culminació del creixement de la devoció al sant durant els segles XVII i XVIII ³⁶⁰. El bisbe és, exclusivament, qui decideix construir la capella. Això es pot afirmar ja que va passar molt poc temps entre la decisió episcopal i la col·locació de la primera pedra el 14 d'abril de 1782 ³⁶¹. Durant l'execució del fonaments van aparèixer unes estructures de formigó que podien formar part de la necròpolis romana o del claustre gòtic de l'església. També es van haver d'enderrocar antigues cases i capelles gòtiques del temple.

---

³⁵⁷ CLARA RESPLANDÍS, Josep. "La façana principal ...", op. cit., p.163.

³⁵⁸ Per a més informació sobre Joan Jausí vegeu MARQUÈS, J.M. "Construcció de les esglésies de Palafrugell i Mont Ras". *Estudis del Baix Empordà*. Núm. 18, 1999, pp. 59-60.

³⁵⁹ PRATS, Lluís. "La iconografia de sant Narcís en el barroc". *Revista de Girona*, núm. 148. Setembre-October 1991, p. 36.

³⁶⁰ PRATS, Lluís. "La iconografia ...", op. cit., p. 32.

³⁶¹ PRATS, Lluís. "La iconografia ...", op. cit., p. 35.

L'autor atribueix l'encàrrec de la realització de la capella de Sant Narcís a l'arquitecte academicista Ventura Rodríguez basant-se en quatre hipòtesis. La primera és que un encàrrec tant important com el de la capella l'havia de realitzar un dels millors arquitectes del moment. La segona és que la planta amb el·lipses interseccionades és molt similar a altres d'aquest arquitecte i, sobretot, s'assembla molt a la de l'església de Sant Marc a Madrid. La tercera és la realització d'escales corbes, molt utilitzada per Rodríguez. La darrera és la tipologia dels capitells de les pilastres de la nau el·líptica iguals als de Sant Marc ³⁶². El treball d'aquest arquitecte pel germà de Lorenzana, arquebisbe de Toledo, li hauria obert les portes de l'encàrrec per la capella de Sant Narcís ³⁶³. L'encàrrec el situa l'autor entre 1775 i 1782 i treballa com a mestre d'obres entre 1784 i 1791 Narcís Mestras. Les traces que té a la mà Lorenzana en el quadre de Manel Tramulles, que es troba a la Casa de Cultura, no es van seguir exactament a l'hora de construir la capella ³⁶⁴.

Prats descriu la capella a la qual s'accedeix a través d'un arc toral i volta de canó per arribar al primer espai el·líptic amb pilastres d'ordre compost. Un altre arc facilita l'entrada al segon espai el·líptic on unes escales corbes permeten arribar al presbiteri. S'accedeix al cambril, acabat amb una cúpula i falses finestres ovalades, mitjançant dues portes d'estil clàssic a dreta i esquerra donant aquestes accés a la sagristia i al magatzems respectivament. El material utilitzat per la seva construcció, extret de les pedreres de la font del lleons i de Sant Miquel, és el jaspi amb tonalitats rosades, negres i blanques ³⁶⁵.

L'any 1783 es va retirar l'orgue que tapava l'entrada a la nova capella i l'any 1972 ja es va fer el trasllat del cos de Sant Narcís a la nova capella ³⁶⁶. Aquesta ja devia estar acabada l'any 1790 per què l'equip del pintor Manel Tramulles ja havia finalitzat els frescos que decoraven la capella. Aquest impàs va ser degut, segons l'autor, a les discrepàncies entre Lorenzana i l'Ajuntament a l'hora de posar les armes a la capella.

---

³⁶² PRATS, Lluís. "La iconografia .... op. cit., p. 36.

³⁶³ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., pp. 35-36.

³⁶⁴ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., p. 35.

³⁶⁵ PRATS, Lluís. "La iconografia de sant Narcís en el barroc". *Revista de Girona*, núm. 148. Setembre-October 1991, p. 36.

³⁶⁶ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., p. 37.

Finalment es van retirar les armes de Lorenzana ³⁶⁷ i simplement es va deixar una placa a l'entrada de la capella explicant la tasca del bisbe en la construcció de la capella. Els diners per la construcció de la capella van ser aportats majoritàriament per Lorenzana i pel rei Carles III ³⁶⁸.

La capella va ser pintada a l'oli per l'equip de Manel Tramulles. La major part de la capella devia ser pintada pels seus ajudants, Bofill i Panyó, ja que el pintor tenia 72 anys l'any 1790 ³⁶⁹. Trobem quatre espais pintats: sota l'arc d'entrada, el sostre de la nau el·líptica, l'absis i la cúpula del cambril. Totes les pintures estan relacionades amb sant Narcís excepte les de l'entrada on pintà les virtuts cardinals i a la nau el·líptica on imita casetons. En l'absis va pintar el martiri de Sant Narcís mentre impartia missa i en la cúpula del cambril, les millors pintures segons l'autor, la glòria de Sant Narcís ³⁷⁰. Trià aquest pintor per ser un dels millors de l'època a Catalunya.

També ens parla l'autor del quadre de les mosques donat per Josep Fageda l'any 1675 a la Col·legiata de Sant Feliu. És d'autor anònim de 4x4 m. i amb l'escut del bisbe Fageda a la part superior. En el quadre encarregat entre 1664 i 1675 es representa el miracle de les mosques: aquestes surten del sepulcre del sant i ataquen als cavallers i als cavalls ³⁷¹. Aquesta obra la trobem gravada per Gazán a *Constitutiones Synodales Diocesis Gerunden (sis)* de Miquel Pontich i a *Satisfacción a las dificultades que se oponen a la extensión del rito y rezo concedida a san Narciso obispo y martyr* de Josep de Girona amb modificacions sobre l'original donat per Fageda.

A diferència de l'article de Lluís Prat, l'article de Ramon Ripoll es centra més en temes arquitectònic-constructius deixant de banda els elements iconogràfics de la Capella de Sant Narcís ³⁷². El primer que farà aquest autor es descriure formalment la capella de Sant Narcís. A tall d'exemple diu de la seva planta que "... es allargassada i

³⁶⁷ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., p. 36.

³⁶⁸ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., p. 37.

³⁶⁹ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., p. 38.

³⁷⁰ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., p. 38.

³⁷¹ PRATS, Lluís. "La iconografia ..., op. cit., p. 33.

³⁷² RIPOLL MASFERRER, Ramon. "La capella de Sant Narcís" a *La Punxa*, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, núm. 31, Girona 2001, pp. 46 – 53.

està formada per un encadenament d'espais rectangulars i el·líptics que creen un àmbit eminentment dinàmic. S'accedeix a la capella des de l'interior de l'església de Sant Feliu, per un gran arc toral de 7,10 metres de llum i planta rectangular de 32,50 m². L'espai principal de la nau té una forma el·líptica escapçada pels seus extrems, una longitud de 13,20 m, 14,20 m d'amplada i una superfície de 167,50 m²." ³⁷³ i continua més endavant amb la descripció del presbiteri i del cambril. A més de les seves dimensions parla dels elements arquitectònics que formen la capella i l'ordre arquitectònic al qual pertanyen ³⁷⁴.

Un cop realitzada aquesta descripció es centra en el que ell anomena *La fe dels gironins a sant Narcís*. En aquest apartat parla del promotor d'aquesta capella, el bisbe de Girona Tomàs de Lorenzana i Butrón (1775 – 1796) i de les dates de la seva construcció. La primera pedra col·locada el 14 d'abril de 1782 i la cloenda de la capella amb el trasllat el 2 de setembre de 1792 de les restes de sant Narcís al seu nou sepulcre. En aquest apartat Ripoll parla de l'advocació al sant en temps difícils i de la importància de la seva festa per la ciutat de Girona. Finalment parla, breument, de l'esperit il·lustrat de la ciutat de Girona encapçalat per Tomàs de Lorenzana ³⁷⁵.

La traça d'aquest espai cultural s'atribueix a l'arquitecte Ventura Rodriguez. Ripoll igual que Prats es basen per afirmar-ho en els diferents paral·lelismes que trobem entre aquestes obres i altres de Ventura Rodriguez o dels seus deixebles ³⁷⁶. Un cop justificada l'atribució de la traça a l'arquitecte Ventura Rodriguez, l'autor intenta establir relacions entre les mesures de les diferents el·lipses que formen aquesta capella. Per observar millor aquestes relacions vegeu uns esquemes molt interessants d'aquesta capella que l'autor inclou en el seu article ³⁷⁷. Per acabar amb la tipologia arquitectònica, Ripoll cita com a mestre de la capella al fuster de Girona Agustí Cabot. Es recolza per fer aquesta afirmació en tres aspectes bàsics: la seva experiència en altres obres a la ciutat de Girona com l'hospici, el seu gran prestigi professional ocupant importants càrrecs en el gremi de fusters i finalment la seva gran capacitat

³⁷³ RIPOLL MASFERRER, Ramon. "La capella de ...", op.cit., p.46.

³⁷⁴ Vegeu la descripció acurada de cadascun dels elements arquitectònics a RIPOLL MASFERRER, Ramon. "La capella de ...", op.cit., pp.46 – 47.

³⁷⁵ RIPOLL MASFERRER, Ramon. "La capella de ...", op.cit., p.47.

³⁷⁶ RIPOLL MASFERRER, Ramon. "La capella de ...", op.cit., pp.48 – 49.

³⁷⁷ RIPOLL MASFERRER, Ramon. "La capella de ...", op.cit., p.49.

intel·lectual que queda palesa en la seva biblioteca amb llibres de Palladio, Vignola, Juan d'Arce i d'altres relacionats amb la pràctica de l'arquitectura ³⁷⁸.

Finalment, Ripoll, fa una anàlisi de la tecnologia constructiva de la Capella de Sant Narcís. L'autor fa una descripció molt acurada dels materials utilitzats i la seva col·locació en obra. Tracta els fonaments, els murs, les voltes, la coberta, el paviment i els revestiments ³⁷⁹. De l'organització de l'obra esmenta que la pedra per la construcció de la capella de Sant Narcís es va obtenir de les pedreres de la Font dels Lleons i de Sant Miquel a la Vall de Sant Daniel, que en la construcció van arribar a treballar en una setmana concreta 18 jornalers – cita la seva categoria – que a la pedrera per altre part treballaven 2 mestres de pedrera i 7 manobres, que les despeses de la capella van ascendir a 28.387 lliures, 17 sous i 6 diners, dels quals el mestre Cabot cobrà 16.694 lliures, 4 sous i 2 diners i que entre altres personatges destacats intervingueren en la construcció de la Capella de Sant Narcís el pintor Joan Carles Panyó, el serraller Josep Papell i l'escultor Joan Enric ³⁸⁰.

Com hem dit al començament Ripoll no s'atura en la iconografia de la Capella de Sant Narcís ja que l'únic esment que fa és que les pintures les va realitzar Francesc Tramulles ³⁸¹.

En l'obra de Fernand M. Cabrol, continuada per Henri Leclercq (1869 – 1945) i acabada per H. Marrou, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* trobem referències de l'església de Sant Feliu, concretament dels seus sarcòfags cristians encastats al presbiteri de l'església de Sant Feliu de Girona. Per la descripció d'aquests sarcòfags es basen en les aportacions realitzades per José de la Canal, F. Guerra, Garrucci, Fidel Fita, Joaquim Botet i Siso, Josep Puig i Cadafalch i E. Bonnet.

Es centra, ja que es Leclercq qui signa els articles, en els sis sarcòfags de temàtica cristiana. La seva descripció es centra en les escenes i en les mides del

---

³⁷⁸ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.50.

³⁷⁹ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., pp.51 – 52.

³⁸⁰ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.52 – 53.

³⁸¹ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.46.

sarcòfag. No indicarà el lloc que ocupen dins els presbiteri ³⁸². Tots els sarcòfags els data entre els segles IV i V. Primerament ens descriu els sarcòfags amb estrígils, el primer amb tres relleus: el difunt i els seus dos sants protectors, la presó de Moisès i la curació del cec de naixement. En el segon, l'Orant dins una mandorla, el bon pastor i un gos als seus peus.

S'atura en el sarcòfag de la història de Susanna i els vells que considera únic (*unicum*). Menciona la doble interpretació que es pot fer d'una de les escenes on es pot representar l'ànima del difunt introduïda al jardí per dos sants protectors o Susanna entre els dos vells seductors. La resta de les imatges són un terç més petites que l'anterior per poder crear un sostre o un frontó a sobre d'aquestes ³⁸³.

En el següent sarcòfag que descriu apareixen les escenes de la presó de Sant Pere o Moisès, la curació del paralític, el miracle de Canà, la multiplicació dels pans i els peixos, la curació del cec de naixement, la negació de Pere i Moisès colpejant la roca.

A l'esquerra de l'altar major – aquest si que el situa – trobem un sarcòfag similar a l'anterior on es representa a Moisès colpejant la roca, la curació del paralític, la multiplicació dels pans i els peixos, la curació del cec de naixement, una orant, la resurrecció del fill de la vídua de Naïm, la negació de Sant Pere i Crist trepitjant un lleó que recorda a un drac. Aquesta escena és única en l'art dels sarcòfags.

El darrer sarcòfag que descriu Leclercq, és el que es troba a sobre de l'altar major. Aquest seria el sarcòfag que contenia les relíquies de Sant Feliu i està recobert per pintura a l'oli. En aquest es representen les escenes de Moisès fent brollar aigua de la roca, la presó de Sant Pere, la curació del paralític, la negació de Sant Pere, el miracle de Canà, la curació del cec de naixement, la multiplicació dels pans i els peixos i la resurrecció de Llätzer.

---

³⁸² En l'inici de totes les descripcions sempre comença *Encastré dans le mur du sanctuaire de Saint-Félix*. Excepte en el sarcòfag que formava part del retaule de Sant Feliu.

³⁸³ CABROL, F. i LECLERCQ, H. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. Librairie Letouzey et Ané. Tom V. Paris, 1923. Col. 510.

És curiós que en una obra tant basta com la de Puig i Cadafalch, ens referim a la *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Josep Puig i Cadafalch (1867 – 1956) no es faci menció a la construcció de l'església de Sant Feliu. L'únic referent que tenim és la seva semblança amb Sant Pere de Galligants ³⁸⁴. Potser, Puig i Cadafalch no para atenció al considerar-la una església gòtica, no romànica.

On si s'atura Puig i Cadafalch és en els sarcòfags de l'església de Sant Feliu de Girona. Comença pel sarcòfag del *Rapte de Proserpina*, encastat al presbiteri de l'església, dient que se'n troben paral·lels a Tarragona i Barcelona. Els tres sarcòfags es troben dividits en tres parts: el moment del rapte de Proserpina per Plutó mentre aquesta cull flors, Ceres buscant a la seva filla sobre un carro i Júpiter envia a Mercuri als inferns a rescatar Proserpina. Tot i ser la mateixa escena es troben variants ³⁸⁵. L'autor creu que amb aquesta forma de representar les escenes successivament dona la sensació de que només existeix una sola escena. Aquest sarcòfag podria procedir de la metròpoli o de la Provença on es fabricaven en sèrie seguint diferents models iconogràfics. Puig i Cadafalch ens donarà les mesures de cadascun dels sarcòfags descrits, tots ells de marbre blanc.

El següent sarcòfag que ens descriu és el de *La cacera de lleons*. Els paral·lels es trobarien en el del Museu de Santa Àgueda a Barcelona i, sobretot, en el de l'església de Santa Afrodita a Béziers ³⁸⁶. És pot veure un cavaller muntat sobre un cavall que es atacat per un lleó, una deessa protectora i altres caçadors a peu i a cavall que cacen lleons. Per Puig i Cadafalch es tractaria d'un sarcòfag d'un art de baixa època, o sigui de poca qualitat artística.

---

³⁸⁴ PUIG I CADAVALCH, Josep; DE FALGUERA, Antoni i GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Volum III, Tom I. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1983 (1918), pp. 147-148.

³⁸⁵ PUIG I CADAVALCH, Josep; DE FALGUERA, Antoni i GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Volum I. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1983 (1918), pp. 78-79.

³⁸⁶ PUIG I CADAVALCH, Josep; DE FALGUERA, Antoni i GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Volum I. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1983 (1918), p. 82.

Més endavant ens descriu els sarcòfags amb estrígils, ja cristians, encastats, igual que els anteriors en el presbiteri de l'església de Sant Feliu. El primer és molt senzill amb la figura del bon pastor a ambdós extrems del sarcòfag i al centre una petita forma ametllada (*mandorla*) a l'interior de la qual trobem l'Orant. L'altre tipus de sarcòfag amb estrígils és el que té figures als angles i al centre. En el de Sant Feliu, igual que en el de Barcelona, trobem al centre l'Orant entre dos personatges, a la dreta la presó de Sant Pere i a l'esquerra la curació del cec de naixement. Entre aquestes tres escenes trobem els estrígils.

Un nou grup de sarcòfags el formen aquells on trobem representacions bíbliques i evangèliques expressades de forma esquemàtica amb dos o tres personatges en cadascuna d'elles. Per Puig i Cadafalch les representacions serien extrems de pintures de les catacumbes repetint-se les escenes. Aquests sarcòfags ja els situa a partir del segle IV i V, després de la Pau de Constantí. Ens descriu les escenes d'un d'ells, seguint la descripció que fan Botet i Sisó, Garrucci i Fita, on trobem la presó de Sant Pere, la curació del paralític, el miracle de Canà, la multiplicació dels pans i els peixos, la curació del cec de naixement, la negació de Sant Pere, el miracle de Moisès fent rajar aigua de la roca d'Horeb. L'altre sarcòfag similar a aquest, amb vuit escenes, seria el que guarda les relíquies de Sant Feliu. Apareixen dues noves escenes que són la revolta dels israelites al desert de Raphidium, encara que l'autor dubta entre aquesta o la presó de Sant Pere, i la Resurrecció de Llätzer. El darrer sarcòfag, d'aquest tipus, del presbiteri tindria una figura d'Orant al mig i al seu voltant trobaríem el miracle d'Horeb, la curació del paralític, la multiplicació dels pans i els peixos, la curació del cec de naixement, les resurreccions obrades per Jesús o Ezequiel, la negació de Sant Pere, Jesús trepitjant el lleó i el crac i el sacrifici d'Isaac.

Per acabar, l'autor ens parla del sarcòfag amb la representació de Susanna i els vells. Es representa de dreta a esquerra Susanna, Susanna sol·licitada per dos vells, Susanna acusada pels vells, Susanna salvada per Daniel i càstig dels dos vells acusadors. Per Puig i Cadafalch seria el sarcòfag més notable que es conserva a Catalunya.

També fa referència al sepulcre de Sant Narcís, acabat l'any 1328, on es representa el baptisme per immersió com als capitells de Sant Pere d'Osca. També

trobem representat en aquest sepulcre els altars primitius, ja que el celebrant ho fa de cara al poble ³⁸⁷.

També cita el sarcòfag que es troba sobre permòdols a l'exterior de l'església de Sant Feliu, a la portalada sud. Correspondria al segle XIII i en ells es representa el simbolisme cristià amb dos àngels que sostenen una estrella a l'interior de la qual brilla l'anyell immaculat. Aquest sarcòfag tenia al seu voltant una inscripció que diu:

“ @ ANNO:DOMINI:M:C:XC:V:II:NONAS:IUNII:OBIIT:GUILLELMUS:
ARNALLI:RECIARIO: @ ANNO:DOMINI:MCC:XIII:VII:KALENDAS:
SEPTEMBRIS:OBIIT:ARNALLETA:EIUSDEM:FILIA:UXOR:ARNALLI:
STRUCIONIS: @ REQUIESCANT IN PACE AMEN “ ³⁸⁸

Josep M. Marquès ens diu que amb l'enderroc del cos de fusta adossat a la façana sud del temple de Sant Feliu al segle XIX van quedar a la vista un seguit d'inscripcions medievals. A més d'aquestes inscripcions medieval es poden observar dos dels quatre arcs que pertanyien al claustre gòtic de l'església de Sant Feliu, construït el 1357 i enderrocat el 1374. Amb l'enderroc d'aquest cos de fusta i de la rectoria ha quedat lliure tot el pany de paret des del campanar inacabat fins a la porta d'entrada sud quedant al descobert deu inscripcions llatines.

Aquestes inscripcions, com diu l'autor no eren del tot desconegudes, ja que Jaime Villanueva en el seu *Viaje Literario* (VL) i en *La España Sagrada* de José de La Canal apareixien transcrites set de les deu inscripcions trobades ja que “... : *les inscripcions estigueren a la vista de tothom fins a mitjan segle XIX. Amb la construcció de la rectoria foren primer tancades dins d'una habitació que permetia l'accés directe a l'església, i després amagades darrere d'un arrebossat, probablement quan aquesta habitació començà de servir de*

³⁸⁷ PUIG I CADAFALCH, Josep; DE FALGUERA, Antoni i GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Volum II. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1983 (1918), p.404.

³⁸⁸ PUIG I CADAFALCH, Josep; DE FALGUERA, Antoni i GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Volum III, Tom II. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1983 (1918), p.558.

sala de catequesi.”³⁸⁹. Marquès diu que els personatges que apareixen a les làpides són difícil de resseguir ja que la documentació de l'església de Sant Feliu de Girona anterior al segle XIV és escassa.

Les sepultures pertanyerien, segons transcripció de l'autor, a l'abat Ramon d'Avinyó, mort el 9 de novembre de 1292; a un rector d parròquia anònim, sense la data de l'òbit; a l'abat Dalmau de Peratallada, mort el 8 d'octubre de 1298; al canonge Ramon de Montagut, mort el 17 de gener de 1281; al canonge Joan de Mercadal, mort el 9 de setembre de 1235; al sagristà Berenguer, mort el 30 de novembre de 1230 – aquesta data ha estat donada per comparació del tipus d'escriptura - ; al sagristà segon Pere Blanc, mort el 5 de maig de 1283; al sagristà segon Bernat de Farners, mort el 1170 – data donada pel tipus de lletra - ; a l'abat Pere de Requesens, mort l'1 d'agost de 1227; i a Jordana de Trilla, morta el 27 de gener de 1294.

Des del punt de vista material, la inscripció més interessant, segons Marquès seria la de Bernat de Farners, que ens parla de l'existència d'un cimbori de plata, similar al de la catedral, a l'església de Sant Feliu de Girona dient :

*X sumPTIBUS IMMEnSIS BerNARDum de fArNERIo X
 QUEm LAPISISTE TEGIT LATus HOC ILMSR EmPirREO
 ete]RniS IN CISTA SUPPUTATTUR AUREA LISTA X
 DESUPer ARGENTUM QUE COntULIT ISTE SACrISTA
 QuEm Deus ETERNA IUSTORum SORTE CORONET
 PRECACIONIS MERITO PIA GAUDIA DONET*³⁹⁰

Imma Lorés fixa la construcció de l'església de Sant Feliu durant el segle XIV i XV. En una extensa nota a peu de la pàgina 47 i 48 fa referència a tots els autors que han parlat de la construcció del temple, del campanar i del claustre i als mestres d'obra que han intervingut³⁹¹. Però per l'autora, l'estructura de l'església fixaria l'inici de la seva

³⁸⁹ MARQUÈS PLANAGUMA, Josep M. “Redescobriments d'inscripcions medievals a Sant Feliu de Girona”. *Revista de Girona*, n. 191. Novembre-desembre 1998, p. 33.

³⁹⁰ MARQUÈS PLANAGUMA, Josep M. “Redescobriments d'inscripcions ...”, op. cit. , p.36.

³⁹¹ Vegeu LORÉS I OTZET, Imma. “Sant Feliu de Girona. L'escultura romànica del trifori”. *D'art*, 14. Barcelona, 1988, nota 1, pp. 47-48. Entre d'altres autors cita a Montsalvatge, Freixas, Villanueva, Fuses, Serra, De Palol, Marques, etc.

construcció en un període més endarrerit encara que donar dades fiables es complicat degut a la manca de documentació.

L'únic autor que ha fet l'esforç per fixar l'inici de la construcció, segon Lorés, ha estat Elie Lambert. Resumint, ja que hem analitzat amb anterioritat el seu article, aquest darrer autor creu que les parts baixes del temple, fins a l'alçada on comença el trifori, són romàniques, mentre que les obres del gòtic comprendrien la construcció del trifori i les voltes de creueria. Per Lambert, aquesta obra gòtica es realitzaria degut a les necessitats de reconstruir el temple després del setge francès de 1285 que el va deixar molt malmès. Els dos darrers trams de volta ja serien del segle XV.

Lorés realitza un estudi dels capitells del trifori per intentar aprofundir en els inicis de la construcció de l'església de Sant Feliu. Per l'autora, els capitells del presbiteri i de l'absis serien anteriors als de la nau central ³⁹². La comparació amb els capitells dels claustres de la Catedral de Girona ³⁹³ i de Sant Cugat del Vallès ajuden a Lorés a reafirmar l'antiguitat dels capitells del presbiteri i l'absis. A més aporta la dada significativa, des del punt de vista de la construcció de l'església, que les mènsules d'on arrenquen els nervis de les voltes de creueria són més properes al gòtic que al romànic.

Arquitectònicament, tal com diu l'autora, també s'observa una diferència substancial en el trifori. La part corresponent a l'absis i al presbiteri queda més baixa, uns dotze graons, que la part de la nau central. Això s'accentua ja que l'alçada de les finestres de la capçalera és menor que les de la nau i en l'absis les finestres són més estretes. A més les columnes de les que parteixen els nervis de la volta de l'absis són més altes que a la resta de l'església. Lorés apunta a un possible canvi en el projecte arquitectònic que afectaria a l'alçada de l'edifici ³⁹⁴.

Dels catorze capitells de la capçalera cinc tenen, segons Lorés, un clar parentiu amb els de Sant Cugat i la catedral de Girona. Apareix la típica decoració vegetal de tiges puntejades i palmetes d'àrum, corresponent a la *segona flora llenguadociana*, i

---

³⁹² LORÉS I OTZET, Imma. "Sant Feliu de Girona ..., op. cit., pp. 49-50.

³⁹³ Vegeu LORÉS OTZET, Imma. "Escultura gironina del cercle del claustre de la Seu de Girona: alguns fragments de la Catedral i del Museu d'Art". *Estudi General*, n° 10. Girona, 1990, pp.71-92.

³⁹⁴ LORÉS I OTZET, Imma. "Sant Feliu de Girona ..., op. cit., pp. 50-51.

fulles d'acant amb un felí a sobre amb el cap invertit, de la boca d'aquest surten un parell de tiges que arriben a l'angle superior on neixen palmetes d'àrum. Per l'autora, aquests capitells serien de finals del segle XII o inicis de XIII i estarien realitzats per un mestre que segurament hauria treballat al claustre de la catedral de Girona. Els altres temes de la capçalera no estan allunyats de la temàtica romànica gironina ³⁹⁵. A més l'autora apunta una possible reutilització de peces que explicarien el canvi en el tamany de les columnes del trifori ³⁹⁶ i indicarien que aquest ja es podria haver començat a construir abans del segle XIV.

També en la capçalera apareixen tres capitells, d'estil romànic tardà, amb històries de la vida de Sant Feliu i Sant Narcís. La història de Sant Feliu es representa en dos capitells amb els següents episodis: sotmissió dels dracs, el general Rufí amb espasa, Sant Feliu reconfortat per àngels a la presó, el sant llençat al mar i salvat per àngels, Sant Feliu amb àngels, amb un llibre a la mà i un personatge agenollat al davant i, finalment, el martiri a l'eculi. La història de Sant Narcís es narra amb els episodis de la predica del sant, el manament al dimoni de matar el drac i la mort del sant celebrant missa.

Per acabar amb la gran quantitat d'informació sobre l'església de Sant Feliu de Girona i els seus elements litúrgics, aportada pels historiadors del segle XX analitzarem l'article de Francesca Español sobre l'escultor Jean de Tournai. L'autor situa a aquest escultor l'art figuratiu del primer tres-cents. Aquest escultor ha estat reconegut com l'autor del sepulcre de Sant Narcís que es troba a l'església de Sant Feliu a la ciutat de Girona ³⁹⁷. Segons l'autora, les obres conservades d'aquest escultor tenen pocs punts de contacte entre elles, des del punt de vista estilísic ³⁹⁸.

Les primeres notícies sobre el sepulcre de Sant Narcís la va aportar la historiografia del segle XIX, la qual va atribuir aquesta obra a un mestre anònim del segle XIV. Español ens recorda que aquest sepulcre va ser acabat el 29 d'octubre de

---

³⁹⁵ LORÉS I OTZET, Imma. "Sant Feliu de Girona ...", op. cit., p. 56.

³⁹⁶ LORÉS I OTZET, Imma. "Sant Feliu de Girona ...", op. cit., p. 59.

³⁹⁷ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. "L'escultor Joan de Tournai a Catalunya". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XXXIII. Girona, 1994, pp. 379-380.

³⁹⁸ Francesca Español creu que aquest fet es pot explicar per la subcontractació d'obres que feia Joan de Tournai. Vegeu ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. "L'escultor Joan ...", op. cit., pp. 384-387.

1328. Segons l'autora, per aquestes dates aquest escultor ja treballava a Barcelona, segons apareix en un document trobat a l'arxiu catedral de Barcelona per Mossèn Josep Mas donat a conèixer a començaments del segle XX³⁹⁹, encara que no se sabia si era el mateix escultor que treballà al sepulcre de Sant Narcís. La identificació d'ambdós la va fer A. Duran i Sanpere a l'any 1932. Aquesta identificació del mestre Joan era molt solida ja que, a més de la coincidència cronològica, el mestre era originari de Flandes i ciutadà de Girona. A més s'havia d'afegir la utilització d'alabastre de Girona i la presència d'elements decoratius coincidents⁴⁰⁰.

Una dada significativa, que aporta Francesca Español, és la identificació de Joan de Tournai com a vidrier. En els primers contractes no apareix el qualificatiu d'escultor⁴⁰¹. Tot i aquest qualificatiu, que segons l'autora vindria de l'aplicació a les seves obres del vitrificat niellat, Español el considera un escultor familiaritzat amb l'aplicació d'aquesta tècnica. Aquest vidrier-escultor devia tenir una gran categoria ja que treballà per la monarquia i l'alta noblesa realitzant les obres més emblemàtiques de la ciutat de Girona.

El sepulcre de Sant Narcís va ser acabat abans del trasllat del cos l'any 1328. Aquest sepulcre actualment no guarda les despulles del sant ja que l'any 1792 va ser traslladat al nou sepulcre situat a la capella de Sant Narcís. Actualment es conserven el sarcòfag i la coberta. Les columnes sobre les quals es recolza s'han trobat no fa gaire i s'han incorporat al sepulcre. Segons Español *“Probablement el sepulcre executat per Joan de Tournai d'ençà de l'any 1326 no va ser el primer, ja que a les parets interiors de l'edifici es conserva un sarcòfag de pedra sobre dues mènsules de factura molt simple, que la tradició considera el primitiu”*³².⁴⁰² L'autora deslliga el fet de la represa de les obres a l'església de Sant Feliu de la realització del sepulcre ja que per ella aquesta darrera obra esta molt lligada a l'impuls de devocions relacionades amb la possessió de relíquies.

El sepulcre de Sant Narcís de Girona esta realitzat amb alabastre. En aquest apareixen relleus on es representen episodis de la llegenda hagiogràfica del sant,

---

³⁹⁹ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. “L'escultor Joan ...”, op. cit., p. 381.

⁴⁰⁰ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. “L'escultor Joan ...”, op. cit., p. 382.

⁴⁰¹ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. “L'escultor Joan ...”, op. cit., p. 384.

⁴⁰² ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. “L'escultor Joan ...”, op. cit., p. 388.

acompanyat pel seu diaca Feliu⁴⁰³. La part posterior no esta gravada, encara que sembla que queden restes d'escultura i vitrificat, i en aquesta zona podrien haver-hi més escenes de la vida del sant. Sobre la coberta, realitzada a dues vessants, trobem a sant Narcís estirat amb el cap sota un dosseret i els peus recolzats sobre un lleonet. El sant apareix amb indumentària pontifical i té les mans creuades sobre el ventre i els ulls tancats.

Quan es realitza aquest sepulcre, segons Francesca Español, el cos del sant ha d'estar forçosament en molt bon estat ja que no tindria sentit exposar al públic unes relíquies en mal estat, ni construir un nou sepulcre per aquestes. Per tot això, l'autora, dubta de que els francesos malmetessin el cos del sant i que el miracle de les mosques s'atribuís a aquest ja que aquesta escena no apareix en el sepulcre. És tractaria doncs d'un sarcòfag exempt amb uns dels laterals obert per permetre la contemplació del cos del sant. Per protegir aquest lateral es necessitaria una porta, que segons Español, seria el relleu rectangular de fusta conservat al Museu d'Art de Girona⁴⁰⁴.

En aquesta tapa continua la narració de la vida del sant amb unes architectures, que separen les escenes, més simples que les de la resta del sepulcre. Destaca una imatge triomfal del sant al bell mig, envoltat per quatre eclesiàstics agenollats, que segons Español, serien els obrers de Sant Feliu (els donants).

La tècnica utilitzada per Joan de Tournai amb el vitrificat de color blau i vermell és un dels seus atractius, junt amb els vidres de colors, imitant gemmes, que es troben al vestit del sant. La utilització d'aquests recursos, així com de les escultures, ens adreça, segons Español, a tècniques utilitzades al nord de França⁴⁰⁵. Tanmateix, la representació de la figura jacent de Sant Narcís no segueix el model iconogràfic francès⁴⁰⁶.

Per finalitzar aquest article, Francesca Español analitza la vinculació d'altres obres a Joan de Tournai. Entre aquestes tenim l'arqueta dels sants màrtirs a la

---

⁴⁰³ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. "L'escultor Joan ...", op. cit., p. 389.

⁴⁰⁴ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. "L'escultor Joan ...", op. cit., pp. 391-392.

⁴⁰⁵ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. "L'escultor Joan ...", op. cit., p. 394.

⁴⁰⁶ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. "L'escultor Joan ...", op. cit., p. 397.

Catedral de Girona, el sepulcre del bisbe Pere de Rocabertí de la catedral de Girona, la lauda de Ramon de Cornellà a Sant Joan de les Abadesses, la mare de déu de l'Estrella de la col·legiata de Santa Anna de Barcelona i el reliquiari de Sant Patllarí de Camprodon, totes obres de la primera meitat del segle XIV ⁴⁰⁷.

3. ELS LLIBRES D'OBRA DE L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU AL SEGLE XIV

3.1. INTRODUCCIÓ

Com ja hem comentat en la introducció a aquest treball nosaltres ens centrarem únicament en les notícies extretes dels llibres d'obra del segle XIV i en les aportacions ja realitzades en altres treballs publicats. Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona ens informen de totes les despeses que té l'Obra d'aquest temple durant la segona meitat del segle XIV. Per buscar dades anterior sobre aquest edifici hauriem de consultar el *Liber capituli* que es troba a l'Arxiu Diocesà de Girona.

Els llibres d'obra de l'església del sant màrtir gironí ens informaran de les despeses i dels ingressos de l'Obra. Dins de les despeses trobarem les dades més interessants, per la realització d'aquest treball, ja que ens informaran dels treballs de construcció a l'església de Sant Feliu al segle XIV. Hem de dir, que junt amb les despeses de construcció també es mostren altres despeses necessàries pel funcionament de l'Obra com la compra de cera o ciris, el pagament d'aniversaris, la compra d'estores, el pagament per ornaments a l'església en festivitats assenyalades, etc.

Pel que fa als ingressos aquests ens informaran de les formes de finançament de l'obra. És a dir, trobarem les diferents formules ideades per l'Obra – les comentarem detalladament en el capítol dedicat a la gestió de l'Obra – que van permetre aconseguir els diners suficients per reconstruir l'església de Sant Feliu al segle XIV i no sols això sinó començar a aixecar el nou campanar gòtic i fer el nou claustre gòtic que malauradament va haver d'ésser desmuntat.

---

⁴⁰⁷ ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. “L'escultor Joan ...”, op. cit., pp. 398-411.

Hem de dir que en la majoria dels llibres d'obra com veurem detalladament en el següent apartat els ingressos estaven escrits en una part del llibre i la contraportada servia de portada a les despeses que apareixien en la cara posterior. Això feia que simplement girant el llibre es poguessin consultar tant les despeses com els ingressos. Malgrat tot veurem que hi ha excepcions ja que en el llibre de despeses de l'any 1349 només mostra aquestes i apareix un llibre de l'any 1355 a 1360 on només trobem els ingressos obtinguts a favor de l'Obra de Sant Feliu en el bací de la catedral de Girona.

També hem de dir que dins els diferents llibres d'obra apareixen fulls solts de diferents mides, mai uniformes. Alguns d'ells molt importants com el plànol realitzat per Pere de Coma per construir el campanar de l'església de Sant Feliu de Girona de l'any 1368 ⁴⁰⁸ o el contracte amb Pere Ramon per realitzar la clau de volta de la capella d'aquest mateix campanar. Parlarem d'aquest fulls solts situant-los en el lloc on els hem trobat en els llibres d'obra tot i que a vegades no es corresponen amb les dates de l'esmentat llibre.

3.2. ASPECTES FORMALS DELS LLIBRES D'OBRA DEL SEGLE XIV

3.2.1. LLIBRE D'OBRA 1349 ⁴⁰⁹

El primer llibre de l'obra conservat de l'església de Sant Feliu de Girona és un llibre de despeses ja que dels ingressos únicament se'n trobem un parell de pàgines. En el llibre apareixen les despeses de l'any 1348, només tres anotacions, i la resta correspon a les despeses de l'any 1349. Les despeses comencen el dia 1 de març de 1348 i finalitzen la darrera setmana del mes de desembre de l'any 1349 “... *en la qual ha II dies del mes de janer ...*” ⁴¹⁰.

El llibre té unes mides aproximades de 12 x 31 cm. Tot el llibre està confeccionat amb paper i no té ni portada ni contraportada pròpiament dita. Substituint a aquesta, per protegir el llibre del seu deteriorament, s'ha col·locat, fent la funció de portada i

---

⁴⁰⁸ Actualment aquest plànol es troba enmarcat per tal de protegir-lo del deteriorament que patia a l'interior del llibre d'obra on es trobava. Aquest fet es va produir l'any 2003 quan jo estava realitzant aquest treball.

⁴⁰⁹ Per citar els llibres d'obra al llarg d'aquest treball farem servir la classificació establerta en aquest capítol 3.2. on hem agafat com a referència el títol que apareix a la portada de cadascun dels llibres.

⁴¹⁰ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.11v.

contraportada, paper d'embalar. El llibre té en total 12 pàgines. El verso de la pàgina 12 esta en blanc, tot seguit apareixen dos o tres fulls arrencats i comença amb els ingressos de la pabordia de maig, la part de darrera d'aquest full està en blanc i després tornem a trobar una pàgina tallada. El llibre continua amb una pàgina on trobem el següent encapçalament: “ *ratione altaris Sancti Michael* “ i els censos de Riudellots de la Creu, novament el full de darrera està en blanc, dos pàgines arrencades i els dos últims fulls del llibre en blanc (el darrer correspondria a la contraportada). El llibre no es troba paginat. Posteriorment, pensem que ja el segle XX, han numerat els números aràbigos amb llapis.

Creiem que es tractaria del primer llibre d'obres, almenys pel que fa a les despeses ja que a la portada apareix amb lletra del segle XIV: “*primer libre de despese de le obre*”. A sota es va afegir posteriorment, possiblement al segle XVII, “*De la Fabrica de la obra en lo any 1348*”. En aquest llibre apareix un encapçalament, difícil de llegir al trobar-se la lletra mig esborrada, que diu: “*Libre de despese de le obre*” i a sota un segon encapçalament on apareix l'obrer (escrivà) encarregat d'anotar les despeses en el llibre, en Berenguer Ferrer.

Al començament del llibre queda constància de la despesa feta per comprar el paper dient: “*Primerament jo dit Berenguer Fferrer compre una man de paper prim e fiu mon libre a X de març de l.ayn de XLVIII e costa ... XI d.*”⁴¹¹.

Al final de cada pàgina trobem la suma de les despeses que corresponen a la citada pàgina. No apareix un ordre a l'hora de realitzar les sortides sinó que el que fa Berenguer Ferrer és anar anotant les despeses que es van produint cada setmana sense agrupar-les per conceptes. Les despeses de l'any 1349 comencen el mes de maig per la qual cosa podem pensar que entre el mes de març del 1348 i el mes de maig del 1349 no es van realitzar cap tipus de treball a l'obra. Aquest fet podria venir donat per que, com tots sabem, el 1348 va ser l'any de la Pesta Negra i possiblement aquesta epidèmia va fer que les obres quedessin aturades per manca de personal i

---

⁴¹¹ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2. Agafarem com a criteri a l'hora de transcriure el text dels llibres d'obra les abreviacions següents per resenyar la suma total de la despesa o del ingrés: fl. florins, ll. lliures, s. sous, d. denaris, o. obulum i m. maya. Quan les quantitats apareguin entre el text escriurem la paraula completa en llatí o català segons el text. Només indicarem els folis verso i els recto apareixeran només amb el seu número.

per manca de diners. Les entrades es fan per setmanes. Les setmanes eren de sis dies i es pagava al final d'aquesta, el dissabte ⁴¹², a raó dels dies treballats per cadascun dels treballadors de l'obra. Trobem algunes entrades on no apareix la data en que es van produir les corresponents despeses.

En aquest primer llibre, a més de la suma de cadascuna de les pàgines, apareix la suma parcial per setmanes i la suma al final del mes. El procurador o oïdor ⁴¹³ de l'obra devia ser Guillem Cavaller ja que al final del llibre, Berenguer Ferrer, secretari, ret comptes al dit procurador, a l'abat i al capítol de l'església de Sant Feliu de Girona ⁴¹⁴.

A darrera d'aquest primer llibre apareixen uns fulls solts que pensem no corresponen a aquest llibre ja que apareix Dalmau Corona com a escrivà ⁴¹⁵ i en un d'aquests apareix la data de 1355: "*Item jo Berenguer Fferrer comte ab lo dit P. de Falgueres a XVIII dies de febrer de layn de MCCCLV que a pegats per mi an Nercis Ferrer entro aquest die tresdecim libras et quatordecim solidiis per la obre.*" ⁴¹⁶ i 1362: "*Ego Dalmacius Corone recepi a vobis discreto Johanes Crestiano XXX die marcii anno MCCCLXII quetias operi et deductis XXV solidiis pro meo labore quas recepistis a prima die januari*

⁴¹² En els llibres d'obra del segle XIV de la Catedral de Mallorca trobem que es pagava els salaris dels obrers els diumenges. Vegeu DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma de Mallorca, 1997. En canvi en els llibres d'obra del segle XV de la Catedral de Girona els salaris es pagaven els disabtes. Vegeu VICTOR, Sandrine. *La construction et les metiers de la construction a Gerone au XVe siecle*. Tesis de llicenciatura. Universitat de Savoie. Département d'Histoire (inédita). A la seu de Lleida també es cobren els salaris el dissabte, vegeu ARGILES, M. Caterina. *Preus i salaris al segle XIV a Lleida a través dels llibres d'obra de la seu*. Tesi de llicenciatura. Universitat de Lleida. Departament de Geografia i Sociologia (inédita). A la catedral de Tortosa abans de 1421 sembla ser que es pagaria el dissabte encara que el salari s'anotava el diumenge anterior. Vegeu ALMUMÍ BALADA, Victòria. *L'obra de la Seu de Tortosa (1345-1441)*. Col.lecció DERTOSA, 34. Publicacions de l'Institut d'Estudis Dertosenes, 3. Tortosa, 1991.

⁴¹³ Farem servir indistintament els dos termes per no repetir constantment el terme oïdor o oïdor de comptes.

⁴¹⁴ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.12.

⁴¹⁵ El significat del terme escrivà és notari públic però el farem servir en algunes ocasions per no repetir constantment el terme secretari. Hem triat aquest terme ja que és l'encarregat d'escriure.

⁴¹⁶ ADG. Obra, 1349 (despeses), full solt.

proxima hictam citre ... CII s. X d. m.”⁴¹⁷. També apareix un full solt de petites dimensions, 9 x 12,5 cm., on apareixen rebudes de l’obra. No apareix l’any i per tant no tenim constància que corresponguin als ingressos de l’any 1349.

En aquest mateix llibre, després d’una pàgina en blanc i d’un parell de pàgines que semblen tallades apareixen dos pàgines d’ingressos. La primera correspon als ingressos dels arrendaments de la pabordia de maig i la segona correspon a les *ratione altaris sancti Michael* i als censos de Ruidellots de la Creu de l’any 1394.

3.2.2. LLIBRE D’OBRA 1351

Llibre d’obra 1351 (despeses)

El segon llibre conservat és un llibre que conté despeses i ingressos de l’obra en el període 1351 – 1352. Començant pel de despeses, tal com diu la portada, és el “*Libre de despese terç de le obre*”. Per tant hem de pensar que hi hagué un segon llibre de despeses, les corresponents a l’any 1350, que malauradament s’ha perdut. Aquest tercer llibre comença amb les despeses de l’any 1351, concretament el dia 1 d’abril⁴¹⁸ i finalitza el mes de maig de l’any 1352. Tot i finalitzar en aquesta data la darrera despesa és de 28 d’abril de 1352⁴¹⁹.

El llibre té unes mides aproximades de 12 x 31 cm. Tot ell està confeccionat amb paper. La portada seria un full reaprofitat ja que a la part inferior i escrit de l’inrevés trobem: “*Item a XII de juliol de l’ayn de LI feu carte en Caveler a mo(n)seyer Dexo de Selran scrivan en Peralte*”. El llibre té 6 pàgines. El verso de la darrera pàgina es troba en blanc i després trobem 18 fulls en blanc (9 per les despeses i 9 pels ingressos). El llibre no està paginat. Posteriorment, creiem que en el segle XX, s’han col·locat números aràbigs amb llapis.

L’encarregat d’anotar les despeses en el llibre (el secretari) és en Berenguer Ferrer tal com apareix al començament del llibre: “*Libre de despese de l’obre que*

---

⁴¹⁷ ADG. Obra, 1349 (despeses), full solt.

⁴¹⁸ ” *Despese de l’any de MCCCCLI e comencen primer die del mes de abril* ” ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 2.

⁴¹⁹ ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 6.

començe primer die de abril de l.ayn de MCCCLI cor tot quant avie despes per le dite obre entro aquest die he retut conte jo dit Berenguer Ferrer cle(r)ge e an me fete fiu “⁴²⁰.

A diferència del primer llibre, en aquest segon llibre només mostra la suma de cadascuna de les pàgines i no apareix la suma per setmanes, per mesos i per anys. Les entrades de despeses s’han fet de forma cronològica però a diferència del llibre anterior, sembla que els pagaments es realitzen en dies aleatoris i no cada dissabte. A més, s’observa que s’han entrat algunes despeses sense anotar la data en què es produeixen.

A la primera pàgina del llibre, numerat amb llapis, apareix una dada de gran utilitat, encara que confusa, ja que s’apunta que en Guillem Cavaller ja no és obrer, i per tant no pot ser procurador de l’obra, com tot seguit podem veure: “*Item fiu fer le carte quan en G. Cavaler here obrer la qual sen porta a Velencie per damanar so que hes degut a le obre de la qual carte pege an Jacme Comte ... VI s. ”⁴²¹*. De totes maneres, el llibre d’obres no ens aporta més informació sobre qui és el procurador en aquest període. Les entrades continuen sense estar ordenades barrejant-se els pagaments de materials, amb el de matèries primeres i les altres despeses.

En aquest llibre d’obres trobem molts fulls solts, de mides molt variades, des de fulls de 11 x 19 cm. a fulls de 4 x 11 cm. Aquests fulls solts tenen unes dates que varien de l’any 1347 al 1350. Per tant, alguns d’aquest fulls solts no correspondrien a aquest llibre.

Llibre d’obra 1351 (ingressos)

En el mateix llibre, però a la part de darrera, i per tant cal girar el llibre per poder-lo llegir, trobem els ingressos corresponents als anys 1351 – 1352. A la portada d’aquests ingressos apareix com a encapçalament: “*Libre de resebude terç de le obre*”. Es tractaria d’un full reaprofitat ja que a sota apareixen diverses notacions que tot seguit citem:

---

⁴²⁰ ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 2.

⁴²¹ ADG. Obra ,1351 (despeses), f. 2.

“ VI libras julii anno L Berthomeu Vives

P. Merques de Monels

Item den Nuel Jacme Seroque XXXII s.

Bernat Adroer domeser de Sent Vicenç de Canet “

Per tant, si fem cas de la portada del tercer llibre d'ingressos de l'obra, ens mancarien les dades corresponents als dos llibres anteriors, 1348 – 1349 i 1350, segurament perduts. Els ingressos comencen el 27 de març⁴²², tot i que els ingressos per bacins comencen el dia 1 d'abril⁴²³, i el darrer ingrés és de 9 de maig de 1352⁴²⁴.

El llibre té unes mides aproximades de 12 x 31 cm. Tot el llibre està efectuat amb paper. El llibre té en total 8 pàgines. La pàgina 8 verso es troba en blanc i tot seguit trobem 18 pàgines en blanc (9 corresponen als ingressos i 9 a les despeses). El llibre no es va paginar. Posteriorment, creiem que al segle XX, es van col·locar números aràbics amb llapis.

El responsable de realitzar el registre de la comptabilitat (l'escrivà) és en Berenguer Ferrer. En tenim constància d'aquest fet en la següent anotació: “ *Libre de resebude de la obre que començe a IIII dies al exide del mes de març de layn de MCCCLI cor tot quant avie resebut de le obre entro aquest die e rebut conte jo dit Berenguer Fferrer cler)ge* “⁴²⁵. No tenim constància del nom del procurador tot i que aquest podria ser en Pere Ceret que apareix com a procurador a les darreres pàgines del llibre d'ingressos⁴²⁶.

En aquest primer llibre d'ingressos conservat trobem una sistematització evident a l'hora de comptabilitzar els diners aportats a l'obra. Després del primer encapçalament

⁴²² ADG. Obra, 1351 (ingressos), f. 2

⁴²³ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f. 3v, 4 i 4v, corresponents respectivament al bací de Sant Feliu, al bací de la Catedral i al bací del Mercadal.

⁴²⁴ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f. 8.

⁴²⁵ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f. 2.

⁴²⁶ “ *Item P. Ceret procurador del capitol vene al demont dit G. de Sante Fe lo quest de Valencie et de Murcie et d.Elberesin (= Albarracín) per preu de VIII llures et X sous a XV ayns et pres le carte Iohan de Monteyane scrivant de Valencie XIII libras de iener de layn de MCCCXLV* ”. ADG, 1351 (ingressos), f. 7r.

on apareix l'any, el dia i el mes en que es comencen a anotar els ingressos, en aquest cas el 27 de març de l'any 1351⁴²⁷, trobem un segon encapçalament on a mes d'aparèixer les dades del primer, apareix l'obrer encarregat d'anotar els ingressos, en Berenguer Ferrer.

Després d'aquests dos encapçalaments trobem la llista dels primers ingressos que es comptabilitzen en el llibre d'obres. Aquests corresponen als fruits dels beneficis del primer any (*annata*) que encara no s'havien pagat. El segon grup d'ingressos, separats per una pàgina en blanc corresponen al bací de Sant Feliu que s'inicia el primer dia d'abril de l'any 1351, el tercer grup correspon al bací de la Seu iniciat el mateix dia, el quart al bací del Mercadal i el cinquè al *quest* de fora la ciutat de Girona dividit en tres zones. Les tres zones on havien questors era al sud del Ter, entre el Ter i el Fluvià i al nord del Fluvià⁴²⁸. Finalment trobem un altre grup d'ingressos que corresponen a altres llegats. Entre aquestes la majoria són deixes testamentàries que paguen els marmessors triats pels difunts a l'hora de realitzar el seu testament. Al final de cadascun dels diferents grups d'ingressos trobem la suma total de cadascun d'ells però no la suma global de tots els ingressos ni la suma al final de cada pàgina.

Dins d'aquest llibre d'ingressos trobem fulls solts alguns dels quals no es corresponen amb la cronologia del llibre ni en el concepte ja que alguns són de despeses.

3.2.3. LLIBRE D'OBRA 1356 – 1360

El següent llibre és un llibre d'ingressos. A la portada apareix amb lletra del segle XVII el següent encapçalament: “ *Llibreta ahont se notaba lo que se cobrava per la obra de la iglesia en 1356* ”. En aquest llibre a diferència dels dos anterior apareix una contraportada la primera part de la qual està totalment tatxada i a sota, sense tatxar, es pot llegir: “*Solvit Berengario Rigaldi de voluntate michi Dalmacii (= Dalmau Corona) de diversis bacini mensis octobris Marchon pedrarii pro Fferrer de Plana triginta solidi.*”. Els

---

⁴²⁷ Es curiòs la formula que s'utilitza en aquest encapçalament ja que es diu que el llibre d'ingressos comença “... a III dies a l'exide del mes de març ...”. ADG. Obra, 1351 (ingressos), f. 2.

⁴²⁸ Com veurem més endavant la separació per zones només queda especificada en aquest primer llibre ja que posteriorment aquest quest s'agrupa de forma diferent parlant del quest de la diòcesi i del de fora la diòcesi.

ingressos comencen la primera setmana del mes de juliol de 1356 ⁴²⁹ i acaben la quarta setmana del mes de desembre de 1360 i corresponen al que s'acaptava al bací de la seu per l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona.

El llibre té unes mides aproximades de 12 x 31 cm. i només conté ingressos. Tot el llibre està confeccionat amb paper. Aquest llibre, a diferència dels anteriors, no està numerat ni tan sols a llapis. Aquest llibre té 9 pàgines totes elles escrites. Després de tots els ingressos apareixen 10 pàgines en blanc. A l'última pàgina del llibre i al revés com si es tractes de despeses, apareixen uns pagaments per valor de 100 florins per defenses i apel·lacions. El verso d'aquest darrer full es troba en blanc.

L'obrer seria en Dalmau Corona i en Berenguer Rigau seria el baciner de la seu ⁴³⁰ com es pot apreciar en el text a peu de pàgina, que es repeteix quasi mimèticament. Per tant, Berenguer Ferrer ja ha desaparegut com a obrer, amb funció de registrar els ingressos, de l'Obra de l'església de Sant Feliu.

Aquest llibre és molt diferent als anteriors per diferents motius. L'ordre i l'organització de les entrades que apareixen en aquest llibre és força diferent dels que hem vist fins ara. Es tracta d'un llibre on apareixen les entrades per setmanes, exceptuant alguns ingressos diaris en dates molt senyalades, però sense precisar en concepte de què. Pensem que es deuen tractar de diners procedents dels bacins. Aquest fet queda aclarit a la part inferior de cadascuna de les pàgines on apareix: "... *predictis que(s)tias pertinentes ipsi bacino ...*". Al final de aquest *peu de pàgina* trobem el segell de Dalmau Corona en representació de l'Obra de Sant Feliu o de la Catedral. Alguns d'aquests segells estan protegits per un petit paper per què no es facin malbé. Tots els segells són de forma rodona excepte el de la darrera pàgina que té forma d'ametlla. Una altra diferència respecte als altres llibres és que no apareixen, pràcticament, paraules tatxades i no apareixen notes al marge. La darrera diferència és l'idioma, aquest llibre està escrit tot ell en llatí, mentre que els altres utilitzen majoritàriament el català. Aquestes diferències substancials respecte als llibres

---

⁴²⁹ ADG. Obra, 1356 – 1360 (ingressos), f. 1.

⁴³⁰ “ *Ego Dalmacius Corone veni ad conpotum in mense octobris anni MCCCLVI cum Berengario Rigaldi et acceperat seu in venerat in bacino in mensibus julii augusti et septembris predictis quitias pertenentes ipsi bacino satisfacto ipsi Berengario Rigaldi LXXX solidi X denarii maya quos recepi numerando ab eodem in ideo meum sigillum hit ap pono* “. ADG. Obra, 1356 – 1360 (ingressos), f. 1.

anteriors i, com veurem, respecte als posteriors, ens fa pensar que es tractaria del llibre de ingressos corresponent a l'obra passat en net.

L'existència d'aquest llibre d'ingressos del bací de la catedral ens fa pensar que possiblement també existiria uns llibres semblants, dels quals no tenim notícies, on s'anotarien els ingressos dels bacins de Sant Feliu i del Mercadal, aquest darrer junt amb el convent de Sant Daniel.

A més dels ingressos setmanals dels bacins apareixen com a dies assenyalats per recaptar almoines: el dia de la circumcisió (1 de gener), el dia de l'Epifania (6 de gener), el dia de Santa Maria de la Candelera (febrer), també citat com el dia de la purificació de Maria, el dia de l'Anunciació de Maria (març), el divendres sant, el dia de Pasqua, el divendres sant, el dia de l'ascensió del senyor, el dia de Pentecosta, el dia de *Corpus Cristi*, el dia de Sant Joan (juny), el dia de l'assumpció de Santa Maria (15 d'agost), el dia de Santa Maria (8 de setembre), el dia de tots sants (1 de novembre), l'endemà de tots sants o el dia de difunts, el dia de Nadal (desembre) i el dia de Sant Joan (27 de desembre) ⁴³¹. Aquests dies senyalats eren molt importants per l'Obra per què, la majoria de vegades, en un sol dia es recaptava molt més que en tota la setmana ja que anava més gent a missa. Un exemple el tenim en el dia de Nadal de l'any 1356 que s'ingressen 22 sous i 2 diners i en tot el mes 28 sous i 3 diners ⁴³².

3.2.4. LLIBRE D'OBRA 1355 – 1365

Llibre d'obra 1355 – 1365 (despeses)

El següent llibre d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona és el llibre que ha estat ressenyat per altres historiadors com a llibre de la obra número 4 ⁴³³. Això ve donat pel fet que a la portada (on comencen els ingressos) apareix el següent encapçalament: “ *Libre de la n° 4 obra. Receptes 1355 ad 65 et expenses* ” i a sota il·legible comença: “ *pro (...)* ”. Com veiem en el mateix llibre tindrem a davant els ingressos i

---

⁴³¹ Molts d'aquests dies es correspondran amb les festes que faran els treballadors quan aixequin l'església de Sant Feliu de Girona, el campanar i el claustre d'aquesta com veurem en la quarta part d'aquest treball.

⁴³² ADG. Obra, 1356 – 1360 (ingressos), f. 1r.

⁴³³ Masia de Ros, A. “Algunos documentos ...”, op.cit, pp. 343-356.

quan girem el llibre les despeses. Les despeses comencen el 10 d'abril de 1355 ⁴³⁴ i finalitzen el dia 10 de maig de 1365 ⁴³⁵.

El llibre té unes mides aproximades de 21,5 x 30 cm. Tots els fulls d'aquest són de paper excepte la coberta que és de pergamí. Aquesta portada tenia una tanca per tal de protegir el contrallom del llibre. En ella trobem el següent encapçalament: “ *Obra n° 4. Espensae ab anno 1355 ad 1365* ”. Per tant, en aquest cas, coincideix el període de ingressos i de despeses en el mateix llibre. Tant en les despeses, com en els ingressos, recordem que ambdós conceptes es troben en el mateix llibre, trobem una contraportada formada per diferents papers, de 2 a 4 papers junts, reaprofitats on apareixen algunes notacions algunes d'elles tatxades amb lletra del segle XIV. Aquestes contraportades es troben una mica deteriorades. El llibre té 53 pàgines. Tot ell està numerat i sembla ser que la numeració es va fer ja en el segle XIV ja que estem davant una numeració amb números romans i la lletra coincideix amb la utilitzada per anotar les quantitats en concepte de despeses. En la majoria de pàgines trobem notes al marge esquerre, del segle XIV i del segle XVII, que ens ajuden a identificar el concepte de la despesa. Algunes fulles porten filigranes com ara un unicorn o un cérvol.

A l'interior d'aquest llibre, a la primera pàgina, es guarda un paper solt amb lletra del segle XVII que ens diu: “ *n° 4. Llibre del cobrat y gastat de la obra del any 1355 fins 1365. Sent obrer Dalmau Corone canonge* ”. Per tant aquest full solt ja ens avança, abans de consultar el llibre, que l'obrer era Dalmau Corona. Pensem que com a procuradors apareixerien Guillem Cavaller (de 1355 a 1360) i Bartomeu Ribot (1361 a 1365) ⁴³⁶.

⁴³⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. I.

⁴³⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. LIIIr.

⁴³⁶ A recordar que aquest darrer també podria haver estat procurador de l'obra ja que: “ *Die sabbati X die madii et diebus hictis anno a nativitate domini MCCCLXV computavi ego Dalmacius Corone cum veni capitulo ecclesie sancti felicis et spanliter cum vener Berthomeu Riboti et bernat canarii caritas de omnibus per sunt ivem operis datis et soluris ap ma die aprilis anni MCCCLXI usque ad istam diem et gratia de ceceptis ut in alia propre libri continetor. Et omnibus computatis ut hit supra in XXII foliis proxime precedentibus contiinyter expenderant et solverant infra doni ipsus niem dicti operis in aniverssario octo milia CCCLXXXV solidi IIII denarii maya* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. LIIIr.

El llibre dedicat a despeses dels anys 1355 al 1365 segueix una estructura molt uniforme al llarg de les seves LIII pàgines. La pàgina II verso esta en blanc, la V i la XXXVIII només té *difinició* i la LII verso torna a estar en blanc. Trobem a la primera pàgina la formula ” *Ascit pri(ncipio) sancta Maria meo ...* “; que també s'utilitzarà en el llibre dedicat als ingressos. A les primeres pàgines, fins la pàgina VI apareix el encapçalament *Soluta* acompanyat a vegades per l'any, quan aquest canvia. A partir d'aquesta pàgina únicament apareix com encapçalament l'any quan comencen les despeses corresponent a un nou any. Tots els fulls estan numerats amb números romans, com hem dit anteriorment, i al final de cada pàgina apareix la suma de totes les despeses corresponents a la mateixa. El que no apareix és la suma de les despeses per mes o per any. Només en un moment determinat apareix la suma de totes les despeses. Això succeeix en el moment en que es comença a construir el claustre: “ *Hic incipiunt expense facte racione claustrorum de novo inceptorum in ecclesia Sancti Felicis* ” ⁴³⁷.

Això succeeix a la pàgina XV, com es pot veure en la nota a peu de pàgina número 429. Curiosament, en aquest punt passem de la pàgina X recto, el verso està en blanc, a la pàgina XV i en el llibre s'observa que alguna pàgina ha estat trencada o arrencada. A més, en el foli X les darreres despeses corresponen a l'any 1360 mentre que en aquest foli XV les despeses comencen l'any 1357. En aquesta pàgina XV, junt amb l'encapçalament abans esmentat apareix la concòrdia entre els obrers i parroquians de Sant Feliu de Girona i el pedrer Arnau Sanç per bastir l'esmentat claustre. Es interessant ja que diu que es farà un claustre nou la qual cosa ens fa pensar que ja devia existir un claustre anterior, segurament romànic. En un moment determinat de la construcció del claustre en Francesc Plana, pedrer, es compromet a fer les columnes ⁴³⁸.

S'han de destacar uns dibuixos que apareixen a les pàgines XXXV, XXXVII verso, XXXVIII i XLIII, aquesta darrera pàgina es repeteix en la numeració no en el contingut. Aquests esbossos corresponen al portal del claustre i a obres de fortificació. Apareixen en el moment en que comencen les despeses per realitzar aquestes obres i sobretot, el del portal, ens dona una idea aproximada de com devia ser aquest.

---

⁴³⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XV.

⁴³⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXIII.

En aquest llibre els fulls solts corresponents a ingressos i despeses estan guardats en un sobre. Per tant trobem barrejats despeses i ingressos. Les mides d'aquests fulls solts és molt variada apareixent fulls grans de 12 x 31 cm. i fulls molt més petits de 6 x 10 cm. Alguns d'aquests fulls apareixen amb segell i tots ells porten anotat amb llapis si són despeses o ingressos i el foli corresponent al llibre d'obra número 4.

Llibre d'obra 1355 – 1365 (ingressos)

Com ja hem avançat anteriorment el llibre d'ingressos de 1355 a 1365, llibre d'obra número 4, té a la portada el següent encapçalament: “ *Libre de la n° 4 obra. Receptes 1355 ad 65 et expenses* ” i a sota il·legible comença: “*pro (...)*”. Els ingressos comencen l'11 d'abril de 1355 ⁴³⁹, tot i que en les dues pàgines anteriors apareixen altres ingressos amb dates molt variades que van del 8 de les calendes de febrer de 1347 ⁴⁴⁰ al 23 de febrer de 1365 ⁴⁴¹, i finalitzen el 11 de maig de 1365 ⁴⁴². Pensem que les dues primeres pàgines no s'han de tenir en compte ja que els ingressos d'aquestes dues pàgines estan, pràcticament, tots ells cancel·lats (apareixen tatxats).

El llibre té unes mides aproximades de 21,5 x 30 cm. Tots els fulls del llibre són de paper excepte la coberta que és en pergamí. Aquesta portada tenia una tanca per tal de protegir el contrallom del llibre. Igual que en el llibre d'ingressos, trobem una contraportada formada per diferents papers, de 2 a 4 papers junts, reaprofitats on apareixen algunes notacions algunes d'elles tatxades amb lletra del segle XIV. La contraportada d'aquest llibre està molt menjada pel corc. El llibre té 32 pàgines. Tot el llibre està numerat i sembla ser que la numeració es va fer ja en el segle XIV ja que estem davant una numeració amb números romans i la lletra coincideix amb la utilitzada per anotar la quantitat en concepte de despeses. Algunes fulles porten gravat un unicorn o un cérvol.

L'obrer, igual que per les despeses, era Dalmau Corona. No tenim notícia de qui era el procurador però podem creure que serien els mateixos que apareixen en el llibre

---

⁴³⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f. III.

⁴⁴⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f. Iv.

⁴⁴¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f. I.

⁴⁴² ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f. XXXIv.

de despeses d'aquests anys: Guillem Cavaller (de 1355 a 1360) i Bartomeu Ribot (1361 a 1365).

A totes les pàgines d'aquest llibre apareix al final de les mateixes les sumes dels ingressos de cadascuna d'elles. Al final de cada any es fa la suma dels ingressos del mateix i es fa la suma acumulada a mida que avancen els anys. Per exemple a la pàgina XXII verso trobem: “ *Summa pagine ... CXXII s. III d. m. Summa receptorum II foliorum proxime precedentum ... MCCCCLXXXV s. X d. m. Summa generalis receptorum usque de predictis VII foliis ... quinque milia XXXIII s. X d. m. Hic sunt michi tornandi XCVII s. III d. m.*” ⁴⁴³.

En aquest llibre d'ingressos aquests estan entrats de forma cronològica seguint simplement la data de l'ingrés. Per tant en la mateixa pàgina podem tenir ingressos corresponents al bací, sigui de Sant Feliu, de la Seu i del Mercadal, el *quest* de fora ciutat, com ingressos per llegats, per absències, per plets, etc.

L'estructura de les dues primeres pàgines del llibre és diferent de la resta del llibre. Trobem un encapçalament a la primera pàgina que ens diu: “*Ascit principio Sancta Maria mea*”. En aquestes dues primeres pàgines trobem totes les entrades, com hem avançat anteriorment, tatzades. En la primera pagina apareix un text importat amb l'encapçalament “*Memoriale de claustris huius ecclesie*”. En aquest text se'n descriu el claustre amb la seva situació i les seves dimensions ⁴⁴⁴. Pensem que aquestes dues primeres pàgines no pertanyen pròpiament als ingressos del període que s'especifica a la portada (anys 1355 – 1365) sinó que es tracta de notacions que per un motiu que no podem esbrinar no es van arribar a produir. A més sembla que siguin despeses i no ingressos ja que apareix en algunes d'elles el mot *solvi*⁴⁴⁵. El full

⁴⁴³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f. XXIIv.

⁴⁴⁴ “ *In claustrono versus meridiem sive versus sanctum Narcissum et capellam Guillelmi Venrelli sunt et esse debent octo paria columpnarum et habet spacium de base ad basem explessis basibus et sine ipsis septem palmos et medium et unum quartonum. Item in claustrono versus circium sive versus hospicium Guillelmi de Ruppe sunt sex paria de eadam forma ut supra per omnia que. Item in claustrono versus occidentem sive versus reffectorium sunt septem paria habentia VII palmos et unum quartonum inter basem et basem sine basibus ut supra. Item in alio claustrono versus orientem sive versus sepulcrum confratrie* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f. I.

⁴⁴⁵ Es tractaria segurament de les deutes de l'Obra.

III verso es troba en blanc, el XXV revers també, el XXVI – 20 de gener de 1357 (*manumissoria G. R. de Villari*) – està tot ell tatxat i del XXVI revers passem directament al XXIX.

Fins a la pàgina VII verso apareix sempre un mateix encapçalament que diu *recepte*, algunes vegades acompanyat per l'any. A partir d'aquesta pàgina únicament apareix un encapçalament quan hi ha un canvi d'any. El fet que la pàgina XXV estigui en blanc podria ser degut a que els ingressos s'aturen. A la pàgina XXVI acaben els ingressos de l'any 1363 i a la pàgina XXIX verso comencen els ingressos de l'any 1364. Però en la pàgina XXVI trobem ingressos des del dia 20 de gener de l'any 1357 fins el dia 19 d'octubre de l'any 1358 que segons apareix a la part inferior de la pàgina van ser computats el 1 d'abril de 1361. El mateix succeeix en la pàgina XXVI verso on hi ha un ingrés de juliol de l'any 1360 computat el 1 d'abril de 1361. En la pàgina XXIX trobem un fet similar ja que trobem despeses de diversos mesos de l'any 1357 computades el primer dia de abril de l'any 1361. A tot aquest enrenou comptable hem d'afegir que tant la pàgina XXVI com a la XXIX estan tatxades.

En aquest llibre d'ingressos apareixen des de la segona pàgina unes notes al marge esquerra, molt útils, que ens indiquen per quin concepte és l'ingrés. Per exemple trobem: *de bacino de Mercatallo o de bacino sedis o de Valencia o pro anno abbate*. Junt amb aquestes notes amb lletra del segle XIV trobem altres notes al marge escrites amb lletra del segle XVII i, fins i tot, algunes del segle XX escrites amb llapis. És una llàstima que un document tant antic estigui escrit, encara que sigui amb llapis, i encara és més preocupant que en aquest mateix llibre, a partir de la pàgina V, trobem paraules subratllades amb llapis de color vermell.

3.2.5. LLIBRE D'OBRA 1365 – 1391

Llibre d'obra 1365 – 1370 (despeses)

El següent llibre d'obra s'inicia amb una coberta de pergamí amb un encapçalament difícil de llegir però que pensem que seguint el mateix criteri dels anterior i dels posteriors diu *L(ibre de la obra recepte et expense ab anno 1365 n° 5) usque 1391*. A sota si es llegeix perfectament *Expense à 1365 ad 1370*. Correspondria per tant

al llibre número 5 de l'obra. Les despeses comencen el 9 de maig de 1365 ⁴⁴⁶ i finalitzen el 1 d'octubre de 1370 ⁴⁴⁷.

El llibre té unes mides aproximades de 21,5 x 30 cm. Tots els fulls del llibre són de paper excepte la portada que és en pergamí. Aquesta portada tenia una tanca per tal de protegir el contrallom del llibre. Igual que en el llibre d'ingressos, trobem una contraportada formada per diferents papers, de 2 a 4 papers junts, reaprofitats on apareixen algunes notacions algunes d'elles taxades amb lletra del segle XIV. La portada així com la contraportada es troben en molt bon estat. El llibre té 49 pàgines a les que hem d'afegir les tres primeres de deutes, la pàgina quatre que es troba en blanc i 10 pàgines en blanc (5 del llibre de despeses i 5 del llibre d'ingressos). Tot el llibre, exceptuant les quatre primeres pàgines, està numerat i sembla ser que la numeració es va fer ja en el segle XIV ja que la grafia dels números romans correspon amb la utilitzada per l'escrivà per anotar la quantitat en concepte de despeses. En la majoria de pàgines d'aquest llibre s'utilitza un paper gravat amb una mena de flor.

Les primeres tres pàgines del llibre de despeses sota l'encapçalament " *Assit principio Sancta Maria meo* "; no corresponen a despeses sinó a ingressos. Pensem que es tractaria de deutes vers l'obra ja que apareix la formula " *Memoria de omnibus illis qui debent operari* ". Aquestes quatre primeres pàgines, la quarta està en blanc, estan sense numerar i amb gran part de les entrades taxades. Al marge dret d'aquestes entrades s'especifica el que ja ha estat pagat, el que resta per pagar i en el foli on es pot trobar aquest pagament ⁴⁴⁸. La pàgina número I té el mateix encapçalament que la primera del llibre però s'afegeix a la dreta *Date* i a l'esquerra

⁴⁴⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. I.

⁴⁴⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLVIII v.

⁴⁴⁸ Vegem un exemple: " *Item debet dicta die prima iunii Guillelmus de Brugerolis dicto operi pro sua novitate pro sua prepositura tantum ... VII l. X s.*

Item pro absentia de uno anno C solidi Solvit LIII s. VI d. m.

vide in secundo folio receperat

Al marge dret: *Item solvit LX s. VI d. de vide octavo folio*

Item solvit XL s. treceavo folio "

ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. II.

amb lletra del segle XVII “ *Comensa a 9 maig 1365* “ ⁴⁴⁹. Tot seguit es menciona que el secretari és Dalmau Corona i que els oïdors són Bartomeu Ribot i Bernat Cassà.

Troblem al començament de cadascun dels anys la data d'aquest com a encapçalament, en números romans, i al final de cada pàgina tenim la suma. De tant en tant, sense que necessàriament coincideixi amb l'acabament de l'any, apareix la suma de despeses fins aquell moment. La pàgina X es troba en blanc, la XVI verso també està en blanc. Trobem de tant en tant, no sempre, anotacions al marge que a vegades no corresponen a lletra del segle XIV.

A partir de la pàgina XVII comencen les despeses per la realització del campanar de l'església de Sant Feliu. Aquests treballs comencen el 3 de juliol de 1368. A partir d'unes primeres entrades on es compren eines, s'arreglen eines que pertanyen a l'obra de Sant Feliu i es paguen a diversos càrrecs eclesiàstics per diferents conceptes, el llibre pren un esquema molt clar que no abandonarà fins al final, exceptuant el període de fortificació de l'església ⁴⁵⁰. Aquesta esquematització consisteix en agrupar les despeses per grups de conceptes. Primerament es paga al mestre i al seu *macip*, posteriorment als pedrers, manobres (incloses les dones), als traginers o carreters i finalment per material i eines. Els altres treballadors de l'obra com fusters i ferrers no sempre apareixen i quan ho fan se'ls paga, normalment, després dels traginers. Sempre abans de començar les despeses trobem un encapçalament amb la setmana a que correspon i el dia que es paga la setmanada així com una breu, a vegades lacònica, definició de la feina. Per exemple apareix “... *per fer l'escombre...* “ ⁴⁵¹. Al final de cada pàgina apareix la suma corresponent a aquesta però no es fa una suma de despeses setmanal.

A partir de les obres de fortificació de l'església ⁴⁵², s'ordenen a 28 de setembre de 1368, l'esquema de les despeses varia substancialment tornant-se a entrar aquestes sense un ordre predeterminat i sense agrupar-les per setmanes. Tornem a la sistematització de les despeses en aquest llibre d'obra quan es torna a treballar al

---

⁴⁴⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. I.

⁴⁵⁰ Aquestes obres de fortificació comencen a la pàgina XXIII i finalitzen a la pàgina XXXIII.

⁴⁵¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXIII.

⁴⁵² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIII.

campanar ⁴⁵³, fent servir el mateix sistema per agrupar les despeses, i passant la comptabilitat a realitzar-se per setmanes.

Llibre d'obra 1365 – 1370 (ingressos)

Aquesta part del llibre d'obra corresponent als ingressos és molt peculiar. En primer lloc a la seva portada, també en pergamí, se'ns diu *Recepte ab anno 1365 ad 1391*. Aquestes dates no corresponen al contingut del llibre pel que fa als ingressos. Els ingressos anirien de l'any 1365 a l'any 1370 ⁴⁵⁴ i la resta del llibre serien despeses que anirien de l'any 1385 a l'any 1391 ⁴⁵⁵. Els ingressos comencen el 9 de maig de 1365 i finalitzen el 3 d'agost de 1370. Aquest llibre d'ingressos té la portada i contraportada en bon estat com succeeix amb el de despeses. El llibre comença de forma atípica ja que apareixen tot un seguit de noms que pel que diu al començament pensem que es tracta de nous beneficiats de l'església de Sant Feliu de Girona. Al darrera d'aquesta pàgina el full està en blanc i en la pàgina següent trobem la memòria de les pensions i *honoribus* ordinaris. Darrera d'aquesta pàgina tornem a trobar un full en blanc. Les notes al marge són amb lletra del segle XIV i de tant en tant apareix alguna anotació del segle XVII.

El llibre té unes mides aproximades de 21,5 x 30 cm. Tots els fulls del llibre són de paper excepte la portada que és en pergamí. Aquesta portada tenia una tanca per tal de protegir el contrallom del llibre. La contraportada està formada per diferents papers, de 2 a 4 papers junts, reaprofitats on apareixen algunes notacions algunes d'elles tatxades amb lletra del segle XIV. La portada així com la contraportada es troben en molt bon estat. El llibre té, en total 59 pàgines més les dues primeres abans esmentades. Tot el llibre està numerat i sembla ser que la numeració es va fer ja en el segle XIV llibre ja que la grafia dels números romans correspon amb la utilitzada per l'escrivà per anotar la quantitat en concepte de despeses. En la majoria de pàgines d'aquest llibre s'utilitza un paper gravat amb una mena de flor.

El llibre d'ingressos comença veritablement a partir de la pàgina I on trobem l'encapçalament ja habitual *Ascit principio Sancta Maria meo* i tot seguit *Recepte*. Les

---

⁴⁵³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XL.

⁴⁵⁴ Corresponen de les pàgines I a la XVIII. ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos).

⁴⁵⁵ Corresponen de les pàgines XXI a la LVIII. ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos).

pàgines es troben numerades amb números romans del segle XIV, al menys fins a la pàgina XVI, a partir d'aquí, la grafia i la tinta ens fan pensar que la numeració no es va realitzar en aquest segle sinó posteriorment. L'escrivà seria Dalmau Corona i els procuradors Bartomeu Ribot i Berenguer Busquets⁴⁵⁶.

Aquest llibre d'ingressos, seguint la tipologia de la majoria de llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, agrupa els ingressos de forma cronològica. La pàgina III es troba en blanc tant el recto com el verso i en la pàgina anterior apareix una suma total ja que fins ara únicament trobaven la suma de cadascuna de les pàgines. La pàgina IX recto la tornem a trobar en blanc així com la XVIII verso, la XIX verso i la XX recto i verso.

Llibre d'obra 1385 – 1391 (despeses)

A partir de la pàgina XXI, on apareixen les despeses de l'any 1385, es produeix un canvi en l'escrivà que passa a ser Bonanat de Pont i en els procuradors que són el mateix Bartomeu Ribot i en Arnau Sitjar els quals substitueixen a en Berenguer Busquets. Aquest obrer no canvia el sistema d'anotar les despeses el que canvia és la lletra molt més arrodonida. Les despeses comencen el 9 de gener de 1385⁴⁵⁷ i finalitzen el 7 d'abril de 1391⁴⁵⁸. De tant en tant apareixen notacions amb lletres d'una mà diferent que no fa l'escrivà i que començaran amb la paraula *Ego o Regonech yo*. El full XXXII es troba en blanc, tant el recto com el verso la qual cosa ens podria fer pensar que hi haurà un canvi en l'escrivà però, en aquest cas, no es així. El que succeeix és que en aquest moment apareixen les despeses de l'any de 1386. La pàgina XXXIII verso torna a estar en blanc.

Arnau Sitjar comença a actuar com a secretari a partir de l'any 1390 en que anota les despeses. No tenim constància de quins eren els procuradors, la qual cosa ens fa pensar que podria continuar sent-ho Bartomeu Ribot i que hi hauria un altre, del que desconeixem el nom, en substitució d'Arnau Sitjar Tot seguit trobem els folis LX, LXI, LXII, LXIII tots en blanc. A continuació trobem 10 pàgines en blanc. En aquest llibre

---

⁴⁵⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XIII v.

⁴⁵⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXI.

⁴⁵⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LVIII.

com en el de despeses trobem fulls solts, de diferents mides, situats aleatòriament entre les pàgines sense seguir un ordre preestablert.

3.2.6. LLIBRE D'OBRA 1374 – 1384

Llibre d'obra 1374 – 1384 (despeses)

El darrer llibre d'obra, nº 6, correspon al període 1374 – 1384 per les despeses i 1374 – 1389 pels ingressos. A la portada amb pergamí apareix com a títol *Expense ab anno 1374 ad 1384*. Aquest llibre té la portada en molt mal estat ja que els folis que s'han col·locat al seu interior per fer aquesta més rígida s'han desenganxat de la portada i pràcticament estan solts. Les despeses comencen el 8 d'abril de 1374 ⁴⁵⁹ i finalitzen el 15 de novembre de 1384 ⁴⁶⁰.

El llibre té unes mides aproximades de 21,5 x 30 cm. Tot ell està confeccionat amb paper excepte la portada que es de pergamí. El llibre, pel que fa a les despeses, té en total de 94 pàgines. Aquest llibre està numerat amb números aràbics fets posteriorment com delata la tinta utilitzada. Gran part dels fulls utilitzats en la realització d'aquest llibre porten gravat una mena de compàs.

Encapçala aquest llibre a la part esquerra, diríem que amb lletra d'aquest segle XIV, "*Ascit principio Sancta Maria meo*" i més al centre "*Expense de anno LXX quarto supra millia*". A la part dreta i amb llapis apareix al revés el numero 283. La lletra cursiva d'aquest llibre, pel seu traç – bastardilla – és força diferent de les anteriors. Tornem a trobar notes al marge, inicialment, a les pàgines 1 recto i 1 verso del segle XIV però més endavant, a partir de la pàgina 4 verso, ja corresponen al segle XVII. Apareixen les sumes al final de cada pàgina però no així les sumes anuals ni mensuals de despeses. Cada cop que canvia l'any apareix un encapçalament amb aquest en números romans centrat a la part superior de cada pàgina.

La pàgina 7 verso està en blanc així com la 10 recto i verso. En la pàgina 11 apareixen els noms dels obrers nomenats per l'abat i el capítol de l'església de Sant Feliu: Francesc de Corts i Bonanat de Pont. Per tant, els obrers són dos: un canonge i

---

⁴⁵⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 1.

⁴⁶⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 93v.

un beneficiat, aquest darrer portava els comptes. Sembla ser que el secretari seria en Francesc Corona ja que en el seu nomenament es diu: “ ... *dominis abbas et sumum capitulum fecerunt et ordinarunt operarios operis ecclesie predicte Sancti Felicis venerabilem Bonanatum de Ponte canonicus et me Francischum Curssu benefficiatum* ... “⁴⁶¹. Aquest *me* indicaria que és Francesc de Corts el que escriu.

En aquest llibre, igual que en el de despeses de 1355 – 1365, en el foli 14 verso apareix el dibuix d'un pany de porta que es va fer amb motiu de l'arribada de hosts estrangeres. De tant en tant apareixen entrades, que pel tipus de lletra, no corresponen a l'obrer com per exemple: “*Yo bartholomeus Riboti retgonas abere predictas nonaginta solidi et in dicte manu meo subscribo*”⁴⁶². Normalment en aquestes entrades apareix un senyal per identificar-les o comencen amb la paraula *Ego* o *Yo*.

A partir de l'any 1379 sembla que es produeixi un relleu en l'escrivà que passa a ser Bonanat de Pont. Aquest canvi queda palès pel tipus de lletra més gran i arrodonida i per l'encapçalament al començament d'aquest any on es fa esment de la tria d'en Bonanat de Pont per aquest càrrec⁴⁶³. No sabem el nom del procurador però podria ser en Nicolau Canet que sembla tenir el càrrec l'any 1380⁴⁶⁴. A partir de la intervenció d'aquest obrer s'observa una sistematització del llibre d'obra amb l'ordenació de les despeses per conceptes. Això no passa des de bon començament sinó que s'observa a mida que avancen les seves notacions. S'agrupen els conceptes en l'ordre que segueix: primer el salari dels mestres, on s'inclouen els pedrers, manobres, traginers i altres oficis “*menors*”⁴⁶⁵, eines i finalment material, generalment calç. Tot i aquesta sistematització de les despeses moltes vegades les informacions són lacòniques ja que només s'especifica l'oficial i el que cobra sense cap més aclariment.

---

⁴⁶¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 11.

⁴⁶² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 16.

⁴⁶³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 32.

⁴⁶⁴ “ *Yo Nicholau Canet clericus et procurador dels aniversaris de la dita esgleya confes et regonech haver rasebuts he ministrades les dites XXIX lliures et VI sous et I diner et maya axi com demont es contengut et an testimoni de veritat fas he aquest albaran escrit de ma man et fey.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 48.

⁴⁶⁵ Es tractaria dels fusters, ferrers i altres oficis que no intervenen de forma continuada en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona.

El foli 45 recto i verso torna a estar en blanc i a partir del foli 46 torna a canviar el tipus de lletra. Francesc de Corts torna a ser el secretari de l'obra ja a l'any 1380 ⁴⁶⁶. La sistematització de Pont la continuarà Francesc de Corts en aquesta curta etapa al davant de l'escrivania.

Els fulls 82 verso i 83 recto i verso es troben en blanc. En el foli 84 torna a aparèixer com a obrer en Bonanat de Pont en l'any de 1383 on les despeses comencen en el mes de maig. Al final del llibre apareix la suma total de les despeses del llibre però des de l'any 1383 fins el 1384. A la darrera pàgina d'aquest llibre trobem a baix de tot una nota que ens explica que les notacions d'aquesta pàgina no són correctes ja que corresponen als ingressos i apareixen en aquest llibre. A l'interior del llibre trobem fulls solts, de diferents mides, col·locats entre les pàgines de forma aleatòria.

Llibre d'obra 1374 – 1389 (ingressos)

Si girem el llibre trobarem la portada corresponent als ingressos. En aquesta apareix el següent encapçalament: “ *nº 6. Libre de la o(bra) receptes et expense usque (...)* ”. La coberta és en pergamí i a la contraportada igual que passa en aquest mateix llibre trobem papers solts que es troben en força mal estat. Tot aquest llibre d'obra es troba en relatiu mal estat ja que, a més de les portades que ja hem comentat que estan molt malmeses, trobem algunes pàgines no relligades degut a que el lloc del llibre s'ha desenganxat de les pàgines. El llibre té a les portades per poder-lo tancar un cordill i un botó, aquest darrer ha desaparegut. El ingressos comencen el 8 d'abril de 1374 ⁴⁶⁷ i finalitzen el dia 31 de maig de 1389 ⁴⁶⁸. Com veiem s'han agrupat en un mateix llibre despeses i ingressos que corresponent a períodes cronològics diferents tot i que trobem una franja cronològica, 1374 – 1384, on tenim tant ingressos com despeses.

---

⁴⁶⁶ “ *Despeses fetes per mi Fferrer Corona obrer de la obra de Sen Feliu de Gerona et VI dies de iuyn del ayn de MCCCLXXX ença* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 46. Es troba encapçalant aquesta pàgina a la part de dalt i centrat.

⁴⁶⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. I.

⁴⁶⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. LXVIII v.

El llibre d'ingressos té unes mides aproximades de 21,5 x 30 cm. Tot ell està confeccionat amb paper excepte la coberta que és de pergamí. El llibre, pel que fa als ingressos, té en total de 75 pàgines. Com succeeix en el de despeses, gran part dels fulls utilitzats en la confecció d'aquest llibre porten gravat una mena de compàs.

L'encapçalament de la primera pàgina és similar al de les despeses ja que trobem "*Adscit principio Sancta Maria meo*" i tot seguit "*Recepte d'anno M^oCCCLXX^o quarto*". En aquest cas el llibre d'ingressos està numerat amb xifres romanes però la lletra sembla que no correspon al segle XIV sinó que és posterior. En notes al marge trobem indicacions que ens diuen per quin concepte són els ingressos i en aquest cas, majoritàriament i sobretot al començament del llibre, corresponen al segle XIV. Trobem la suma dels ingressos al final de cada pàgina però no al final de cada any. Només trobem aquesta suma al final de l'any quan es produeix un canvi en l'escrivà i en els procuradors encarregats de dur a terme la comptabilitat durant el període corresponent.

El full VII recto i verso es troba en blanc i a partir del foli VIII, any 1375, se'ns indica que els obrers de Sant Feliu seran Bonanat de Pont i Francesc de Corts. Segurament, Francesc de Corts seria el secretari i Bonanat de Pont l'obrer. No tenim constància dels procuradors o oïdors de l'any 1374. A partir del 17 de març de l'any 1379 l'escrivà passa a ser Bonanat de Pont⁴⁶⁹. Aquest fet es pot apreciar molt bé en el llibre ja que la lletra és més arrodonida. Pont faria d'escrivà només un any ja que sembla ser que el 6 de juny de 1380 es produeix un nou canvi en l'escrivà que tornaria a ser Francesc de Corts⁴⁷⁰. El dia 11 d'abril de l'any 1383 tornem a tenir un canvi d'escrivà regint l'obra, novament, Bonanat de Pont⁴⁷¹. Bonanat de Pont serà l'escrivà fins l'any 1389 i haurà de retre comptes davant els procuradors o oïdors Bartomeu Ribot i Arnau Sitjar l'any 1386⁴⁷² i davant Nicolau i Bartomeu Ribot l'any 1389⁴⁷³.

---

⁴⁶⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. XXVI.

⁴⁷⁰ No queda constància escrita d'aquest fet en el llibre d'ingressos però el canvi en la grafia ens fa versemblant aquest relleu de l'escrivà. Vegeu ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. XXXI.

⁴⁷¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. XXXXIII.

⁴⁷² ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. LXIII.

⁴⁷³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. LXVIIIv.

En aquest llibre d'ingressos es passa de la pàgina XX a la XXII. Podria ser que la pàgina XXI hagués estat arrencada o, cosa menys probable, que l'obrer s'equivoques al anotar-la. La pàgina LVII té el recto i el verso en blanc. En la pàgina LXX recto trobem el nom dels acaptadors de fora ciutat, en la pàgina LXX verso trobem les pensions anuals que ingressava l'obra de Sant Feliu i a la pàgina LXXI comencen un seguit de deutes, difícils de resseguir, però que sembla que arriben fins el final del llibre a la pàgina LXXV ⁴⁷⁴.

De tant en tant, en menys quantitat que en el llibre de despeses trobem fulls solts de diferents mides.

3.3. ELS ESCRIVANS I ELS REGISTRES COMPTABLES

3.3.1. INTRODUCCIÓ

No tots els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona segueixen una mateixa estructuració com ja hem pogut veure en el capítol precedent. El que si hem pogut apreciar, segurament fruit de l'experiència acumulada pels escrivans, és que cada cop els llibres d'obra estan més payoutats ⁴⁷⁵. En aquest sentit, no podem deixar de banda, el paper d'alguns obrers que deixaran l'empremta a seguir pels seus successors.

Hem de ressaltar que en els llibres d'obra apareix mencionat l'obrer que fa les tasques d'escrivà però en comptades ocasions apareix citat el nom del segon obrer nomenat pel capítol de l'església de Sant Feliu de Girona. Com a segon obrer tenim documentat, com veurem més endavant, a Bonanat de Pont i a Francesc de Corts els quals sembla ser que s'intercanviaran el seu càrrec a finals dels anys setanta i durant els anys vuitanta del segle XIV. Els escrivans es solien anomenar durant el mes d'abril

---

⁴⁷⁴ “ *Item aquel die matex (20 de novembre de 1386) fo provehit al discret en Bernardo ça Roque de la pebordrie de Tordere que yo tenie deu a le obre L sous* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. LXXV.

⁴⁷⁵ El mateix succeeix als llibres d'obra d'aquest segle de la Catedral de Mallorca. Vegeu DOMENGE, J. *L'obra de la Seu ...*, op.cit. p.56.

o el mes de maig de cada any, coincidint amb els capitols pasquals, tancant-se l'exercici anual en aquestes dates.

També hem de dir, que en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona que corresponen a les despeses, moltes vegades no es l'escrivà el que fa l'anotació sinó una altra persona per què quedi constància del seu ingrés. Trobem molts exemples d'aquest fet per la qual cosa només citarem un cas: “ *Ego Arnaldo Citgarii clerico et procurator anniversariorum ecclesie Sancti Felicis Gerunde recognoscho vobis discreto Francischo Curssu quem solvistis michi pro aniversario domini Dalmacii Corone canonicui et prepositi dicte ecclesie quondam quod fit XII die mensis infrascripti acti en XVI die mensis ianuarii anni LXX decani ... XII s. VI d.* “⁴⁷⁶. Aquests rebuts per una mà diferent de la de l'escrivà sempre van encapçalats pel mot *Ego* o *jo*.

3.3.2. BERENGUER FERRER

Berenguer Ferrer és el primer secretari – el secretari no és més que l'obrer encarregat d'anotar els registres comptables – que trobem documentat en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquest serà l'encarregat de dur el llibre de despeses de l'any 1349, amb alguna despesa de 1348, i el llibre d'ingressos de l'any 1351 al 1352.

En el llibre de despeses de l'any 1349 consta que l'escrivà és en Berenguer Ferrer⁴⁷⁷. Aquest llibre conté despeses encara que molt poques des de març de 1348. S'especifica que l'escrivà cobrarà anualment pel seu treball 6 lliures o sigui 120 sous. En el llibre de despeses aquest obrer no ordenarà les despeses per grups de conceptes però el que si farà serà la suma de les despeses setmanals, la suma de les despeses a cada pàgina, les sumes mensuals i de tant en tant apareixen sumes totals. Al final del llibre de despeses apareix el nom de l'oïdor o procurador encarregat de

---

⁴⁷⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.27.

⁴⁷⁷ “ *Item yo Berengario Ferrer (canonico e preposito de) Sent Feliu de Gerone comense de despendre per la obre de Sent Faliu axi com a obrer de la dite sgleye primer die de març de l.ayn de MCCCXLVIII* ” ADG. Obra, 1349 (despeses) f.2.

comprovar o aprovar els comptes. Aquest procés el realitzarà davant el capítol encapçalat per l'abat ⁴⁷⁸.

Al final d'aquest primer llibre de despeses apareixen un seguit de conceptes que pensem que corresponen als ingressos d'aquest mateix període. Aquests ingressos corresponen als arrendaments de la pabordia de maig. Concretament apareixen els pobles de Sant Gregori, Celrà, Campdorà, Olivars, Ultramort, La Pera, Juia, Fornells i el terç del ferial de Girona ⁴⁷⁹. A continuació apareixen un seguit d'ingressos que correspondrien a l'altar de Sant Miquel, el situat sota el campanar, de l'any 1394 i els censos del poble de Riudellots de la Creu, que pensem que apareixen en aquest llibre per un error en el moment de recuperar-ho i enquadrar-ho ⁴⁸⁰.

El llibre de despeses de l'any 1351 també queda sota la responsabilitat de l'escrivà Berenguer Ferrer. Observem la notació: "*Libre de despese de le obre que començe primer die de abril de layn de MCCCLI cor tot quant avie despes per le dite obre entro aquest die he retut conte io dit Berengario Ferrer clege e an me fete fin*" ⁴⁸¹. En aquest llibre de despeses no observem cap tipus de classificació per grups de despeses i l'únic que fa l'obrer es anar entrant les despeses per ordre cronològic. Berenguer Ferrer el que si farà es anotar les sumes al final de cada pàgina però al final del llibre no apareix la suma total de les despeses d'aquest any.

En el llibre d'ingressos de 1351 a 1252, Berenguer Ferrer ordenarà els ingressos tenint en compte els següents grups: fruits dels beneficis, bací de Sant Feliu, bací de la Seu, bací del Mercadal, quest fora ciutat i altres deixes. En el quest fora ciutat ens especifica les diferents zones on s'acapta i els responsables d'acaptar com ja veurem més detalladament en propers capítols. Aquest ordre ens fa tenir una idea molt clara

---

⁴⁷⁸ "*Item de volentat del seyor abat et de tot le capitol de Sent Feliu de Gerone reti conte io Berengario Ferrer al seyor en G. Cavaler de tot quant avie resebut ne despes de le obre axi com a obrer de quele entrò al primer die de janer de layn de MCCCXLIX lo qual conte fo afinat et fo fete a mi dit Berengario Ferrer fiu general del dit seyor abat et capitol entro aquel die segons que apar per carte fete en poder den R. Sabrugere XV libras february de layn demont scrit*" ADG. Obra, 1349 (despeses) f.12

⁴⁷⁹ ADG. Obra, 1349 (despeses) s/f.

⁴⁸⁰ ADG. Obra, 1349 (despeses) s/f. El ingressos per deutes de l'altar de Sant Miquel ascendeixen a 22 lliures 1 sou i 4 diners i per censos de Riudellots de la Creu a 9 lliures 14 sous 6 diners.

⁴⁸¹ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2.

del conjunt d'ingressos pels diferents conceptes i alhora resulta molt fàcil fer un recompte de totes les quantitats ingressades i agrupar-les. Trobem una referència de la que es pot deduir que el segon obrer l'any 1351 era Guillem Cavaler ⁴⁸².

Per tant podem afirmar que Berenguer Ferrer va ostentar el càrrec de secretari a l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona, almenys, des de l'any 1349 a finals de 1352. No sabem qui seria l'escrivà entre 1352 i 1355 ja que no s'han conservat els registres comptables.

3.3.3. DALMAU CORONA

Dalmau Corona prengé el relleu de Berenguer Ferrer com a escrivà l'any 1355. Aquest nou encarregat de dur els registres comptables conservarà el càrrec fins a la seva mort. Aquest nou escrivà fou l'encarregat de realitzar els següents llibres d'obra: ingressos 1355 – 1365, ingressos 1356 – 1360, despeses 1355 – 1365, ingressos 1365 – 1391. Dalmau Corona portà el registre del ingressos d'aquest darrer llibre que van de 1365 a 1370 -,

El llibre d'ingressos corresponent a 1356 – 1360 conté els ingressos al bací de la catedral des de juliol de 1356 fins a desembre de 1360. Aquests ingressos, Dalmau Corona, els agrupa per setmanes i per trimestres. Aquests ingressos apareixen novament en el llibre d'ingressos de 1355 a 1365 com hem pogut comprovar. Al final de cada pàgina apareix la suma del total acaptat i l'escrivà que dona fe. Junt amb Dalmau Corona apareix en Berenguer Rigau com a baciner ⁴⁸³. Tenim constància, per

---

⁴⁸² " Item fiu fer le carte quan en G. Cavaler here obrer. La qual senporta a Valencie per damanar so que hes degut a le obre de la qual carte pege an Iacme Conte ... VI s. " ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2.

⁴⁸³ " *Ego Dalmacius Corone canonicus et operarius Sancti Felices Gerunde veni ad conpotum cum Berengario Rigaldi de omnibus receptis fecis per domini Berengarii de bacino a prima dominica mensis octobris anni MCCCLVI usque ad primum diem januarii exclusive sequente. Et receperat pertinentes dicto operi quarta parte deducta pro ipse quetias centum et quindicem solidi et I denarius quas quodam CXV solidi et unum denarius solvit michi numerando XI die januarii anni MCCCLVII ideo het scribo et sigillum meum hct ap pono. It funter plus quas recepi II solidi "* ADG. Obra, 1356 – 1360 (ingressos), f.1v.

aquest mateix llibre d'obra que en Berenguer Rigau cobrava una quart part del que es recaptava.

En el llibre d'ingressos de l'any 1355 al 1365 Dalmau Corona, canonge i paborde de Tordera, anota els ingressos de forma cronològica. A partir d'aquests moments tots els escriptors que trobarem cobraran pel seu treball 100 sous. Abans de fer això trobem unes pàgines on apareixen les deutes de l'obra així com el *memoriale de claustris huius ecclesie*. Això fa que no es pugui establir una sistematització dels ingressos fent difícil un recompte d'aquests. El que si farà en Dalmau Corona serà anotar la suma dels ingressos al final de cada pàgina i de tant en tant realitzar una suma total. La suma total no apareix sempre en el mateix moment sinó que el secretari la fa quan li sembla. Ens trobem que a vegades fa la suma dels ingressos de quatre folis i la suma total d'ingressos, a vegades la fa de cinc o de dos seguida de la suma total, o sigui de forma aleatòria.

Dalmau Corona també registrarà els ingressos en el llibre d'obra de 1365 a 1391. Recordem que els ingressos en aquest llibre van de 1365 a 1370 ja que dins el mateix llibre trobem despeses de l'any 1385 al 1391. Com la majoria dels registres comptables comença de forma atípica ja que apareix una primera pàgina amb els beneficiats i un seguit de deutes o pensions. Dalmau Corona segueix el mateix sistema alhora d'anotar els ingressos, l'ordre cronològic sense agrupar-los per conceptes. Només trobem un seguit d'ingressos pel mateix concepte quan té lloc el sínode anual, on les diferents esglésies aporten un seguit d'ingressos, procedents dels bacins. Continua realitzant la suma al final de cada pàgina i de tant en tant va sumant un seguit d'ingressos i els compara amb les despeses per tenir un balanç de la gestió de l'Obra ⁴⁸⁴.

---

⁴⁸⁴ " *Summa pagene CCCXXVII s. X d. m.*

Summa maior omnium receptorum factarum ab VIII die madii anni MCCCLXVIII usque ad VII die madii anni MCCCLXIX inclusis MMCCXCIII s. et IX d. quos sunt hebamus tornare et CV l. hictis pro anniversario A. de Mansso et aliis cuibus inclusis novem milia DCCXLV s. IX d.

Et sunt expensse facte infra dictus temporibus VIII^a milia DCCCLXXIX s. VII d. m.

Et sunt habebat refundere et tornare DCCCLXVI s. I d. m. " ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XIII.

En aquest llibre d'obres apareixen com a oïdors o procuradors en Bartomeu Ribot, Arnau Busquets i Bernat Cassà. Els trobem en els anys 1366 a 1368 i del 1368 a 1369. En el primer període tots tres fan d'oïdors mentre que en el segon desapareix en Bernat Cassà⁴⁸⁵.

Dalmau Corona fou l'encarregat d'enregistrar les despeses de l'any 1355 a 1365. En aquest llibre de despeses es cita l'anterior obrer de l'Obra de Sant Feliu dient: "*Et primo solvi venerabili G. Cavalerii alium operario dicte ecclesie cum quod veni ad finale comptum de omnibus per ipsam hucusque ad ministratis racione dicti operis et erant sibi restituendi cuibus computatis. Quos sibi solvi non solvi eos sibi ad huc*"⁴⁸⁶. En aquest llibre s'anotà el sou de l'obrer, només el de l'escrivà, per una quantitat de 100 sous⁴⁸⁷. Aquest salari es mantingué fix fins l'any 1391 quan finalitzen els registres comptables. Del salari que percep l'altre obrer no tenim gaires dades ja que els llibres d'Obra moltes vegades no mencionen aquesta segona figura. Un dels pocs referents respecte al que percep Guillem Cavaller, obrer anterior a Dalmau corona, ens diu: "*Item solvi venerabili Guillermo Cavalerii canonico dicte ecclesie et olim operario eiusdem qui sibi erant restituendis quas plus expenderat quam recepisset pro_ et racione dicti operis. Et heum eius albaranum ... LXXXV s. Id.*"⁴⁸⁸. Pensem que més que del sou es tracta d'uns comptes pendents que té l'Obra amb aquest obrer.

---

⁴⁸⁵ "*Memoria sit omnibus quem ego Dalmacius Corone ut operarius ecclesie Gerunde nomine capituli dicte ecclesie. Reddidi comptum VIII die madii anni MCCCLXVIII de cuibus per meum racione dicti operis in recipiendo et solvendo a XXIII die iulii anni MCCCLX sexti circa et usque ad dictarum VIII diem madii anni MCCCLXVIII administratis. Et cuibus computatis habeba tornare inclusa provititate quam tornare habebatus predicta XXIII die iulii – MMCCXCIII solidi IX denarii – Ut ista latius aproperone in isto libro et in diffinitione michi inde fecam dicta die per veneri Bertholomeus Riboti, Bernardus Caciani et A. de Busquetis canonicos et auditores comptorum – in posse discreti Iohanis de Farem cooperte notarii Gerunde*" i "*Memoria de omnibus que ego Dalmacius Corone habui et recepi racione operis ecclesie Sancti Felicis Gerunde a VII die madii anni MCCCLXIX circa in qua die comptum de tempore hict. Reddidi vener et discretis domini Bertholomeus Riboti et Berengarius de Busquetis dicte ecclesie canonicis clericis ad habet per capitulum. Et inde en instrumentus in posse Pitroris notario Gerunde*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.IXv i XIIIv.

⁴⁸⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.I.

⁴⁸⁷ "*Item solvi et pono in datis pro labore mea pro anno presenti videlicet de aprilis anni MCCCLVI usque ad aprile anni MCCCLVII ... C s.*" ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.III.

⁴⁸⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.IIv.

Dalmau Corona en aquest llibre de despeses establirà les pautes que posteriorment seguiran els altres escrivans que s'encarregaran del registre en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquest obrer encapçalarà les pàgines fent referència al concepte del registre comptable, en aquest cas *soluta* – pagaments – i fixarà també un encapçalament per distingir les feines que es realitzen en cada moment en l'església de Sant Feliu. Per exemple trobem: *reperationem teblatem ecclesie Sancti Felicis, expense fecum pro libris legendariis sive in lectionariis sanctorialis. Hic incipiunt expense fecem racione claustrorum de novo inceptorum in ecclesia Sancti Felicis, de columpnis dicto Plana, de filades dels arquars A. Sancii, de operis turris sobre la sapistia*. També fixarà l'any al començament de cadascun d'ells, normalment agafant com a referència l'any de la Nativitat i no el primer de gener, i fixarà – ja ho feia en Berenguer ferrer – les sumes al final de cada pàgina i sumes totals al acumular un nombre determinat de pàgines això si no sempre el mateix, o al finalitzar uns determinats treballs de construcció a l'església ⁴⁸⁹. Anotarà com a encapçalament de les despeses la setmana en la qual es paga, en el marge esquerra del llibre d'obra, tenint en compte la data d'inici dels diferents treballs o simplement citant el dia en que es paga i el nombre de dies treballats per l'operari en cadascuna de les setmanes, començant sempre pel pagament dels salaris dels obrers, encapçalats pels mestres – mestre d'obres, mestre pedrer o mestre fuster – i a continuació el pagament dels materials i eines i, finalment, altres despeses que pugui generar l'Obra.

En aquest llibre de despeses només trobem els procuradors o oïdors al final del llibre quan en Dalmau Corona passa comptes de la seva gestió. Això succeeix el “ *Die sabbati X die madii et diebus hictis anno nativitate domini MCCCLXV computavi ego Dalmacius Corone cum veni capitulo ecclesie sancti felicis et spanliter cum vener Berthomeu Riboti et Bernat Cacianii caritas de omnibus per sunt ivem operis datis et soluris a prima die aprilis anni MCCCLXI usque ad istam diem et gratia de receptis ut in alia poste libri continetur. Et omnibus computatis ut hit supra in XXII foliis proxime precedentibus continetur expenderant et solverant infra doni ipsus niem dicti operis in aniverssario octo milia CCCLXXXV s. IIII d. m.* “⁴⁹⁰.

⁴⁸⁹ " *Summa maior omnium solutorum de XVI pagenis proxime precedentibus usque hic ... MMMCCLXXXIII s.* " ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.X.

⁴⁹⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.LIIIv.

Són de destacar els dibuixos que apareixen en aquest llibre de despeses. No sabem si aquests dibuixos, és molt possible que sigui així, són de mà d'en Dalmau Corona. Aquests apareixen quan es realitzen obres de fortificació en l'església de Sant Feliu de Girona tot i que més endavant també trobarem dibuixos de portals de l'església.

Pel que fa al llibre d'obra de les despeses de l'any 1365 al 1370 continuem trobant a Dalmau Corona com a escrivà. Al començament del llibre, i en el foli nou, apareixen citats els procuradors i oïdors, que són els mateixos que trobem al final del darrer llibre de despeses citat en la nota a peu de pàgina número 491, en Bartomeu Ribot i en Bernat Cassà ⁴⁹¹. Aquest escrivà mantindrà el mateix criteri triat per la realització de l'anterior llibre de despeses mantenint així una uniformitat en el seus registres comptables. Es a dir: pagaments setmanals cada dissabte, apareixent en el llibre d'obra la data d'aquest dia, ordenació de les despeses començant pels salaris i acabant per materials, eines i altres dispendis, suma de les despeses de cada pàgina, suma parcial al final d'un determinat, no sempre els mateixos, nombre de folis.

La sistematització abans mencionada s'accentua quan s'inicien les obres per construir el campanar el mes de juliol de 1368. A partir d'aquests moments, només ho fa pel campanar, apareixen totes les setmanes de treball numerades de la primera fins la darrera setmana treballada, apareixent els treballadors agrupats per oficis al marge esquerra del foli: mestres, manobres, *fembres* o dones ⁴⁹², altres oficis, eines i materials i finalment el transport. A més descriu perfectament, quins treballs s'estan realitzant en cada moment mitjançant rúbriques a l'inici de les despeses o dins la mateixa definició de la despesa. Al finalitzar els treballs en el campanar Dalmau Corona fa un balanç comptable, que agafa del 8 de maig de 1368 al 7 de maig de 1369, per veure la repercussió de les despeses vers els ingressos i així poder establir la salut comptable de l'Obra.

---

⁴⁹¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), ff.I i IXv . S'ha d'anar en compte ja que en aquest llibre trobem també numerades les primeres pàgines, fins a la IIIv, que corresponen a deutes de *questors*, *deixes*, *annates* cambis, etc., i tot seguit comencen les despeses novament per la pàgina I. En aquest el darrer foli a més de Bartomeu Ribot i Bernat Cassà sembla que apareix un tercer procurador de cognom Busquets.

⁴⁹² “ *La setmana de sus dita hi foren aquestas donas per tirar terra et pedres* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXv.

Sabem que a començament del mes d'octubre de 1370 Dalmau Corona és mort ja que “ *Item solvius prima die octobris Bertholomeus Riboti et Ffrancisco Cursu manumissores dicti domini Dalmacii Corone quondam operarii predicti de voluntate Berengarii Fferrari tunc operarii dicte ecclesie de deriis operis qui erant penes nos racione manumissorie Petro de Cumba magistro operis predicti in solutum decem iornalium circa et unus terçie anni sibi debitorum ut in presenti libro clarius contine octo florenos valent ... LXXXVIII s.* ”⁴⁹³.

Per tant trobarem a Dalmau Corona de forma ininterrompuda, com a escrivà de l'Obra, des de l'any 1355 a l'any 1370, encarregant-se de sistematitzar els registres comptables i així donar la màxima informació sobre els ingressos i, sobretot, les despeses generades per l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona.

3.3.4. FRANCESC DE CORTS

L'escrivà Francesc de Corts es féu càrrec dels registres comptables en el llibre d'ingressos de l'any 1374 al 1389. Aquest escrivà no es farà càrrec d'aquest llibre d'obra durant tot aquest període sinó que serà substituït per Bonanat de Pont de l'any 1379 al 1380 i a partir de l'any 1383. En aquest llibre d'obra s'anota el nom dels dos obrers de l'església de Sant Feliu de Girona l'any 1375. Veiem-ho: “ *Die sabbati quinta die madii anno millio CCCLXX quinto dominis abbas cum suo capitulo crearunt et ordinarunt operarios operis ecclesie Sancti Felices Gerunde venerabiles Bonanatum de Ponte canonicus et Ffrancischum Cursu beneficiatum eiusdem ecclesie pro ut constat instrumento inde confecito in posse discreti P. de Ponte notarii dictis dit anno unde recepte fecemront dicti operas* ”⁴⁹⁴.

En el llibre d'obra de despeses de l'any 1374 al 1384 apareixen citats el 5 de maig de 1375 com a obrers en Francesc de Corts i en Bonanat de Pont⁴⁹⁵. Tot i que de l'any 1374 no apareixen notícies sobre el secretari de l'Obra de l'església de Sant Feliu

⁴⁹³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLVIIIv.

⁴⁹⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.VIII.

⁴⁹⁵ “ *Die sabbati V^a die madii anno millie CCCLXXV^o dominis abbas et sumum capitulum fecerunt et ordanarunt operarios operis ecclesie predicte Sancti Felicis venerabilem Bonanatum de Ponte canonicum et me Francischum Cursu beneficiatum eiusdem ecclesie constat instrumento confecto dictis die et anno in pose discreti Petri de Ponte notarii Gerunde. Et inde secuntur ex peuse facte expense fecem racione operis per mihime dictum Ffrancischum* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.11.

de Girona, es versemblant que es tracti també d'en Francesc de Corts ja que aquest comptabilitzava els ingressos l'any 1374.

Malgrat les notacions realitzades establertes per Dalmau Corona, aquest nou secretari no les té en compte a l'hora de reflectir sobre el paper les despeses. Francesc de Corts no agruparà les despeses per setmanes malgrat aparèixer al marge esquerra notacions que ens ajuden a situar les despeses. De totes maneres hem de dir que moltes d'aquestes notes al marge no es corresponen amb la grafia de l'escrivà i poden ser molt bé un afegit a posteriori (a partir segle XVI pel tipus de lletra). També prescindi de les sumes setmanals i l'únic que mantindrà són les sumes al final de cadascuna de les pàgines.

El 12 d'abril de 1379, tal com succeeix amb el llibre d'ingressos, Francesc de Corts fou substituït com a escrivà per en Bonanat de Pont. Aquest nou escrivà només es mantingué en el càrrec durant un any ja que novament pren el relleu en Francesc Corona en el mes de juny de 1380. Aquest romandra en aquest càrrec fins el maig de 1383 on pren novament el seu relleu en Bonanat de Pont.

Per tant en Francesc de Corts serà el secretari de l'obra en els següents períodes: 1374 – 1379 i 1380 – 1383. Aquest escrivà prescindi, com ja hem vist anteriorment, del mètode seguit per en Dalmau Corona la qual cosa farà que, sobretot en les despeses, sigui difícil resseguir-les degut a la inexistència d'un reagrupament d'aquestes ⁴⁹⁶.

3.3.5. BONANAT DE PONT

En el mes de març de l'any 1379, Bonanat de Pont serà l'encarregat d'anotar els comptes, en substitució de Francesc de Corts, per continuar el llibre d'ingressos de l'any 1374 a 1389 ⁴⁹⁷. El canvi d'escrivà es pot observar perfectament, ja que a partir del foli XXVI s'observa un canvi substancial en el tipus de lletra trobant una grafia molt

---

⁴⁹⁶ Recordem que prescindeix dels pagaments setmanals i de l'agrupament dels salaris dels treballadors per separar-los de la resta de despeses.

⁴⁹⁷ " *In nomine domini amen anno a nativitatis domini M^oCCCLXXIX^o et die XVII mensis marcii. Ego Bonanatus de Ponte canonicus et prepositus de Torderia in ecclesia Sancti Felicis incepti regere et procurare opus dicte ecclesie et per ordinem secunt recepte per me fecem* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.VIII.

més arrodonida que la del seu predecessor. Tot i el canvi d'escrivà a la meitat de la realització d'aquest llibre no trobem canvis significatius pel que fa alhora d'anotar els ingressos. En el mes de juny de l'any 1380 apareix un canvi de secretari ja que “*Dimarts a VI de iuyn del ayn de MCCCLXXX començe a regir la obra desus dita e fo feta carta per lo capitoll los dits die e ayn en poder den P. Pinos notari de Gerona*” i tot seguit “*E primerament rehebi del honrat en Bonanat Despont canonge e pebordre de l'esgleya de Sent Feliu de Gerona las quals havia a tornar a la dita obra qui li sobrarem que havie auts rehebuts que no havia despes axi com apar en la carta de la fin a ell feta del regiment de la dita obra la qual pres en Pinos notari ... DCXXIII s. III d.*”⁴⁹⁸. Sabem pel llibre de despeses de 1374 a 1374 que l'escrivà que substitueix a Bonanat Pont és en Francesc de Corts.

Tenim perfectament documentat el període en que es fa càrrec dels registres comptables en Bonanat de Pont ja que apareixen perfectament determinades les dates del seu nomenament – en el llibre d'ingressos de 1374 a 1379 – i els períodes durant els quals es compromet a regir l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona⁴⁹⁹.

Durant els anys vuitanta del segle XIV, quan Bonanat de Pont es escrivà de l'Obra, trobem citats com a oïdors o procuradors a Bartomeu i Nicolau Ribot i a Arnau Sitjar. Els dos primers s'encarreguen de donar el vist-i-plau a les comptes del període que va del 16 de maig de 1386 al 31 de maig de 1389⁵⁰⁰ mentre que Bartomeu Ribot i Arnau Sitjar passen comptes del període de 11 d'abril de 1383 a 16 de maig de 1386, com es pot observar en la nota a peu de pàgina número 500.

⁴⁹⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXI.

⁴⁹⁹ “*L.ayn de MCCCLXXXVI a XVI del mes de mag yo Bonenat del Pont canonge e obrer de Sent Feliu de Gerone reti compte en poder dels honrats senyors en Berthomeu Ribot canonge e pebordre de iuyn e den Arnau Citgar capelan de la dite esgleya de tot ço que yo avie rehabit e despes per rahon de la obre de la dite esgleya del XI die del mes de abril del ayn de MCCCLXXXIII estro al die demont dit axi con apar desus al libre present escrit de man del dit senyor capelan e en laltre libre en que son escrites partide de les messions per mi fetes. E monten mes les messions que les rehabitades le qual quantitat deg yo cobrar ... CXXVII l. VII s. I d. e m.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LVIII.

⁵⁰⁰ “*Es ver et çert que lo dimarts de pascha en lo qual die es acostumat de tenir capitol general fo comenat per oyr los comtes de mo(n)senyor en Bonenat des Pont de le obre als honrats micer Nicolau e en Bartomeu Ribot mayor de dies canonges de le dite esgleye et apar per son comte dat et scrit de se man de XVI de mag del ayn MCCCLXXXVI fins lo derer die de mag de LXXXIX monten les resebudes axi com apar en lo present temps ... CCCLXXXIII l. VI s. X (d.) m.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LVIIIv.

Bonanat de Pont tanca aquest llibre d'obra pel que fa als ingressos citant les persones que tenien el privilegi d'acceptar i fent referència a un seguit de deutes a l'Obra de Sant Feliu per diferents conceptes.

Bonanat de Pont també s'encarregarà de registrar les despeses incloses en el llibre d'ingressos de l'any 1365 a 1391 que comencen el gener de 1385. És el moment en que s'ha de fortificar el campanar per l'entrada de les companyies franceses a Catalunya. Cada cop que s'observa un canvi en les obres a realitzar a l'església o al campanar, sempre que aquestes siguin significatives, apareixen sota una rúbrica d'introducció ⁵⁰¹. Segueix el mateix sistema plantejat per Dalmau Corona alhora de comptabilitzar les despeses apareixent primer els sous dels diferents treballadors de l'obra i posteriorment les despeses per materials i altres conceptes. Totes les despeses s'agrupen per setmanes i es paguen el dissabte al vespre. Trobem la corresponent suma al final de cada pàgina i al finalitzar un any o un grup d'anys també efectua la suma total ⁵⁰².

El 16 d'abril de l'any 1386 revisen les comptes, en aquest cas les despeses, registrades per en Bonanat de Pont els procuradors Bartomeu Ribot i Arnau Sitjar. Si ens hi fixem aquests oïdors són els mateixos que donen el vist-i-plau a les comptes, en aquest cas ingressos, comptabilitzades pel mateix escrivà aquest mateix any. S'ha de destacar que en el llibre de despeses de l'any 1374 a 1384 no apareixen citats els procuradors de l'Obra la qual cosa es fa pensar que es tractaria dels mateixos que s'encarreguen de comprobar els ingressos.

Pont serà l'encarregat d'anotar en el llibre d'ingressos de 1365 a 1391 totes les despeses – recordem que apareixen barrejades amb els ingressos – fins l'any 1390 on

---

⁵⁰¹ Un exemple el trobem quan el 14 d'abril de 1388 es comença a treballar al campanar: "*A XIII del mes de abril l'ayn demont dit de MCCCLXXX e vuyt començe de obrar al cloquer e foren hi lo primer die IIIIe menobres axi com se seguex en laltre pagene seguen, e lo maestre en Comes per endreçar l'arguen e laltre bestiment ... fo pegat deval a VI de juyñ*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXIv.

⁵⁰² "*Summa maior de totes les despeses axi com apar per somes entrendas los libres so sabrem del ayn MCCCLXXXIII e LXXXIII e LXXXV e LXXXVI fins al die de vuy que comtavi del mes de may XVI dies del any present que comta LXXXVI ... DCLXVII ll. I s. IIII (d.)*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXIv.

Arnau Sitjar es anomenat escrivà ⁵⁰³. El curt període en que aquest treballa com a escrivà – abril 1390 a abril 1391 – i el fet de no aportar cap tipus de novetat en els registres comptables, fa que no creiem oportú dedicar-li un capítol en aquest treball.

Igual que succeeix en el llibre d'ingressos de 1374 a 1389, Bonanat de Pont es nomenat “ *In nomine domine amen secunter expense fecem per me Bonanatum de Ponte canonicum ecclesie Sancti Felicis et operarium ipsius ecclesie racione ipsius operis ut infra sequen quod opus fuit michi comissum pro capitulum ipsius ecclesie anno domini M°CCCLXXIX die XII mensis aprilis de qua concissione recepit cartam Petrus de Ponte notari Gerunde cum potestate subscrivendi* “ ⁵⁰⁴ escrivà per enregistrar les despeses de l'Obra. Aquest fet s'observa a simple vista ja que el tipus de lletra utilitzada en els registres comptables es molt diferent.

Bonanat de Pont, quan es reprenen les obres al campanar farà servir el mètode utilitzat per en Dalmau Corona per anotar les despeses. Les agruparà per setmanes, ajuntarà les despeses dels diferents col·lectius de treballadors que intervenen a l'obra, utilitzant a vegades una rúbrica com a encapçalament, ordenarà les despeses de la mà d'obra seguint l'ordre ja utilitzat per en Dalmau Corona: mestres, pedrers, manobres, dones, traginers i materials i eines. En el llibre de despeses de 1374 a 1384 trobem la substitució d'en Bonanat de Pont per en Francesc de Corts en el mes de juny de 1380 ⁵⁰⁵ fet que ens corroborarà el canvi que s'esmenta en aquesta mateixa data en el llibre d'ingressos tot i no especificar-se el nom del nou escrivà. Ara podem afirmar que Francesc de Corts substituirà a Bonanat de Pont.

Bonanat de Pont tornarà a exercir com a secretari l'any 1383: “ *Despeses fetas per mi Bonanat des Pont canonge e obrer de lesgleya de Sent Feliu e aço per raxon de la dita obre*“

⁵⁰³ “ *En nom de Deu sia yo Arnau Citgar canonge e capela de lesgleya de mossen Sent Feliu de Gerona comens assi en aquest present libre de scriture les messions e despeses per mi fetes axi com obrer per la raho de la obra de la dita sgleya axi com deval se continuen* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LIIIIv.

⁵⁰⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.32.

⁵⁰⁵ “ *Despeses fetes per mi Ffrancesc Corona obrer de la obra de Sen Feliu de Gerona et VI dies de iuyn del ayn de MCCCLXXX ença* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.46.

⁵⁰⁶. Com es costum en ell quan pren la responsabilitat d'anotar els registres comptables, segueix el mètode utilitzat per en Dalmau Corona.

Bonanat de Pont per tant serà el secretari de l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona en els següents períodes: 1379-1380 i 1383-1390.

4. CONCLUSIONS

Amb aquesta anàlisi de la historiografia sobre l'església de Sant Feliu de Girona als segles XVII - XIX, hem pogut observar un seguit de diferències significatives en el tractament de l'edifici objecte d'estudi. Aquestes diferències afecten tant als temes que han preocupat més als historiadors com a la forma de plasmar aquesta informació. Tot seguit intentarem, de forma breu, analitzar aquesta afirmació.

Com hem pogut veure al llarg d'aquesta primera part del nostre treball, els historiadors – eclesiàstics bàsicament – del segle XVII es preocupen moltíssim per intentar demostrar si l'església de Sant Feliu de Girona va ser la primera catedral gironina o només ho va ser durant la dominació sarraïna de la ciutat de Girona. Aquesta preocupació es tradueix en una discussió aferrissada entre Juan Gaspar Roig i Jalpí i Onofre Relles com hem pogut constatar. Quin era l'interés que tenia a l'època aquesta polèmica? Amb el que hem analitzat podem pensar que Roig i Jalpí havia de defensar, fos com fos, com a catedral originària de Girona l'actual perquè en la falsificació del *Llibre dels feyts d'armes de Catalunya* atribuït a Bernat Boades així s'afirmava. Hem de pensar que si ho hagués desmentit, s'estaria carregant tota la seva obra *Resumen Historial*, ja que constantment cita Boades. Una altra explicació podria ser que existís al segle XVII una lluita per la supremacia entre la catedral i l'església de Sant Feliu de Girona, fet del qual no tenim constància, i Roig es manifestés a favor de la catedral. Pensem que la primera raó és la més lògica. Tampoc hem de deixar de banda, l'interès manifest en els historiadors del segle XVII en l'exaltació de la història de determinades ciutats per enaltir-les.

Aquest interès monotemàtic, junt amb l'afició existent a l'època per les hagiografies, farà que aquests autors deixin una mica de banda – tractant-los de forma

---

⁵⁰⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.84.

molt abreujada sense entrar en grans detalls – els aspectes relacionats amb el mobiliari litúrgic. Recordem que cap dels tres autors analitzats parlen dels sarcòfags encastats als murs del presbiteri de l'església de Sant Feliu de Girona.

Durant el segle XVIII és produeix un canvi molt important en la historiografia europea, espanyola i catalana on apareixen el criticisme documental. Aquest canvi serà fonamental per a fixar una imatge de l'església de Sant Feliu de Girona – amb algunes mancances – que encara perdura fins als nostres dies. El canonge Dorca, serà l'encarregat, amb la seva obra *Notícias para la historia de los santos mártires de Gerona*, de fixar aquesta imatge. La seva obra, seguida per molts autors del segle XIX i citada en tots els estudis sobre l'església realitzats al segle XX, d'un gran rigor històric basat en la recerca arxivística, analitza un ventall d'aspectes relacionats amb l'església objecte d'aquest treball. No es qüestió de tornar-los a repetir, però si m'agradaria destacar que fixarà les dates del traspàs de Sant Feliu i Sant Narcís i recolzarà a Roig i Jalpí en la seva afirmació que la catedral primigènia és la seu actual. Aquest darrer fet no es estrany ja que ell era membre del capítol de la seu i en aquests moments, tal com descriu Montserrat Jiménez Sureda en el seu llibre sobre la catedral de Girona⁵⁰⁷, existia una lluita pel poder dins el si de l'església accentuada per l'intent de la monarquia d'introduir bisbes de fora del Principat. Una de les mancances que trobem en l'obra del canonge Dorca és que no parli de les fortificacions de l'església de Sant Feliu de Girona durant el segle XIV – molt importants per la història del temple –, fet que ens fa suposar que no devia tenir accés als llibres d'obra de l'església de Sant Feliu. L'altra mancança continua sent l'obviar l'existència dels sarcòfags encastats als murs del presbiteri de l'església.

En el segle XIX trobem figures molt importants dins el món historiogràfic que s'interessen per l'església de Sant Feliu de Girona. Podem dir, amb matisacions, que les obres de La Canal i Merino, de Piferrer i de Villanueva – que no aporta noves dades respecte als tres primers autors - acabaran d'esbrinar els secrets, que després del treball del canonge Dorca, quedaven sobre l'església de Sant Feliu. Els autors que vindran a continuació, amb contades excepcions, no faran res més que repetir les dades aportades per aquests.

---

⁵⁰⁷ JIMENEZ I SUREDA, Montserrat. *L'església Catalana sota la monarquia dels borbons: la catedral de Girona en el segle XVIII*. Biblioteca Abat Oliva. Girona, 1999.

Els continuadors agustins de l'*España Sagrada* del pare Flórez, els pares La Canal i Merino ja fan referència a tots els elements que configuren la imatge actual, amb petites variacions, de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquests autors ja parlaran de totes les fortificacions que va patir l'església de Sant Feliu durant l'agitat segle XIV, de la construcció del campanar del temple, de la construcció i enderrocament posterior del claustre gòtic ⁵⁰⁸ i de la construcció de la capella de Sant Narcís promoguda pel bisbe Lorenzana. Això ens fa pensar que van poder accedir a informació, com els llibres d'obra de l'església, que no estaven a l'abast del canonge Dorca. De totes formes en el mobiliari litúrgic trobem a faltar la referència a tots els sarcòfags – només cita els dos romans – encastats en els murs del presbiteri de l'església i una descripció més acurada del retaule de l'altar major i del cor. Aquests autors parlen per primera vegada de les làpides commemoratives existents a les portes sud del temple que indicarien l'existència d'un espai destinat a enterraments.

Piferrer ens descriura l'església de Sant Feliu, utilitzant un llenguatge romàntic, destacant la seva base bizantina, amb una planta amb creuer i absis – absis estrany ja que l'església té forma romànica però els finestrals són gòtics –, arcs de mig punt sobre grans pilars que connecten la nau central, amb volta gòtica, i les laterals. Aquest autor incorporarà a la gran quantitat de dades aportades pels continuadors agustins de l'*España Sagrada*, les referents a la façana construïda a començament del segle XVII. Aquest autor, igual que els anteriors, només menciona els dos sarcòfags romans encastats en el presbiteri de l'església de Sant Feliu de Girona.

No trobem noves notícies sobre l'església de Sant Feliu de Girona fins que Joaquim Botet i Sisó publica el volum dedicat a la *Provincia de Girona* de la *Geografía General de Cataluña*, sense data, i sobretot en la seva obra *Sarcófagos romano-cristianos que se conservan en Cataluña* publicada el 1895 on per primera vegada es mencionen els cinc sarcòfags encastats al presbiteri de l'església de Sant Feliu, a més dels dos sarcòfags romans ja esmentats anteriorment per autors del segle XIX. Quin va ser el

---

⁵⁰⁸ Apareixen discrepàncies entre diferents autors del segle XIX pel que fa a la construcció del claustre. Vegeu CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. *L'església de Sant Feliu de Girona. La historiografia dels segles XVII-XIX*. Treball de Recerca de 9 crèdits (Tesi de Llicenciatura). Programa de Doctorat d'Història de l'Art (bienni 1998-1999). Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Universitat de Girona. Setembre 2001. Director del Treball: Josep Maria Nolla i Brufau, p.116 i per una informació més detallada el capítol 4.

motiu que passessin desapercebuts fins a finals del segle XIX? Que aquests sarcòfags estiguessin tapats pel retaule major – o potser sota una capa de morter – no ens sembla una explicació acertada. Nosaltres proposariem que la causa era el poc interès existent pel món de l'arqueologia fins a finals del segle XIX, on precisament Botet i Sisó va ser un dels més interessats en aquesta nova disciplina⁵⁰⁹.

La miscelània d'estudis que trobem al segle XX no aporten gaires notícies noves sobre l'església de Sant Feliu de Girona. El que si fan aquests treballs es aprofundir sobre aspectes concrets, a voltes oblidats, del temple gironí. La temàtica d'aquests articles i llibres, com hem vist és molt variada i sempre molt ben documentada. Aquest interès pel buidat d'arxius, hereu del criticisme documental del segle XVIII, ens aporta algunes dades que havien passat per alt fins aquests moments.

Entre aquests articles destacariem per la seva importància, des del punt de vista del tema del nostre treball, els articles que estudien el burg de Sant Feliu de Canal, Canal, Nolla i Sagrera, per la seva aportació al coneixement urbà de la ciutat de Girona i en concret dels espais que envoltaven l'església de Sant Feliu abans del segle

---

⁵⁰⁹ *“Joan Vinyes, en les seves memòries, explica una anècdota divertida que il·lustra perfectament la dèria de Botet per l'arqueologia. És una broma del 28 de desembre, una innocentada, que també seixeix per reflectir l'ambient que caracteritzava els homes de la Cova de Can Vinyes. El metge Vinyes, oncle de Joan Vinyes, va deixar a la botiga on habitualment tenien lloc les reunions els dibuixos d'una làpida romana, que ell mateix havia dibuixat hàbilment damunt un paper d'embolicar xocolata. El dibuix fou deixat a propòsit damunt la taula, perquè sabien que Botet, o algun altre erudit local, passaria per allí a llegir el diari. Botet fou el primer d'arribar, i de seguida va veure els papers. Sense perdre temps, els va estudiar amb viu interès, i sorprès pel fet va preguntar a la minyona de què tractava tot allò. La minyona, conxorxada amb el metge Vinyes, va respondre que era un làpida romana que havia estat trobada en una casa del doctor Porcalla que en aquell moment estava en vies de reconstrucció, al costat de la catedral.”* i continua dient *“ Botet « llegia i rellegia, rossegant-se les ungles, les frases hàbilment trencades del dibuix, i deia a mitja veu, segons explicava després la minyona – Titus Livius, Titus Livius... Bé, però què venia Titus Livius a Girona! –. Seguidament s'en va anar ». Al cap de poca estona va passar un altre erudit locat, Felip Lloret, que també va caure en el parany i marxà ràpidament. Aquest darrer, que fou el primer a tornar, va explicar que havia estat a la casa i que els treballadors li havien assegurat que allí no s'havia trobat res. Però ell estava segur que alguna cosa hi havia d'haver, perquè feia estona que un altre senyor, enfilat per les bastides, estava entossudit a trobar alguna cosa. Evidentment, aquest no era altre que Botet i Sisó.”* ALBERCH I FUGUERAS, Ramon i QUER I CARBONELL, Josep. *Joaquim Botet ...*, op. cit., pp. 33-34.

XIV, el treball de J.M. Marqués sobre les làpides de la portalada sud per les notícies inèdites – en la seva majoria – que aporten sobre dignitats eclesiàstiques gironines, l'article de Clara sobre el campanar de l'església que ens ratifica la seva construcció, dels cossos escalonats, durant la segona meitat del segle XVI desmentint la idea de la finalització de l'esmentat campanar l'any 1392 com apuntava J. Marqués i els estudis de Masià de Ros i J.M. Marqués sobre algunes notícies que apareixen als llibres d'obra de l'església de Sant Feliu ens serviran com a punt de partida – són una petita mostra del que apareix als llibres d'obra del segle XIV – per aquest treball.

A més d'aquests treballs de caire historic-artístic també hem de destacar alguns treballs de temàtica constructiva com el de Chamorro i Llorens sobre els campanars gòtics gironins i el de Ripoll sobre la capella barroca de Sant Narcís situada a l'interior del temple de Sant Feliu. La resta de treballs de temàtica iconogràfica o recull de dades ja aportades per altres historiadors ens serveixen per tenir una visió més amplia del temple estudiat.

Malgrat tota la historiografia que estudia el temple de Sant Feliu de Girona, hem de comentar que manca una obra on s'analitzi de forma exhaustiva aquest monument. Pensem que la importància de la catedral gironina a fet que el temple objecte del nostre estudi hagi quedat en l'oblit. A aquest fet hem d'afegir que, com ja hem apuntat anteriorment, el romànic pren el protagonisme davant el gòtic fins mitjans del segle XX la qual cosa fa que l'església del sant màrtir gironí passi gairabé inadvertida.

Esperem que aquest recorregut, a tall d'introducció, ens ajudi a entendre la visió que tenien els nostres antecessors sobre aquest edifici i així poder bastir, partint d'aquest corpus bibliogràfic, un treball exhaustiu sobre la construcció del temple al segle XIV. Pensem que per aconseguir aquest objectiu han estat fonamentals els treballs de restauració iniciats l'any 1989, pel servei de restauració de monuments de la Diputació de Girona que han deixat el temple amb la fesomia, treient un tram de volta i la part alta del campanar, que devia tenir al segle XIV.

En referència a les fonts documentals objecte d'aquest treball, els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV, en aquest capítol hem pogut veure, bàsicament, com estan organitzats ⁵¹⁰.

Un dels principals aspectes que hem de resaltar és que els llibres d'obra conservats ens indiquen que existia un llibre de despeses de l'any 1350 que no s'ha conservat i que seria el número 2. D'ingressos manacarien dos llibres d'obra ja que el primer que ha arribat fins els nostres dies és el número 3 que agrupa els ingressos de l'any 1351 a 1352. Els llibres d'obra conservats ens permeten afirmar que entre l'any 1370 i 1374 no es va treballar a l'església de Sant Feliu, almenys no es van anotar els ingressos i les despeses, ja que la numeració es correlativa des del darrer llibre, el número 5 de 1365 a 1391, on apareixen les ingressos de l'any 1365 a 1370 i les despeses de 1385 a 1391, i el número 6 on apareixen les despeses de 1374 a 1384 i ingressos de 1374 a 1389.

Un aspecte a destacar és l'existència d'un llibre d'obres d'ingressos de 1356 a 1360 on apareixen exclusivament ds ingressos per l'Obra de Sant feliu de Girona procedents a la Catedral de la nostra ciutat. Aquest llibre com hem comentat anteriorment té una estructura totalment diferent a la resta de llibres conservats. L'existència d'aquest llibre ens fa pensar que podien existir altres llibres com aquest per anotar només ingressos per bacins a la mateixa església de Sant Feliu i al Mercadal.

L'estructura dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu es manté constant des de l'any 1355 agrupant en cada llibre els ingressos i les despeses fent servir com a encapçalament de cadascun d'ells la portada i la contraportada. Els dos primers llibres són molt diferents, inclús pel que fa a les mides, i en el primer llibre només apareixen les despeses de l'any 1349.

Recordem que els escrivans que intervingueren en la realització d'aquests registres comptables esmentats en ordre cronològic són: Berenguer Ferrer, Dalmau Corona, Francesc de Corts, Bonanat de Pont – aquest dos últims s'intercanviaren en certs moments el càrrec – i Arnau Sitjar. Hem de destacar principalment la feina de

---

⁵¹⁰ La informació que aporten aquests llibres d'obra serà el nucli d'aquest treball que desenvoluparem en els següents capítols.

Dalmau Corona que utilitzarà un mètode d'anotació en els llibres d'obra, sobretot pel que fa a les despeses, i establirà un model a seguir pels nous escrivans. Recordem que aquesta sistematització consistirà en encapçalar amb una rúbrica cadascuna de les despeses, introduir el salari de la mà d'obra començant pels mestres, els pedrers, els manobres, les dones, els traginers i altres oficis relacionats amb la construcció i finalment anotar les despeses del material. Tots aquests conceptes sempre agrupats per setmanes i deixant constància del dia de pagament, un dissabte.

II. LA GESTIÓ DE L'OBRA I EL SEU FINANÇAMENT

5. EL FUNCIONAMENT DE L'OBRA

5.1. INTRODUCCIÓ

Tal com passa arreu d'Europa a la baixa Edat Mitjana l'ens encarregat de la coordinació dels treballs de construcció a l'església de Sant Feliu és la Fàbrica o Obra. L'Obra no era una institució pensada només per la construcció sinó que s'encarregava també del funcionament ⁵¹¹. Aquesta entitat té la missió d'assegurar un finançament regular del temple a construir mitjançant el control de tots els recursos disponibles, tant humans com materials ⁵¹². Per Domenge l'Obra podria tenir un paper important en la presa de decisions en qüestions tècniques i arquitectòniques ⁵¹³. Pensem que aquest rol que atribueix Domenge a l'Obra es donava en el moment d'establir el contracte amb el mestre d'obres ja que a partir d'aquests instants era aquest el que prenia les decisions de caràcter tècnic al ser el treballador més ben qualificat. Igual que succeïa en les obres catedralícies, la comunitat abacial (en les catedrals el capítol) tenia el control directe de tot el relacionat amb la construcció del temple.

Els llibres de comptes de l'obra de l'església de Sant Feliu al segle XIV no aporten gaires dades de com s'estructurava la Fàbrica o Obra. No ens informen de quins eren els seus membres i tampoc ens aclareixen la funció de cadascun d'ells. Del que si ens informen els llibres d'obra, sobretot el de rebudes ⁵¹⁴, és de les estratègies utilitzades per l'Obra per aconseguir el màxim d'ingressos per fer viable – finançar – la construcció del temple del sant màrtir gironí. A partir de l'obtenció d'aquests ingressos, l'obra s'encarregava d'aconseguir tot el material i la mà d'obra necessària per aixecar l'església.

---

⁵¹¹ A Castelló d'empuries hi hagué una obra i una obra nova, aquesta darrera era la que s'encarregava de la construcció.

⁵¹² " *Por su parte, la obra y fábrica es el organismo que recibe y administra los recursos destinados a la materialidad del edificio, presente o futura, a su conservación y a todo lo necesario para el mantenimiento del culto: luminarias, vestimentas, objetos y mobiliario litúrgico y ornamentos sagrados en general.*" CHACON, F..A. i PALOMO, G. *Inventario de la sección fabrica del archivo de la catedral de Cuenca*. Obispado de Cuenca y Diputación Provincial de Cuenca. Cuenca, 2002, p.13.

⁵¹³ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.67.

⁵¹⁴ Les quantitats ingressades poden ser en lliures, florins, sous, diners i malla o obolum amb les següents equivalències. 1 sou = 12 diners, 1 diner = dos malles o obolum, 1 florí = 11 sous i 1 lliura = 20 sous.

L'aparició de l'Obra es degut a la necessitat de “..., *posar en ordre les finances.*”⁵¹⁵ i un dels “... *fines más importantes era garantizar la financiación, continuidad, y organización de las obras*”⁵¹⁶. En el cas de L'església de Sant Feliu de Girona l'administració ja es devia organitzar des de començaments del segle XIV ja que l'any 1323, segons apareix al *Liber Capituli*, es van triar com a obrers a Guillem Ramon, canonge i a Joan de Santantoni, clergue⁵¹⁷. No només es tractava de posar en ordre aquestes finances, sinó també d'organitzar i planificar l'execució de les obres. És a dir, l'Obra havia de coordinar la contractació del personal que treballava en obra, la compra i subministrament del material, establir les quantitats destinades a cada partida d'obra, controlar mitjançant els registres comptables les rebudes i les despeses. Erlande-Branderburg, ens esbossa les funcions de l'obra per les catedrals franceses⁵¹⁸. L'Obra, com a tal, exerciria el paper que actualment exerceix un promotor ja que s'ha d'encarregar de totes les gestions necessàries – expropiació o compra, adjudicació, finançament - per tal que es pugui executar l'edifici projectat.

A més de tractar-se d'una entitat eminentment basada en el control administratiu i financer de la tresoreria, també se li atribueixen altres funcions. Com també succeeix a Mallorca⁵¹⁹, a l'església de Sant Feliu de Girona l'Obra fa préstecs a persones que no tenen una vinculació directa amb aquesta entitat. D'aquestes altres funcions que són atribuïdes a l'Obra, tot i que en els llibres d'obra no queden clares, tenim la d'assegurar la continuïtat constructiva de l'obra que es concreta en la custòdia de plànols, dibuixos i models, motlles que restaven a disposició de qualsevol mestre d'obres que hagués de continuar l'obra. A més, la conservació d'aquesta documentació garantia la coherència de la construcció i evitava, de forma indirecta, un increment de despeses per l'Obra. Així doncs, “*Aquesta incidència directa de la fàbrica sobre els assumptes arquitectònics es devia concretar amb l'assistència del canonge obrer a les reunions de la llotja, per poder preveure, com a mínim, els altibaixos financers de qualsevol*

⁵¹⁵ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.69.

⁵¹⁶ CHACON, F.A. i PALOMO, G. *Inventario de la sección ...*, op. cit., p.14.

⁵¹⁷ MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op.cit., p. 132.

⁵¹⁸ ERLANDE-BRANDEBURG, L. *La catedral*. Akal Ediciones. Madrid, 1993, pp. 213-223. Vegeu també *Le bâtisseurs des cathedrales gothiques* (dir. Roland Recht). Editions les musées de la ville de Strasbourg, 1989, pp.81 – 87.

⁵¹⁹ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.69.

operació que implicà modificar el projecte definit de bon principi."⁵²⁰. Tot i aquest interès per evitar arribar a aquesta situació recordem que els canvis de projecte no són estranys en l'arquitectura medieval, tot i els problemes financers que podien arribar a produir⁵²¹.

Malgrat la preocupació per dur a terme un control financer rígid de les despeses i dels ingressos, hi ha qüestions que queden al marge de l'Obra. En moltes ocasions l'Obra actua en afers pretèrits que queden en mans d'un obrer que no els ha viscut i ha de regir-se pel testimoni dels treballadors. Molts d'aquests assumptes no quedaven per escrit i això suposava un problema. Hem de pensar, que tot i tractar-se d'una entitat que vol dur un control estricte, igual que passa en els afers constructius, el costum mana.

Pensem que el control de l'Obra resta en mans dels canonges, en aquest cas de la comunitat abacial (col·legi) o capítol. No sabem de cert quins eren els membres que formaven part de l'Obra. Els únics membres que podem assegurar que formaven part d'aquesta eren l'obrer o obrers (en el cas que ens ocupa dos – un assumia les funcions d'escrivà o secretari), els oïdors o procuradors (dos membres), el questor o questors (variable segons el cas) i el mestre d'obres (el que exercia en cada moment)⁵²². Considerem a aquest darrer com a membre de l'Obra ja que és l'únic treballador

---

⁵²⁰ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.69.

⁵²¹ Un exemple proper és el canvi de tres naus a una nau que es va produir en la catedral de Girona arrel de la reunió de mestres d'obra de l'any 1416. CASTRO VILLALBA, Antonio. *Historia de la construcción medieval: aportaciones*. Edicions UPC. Col·lecció Quaderns d'Arquitectes núm. 15. Barcelona, 1996, pp. 81 – 84 i HOMS ROURICH, Cristina. *Los constructores de la Catedral de Girona. Aportación a su estudio (1367-1377)*. Cuadernos de Historia Económica de Cataluña. Barcelona. Núm XVII. Setembre 1977. pp. 139 – 143. No són els únics ja que trobem gran quantitat d'autors que tracten d'aquesta reunió.

⁵²² Sandrine Victor fixa l'estructura de l'Obra de la catedral de Girona en el segle XV seguint el següent esquema piramidal: un o dos canonges obrers – un representa al capítol i l'altre a l'abat – o quatre, dos laics, quan intervé la municipalitat, un secretari o procurador encarregat de realitzar els llibres d'obra i de tractar amb treballadors i proveïdors – aquesta feina a vegades la fa el mestre d'obres – i els oïdors de comptes. Abans de referir-se a la catedral ens cita el cas de Torre Gironella – de promoció municipal – on apareixen tres obrers, un escriva i un veguer o oïdor de comptes. VICTOR, Sandrine. *La construction et les métiers de la construction a Gérone au XVe siècle*. Tesis de llicenciatura. Director de la Tesi: Dr.

del que coneixem el contracte i les obligacions que s'estableixen entre aquest i la citada institució. L'obrer i el mestre d'obres rebien un sou anual, el primer de 100 sous⁵²³ i el segon de 7 lliures equivalents a 140 sous. El questor cobrava en funció de la quantitat recaptada, tot i que en els llibres d'obra no apareix la quantitat que percep, creiem que percebia una quantitat alícuota. Dels oïdors o procuradors els llibres d'obra no deixen constància del seu sou. Hem de pensar que a més d'aquestes persones, existia un nombre indeterminat de canonges que formaven part de l'Obra. També hem de deixar la porta oberta a la possibilitat que algun membre de la comunitat laica formés part d'aquesta entitat. Domenge apunta, pel cas de la catedral de Mallorca, l'existència d'un seguit de col·laboradors de l'Obra “... *que no sabem que fossin pagats pels seus treballs, però en canvi rebien unes recompenses o gratificacions, que es concretaven en presents en espècie per Nadal i Pasqua, així com candeles per la festa de Santa Maria de febrer, segurament la patrona de la confraria de les obres de la seu.*”⁵²⁴.

5.2. L'ABAT, EL CAPÍTOL I ELS OBRERS.

Al trobar-nos dins una col·legiata, amb el col·legi com a màxima autoritat i l'abat com a president, podem dir que el paper del bisbe en la construcció del temple de Sant Feliu de Girona va passar desapercebuda. La seva funció, l'exercirà, en aquest cas, l'abat. Aquest, tal com apunta Domenge per la catedral de Mallorca, jugava un rol merament protocol·lari⁵²⁵. Com a comitent participava com la resta de canonges amb donacions forçades, principalment les *annates*. No tenim notícies d'aportacions extraordinàries per part de l'abat per la construcció de l'església del sant màrtir gironí. Serà doncs, el col·legi de canonges, el que portarà la direcció de l'organització financera i administrativa de l'obra, a través de la ja esmentada Fàbrica o Obra. Aquest ens està regit per dos canonges obrers – un d'ells l'escrivà o secretari – com a

---

Christian Guilleré. Universitat de Savoie. Département d'Histoire (inèdita). Chambéry, 2002, pp. 86 – 87 i 92 – 93 respectivament.

⁵²³ Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona només computen el sou d'un obrer.

⁵²⁴ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.71.

⁵²⁵ “*El paper del bisbe s'ha tendit a relativitzar per bé que no ens puguem oblidar d'ell com a comitent particular i com a personalitat que pot interposar la seva autoritat per afavorir tots els assumptes relacionats amb la fàbrica. Per una qüestió més aviat protocol·lària, els llibres l'esmenten sempre que parlen d'un acord o d'una línia d'actuació.*” DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.67.

responsables de l'administració financera de l'obra i els anomenats procuradors o oïdors ⁵²⁶, que actuen en nom de la comunitat abacial o capítol per controlar la suma d'ingressos i despeses. Aquests no solen aparèixer de forma continuada en els llibres d'obra, només en alguns casos puntuals, però tot el que es du a terme ha de tenir el seu consentiment. En algunes ocasions apareixen en els llibres d'obra al final d'un any comptable per donar fe dels ingressos i sobretot de les despeses.

És obvi que l'empresa d'iniciar una construcció com l'església de Sant Feliu de Girona no podia ser obra d'una sola persona sinó que es necessitava el suport de gran quantitat de gent. L'abat, ostentant el màxim càrrec dins la jerarquia eclesiàstica que regia la col·legiata, el que si devia fer era aportar més quantitat de diners que un canonge – tot i que no ho hem pogut documentar en els llibres d'obra –, ja que percebia més, i procurar que arribessin el major nombre d'ingressos a l'Obra.

Amb les dades extretes dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona és molt difícil determinar el paper real que juga l'abat a l'Obra. Aquest quedaria en un segon terme, però el seu rol dins la jerarquia eclesiàstica, sempre recolzat pel capítol de canonges, és tingut en compte i totes les decisions han d'estar avalades per l'abat i el col·legi. Una de les resolucions que prenien conjuntament era l'elecció de l'obrer encarregat de plasmar en paper els ingressos i les despeses que es generaven ⁵²⁷. Sembla ser que la seva autoritat és utilitzada per encapçalar o cloure les cartes destinades a reclamar deutes de l'Obra. Tot i això, tal com diu Domenge "*Pensam, de totes maneres, que aquesta expressió esdevé un formulisme, una qüestió de protocol per recordar constantment les autoritats de la fàbrica, ...*" ⁵²⁸.

Per tant, serà el col·legi de canonges el que prendrà el comandament en l'administració de l'Obra. El capítol de canonges tenia autonomia enfront del bisbat en moltes qüestions, la qual cosa l'atorgava una llibertat de maniobra força ampla. El

⁵²⁶ VICTOR, Sandrine. *La construction et les métiers de ...*, op. cit., pp. 93.

⁵²⁷ "*In nomine domini amen. Die sabbati V^a die madii anno millie CCCLXXV^o dominis abbas et sumum capitulum fecerunt et ordonarunt operarios operis ecclesie predicte Sancti Felicis venerabilem Bonanatum de Ponte canonicus et michi Francischum Cursu benefficiatum eiusdem ecclesie constat inscrito et feuom dictis die et anno in pose discreti Petri de Ponte notarii Gerunde. Et indeserunt expense fecem racione operis per michi dictus Ffrancischum*". ADG. Obra, 1374-1384 (despeses), f.11.

⁵²⁸ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.71.

capítol disposava d'un fons comú i a més, unes prebendes més o menys importants que augmentaven amb el desenvolupament del comerç i de l'agricultura ⁵²⁹. L'abat era el màxim responsable del capítol i supervisava els comptes de les diverses administracions de l'església.

Tot i que, a vegades, en els llibres d'obra de Sant Feliu apareix la fórmula sota l'autorització del capítol, hem de pensar que la presa de decisions és a càrrec de l'Obra, responsable de les grans catedrals i edificis gòtics a partir del segle XIII. A través de l'Obra els canonges obrers estendran un teixit clientelar per tal d'aconseguir la màxima quantitat de diners per poder construir el temple del sant màrtir gironí. A més dels ingressos regulars, establiran un seguit de fórmules per aconseguir el major nombre d'ingressos possible com veurem en posteriors capítol.

Pel que fa a la intervenció de l'abat i el capítol en qüestions tècniques (arquitectòniques i constructives) i artístiques hem de comentar breument – ho analitzarem amb més detall en propers capítols – que les campanyes constructives venien auspiciades per les resolucions capitulars. Aquestes decisions eren les que permetien realitzar un nou tram de volta, començar a construir una capella, aixecar un campanar, etc. No ens trobem davant decisions tècniques sinó financeres ja que l'únic que fa el capítol és avaluar si es viable la construcció de nous espais amb els recursos existents i amb els futurs ingressos. A més de donar llum verda a les noves construccions també s'encarregaven de triar els mestres que havien de realitzar les obres ⁵³⁰.

Tal com succeeix a Mallorca, en l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona, apareixen dos canonges encarregats de regir o procurar l'obra. Es tracta dels procuradors o oïdors. La seva missió queda clarament especificada en els llibres

---

⁵²⁹ L'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona va adquirir l'any 1331 un terç del delme de Crespià, Espinavessa i Queixas per ornamentar el sepulcre de Sant Narcís per valor de 13.500 sous. Aques delme solia aportar 100 lliures equivalents a 2000 sous anuals. Vegeu MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 135.

⁵³⁰ Vegeu els exemples que ens aporta DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.73 per la catedral de Mallorca.

d'obra del temple del sant màrtir gironí ⁵³¹, són els encarregats d'aprovar el balanç financer de l'Obra en determinats moments ⁵³². No tenim constància pels llibres d'obra que es realitzés de forma periòdica, anualment, semestralment, bianualment, etc., sinó en moments puntuals. Són elegits pel capítol amb el vist-i-plau de l'abat. Sembla ser que podrien ser els encarregats de guardar les claus de la caixa que conté els diners i de reglamentar les despeses ⁵³³.

Els canonges obrers i l'abat no apareixen citats, excepte en ocasions especials, en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona. Això dificulta esbrinar quina era la seva funció dins l'Obra. De totes maneres sabem que qualsevol proposta o decisió de l'obrer havia d'estar avalada pels canonges. Tal com apunta Domenge “ *Ells són, normalment, els que fan les sumes generals dels diferents conceptes en què se subdivideix el llibre de comptabilitat i les sumes universals a la fi de l'any; ...* ” ⁵³⁴. De fet, això també succeiria en el cas que ens ocupa ja que les notacions d'aquestes sumes apareixen amb lletra diferent a la de la resta del foli. No hem pogut comprovar, tot i que ho hem de suposar, si algun obrer té la confiança dels canonges per realitzar ell mateix aquestes notacions com succeeix en el cas de Pere Romeu a la catedral de Mallorca. Aquests també apareixen citats en els llibres d'obra com a responsables de pujar el sou als treballadors, d'ordenar premis per treballs arriscats i perillosos, vendre

⁵³¹ Per la catedral de Cuenca, Chacon i Palomo citen que en: “*La sesión capitular* (del 7 de febrer de 1448) que ratifica esta decisión es interesante por cuanto expresa con claridad cuáles eran sus atribuciones: «demandar, rezebir, cobrar, recabdar e aver todos e qualesquier bienes, así muebles como rayçes, pertenesçientes e devydos e que pertenesçiesen e serán devydos de aquí adelante en qualquier manera e por qualquier razón devydos a la dicha obra de la iglesia de Cuenca, así florines, doblas, maravedís, pan e vino, e todas otras cualesquier cosas que en qualquier manera consistan, e dar e otorgar carta, instrumentos e alvalás de pago e de fin e quito» ⁴¹”. CHACON, F.A. i PALOMO, G. Inventario de la sección ..., op. cit., p.19.

⁵³² “ *Es ver et çert que lo dimarts de pascha en lo qual die es acostumat de tenir capitol general fo comenat per oyr los comtes de mo(n)senyor en Bonenat des Pont de le obre als honrats micer Nicolau et en Bartomeu Ribot mayor de dies canonges de le dite esgleye et apar per son comte dat et scrit de se man de XVI de mag del ayn MCCCLXXXVI fins lo derer die de mag de LXXXIX monten les resebudes axi com apar en lo present temps ... CCCLXXXIII ll. VI s. X (d.) m. ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f. LXVIIIv.*

⁵³³ Domenge cita a AUBERT, M. “La Construction au Moyen Age”, a *Bulletin Monumental*, CXVIII – 1960, p.247.

⁵³⁴ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., pp.73-74.

material no utilitzat de l'Obra, actuar al costat del mestre major en alguna compra de material ⁵³⁵. Malgrat tot, no sabem la importància i l'autonomia real que tenen els canonges obrers a l'hora de prendre decisions.

5.3. L'OBRE I EL QUESTOR

Un dels personatges rellevant en el funcionament de l'Obra és l'encarregat de comptabilitzar en els llibres d'obres els ingressos i les despeses. A diferència de Mallorca on se'l denomina com a *sotsobrer* ⁵³⁶, el trobem en els llibres d'obra de Sant Feliu de Girona sota la denominació d'obrer. Aquest seria doncs una mena d'escrivà o secretari que porta al dia els llibres d'obra i s'encarrega de la organització i planificació de l'obra per tal que, en tot moment, en aquesta hi hagin els treballadors i els materials necessaris per la seva execució. Seria la persona que estaria en contacte constant amb el mestre d'obres i faria arribar a aquest les preocupacions de la resta de membres de l'Obra. Per Domenge " *sembla que la bona gestió de la fàbrica depèn de la major o menor capacitat d'aquest personatge per fer front a tot el que es relaciona amb l'obra.*" ⁵³⁷.

L'obrer, encarregat d'anotar els ingressos i les despeses, era triat per l'abat i el capítol de l'església de Sant Feliu de Girona i retribuït anualment. El seu sou, que el cobrava el mes de març de cada any, era de 100 sous (5 lliures). Observem una diferència notable entre el sou que percep l'obrer de Sant Feliu de Girona i el sotsobrer – figura equivalent a la seu de Mallorca – que era de 25 lliures (500 sous) ⁵³⁸. Aquest personatge, tot i estar sota el control de l'abat, el capítol i els obrers, gaudia de certa autonomia, una autonomia evident ja que era elegit per aquests.

Domenge, citant a Gimpel i Aubert, esmenta que aquest clergue secretari té "... - *el control de pràcticament tots els afers de l'obra. L'han vist com l'encarregat de fornir l'obra de les primeres matèries i productes manufacturats que necessita, de controlar el transport dels*

⁵³⁵ " *Item a XXVIII del mes de decembre de MCCCLXXXVIII compre IX ulms den G. de Onyar de Ridolots per preu de XXXV sous presents en P. Comes e en G. Cudine en Johan Iohals de Ridolots e paguel de present ... XXXV s.*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXX.

⁵³⁶ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.67.

⁵³⁷ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.67.

⁵³⁸ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.74.

materials, de contractar, regular i assegurar-se de la presència constant dels treballadors a l'obra, de garantir els actes religiosos malgrat els treballs constructius, i d'organitzar un servei de manteniment de les parts acabades. També havia d'intentar que anassin arribant els diners necessaris per al finançament, i de deixar-ho tot clarament enregistrat en els llibres de l'obra per poder presentar els comptes anuals a l'aprovació capitular, prèvia verificació dels canonges delegats."⁵³⁹. Aquest personatge, a vegades, acompanya al mestre d'obres – no amb l'afany de substituir-lo en moments puntuals – en els seus desplaçaments sense que els llibres d'obres deixin clar quin és el motiu.

De l'obrer dependria doncs la bona gestió de l'Obra⁵⁴⁰. Per tant aquest ha de saber fer front a tots els problemes derivats de la construcció i adoptar les solucions econòmiques més favorables per l'institució que regeix. *"A Mallorca el trobam interessat a donar feina als qui ofereixen uns preus més assequibles,*²⁷ *prenent cura de tots els detalls que puguin desacreditar la bona imatge de les obres – un cop, almenys, obligà a refer un bací d'argent usat per a les captes, perquè era vergonyós que fos trencat –*²⁸ *i procurant pagar puntualment tots els proveïdors de materials i treballadors de la fàbrica, per tal d'evitar escàndols.*²⁹"⁵⁴¹.

No creiem que el càrrec d'obrer tingués limitacions temporals en el seu exercici. El que si es cert és que es renovava de forma anual pel capítol⁵⁴². Pensem que la substitució en el càrrec d'un obrer, en el cas de l'església de Sant Feliu, devia donar-se a causa de malaltia o mort de l'obrer anterior⁵⁴³, per una mala gestió de l'obrer durant un període determinat de temps o simplement perquè l'obrer passava a ostentar un altre càrrec que no el permetia dedicar-se a regir l'Obra. En el cas de Sant Feliu veiem que la substitució de l'obrer no és habitual i quan es feia devia ser per causa de força major.

⁵³⁹ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.75.

⁵⁴⁰ Vegeu nota a peu de pàgina 36 a CHACON, F..A. i PALOMO, G. *Inventario de la sección ...*, op. cit., p.17 on es fixen les funcions de l'obrer per la catedral de Burgo de Osma.

⁵⁴¹ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.75.

⁵⁴² A la catedral de Cuenca l'obrer era elegit d'entre els membres del capítol que tenien més experiència i a partir del segle XV detentava el càrrec per un període de 2 anys. CHACON, F..A. i PALOMO, G. *Inventario de la sección ...*, op. cit., p.17.

⁵⁴³ Aquest és el cas de Dalmau Corona substituït a partir del mes d'agost de l'any 1370. Sabem que era mort – quondam – ja que apareixen citats els marmessors dels seus bens en Bartomeu Ribot i en Francesc Corona (possiblement units per vincles familiars). ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLVIIIv.

El canvi d'obrer comportava problemes comptables per l'Obra ja que sempre quedaven deutes i pagaments de períodes anteriors que calia anotar en el corresponent llibre d'Obra. En aquesta situació es troba Pere Pont després de la mort de Dalmau Corona així com aquest darrer després de la desaparició de Guillem Ferrer. Tots els canvis d'obrer que tenen lloc durant la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona es troben perfectament documentats i ja han estat comentats en el capítol 2.3 d'aquest treball.

A més de l'obrer, trobaríem als questors que eren els encarregats de recaptar per la construcció del temple. D'aquests questors o acaptadors en trobem tant a la ciutat de Girona com a comarques. En el cas de l'església de Sant Feliu tenim un questor a migdia del Ter, un entre el Ter i el Fluvià i un més amunt del Fluvià ⁵⁴⁴. Fins i tot sabem que s'acaptava a València, Múrcia i Albarracín per les obres del temple gironí. L'obrer tenia un salari anual mentre que el questor cobrava en funció dels ingressos aportats a l'Obra. Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona no permeten esbrinar quin era el seu sou. No tenim constància de que a Girona succeís el mateix que a Mallorca que *"... pel fet de ser una feina incòmoda i molesta, ja que suposava continus desplaçaments, era més ben remunerada que la del mateix sotsobrer."* ⁵⁴⁵. El que si és cert és que no es podia exercir un control estricte entre la quantitat acaptada i el que ingressa l'Obra ja que en el procés intervenen diferents mans ⁵⁴⁶.

El questor rebia comptant o també en espècies – forment, oli, etc. – que moltes vegades venia al mateix poble on les recollia o si això no era possible, a la mateixa ciutat de Girona. Quan es desplaçava el questor a aquests indrets aprofitava també, a vegades, per acaptar els bacins, les deixes testamentàries i qualsevol altre donació per l'Obra. Les espècies ja es trobaven centralitzades i el questor només havia d'enregistrar-les i vendre-les o enviar-les a la ciutat de Girona. Això explicaria l'aparició

---

⁵⁴⁴ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p.134. Aquest autor parla d'aplegadors no de questors.

⁵⁴⁵ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.76.

⁵⁴⁶ *"... la cathédrale ne profitait jamais totalement des fésultats de la quête effectuée pour la construction: sur le long chemin à parcourir de l'église paroissiale à la fabrique de la cathédrale, beaucoup d'argent disparaissait dans les poches des uns ou des autres."* *Les Bâtisseurs des cathédrales gothiques* (dir. Roland Recht). Editions des Musées de la ville de Strasbourg, Strasbourg, 1989, p. 86.

en els llibres de despeses de quantitats lliurades a gent de fora ciutat per "*levar lo quest*".

La dificultat per part de l'Obra de l'església de Sant Feliu de controlar aquest quest portarà a que aquesta opti per arrendar aquests i assegurar-se unes rentes fixes⁵⁴⁷. D'aquesta manera l'Obra ja compta amb uns diners, sap la quantitat exacta a ingressar, per fer front a les despeses generades per la construcció i el funcionament del temple del màrtir Feliu.

Domenge cita "*... que en altres indrets aquests recaptadors que recorrien les regions arribaven acompanyats de relíquies per exposar-les. Aquesta presentació era objecte de cerimònies religioses que tenien com a principal objectiu estimular la generositat dels feels envers la fàbrica.*"⁵⁴⁸. Aquests acaptes no eren gaire productius ja que generaven moltes despeses. Tanmateix apareixien perfectament comptabilitzats en els llibres d'obres els diners obtinguts per la venda i els destinats als recaptes⁵⁴⁹.

5.4. LA CASA DE L'OBRA I LA CONFRARIA

Tenim algunes notícies, breus però significatives, de l'existència d'una casa o seu de l'Obra per realitzar les reunions periòdiques i per guardar el material pertanyent a aquesta institució. La casa no ha d'ésser necessàriament un edifici sinó que es pot tractar d'una habitació que formi part d'una altra construcció. L'existència d'aquesta casa la tenim datada a 17 de maig de 1375 i, semblaria que amb anterioritat, les reunions de l'Obra junt amb les trobades amb motiu de la realització del Sínode, podrien tenir lloc a la mateixa església. En la data abans citada "*Item compre dijous a XVII dies del mes de mag del dit ayn VII dotzenes e II cabirons a opus de cobrir aquela casa en que estara le exercici de la dita obra o altres coses necessaries a la dita obra costaren ... XVI*

⁵⁴⁷ "*Item Nicholau, a XIII de vuytubri den P. Brunet quistan en sort de paga de la primera paga del arendament de la questa del acaptiri del bisbat que here de LX sous ... XLIII s.*" ADG. Obra, 1374-1384 (ingressos), f.XXXVIIv.

⁵⁴⁸ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., pp.76 – 77.

⁵⁴⁹ Aquest fet trencaria amb la manca de dades que atribueixen a aquesta modalitat de finançament autors com ERLANDE-BRANDEBURG, L. *La catedral*, pp. 238...

s. IIII d. " ⁵⁵⁰. La cita es prou clara per estar segurs de que es tracta de la casa de l'Obra i que aquesta no existia com a tal amb anterioritat ja que fan servir la formula *en que estara*. De totes maneres apareix una informació, molt confusa, que podria indicar el contrari a l'abril de 1351 que diu el següent: "*Item pege an P. Bace menobre per II dies et muda les apereyes dels seyns qui heren en casa den obs et posay argamase ... V s. "* ⁵⁵¹.

L'indret on estava ubicada aquesta casa no queda gens clar. Un dels espais possibles on la podríem situar, per les dades aportades pels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, és a sobre la capella de Corpus Cristi o capella d'en Vendrell. Afirmem això ja que en el mateix any "*Item solvi XXV die madii Guillelmo Fferrani fusterio qui fuit in dicto opere per V^a dies continuos causa amovendi verdescham alciozem supra portale dicte ecclesie versus occidentem et faciendi quandam domum supra capellam altaris corporis Christi pro tench trabes, postes, funes et alia apperamenta operis et etem aliam unum faciendi in Balagerto pro tenendo similiter aperamenta operis predicti ad raciones III solidi pro die summa ... XV s. "* ⁵⁵². Com observem, en cap moment es menciona que es tracti de la casa de l'Obra.

Aquesta hipòtesi, pel que fa a la situació de la casa de l'obra, es versemblant ja que a començament del mes de juliol d'aquest mateix any "*Item expendi prima die iulii quos solvi an Ledon corder qui transmutavit trabes, estores, caviras et alia aperamenta operis de quadam domo Bernardi Cacicani capellani dicte ecclesie ad domum operis pro eo quod Bernardus Morastrelli † clericus et procurator sus pliques me requisunt et fuit per unum diem et medium ultra quasi ... III s. "* ⁵⁵³. Diem que es possible ja que el trasllat a la casa de l'obra de diferents possessions d'aquesta es molt ràpid. No es possible la realització d'una casa tant ràpid però si l'adequació d'un espai existent per assolir aquesta funció. A mitjans d'octubre de 1376 es va haver de reparar la teulada ja que aquesta havia caigut ⁵⁵⁴.

⁵⁵⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.11v.

⁵⁵¹ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2.

⁵⁵² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.11v.

⁵⁵³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.12.

⁵⁵⁴ "*Item solvi XXII die octobris Ffrancisco Cantalausela fusterio Gerunde qui fuit predicto opere pro abtando tabulatam supra altare Corporis Christi que erat diruta ... III s. VI d. "* ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.20.

A la casa de l'Obra es portaran el 20 de novembre de 1376 les columnes del claustre gòtic desmuntat que es trobaven a casa de l'abat. Veiem-ho: "*Item expendi quod solvi XX die novembris Petra Brun manobra et questore qui fuit in dicto opere per IIIe dies desmuntande in colupnas cum sius aliis apparatibus de domo domini abbas ad domum dicti operis ad II solidi VI denarii pro die summa ... VII s. VI d.*"⁵⁵⁵.

Altres notícies sobre aquest espai apareixen en el llibre d'ingressos de l'any 1374 a 1389, concretament el 13 d'octubre de 1377, trobem la venda d'una casa de l'Obra al clauer⁵⁵⁶. Tot i que es cita textualment *casali operis* no queda clar si era la casa que utilitzava l'Obra per reunir-se, guardar diferents tipus d'objectes i emmagatzemar material o es tracta simplement d'una propietat de l'Obra que es ven per obtenir un ingrés extra, concretament 198 sous.

A la casa de l'Obra es reunien els membres d'aquesta per tal de prendre les seves decisions. No estem dient que es tracti d'un edifici únicament destinat a aquesta funció sinó que segurament estaríem dins d'un local que a més d'aquestes reunions s'utilitzava per altres afers. Aquest edifici es troba present en la construcció de catedrals arreu d'Europa⁵⁵⁷.

Mentre no disposaven d'aquest espai les pertinences de l'obra s'emmagatzemen en altres indrets. Això succeeix, per exemple, quan es desmunta el claustre gòtic l'any 1374 – iniciat el 1357 – i les columnes són emmagatzemades a casa de l'abat fins que no es traslladen fins a la casa de l'Obra l'any 1376 com hem vist anteriorment. També trobem altres moments puntuals on s'emmagatzemen altres materials per posteriorment vendre'ls o ser utilitzats en el futur. No hauríem de desestimar la possibilitat que en aquest espai hi hagués un petit despatx o arxiu on es guardaven tots els llibres que generava l'Obra, així com la caixa amb els diners ingressats per

⁵⁵⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.20.

⁵⁵⁶ "*Item recepi XIII die octobris a Raymundo Stephani clavigero huius ecclesie in solutum et prorata quantitatatis illarum XVIII° florenos quos debet pro quodam casali operis sibi vendita in posse Raymundi Egidii notarii Gerunde dictis mense et anno ... C s.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXv.

⁵⁵⁷ "*Gairabé arreu dels llocs on es contruïa una gran catedral, la fàbrica es trobava emparada dins un edifici, en principi efímer – de fusta –, però que tendria a ser de pedra. Se situava arran de la catedral, fora del cercle canònic i del palau episcopal.*" DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.77.

l'Obra, els plànols, maquetes i motlles ⁵⁵⁸. Recordem que els llibres d'obra havien de ser consultats pels obrers nous per posar al dia despeses pretèrites que ells no havien enregistrat.

També trobem citada en els llibres d'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona la casa de la fusta. Pensem que es tracta d'un espai on es treballa i s'emmagatzema la fusta utilitzada en obra ⁵⁵⁹. Es farà una clau el mes de juny de 1386 per la casa de la fusta, en aquest cas els llibres parlen de la fusteria ⁵⁶⁰. No es tracta d'un fet aïllat ja que Mª Victòria Almuni també l'ha trobat documentada a la catedral de Tortosa ⁵⁶¹.

Les Fàbriques o Obres d'arreu d'Europa, en època medieval, impulsaran la creació d'entitats de caràcter pietós per tal d'aconseguir uns ingressos extraordinaris per a l'execució de les obres. Pensem que en el cas de l'església de Sant Feliu de Girona tampoc devia ser una excepció. En el nostre cas ens trobem amb la confraria de Sant Narcís. La seva aportació vers l'Obra es modesta ja que en la majoria dels casos els ingressos que fa es per la compra de cera com ja veurem detalladament més endavant. També apareix citada, encara que només una vegada, la confraria de la Santa Espina ⁵⁶².

5.5. L'OBRA: RETRIBUCIONS I GRATIFICACIONS

L'Obra tenia un seguit de despeses, al marge dels operaris assalariats, els materials, el transport de materials, etc., que consistien en retribucions en espècies (capons, cabrits, ciris), a persones que feien una aportació significativa per l'entitat. No

⁵⁵⁸ De totes maneres aquests també es podrien trobar a la llotja, però al ser un espai provisional – construït amb fusta –, podem pensar que no reunia prou condicions per guardar amb seguretat aquests objectes i per tant, aquests només es trobaven en aquest espai mentre s'hi treballava.

⁵⁵⁹ " *Primerament l'ayn de nostre senyor MCCCLXXXIII a VII del mes de mag fiu fer an Ramon Fferrer que esta a lescala de Sent Feliu de ferre veyl que yo a trobe a le case de la fuste de la dita obre X guaspes de ferre per taner les posts del atril devant laltar e no ni mesi sino IX e clauels quem adoba done li entre tot ... I s.* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.84.

⁵⁶⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXIIIv.

⁵⁶¹ ALMUNI i BALADA, Victòria Ma. *L'Obra de la Seu de Tortosa 1345-1441*. Editorial Cooperativa Gràfica Dertosenense. Publicacions de l'Institut d'Estudis Dertosenses. Tortosa, 1991, p.142.

⁵⁶² " *Item solvi pro confraria sancti spinis pro pecunie domini G. R. de Villari qui erat confrater ius confrarie ... I s.* " ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.VIIIv.

tenim constància de la relació, contractual o no, entre els obrers i l'Obra. L'únic que consta és que aquests rebien un sou pel seu treball, sense rebre altre tipus de gratificacions, exceptuant això si el mestre d'obres.

Tenim constància, pels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, que cada Nadal es lliuraven capons i gallines ⁵⁶³, per Pasqua cabrits i per la Candelera, ciris, a personatges estretament vinculats a l'Obra. Aquesta despesa es generava tant si es treballava en la construcció de l'església com si no. Tan sols el mestre d'obres i l'obrer rebien una gratificació en concepte de salari, mentre que els altres membres de l'Obra rebien regals per les festes abans esmentades. Com veiem, en cap cas, un treballador rep un present, ja que aquest ja té un salari. El que s'intentava amb aquesta pràctica era premiar als intermediaris per així millorar el finançament de l'Obra ⁵⁶⁴.

Altres personatges vinculats a l'Obra també reberen gratificacions per les seves tasques de gestió. A més dels ciris atorgats per la Candelera, també se'ls reconeixia la seva feina administrativa amb obsequis molt variats: vi, fruita, aigua, etc.

De la resta de treballadors vinculats a la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona trobem, com a membre de l'Obra, el mestre major. A més del sou que rep pel seu treball diari, es recompensat amb una paga extraordinària per Nadal, sempre i quan no s'avanci una part d'aquesta en algun altre moment de l'any. Tot i que no sembla existir una relació contractual amb la resta de treballadors de l'obra, aquests han d'estar vinculats, d'una forma o una altra a l'Obra, ja que els trobem treballant durant llargs períodes de temps. Aquesta relació s'accentua amb els ferrers, fusters i traginers, oficis més fluctuants dins el procés constructiu, ja que sempre trobem les mateixes persones – treballant durant un període de temps continuat en la construcció del temple de Sant Feliu – per realitzar les tasques pròpies del seu ofici. No sabem de

---

⁵⁶³ En el cas de l'església de Sant Feliu de Girona, per la festa de Nadal es pagaven un parell de capons, com a cens de la pedrera, a la pabordia del mes de desembre que es trobava a la catedral de Girona. En l'any 1375 " *Item a XXV de janer pague an P. Folquer procurador de la pabordrie del mes de deembre en la seu de Gerona per raxon dun perey de capons que li fa la obre en la festa de Nadal per la padrera e son de nadal pus proper pessat et feu men albaran ... V s. VI d.* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.8.

⁵⁶⁴ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.79.

cert si es contractava a aquests treballadors a canvi de l'obtenció d'un preu més just per la feina a realitzar.

6. INGRESSOS I DESPESES DE L'OBRA

Tot i que al llarg d'aquest treball ens referirem detalladament a les *resebudes* i *receptis* que va generar la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona no volem deixar de mencionar, de forma molt general, tots els ingressos i despeses que apareixen en els llibres d'obra. Aquesta llista, a més del seu interès al donar una informació amplia dels conceptes que apareixen en els llibres d'obra, ens serveix per citar tots aquells conceptes, tant constructius com no, que podem trobar en els llibres d'obra. Evidentment, com veurem al llarg del nostre discurs, les informacions són més o menys detallades, depenent de l'obrer que anota les entrades i sortides.

En els llibres d'obra trobarem informació acurada dels preus dels diferents materials utilitzats en la construcció del temple del sant màrtir Feliu així com del seu transport. A més apareixeran referències al cost d'altres productes com el forment, el blat, el segol, etc.

Altres informacions (que no pertanyen ni als ingressos ni a les despeses), prou interessants, que trobem en els llibres d'obra fan referència a les festivitats anuals en les quals no es treballava o més ben dit, només es treballava en cas de màxima urgència ⁵⁶⁵. A Girona no tenim constància que passi el mateix que a Mallorca on “..., sabem que algunes festes són observades pels treballadors de l'obra mentre que els de la pedrera no les respecten.” ⁵⁶⁶. Pensem que això és així a Mallorca ja que la pedrera es troba força allunyada de la Catedral a construir i en conseqüència allunyada de la ciutat, la qual cosa fa que els treballadors passin llargues temporades a la pedrera i no els interessi aturar la seva feina, mentre que en el cas de Girona les pedreres es troben molt a prop de l'església de Sant Feliu i de la ciutat.

---

⁵⁶⁵ En el cas de l'església de Sant Feliu de Girona això passa força sovint ja que els constants setges que pateix la ciutat fan que l'església s'hagi de fortificar a marxes forçades en diferents moments del segle XIV.

⁵⁶⁶ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.82.

Els obrers, concretament l'escrivà o secretari, realitzaven una tasca exhaustiva, cada setmana, anotant les despeses i els ingressos. Tot seguit procedirem a la realització d'un llistat – evidentment separarem les despeses dels ingressos – agrupant les notacions dels obrers per conceptes per fer-ho més entenedor.

Ingressos.

- Aceptes amb els bacins de l'església de Sant Feliu de Girona, amb el bací de la Seu, amb el bací del Mercadal i amb els bacins fora ciutat (diferents parròquies) ⁵⁶⁷.
- Deixes testamentàries, llegats i herències, que es destinaven directament a l'Obra.
- Drets d'estola (bateigs i enterraments) ⁵⁶⁸.
- Serveis de la creu i de la escudella i el vi.
- Condemnes, imposició de penes i absolucions ⁵⁶⁹.
- *Annates* per la possessió de prebendes i *annates* de les vacants.
- Llegats episcopals (només tenim un de documentat).
- Censos, pensions ⁵⁷⁰ i aniversaris de beneficis que té l'obra.
- Rebudes en espècies (forment) ⁵⁷¹ o diners procedents dels quests o del seu arrendament a Girona (sud del Ter, entre el Ter i el Fluvià, al nord del Fluvià), de València, de Múrcia i d'Albarracín.
- Lliuraments espontanis fets per particulars, a vegades amb una certa regularitat o bé en algunes festes determinades.
- Alguna capta extraordinària per a l'obra (per roba, per venda de color *azur*, vaixella, etc.).
- Venda d'objectes i materials que han esdevingut inútils a l'Obra: restes i llibants vells, fustes pudrides, pedres, ferros, l'ase o bèstia de l'obra quan envelleix, etc. També d'elements de l'obra no relacionats amb la construcció com llibres, torn per campanes, estores, caixes de morts, prestatges, etc.).

---

⁵⁶⁷ Aquests arribaven a l'Obra, normalment, en el moment de la celebració del sínode.

⁵⁶⁸ En els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona apareixen sota la denominació de capides i cossos.

⁵⁶⁹ En aquest grup s'inclouen els ingressos per absències, canvis, permutacions i plets.

⁵⁷⁰ En el nostre cas trobem la pensió del Carme.

⁵⁷¹ És l'únic que tenim documentat.

- Venda de quantitats apreciables de materials de construcció de l'Obra com: pedra, bigues de fusta, calç, guix, teules, etc.
- Venda d'eines de l'Obra.
- Venda de cera i ciris.
- Venda de béns que són donats a l'Obra.
- Pagaments de deutes a l'obra amb treball.
- Ingressos per conceptes no especificats.

Despeses.

- Jornals dels treballadors (tant a peu d'obra com a la pedrera):
  - Mestre d'obres (macip, nunci, fadrí, esclau, etc.).
  - Pedrers ⁵⁷².
  - Fusters.
  - Ferrers (treballen a preu fet).
  - Manobres.
  - Dones.
  - Traginers.
- Materials de construcció i el seu transport: pedra, fusta, guix, calç, sorra, etc.
- Compra dels mitjans auxiliars necessaris per la construcció de l'església de Sant Feliu: material per fer bastides (cordes, claus i fusta), material per encofrats (cordes, claus i fusta), eines (pics, pales, escodes, etc.) i enginys (corriola, torn, argue, etc.).
- Reparació i manteniment d'eines i enginys ⁵⁷³.
- Lloguer d'eines.
- Compra de vaixella.
- Graneres per agranar l'església (escombres).
- Estores per col·locar al paviment a l'hivern.
- Prèstecs.
- Despeses generades pels bacins.
- Despeses de les confraries de la Santa Espina i de Sant Narcís.
- Despeses dels quests.

---

⁵⁷² Els mestres fusters i ferrers també poden aparèixer en els llibres d'obres acompanyats per aprenents com en el cas del mestre d'obres.

⁵⁷³ S'inclou la compra de greix pel manteniment dels diferents equips d'elevació.

- Despeses dels ases i mules:
  - Lloguer
  - Menjar
- Despeses pels capons i gallines (no son més que censos) que s'ofereixen per Nadal i cabrits per Pasqua a alguns càrrecs importants dins de l'Obra ⁵⁷⁴.
- Gratificacions en forma de beguda o refrescs i menjar o sopar (vi, aigua, pa, fruita, formatge, carn, cols, etc.):
  - Mestre i obrers en feines de gran perill.
  - Infants que ajuden l'Obra.
  - Baciners.
  - Recompenses per la feina ben feta.
  - Treballs realitzats en dies festius.
- El salari del mestre major i de l'obrer.
- Pagament per feines d'escrivania:
  - Lletres per reclamar diners.
  - Traslats d'assumptes d'interès o còpies de documents.
  - Cartes de fi i àpoques.
  - El port de la lletra al destinatari.
- Les procures per l'obra.
- Pagament d'aniversaris, censos ⁵⁷⁵ i quotidianes.
- Préstecs que l'Obra fa.
- Llibre de deixes (apareix ja l'any 1349) i de la proferta (citada a partir de 1374).
- Realització de cartells ⁵⁷⁶ que es repartien a les parròquies per estimular la devoció dels fidels:
  - Pergamins.
  - Il·luminació.
  - Cera per segells.
  - Veta dels segells.
  - Taxa per estampar els segells.

---

⁵⁷⁴ Només tenim documentats els capons i gallines per Nadal. El cabril per pasqua només surt documentat en comptades ocasions, a vegades amb motiu de la celebració del sínode.

⁵⁷⁵ Un dels censos que genera una despesa anual, a partir de l'any 1368 és el cens del campanar. L'Obra ha de pagar set lliures anuals al sagrista segon de la seu pels albergs que existien al lloc que ocupa el nou campanar gòtic de l'església de Sant Feliu de Girona.

⁵⁷⁶ Amb motiu del sínode l'Obra feia cada any 40 cartells.

- Despeses de ciris i cera:
  - Compra de cera vermella i blanca o ciris per la festivitat de la Candelera i per la confraria de Sant Narcís.
  - Ciris que l'obra fa..
- Despeses diverses:
  - Paper i pergamí per confeccionar els llibres d'obra i altres llibres litúrgics (breviari, leccionari, antifonari, llibre de cant, s'inclou la il.luminació d'aquests).
  - Claus, panys i frontisses per reixes i portes.
  - Despeses per manteniment de l'església (com per exemple treure males herbes del cementiri).
  - Ornametació de l'església per determinades cerimònies (especialment per Corpus Cristi).
  - Reparació i manteniment de bancs, cadires i armaris (mobiliari en general).
  - Compra d'oli.
  - Manteniment i reparació de campanes.
  - Pagament a l'encarregat de tocar les campanes en festes assenyalades.
  - Caixes per morts.
  - Despeses que genera la visita del bisbe.
  - Despeses sense concretar amb un mercader (any 1351).
  - Despeses per instruments de defensa (l'any 1374 apareix una despesa per una fona) .

7. EL FINANÇAMENT DE LES OBRES

7.1. INTRODUCCIÓ

Els recursos financers necessaris per a la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV apareixen en els llibres de rebudes o ingressos⁵⁷⁷. Els llibres

---

⁵⁷⁷ Tal com succeeix per la catedral de Cuenca "Junto a los ingresos ordinarios, esto es, las rentas procedentes de la explotación de sus bienes raíces o inmuebles – rurales o urbanos –, así como aquellos otros que por derecho canónico le correspondían (la porción establecida de las rentas decimales, derechos de sepultura, fundación de capillas y altares, misas o aniversarios), jugaban un papel importante los allegados por procedimientos o vía extraordinaria, tales promulgación de indulgencias, bulas, impetras o préstamos, donativos o limosnas y mandas testamentarias desde diversos estamentos

d'obra on apareixen aquests conceptes ens permeten veure com l'Obra establí diferents mecanismes per recaptar els diners que fessin possible la construcció del temple. Tanmateix, les despeses, en la majoria dels casos, sempre superaven amb escreix els ingressos.

Com ja hem comentat en capítols anteriors els llibres d'obra són una font documental fonamental per resseguir la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV. Per estudiar el finançament de l'obra ens centrarem en l'estudi dels llibres d'obres de *Resebudes* o ingressos. En aquests trobarem tot un seguit d'entrades on s'especifica el concepte pel qual es realitza l'ingrés, ordenats o agrupats per tipologies. No procedirem a una anàlisi exhaustiva, un per un, dels ingressos ja que el que pretenem en aquest capítol és donar una visió general de les diferents formes de finançament a les que tenia accés l'Obra. A més, existeixen pocs estudis de base sobre el finançament dels edificis gòtics al segle XIV⁵⁷⁸, per poder utilitzar-los com a instruments de comparació i així esbrinar quin és el pes específic de l'activitat constructiva en el marc de l'economia gironina al segle XIV.

El finançament de l'obra de l'església de Sant Feliu de Girona – empresa costosa com succeeix arreu d'Europa amb l'aixecament de catedrals⁵⁷⁹ – va ésser possible gràcies a l'ajuda de tota la col·lectivitat gironina ja que no trobem cap mecenatge, a

---

sociales e instituciones laicas o eclesiásticas, imposición de multas o penas, e incluso derrama o reparto entre los miembros del cabildo. CHACON, F..A. i PALOMO, G. *Inventario de la sección ...*, op. cit., p.14.

⁵⁷⁸ Tal com diu Domenge “... *estam lluny – sense oblidar esforços meritoris – de posseir una història econòmica de l'arquitectura medieval.*” DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.89. Malgrat l'afirmació de Domenges hem de dir que darrerament a casa nostra s'han multiplicat els estudis econòmic-constructius sobre edificis gòtics. Els mateix llibre de Domenge sobre la catedral de Mallorca, el d'Almuni sobre la catedral de Tortosa – obres ja citades al llarg del nostre treball – i el d'Argilés sobre la catedral de Lleida, pel que fa a estudis que agafen el segle XIV o part d'ell. ARGILÉS i ALUJA, M. *Caterina. Preus i salaris al segle XIV i XV a Lleida segons els llibres d'obra de la seu.* Universitat de Lleida. 1998.

⁵⁷⁹ “ *El pes de la construcció va ser tan fort a les viles del nord de França que R. S. López ha gosat afirmar que “la cathédrale a tué la ville”, argumentant que les ciutats es podien condemnar a la pobresa només pel desig de llegar a la posteritat obres impresionants.*”⁶¹ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.90. El llibre citat és de SABATINO LÓPEZ, Robert, “*Économie et architecture médiévales. Cela aurait-il tué ceci?*”. *ANNALES. Économies – Sociétés – Civilisations*, VII – 1952, p. 438.

particular, exceptuant el cas de Guillem de Socarrats i Guillem Vendrell, amb el seu donatiu pel sepulcre de Sant Narcís i per la capella de Corpus Cristi o del Sant Enterrament o del Sant Sepulcre. Les contribucions, tant de gent ben situada econòmicament com no, es van produir de forma continuada i de forma constant. Darrera d'aquestes aportacions s'observa la mà subtil de l'església que establia estratègies per afavorir-les. De tant en tant apareix l'aportació d'una suma important de diners, que no sempre provenen de particulars, sinó que a vegades provenen de ventes realitzades per l'Obra. Aquest és el cas de la venda dels 25 parells de columnes del claustre al compte d'Urgell per la qual l'obra havia d'ingressar 1250 sous⁵⁸⁰. Recordem que es tracta de la venda d'uns elements els quals en un primer moment van generar una despesa per l'Obra.

Ni el bisbe, ni la monarquia, ni la municipalitat es comprometen amb la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona. L'únic que fa el rei, Pere el Cerimoniós, es accedir al desig dels fidels de bastir i conservar l'església dempeus malgrat la seva situació – extramurs de la ciutat – nefasta per la defensa de la ciutat de Girona⁵⁸¹. Per part del bisbe i de la municipalitat no tenim constància, a través dels llibres d'obres d'aportacions significatives per afavorir l'aixecament de l'església de Sant Feliu de Girona. Pensem que aquesta manca d'interés ve donat perquè s'està aixecant la nova catedral gòtica i tots els esforços s'esmerçaven en aquesta obra.

L'estament eclesiàstic si col·labora en el finançament de l'obra mitjançant el pagament de les *annates*⁵⁸². Aquestes *annates* van significar una aportació de diners importants per la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona per la qual cosa destinarem un capítol a parlar d'elles⁵⁸³. L'Església també intentà mitjançant el perdó i

⁵⁸⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LVIII.

⁵⁸¹ "... E mana lo senyor rey que la esgleya de sent Feliu sia ben capçada d vallejada a totes parts, là on vall se porà fer. E que la claustra sia enderrocada e que'l vall pas per la dita claustra. E la on no se porà fer vall que si facen trencades e altres coses perquè la esgleya se defena per si mateixa. Així emperò que la dita esgleya romanga sense empits a la part de la Força Maior" MADURELL, J.M. " Las obras de las murallas de Gerona (1362-1685)". Anales del Instituto de Estudios Gerundenses (AIEG). Vol. XVII. Girona,1965, Doc. 1, 340.

⁵⁸² Retribució que rebien els diferents càrrecs eclesiàstics anualment.

⁵⁸³ Rourich resalta, citant a Bassegoda la importància d'aquestes aportacions per garantir la continuïtat de les obres. Ens diu que "... el obispo Guillermo de Vilarnau encontró una solución que, con el tiempo acabaría por convertirse en la acostumbrada en parecidos casos: «... dio a favor de las obras los réditos

les indulgències recaptar fons extraordinaris per l'Obra. Tal com diu Domenge “ *No oblidem que ens trobam en una societat cada cop més vertebrada entorn del diner i el mercat, però amb uns valors espirituals – difosos àmpliament per un sector de l'Església – que havien de primar per sobre de la pol.lució del diner i de la generació de riquesa.*”⁵⁸⁴.

Entre les aportacions modestes a la construcció de l'església de Sant Feliu destaquen els bacins. Aquests acaptaven tant a les esglésies de la ciutat – Sant Feliu, Catedral i església del Mercadal – com a esglésies situades fora ciutat. S'ha de destacar, que moltes vegades, és recaptava una quantitat de diners més important per la construcció del temple dedicat al sant màrtir Feliu a la Catedral que a la pròpia església. Els bacins fora ciutat eren menats per diferents acaptadors o aplegadors que els feien arribar a la ciutat quan es celebrava el sínode, moment en el qual, sembla ser, se'ls retribuïa el seu treball. Algunes parròquies es demoraven en el lliurament d'aquests acptes i l'Obra els ho havia de reclamar.

Un dels recursos que tenia l'Obra per finançar la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona eren els quests en espècies. Moltes vegades, el que arriba, no són aquestes espècies – forment, oli, vi, etc. – sinó els diners obtinguts pel questor al vendre aquestes productes. El producte que aportava més ingressos era el forment, sempre tenint en compte que es generaven gran quantitat de despeses en la seva recollida. Com hem avançat en el capítol 4.3 aquest quest s'acabarà arrendant.

Dels llegats testamentaris i de les promeses d'aportacions, tenim notícies confuses. Es fan moltes promeses d'aportacions però no apareixen les quantitats a pagar i només en un cas es té constància de que es paguessin ⁵⁸⁵. Els llibres d'obra mencionen l'existència d'un llibre de la *proferta* o sigui, de les promeses d'aportacions, que els ciutadans i vilatans gironins es comprometien a pagar. D'aquest llibre seria possiblement el llistat de promeses citades per Marquès ⁵⁸⁶. Tot i la cita que fa Marquès d'aquestes promeses d'aportacions no pagades els llibres d'obra de l'església

---

*y frutos que debían percibir el primer año todos los beneficios vacantes en la diócesis durante cinco años.»*² " HOMS ROURICH, Cristina. *Los constructores de la Catedral de Girona. Aportación a su estudio (1367-1377)* . Cuadernos de Historia Económica de Cataluña. Barcelona. Núm XVII. Setembre 1977, p. 75.

⁵⁸⁴ DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.92.

⁵⁸⁵ Vegeu MARQUÈS, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op.cit., p.134.

⁵⁸⁶ Buscar fulls solts

de Sant Feliu de Girona deixen constància del pagament de grans quantitats de diners per aquest concepte ⁵⁸⁷. Molts ciutadans volgueren donar, un cop morts, diners per la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, per assegurar així la salvació de la seva ànima. Apareixen gran quantitat de petites deixes durant tot el segle XIV i també moltes reclamacions de l'obrer perquè es paguessin ja que els marmessors s'hi negaven.

Totes aquestes contribucions afavoriren la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, malgrat les constants aturades que hagué de patir per tal de fortificar-se, degut a les constants incursions dels enemics de la corona catalanoaragonesa. Tot i aquesta conjuntura gens favorable és en aquest segle quan es comença a aixecar el nou campanar gòtic i finalitzen les obres a les parts altes de l'església des del nivell del trifori fins a les cobertes.

7.2. ELS PROMOTORS

7.2.1. GUILLEM DE SOCARRATS I GUILLEM VENDRELL

Com ja hem citat a la introducció a aquest capítol, no tenim coneixença d'aportacions importants del bisbe ⁵⁸⁸, el monarca o la municipalitat per la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona. Les úniques aportacions significatives són les que fan el canonge Guillem Socarrats per la construcció del sepulcre de Sant Narcís i en Guillem Vendrell per construir la seva capella i el conjunt escultòric del *Sant Enterrament*. Hem de dir que d'aquestes aportacions no ens parlen els llibres d'obra de l'església del sant màrtir Feliu ⁵⁸⁹ – si que reflecteixen la construcció de la capella d'en Vendrell – ja que el primer llibre conservat pel que fa als ingressos és de l'any 1349. Aquest llibre de *resebudes* té molt poques i pobres referències pel que fa a les quantitats aportades a l'Obra.

---

⁵⁸⁷ Per exemple en l'any 1374 " *Item a XXVIII de juliol rehebi den Berenguer Ferrer de so que avie promes en lo libre de la profe(r)ta los quel feu lo se(n)yor en Dalmau Corona ... Il. XIII s.* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.II.

⁵⁸⁸ Només apareix documentada una donació, llegat *post mortem* del bisbe, en Jaume sa Tria, de 100 sous. ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.Vv.

⁵⁸⁹ Segurament no en parlen ja que no era responsabilitat de l'Obra sinó dels titulars.

Guillem Socarrats, canonge de l'església de Sant Feliu de Girona, va aportar 3000 sous per la construcció del sepulcre de Sant Narcís conclòs l'any 1328. Pensem que gran part dels diners aportats pel canonge és van dedicar a la reconstrucció de l'església de Sant Feliu i només una part va anar destinada a la construcció del sepulcre. Segons Josep M. Marqués de notícies extretes del *Liber capituli* aquests 3000 sous es van dedicar a la volta de la nau major i al sepulcre. Segons el mateix autor l'any 1328, Socarrats acreditava 1965 sous que el capítol es comprometé a pagar-li ⁵⁹⁰.

Guillem Vendrell morí l'any 1348 a causa de la pesta negra i lloga 20000 sous a l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona. Sembla que aquest mateix any ja s'havia començat a aixecar la capella que porta el seu nom ⁵⁹¹. Un dels seus marmessors, l'altre era l'abat del temple del sant màrtir gironí, en Francesc Savarrés contractà l'any 1350 les figures del *Sant Enterrament* a mestre Aloi ⁵⁹².

7.2.2. LES ANNATES

Hem inclòs en aquest apartat les annates ja que les aportacions per part dels eclesiàstics mitjançant aquest sistema ascendeixen a una quantitat molt elevada de diners la qual cosa fa que es considerin aportacions assenyalades. Les *annates* apareixen al segle XIII i obliguen als eclesiàstics a aportar una quantitat variable de diners que procedeixen de les seves rendes anuals del benefici vacants de totes les esglésies parroquials que depenen de l'església de Sant Feliu de Girona ⁵⁹³. Aquestes *annates* pel que hem pogut observar en els llibres d'obra, normalment és paguen a terminis. Ens trobem en algun cas, que algun canonge, paborde, diaca, etc., no acaba de pagar la quantitat total que li correspon aportar a l'Obra. Aquestes aportacions expliquen que no apareguin donacions particulars per part dels canonges.

---

⁵⁹⁰ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 136.

⁵⁹¹ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit., p. 139.

⁵⁹² FREIXAS, Pere. *L'art gòtic a Girona. Segles XIII i XV*. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Estudis Gironins. Girona, 1983, pp.131 – 132.

⁵⁹³ Per més informació sobre les annates en general s'hauria de consultar documents de la cúria papal i disposicions sobre aquestes a la Catedral i a l'església de Sant Feliu de Girona.

A diferència de la catedral de Mallorca ⁵⁹⁴, en els llibres d'obra de l'església del sant màrtir gironí apareixen les *annates* des del primer llibre d'obra. En aquest primer llibre – considerem com a tal el llibre d'obra d'ingressos corresponent a l'any 1351 – ja que en aquest ja trobem una seqüència clara d'ingressos – les rebudes per aquest concepte apareixen sota la rúbrica “ *E primerament dels fruyts dels benifets de l'esgleye que pertayen a le obre lo primer ayn quant vange e son vegats tots aquests deius scrits e pertanyen a le obre los fruyts del primer ayn, e devien aquets deius scrits aso qui deval scrit lo die que.n fayeren fin, e ordone en conte que ho devien* ” ⁵⁹⁵. Aquestes *annates* apareixen sota diferents fórmules: “ *Item primerament den G. Coste per lo seu benifet qui vega per mort den Ramon de Saegeron ... V s.* ”, “ *Item deu lo seyor en Dalmau Corone per la sue pebordrie ... XXV s.* ”, “ *Item deu en Berenguer Nedal per la canonge e per la clau ... X ll.* ”, “ *Item deu lo se(n)yor en Iacme Seroque per la canonge et per la capellanie ab X libras que presta als seyns deu el encare altres ... X ll.* ”, “ *Item paga lo dit Iacme que persi de le canonge e el qui men dona dels quals li fiu alberan a IIII de iuyn de layn de MCCCLI et pagels an la part ... V l.* ”, “ *Item paga que presi la canonge del servil den Bernardo de Camos per el d.escudele de l.ayn de LII some que monta lo dit servil ... LXXX s.* ”, “ *Item deu Francesc Calvet per lo diaquonal qui vega per en Simon des Cos que.l renuncia ... XLI s. VI d. m.* ” i “ *Item deu Berengario de Puyalt per lo benifet que obten per lo cambi ... XXXV s.* ” ⁵⁹⁶. Veurem que els ingressos per *annates* a l'església de Sant Feliu van resultar certament important en el període comprés entre 1374 i 1389.

Com hem vist en les fórmules abans esmentades, a vegades – succeeix sobretot en el primer llibre de rebudes de l'obra – ens trobem que amb l'annata es barregen altres conceptes a ingressar com pot ser la venda d'una clau, la venda de vi i escudella, etc. També es pot observar que no sempre l'ingrés queda enregistrat en un albarà ja que sovint aquest no es sol.licita. Moltes vegades queda anotat el deute – sota la rúbrica *deu en* – sense que aquest sigui satisfet en el moment de registrar-lo en el llibre.

⁵⁹⁴ “*Sigui com sigui, el cert és que no coneixem les quantitats que la fàbrica ingressà per annates fins a l'any 1389.*” ⁸⁸ Dissortadament, les que es recaptaren l'any 1368-69 i 1373-74 s'apuntaren en un llibre independent de la resta de rebudes, potser per la importància econòmica que representava aquest capítol.” DOMENGE, J. *L'obra de la seu ...*, op. cit., p.99.

⁵⁹⁵ ADG. Obra, 1351 (ingressos), p.2.

⁵⁹⁶ Vegeu ADG. Obra, 1351 (ingressos), ff.2 i 2v.

D'aquestes annates no tenim gaires notícies ja que l'obrer només anotava a quantitat ingressada i el nom del contribuent. Moltes vegades aquests pagaments, com hem avançat al començament d'aquest capítol, es fan a terminis ⁵⁹⁷ sota formules com *paga prorata de major quantitat, compliment de paga del deute que devia*, o *paga del deute que deu* a la fàbrica. Quan es fa servir aquesta forma de pagament, normalment l'encarregat de pagar és el procurador de l'afectat que exigeix a l'obrer un albarà per deixar constància del pagament. Amb el canvi d'obrer es podia donar el cas que aquests pagaments a terminis es retardessin i que el nou obrer els hagués de reclamar mitjançant notari.

Pel que hem pogut deduir a través dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, cada càrrec eclesiàstic tenia assignada una quantitat a ingressar per aquest concepte. Ens trobem que en l'any 1351 el paborde i el canonge ingressen per l'Obra pel seu primer any de beneficiat la quantitat de 100 sous anuals per cadascun dels càrrecs ⁵⁹⁸. L'any 1356 el titular d'una capellania pagava a l'obra la quantitat de 300 sous el primer any que ostenta el càrrec ⁵⁹⁹, l'any 1358 un canonge ingressa 200 sous i l'abat 200 sous més ⁶⁰⁰. En el mes de maig de 1359 un sagristà major paga per la seva *annata* la quantitat de 400 sous. Un paborde o prepòsit ingressa per l'Obra l'any 1362, 150 sous. Els canonges, segons dades d'abril de 1368, aportaven a l'Obra per la seva *annata* 120 sous. El cabiscol, pel seu benefici, havia de pagar l'any 1383 la quantitat de 280 sous ⁶⁰¹. El diaca per la seva part aportava en l'any 1388 la quantitat de 300 sous. Com veiem els ingressos per aquest concepte són importants però les quantitats aportades són molt variables.

⁵⁹⁷ Veiem el primer exemple que trobem del pagament d'una annata a terminis: “ *Item paga Berengario Nedal quem dona Bernat d.Uyan (= Ullà) per lo dit Berengario per tal com havien enprade la canonge et axi rasols del dit Bernardo per lo dit Berengario Nedal los quals eren stats de la sue canonge antre II pages la I^a fo a IIII de juyñ de l.ayn de MCCCLI e l.altre fo lo die de Sent Endreu de l.ayn demont scrit ... XI.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), p.2.

⁵⁹⁸ “*Item deu lo se(n)yor en Berthomeu rebut per la canonge e per la pebordrie CC sous* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos) f. 2 v.

⁵⁹⁹ “ *Item recepi a Bernardo Uliani quos sibi deberat vener G. Cavalerii quos huerant et receperat aportatoribus magistro R. capillani sancti Felicis in solutum prorata provitatis illarum XV libras quas dictum operi teneret solvere per novitate ... LX s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.Vv.

⁶⁰⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.X.

⁶⁰¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos) f. XXXXV v.

A partir de l'any 1374, sembla ser, que es produeixen canvis, no gaire significatius, pel que fa a les quantitats aportades per aquest concepte. Ens trobem que en Arnau Busquets paga per l'annata de la pabordia de *Xuncla* 200 sous⁶⁰². En canvi per la pabordia de Mieres en l'any 1388 es pagava la quantitat de 150 sous. Pel que fa referència a la resta de càrrecs obligats a pagar per aquest concepte no hem observat al llarg del període contemplat en els llibres d'obra cap canvi destacable. També s'ha de dir algunes vegades no s'especifica el total que s'ha de pagar per cada *annata*, i al pagar-se aquestes a terminis, resulta difícil de resseguir la quantitat íntegra a pagar.

7.3. ELS INGRESSOS REGULARS

7.3.1. ELS BACINS

Les aportacions obtingudes per l'Obra mitjançant els bacins no són gens menyspreables. A la ciutat de Girona es recaptava per l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona, a més del ja citat temple, a la Catedral i a l'església de Santa Susanna del Mercadal. Hem de recordar que moltes vegades es recaptaven més diners a la Catedral que a la pròpia església del sant màrtir gironí. També trobem la recaptació dels bacins de les parròquies fora ciutat. Els llibres d'obra no deixen clar si aquests bacins eren fixos i rebien aportacions diàries dels fidels, o es tractava de bacins que es passaven en les festivitats litúrgiques. Els baciners eren pagats en diners – segons el total recaptat o amb una quantitat establerta –, mitjançant presents en les festivitats de Nadal i Pasqua o mitjançant remuneració en espècies.

Les rebudes del bací de l'església de Sant Feliu de Girona encapçalen els ingressos seguides per les de la catedral i per últim les del Mercadal. En el primer llibre d'obra – amb Berenguer Ferrer com a obrer – on trobem els ingressos ordenats com abans hem esmentat⁶⁰³, apareixen les quantitats ingressades anualment, distribuïdes mensualment, entre el 1 d'abril de 1351 i finals d'abril de 1352. Apareixen com a baciners en Ramon Negre clergue de la Seu pel bací de l'església de Sant Feliu de Girona, en Berenguer Rigau clergue de Sant Feliu pel bací de la Catedral i en Pere Villar sastre pel bací del Mercadal. Per que ens fem una primera idea en aquests tretze

---

⁶⁰² ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.II.

⁶⁰³ ADG. Obra, 1351 (ingressos).

mesos es recapta al bací de Sant Feliu 35 lliures, 19 sous, 10 diners i malla, al bací de la Catedral 22 lliures, 14 sous i 3 diners i al bací de l'església del Mercadal 150 sous, 6 diners i malla. Per tant en aquests tretze mesos es recapten 66 lliures, 4 sous i 8 diners. Això significa en percentatges: un 60,73% a Sant Feliu, un 38,19 % a la Catedral i un 1,08 % a l'església del Mercadal.

No apareixen diferències significatives entre els ingressos per bacins al llarg del segle i únicament en dates assenyalades com Nadal o Pasqua, s'incrementen els ingressos en els tres bacins que recapten per l'església de Sant Feliu a la ciutat de Girona. Observem, de totes maneres, un increment important en les aportacions del bací de la catedral per l'Obra del sant màrtir gironí.

En aquest primer llibre d'ingressos apareixen citades les quantitats ingressades seguint sempre la mateixa fórmula: "*Item resebi del dit Berengario per la rehon demont scrite del mes de satembre satisfet a el de son trabay ... XXXVII s.*"⁶⁰⁴. Per tant com veiem ja es contempla en l'ingrés el treball del baciner però sense deixar constància de quina és la quantitat que rep.

És significatiu, que es conservi un llibre d'obres d'ingressos per l'Obra de Sant Feliu de Girona, on només apareixen els ingressos de bacins recaptats a la Catedral els anys 1356 – 1360. Es comencen a recaptar el mes de juliol de 1356 i finalitzen a finals del mes de desembre de 1360. En aquest llibre els ingressos es fan per setmanes mostrant-se també les festivitats litúrgiques mensuals⁶⁰⁵ i el que es recull en cadascun d'aquests dies assenyalats. Apareix en el llibre d'obres el total recaptat en cada mes, ja descomptat el que cobrarà el baciner⁶⁰⁶, i la suma del total recaptat al final de cada pàgina, que agrupen normalment tres mesos. Al final de la pàgina apareix sempre una rúbrica semblant a aquesta que diu: "*Ego Dalmacius Corone canonicus et operarius Sancti Felicis Gerunde veni ad conpotum cum Berengario Rigaldi de omnibus receiptis fecis per dictum Berengarii de bacino a prima dominica mensis octobris anni MCCCLVI usque ad primum diem januarii exclusive sequente. Et receperat pertinentes dicto operi, quarta parte deducta pro ipsa quietias centum et quindicem solidi et I denarius quas*

⁶⁰⁴ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.4.

⁶⁰⁵ Per exemple: "*Item lo dia d.Ephifania ... XII s. II d. m.*" ADG. Obra, 1356 – 1360 (ingressos), f.2.

⁶⁰⁶ "*Item atcobe lo dia de tots sans del mes de noembre IX sous IX diners*" ADG. Obra, 1356 – 1360 (ingressos), f.1v.

*quodem CXV solidi et unum denarium solvit michi numerando XI die januarii anni MCCC LVII ideo het scribo et sigillum meum hic ap pono. It funter plus quas recepi II solidi ”*⁶⁰⁷. Com veiem el baciner de la Seu, Berenguer Rigau, cobra una quarta part del diners recaptats.

Aquests diners recaptats pel bací de la Catedral els trobarem comptabilitzats en el llibre d'obra de *Receptis* dels anys 1355 al 1365. En aquest llibre apareixen els bacins, normalment primer el de la seu, després el de Sant Feliu i finalment el del Mercadal, després d'anotar un seguit de deutes. Pensem que el fet de deixar constància d'aquestes deutes ve donat pel canvi d'obrer, en aquests moments és Dalmau Corona, canonge i paborde de Tordera. També s'observa un canvi en el baciner de Sant Feliu que ara és Pere Falgueres. Els diners recaptats pel bací de l'església del sant màrtir gironí es barregen amb altres ingressos procedents de deixes, serveis, etc. Sembla ser, tot i que els llibres d'obres no ho deixen clar, que aquests bacins s'anirien comptabilitzant mensualment, al començament del llibre i progressivament s'enregistrarien els ingressos trimestralment. El dia 1 d'abril de 1356 apareix el total recaptat durant un any al bací de la catedral, 310 sous, però l'Obra de Sant Feliu només ingressa 75 sous, 8 diners i malla ja que la resta es destina a altres pagaments, entre aquests pensem que s'inclou el que cobrarà el baciner Berenguer Rigau, tot i que no s'especifica. Més endavant i coincidint amb el que ja havíem trobat en el llibre dedicat únicament al bací catedralici, apareixen ingressos del bací de la catedral, per trimestres⁶⁰⁸, especificant-se que el baciner cobrava una quarta part dels ingressos.

No apareix mencionat el bací del Mercadal fins a mitjans de l'any 1356. Curiosament, apareix junt amb el bací de framenors, concretament del convent de Sant Daniel⁶⁰⁹, però sense especificar-se el que es recapta en cadascuna de les

⁶⁰⁷ ADG. Obra, 1356 – 1360 (ingressos), f.1v.

⁶⁰⁸ “ *Item recepi a Berengario Rigaldi portatem bacinum sancti Felicis in pium sedis conpote secun fecum et sibi safisfectum de mensibus julii, augusti et septembris actum XVIII die octobris ... LXXX s. X d. m.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.Vv.

⁶⁰⁹ Aquests dos bacins apareixen junts durant un curt període que abarca de 1355 a 1367 ja que a mitjans d'abril d'aquest darrer any ja apareix un ingrés que diu: “ *Item a P. de Villari sartore Gerunde que funter de bacino de Mercatallo de tempore hictam satisfano sibi in IIII parte ... LIII s. IIII d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.VIv. De totes formes no hem de fer gaire cas d'aquest fet ja que més endavant tornen a comptabilitzar-se de forma conjunta, encara que no sempre.

esglésies per separat ⁶¹⁰. Tampoc queden clars els ingressos a quin període de temps corresponen, ja que comprovant les dates en les quals es produeixen aquests, no sabem si els ingressos són mensuals, trimestrals, quadrimestrals, semestrals, etc. ⁶¹¹ El baciner continua sent en Pere Villar, sastre, i cobrarà una quarta part del total recaptat. Aquest baciner mantindrà el seu càrrec fins l'any 1389. Els ingressos en aquest bací, per l'Obra de Sant Feliu, creixen paulatinament amb el pas dels anys.

A partir del dia 4 d'abril de 1358, el baciner de Sant Feliu, en Pere Falgueres, percebra per la seva feina 25 sous. Veiem-ho: “ *Item recepi a Pera Falgueres clerico et tenenti bacinum ecclesie Sancti Felicis quas receperat de dicte bacino a IIII die aprilis huius anni circa solutis sibi XXV solidi per suo labore de tribus mensibus sibi madii, junii et julii ... CXXXVII s.* “ ⁶¹². Com observem cobra 25 sous per tres mesos de feina. Pere Falgueres deixarà de ser baciner i clergue de Sant Feliu el 14 de novembre de 1358, sembla que per ser designat per un càrrec dins la seu de Girona, i prengué el seu relleu Bernat Bartomeu clergue de l'església de Sant Feliu de Girona, que tornarà a percebre la quarta part, a vegades una mica més ⁶¹³, dels diners recaptats. No sabem el motiu, però el 30 de juliol de l'any 1359 el baciner de Sant Feliu torna a percebre 25

⁶¹⁰ No sabem on es trobaria aquesta església de Sant Daniel de framenors, l'únic que sabem és que la mateixa persona recaptava en aquest temple i en el del Mercadal. Podria també tractar-se d'un error del secretari i que fos el convent de Sant Francesc, pròxim a l'església del Mercadal.

⁶¹¹ Veiem un parell d'exemples: “*Item recepi secunda die januarii anni MCCCLVIII a P^a. de Villario sartore quas huint de bacinum Mercatalli de mense madii circa satisfet sibi in IIII parte huius questias per parte operis nostri ... LXXVI s. VI d.* “ i “*Item recepi XX die aprilis a P^a. de Villario sartore que fuerunt de bacinum de Mercatallo et fratrum minorum a secunda die januarii circa satisfetum sibi in IIII parte ... XLVIII s. IIII d. m.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.VIIv i IX.

⁶¹² ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.VIII.

⁶¹³ “*Item recepi IIII die madii a bernardo bertholomei tenente bacinum operis sancti felicis die hiis que receperat a II die januarii hicti anni. Et sibi satisfacto de tota tempore hicto per suo labore et deductis hiis que ego receperat tam abee proba ab uno que tenivit bacinum per I dominica. Restabant quas mi debebat cum omnibus deductis CXXVIII solidi de quibus mi tradidet dicta die nureando ... LXXXVIII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XII. Com podem observar cobra 40 sous quan la quarta part serien 32 sous.

sous per tres mesos de feina. Sembla ser que aquest nou baciner va estar poc temps en actiu ja que el 16 de març de 1360 trobem en aquest càrrec a Nicolau Canet ⁶¹⁴.

El 5 de juliol de 1360 trobem un canvi en el baciner de la catedral. Deixa de ser baciner en Berenguer Rigau i ocupa el seu lloc Joan Crestiana que rebra 25 sous per tres mesos de treball ⁶¹⁵. Aquest és rellevat del seu càrrec per Guillem Geronés el mes de maig de 1361. Aquest baciner no es mantindrà per gaire temps com a baciner ja que en el mes d'agost de 1362 trobem un de nou, en Jaume ⁶¹⁶. Pere de Falgueres tornarà a aparèixer com a baciner, en aquest cas de la Catedral, el mes de novembre de 1362 ⁶¹⁷. Aquest baciner cobrarà el mes de gener de 1364 per recollir amb el bací 30 sous per tres mesos de treball ⁶¹⁸. No succeeix el mateix, almenys amb el bací de Sant Feliu on en Nicolau Canet el 28 de març de l'any 1364 continua cobrant 25 sous cada trimestre. El fet de cobrar 30 sous deu ser per algun motiu extraordinari, que els llibres d'obra no ens aclareixen, ja que el mes d'abril del 1364 torna a percebre 25 sous. Precisament en l'any 1364 trobem comptabilitzats ingressos pel bací de la catedral corresponents a sis mesos ⁶¹⁹ quan el més habitual és que passin comptes cada tres mesos.

⁶¹⁴ “ *Item recepi XVI die marcii a Nicholay Caneti tenentis bacinum ecclesie sancti Felicis quas receperat de medio mense decembris proxime hictis usque ad heant diem satisfectum sibi in XXV solidi per labore suo de ipsis III mensibus ... CXLVI s. VII d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XIVv.

⁶¹⁵ “ *Item recepi V die julii per manus Iohanis Crestiana tenentis bacinum in sede pro ecclesia sancti Felicis quas huint a prima die aprilis proxime hicta circa, deductis XXV solidi sibi ... XCIII s. XI d. m.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVII.

⁶¹⁶ “ *Item recepi XXX die augusti a Jacme clerici tenenti a procuratoris bacinum huius operis in ecclesia sedis que funter a XV die madii proxime hicta circa a huint in summa in istis tribus mensibus e XV diebus CLII solidi VI dinerii maya. De quibus huint pro dictis III mensibus et XV diebus pro suo labore XXIX solidi II dineii. Et sit restavint quitii operi ... CXXIII s. IIII d. m.* “ ADG. Obra, 1355-1365 (ingressos), f.XXIII.

⁶¹⁷ “ *Item recepi XXIX die nouembris a a discreto P^a. de Falgeriis quas ipse huint de bacino sedis operis ecclesie Sancti Felicis quitias ipsi operi et deductis XXV solidi pro suo labore ... CXXV s. IIII d. m.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XXIIIv.

⁶¹⁸ “ *Item recepi XVI die ianuarii per manus P. de Falgeriis qui funter quitii operi de bacino sedis de prima die octobris proxime hicta usque ad finem decembris proxime hicti. Retentis sibi tamem XXX solidi pro labore sua pro III mensibus ... CXVI s. X d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XIXv.

⁶¹⁹ “ *Item recepi per manus discreti Petri Falgeres de bacinum sedis qui receperat de prima die aprilis proxime hicti usque ad prima die octobris proxime hicti in qui tempore sunt VI menses CLXXXII solidi X*

Pere Falgueres es manté com a baciner de la catedral de Girona fins finals de juliol de l'any 1370 ⁶²⁰ com a mínim. Aquesta és la darrera notícia que tenim d'aquest ja que trobem una interrupció en els llibres d'ingressos entre l'any 1370 a 1374. L'any 1374, com veurem tot seguit, ja apareix ostentant aquest càrrec en Francesc Calvó. El mateix problema trobem amb el bací de Sant Feliu del qual tenim notícies de que a principis d'agost de 1370 estava en possessió d'en Nicolau Canet ⁶²¹, mentre que l'any 1374 l'ostentà en Pere Ferrer.

En l'any 1374 el càrrec de baciner ⁶²² de l'església de Sant Feliu de Girona va ser força inestable pel que fa a la persona que l'ostentà. Sembla ser que el titular era en Pere Ferrer, draper, però també trobem acaptant a Pere Pont, Nicolau Canet i Pere Colom, Guillem Guig i Fuyan Abaderiu. El bací de Sant Feliu, en aquest any 1374, es captava cada mes – acumulant-se els ingressos de les misses de cada diumenge – i en les festivitats eclesiàstiques més importants. A partir del dia 1 d'agost de 1374 sembla ser que torna a recuperar el seu càrrec en Nicolau Canet ⁶²³. El baciner de la seu serà en Francesc Calvó, clergue – aquest serà l'únic que mantindrà el seu càrrec de forma continuada fins l'any 1389, data del darrer llibre de *Resebudes* de l'obra –, i el del Mercadal en Pere Cartellà (Carteyan). Sabem que el baciner de la seu i el de Sant Feliu cobraran 25 sous cada trimestre o 8 sous i 4 diners mensuals ⁶²⁴ mentre que en Pere de Cartellà cobrarà la quarta part del recaptat ⁶²⁵.

---

dineii maya de quibus hauit L solidi pro eius labore. Restarunt operi quitii cum dominis non bonis ... CXXXII s. X d. m. “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XXXI.

⁶²⁰ “ *Item recepi ultima die iulii a domino P^o. de Falgeriis de bacinum sedis questias operi de mensibus madii, iunii et iulii ... LXXX s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVIII.

⁶²¹ “ *Item recepi III die augusti a discreto Narcisso Caneti quas receperat de bacinum Sancti Felicis in mensibus madii, iunii et iulii questias operi et deductis XXV solidi pro suo labore ... XCIX s. IX d. m.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVIII.

⁶²² Els ingressos per bacins continuen estant sense ordenar igual que succeeix en els llibres d'obra analitzats anteriorment.

⁶²³ “ *Item lo die de Sen Faliu qui fo lo primer die dagost rehebi del baci de Sen Faliu los quels acapta en Nicolau Canet ... VI s. V d. m.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.IV.

⁶²⁴ “ *Compren diyous lo derer die dagost del dit ayn ab en Francesch Calvon qui ten lo bacin de Sen Faliu a la seu del mes d.agost satisfet a el de son trebay VIII sous IIII rehebi quitis per la obre ... I ll. X s.* “ i “ *Compre lo derer die de satembre ab e.Nicolau Canet clergue de Sen Faliu que ten lo bacin en la dita esgleya del mes de satembre del dit ayn e satisfat a el del mes dagost e de satembre XVI sous VIII*

Semblaria que a partir del 29 d'abril de 1375 el baciner de Sant Feliu torna a ser el mercader Pere Ferrer. Veiem-ho: “ *Item diemenya a XXIX dabril rehebi del bacin de Sen Faliu los quels avie acaptats lo seyor en P. F. mercader en lo dit mes d.abril ... II ll. XIII s. IX d. m.* “⁶²⁶. El mes de juliol de 1375 en Pere Ferrer s'absenta de les seves funcions, potser perque disposa de vacances, com a baciner i la seva feina la fan en Francesc Cantaloesella i en Pere Pont⁶²⁷ i només una vegada en Pere Comes⁶²⁸. També es produeix el canvi en el baciner del Mercadal que serà en Pere Villar⁶²⁹, fins el mes de novembre de l'any 1375 moment en el qual el càrrec serà ostentat per en Vidal Salou o Alou, membre de la Cúria⁶³⁰. També trobem una absència puntual del mateix baciner, en Pere Ferrer, entre el 8 i el 22 de juny de 1376 i el 3, 17 i 31 d'agost on recull el bací en Ramon Espinal i en Jaume Oller⁶³¹. Semblaria que aquest darrer ostentarà el

---

diners car lo mes dagost avie acaptat et nol navie satisfet car nom pensave quen queeses es pagat rehebi quitis per la obre del dit mes de satembre ... I^a ll. XI s. I d. m. “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.III i IIII.

⁶²⁵ “ *Compre diemenya a XVII de satembre ab en P. de Carteyan (=Cartellà) qui ten lo bacin de Sen Faliu al Mercadal de XI de iuliol entre el die desus dit satisfet a el la quarte part per son trebay rehebi quitis per la obre ... I ll. V d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.IIIv. Semblaria que el baciner del Mercadal sempre cobraria pel seu treball una quarta part dels diners recaptats. Ho afirmem ja que el 4 de desembre de 1379 cobrarà aquesta quantitat per acaptar el bací durant els mesos de setembre, octubre i novembre.

⁶²⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.VIv.

⁶²⁷ Vegeu ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), ff.VIIIv i X.

⁶²⁸ “ *Item recepi die dominica XII die augusti per manus Petris Comes magistrum operis predicta quos invenerat de acaptirio baçini dicta die ... IIII s. IIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.Xv.

⁶²⁹ “ *Item recepi XXIII die mensis madii a P^a. de Villari quos congregaverat de acaptirio bacino ecclesie de Mercatallo Gerunde soluta ipso pro labore suo in quasquidem die remisit baçinum operis predictae pro eo que iux aliquem inventabat et fiut comendatum per in Ff. Corone Vidali de Alodio curitore_puncto dicte civitatis ... III s. e o.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.VIIIv.

⁶³⁰ “ *Item computavi XIII die novembris cum Vitali Çalou qui tenet bacinum ecclesie Sancti Felicis in ecclesia Mercatalis Gerunde a XXVII die madii circa in qua ipse recipit dictus bacinum et recepi ab ipse ultra XXⁱⁱ solidi quas ipse debet dicte operi de dicto termino safisfacto sibi de suo labore videlicet in quarta parte ... XXXII s. V d. m.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XIIv. Ens inclinem més pel cognom Alou ja que aquest apareix citat diverses vegades mentre que Salou podria tractar-se només de la utilització de la partícula sa davant del cognom. Aquest fet queda corroborat per una entrada del tres de novembre de 1378 on se'l cita com a *Vitali de Alodio*.

⁶³¹ Vegeu ADG. Obra, 1374 - 1384 (ingressos), ff.XVv, XVI i XVIv.

càrrec de baciner de l'església de Sant Feliu de Girona a partir del 31 d'agost de 1376. Tot i ser Jaume Oller el baciner també tornem a trobar en moments puntuals de l'any 1377 a Ramon Espinal i Pere Ferrer recollint el bací.

El dia 15 de novembre de 1377 s'anomena baciner de Sant Feliu a Pere Faig. El contracte es farà fins el 30 de juny de 1378. Veiem-ho: “ *Item computavi eum Petrio de Fagia clerico beneficiate dicte ecclesie a de diversis pro eum congregate anni LXXVII de acaptirio baçini dicte ecclesie a XV die mensis nouembris in qua ipse incepat acaptarie et accepit bacinum dicte ecclesie usque ad ultimam diem mensis junii anni LXXVIII satisfacto sibi in XL solidi pro labore suo ... CCLXXX s. VIII d. m.* “⁶³². Com veiem també s'estipula el seu salari, 40 sous. Tot i ostentar aquest càrrec, puntualment, durant el mes d'abril de 1378 trobem acaptant a Pere Ferrer. El mateix Pere Faig tindrà aquest bací des del 30 de juny de 1378 fins el 25 de novembre de 1378 quan aportarà per aquest concepte a l'Obra de Sant Feliu de Girona la quantitat de 116 sous, 2 diners i obolum, tornant a percebre per la seva feina 40 sous.

El 27 de novembre de 1378, després de 13 anys sense ostentar el càrrec, Nicolau Canet, clergue beneficiat, esdevé baciner de Sant Feliu. Tal com especifica aquest ingrés: “ *Item recepi computavi cum discreto Nicholao Caneti beneficiato huius ecclesie IIII die februarii anno LXX nono de denariis per eum congregatis de su baçino ecclesie Sancti Felicis a XXVII die nouembris anni LXXVIII usque ad dictam IIII die februarii summa quorum ascendita ad Michelis solvi pro labore suo yunom debet restitui ... CXLIII^{or} s. II d.* “⁶³³. Creiem que Nicolau Canet deixa el càrrec de baciner de l'església de Sant Feliu de Girona a finals del mes de gener de l'any 1382. És en aquests moments que torna a aparèixer, de forma puntual, en Pere Ferrer com a baciner. Tot seguit, i ja durant un període de temps perllongat, trobem en Bernat Cargol, clergue⁶³⁴. Aquest baciner acaptarà tot sol fins el mes d'octubre de 1384 quan apareix en escena en Jordi Bessó (Beçon)⁶³⁵. L'acapte del bací de l'església de Sant Feliu de Girona l'any 1384 ens

⁶³² ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXII.

⁶³³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXV.

⁶³⁴ “ *Item rehebi a XVI dies d.ebrils del ayn de MCCCLXXXII den Bernardo de Caragoll clergue qui ten e reguex lo baçin de la dita esgleya de tot ço que havia trobat ab lo dit baçin del seguon die de febrer del dit ayn fins lo dit die ... CCIII s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXX.

⁶³⁵ “ *Item del bacin de Sent Feliu del primer digmenge de vuytubri e acapta en Jorge Beçon perayre ... IX s. I (d.)* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXXVIII.

informa que la ciutat estava en guerra. Se'ns diu: “ *Item del bacin de Sent Feliu de II digmenges de novembre car la ciutat era a le ost e V sous qui agui a tornar als XXII sous del die dels morts resten in agui quitis ... XI s. VI (d.)* “⁶³⁶. En aquests moments de guerra, no s'especifica – ho veiem en la cita anterior – qui fa l'acapte del bací a l'església de Sant Feliu de Girona, fins que a finals del mes de desembre apareix citat en Pere Moles, però només un parell de vegades. El següent baciner citat serà en Francesc Vidal però ja en el mes de novembre de 1385 ⁶³⁷. El mateix succeirà amb el bací de l'església del Mercadal ⁶³⁸ on fins el mes de juny de 1385 quan torna a ésser citat com acaptador en Vidal Alou. No sabem el motiu d'aquestes absències, podria ser que l'obrer hagués obviat els seus noms ⁶³⁹ o que realment aquests baciners no exercissin com a tal durant aquest període, per haver d'anar a fer la guerra o per qualsevol altre motiu.

Tenim notícies que a finals del mes d'abril de l'any 1386 es nomena un nou baciner a l'església de Sant Feliu de Girona. Se'ns diu “ *E per tal com los perraquians eren tenguts de tenir lo dit bacin de voluntat del capitol comene lo dit bacin an P. Rugarayes (=Rogallós) qui comença de acaptar a VI del mes de mag del ayn demont dit de MCCCLXXXVI* “ ⁶⁴⁰. Així doncs, en Pere Rugayos s'encarregarà de les tasques de baciner a l'esmentada església.

Hom esmenta altres bacins de fora de la ciutat de Girona com el que apareix a principis de juliol de 1360 on “ *Item recepi per manus cuiusdam homini de Anglesio que accaptavit operi sancti Felicis deducta IIII parte pro suo labore ... V s. I d.* “ ⁶⁴¹. Com veiem es tracta d'una recaptació molt modesta. En les parroquies fora de Girona sembla que només s'acaptarien diners per l'Obra de Sant Feliu de Girona en festes assenyalades.

⁶³⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXXVIIIv.

⁶³⁷ “ *Item a XXVIII de noembre rehabi per mans den Francesc Vidal del acaptiri de Sent Feliu de III digmenges pessats e aye aut entre dit ... XIX s. VI (d.)* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LIIII.

⁶³⁸ “ *Item a V del dit mes de marc rehabi del acaptiri del bacin del Mercadal de ço que avie avistat de III de novembre ença e satisfet a el del quan resten quitis a le obre ... III ll. XIII s. II (d.)* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.Lv.

⁶³⁹ Aquest pot ser un motiu versemblant ja que en el bací de Sant Feliu, exceptuant algunes ocasions on apareix citat en Francesc Vidal com a baciner, trobem moltes altres on no es cita al responsable de passar el bací.

⁶⁴⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LVv.

⁶⁴¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVv.

Ho podem veure quan “ *Item recepi XXIX die decembris manus Raimundi Basse de Cilrano que de acaptiria ecclesie de Cilrano de festis sancti felicis et nativitatibus domini ... VII (I) s. VI d.* ”⁶⁴². També s'acapta per l'Obra de Sant Feliu a l'església de Sant Mateu de Montnegre i a l'església de Sant Cristòfol de les Planes d'Hostoles⁶⁴³. Altres esglésies que també recapten són la d'Aiguaviva, Santa Paiaia, Bordils, Domeny, Sant Gregori, Hostalrich, Sant Feliu de Boada, Brunyola, Pals, Taialà, Sant Estevé de Güialbes, Flaçà, Castelló (d'Empúries), Sant Joan les Fonts, Vilarnadal, Sant Miquel de Campmajor, Sant Narcís de Vilallonga, Vilablareix, Ruplà, Sant Martí de la Mota, Sant Martí de Llemanà, Romanyà, La Pinya, Sant Pere Pescador, Fonolleres, Hortsavinyà, Parlavà, Ultramort, Montfullà, Vilanna, Borganya, Vilopriu, Vilobí, Vilamaya, Sant Martí Sespreses, Sant Daniel, Encies, Sant Climent d'Amer, Les Serres, Pontós, Salitja, Campmany, Sant Martí de Maia, Greixenturri, Mieres, Foixà, Bescanó, Domeny, Pineda, Ordis i Celrà. A vegades no es cita concretament a on correspon el bací que aporta diners per l'Obra de Sant Feliu de Girona⁶⁴⁴. En aquest cas els rectors o domers aporten els diners corresponents a aquests bacins quan es celebra el sínode.

En el llibre d'obra corresponents als ingressos dels anys 1374 al 1389 apareix un nou bací anomenat bací del bisbat⁶⁴⁵. Abans d'aparèixer sota aquesta denominació trobem un parell d'entrades on es parla de *l'acaptiri de la obre fore la ciutat* i del *acaptiri de diverses perroquies*. El primer ingrés per aquest bací del bisbat, del mes d'agost de l'any 1375, diu: “ *Item recepi dicta die a Stephano sagione curie officialatus Gerunde quos ipse receperat de acaptirio ecclesiarum infrascriptarum soluto sibi suo salario primo de lguardane (=Lligordà) guardave – VIII denarii. Item de Tayalano IIII denarii. Item de Crespiano X denarios et obolum. Item de Petrallata XVI denarii. Summa ... III s. II d. m.* ”⁶⁴⁶. Com observem en aquest cas es tracta dels bacins de Taialà, Crespià i Perelada.

⁶⁴² ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVIv.

⁶⁴³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVIIv.

⁶⁴⁴ “ *Item recepi XXVII et XXVIII et XXIX die aprilis a diverssis clericis qui venerant ad sinodum qui fuerunt de acapitis ipsarum ecclesiarum ut in tribus scedulis lacius et minutatim continentur ... CLXXXIII s. X d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XXI.

⁶⁴⁵ Aquesta nominació apareix al marge esquerra de l'esmentat llibre amb lletra i tinta que no corresponen al segle XIV per la qual cosa pensem que devia ser anotat a posteriori per alguna persona que consultes aquests llibres. Pensem que podria haver estat escrit per Jaime de Villanueva a finals del segle XVIII ja que va tenir accés a aquests llibres.

⁶⁴⁶ ADG. Obra, 1374 - 1384 (ingressos), f.XI.

Aquest bací, anomenat del bisbat tornarà a aparèixer, el 28 i 29 d'abril de 1378 quan Francesc Calvo entrega 51 sous, 11 diners i maya procedents dels bacins de diverses esglésies, que els llibres d'obra no especifiquen ⁶⁴⁷. Tot seguit, si que s'especifiquen un seguit d'aportacions per bacins dient: “ *Item recepi ultra in dictis duabus diebus de diverssis dicti acaptirii de perrochiis infrascriptis infrascriptis quantitatis videlicet. Et primo de Lloret I solidus VIII denarii. Item de Borraciano (= Borrassà) I solidus VI denari. Item de Vilalbero III solidi V denarii maya. Item de La Pinya I solidus. Item de Castellario – III solidi III denarii. Item de Cilrano III solidi VIII denarii. Item de Lambillis II solidi V denarii. Item de Fanalls VIII denarii. Item de Sancta Palladia VI denarii. Item de Sancto Felice de Planis II solidi III denarii. Summa dictarum quantitatum per michi que Narcissi Terradelli receptorum ... XXIII s. VI d.* ”⁶⁴⁸. El que si que apareixeran, abans d'aquesta data, seran aportacions de bacins d'esglésies concretes. Una d'aquestes és l'església de Sant Cugat de Salt on s'acceptara el dia de Sant Jaume (patró de la vil.la) i el dia de Sant Cugat, patró de l'església ⁶⁴⁹. També s'acceptarà a les esglésies de Fornells, Sant Miquel de Palau Sacosta i Fenals, i posteriorment a les esglésies d'Ultramort, Espolla, Pedret, Vilarnadal, Montfulla, Foixa, Terrades, Sant Martí de Castellar de la Selva, Sant Cristòfol de Llambilles, Torroella de Fluvià, Sant Mateu de Montnegre, Monells, Llampaias, Bescanó, Vilablareix, Vilacolum, Celrà, Merlant, Sant Miquel de Fluvià, Santa Pellaia, Montcal, Vilobí, Rocacorba, Sant Pere de Pineda o de Riu, Sant Julià d'Albons, Solans, Mieres, Cadaqués, Caldes de Malavella, Granollers de Rocacorba⁶⁵⁰, La Jonquera, Navata, Llanars, Fonteta i Palacalç. Dels bacins recollit en les parròquies foranes, poques vegades tenim dades del que rep el baciner pel seu treball ⁶⁵¹.

⁶⁴⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXIIv.

⁶⁴⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXIIv.

⁶⁴⁹ “ *Item habui de acaptirio ecclesie de Saltu de festo Sancti Cucufatis ... I s. III d.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.Iv i “ *Item recepi XXVI die iulii per manus Berengarii Cerviani clerici dicte ecclesie quos invenerat in acaptando in ecclesia de Saltu die Sancti Iacobi et Cucufatis ... I s. IIII d.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XVIII.

⁶⁵⁰ “ *Item a V de setembre rehabi del acaptiri de la parroquia de Granoyles dat al acaptador lo terç ... V s. VI (d.)* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIIIv. Com podem apreciar, en aquest cas l'acceptador rep una tercera part dels diners recaptats. Això podria ésser degut a que al tractar-se d'un municipi força allunyat de la ciutat de Girona les despeses per acceptar són majors.

⁶⁵¹ Vegem-ne una excepció: “ *Item habui a R. Basses de Cilrano quas habuit de acaptirio ecclesie de Cilrano deductis II solidi VI denarii quas sibi dedi pro labore ... IX s. VI d.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XIII.

Sembla ser que era costum aportar els ingressos dels bacins fora ciutat en el moment de la celebració del sínode ⁶⁵². D'aquesta forma d'actuar trobem diferents exemples en l'any 1379. Veiem-ne alguns: “ *Item a XXI del mes de abril reabi del acaptiri quis era fet per les parroquies lo qual aportaven los clergues del qui eran vanguts al sinet los quals leva en Francesc Vidal beneficiat en la capela de Fuxan (Foixà) ... I ll. X s. II (d.)* “, “ *Item reabi den Esteven Sag dels denaris que avie levats del acaptiri dels clergues al sinet e hat per son trebay XVIII diners resten ... XIII s. VI (d.)* “ i “ *Item den Francesc Calvon qui leva lo quest de la seu per acaptiri que avie levat lo dia del sinet dels clergues e non volt res per son trebayl ... XIII s. III (d.)* “⁶⁵³. Tenim constància que el 17 d'abril de l'any 1387 és celebrà un sínode on arriben les aportacions procedents dels bacins de les parròquies de Vilacolum, Torroella de Fluvià, Gaserans, Sant Julià del Llor, Sant Medir, Salt, Bescano, Montcal, Llampaias, Vilobí, Vilademuls, Mieres, Montfullà, Ordís, Romanyà d'Empordà i Panedès ⁶⁵⁴. Aquests sínodes se celebraven anualment ja que un any més tard, el 8 d'abril de 1388, trobem citat un altre sínode ⁶⁵⁵ i el 28 d'abril de 1389 també ⁶⁵⁶.

Dels baciners de les parròquies foranes tenim notícies ja que després del 31 de maig – moment en el qual Bonanat de Pont, obrer de l'església de Sant Feliu de Girona, dona comptes als oïdors Nicolau i en Bartomeu Ribot, de tots els ingressos realitzats des del 16 de maig de 1386 fins el 31 de maig de 1389 – apareixen tots ells citats de la mà de l'obrer Bonanat de Pont ⁶⁵⁷.

⁶⁵² Vegeu ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.VIIIv.

⁶⁵³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), ff.XXVI i XXVIv.

⁶⁵⁴ Vegeu ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), ff.LXII i LXIIv.

⁶⁵⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXV. En aquest cas els bacins provenen de les poblacions de Cantallops, Bescanó, Vilacolum, Torroella de Fluvià, Vilobí, Llampaias, Sant Julià del Mont, Fontclara, Sant Dalmai i Salt.

⁶⁵⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXV.

⁶⁵⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXX.

7.3.2. DEIXES I CARITAT

Semblaria que algunes de les deixes – en comptades ocasions – per l'Obra de Sant Feliu de Girona es realitzen en vida dels fidels ⁶⁵⁸. Dins d'aquest capítol doncs inclourem les deixes i llegats testamentaris, les herències i les almoines o caritat. Aquestes darreres, realitzades en vida del fidel, apareixen al costat de la rúbrica, situada al marge esquerra del foli, on diu caritat ⁶⁵⁹. Aquesta darrera formula és la més habitual. Repassant els llibres d'obra, ens donem compte de que existeixen un gran nombre de fidels, alguns d'ells resten en l'anonimat ⁶⁶⁰, al sant màrtir Feliu, tant a la ciutat de Girona com a comarques. Normalment, ens trobem davant petites aportacions – durant els anys 1351 i 1352 les deixes oscil·len entre 6 diners i 25 sous ⁶⁶¹ - que es transformen en una gran quantitat d'ingressos per l'Obra quan les sumem. La quantitat més freqüent és de 5 sous. Trobem algun llegat que supera amb molt aquesta quantitat però es tracta de casos puntuals ⁶⁶².

Tot i que la majoria d'almoines són en diners, en casos puntuals ens trobem amb deixes en espècies. Entre aquestes, trobem en diverses ocasions, les deixes d'aram ⁶⁶³. Aquestes deixes les realitzen les dones per la qual cosa hem de pensar que es tracta de la donació de la vaixel·la que feien servir habitualment per coure i menjar els

⁶⁵⁸ “ *Item domini Sinal pro legato fectis sui ... II s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVIII.

⁶⁵⁹ “ *Item a II del mes de abril del dit ayn lo senyor en Bertholomey Ribot mayor de dies me dona per amor de Deu a le obre del cloquer ... III fl.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXXVIv. En les almoines per caritat apareix sempre la fórmula *per amor de Deu* i a continuació, la majoria de vegades, s'especifica la finalitat a la qual es destina la donació.

⁶⁶⁰ “ *Item resebi de I^a lexe ... II d.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.7v i “ *Item a V del mes de decembre lo dit R. me dona que dix que avie aut de una heretat d.un hom estranys qui sit era mort ... III s. III (d.)* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXXVv.

⁶⁶¹ “ *Item resebi del dit Alfonso per lexe den G. Mirayes alberan ... VI d.* “ i “ *Item resebi de madone Sibilie muyer qui fo den A. Bayle savi en dret axi com a menimasore den G. Bayle fil seu los quals i equi en son testament a le dite obre alberan ... XXV s.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), ff.6 i 6v.

⁶⁶² “ *Item resebi de madone Mergaride muyer quondam den A. des Vivers et den Ferrer de Saguriolles axi com a menimesors del dit A. los quals pres enconta de X libras que le obre li davie alberan a X de març de LII ... LXXXI s. X d. m.* “ i “ *Item resebi que pega per la obre en R. Sebrugere de la menimesorie den P. Bertin sagons que apar per carte fete en poder den Berthomeu Vives scrivian a XVIII de abril de l.ayn de MCCCLII et aso los feu de menament de n.Escale ... LIII ll. VIII s. I d. m.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), ff.7 i 8.

⁶⁶³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LII.

aliments. Altres llegats en espècies, molt menys freqüents, són els de roba. Un exemple el tenim el mes d'abril de 1387 on “ *Item aquel die matex fiu vendre en l.en quant qui.s feye devant l.alberch den Johan Rayret dels bens de na Pug aqueles vestedures que na Marie Castelane avie lexades a le obre les quals compra en Bonevie jueu per preu de XXXVIII sous e peguats los corredors ex sten ço es XII diners ... I^a ll. XVIII s.* “⁶⁶⁴.

En el llibre d'obra de rebudes dels anys 1351 i 1352 les deixes apareixen citades sota la rúbrica: “ *Item totes altres lexes que io dit Berenguer Ferrer pren de le dite obre qui comenencen a IIII dies a l.exide del mes de març de l.any de MCCCLI* “⁶⁶⁵. En les deixes apareixen la data d'aquesta, el fidel que fa la donació i els marmessors que físicament s'encarreguen de fer arribar els diners a l'Obra⁶⁶⁶. En algunes ocasions, aquests demanen un albarà per deixar constància que aquesta ha estat posada al testament⁶⁶⁷. Moltes vegades tenim notícies de quin era l'ofici de la persona morta ja que se'n dóna informació en el moment de la deixa⁶⁶⁸. En el cas de que aquesta la realitzés una dona apareix el nom del seu marit com es pot apreciar en la nota a peu de pàgina número 96. En els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona apareixen les següents formules per fer esment a aquests ingressos: *resebi d.en Ferrer de Frugel per lexe, donam Berenguer Ferrer, resebi d.en Nicholau Sacardone axi com a manimesor, me dona lo seyer en Jacme Seroque los quals heren stats de lexe d.en Spoye, o simplement los quals heren stats de ne Mergaride Corse, resebi que pega per la obre en R. Sebrugere de la menimesorie d.en P. Bertin.*

Apareixen altres fórmules, a part de les abans mencionades, on després d'anomenar el marmessor, el difunt, l'ofici i el lloc on vivia finalitzen amb *pro legato* o

⁶⁶⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIIv.

⁶⁶⁵ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.6.

⁶⁶⁶ “ *Item resebi den Iacme Campesol axi com a menimesor de n.Entoni de Suybès alberan a XIII de mayg ... X s.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.6. En alguna ocasió els marmessors apareixen citats com a actors: “ *Item resebi den P. des Vilar axi com a actor den Mertin Sespreses los quals Iohan Sespreses sa muyer i egiren a le dite obre alberan a XIX de abril ... XV s.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.6

⁶⁶⁷ “ *Primerament resebi den Ferrer de Frugel per lexe de sa muyer na Brunisen alberan a IIII de abril de l.any demont scrit ... V s.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.6.

⁶⁶⁸ “ *Item donam P. des Pin e Iacme Albert boser manimesors de na Gilbene et de sa fie na G^a. a de Sent Deniel muyer den Mirayes alberan a XV de satembre ... II s.* “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.6v.

legavit i seguidament la quantitat de la deixa ⁶⁶⁹. En les anotacions s'especifica moltes vegades que la persona és morta, utilitzant la paraula *quomdam* ⁶⁷⁰. La finalitat de la donació moltes vegades no és especificada. Trobem algun cas en el que això no es així com per exemple en la deixa de l'any 1356 per les imatges de l'altar de Sant Feliu i Santa Maria ⁶⁷¹, en la deixa de setembre de 1358 en Bonanat Hospital dona diners pel campanar ⁶⁷² i en la deixa de maig de 1359 en Dalmau Mont dona diners per reparar les campanes ⁶⁷³.

Analitzant el conjunt d'ingressos que acapta l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona veiem que les deixes representen un percentatge molt important del total recaptat. Des del primer llibre d'obres de *resebudes* (1351) trobem un degoteig constant de deixes registrades entre mig d'altres ingressos. Hem anat fent la suma anual del que representen aquestes deixes – l'escrivà no fa la suma parcial d'ingressos – per tal de veure la importància que tenen aquestes dins el total que arriba per finançar l'Obra. Les deixes augmenten, tant en el seu nombre com en les quantitats ingressades, en el transcurs dels anys, per iniciativa dels fidels, o pels mecanismes que estableix l'Església per afavorir-les.

Les deixes, moltes vegades, apareixen sota la denominació de llegat. Veiem un exemple: “ *Item ab A. de Ruppe per legato domine Olive uxor qua Bonanati Cibriani aventerii*

⁶⁶⁹ “ *Item recepi XXX die octobris per manus domine Agneti uxor Bertholomei Caragulli quomdam çabaterii Gerunde quas eidem Bertholomeus dictum operi legavit ... V s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVIII.

⁶⁷⁰ “ *Item recepi XVI die julii per manus G. Vitali de sancto Gregorio manumissoris domine G^a. uxor quomdam R. de Reproas de Gerundella de plane Gerunde pro legato ... V s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XVII.

⁶⁷¹ “ *Item recepi a dicto Simone racione lexie ferem medianti per vels ymaginibus sancte Maria altaris sancti Felicis et sancte Marie dicte ecclesie per dictus Catherina uxor probo Dalmacii de curssu huius ego per altari sancti Felicis ... VIII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.III.

⁶⁷² “ *Item receperat a domino Bonanato de Hospitali campsore alium Gerunde per legato fecum cloquerio hict e ecclesie per sunt previs quos mi retivui quem sibi satisfeci illos D solidi que per domini opus sibi debebatur ... XX s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.VIIIv.

⁶⁷³ “ *Item recepi IX die madii a predicto domino G^o. de Scala quas ipse receperat a Francisco Andree ut manumissore tempori vener Dalmacius de Monte probo que eas debebat ipsi operi et ecclesie per reparatrem cuiusdam squeles Et feci sibi inde albaranum ... LXXX s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XIIv.

qua Gerunde ... V s. “⁶⁷⁴. En el llibre d'obra dels ingressos dels anys 1355 al 1365 aquesta fórmula es repeteix moltes vegades, pràcticament en cap moment es parla de deixa ue s'utilitza la paraula llegat. En aquest període de 10 anys, les deixes més habituals que es realitzen són de 5 sous. En un dels primers folis d'aquest llibre d'obra, el número III, trobem quatre deixes de 5 sous sobre un total de cinc deixes realitzades⁶⁷⁵. La deixes oscilen en aquests deu anys entre 4 diners i 20 sous, essent les donacions més freqüents de 5 i de 10 sous. També trobem alguns llegats, en moments puntuals, on les quantitats aportades són prou importants: 40 sous, 50 sous, 110 sous i 122 sous, 6 diners⁶⁷⁶. Aquests llegats més elevats debien correspondre a les famílies benestants de Girona i comarques.

Entre l'any 1365 i 1370 les deixes continuen fluctuant dins les mateixes quantitats dels anys anteriors. Tornem a trobar que els llegats – en aquest llibre també són citats amb aquesta paraula – més freqüents són de 5 sous tot i que trobem llegats de 50 sous, 100 sous, 200 sous,⁶⁷⁷. Trobem el 5 de setembre de 1368 una deixa de 200 sous on el difunt vol que hi hagi dos ciris a l'altar de Sant Feliu en totes les misses celebrades en les festivitats de Maria⁶⁷⁸. No sembla que aquestes deixes s'hagin incrementat ja que els diners ingressats a l'Obra per aquest concepte s'han reduït. L'any 1369 ja trobem alguna deixa destinada al nou campanar com aquesta: “*Item recepi in mense nouembris dicti anni MCCCLXIX a reverendo patre et domino domino prate de Monteserato in V florines quas michi dedit ad opus ecclesie et cloquerii Sancti Felicis amore Dei et michi intiritu ... II ll. XV s.*”⁶⁷⁹.

En el llibre d'obra dels ingressos dels anys 1374 al 1389 tornem a tenir les deixes citades fent servir aquesta paraula, això si, al marge esquerra⁶⁸⁰. En aquest llibre es fan servir, en moltes ocasions, altres fórmules diferents a les mencionades anteriorment sense que es mencionin les paraules típiques d'aquest tipus d'ingrés:

⁶⁷⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.III.

⁶⁷⁵ Vegeu ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.III.

⁶⁷⁶ Per veure exemples d'aquestes deixes extraordinàries consulteu ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), ff.X, XV, XII.

⁶⁷⁷ Per veure exemples d'aquestes deixes extraordinàries consulteu ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), ff.VII, XI, XIII.

⁶⁷⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XI.

⁶⁷⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XVIV.

⁶⁸⁰ Concretament fan servir la paraula *lexa o legua*.

manumissor, per deixa, sinó que trobem molt sovint el terme *avie iaquits a la dita obre*, apareguent alguna vegada *en son testament*⁶⁸¹ o substituint a aquesta formula apareix el mot *defunt*⁶⁸². Només trobem en algun cas en el que es parla de llegat fent servir les fórmules que havíem trobat en el llibre d'obra anterior. Un exemple seria el llegat del mes de juliol de l'any 1375 on: “ *Item recepi prima die iulii augusti per manus discreti Nicholay Caneti manumissoris Iacme Mata quomdam fornerii quos dictus Jacmus legavit dicto operi in suo testamento ... V s.* “⁶⁸³.

Un dels pocs ingressos per deixes on s'especifica de forma clara la voluntat del difunt és el datat el 15 de març de 1376. Diu així: “ *Item recepi XV die marcii ab Arnaldo de Ruppe clerico beneficiato dicte ecclesie et manumissore Johanis Tornerii quondam argenterii restants ad solvendum exillis CCC solidos qui debebant destrubui in causas piis secundum voluntatem dicti defuncti et sui expectabant ad dictus opus racione asignationis inde fecem dicte operi per dominus Jacobus de Trilea quondam testamentum Gerunde e est veritas quem quis venerabilis Bertholomeus Riboti canonicus et alium operarius dicte operis recognovit recepisse CCC solidi racione permissi quem ego recepi istos tracterum permissio dicti venerabilis Bertholomeus Riboti et Ffranciscus de Cursu alium operarius recepit C solidos pro ut in suis comptibus continere ... CC s.* “⁶⁸⁴. Com veiem l'argenter Joan Torner deixa 300 sous per causes pies.

Una altra deixa important correspon al llegat de Pere Bertí (Bertin) que deixarà 429 sous per l'Obra de Sant Feliu de Girona el 30 d'abril de 1362⁶⁸⁵. En aquest cas no

⁶⁸¹ “ *Item a XXV de mag rehebi del sagristan de Camplonch los quel en P. Seriyen del dit loch avia iaquests en son testament a la obre fuilin albaran ... II s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.Iv.

⁶⁸² “ *Item lo dit iorn rehebi de na Francescha mulier sa enrere (= quondam) den Massa Ladres los quels dit defunt avie iaquits a la obre et a so per mans den R. Espinalp qui li feu albaran per nom meu ... V s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.Vv.

⁶⁸³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.X.

⁶⁸⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XIIIv.

⁶⁸⁵ “ *Item veni ad conpotum cum discreto R. de Brugaria notaarii Gerunde ut manumissore tempori domini Petri Bertini quomdam canonici et precentoris huius ecclesie que ipsarum ecclesiarum heredem instituit et cuibus computatis hebant tornarem et refundere ipsi ecclesie XXI libras IX solidos de quibus michi fecit dicta in tablam madir campsoris Gerunde ultima die aprilis anno predictum M^oCCCLXII^o. Et feci sibi finem ut operarius una cum dominum G^o. Cavalerii officis et auditore conpetarum domini episcopi ipsa die in posse Simonis de Boregays cum retem racione quomdam sibi fieret nobi questio de*

s'especifica per quina finalitat es destinarà tant important herència. El que si queda molt clar és que es satisfà en la seva totalitat. Diem això perquè en altres ingressos per aquest mateix concepte ens trobem que es llega a l'Obra la tercera part de l'herència⁶⁸⁶. No tenim constància que es cobrés en la seva totalitat.

Troblem alguna deixa força important en el període comprés entre 1375 i 1389. Una d'aquestes data de 5 de març de 1380 quan Bernat Oliva deixa 200 sous a *le obra de la dite esgleya*⁶⁸⁷, una altra correspon al mes de febrer de 1381 on en Falgueres deixa 50 sous, 50 sous més l'any 1384⁶⁸⁸, 100 i 253 sous l'any 1387⁶⁸⁹. També trobem una deixa important, que forma part d'una herència, en que es donen 110 sous i 2 diners, dels quals la deixa només significa la quantitat de 20 sous⁶⁹⁰. En algunes d'aquestes deixes s'especifica fins i tot el lloc on viu el donant, en aquest cas es tracta del carrer del Carme⁶⁹¹. Quan es trobaven davant d'una herència, tal com cita Domenge pel cas de la catedral de Mallorca: “ Això implicava una gestió complexa com s'entreveu a partir d'una detallada explicació que dona Pere Romeu quan es troba amb un cas.¹⁴⁰ ”⁶⁹².

---

tribus legatis ibi expressatis quomdam promissit nos defenderem et anestare et cer abus inranit et promissit ... CCCCXXIX s. ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XXI.

⁶⁸⁶ “ *Item rehebi lo dererr diem del mes de janer de layn de MCCCLXXXII dels senyors en Sagrera rector del Mercadall e den R. Spinalp sotscapalan de la sgleya de Sent Feliu de Gerona manimessos de la dona na.Pau qui estave proper Sent Mertin ça Costa de Gerona qui havia fete heretera la dita obra en la terça part de sons bens incloses XX sous de quey havie feta lexa ... CX s. II d. ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXVIIIv.*

⁶⁸⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXv.

⁶⁸⁸ ADG. Obra, 1374 – 1389 (ingressos), f.XXXXVII.

⁶⁸⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIIIv i LXIII.

⁶⁹⁰ “ *Item rehebi lo dererr diem del mes de ianer del ayn de MCCCLXXXII dels senyors en Sagrera rector del Mercadall e den R. Spinalp sotscapalam de la sgleya de Sent Feliu de Gerona manimessos de la dona n.Pau qui estave proper Sent Mertin ça Costa de Gerona qui havia fete heretera la dita obra en la terça part de sons bens incloses XX sous de quey havie feta lexa ... CX s. II d. “ ADG. Obra, 1374 - 1384 (ingressos), f.XXXVIIIv.*

⁶⁹¹ “ *Item aquel die matex que fo XVI del dit mes rehabi per man den Francesc Vidal per lexe feta per muyer den P. Ravel qui estave al carrer del Carmen ... V s. “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXVIII.*

⁶⁹² DOMENGE, J. *L'obra de la Seu ...*, op. cit., p.118. Vegeu la nota a peu de pàgina 140 citada per l'autor que apareix en aquesta mateixa, p.118.

Troben dues deixes significatives, la del 12 d'octubre de 1385, on el comte d'Urgell dona 22 sous a l'obra ⁶⁹³ i la del 13 de desembre de l'any 1388, del pintor Guillem Borrassà I ⁶⁹⁴. Tot i que no s'especifica explícitament en el text que estigui mort, les deixes o llegats normalment es feien un cop mort el donant, si això es així podríem assegurar, per la data, 13 de desembre de 1388, que es tractaria d'en Guillem Borrassà I ⁶⁹⁵. El llegat està dins la línia dels llegats usuals dins aquest segle ja que ascendeix a la quantitat de 10 sous.

Moltes vegades, l'obrer ha de fer una feina de procurador per reclamar les quantitats que els fidels han compromès amb l'Obra ⁶⁹⁶. Aquest ha de reclamar als marmessors les quantitats promeses, ja que sembla que aquests han deixat en l'oblit la darrera voluntat del difunt. Aquestes actuacions comportaven un increment en les despeses de l'Obra ja que aquesta havia d'exigir les quantitats degudes per escrit. També ens trobem en algun cas en que el testador o els marmessors (la testamentaria) no disposa dels diners necessaris per fer front a la seva deixa i l'obra, per no perdre el total de la deixa, accepta rebre una quantitat menor.

7.3.3. LES CAPIDES I ELS COSSOS

Sota aquesta denominació trobem un seguit d'ingressos que deixaven els fidels quan s'administrava el sagrament del baptisme i quan se'ls enterrava. Evidentment en ambdòs casos el pagava un familiar. Les quantitats ingressades per aquest concepte anualment són molt importants. Els ingressos per capides s'incrementen considerablement a partir de l'any 1374 la qual cosa ens fa pensar, junt en que abans apareixen molt poques vegades, que aquesta pràctica devia ser promoguda per l'Església per tal de recaptar més diners per l'Obra.

⁶⁹³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LIIIv.

⁶⁹⁴ “ *Item aquel die matex rehabi per mans del senyor capelan per le lexe que en Borraçan pintor avie fete a le obre ... X s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXVIIv.

⁶⁹⁵ Vegeu CLARA i RESPLANDIS, Josep. “ Precisions i nous documents sobre els pintors Borrassà (segles XIV-XV)”, dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Volum XXIX, 1987, p. 130. Clara a trobat el testament de Guillem Borrassà I atorgat el 25 de novembre de 1388, la qual cosa fa que concordi amb la deixa trobada als llibres d'obres. A més en els llibres d'obra també s'especifica que vivia a les ballesteries com cita el mateix Clara.

⁶⁹⁶ “ *Item deu lo dit micer Nocolau que pres per lexa feta per en Francesc Sent Martin a la dita obre ... XXX s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIIv.

Es molt significatiu que en la majoria de capides s'ingressi pel l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona la quantitat de 6 diners. Aquest fet ens faria pensar que es devia tractar d'una taxa fixa a la que tots els fidels batejats estaven obligats a pagar. Aquesta hipòtesi seria vàlida si no fos perquè a partir de l'any 1376 ens trobem amb pagaments per capides que varien entre els 6 i els 10 diners ⁶⁹⁷.

A propòsit dels cossos hauriem de mencionar dos fets significatius: no suposen per l'obra un ingrés tan continuat i important com les capides i a vegades els troben barrejats amb altres ingressos com pot ser el servei de la creu. Quan es mencionen els cossos, es refereix a enterraments de persones adultes. En els llibres d'obra de Sant Feliu l'escriu sempre fa servir la paraula cossos i no apareix mai citada la paraula *albats* que correspondria a l'enterrament d'infants. Només hem trobat que l'any 1374 es compra una caixa per enterrar un nen ⁶⁹⁸. Hem d'afegir a més, que el fill de Pere de Coma va ser enterrat el 19 d'abril de 1370, segurament al cementiri de l'església de Sant Feliu de Girona ⁶⁹⁹.

7.3.4. LA QUESTA

No tenim gaire informació sobre quins eren els productes que s'aconseguien mitjançant el quest ja que en el 95 % dels casos aquests productes es venien en el mateix poble o ciutat on s'acaptaven i, per aquest motiu, en els llibres d'obra únicament apareixen les quantitats rebudes per aquest concepte. Per recaptar els productes i vendre'ls, l'Obra crea un càrrec, el questor ⁷⁰⁰. No tornarem a parlar d'ell ja

⁶⁹⁷ Per exemple a l'any 1382 ens trobem: "*Item rehebi lo primer die de febrer den R. Spinalp los quals havia rehebuts de una capida ... X d.*", "*Item rehebi lo seguon die de ianer den R. Spinalp per una capida ... VIII d.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXVIIIv i "*Item rehebi per mans den R. Spinalp clergue e sotscapalan de la dita esgleya de dues capides ... I s. VIII d.*", "*Item rehebi lo dit die den G. Frugell clergue per una capida ... VI d.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXVIII.

⁶⁹⁸ "*Item lo dit iorn fiu adobar al boter I^a caxa d.albats costa ... III s.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.6.

⁶⁹⁹ "*Item die sabbati post pasca XX die aprilis fuit in dicta opere cloquerii P. Çacoma magister ipsa die sabbati tailaru ad peradandum quem die lune et die martis funter festa pasche aliis diebus pluit duobus diebus et die veneris ipse sepelivit I filium IIII*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLVIII.

⁷⁰⁰ Recordem que per l'Obra de Sant Feliu de Girona existien tres questors: un al sud del Ter, un entre el Ter i el Fluvià i un al nord del Fluvià.

que ja ho hem fet en el capítol 4.3. L'únic que hem de recordar és que el questor rebia una quantitat de diners per la seva feina, tot i que en la majoria dels casos els llibres d'obra no ho indiquen, quantitat que incloïa el pagament de les dietes.

Tenim notícies de l'existència de questors fora de la ciutat de Girona. Concretament apareix el quest per l'obra de Sant Feliu de Girona a les ciutats de València, Múrcia i Albarracín ⁷⁰¹. Per aquestes ciutats només hi havia un questor, en els llibres d'obra anomenat procurador, en Guillem de Santa Fe. Aquest questor tenia el quest de València des de l'any 1348. Per aquest quest, arrendat durant 4 anys, havia de pagar 9 lliures de les quals finalment només pagà 7 lliures i 10 sous, deixant a deure 30 sous. En Pere Ceret arrendarà a aquest mateix questor el quest de València, Múrcia i Albarracín, compromentent-se aquest a pagar a l'Obra durant un termini de 15 anys, des de 1345 fins l'any 1360, la quantitat de 8 lliures i 10 sous.

Per les dades que aporten els llibres d'obra, en Guillem de Santa Fe seria l'encarregat d'aquest quest des de l'any 1351 fins l'any 1370. No tenim notícies del que succeeix entre els anys 1370 i 1374 al no conservar-se els llibres d'obra però a partir de l'any 1374 no apareix citat aquest questor i és més tampoc es cita el quest de València.

En el primer llibre d'obra, on es troben agrupats els ingressos amb motiu del quest, no s'especifica en cap moment els aliments que s'acaptin per vendre i tan sols apareix la quantitat en diners recaptades. Entre el 13 de maig de 1351 i el 21 de febrer de 1352 l'Obra ingressa per aquest concepte 17 lliures, 14 sous, 2 diners i malla distribuïts de la següent forma: al sud del Ter, 144 sous, 6 diners i malla (40,80%); entre el Ter i el Fluvià, 164 sous (46,31%); i al nord del Fluvià, 45 sous i 8 diners (12,89%). Com veiem existeix molta diferència entre el quest del nord i el quest del centre i el sud de la província. Aquest fet es podria explicar fàcilment tenint en compte que aquestes darreres zones són més riques des del punt de vista agrícola.

---

⁷⁰¹ “ Item dimarts a XXVII de març de LII lo seyor en G. Sescalé et tot lo capitol feheren fiu entro a Nadal pus prob pesat an G. de Santa Fe qui estan de Valencie del quest que avie tangut de Valencie de IIII anys pusprob pesats per IX liures de les quals deu encar ab carte XXX sous et axi paga et a la carte del deute P. Reyg scrivan lo die demont scrit ... VII ll. X s. “ i “ Item P. Ceret procurador del capitol vene al demont dit G. de Sante Fe lo quest de Valencie et de Murcie et d.Elberesin per preu de VIII lliures et X sous a XV anys et pres le carte Iohan de Monteyane scrivan de Valencie XIII lliures de jener de l.ayn de MCCCXLV “ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.7v.

Sabem, pel llibre d'obres de rebudes de l'any 1355 – 1365, que els questors pagaven a l'Obra a terminis ⁷⁰². Aquests es comprometien, abans de començar a acaptar, a aportar una quantitat de diners a l'Obra procedent de la venda de diferents productes, dels quals els llibres d'obra només fan referència al forment ⁷⁰³ i al blat. Per tant estem davant d'una espècie d'arrendament. La majoria de vegades, davant la dificultat del questor per vendre els productes a bon preu, s'anaven acumulant les deutes d'aquests vers l'Obra. Aquest fet el veiem de forma molt clara en l'inici del llibre d'obra abans esmentat on comença citant la quantitat que aquests questors es comprometen a pagar i tot seguit van apareixent les quantitats que aquests paguen per aquest concepte. Veiem que el pagament d'aquestes quantitats es perllonga al llarg del temps i, moltes vegades, no s'arriben a pagar en la seva totalitat. No hem pogut resseguir de forma clara ja que els registres que fa l'escrivà, pel que fa als folis on es paguen aquests questes, en la majoria dels casos no coincideix realment amb el foli on es computa l'ingrés.

Un exemple de la dificultat per resseguir el pagament del quest el tenim en l'acapte fora de la diòcesi de Girona que realitza en Bartomeu Vila. El llibre d'obres diu: “ *Bertholomeus Vila questor de Castilione emit questum diocessis Gerunde extra civitatem XXIX die marcii anno MCCCLVII ad terminium precio XII librarum X solidorum per annum a prima die madii tunc proxime venturum solvendarum in Natali annuatium. Recepit inde instrumentum ipsa die Bertholomeus Vives* “ i tot seguit en el marge dret les quantitats pagades en cadascun dels folis del llibre d'obres: “ *Solvit primo ut in huius libro continetur in VI° folio ... CC s. Item plus inde in VII folio ... L s. Item solvit plus inde in VII° folio ... C s. Item in acaptirius plus ut in X folio ... LXVII s. IIII d. Item in dominis ut in X folio ... LXXXII s. VIII (d.). Item in II locis in XII folio ... CXXX s. Item in XIII folio ... CX s. Item in XIIIII folio ... VII s. VI d.* “ ⁷⁰⁴. Els pagaments que apareixen realment en el llibre

⁷⁰² Vegeu ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), ff.I-II.

⁷⁰³ Sabem per les poques dades que donen els llibres d'obra que el preu d'una migera de forment a l'any 1362 és de 11 sous 10 diners. Vegeu ADG. Obra, 1355-1365 (ingressos), f.XXIIIv. En el mes de maig de 1386 la migera de forment té un valor de 14 sous incrementant el seu preu respecte l'any 1362 en un 16,66 % aproximadament. Vegeu Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LVIII. Creiem que existia una gran fluctuació en el preu dels cereals ja que en el mes d'agost de 1387 s'ingressa per una migera de forment la quantitat de 11 sous. A més del forment també es devia acaptar mestall segolós, una barreja de blat i segol. Vegeu Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIIIv.

⁷⁰⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.Iv.

d'obra per aquest concepte són els següents: En el foli VI ... 160 s., en el foli VII ...10 s., en el foli VIII ... 200 s., en el foli XII ... 67 s. 3 d., en el foli XII ... 82 s. 8 d., en el foli XIVv ... 130 s. i en el foli XV ... 110 sous. A més apareixen en el foli VIII ... 50 s. i també en el foli VIII ... 100 s. Com veiem, l'anotació del foli que fa l'obrer no es correspon amb el foli on es troba l'ingrés, i encara més, la quantitat no coincideix en molts dels casos. Si deixem de banda els ingressos que apareixen en el foli VIII podem veure que l'obrer anota que s'han pagat 747 sous i 6 diners quan realment en els ingressos apareixent 739 sous i 11 diners.

A partir de l'any 1355 trobem els següents quests per l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona. El quest fora la ciutat de Girona ha passat de dividir-se en tres parts, la qual cosa significava tres questors amb les seves corresponents despeses, a convertir-se en un sol quest en mans de Bartomeu Vila, l'any 1357 – valorat en 12 lliures i 10 sous – i se'l renova l'any 1360 per 11 lliures i 10 sous. L'obrer que anota en el llibre d'ingressos, en Dalmau Corona, fa servir la fórmula *ad terminum* que no sabem si significa a finals de l'any que s'esmenta o fins que s'acabi de tornar la quantitat estipulada. El quest de fora la diòcesi, que no inclou el quest de València però si el de Mallorca, el té arrendat en Andreu Salt per un termini de 6 anys – entre 1357 i 1363 – i un valor de 7 lliure i 10 sous anuals ⁷⁰⁵. Tot just acabat aquest primer arrendament va renovar aquest quest, en aquest cas per tres anys i una quantitat de 4 lliures, a pagar el 50% en la festa de Pasqua i l'altre 50% en la festa de Tots Sants. El quest de la ciutat de València és l'únic que no s'observa cap mena de canvi, això si disminuint igual que en els altres les quantitats a recaptar.

Com ja hem avançat aquests quests, amb el pas dels anys va disminuint pel que fa a les quantitats compromeses pel questor. Aquest fet denotaria les dificultats que té aquest per realitzar l'acapte, recordem que moltes vegades contrau deutes davant la impossibilitat de recollir la quantitat total a pagar pel quest, la qual cosa el portaria quan el torna a arrendar a abaixar el seu valor. A aquest fet s'ha d'afegir que a partir de l'any 1374, no queda clar, pels llibres d'obra, el nombre de quests que es fan per

⁷⁰⁵ " *Andreas Salto questarius Gerunde arrendavit michi in fine nouembris anni MCCCLVII totum questum extra diocesim Gerunde et Maioricarum ad VI annos precio CL solidi pro anno sine diocesi Valentina ultra CC solidi cum ipsa diocesi vide in alio libro operis latius contine solvendorum in Pascha et in festo sanctorum Petri et Felicis et in Natali equis partibus. Actum in fine nouembris anno MCCCL^o septimo in posse Raimundi Egidii* " ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.Iv.

l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona. El que semblaria és que només es conserven dos questes, el de la ciutat de Girona i el de la diòcesi tot i que normalment només apareix citat *questus dicta ecclesie*⁷⁰⁶ o *acaptiri extra civitatem sanctorum Felicis et Narcissi*⁷⁰⁷ o *questa del acaptiri del bisbat*⁷⁰⁸.

7.3.5. LA CONFRARIA

Els ingressos que realitza la confraria de Sant Narcís, que era un ens autònom com a administració, a l'Obra són en la majoria dels casos per compra de ciris o cera. En els llibres d'obra de Sant Feliu els ingressos per aquest concepte apareixen en el 95 % dels casos sota la rúbrica *devota de Sant Narcís*. Aquests ciris que adquiria la confraria moltes vegades els tornava a l'església de Sant Feliu i l'Obra cobrava per la despesa de la cera. Per poder determinar la cera consumida el que es feia era pesar el ciri en el moment d'adquirir-lo la confraria i pesar-lo un cop tornat amb la qual cosa es determinaven les lliures de cera gastada. En els llibres d'obra s'especifica alguna vegada que aquesta cera a estat cremada utilitzant la paraula *recandenda*⁷⁰⁹.

Els ingressos per aquest concepte s'inicien el mes de novembre de 1356 on "*Item a vener G^o. de Scala per manus Narcisii Caneti pro luminaria sancti Narcissi dicta operi pertinetes de anno presenti proxime hicta ... LVIII s. VI d.*"⁷¹⁰. Com veiem es parla de *luminaria* o sigui els ciris que necessitava la confraria. Els ingressos per aquest concepte que apareixen en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona són molt variables ja que depenen del nombre de ciris adquirits⁷¹¹ i sobretot de les lliures de cera consumides. Per exemple trobem que a començament de l'any 1359 "*Item recepi per manus discreti Bernardi de Ruppe a domino G. de Scala per parte contingente opus huius ecclesie per devota et luminaria sancti Narcissi anni proxime hicti que funter tam de cera*

⁷⁰⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XVv.

⁷⁰⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XVIIIv.

⁷⁰⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXVIIv.

⁷⁰⁹ "*Item recepi pertinentes operi de aliqua provinitate cere antiqua que fuit vendita deducta una caxu que inde fuit emprata pro recandenda cera devote Sancti Narcissi ... XIII s. III d.*" ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XIII.

⁷¹⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.VI.

⁷¹¹ Per exemple: "*Item hunt tenere condirecias II cerees ceram altari Sancti Felicis quemlibet II libras qui debent ardere in missis Sancte Marie pono pro istis ultra circa ... V s.*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.Iv.

*prova de annis prova altris VI sous deductis per aperandis las levadas ... LVIII s. "*⁷¹² o "*Item vendidi ceram hicta de devota Sancti Narcissi Et fuit in summa XXX libras quam vendidi precio XIX denarios pro libra ... XLVII s. VI d. "*⁷¹³. Com podem observar la lliura de cera consumida es paga a 1 sou 7 diners. El preu de la cera resta estable durant la segona meitat del segle XIV ja que els ingressos per lliura de cera fluctuen entre 18 i 20 diners.

Algunes vegades no s'especifica per quin concepte es realitza l'ingrés. Un exemple el trobem en l'aportació realitzada a finals d'octubre de 1359 on "*Item recepi ultima die octobris pro devota Sancti Narcissi predicti in dominis ... V s. IIII d. "*⁷¹⁴. Ens trobem en un cas, concretament el 6 d'agost de 1382, on es paga per una quantitat de plata per fer una creu ⁷¹⁵.

7.3.6. ALTRES INGRESSOS

A més de les rebudes ja esmentades, analitzarem, de forma sumària, aquelles rebudes disperses però que també juguen un paper important en el finançament de l'obra. Aquests ingressos no els trobem agrupats en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona ⁷¹⁶. La varietat pel que fa a aquest tipus de rebudes fa que en certs moments sembli més un llibre d'anècdotes que un llibre d'ingressos, ja que no s'hi troba el rigor que en la nostra època s'espera dels llibres de comptabilitat.

Un dels ingressos significatiu prové de la venda de material, també incloem les eines, que l'Obra no fa servir. Aquest material que no s'utilitza i s'opta per vendre'l potser degut a que es troba en males condicions o que s'ha comprat en excés – en

⁷¹² ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XIv.

⁷¹³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XIX.

⁷¹⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f.XIIIv.

⁷¹⁵ "*Item rehebi a VI degost del ayn de MCCCLXXXII dels senyors de pebordes de la confadria de monssenyor Sent Narcis los quals paguaren per tal com lonrat capitoll de la dita esgleya dona loch a ells en XXV florines e en alcuna quantitat dargent que tenia en Segur argenter per ferna una creu XXIX florines qui valen ... CCCXIX s. "* ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXXIv.

⁷¹⁶ En el cas de la catedral de Mallorca aquestes des peses queden agrupades: "... - cal afegir, per conèixer d'una manera exhaustiva les fonts d'ingressos, una sèrie d'aportacions de procedència i quantia diferents, que d'ençà de l'administració de Niculau Cuch s'aplegaren en un apartat miscel.lani encapçalat per la rúbrica Rebudes comunes. " DOMENGE, J. *L'obra de la Seu ...*, op.cit., p. 118.

algun cas ens trobem que aquest material sobra ⁷¹⁷ – i s'opta per recuperar part de la inversió mitjançant la seva venda. Es ven tot tipus de material i eines, des de pedra o fusta, a calç, sorra, teules, panys de portes, prestatgeries, moles, gavetes, etc. Moltes vegades s'especifica l'estat en que es troba el material i, algun cop, la seva procedència i destí. Pel que fa al material trobem especificacions com *veyl, pudrida, tort*, etc. Respecte a la procedència del material es cita si prové de la pedrera, d'algun alberg enderrocat, d'un particular, i en referència a la seva destinació ens trobem material destinat a la reparació o construcció d'algun hospici, pont, etc., com tot seguit podrem veure en alguns exemples. Entre aquestes trobem que de l'any 1368 al 1370 i, sobretot, a partir de l'any 1374 – la venda més significativa té lloc l'any 1368 – s'incrementen els ingressos per la venda de material propietat de l'obra.

Veiem alguns exemples dels ingressos per venda de diferents tipus de material i eines que trobem en els llibres d'obra: “ *Item habui de V lapidibus venditis Bernardo Pagesi ... I s. X d.* “⁷¹⁸, “ *Item habui a Guillelmo Iuliani de claper et squadra diu em per ipsus accepta de petraria Sancti Felicis ... VI s.* “⁷¹⁹, “ *Item habui Adrian Rosinyola pro calce quam acceperat de opere ... I s.* “⁷²⁰, “ *Item habueran de II biguetas tortis et media valeris pro faciendis panals pro sustinendis vaxellis sive vasibus pro vino domini prioris ultrillas quas ab inde habuimus ... III s.* “⁷²¹, “ *Item habui de CC lateribus sive tegulis venditis domino priori de Monte Serrato pro reparatione hospicii R. Malarci ... XX s.* “⁷²², “ *Item pono in receptis pro illa esquerda quam vendidi Juliano calcinerio diu cum precio LXV solidos in diverssis venditionibus quas inde feci sibi de quibus funter tunc deducta XV solidos pro calce ab ipso hicto qui non fuit positus in datis. Restarunt questii L solidi quos non crede posuisse in receptis per ablivionem et sit pono ... L s.* “⁷²³, “ *Item vendidi Rº. Egidii notarius C tebulas pro IX solidi, et III dotzenas de cabirons per veyls pro VI solidi soma XV solidi ... habui I fl. XI s.* “, “ *Item habui a Bernardo Iohanis menobre de IIII parastatges ... IIII s.* “⁷²⁴, “ *Item an*

⁷¹⁷ “ *Item vani una bigue de albre blanch quim era sobrade daqueles que compre per lo cloquer laquel compra lo senyor claver de la seu e aguin ... XX s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXVIIv.

⁷¹⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.Iv.

⁷¹⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.II.

⁷²⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.IIv.

⁷²¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.Vv.

⁷²² ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.VI.

⁷²³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.VIII.

⁷²⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XI.

Pall subcapellano per fusta sibi vendita ad operandum hospitium subcapellane ... III s. ⁷²⁵, “*Item habui VI die aprilis a Michele Martini de una mola que erat operis ... V s.*” ⁷²⁶, “*Item recebi lo dia de sus dit los quals ma ature de la obra del pont en part de pagua de maior quantitat que la obra del pont. Deu a la obra de Sent Feliu per las pedres de la paret de la padrera de Sent Feliu que poserem a la pila del pont e yo ature meu aqueius XXX solidos desus dits ... XXX s.*” ⁷²⁷, entre altres.

Un dels ingressos per materials més importants és el procedent de la venda de les columnes del claustre gòtic, desmuntat el 1374, al comte d'Urgell. Aquesta venda del 15 de juny de l'any 1386 es produeix en les següents condicions: “*Item layn demont dit a XV del mes de iuyn vani XXV parels de colones de la claustre de voluntat del honrat capitol al noble e molt alt senyor al compte de Urgel e done men per pareyle L^a sous empero van hi les bases els capitels e les tauletes el senyor en Berthomeu Benet draper donam per senyal e pague layn el die demont dits e fu lin alberan ... XXV fl.*” i al marge dret: “*Item a III de agost de LXXXVIII pegua lo dit Berthomeu Benet per non que desus e aço per les XIII libras que yo li devie per le mie cape ... XIII ll.*” ⁷²⁸. Com veiem, això suposa una forta inversió de capital per l'Obra, 1250 sous, però que en un primer moment només significa un ingrés per l'Obra de 555 sous, els 275 aportats pel comte d'Urgell i els 280 aportats per en Bartomeu Benet. No tenim cap altre notícia sobre el pagament de les columnes en els llibres d'obra, la qual cosa ens fa suposar que, o no es van arribar a pagar o es van comptabilitzar en un llibre d'obra posterior a l'any 1389 actualment desaparegut.

Un dels ingressos més curiosos obtinguts per venda de materials es el corresponent a *l.azur* ⁷²⁹. Es tractaria concretament de la venda de pigment de color blau per ser utilitzat per pintors. Es devia tractar d'un material valuós ja que una lliure (aproximadament 450 grams) costava 11 sous. Aquest extrem queda ratificat pel fet que en Borrassà, pintor, en compra.

⁷²⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XIII.

⁷²⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XIIIv.

⁷²⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XIIIv.

⁷²⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIII.

⁷²⁹ “*Item a XXI del dit mes vani an Borraçan pintor maior de dies una libra de l.azur que agui den Logaye ... I fl.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXI.

També tenim ingressos pel treball dels operaris de l'Obra que, en moments puntuals, realitzen feines al marge de la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona. Altres quantitats arribaven a l'obra mitjançant censos, violaris, captes extraordinàries, etc. Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona citen l'existència de tres censos⁷³⁰ i un violari, aquest darrer no es res més que el mateix cens, el d'en Ramon Carol però citat com a violari.

L'any 1369 es crea el següent cens: "*Item die sabbati XXVIII die julii anno domini M^oCCCLXIX^a. Capitulum ecclesie Sancti Felicis vendiderunt XXXII solidi barchinonensis censalis et rendalis propera supra emolumentis operis et fabrice dicte ecclesie manumissoribus tempore de Lemana quomdam civis Gerunde ad opus aniverssarii propera faciendi pro eius aiam solvendes annuari nona die aprilis precio LXIII libras VI solidi VIII denarii que fuerunt hicti ab heredibus et manumissoribus dicti I. de Lemana racione illorum C libras quas dictus defunctus eidem ecclesie legavit pro dicto anniversario faciendu. Et eum obligatum racione ponte et quam bona non sufficienter facta de faltatione non fuerunt amplius hicti – quam quantitatem ego Dalmacius Corone ut operarius predictus habui. Et sit pono eam in receptis meis. Actum in posse R. Egidii notarii Gerunde ... MCCLXVI s. VIII d. "*⁷³¹.

L'altre cens és el del metge del rei en Ramon Carol. La primera notícia que tenim d'aquest cens data del mes de novembre de 1380. El tenim documentat ja que "*Item rehebi de Narcis Guernau clavari de la ciutat per dues paguades degudes del interes del sençall que mestre R. ha do Carull ha donat a la dita obra cens de la pagua del mes de vuytubri de LXXIX e dabril de LXXX suma ... CCII s. VI d. "*⁷³². Més endavant sabem el preu del cens que ascendeix a la quantitat de 3150 sous⁷³³. El dia en que es va constituir aquest cens: "*Item anno domini MCCCLXXIX et die XI mensis iunii honorabile magister Raymundus Carolli medicus domini regis Aragon dedit et obtubit deo et beate Marie et beatis Felice et Narcisso martirum censum quod ipse Raymundus recipiebat super civitatem Gerunde pro censuale eum X libras II solidos et VI denarios et casu quo vellent eum redimi percium eum III millia CL solidos et de omnibus istis recepit Petrus de Ponte instrumentum et capitulum cesset*

⁷³⁰ A efectes comptables signifiquen el mateix ja que no són res més que aportacions a canvi del pagament d'uns diners.

⁷³¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XV.

⁷³² ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXIIv.

⁷³³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.XXXIIIv.

*sibi quem ipse posset habere capellam in cloquerio ipsius ecclesie sub illa invocatione illius sancti ultra sanctorum quem ultra quos ipse Raymundo duret eligendi "*⁷³⁴.

El darrer cens és de Francesca Cabanelles que el compra d'en Guillem Boscà i altres. L'any 1387 "*Item a XXX de març del dit ayn rehabi de aquel cençal que na Francesca Cabaneles compra den G. Boschan de Sent Gregori e deu P. de Mont Ras e den Dalmau Arboney de Teyalan e son quescun ayn XX sous pegadors le meytat en la fin de mag e laltre meytat en la fin de noembre deu lo romanent en P. Colon pare del dit Dalmau e aço per les pagues del ayn pessat de LXXXVI ... XX s. "*⁷³⁵. D'aquest cens els llibres d'obra només ens donen una nova notícia el 20 de maig de 1389 on "*Item a XX de mag demont dit rehabi den Bosch de Montqual tutor dels hereus d.en Boschan de Sent Gregori de aquel cençal que na Francesca Cabaneles compra e ha pegat per II anys qui feniran a la fin de aquest mes ço es la terça part de XL sous qui son XIII sous IIII diners ... XIII s. IIII d. "*⁷³⁶.

L'autoritat eclesiàstica, establí una mesura que suposà una altra font d'ingressos per l'Obra de l'església del sant màrtir gironí, les multes o condemnes. Aquestes havien d'ésser pagades pels fidels si volien ser absolts. Degut a aquest motiu també rebran el nom d'absolucions. Moltes vegades en els llibres d'obra no s'especifica el motiu concret de la condemna. Quan els llibres d'obra són més explícits ens trobem que aquestes multes poden ser degudes al no compliment de les obligacions concretes, per desobeir certes prohibicions o per tenir accés a indulgències i perdons atorgats per l'Obra. Altres vegades els ingressos arriben a l'obra després del corresponent pleit.

L'Obra també disposava d'un ingrés anual procedent del convent del Carme. En els llibres d'obra apareix com a *pensió del Carme* . Es versemblant que es tractés d'un acord entre l'església de Sant Feliu de Girona i el convent del Carme pel qual aquest darrer es va poder instal·lar a la ciutat, segurament en terrenys propietat de l'església de Sant Feliu. En el llibre d'obra de l'any 1351 – 1352, aquesta pensió apareix junt amb les deixes. Pel que hem pogut resseguir al llarg dels llibres d'obra, aquesta pensió

---

⁷³⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384, (ingressos), f.LXXII.

⁷³⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIV.

⁷³⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXVIII.

era molt modesta, ja que pujava a 2 sous 8 diners anuals ⁷³⁷, tot i que l'any 1351 només s'abona la meitat ⁷³⁸. Aquesta pensió no té uns dies preestablerts pel que fa al pagament ja que trobem pagaments en qualsevol mes de l'any. De totes formes sembla que el dia de l'assumpció de Maria és un dia habitual per pagar-la ⁷³⁹ o els dies de Maria de diferents mesos de l'any.

Els anomenats serveis també signifiquen una font d'ingressos important per l'Obra. Entre aquests serveis destacarem el sevei de la creu o de les creus i el servei de la escudella i del vi. El servei de la creu consisteix en la utilització de creus foràneas a l'església de Sant Feliu de Girona que han de pagar un canon per tal d'ésser presents en enterraments. El servei del vi i de l'escudella el pagaven els canonges a canvi de rebre per part de l'obra aquest dos aliments.

8. CONCLUSIONS

Com hem vist en aquest capítol, la responsabilitat de gestionar i finançar les obres a l'església de Sant Feliu de Girona recau sobre l'Obra o Fabrica. Aquest ens, destinat a la gestió de la construcció ja que existeix amb anterioritat per la gestió de l'església, apareix arreu d'Europa quan es tracta de bastir els grans edificis gòtics (catedrals, col·legiats, llotges, etc.) per tal de controlar les finances, organitzar i planificar l'execució de les obres. Com hem pogut apreciar en el cas del temple dedicat al màrtir gironí l'obra s'estructura de forma semblant arreu d'Europa a partir de la seva aparició el segle XIII. *"L'administració de la fàbrica conformava un apartat autònom respecte a*

⁷³⁷ Aquest fet queda reflectit en els llibres d'obra el dia 4 de novembre de 1387: *" Item a IIII del dit mes compre ab en Bernardo Caragol per la pension que la obre pren del Carmen ço es II sous e VIII diners quescun ayn e aço per III ayns pessats qui feniren a Sancta Maria de març pus prop pessade axi que are no es degut a le dite obre sino de la feste de Sancta Maria de agost pessade que son XVI diners ... VIII s. "* ADG. Obra, 1374 – 1384 (ingressos), f.LXIII.

⁷³⁸ ADG. Obra, 1351 (ingressos), f.6.

⁷³⁹ Tenim l'exemple del 20 d'abril de 1365 i del 20 d'abril de 1366. Vegem-ho: *" Item recepi XX die aprilis per manus A. Olive pro festo sancte Marie augusti anni MCCCLXIII pro penssione del Carmen_... I s. IIII d. "* ADG. Obra, 1355-1365 (ingressos), f.XXII i *" Item recepi per manus discreti A. Olive de penssione carmelitarum pro festo assumpcionis beate Marie anni LXVI. Et pro festo pro anunciationis beate Marie anni presentis ... II s. VIII d. "* ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.VIIIv.

*general del Capítol, i com a tal tenia, teòricament, que autoabastir-se. Els llibres d'obra eren els encarregats de registrar l'activitat d'aquest organisme, ..."*⁷⁴⁰.

L'estructura administrativa d'aquesta entitat – l'Obra – que apareix a la catedral de Tortosa, a la catedral de Mallorca i a la catedral de Girona al segle XV⁷⁴¹, és molt semblant a la que trobem pel temple de Sant Feliu de Girona. Les funcions administratives recauen en dos obrers, un canonge i un beneficiat, als quals el capítol, junt amb l'abat o el degà, segons el cas, els encarregaven el control dels ingressos i de les despeses. Aquests dos càrrecs eren triats per un any – tot i que no trobem en els llibres d'obra limitacions temporals pel que fa al seu exercici – apareixen en els llibres com a obrers o procuradors, segons el cas. El sou que percebien els obrers – a Tortosa i a Girona – era de cent sous anuals, molt allunyat dels cinc cents que rebia a Mallorca la figura equivalent, el sotsobrer.

En el cas de l'església de Sant Feliu de Girona l'encarregat de anotar les despeses i els ingressos no rep un nom determinat. Nosaltres hem optat per anomenar-lo escrivà o secretari. En altres casos, aquest escrivà si rep un nom concret. Ja hem vist que a Mallorca l'anomenen sotsobrer mentre que a Tortosa se'l coneix per comensal⁷⁴². L'escrivà o secretari seria el responsable directe de l'Obra davant el capítol.

A més d'aquesta figura, cabdal pel funcionament d'aquest ens, trobem altres càrrecs que formen part del seu organigrama. Tenim el mestre d'obres, el questor i els oïdors de comptes. Dins d'aquesta estructura de funcionament no hem inclòs els baciners ja que creiem que molts d'aquests no cobren directament de l'Obra sinó que en el moment de passar el bací ja es queden una part. Realment només estan instituïts com a tals els bacins de la ciutat de Girona: el de l'església de Sant Feliu, el de la Catedral i el de Santa Susana del Mercadal (a vegades ajuntat amb el del convent de Sant Daniel). Els ingressos de la resta de bacins arriben a l'Obra en el moment de la celebració del sínode i no trobem la designació específica d'una persona alhora de recollir-los. El mestre d'obres forma part de l'Obra ja que aquesta signa un

---

⁷⁴⁰ ALMUNI i BALADA, Victòria Ma. *L'Obra de la Seu...*, op.cit., p.48.

⁷⁴¹ Tot i no haver-hi un estudi eshaustiu del que succeeix a la catedral de Girona al segle XIV hem de creure que existia aquesta mateixa entitat administrativa per gestionar l'esmentat edifici.

⁷⁴² ALMUNI i BALADA, Victòria Ma. *L'Obra de la Seu...*, op.cit., p.48.

contracte amb el mestre – és l'únic de tots els treballadors de l'obra que té un contracte, almenys per escrit – pel qual aquest està obligat davant l'Obra. A més la presa de decisions, sobretot en el cas d'un canvi de pla en l'execució de l'obra, era aprovada pels membres de l'Obra, previa consulta amb el mestre. Pel que fa al questor era l'encarregat de recaptar per la construcció del temple a la ciutat i fora d'aquesta. Quan parlem de quest sempre hem de pensar en contribucions en espècies, normalment productes agrícoles, que es transformaven en diners, mitjançant la venda als mercats, destinats a la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona. A mida que avança el segle XIV es van reduint el número de questors, per estalviar despeses, i poc a poc s'opta per arrendar el quest davant les dificultats per establir un control i així aconseguir la màxima rendibilitat.

Ja hem dit que s'ha de relativitzar el poder del capítol i de l'abat dins d'aquesta estructura administrativa. Podem dir que aquests deleguen la gestió però apareixen als llibres d'obra ja que s'estableix una fórmula protocol·lària alhora de ser designats els obrers, alhora de donar fe dels ingressos i les despeses, etc.

Hem observat, al llarg d'aquest recorregut per les fonts de finançament de l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona que no apareixen grans mecenes – en els llibres d'obra no trobem cap ni un – alhora d'endegar la construcció de l'església a la segona meitat del segle XIV. Si existien dos donacions importants, del primer terç del segle XIV, d'en Guillem Socarrats⁷⁴³ i d'en Guillem Vendrell. Part dels diners aportats per en Guillem de Socarrats es destinen a la construcció de la volta major de l'església – la resta són pel sepulcre de Sant Narcís encarregat a Joan de Tournai – i els diners deixats per en Guillem Vendrell s'utilitzen per la construcció de la capella que porta el seu nom i pel conjunt escultòric del Sant Enterrament encarregat a mestre Aloi⁷⁴⁴.

Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona ens han revelat l'existència de la Casa de l'Obra. Un espai, en el nostre cas ubicat sobre la capella d'en Vendrell, possiblement destinat a realitzar les reunions d'aquesta entitat i emmagatzemar

---

⁷⁴³ Guillem de Socarrats promouia la confraria de Sant Narcís i em barcarà al capítol en l'aventura d'aixecar el temple i realitzar el sarcòfag de Sant Narcís.

⁷⁴⁴ MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op. cit., pp. 136, 139 i 140.

materials fonamentals pel seu funcionament ⁷⁴⁵. En aquest espai trobariem els plànols de l'obra, motlles i plantilles per fer determinades peces i els llibres d'obra entre d'altres. Per tant estariem davant una mena d'arxiu on es guardaven tots els documents generats per l'Obra. Aquest espai seria més per reunions i arxivació mentre que la llotja, no és res més que un porxo cobert, seria l'espai destinat al treball diari que permetia avançar en l'execució del temple.

Davant d'aquesta manca de promotors – recordem que tampoc aporten diners, destinats a l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona, el rei, el bisbe i la municipalitat – i davant la gran quantitat de diners que es necessiten per fer front a les obres a l'església de Sant Feliu, igual que succeeix arreu d'Europa, l'Església adopta un seguit de mesures per augmentar els ingressos amb aportacions de clergues i laics. Una de les aportacions més destacades són les *annates*. Aquesta "taxa" permet recaptar gran quantitat de diners per l'Obra de Sant Feliu de Girona. No hem pogut establir una jerarquia en les aportacions per aquest concepte dels diferents càrrecs eclesiàstics que estaven obligats a pagar-les ja que moltes vegades s'abonaven a terminis i fins i tot en algun cas no eren satisfetes en la seva totalitat.

Els bacins signifiquen un degoteig constant, no sempre es tracta de quantitats importants, per l'Obra de l'església de Sant Feliu de Girona. D'aquests bacins arribaven a l'obra tres quartes parts ja que una quarta part era destinada al sou del baciner. Pensem que davant l'increment dels ingressos, en moments puntuals, es fixarà un sou fixe per aquest càrrec de 25 sous. Recordem que aquest sou el percebien els baciners de la ciutat de Girona a l'església de Sant Feliu, a la Catedral i a Santa Susana del mercadal, ja que no tenim constància que la resta de baciners, els de fora ciutat o del baci del bisbat, tinguessin un sou per recollir les almoines. Aquests darrers arribaven a l'Obra amb motiu de la celebració del sínode, tot i que podien produir-se aportacions personals dels reunits. Pel que fa als bacins de la ciutat de Girona hem pogut reseguir els canvis, força habituals, en el càrrec de baciner. Entre aquests personatges hem de destacar en Pere Villar que es fa càrrec del baci del Mercadal des del 1351 fins el 1389 de forma ininterrompuda. Pel baci de la Catedral trobem bàsicament dos baciners, en Berenguer Rigau (fins 1360), en Pere Falgueres

---

⁷⁴⁵ Parlem de magatzem ja que recordem que el 20 de novembre de 1376 es traslladaran a la Casa de l'Obra les columnes del claustre gòtic desmuntat l'any 1374.

(1362 – 1370) ⁷⁴⁶ i en Francesc Calvó (a partir de 1374). El baciner de l'església de Sant Feliu canvià més sovint, tot i aquest fet destaquem a Ramon Negre, Pere Falgueres, Nicolau Canet, Pere Ferrer entre d'altres ⁷⁴⁷.

De la resta d'ingressos hem de destacar les deixes testamentàries, la caritat o les herències que aporten quantitats relativament modestes. Sempre podem trobar alguna excepció com en apuntat en l'apartat corresponent del capítol 6. Moltes d'aquestes deixes no especifiquen el destí dels diners deixats a l'Obra i en alguns casos aquesta entitat ha de reclamar als marmessors les quantitats corresponents ja que es neguen a pagar-les.

De la resta d'ingressos, menys importants que els analitzats fins ara hauriem de destacar les capides, cossos, servei de la creu o de les creus, servei de l'escudella i del vi, venda de ciris i cera (normalment adquirits per la confraria de Sant Narcís), venda de material i eines ⁷⁴⁸, els censos, les condemnes, multes, absolucions, les pensions ⁷⁴⁹, etc.

Com hem pogut veure l'Obra havia de fer jocs de mans per tal d'aconseguir els ingressos necessaris pel seu finançament, tot i així, en la majoria dels exercicis les despeses superaven els ingressos – tenint en compte que l'Obra tenia molts deutors i l'Obra havia de demanar un préstec.

---

⁷⁴⁶ Recordem que entre 1370 i 1374 no tenim llibres d'obra per l'església de Sant Feliu de Girona.

⁷⁴⁷ Moltes vegades es fan càrrec del bací per un curt període de temps i posteriorment tornen a exercir el càrrec.

⁷⁴⁸ Aquesta venda s'accentua a partir de l'any 1374 destacant la venda de les columnes del claustre al comte d'Urgell per 1250 sous.

⁷⁴⁹ Entre els ingressos per pensions destaca el procedent del convent del Carme per valor de dos sous i 8 diners anuals.

III. LA CRONOLOGIA CONSTRUCTIVA DE L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU DE GIRONA I LES SEVES COORDENADES ARQUITECTÒNIQUES

9. INTRODUCCIÓ

En la tercera part d'aquest treball analitzarem el procés constructiu de l'església de Sant Feliu de Girona a la segona meitat del segle XIV. Aquesta anàlisi s'ha organitzat seguint l'ordre cronològic de la construcció del temple del sant màrtir gironí. Existeixen altres estudis, base per aquest treball, que estudien la seqüència constructiva de diferents parts del temple de Sant Feliu. En aquests treballs s'analitza separadament la construcció a l'interior de l'església, la construcció del campanar i les obres de fortificació ⁷⁵⁰.

Evidentment la nostra opció s'ha fet per un motiu que creiem fonamental: podem seguir en tot moment es que s'esta construint, si existeix un treball simultani en diferents zones del temple i sobretot, podem controlar els períodes en que la construcció resta aturada. Malgrat tot, hem de dir, que els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV, moltes vegades documenten per separat els treballs als diferents espais de l'edifici. Per exemple en el llibre d'obres de les despeses de 1355 – 1365 trobem un seguit de despeses de l'interior de l'església fins l'any 1360 i de cop i volta el llibre passa a comptabilitzar les obres del claustre que s'inicien l'any 1357.

En aquesta part del nostre treball no hem volgut obviar, tot i que aquest es tituli *La construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV. Els llibres d'obra.*, els referents constructius anteriors – molt imprecisos – i els posteriors. Per tant hem dividit aquesta tercera part en tres apartats o capítols: l'església de Sant Feliu de Girona abans del segle XIV: els orígens, la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV i la continuïtat de les obres als segles XV – XVII.

Ens aturarem sobretot en les obres de construcció que tenen lloc al segle XIV, moment en el qual es bastiren capelles a l'interior del temple, es farà i desfarà el claustre gòtic i es començarà a aixecar el campanar gòtic, que conviura durant tot el segle XIV o almenys fins l'any 1370 amb el campanar romànic. Tampoc oblidarem les

---

⁷⁵⁰ MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M., “El temple de Sant Feliu ...”, op. cit., pp. 131 – 150.

actuacions menors que normalment es centren en les reixes per capelles i finestres, en la construcció de portes i en la col·locació i reparació de campanes.

10. L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU DE GIRONA ABANS DEL SEGLE XIV: ELS ORÍGENS

Les dades que disposem de l'església de Sant Feliu de Girona abans del segle XIV són minses i algunes d'elles difícils de resegir a través dels documents. Per confirmar aquestes dades seria de molta ajuda l'arqueologia. Sembla ser que es pot afirmar, seguint la tradició, que existia un *martyrium* a partir del segle IV, just després del martiri de Sant Feliu, a l'indret que ocupa actualment l'església del sant màrtir i que esdevindria entre els segles V i VII un important centre de culte i de peregrinació.

En el lloc que ocupa l'actual temple dedicat al màrtir Feliu “ ... , podríem deduir l'existència d'un cementiri des del segle IV en endavant, ja que és ben coneguda la influència enorme que exercia sobre la comunitat de creients la tomba d'un màrtir, a l'entorn de la qual es creava, de seguida, el cementiri més important de la zona, pel fet de considerar-lo «santificat» i «protegit» per la sepultura del sant i les restes tangibles del seu cos.” ⁷⁵¹. L'existència d'aquest cementiri ho corroborarien tres dades, els sarcòfags conservats al presbiteri de l'església, la troballa de tombes d'inhumació en aquesta àrea i el descobriment d'un possible *columbarium* dels segles III ⁷⁵². Ben aviat la tomba del màrtir Feliu esdevindria *martyrium* i església martirial. Aquesta s'hauria monumentalitzat amb l'aparició de la *memoria* al voltant de la qual trobaríem el cementiri cristià ⁷⁵³.

Narcís M. Amich ⁷⁵⁴, a través de dades documentals – concretament en el *Peristephanon* escrit per Aureli Prudenci a començament del segle V – justifica

⁷⁵¹ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., pp.17-18.

⁷⁵² CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., pp.21-23. Vegeu també BASTIT, C., M.T. Genís, J.M. Llorens i A. Rodríguez. "Vint segles d'història sota terra", *Revista de Girona*. Núm. 118. Girona, 1986, pp. 415 – 417.

⁷⁵³ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.33.

⁷⁵⁴ Vegeu la tesis doctoral de AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals de Girona i Empúries i les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII)*. Tesis Doctoral. Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Febrer del 2002.

l'existència d'aquest edifici ja al segle IV. Amich afirma que “ *Encara que Aureli Prudenci en cap moment parla directament de l'existència a la ciutat d'un temple martirial o d'una basílica dedicada a la seva memòria, sembla molt probable que aquesta ja existís en el mateix segle IV. La important difusió, nord enllà, sobretot a la regió de la Gàl.lia, del culte i de les relíquies del sant, fet que es documenta amb seguretat des de mitjan segle V, semblaria confirmar aquest extrem. Fins i tot, el mateix bisbe Gregori de Tours (538-594), contemporani de la penetració del culte a les Gàl.lies, sembla indicar-nos en una de les seves obres (De Gloria Martyrum, 92) que coneixia l'existència a la ciutat de Gerunda d'una basílica dedicada a Feliu*” ⁷⁵⁵. Aquestes afirmacions són versemblants ja que sant Feliu tenia molt de prestigi i per tant, a la ciutat on va ser martiritzat, no és estrany que erigissin un temple martirial amb les seves despulles. Aquest edifici seria molt modest ja que la seva funció no era la d'allotjar un gran nombre de fidels, a més cal sumar-hi el fet que la ciutat de Girona al segle IV no tenia molts habitants.

L'existència dels sarcòfags – notables des del punt de vista escultòric – al temple de Sant Feliu, refermaria la hipòtesi al voltant de la importància d'aquest indret des dels primers temps del cristianisme a la ciutat de Girona. Com molt bé diu Amich “ *Molt probablement aquestes sepultures privilegiades haurien acompanyat ja des de molt antic al sepulcre del sant en l'antic edifici martirial, fins que en un moment determinat, segurament coincidint amb la construcció del temple medieval de sant Feliu foren incorporades a les parets de l'edifici, exceptuant el sepulcre que des de molt antic era considerat com al sepulcre vertader del màrtir Feliu.*” ⁷⁵⁶. Aquests sepulcres es daten del 305 al 335, poc després de la mort de Feliu (304 o 305), i que un d'aquests, des del 1290 va contenir les despulles del màrtir ⁷⁵⁷.

Aquest edifici evolucionaria i ja al segle VII, en època visigòtica, esdevindria una basílica dedicada al màrtir Feliu. Es tractaria d'una basílica de tres naus de dimensions reduïdes. D'aquest edifici es coneixen molt poques dades, però no es dubta de la seva existència ja que com diu Amich “ *... A aquest edifici dedicat al màrtir gironí i al sepulcre que s'hi guardava en el seu clos, es referia en els darrers decennis d'aquesta centuria, el bisbe i*

Director: Josep M. Nolla i Brufau. En el capítol 6 d'aquest treball es parla del culte a Sant Feliu de Girona.

⁷⁵⁵ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals ...*, op.cit., p.369.

⁷⁵⁶ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals ...* op.cit., p.375.

⁷⁵⁷ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit. , p.45.

historiador Julià de Toledo (vers 642-690), en la seva crònica sobre la sublevació de Paulus contra el rei Vamba. ”⁷⁵⁸ i el robatori de la corona d'or, donació del rei Recared al sant màrtir. Aquesta donació indicaria l'enorme importància devocional que existia vers Sant Feliu.

La devoció abans esmentada queda refermada pel successor de Joan de Biclara (591-621), Nonnitus (621-634/635), que essent bisbe visitava sovint el sepulcre i fou durant el seu mandat episcopal que el culte martirial a Sant Feliu tingué el seu màxim esplendor ⁷⁵⁹.

La importància del temple de Sant Feliu es mantindria més enllà del segle VII ja que “... , la capacitat d'atracció de la tomba martirial s'hauria consolidat especialment després del lliurament de la ciutat als francs el 785 quan de bell nou Gerunda entrà en l'òrbita de l'occident cristià i fins a la darrerria del segle X quan es produí la curiosa “invenció” de la figura de Narcís, suposat bisbe i màrtir gironí, que va néixer amb força i que acabà arraconant la figura històrica i fins aleshores potentíssima de Feliu.” ⁷⁶⁰. És més, tenim dades de l'existència d'una butlla lliurada pel papa Formós el 891 o 892 al bisbe *Servusdei* on sembla esmentar-se, de forma indirecta, la cocatedralitat, i per tant la gran importància que tenia el temple de Sant Feliu de Girona ⁷⁶¹.

La situació de la primitiva catedral, fora dels murs de la ciutat, no va significar cap problema fins que es va enfonsar el regne visigot. Fins aquells moments la vella *memoria*, dedicada al màrtir Feliu, feia funcions episcopals i funeràries i no calien grans edificis episcopals per cobrir les necessitats del clergat adscrit a la catedral de Sant Feliu. Després del domini sarraí, durant el qual molts autors han dit – sense proves documentals - que la catedral es va traslladar a l'església Sant Feliu, apareix el temple del màrtir com a catedral fins que, com hem esmentat anteriorment, l'any 842 apareix junt a Santa Maria ⁷⁶².

⁷⁵⁸ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals ...* op.cit., p.369.

⁷⁵⁹ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals ...*, op.cit., p.370.

⁷⁶⁰ AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals ...*, op. cit., p.379.

⁷⁶¹ Vegeu a la primera part d'aquest treball les aportacions dels historiadors del segle XVII i XVIII que prenen com a centre dels seus estudis, de forma monotemàtica, la discussió sobre la cocatedralitat de l'església de Sant Feliu de Girona.

⁷⁶² CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.42.

A partir del segle IX i de forma ininterrompuda fins començament del segle XI trobaríem referències a l'església del sant màrtir Feliu ⁷⁶³. Canal, Canal, Nolla i Sagrera, també defensen la cocatedralitat de Sant Feliu i la Seu de Girona, ja que a partir de “... , el 842, trobem per primera vegada referència clara a una cotitularitat i cocatedralitat, amb la menció en primer lloc de Santa Maria i a continuació de Sant Feliu. D'aleshores ençà, i al llarg de tot el segle IX, aquesta dualitat es manté sovint amb precisions topogràfiques clares, situant Santa Maria infra muros i Sant Feliu ante portas o iuxta iam dictam civitatem o definicions similars. El darrer esment dual que coneixem és del 921, però – com s'ha vist – reproduint formularis del segle anterior. A partir del 900 només s'esmenta Santa Maria com a seu episcopal, normalment amb la fórmula «per vocem» o «ad domum».”

⁷⁶⁴ Les dades documentals i arqueològiques donen la prioritat a Sant Feliu com a església catedral. El fet de que la catedral es trobés fora dels murs de la ciutat no és estrany, segons els autors, ja que es troben altres exemples d'aquesta situació. A aquests fets s'ha d'afegir que les excavacions arqueològiques no han donat llum sobre l'antiga església pre-romànica de Santa Maria ja que amb les restes trobades es passaria del temple romà a l'església romànica, consagrada el 1015.

De l'església anterior a la construïda al segle XIV, que alguns historiadors daten de finals segle XI o inicis segle XII i la cataloguen com a romanogòtica ⁷⁶⁵ – de tres naus –, es conserven restes de les parts baixes al temple actual. Per acabar de situar aquest edifici, com ja hem comentat al principi d'aquest capítol, seria de molta ajuda poder realitzar excavacions arqueològiques a l'interior de l'església. L'any 2001 es van realitzar excavacions a l'exterior de l'església o sagrera, a la banda sud, confirmant que aquest indret va ser ocupat per un cementiri fins el segle XVII ja que es van trobar restes humanes.

Podem apreciar que fins a l'alçada del trifori trobem arcs de mig punt sobre grans pilars de pedra. És una estructura sòlida amb gruixos de pilars de 2 x 2 metres i sobre aquests s'aixequen els arcs de mig punt que separen la nau central de les laterals. La

⁷⁶³ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., pp.35-39. Aquestes dades ja apareixen a MARQUÈS, J.M. (Editor). *El Cartoral dit, de Carlemany, del Bisbe de Girona:IX-XIV*. Volum I. Fundació Noguera. Barcelona, 1993, pp.34-35.

⁷⁶⁴ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.40.

⁷⁶⁵ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...*, op. cit., p.17.

solidesa i la forma d'aquesta estructura és típica de l'estil romànic. A partir del trifori, en el qual apareixen columnes i capitells romànics, l'estructura esdevé gòtica amb les típiques voltes de creueria. Aquest trifori serveix per augmentar l'alçada de l'església i així aconseguir una alçada important que és una característica dels temples realitzats seguint l'estil gòtic. Això permet bastir grans finestrals, amb vitralls de colors, que permeten l'entrada de llum a l'interior de l'església i crear una atmosfera que esdevé quasi sobrenatural. Així doncs tenim una església on les parts baixes són romàniques, conservades després del setge de Felip l'Ardit l'any 1285, i les altes són gòtiques.

Com dèiem anteriorment esperem que l'ajuda de l'arqueologia ens permeti confirmar les dades al voltant de l'existència d'un claustre (documentat perfectament al segle XII), un refectori i dormitori, unes cases per canonges i un cementiri, a l'actual capella de Sant Narcís, ja en el segle XI ⁷⁶⁶. També seria fonamental l'arqueologia per poder determinar el lloc exacte que ocupava el campanar romànic que apareix citat en els llibres d'obra del segle XIV. Ja l'any 1230 s'esmenta el *muro novo* i es troben documentades les escales de Sant Feliu, fet que fa pensar als autors en la construcció d'una nova església, l'església romànica ⁷⁶⁷. Diversos documents dels segles XI i XII parlen d'obres al temple de Sant Feliu. El primer, el testament del sagristà Bernat Guillem, datat l'any 1081 fa una deixa per les reixes del temple ⁷⁶⁸. El segon, el testament de Gaufred Bastó, senyor de Cervià de Ter, datat l'any 1102 fa una deixa per l'obra de Sant Feliu. Més interessant és el llegat d'Ermengarda de l'any 1107 on deixa diners per l'obra del claustre ⁷⁶⁹. S'han documentat deixes per obres a Sant Feliu, i no a cap altra església, entre 1225 i 1243 ⁷⁷⁰.

A més d'aquestes dades Marquès aporta dades de l'existència d'un campanar romànic a la banda nord de l'església i de la dotació de beneficis a les capelles de sant

---

⁷⁶⁶ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.119.

⁷⁶⁷ Vegeu per les notícies referents al refectori, claustre, muro novo i escala prop del claustre MARQUÈS, J.M. *Diplomatari de Sant Feliu de Girona*. Números 86, 92 i 153 (inèdit).

⁷⁶⁸ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.107.

⁷⁶⁹ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , p.107.

⁷⁷⁰ CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord ...* , op. cit. , pp.108-109.

Jaume (1202), sant Vicenç (1209), sant Esteve (1223) i els sants Llorenç i Cecília (1283) així com de l'existència d'un cimbori de plata situat a l'altar major ⁷⁷¹.

11. LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU DE GIRONA AL SEGLE XIV

El fet que no existeixin llibres d'obra als primers 48 anys del segle XIV ens impedeix conèixer en detall el procés constructiu. Per tant ens servirem de notícies puntuals per refer aquest període que moltes vegades són tant lacòniques que la informació que aporten és molt vaga.

Sembla ser que ja a finals del segle XIII, l'any 1293, es preveia fer obres a l'església de Sant Feliu de Girona ⁷⁷². No sabem en què consistirien. És versemblant que es tractessin d'obres de reparació de l'edifici romànic malmés durant el setge de Felip l'Ardit. Marqués, seguint les notícies del *Liber capituli*, afirma que a partir del 1309 es treballa en la construcció de l'església ja que, tot i que els préstecs pressos per l'Obra són pel sepulcre de Sant Narcís, aquest no es va realitzar fins finals del primer terç del segle XIV. El que si queda clar, seguint la mateixa font abans esmentada és que l'any 1315 i 1321 es fan obres a l'absis ⁷⁷³.

La construcció de l'església de Sant Feliu al segle XIV es pot resseguir a través dels seus llibres d'obra. Els que ens aporten més informació sobre la seva construcció són els llibres de despeses. Per tant podem estudiar de forma continuada la seva construcció des de l'any 1348 a l'any 1391. Dins d'aquest interval, com ja veurem més endavant apareixen algunes llacunes.

---

⁷⁷¹ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit, pp. 138-139.

⁷⁷² " ... Ramon de Santmartí, sagristà segon de Sant Feliu, llega 200 sous a l'obra, a guardar quousque operetur in ecclesia antedicta ¹. " MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit, pp. 131. Extret de MARQUÈS, J.M. Diplomatarium ..., op. cit., núm. 431.

⁷⁷³ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit, pp. 131.

Les dades de l'any 1348 són minses però fan referència a la millora de l'escala d'accés al temple ⁷⁷⁴. Aquesta seria l'escala que unia l'areny de l'Onyar amb la plataforma on es construï el temple. Aquestes obres van ésser encarregades al mestre Pere de Capmagre pel senyor d'Escale que cobra el 13 de març 20 sous ⁷⁷⁵. L'any 1349 es continua treballant a l'escala ja que es paguen 6 diners i malla per escombrar aquesta. Pensem que s'estan referint a la retirada de runes o de terres acumulades en aquest indret.

A més del mestre Pere de Capmagre apareixen com a mestres a començament de l'any 1349 Jaume Lempayes i Pere Nicolau Sanç. Pensem que es tracta de mestres picapedrers ja que els paguen per trencar pedra a la pedrera ⁷⁷⁶.

L'any 1349 es devia començar a treballar en les obres a l'interior de l'església ja que es paga per portar pedres destinades a les ogives, es refereix a arcs o voltes, 2 sous i per puntes, segurament destinades a les bastides, 9 diners. Aquest darrer fet es molt possible ja que més endavant es paga per troncs d'avet 12 sous ⁷⁷⁷. Ja en aquest any es treballa a la llotja ja que *"Item page le primere setmane de juyn e ag hi VI dies faené an Jacme Lempayes mestre e piquen a le loge some le setmane a rao de II sous IIII diners. per die ..... XI s. VIII d."* ⁷⁷⁸. A la llotja arribarien les pedres escairades i en aquesta se'ls acabaria de donar la forma. Aquestes obres podrien correspondre a una capella, que no s'especifica, ja que la segona setmana de juny de l'any 1349 es compren dues politges (*troyels*) per obs de le capele ⁷⁷⁹. Pensem, per les dates en que s'està construint, que es tractaria de la capella de Guillem Vendrell o capella del Sant Enterrament o Sant Sepulcre, desapareguda actualment ja que el seu espai esta ocupat per l'accés a la capella barroca de Sant Narcís. Recordem que l'any 1350 mestre Aloi va realitzar el Sant Enterrament que havia d'estar ubicat en aquesta capella ⁷⁸⁰.

⁷⁷⁴ Aquesta escala ja apareix documentada els anys 1231 i 1310. MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit, pp. 137; es localitza en el Diplomatar, núm.431.

⁷⁷⁵ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 2.

⁷⁷⁶ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 2.

⁷⁷⁷ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 2v.

⁷⁷⁸ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 3.

⁷⁷⁹ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 3.

⁷⁸⁰ FREIXAS, Pere. *L'art gòtic ...*, op.cit., p.

A partir del mes de juny s'observa un increment de l'activitat a l'obra ja que trobem dos o tres picapedrers, a més del mestre d'obres, treballant a la llotja, entre ells un nou mestre anomenat G. Costa o Secoste. Junt amb aquest augment en el volum de treballadors, que també s'observa pel que fa als manobres, apareixen moltes despeses per fusta i claus o puntes. Aquest fet ens fa pensar que s'estan alçant bastides per poder construir la capella abans esmentada. Un cop preparada tota la pedra la tercera setmana del mes de setembre es comença a desfer la paret de l'esmentada capella i en la mateixa setmana el mestre picapedrer P. Mata aixeca els pilars ⁷⁸¹.

En el transcurs de la tercera setmana del mes d'agost apareix en obra un motllo de fusta. Per la despesa "*Item pege an Ferrer Desgroys fuster per I molle que feu de sa clau de fust ... II s.*" ⁷⁸² suposem – tot i que no queda del tot clar – que es tracta d'una plantilla de fusta utilitzada per realitzar la clau de la volta de la capella d'en Vendrell.

La tercera setmana del mes d'octubre es faran les *esqueles del cor* sobre la volta i es feren els xindris per encofrar aquesta volta. En aquesta mateixa setmana el mestre Pere de Capmagre feia la clau de volta que ja havia començat dues setmanes abans ⁷⁸³. La quarta setmana d'aquest mateix mes Jaume Llampaiés fa les pedres per l'arc i la volta. Pere de Capmagre acaba la clau de volta en un mes ja que la quarta setmana del mes d'octubre cobra per "*... splega le ymagen de la clau de fer some ... XII s.*" ⁷⁸⁴. La primera setmana del mes de novembre es treballava en la col·locació dels carreus dels arcs i voltes. En aquesta capella es va utilitzar el ferro, pensem que com element de reforç, ja que es paga la segona setmana del mes de novembre a Narcís, ferrer, per dotze anells de ferro, tres per l'arc i nou per la volta ⁷⁸⁵. Aquesta capella s'acabaria la tercera setmana del mes de desembre ja que "*Item pege le terç setmane del mes de desembre an Jacme Lempayes et splegaren le volte de le capele de tencar et posaren l'entaulement sobre le taulada et desfayeren alcune pertide de le peret de le capelle per VI dies*

⁷⁸¹ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 5v.

⁷⁸² ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 5.

⁷⁸³ "*Item pege an P. de Capmagre mestre de le obre per IX dies qui here stat a ne queste setmane III dies et a ne questes dues setmanes pus prob pesades VI dies a rao de III sous per die, some et digous comensa de fer le ymage de le clau et son vol esats digan diumenges et disapte et no asi .... XXVII solidos*". ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 7.

⁷⁸⁴ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 8v.

⁷⁸⁵ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 8v.

a rao de II sous II diners per die some le setmane .... XIII s.”⁷⁸⁶. Sembla ser que la capella no es va poder acabar aquesta setmana ja que es va haver d'enderrocar una part de la paret, creiem que per defectes en la seva construcció. La cinquena setmana del mes de desembre es construïren els graons d'aquesta capella que pensem s'acabaria a finals d'aquest any 1349.

La primera setmana del mes d'octubre, simultàniament a les obres de la capella es realitzen obres a la sagristia per realitzar una cambra pel claver ⁷⁸⁷. No trobem cap més notícia de que es treballi a la sagristia durant aquest any. En aquests mateixos instants s'estan bastint les portes per la reixa de la capella de Sant Narcís.

L'execució de l'obra a l'any 1350 és una incògnita ja que no s'han conservat els registres comptables ni de despeses ni d'ingressos per la qual cosa no podem resseguir el procés constructiu en aquest període. Hauria estat molt interessant tenir aquest llibre d'obres per veure si apareixien notícies de la realització del *Sant Enterrament* de mestre Aloi, tot i que aquest encàrrec no pertanyia a l'Obra..

L'any 1351 comença amb obres en la sagristia el dia 20 de juny. Aquestes consistiran en desfer el sostre de la sagristia i arreglar-ho. Aquest sostre era de fusta ja que intervé en la seva reparació el fuster Berenguer Saserres. Podria ser que en aquest sostre hi haguessin goteres o que es trobés en mal estat des del setge francès de 1285. El sis de juliol es donen per acabades les obres de reparació del sostre ja que Berenguer Saserres cobra cinc sous per ”... splega lo dit sostre ...”⁷⁸⁸.

A partir del 29 de juliol de 1351 es treballa en els *seyns*. Aquests *seyns* o campanes correspondrien al campanar, el que suposem d'estil romànic, avui desaparegut, ja que encara faltava molt per que Pere de Coma⁷⁸⁹ comencés les obres del nou campanar.

---

⁷⁸⁶ ADG. Obra, 1349, (despeses), f. 10v.

⁷⁸⁷ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 6.

⁷⁸⁸ ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 2v.

⁷⁸⁹ Utilitzarem sempre el nom de Pere de Coma en comptes de Pere Sacoma o Çacoma com fan servir altres autors.

La següent notícia d'obres en l'església de Sant Feliu és de 24 d'octubre de 1351 en que Ferran, fuster, recobreix la sagristia i fa obres en les teulades de l'església. Aquestes obres serien de molta envergadura ja que es parla d'una gran partida ⁷⁹⁰.

També es fan obres de pavimentació amb fusta a on estan les dones. Es compren sis dotzenes de posts de tronc d'abet a finals d'octubre de 1351 ⁷⁹¹ i el 10 de novembre es comencen a fer les obres ⁷⁹². Es tracta d'un lloc de l'església, sense localització possible a través dels llibres d'obra, que en una entrada posterior ens fa saber que era una tarima al lloc on seuen les dones ⁷⁹³. Sembla ser que la darrera setmana del mes de novembre de 1351 s'acabaria aquest paviment.

S'observa una aturada al acabar el mes de desembre de 1351 ja que fins el mes de març de 1352 no trobem la següent despesa. Aquest fet ens pot fer pensar que durant el cru hivern de finals de desembre fins a començament de març, l'obra restava aturada. Més endavant intentarem confirmar aquest fet.

El mes de març de 1352 comença amb la realització d'una finestra, no sabem si es tracta d'una reparació o de l'obertura d'una nova finestra ja que no queda especificat, a la sagristia. Les despeses d'aquest any s'aturen aquí per la qual cosa no ens consta que es fessin altres obres durant aquest any.

Un altre període documentalment fosc és el comprès entre l'any 1352 i l'any 1355. No s'ha conservat informació sobre les despeses d'obra en aquest període per la qual cosa no podem saber els treballs que es van dur a terme durant aquests anys.

⁷⁹⁰ "Item dilus a XXIII dies de vytrubi loge en Ferran fuster et racobi la serque et I^a gran pertide de les taulades de l'esgleye e foy III dies dilus, dimarts, dimecres a rao de II sous IX diners per die pageli ... VIII s. III d." ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 4.

⁷⁹¹ ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 4.

⁷⁹² ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 4v.

⁷⁹³ "Item disabte de la setmane demont scrite vengi acontre ab en Nercis ferrer que els mestres demont scrits avien pres per obs de la obre demont scrite sohes alempostament huc les dones ceuen del dit Nercis clauels de V per 1 diner MDCCC clauels qui monten los quals page al dit Nercis .... XXX s." ADG. Obra, 1351 (despeses), f. 5.

La primera referència a la construcció en l'església de Sant Feliu de l'any 1355 es refereix a la compra de 240 quarteres de calç per *opus cloquerium*. Creiem que es tractaria del *cloquer* vell, el romànic, situat versemblantment al nord a tocar la façana occidental ⁷⁹⁴. No pensem que fossin obres pel nou campanar o pel campanar inacabat a la dreta de la façana, ja que existien edificis en aquest indret.

Simultàniament es fan treballs diversos a la capella d'en Vendrell i al refetor. En la primera s'està arreglant una porta i en el refetor s'està fent la teulada ⁷⁹⁵.

El 23 de setembre de l'any 1356 es fan reparacions en la teulada de l'església de Sant Feliu tal com s'especifica en un encapçalament dient "*De reparationem tegulate ecclesi Sancti Felicis*" ⁷⁹⁶. Aquestes obres s'allargarien fins finals d'any.

El 18 de desembre de l'any 1357 apareixen unes despeses per treballs " ... *supra capellas G. Venrelli novis et supra portale ecclesie versus creuer ...* " ⁷⁹⁷. Sembla ser que es tracti de reparacions a la teulada ja que s'utilitzen cabirons petits de fusta. Més endavant es mencionen reparacions en la porta que dona al refetor que podria molt bé correspondre amb aquesta porta del creuer.

Les obres en les teulades continuen a començament de l'any 1358 i es mencionen unes reixes pel *cloquerio*. També es parla de sustentar les campanes i de fer un cobert per protegir de la pluja el campanar. A començament d'abril d'aquest mateix any es continuava treballant al campanar.

El 3 de novembre d'aquest mateix any s'està realitzant un paviment de fusta, per part del fuster Ferran, davant l'altar de Sant Narcís i de tots sants ⁷⁹⁸. Aquest mestre treballarà junt amb el seu macip del qual desconeixem el nom.

⁷⁹⁴ Més endavant intentarem confirmar aquest extrem.

⁷⁹⁵ "*Item feci recohoperiri tablatam del reffetor et solvi duabus homibus qui ibi fuerunt .... V s.*" ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. 1.

⁷⁹⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IIv.

⁷⁹⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIv.

⁷⁹⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIII.

El 28 de novembre de 1358 trobem una notícia important ja que es parla de obres en el refectori. Els llibres d'obra ens diuen que hi havia diverses bigues trencades per la qual cosa s'havia de reparar la teulada. També s'havia de reparar el teulat de la casa de darrera i, el que és més important, el teulat del claustre per deixar-ho llest per la construcció del nou ⁷⁹⁹. Per tant estem davant les obres d'un claustre gòtic ja que es parla de claustre nou. Això també ens dona a entendre de l'existència d'un claustre anterior que podem imaginar que seguia l'estil romànic. Al desembre de 1359 encara continuen les obres al refectori. Al mateix temps s'està reparant la finestra, diuen que és allargada, sobre la porta de ponent ⁸⁰⁰.

El mes de juliol de 1359, concretament el dia 15, toca el torn a la reparació de la teulada de l'escola de cant ⁸⁰¹.

El dia 29 de maig de 1360 apareix un mestre vitraller que repara els vitralls de l'església de Sant Feliu. Malauradament desconeixem el seu nom i on estan situats els vitralls que s'arreglen.

A finals de juliol de 1360 es compren bigues de castanyer per realitzar obres al claustre. En aquest punt del llibre d'obres dels anys 1355-1365, despeses, es produeix un salt en el temps i reculem al mes de maig de 1357. En aquest moment tal com diu l'encapçalament del full XV vers "*Hic incipiunt expense fecem ratione claustrorum de novo incepiorum in ecclesia Sancti Felicis. Expense*". Tot seguit apareix la concòrdia entre els canonges i laics de Sant Feliu – representats respectivament per Guillem Cavaller i Ferrer de Seguroles – i el mestre Arnau Sanç ⁸⁰². Es pagaran en total 12286 sous i 11 diners per realitzar el claustre ⁸⁰³. Aquest claustre era necessari ja que s'estableix

---

⁷⁹⁹ "*Item solvi XXVIII die novembris in quo tempore feci recoperiri tablatam refectorii in qua erant fracte diversse bigue et illam domum retro refectorium et postea refectorium et tablatam claustrum ubi preperavit pro quibus feci expensas sequentes de.*" ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIII.

⁸⁰⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIII. Per la descripció penso que estem davant d'una finestra romànica similar a l'existent al creuer que s'ha conservat fins els nostres dies.

⁸⁰¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIII v.

⁸⁰² En aquesta concòrdia es cita l'església de Sant Feliu de Girona com a catedral i col·legiata.

⁸⁰³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXIIIv.

perfectament en la concòrdia que s'utilitzarà per les processons i per enterraments de personatges honorables ⁸⁰⁴.

En el llibre d'ingressos de l'any 1355 – 1365 apareix la memòria del claustre on s'especifiquen les dimensions i el nombre de columnes de que estava format. Aquesta diu: "*Memoriale de claustris huius ecclesie. In claustrono versus meridiem sive versus sanctum Narcissum et capellam Guillelmi Venrelli sunt et esse debent octo paria columpnarum et habet spacium de base ad basem expressis basibus et sine ipsis septem palmos et medium et unum quartonum. Item in claustrono versus circium sive versus hospicium Guillelmi de Ruppe sunt sex paria de eodem forma ut supra per omnia que. Item in claustrono versus occidentem sive versus reffectorium sunt septem paria, habentia VII palmos et unum quartonum inter basem et basem, sine basibus ut supra. Item in alio claustrono versus orientem sive versus sepulcrum confratrie.*" ⁸⁰⁵. Estariem davant un claustre de planta trapezoïdal amb tres costats perpendicular entre ells i un en diagonal seguint l'aliniació de l'actual carrer de la pujada del rei Martí. Aquest claustre tindria una superfície interior d'uns 97 m².

El primer que es farà en el claustre és retirar runes. Per tant hem de pensar que el claustre romànic estaria enderrocat o en un estat de ruïna avançat. Junt amb Arnau Sanç, al qual es refereixen els llibres d'obra com a *pedrerio* i com a *magistro*, també col.laborà en la construcció del claustre el mestre Pere Capmagre i Arnau Plana i en Biure, també citats indistintament com a *pedrerio* i *magistro*. Tot i que en la concòrdia abans esmentada no apareixen els terminis d'execució fixats pel claustre pensem que aquests devien ser força reduïts ja que trobem un gran nombre d'operaris – pedrers, manobres, traginers – treballant en aquest nou claustre i un gran volum de materials subministrats a obra. També trobem treballant alguna dona. Podem fixar que la darrera setmana del mes de maig de l'any 1357 s'estan realitzant els fonaments ja que "... *Item eisdem pro CLVI saumalas lapidum somadals per fundamentis a rao de II denarii maya ... XXVI s. III d. ...*" ⁸⁰⁶.

La setmana de P. de Paula els operaris es traslladen del claustre a la pedrera per trencar pedres i preparar material per continuar amb la construcció del claustre. També es menciona la paraula *escombrar* en aquest cas, ens trobem a la pedrera, pensem que

⁸⁰⁴ MARQUÈS, J.M., "El temple de Sant Feliu ...", op.cit, p. 137.

⁸⁰⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (ingressos), f. I.

⁸⁰⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XVv.

es tracta de retirar restes de pedra no utilitzables, almenys per fer de carreus. En aquestes dates trobem treballant a un jueu⁸⁰⁷ que més endavant continua apareguent en els llibres d'obra com per exemple el dia 17 de novembre de 1359.

La primera setmana de setembre els treballadors ja tornen a ésser a la obra per començar a aixecar el claustre. En data 31 d'octubre de 1357 apareix la referència de “... uno homini qui fuit in claustris pro mudando ipsa claustra ...”⁸⁰⁸. Pensem que es tractaria de retirar les columnes del claustre romànic, que segons Lores, que es reaprofitarien per realitzar el trifori de l'església de Sant Feliu de Girona. Més endavant veiem que els mateixos operaris estan treballant a la pedrera, la qual cosa ens fa pensar que les feines a la pedrera i a l'obra no eren simultànies.

A començaments de l'any 1358 es començarà a realitzar la teulada del claustre. Mentrestant es continua realitzant la resta del claustre aprofitant, per voluntat dels canonges, *lapide magno* del claustre del convent de les Carmelites⁸⁰⁹. Hem de pensar que els fonaments del claustre ja estarien acabats ja que la darrera referència la trobem a 17 d'octubre de 1357⁸¹⁰.

La primera setmana d'agost apareix a les obres del claustre el mestre Francesc Plana – citat també com a *magistro lapicidarum* – per realitzar les bases, els capitells i enteulament del claustre a la zona que ocupava l'hospici, situat a tocar la sagristia. Es tractava just d'una de les cantonades del claustre. El mestre pacta el cobrament de 40 sous per un parell de columnes, amb basa i capitell pla, dels quals cobrarà 20 sous el 21 d'octubre de 1358⁸¹¹. En aquests mateixos moments, en data 22 d'octubre, s'està treient la runa del vell claustre a tocar la capella de Sant Narcís i retirant alguns cossos enterrats en aquesta zona. Podem observar que la feina de treure les runes es realitzada en la majoria dels casos per dones⁸¹².

---

⁸⁰⁷ “Item uni iudeo que fuit per III dies ... VI s.” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XVIIv.

⁸⁰⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XIX.

⁸⁰⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXv.

⁸¹⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XVIIIv.

⁸¹¹ ADG. Obra, 1355 - 1365 (despeses), f. XXI.

⁸¹² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXII.

La darrera setmana d'octubre ens apareix un nou mestre – estariem novament davant un mestre pedrer – treballant al claustre, en Pere Mata. En aquests moments, Arnau Sanç té treballant a la seva família en les obres del claustre ⁸¹³. Uns dies més tard, l'11 de novembre Arnau Sanç a d'enderrocar una paret a prop de l'hospici d'en Guillem Roca (*de Ruppe*). El primer de desembre s'estan realitzant els arquets que serviran per unir cada parell de columnes que formaran el porticat del claustre ⁸¹⁴.

A més de l'encàrrec rebut per Francesc ⁸¹⁵ (Arnau) Plana per fer les columnes del claustre que acabarà el dia 11 de maig de 1359, també s'encarregaran columnes a Ramon Maranyó el dia 25 de novembre de l'any 1358. També apareix en Marcó que cobra per dos parells de columnes.

A començament de l'any 1359 ja s'estan realitzant arcs pel claustre i a finals del mes de desembre de l'any 1359 s'especifica que s'estan realitzant arquets per les columnes del claustre per part de Bonet Cebrià i Arnau Sanç. Al mateix temps, a l'abril de 1359, s'esta realitzant la pavimentació del claustre ⁸¹⁶. En el mes de novembre d'aquest mateix any es paga a un home per aplanar el sol del claustre, concretament de la galeria que va paral·lela i a tocar a l'església de Sant Feliu de Girona.

A principis del mes de febrer de l'any 1360 Francesc de Plana es compromet a realitzar el quart i darrer costat del claustre per 16 lliures. S'especifica dient: "*Ffeci pactum in principio mensis febrerii Francischo de Plana per quator quantonali claustru per quo sibi premisi dicta per ipsa cantonali basa capitellis et tabulas et per homibus nercissos posito in ipso claustru sit alia cantonalia sur et estant ... XVI ll.*" ⁸¹⁷. Per tant, el claustre format pe les quatre galeries porticades – en els llibres d'obra cada galeria rep el nom de claustrono – es va anar realitzant per parts (per galeries). Les peces es fan a la pedrera i un cop a obra es monten. La contractació de cadascuna de les parts es fa per separat i el mestre pedrer no sempre és el mateix.

⁸¹³ "*Item solvi eidem per eius familia de dictos tribus diebus ... III s. IX d.*" ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXIII.

⁸¹⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXIIIv.

⁸¹⁵ Es tractaria d'una errada de l'escrivà a l'entrar el nom del mestre.

⁸¹⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXVIIv.

⁸¹⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXVIv.

El mes de febrer de l'any 1360 s'està realitzant el portal nou del refetor ja que un cert Rembau aporta deu somades de pedra. El 10 de març d'aquest mateix any s'estan col·locant les columnes i els arquets del claustre, es canvien els brancals del portal del refetori i es fan les cintres necessàries per la seva construcció ⁸¹⁸. Treballen en aquest portal el mestre Pere Mata i Arnau Sanç. La setmana del 28 de març es col·locaria la porta de l'esmentat portal de refetor. En aquesta mateixa setmana trobem la compra de cordes i politges per poder col·locar columnes i arquets al claustre.

Cap al 20 de juny del 1360 s'estan realitzant obres per cobrir el claustre ja que es compren teules per aquest fi ⁸¹⁹. En aquest mateix mes Francesc Plana es compromet a fer vuit parells de columnes amb capitells, *tabulis et basis* per obres del claustre. El dia 1 de setembre es reben a obra dos capitells, el dia 11 dos més i el mateix dia, 8 columnes, 4 bases, 4 tablarum i 4 capitells i el dia 18 de setembre altres quatre, en dos viatges ⁸²⁰.

El mes de setembre de 1360 s'està realitzant la tercera galeria del claustre ja que es paguen 192 sous per quatre parells de columnes amb capitells, bases i entaulament a Ramon Maranyó ⁸²¹. En aquest cas es paguen 48 sous per cada parell de columnes a diferència dels 40 sous inicials. L'encarregat de realitzar aquesta galeria és el mestre Pere Mata que apareix treballant el 26 de setembre i el 10 d'octubre. El mes de novembre d'aquest any s'aixequen els panys de pedra sobre els arquets del claustre i es treballa a la teulada de l'església. El 2 de desembre es porta calç per col·locar les darreres columnes i arquets ⁸²².

⁸¹⁸ " *Die lu(n)e XVI die marcii ano MCCCLX in tempus ponere columpnas claustrorum et arquetes. Et primo mutavimus jamas sunt portale refectorii. Et fecius cendrias per arquets. Et in ista septimana fuit en Ferran pro faciendo encendrias et jamas portalis novi refectorium per VI dies solvi sibi ... XVIII s.* " ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXIX.

⁸¹⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXv.

⁸²⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXI.

⁸²¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXIv.

⁸²² " *Item solvi secunda die decembris Juliani calcinerio per duabus salmatis calcis abispo hictis in ponendo columpnas el arquets ultimis .. VI s. VIII d.* " ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXIIv.

A partir del mes de juny de l'any 1361 es realitzarà el portal del claustre gòtic de Sant Feliu de Girona ⁸²³. Al mateix temps s'executarà l'entaulament d'aquesta zona del claustre. A finals d'aquest mateix mes, concretament el 25 de juny, es començaria a realitzar la paret del claustre vers el nord. En la realització d'aquesta paret apareix un altre *magister* anomenat Barcon ⁸²⁴. Pensem que podria tractar-se simplement d'un pedrer amb prou experiència – devia superar l'aprenentatge – per ser anomenat mestre ja que tots els que superaven l'aprenentatge ho eren. Trobem una de les darreres referència a obres en el portal del claustre a mitjans del mes de setembre quan “*Item solvi Ffrancisco Moray fusterio per uno quadrato quercus sunt sive de roura per barra portali claustris cum IIII II solidi de faceris ... VI s.*” ⁸²⁵. El portal del claustre no devia estar acabat ja que el 12 de febrer de 1362 el mestre Pere Mata treballa dos dies en aquest portal.

A finals d'agost de l'any 1360 s'estan realitzant obres en el refector. Sembla que es tractin d'obres per reforçar alguna paret del refector que es trobaria en mal estat ja que es refereix a *mitere calcem destampuda in refectorium* ⁸²⁶. Al mateix temps arriben pedres per l'arc entre l'església i sobreportes.

A finals del mes d'octubre d'aquest mateix any s'estan realitzant treballs en les teulades de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquests treballs continuen el mes de novembre on s'especifica que es tracta d'obres de reparació. Simultàniament es treballaria a les latrines. En aquest mateix moment hem de pensar que s'estan realitzant algun tipus d'obres de fortificació, possiblement en la torre sobre la sagristia

---

⁸²³ “*Item ipsa die computavi cum Aº Sancii pedrerio de hiis que habueramus abispo per dicto portali et de diebus per quas sterater ipse et eius nuncius in ipse opere. Et debebat sibi primo XVII per volses magnis XVII solidi. Item per X peciis dicti teulament III solidi IIII denarii. Item per XX palmis ultra dicti teulament supra lundar III solidi IIII denarii. Item per V liguades X solidi. Item per IIII perastarges XII solidi. Item per ipsa luna que sunt due pecie X solidi. Item per CV saumatis lapidum a doblens XXVI solidi. Item per V jornalibus persone sue XV solidi. Item per XXI jornalibus Thome nuncii sui precio XXXII solidi II solidi IIII denarii per die soma XLIX solidi summa maior annorum predictorum CXLV solidi VIII denarii de quibus sibi solvi et feci sibi complementum ipsa dia ad ... LXXX s.*” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXV.

⁸²⁴ “*Item solvi ipsa die an Barchon magistro que fuit in dicta opere dicti perietis duabus proxime diebus hictis ... V s.*” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVv.

⁸²⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVII.

⁸²⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVIv.

⁸²⁷. Aquesta suposició l'avalarien dos dibuixos d'una torre de defensa que apareix en el llibre d'obres en aquesta data ⁸²⁸, el fet que es parli que el rei Pere mana construir una torre a l'església ⁸²⁹ i que "*Item solvi XI die decembris anni MCCCXI Petro Mata magistro per quator diebus septimane hict per quas fuit in opere in repar retro cirani per faciendo ibi turrim sunt forciam per fferi ipsae contu illas malus homines defentores et raubatores ... XII s.*" ⁸³⁰. A començament de l'any 1362 es continua aixecant aquesta torre i es fa una porta al campanar, es tracta del campanar vell, el que devia ser de tipologia romànica.

La primera setmana d'abril de l'any 1362 es repara la teulada de l'església es possible que per desperfectes produïts per la torre que s'està aixecant sobre la sagristia. En aquesta mateixa setmana s'acabaria la torre ja que tal com diu el llibre d'obra "*Aci esplegua la torra sobre la cercha*" ⁸³¹. Aquesta torre, amb les obres de rehabilitació iniciades l'any 1990, és visible actualment.

Un cop acabades aquestes obres "*Açi tornam a obrar al portal del claustre versus circium*" ⁸³². Per tant es reprenen les obres al portal del claustre i per ratificar-ho apareix un dibuix d'aquest, no tant detallat com els altres, en un dels marges del foli XLII r del llibre de despeses 1355 – 1365. En aquests moments s'estan realitzant les cintres per poder construir els arcs del portal ⁸³³. A mitjans d'abril el ferrer Narcís aporta claus pel teulat del campanar romànic i pel portal i dos anells per *sparra portali*. Així mateix en Ferran, fuster, esta col.locant o arreglant – no ho sabem segur ja que el llibre no ho especifica – cairats al campanar i realitzant més cintres pel portal del claustre. A finals d'abril aquest mateix fuster treballa a l'hospici i en obres de fortificació

⁸²⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVIII. Trobem la rúbrica "*De opere turris supra circum*".

⁸²⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVIIv i XXXVIII.

⁸²⁹ "... *E mana lo senyor rey que la esgleya de sent Feliu sia ben capçada e vallejada a totes parts, là on vall se porà fer. E que la claustra sia enderrocada e que'l vall pas per la dita claustra. E la on no se porà fer vall que si facen trencades e altres coses perque la esgleya se defena per si mateixa. Així emperò que la dita esgleya romanga sense empits a la part de la Força Maior*". MADURELL, J.M. "Las obras de las murallas de Gerona (1362-1685)", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses (AIEG)*, Vol. XVII. Girona, 1965, Doc. 1, 340.

⁸³⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVIII.

⁸³¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLII.

⁸³² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIIv.

⁸³³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIIv.

o enfortiment de l'església. En la darrera setmana del mes d'abril “*Aci fo espleguat lo portali alas claustre versus circium*”⁸³⁴.

En data 26 d'abril de 1362 es començarien a realitzar obres de fortificació a l'església de Sant Feliu de Girona. Aquestes es realitzarien sobre la capella de Guillem Vendrell i continuarien vers el campanar, el *cloquer vell*. Pere Mata continua essent el mestre de l'obra. Com a il·lustració d'aquests treballs torna a aparèixer en el llibre d'obra un dibuix de la torre i un pany de paret⁸³⁵.

A finals del mes de maig s'estan fent uns permòdols i un llindar per obres dels arquets sobre la porta de l'església situada al nord. Una setmana abans s'havien fet les canalitzacions de recollida d'aigua de la teulada sobre aquest mateix portal. Pensem que podien existir gàrgoles, molt habituals en els edificis religiosos gòtics, ja que s'esmenta que “*Item solvi ipsa die a Berthomeo per I lapide per aygueriis ... II s.*”⁸³⁶.

A començament del mes de setembre de l'any 1362 s'estan retirant runes. No sabem de quin lloc encara que podria ser de prop la torre nord de l'església, concretament del hospici. Els treballs de retirada de runa duren una setmana i participen en aquestes feines majoritàriament dones i, fins i tot, algun nen.

El 13 d'agost de 1363 tornem a trobar al fuster, Ferran, fen obres de reparació de les teulades de l'església sobre el portal nord i la tercera setmana d'agost també les del refetor⁸³⁷. A partir del 15 d'octubre trobem aquest mateix fuster fent parets de les latrines i estintolant bigues la següent setmana d'aquest mes. Aquest mateix fuster arreglarà les teulades de l'escola de cant a finals de desembre del 1363⁸³⁸.

L'any 1364 és un any de molt poca activitat constructiva i únicament trobem referida la realització del salpàs al portal nord (el que dona al claustre) del temple⁸³⁹.

⁸³⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIIIv.

⁸³⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIIII.

⁸³⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLVv.

⁸³⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIXv.

⁸³⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. Lv.

⁸³⁹ “*Item solvi A. Sancii per uno lapide de quo fecit salpasperum in ecclesia in portali versus circium VI solidi. Et per una journali et medio precio IIII solidi VI denarii. Et per XIII jornalibus Francischi Morer*

Pensem que es refereix al llindar de la porta que era beneït amb aigua i sal. A començament del mes de maig de 1365 es col.loca un *pannum* a la capella de Corpus Crist així com reixes, guix i claus⁸⁴⁰.

La segona setmana de maig s'està treballant a la pedrera ja que apareix citat el *lapicida* Bartomeu Roca⁸⁴¹. Aquest mestre sempre apareix treballant a la pedrera excepte a començament de desembre de l'any 1365 que es traslladà a l'església per fer obres de fortificació en aquesta⁸⁴². Tot seguit, a començament del mes de juny trobem obres al portal principal de l'església, l'occidental. Hi treballa el fuster Guillem Ferrer i sembla que es tractaria d'obres de fortificació ja que "*... posuerat bigues supra portale ecclesie versus occidente altius pro deffensare ecclesie propria de periculum ...*"⁸⁴³. Al mateix temps repara aquesta porta.

Entre el 16 i el 27 de juny de 1365 es fan obres de reparació a la teulada de l'església de Sant Feliu de Girona sobre la porta nord⁸⁴⁴. Aquestes obres junt amb el treball intens a les pedreres ens emmarquen l'inici d'obres de fortificació que queden totalment confirmades quan "*Item solvi XXVII die julii G. Fferran fusterio qui fuerat per quinque dies ad faciendum verdesques et bestresques in capite ecclesie versus occidentem et versus circium pro deffensione ecclesie per timore regis capellem et de hoc fui requisitus pro proles homines civitatis noluit hiem ni X solidi ... XII s.*"⁸⁴⁵. Com podem veure s'està reforçant la part occidental de l'església i la part nord. Pensem que part d'aquestes obres serien efímeres ja que s'utilitza la fusta per la seva construcció però al pagar-se de l'Obra l'empobreixen.

La segona setmana de novembre de l'any 1365 s'estan col.locant panys i forrellats a les portes nord, sud⁸⁴⁶ i occidental de l'església de Sant Feliu. Mentrestant

---

qui fecit decani salpasperiam XXXIX solidi. Item per puntis XXII denarii. Item per portu III solidi summa omnius ... LIII s. III d " ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. LII.

⁸⁴⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. I.

⁸⁴¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. Iv.

⁸⁴² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VI.

⁸⁴³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. Iv.

⁸⁴⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. II.

⁸⁴⁵ ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f. IIv.

⁸⁴⁶ La porta sud és la primera vegada que surt esmentada la qual cosa ens fa suposar que ja feia temps que existia.

es continuen picant a la pedrera on a partir del 23 de novembre es comencen a retirar runes, es tractaria de restes de pedra no aprofitables per la construcció⁸⁴⁷. En aquest mateix mes de novembre es continuarien fent obres de fortificació a l'església ja que en Basses porta pedres “... *pro aperandis et reperandis las verdesques et faciendis per V dies ... XIII s.*”⁸⁴⁸ i en Ferran fuster fa verdesques i merlets. És en aquests moments que es reforça el portal sud de l'església de Sant Feliu aixecant murets sobre aquest i es fan merlets i verdesques al campanar⁸⁴⁹.

Junt amb aquestes obres de fortificació, la setmana del 13 de desembre de 1365 s'està fent “... *opus pontis ecclesie et turris ...*”⁸⁵⁰. Es tracta d'un pont de fusta, fàcil de muntar, i també molt fàcil de destruir en cas que l'església caigués en mans de les forces enemigues. Aquest pont podria unir l'església amb una de les torres del castell de Sobreportes, l'accés nord al recinte emmurallat – força vella – de la ciutat de Girona. La setmana del 21 de desembre trobem treballant en aquest pont i en altres obres de fortificació al fuster G. Ferran. Aquest anomenat pont podria ser simplement un corredor sobre el qual es pogués circular a l'alçada de les naus laterals de l'església per poder-la defensar millor. En aquests corredors, vers el nord i vers el sud s'obririen noves portes.

A començament del mes de gener de l'any 1366, la segona setmana, s'està fortificant el campanar fent verdesques⁸⁵¹. En aquests mateixos moments es farà una escala de fusta *in cloquerio*. A mitjans de febrer s'estan fent obres de defensa a les escales, ja que s'aixeca una paret i es fa una llinda *in porta mediana ecclesie*. No sabem a quina porta s'està referint l'escrivà ja que no aporta més dades per poder-la situar. La pedra utilitzada per fer aquests treballs s'emmagatzemava, temporalment, al cementiri sud de l'església de Sant Feliu de Girona.

⁸⁴⁷ “*Item XXIII die novembris solvi an Basses qui fuit a l.escombe petrarie in septimana proxime dicta per V dies ... XI s. VIII d.*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VI.

⁸⁴⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VI.

⁸⁴⁹ “*Item an Fferran qui fuit ad faciendum marlets et verdesques supra ecclesiarum et cloquerium per VI dies ... XVIII s.*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VIv.

⁸⁵⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VII.

⁸⁵¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VIIIv.

Entre el mes d'abril de 1366 i el mes d'agost no apareixen despeses per obres a l'església de Sant Feliu de Girona. Les despeses es reprenen la darrera setmana d'agost on “*Açi comence de fer tirar la pedra de la pedrera qui trencada hi.era at havia dupte que no la s.enportassem per lo mur de la ciutat*”⁸⁵².

Les notícies de l'any 1367 són escadusseres i l'únic que ens diuen és que durant la segona setmana del mes de gener en Ferran i el seu aprenent – *nuncio* – estan treballant a l'obra, sembla ser que desmuntant part de les obres de fortificació realitzades els darrers dos anys ja que es menciona que estan *removendum las verdescas*⁸⁵³.

El 29 de febrer de l'any 1368 es fan obres de reparació en el teulat de la nau major de l'església entre el campanar i un finestral de l'església en el sector nord d'aquesta. Les obres consisteixen en substituir dos bigues que es troben trencades situades entre el *cloquer* i un finestral de l'església⁸⁵⁴.

El dia 8 de maig de 1368 es signa l'acord entre el capítol de l'església de Sant Feliu de Girona, Berenguer Busquets i Berenguer Ferrer per enderrocar els hospicis (domicilis o cases) d'en Francesc de Cots i d'en Berenguer Hospital on es construirà el campanar gòtic actualment conservat. El mes de juny de l'any 1368 el mestre d'obra Pere de Comes i l'escrivà Dalmau Corona van travessar el riu Ter per fer la traça del campanar. Els llibres d'obra ens diuen: “*Item lo mestre de la obra en P. Çacoma e yo passam la barcha per treçar lo cloquer part la pila del pont done a la barquera ... II d.*”⁸⁵⁵. I tot seguit apareix la concòrdia feta entre el capítol de Sant Feliu i Pere de Coma, en data 5 de setembre de 1368 Ramon Gil fa el document notarial, per realitzar el nou campanar. En aquesta concòrdia el mestre es compromet a bastir el *cloquer* – no s'especifica fins quina alçada – pel preu de 140 sous anuals a més dels 4 sous que rebrà per cada dia que sigui a obra. Per evitar l'absència del mestre, només se'l disculpa si es troba treballant en l'obra del pont major ja que aquesta l'havia contractada amb anterioritat, se l'obliga a estar com a mínim una hora en l'obra del

---

⁸⁵² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XI.

⁸⁵³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XIII.

⁸⁵⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XIII.

⁸⁵⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XV.

campanar. Corren al seu càrrec les despeses de contractació i s'especifica molt clarament que no s'han de malgastar ⁸⁵⁶.

Del campanar començat l'any 1368 es conserva un plànol a l'Arxiu Diocèsà de Girona (fins l'any 2003 es trobava com un paper solt dins del llibre d'obres d'ingressos i despeses de 1365 a 1391). És tractaria del plànol d'*arquitecte* més antic de Girona i possiblement de Catalunya ⁸⁵⁷. Es tracta d'un paper de forma vuitavada, la que té el campanar, d'uns 16 x 16 cms. i escrit per les dues cares. A l'anvers trobem una secció del campanar i en cadascuna de les cares del mur seccionat apareix el mot *alambor*. Ens indica que la base no serà perpendicular al terra sinó inclinada, formant talús. A més apareix situat el mur que l'unirà en el futur amb l'església. Al revers trobem una descripció que ens diu: "*Paries foraneus verssus circium habet IX palmos in latitudine. De dicto pariete ab intus, usque ad pilarium archus exclusive, sunt III channe et duo palmi et due partes unius palmi, factis inde tribus partibus. Item habet pilarium archus de latitudine IX palmos et medium. Item habet navis maior ecclesie de latitudine, exclusis parietibus pilariorium, quinque channas et VII palmos de tou. Ha de I pilar a l.altre, ço és, diús l.arch, de tou, IIII canas e miga.*" ⁸⁵⁸. En un primer moment aquest campanar es trobava separat de l'església.

⁸⁵⁶ "*Item solvi discreto R. Egidii notarii Gerunde V die septembris pro instrumentum fecum inter capitulum huius ecclesie et P. Çacoma magistrum operis cloquerii noviter incepti. Et en certum prova in verso instrumento caventur in effectum ista. Primo quod ipse proficue procuret ipsius opus dictorum evitando et expenses incediarias quantum in iste fuit et hem iuravit. Item quam ad opus accipere non valeat sine licencia operarii. Item quam quotiacumque fuit in ipsa opere fecus aproperatus operandi qua vocatus quoscumque opere dimissis opereter in nostre opere. In premissis fuit exceptum operus op pontis maioriis in qua iam primus extait obligatus. Et cave quo ipse fuit in ipsa opere pontis ultra in a rao pro una hora diey sine logerio videat illos qui operabant vel (ultra) peravunt lapides de brocar in ista opere. Et est sibi contestum darem pro qualibet die faener quo fuit in opere predictum IIII solidi. Et uni eius familia vel II ipsorum. Item ulterius annuarium darem sibi de gratia CXL solidi seguons la restis empera que obrarem car per la restis que no obraren en lo cloquer ne en padrera no den / res pendra ans den e solidi deduyt dels dits CXL solidos prorata temporiis et quamtitis"* ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XVv.

⁸⁵⁷ Deixem de banda el conservat per la catedral de Tortosa de l'any 1345 ja que no es va arribar a executar.

⁸⁵⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), s.f.

Les obres del campanar conservat actualment començaren el dia 3 de juliol de 1368. Es compren i es reparen diferents mitjans auxiliars per realitzar l'obertura dels fonaments com poden ser cabassos, aixades, etc ⁸⁵⁹. Abans de fer el campanar s'ha de comprar l'alberg d'en Francesc Corona i Berenguer Hospital – conegut popularment com hospici o casa d'en Balaguer – per 50 lliures, 8 sous anuals de cens al sagristà mitjà – també anomenat sagrista segon – de la Seu, 1 morabeti a l'abat per cada nou tiutlar i per 7 pales de l'alberg d'en Berenguer Hospital, 7 lliures, i enderrocar-ho per poder aixecar el nou campanar. Les obres d'enderroc de l'alberg començaren, com hem dit anteriorment, el dilluns 3 de juliol de 1368 ⁸⁶⁰. En aquestes feines d'enderroc i retirada de runes trobem treballant a més del mestre, pedrers, manobres i dones ⁸⁶¹. La tercera setmana del mes de juliol trobem que els mestres es dediquen a picar pedra mentre que els manobres i les dones són els encarregats de retirar les runes ⁸⁶².

Un cop fetes les feines d'enderroc de l'alberg i oberts els fonaments, la primera pedra del campanar es col·locà el dia 11 d'agost de 1368 i “Començaren a paradar en lo cloquer lo divendres a vespre de la dita setmana XI de agost e monsenyor lo bisbe posa la primera pedra” ⁸⁶³. En aquests mateixos moments es comença a portar calç per la realització dels fonaments. La setmana del dissabte 29 d'agost queda molt clara la feina que es realitzarà ja que s'especifica “Disapte a XIX de aguost foren estats en la setmana proper pessada per peradar en la obre del cloquer los maestes, e menobres, e fembres ques saguesen. Et aquesta setmana noy peradarem sina IIII dies el cinquen faem escombra vers la part de cerç ço es inter la plaça de Balager et de l'alberch domnii Espital. Et lo dimarts fo madona Sancta Maria.” ⁸⁶⁴. La setmana del 21 d'agost s'està treballant en la zona nord a prop de l'alberg d'en Berenguer Hospital.

⁸⁵⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XVII.

⁸⁶⁰ “Item pague disapte a vespre VIII dies de juliol an P(ere) Çacoma maestre maior de la obra del cloquer que començam dilus proper pessat de fer e de fer enderrocar los alberchs necessaris al pati del cloquer per VI jorns de la setmana proper pessada a fer de IIII sous per jorn ... XXIII s.” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XVIIv.

⁸⁶¹ “Item pague lo dia desus dit a.na Rigaula femina qui ibi fuit in dicta septimana per VI dies precio XII diners pro die ... VI s.” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XVIII.

⁸⁶² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XX.

⁸⁶³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXIIIv.

⁸⁶⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXVI.

El dia 30 d'agost de 1368 es treballa mitja nit en el reforç del campanar romànic per perill de que aquest caigués. Aquesta notícia ens permet deduir que el *cloquer vell* es trobava al costat nord a tocar la façana principal – la occidental – i que un cop enderrocats els albergs aquest va presentar problemes d'estabilitat. Es possible que els seus fonaments quedessin descalçats un cop van ésser enderrocats els albergs. Aquesta afirmació queda confirmada ja que la setmana del dissabte 5 d'agost "*Item pague an March Juglar que desses per beure per macips que aydaren lo dia de sent Feliu a develar los senys del cloquer e les esquelas per dupte de perryll XXI denarios. E per lo maestre maior e per en Ffrancisco fuster per sopar VIII denarios. E per en Botet XII (d.) ... III s. V d.*"⁸⁶⁵ i a continuació el dia 6 d'agost es va portar terra per reforçar – *aguavayant* – el campanar.

El 25 de setembre de 1368 s'aturen momentàniament les obres del campanar per començar a fortificar novament l'església, concretament vers sol ixent, pel perill que comporten l'arribada de les companyies. Es faran merlets i verdesques⁸⁶⁶. La segona setmana del mes d'agost es reprengueren les obres del campanar un cop finalitzades les obres de fortificació en la zona est del temple. En aquests moments ja podem dir que s'està treballant per sobre de la cota ± 0.00 – cota aproximada de l'actual plaça de Sant Feliu – ja que "... A. Çaplana padrer IIII dies a brocar pedra de alambor a obs del cloquer ..." ⁸⁶⁷, o sigui s'està aixecant la part dels murs en talús del nou campanar.

Immediatament, el "*Diyous a XXVIII de satembre, per menament et per ordinationem del senyor Afimbert de Foneylar, capitan per lo senyor rey dat a Gerona, per tal cor en Bertran de Cloquin ab grans companyes dehia que passaria e entraria en la terra del senyor rey e la dampnificaria, fiu enfortir lo cap de la esgleya verç sol yxent, de paret a péra et a calç ab marlets, e de fer castels e verdesques al altre cap verç ponent et de part de cerç et de mantelets là on no n.havia per las quals cosas fiu las messions dejús, escritas altra péra picada et reble et escarda que ja havia. E foren hi dins X dies que y int qua los maestres et menobres seguens axi com segueix*"⁸⁶⁸. Com veiem no només es preveuen fer obres a la zona est del temple sinó que també s'han de realitzar treballs per fortificar l'església en la zona occidental i

⁸⁶⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXIII.

⁸⁶⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXII.

⁸⁶⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIIIv.

⁸⁶⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIII.

en la zona nord. Aquestes obres s'inicien en absència del mestre major Pere de Coma que es troba a Castelló ⁸⁶⁹.

Gran part d'aquestes obres de fortificació es fan amb fusta procedent de l'enderroc de l'alberg o casa de Francesc de Corts. A més es compraran cordes per assegurar aquests elements de defensa ⁸⁷⁰. Per completar la defensa de l'església “*Après que agui fet lo dit enfortiment del cap de la esgleya ab marlets e ab corrador en lo dit cap bon e bel e fetas verdesques al cloquer e al cap de la esgleya vers ponent alt e uter ço domini Escala e fets los corrados per tot e feta encara una porta al mig del caraguol (escala de migdia) e paradat a pera e calç una volta que era en las claustres detras sent Narçis vest cerç volch lo dit capita que tota la esgleya dalt sobre la volt maior ço es sobre la paret dels corrados vert cerç se corragues del cap de la esgleya tro al cap de la vert ponet prop a le cloquer axi que sobre la volta maior e sobre las reravolts de la esgleya seg se corragues per tot e per cessar messio e per la obra esseguar ordena ques faes ab cabirons e permudols e cayrats de roure et de fuste e ab mantelets de fuyla per la qual cosa a fer fiu las messions següents*” ⁸⁷¹. Aquestes noves obres de fortificació començaran el 26 d'octubre de 1368.

Tot i aquestes obres de fortificació, la construcció del nou campanar no s'atura ⁸⁷². Malgrat tot hem de dir que la majoria dels esforços es centren en les obres d'enfortiment de l'església. A mitjans mes de febrer de l'any 1369 trobem a tres manobres, en Ferrer, en Marc i en Gallard cobrin els corredors més alts de l'església, on estan els mantelets, amb teulada ⁸⁷³.

Les obres continuen al campanar en el mes de febrer ja que “*Item solvi die dominica III die marci dicti anni MCCCLXIX magistris sive padreris infrascriptis que fuerunt in opere pro perandis, picandis et brocandis lapidibus del alambor pro cloquerio. Et inceperunt*

⁸⁶⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIII.

⁸⁷⁰ “*Totas la verdesques, el corrados e als cuns mantelets que falien que noni havia perat se ferent de fusta de la obra et qui era estada del alverch comprat domini Fr(ancesc) Corona. Mes agui a comprar cordas per liguar los mantelets que per vent nos malmassen e costaren ... III s.*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIIIv.

⁸⁷¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXV.

⁸⁷² “*Item en la dita setmana hi fo en P. Çatorra a brocar pedres per lo cloquer novi III dies e una bona terciada paguen.li ... X s.*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXVv.

⁸⁷³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXVI.

die lune XXVI die februarii primo P. Çatorra que fuerat in ipsa septimana per VI dies precio III solidi III denarii pro die que alias non porterani aliquem hictē ... XX s."⁸⁷⁴. La menció de l'alambor ens remet al talús de la part més baixa del campanar.

Un fet important que hem de destacar és que la segona setmana del mes d'abril de l'any 1369 trobem el mestre major junt amb altres treballadors (fusters, ferrers i manobres) construint la llotja per treballar a peu d'obra⁸⁷⁵. Aquesta llotja, porxo, cobert o barraca, ja apareix anteriorment durant les obres a l'interior de l'església – pensem estaria situada el més a prop possible de l'obra del campanar, o sigui, al peu de les escales de l'església de Sant Feliu. Es tracta d'una construcció provisional bastida amb fusta i de factura ràpida.

Sembla ser, per les notícies extretes del llibre d'obra corresponent a les despeses dels anys 1365 al 1370, que la tercera setmana del mes de juliol, concretament el 16 de juliol, ja s'hauria acabat la part atalussada i es començarien a pujar els murs verticals al terra del campanar de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquest fet el deduïm per dues notícies que apareixen a les despeses el 2 de juliol i el 16 de juliol. La primera ressalta el treball que s'està duent a terme en la pedrera realitzant un tipus molt determinat de carreus, els anomenats somadals, per col·locar en obra⁸⁷⁶ i la segona el fet que es citi que es comença a treballar al campanar i no es descriu ja el mur en talús⁸⁷⁷.

La setmana del 29 d'agost es tornen a realitzar obres a les cobertes de l'església, concretament ens diuen que es comencen⁸⁷⁸. A començament del mes de setembre trobem en Ferran, fuster, treballant en aquestes obres i en el *cloquer*.

Sembla ser que l'arribada de les companyies franceses farien aturar les obres ja que entre mitjans de setembre del 1369 i començament de gener de 1370 no

⁸⁷⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXVIv.

⁸⁷⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXVIIv.

⁸⁷⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIX.

⁸⁷⁷ "*Item incepti operari in cloquerio similiter ad ponendum lapides die lune XVI die julii. Et fuit in ipsa septimana que fuit finita die dominica XXII die julii Petrus Coma magister major per VI dies ... XXIII*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XL.

⁸⁷⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLIIIv.

apareixen despeses pel que fa a la construcció en l'església. Desestimem el fet que s'aturessin les obres degut a un cru hivern ja que es reprenen al mes de gener i a més, en els anys estudiats anteriorment, i com veurem també en els anys següents, no hi ha una aturada dels treballs durant l'hivern.

A començament de l'any 1370, el mes de febrer, es comencen a fer obres davant el portal occidental. Aquestes obres consistiran en la realització de murs a l'escala davant l'entrada occidental de l'església, feines de retirada de runes de la paret occidental de l'església i treballs a les parets del campanar ⁸⁷⁹. El dia 23 de març s'està aixecant la paret del campanar ja que en Botet cobrà per dos dies 10 sous i 8 diners ⁸⁸⁰.

Fins el dia 1 d'octubre de l'any 1370, trobem a mestres i operaris treballant en les obres del campanar. No hi són tots els dies, sobretot el mestre, ja que per diferents motius com la pluja, les festes setmanals, el treball en altres obres, s'absenten de l'obra. Una de les absències més significatives del mestre, en Pere de Coma, en data 19 d'abril de 1370 es deguda a l'enterrament d'un dels seus fills ⁸⁸¹.

Malauradament hi ha un buit documental en els llibres d'obres, pel que fa a les despeses, entre el dia 1 d'octubre del 1370 i el 1 d'abril de 1374. Aquest fet no ens permet resseguir la construcció a l'església de Sant Feliu durant aquest període. Seria bo, encara que no és l'objectiu d'aquest treball, analitzar diferents fons documentals que ens poguessin donar llum sobre aquesta etapa fosca. Estem pensant per exemple en els documents notariais de l'Arxiu Històric Provincial de Girona i en els documents de les Actes Capitulars de l'església de Sant Feliu de l'Arxiu Diocesà de Girona.

⁸⁷⁹ " *Item die lune XXV die februarii anni MCCCLXX incepti ad faciendum la scombre tam pro faciundo pariete scale versus occidentem que pro faciundo la escombre pro periete ecclesie versus occidentem et duarum panels cloquerii* " ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLV.

⁸⁸⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLVI.

⁸⁸¹ Aquí podem veure dos exemples d'aquestes absències: " *Item die sabbati post pasca XX die aprilis fuit in dicta opere cloquerii P. Çacoma magister ipsa die sabbati tailaru ad peradandum quem die lune et die martis funter festa pasche aliis diebus pluit duobus diebus et die veneris ipse sepe livit I filium IIII (s.)* " i " *Item die sabbati XXVII die aprilis fuerant in dicta opere in septimana proxime hicta primo P. Çacoma magister IIII diebus quem die mercurii pluit pro totam diem et die iovis fuit festum sancti Marthi ... XVI (s.)* " ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLVIII i XLVIIIv.

L'any 1374, concretament al mes d'abril, comencen les despeses relatives a obres de les campanes⁸⁸². Es tractava de treballs a les diferents campanes, les menors, les mitjanes i les majors. Un d'aquests treballs consistirà en ” *Item lo primer die de mag regoneguen quel torn del seyn miyan era trancat e fo aqui en Iohan Lor ferrer I iorn per fer lo bastiment e develar lo seyn e treure lo torn e foren ab el Iohan Rours e Bernardo Oler menobres e donels entre tots ... VII s.*”⁸⁸³. Aquestes obres correspondrien ja a les campanes situades al nou campanar o a les del *cloquer vell* ? És evident que es tractaria del campanar vell ja que el nou no ha assolit encara l'alçada suficient per poder situar les campanes ni l'assoliria fins al cap de dos segles.

A mitjans de juny comencen a aparèixer en les despeses treballs per *engabiar* l'església de Sant Feliu de Girona⁸⁸⁴. Es fa referència així a nous treballs de fortificació al temple ja que en algunes entrades apareix *so que el capitán avie menat* o una formula semblant⁸⁸⁵. Per tant un manament del capità de la ciutat només pot ser per realitzar obres de fortificació per protegir la ciutat de possibles atacs. Aquest fet queda refermat pel fet que es tanquin finestrals de l'església situats a ponent⁸⁸⁶.

El dia 18 de juliol de 1374 trobem an Bernat Botet i an Francesc Cantalosella que comencen a aixecar una bastida en el sector oest de l'església⁸⁸⁷. Sembla ser que aquestes bastides estarien acabades el dilluns 29 de juliol ja que els fusters encarregats de realitzar aquestes bastides hi foren “*Item hi foren en Botet e en Cantalosela la dita setmana [setmana del dilluns de juliol 24] V jorns per esplegar la dita bastida vers sol ponent costaren en dos los dits V jorns a raxon de IIII sous per die en Botet et III sous VI diners l.altre ... I l. XVII s. VI (d.)*”⁸⁸⁸. Al mateix temps es compraran bigues de fusta per bastir el pont entre l'església i la muralla de la ciutat de Girona⁸⁸⁹.

⁸⁸² ” *Item lo dit jorn en Iohan Lor ferrer adoba los seyns qui eren destibenats e primerament feu en lo seyn menor IIII tescons e dues resconeres de nou qui pesaren XVIII lliures a raxon de XII diners per lliura monten ... XVIII s.*” ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 1.

⁸⁸³ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 1v.

⁸⁸⁴ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 2.

⁸⁸⁵ “ *Item lo dit jorn agui III manobres la I per fer lo morter prim et los altres per meter péres en l.esgleya et ajudar en Botet et an Feran e per fer provision de so quel capitán avie menat, costaren tots III ... VIII s.* ” ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 2v.

⁸⁸⁶ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 2v.

⁸⁸⁷ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 3.

⁸⁸⁸ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 3.

A 24 de juliol de 1374 apareix una despesa relativa al tancament del cementiri situat al nord. Aquesta correspondria al conjunt d'obres de fortificació que s'alcen durant tot aquest any ⁸⁹⁰. També s'estan tencant, paredant, les portes de l'església. El darrer dia del mes de juliol es comencen a construir, novament, bastides sobre el campanar vell, el romànic ⁸⁹¹. En aquest mateix mes d'agost s'aixequen dos panys de paret de pedra seca – sense amorterar – davant l'escala d'accés a l'església ⁸⁹². Pensem que també es tracten d'obres de fortificació.

Sembla ser que a mitjans d'agost es comença a enderrocar el claustre – hauríem de dir desmuntar – i també s'enderrocaran els albergs existents a tocar aquest. Els primers treballs consistiran en l'enderroc dels albergs i sembla, inicialment, que l'alberg d'en Berenguer Ferrer no s'enderrocaria sinó que s'ajustarien els seus carreus ⁸⁹³. Fins i tot el bisbe va fer dos *lletres* per tal que ningú espolies les restes dels albergs i que cap clergue gosses vendre ni alienar aquestes ⁸⁹⁴. Durant tot aquest procés d'enderroc també desaparegué el refetor del qual el dia 23 d'agost se'n treien teules i es tancarà l'altar de Tots Sants ⁸⁹⁵.

---

⁸⁸⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 3.

⁸⁹⁰ " *Item diluns a XXIII de iuliol agui II mestres de pera I en P. Figuera e en Mateu per tencar los carnes ves çerts e foren hi tota la setmana en laquel hac VI dies feanes ab lo jorn de Sent Iacme que obraren costaren a rahan de IIII sous per jorn ... II ll. VIII s.* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 3.

⁸⁹¹ " *Item lo dit iorn e tota la setmane foren a la dita obre Francesch Ca(n)talosela fuster e II menobres qui la aiudarien a fer la bastida del cloquer vey at en la setmana V dies feanes montan entre tots so es al fuster III sous VI diners per jorn e els manobres tern sou ... II l. VII s. VI (d.)* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 3v.

⁸⁹² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 4.

⁸⁹³ " *Item diluns a XIII d.agost e tota la setmana en la quel ac V dies feanes foren a lesgleya Iohan Roura e Berengario Parer manobres per puyar les peres als coredos e ejustar les peres de l.alberch de Berengario Ferrer costaren los V dies a rahan de III sous per jorn ... II l. X s.* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 4v.

⁸⁹⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 4v.

⁸⁹⁵ " *Item lo divendres seguent conto disapte agui II mestres per tencar l.altar de tots sants costaren los dos jorns a rahan de IIII sous per jorn ... XVI s.* " ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 4v.

A continuació, el darrer dia del mes d'agost de l'any 1374 es comença a pujar una paret sobre Santa Maria de Gracia⁸⁹⁶ que s'acabarà el 11 de setembre del mateix any⁸⁹⁷. Aquest mur es devia trobar a tocar la paret nord de l'església de Sant Feliu de Girona. Un cop aixecat el mur de Santa Maria de Gracia es van continuar obres de fortificació consistent en la realització de verdesques i es va tancar el portal nord i occidental de l'església⁸⁹⁸. Finalment “*Item diluns a XVIII del dit mes agui II mestres e III manobres per desfer les clastres axi com lo capitán e mosen labat avien menat, foren hi tota la setmana en la qual hac III dies feanés monten al damont dit preu ... I ll. VIII s.*”⁸⁹⁹. Aquest va ser desmuntat davant el perill que representaven per la defensa de l'església i en conseqüència per la ciutat davant els atacs francesos⁹⁰⁰. Recordem que la muralla de la ciutat, l'anomenada força vella, es troba a escassos cinc metres dels murs de l'església. La setmana del dilluns 25 de setembre del 1374 finalitzarien les obres de desmuntatge del claustre⁹⁰¹. El dia 2 d'octubre comencen a deixar i a emmagatzemar les diferents peces de pedra que formaven part del claustre⁹⁰².

Simultàniament, la setmana del dilluns XVI d'octubre de 1374, a la retirada dels elements arquitectònics que formaven part del claustre es va procedir a enderrocar el refetor i retirar les pedres que es van situar al cementiri⁹⁰³. Pensem que es refereix al cementiri que hi havia al mateix claustre ja que posteriorment hi trobem unes despeses

⁸⁹⁶ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 5.

⁸⁹⁷ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 5.

⁸⁹⁸ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 5.

⁸⁹⁹ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 5.

⁹⁰⁰ A la primera part d'aquest treball, del capítol 2.1 a. 2.4., es fa referència a tots els historiadors que citen l'enderroc, realment es va desmuntar, del claustre l'any 1374. El primer que ho esmenta és en Jaime Villanueva.

⁹⁰¹ “ *Item diluns a XXV de satembre foren a la obre los dits II mestres e III manobres per splegar de desfer les clastres e tencar lo carner den Vandrel e aquels clastres qui son ves mig jorn la I mestre els menobres hi foren V jorns laltre mestre IIII jorns monta al fer damont dit ... IIII l. I s.* ” ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 5v.

⁹⁰² ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 5v.

⁹⁰³ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 5v.

per deixar net aquest cementiri⁹⁰⁴. Junt amb aquests treballs es va retirar tota la runa existent en aquest espai.

Davant l'imminent entrada de les companyies franceses a la ciutat de Girona a més de les obres de fortificació es reforcen totes les entrades de l'església amb cadenes⁹⁰⁵, barres de ferro⁹⁰⁶ i les corresponents noves claus. També es tapiaran els dos finestrals que donen al claustre. Es tractaria, al nostre parer, del situat al creuer – encara existeix – i del situat a la desapareguda capella d'en Vendrell o del Sant Enterrament⁹⁰⁷.

En el portal sud, ja el mes de novembre, també es faran obres de fortificació ja que “ *Item lo dit jorn (10 de novembre) qui per manament del dit capitan fiu fer dues verdesques sobre lo portal de mig jorn e compre tagel d'en Francesch Corts costa ... IIII s.* “⁹⁰⁸. I el mes de desembre de l'any 1374 es tapa una porta que es trobava oberta al mur nord de l'església i es fan verdesques al pont que uneix l'església amb la muralla de la ciutat⁹⁰⁹.

Per acabar l'anyensem que es procediria a desmuntar la bastida del *cloquer vell* tal com apareix en la següent despesa: “ *Item aquel die matex compre ab lo Botet del qual avie preses VI bigues d'albre blanch et I cimal opus de le bastide del dit cloquer vey e quant aguen desffeta la (di)ta bastida volch cobrar les VI bigues e volch ne aver per la menys valensa per so com les avien trocades e clavades e avien astat a pluya e avent e lo çimal romas a nos ... XI s.* “⁹¹⁰. Aquest campanar es devia fortificar ja que el 26 d'abril es desmunten les verdesques existents.

⁹⁰⁴ “ *Item diluns a XVI de vuytubri foren a la obre II manobres per tota la setmana en laqual hac V dies feanés per escurar e desar lo dit sementiri et per omplir e quaregar les dones qui portaven la terra montaren al damont dit preu ... I l. X s.* “ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 5v.

⁹⁰⁵ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 6.

⁹⁰⁶ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 6.

⁹⁰⁷ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 6v.

⁹⁰⁸ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 6v.

⁹⁰⁹ “ *Item a VII de de deembre fo a lesgleya en Feran fuster III jorns per tapar la portela qui era romase oberta del portal de çers e fer bastresques al pont qui es emtre l.asgleya e lo mur vey e esplegar la una de les verdesquas damont dites qui no era esplegade monta a rahon de III sous VI diners per jorn ... X s. VI d.* “ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 7.

⁹¹⁰ ADG. Obra, 1374–1384 (despeses), f. 7.

L'any 1375 comença amb la realització d'obres a les teulades de l'església de la mà d'en Ferran, fuster junt amb dos manobres ⁹¹¹. Aquestes obres per cobrir el corredor de la volta major eren necessàries ja que tota *l.esgleya* bajava. A més de la reparació a les teulades, el 10 de gener d'aquest any es procedeix a fer de nou tot el taulat sobre el campanar romànic i es desfà el pont entre l'església i la muralla ⁹¹². Encara s'hi treballa en el pont el 26 d'abril de 1375 ⁹¹³.

A començament de març, ja haurien passat les companyies per la ciutat de Girona, es comencen a desmuntar les obres de fortificació realitzades amb fusta ja que com es diu es començava a fer malbé ⁹¹⁴. I tot just una setmana després es comencen a emmagatzemar a casa de l'abat totes les peces del claustre que han estat desmuntades ⁹¹⁵. A mitjans d'aquest mateix mes es procedeix a l'enderroc del portal de ponent de l'església ja que sembla ser es trobaria en mal estat ja que diuen: "*Item lo dit iorn agui II menobres per enderocar lo portal ves sol ponent entre les portes e desar so que desar pusgueren costaren ... III s.*" ⁹¹⁶.

El 14 d'abril de 1375 es desmunten les bigues de fusta de la llotja i es porten al cementiri situat a ponent ⁹¹⁷. Aquesta llotja és molt probable que estigués a prop del pou com trobem més endavant l'any 1381.

A mitjans de maig de l'any 1375 es decidiria construir, sobre la capella de Corpus Cristi un espai, la casa de l'Obra, utilitzat com a magatzem i per tot allò que necessites per l'Obra ⁹¹⁸. La construcció d'aquest espai es destinarà a la casa on estarà l'exercici

⁹¹¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 8.

⁹¹² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 8.

⁹¹³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 9.

⁹¹⁴ "*Item diluns a V de març agui II manobre tota la setmane en la qua hac VI dies feanes per estoyar los mantalets et desfer les verdesques e estoyar la fusta car tot se pudria e tencar II portals a pera seque qui son en l.alberch den Escala car tota la pera sen portaven montaren los VI jorns a rahon de II sous VI diners per jorn XV s.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 8v.

⁹¹⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 8v.

⁹¹⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 8v.

⁹¹⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 9.

⁹¹⁸ "*Item solvi XXV die madii Guillelmo Fferrani fusterio qui fuit in dicto opere per V^a dies continuos causa amovendi verdescham alcioem supra portale dicte ecclesie versus occidentem et faciendi*

de l'obra ⁹¹⁹, no és només un magatzem de materials i eines que s'utilitzen en la construcció de l'església de Sant Feliu sinó que en ell s'emmagatzemen també aquells elements com estores, cadires, etc. que s'utilitzen en determinades cerimònies litúrgiques ⁹²⁰.

A començament d'octubre de l'any 1375 s'està construint una nova capella a l'església de Sant Feliu de Girona ⁹²¹. De quina capella es tracta? Podria tractar-se de la capella de Nostra Senyora de Gracia – Santa Maria i Santa Trinitat – ja que apareix el XIII de març de 1376 una despesa referent a aquesta capella en concepte de guix ⁹²² i el 26 de novembre d'aquest mateix any es devien col·locar unes cortines (*marles sargues*) ⁹²³. En aquest mateix mes es reprenen les obres al campanar de Sant Feliu ⁹²⁴. Les darreres notícies, als llibres d'obra, de treballs al campanar dataven de primers d'octubre de 1370 (recordem que tenim un buit documental als llibres d'obra de tres anys i mig: d'octubre de 1370 a abril 1374). Les obres comencen com sempre amb el treball inicial a les pedreres per preparar els carreus que s'han de col·locar a obra ⁹²⁵, per posteriorment transportar-los a peu d'obra ⁹²⁶, i preparant les eines necessàries per

---

quandam domum supra capellam altaris corporis Christi pro tench trabes, postes, funes et alia apperamenta operis et etem aliam unum_faciendi in Balagerio pro tenendo similiter aperamenta operis predicti ad raciones III solidi pro die summa ... XV s. " ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 11v.

⁹¹⁹ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 11v.

⁹²⁰ " *Item expendi prima die iulii quos solvi an Ledon corder qui transmutavit trabes, estores, caviras et alia aperamenta operis de quadam domo Bernardi Caciani capellani dicte ecclesie ad domum operis pro eo quem Bernardus Morastrelli clericus et procurator sus pliques me requisunt et fuit per unum diem et medium ultra quasi ... III s. " ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 11v.*

⁹²¹ " *Item compre dijous a XVII dies del mes de mag del dit ayn VII dotzenes e II cabirons a opus de cobrir aquela casa enque estara le exercici de la dita obra o altres coses necessaries a la dita obra costaren ... XVI s. IIII d. " ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 11v.*

⁹²² ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 16v.

⁹²³ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 20v.

⁹²⁴ " *Octava die octobris anno Millie CCCLXXV^o incepius tragen lapides in petraria ad opus cloquerii novi et Bertholomeus Rocha petrarius fuit per sex dies continuos tragendo lapides ad raciones III solidi et VIII° denariorum pro die summa ... XXII s. " ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 13v.*

⁹²⁵ ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 13v.

⁹²⁶ " *Item pagua a XXIII dies de decembre an Bernardo Riembau traginer de Serian qui li heren deguts asapar de XI dotzenes e III caretisque aydar a fer de les peres de la padrera trancades a opus del cloquer ab I seu nabot en temps a rahon de III dineress per quartera ... XVI s. X d. m." ADG. Obra, 1374 –1384 (despeses), f. 15v.*

treballar-hi ⁹²⁷. No es fins el 24 de maig de 1376 que es comença a treballar *in situ* en el campanar ⁹²⁸.

En el mes de maig de 1376 s'està realitzant també una cambra, en nota al marge i amb lletra del segle XVII apareix *Cambra de las Guardas*, on hi treballa en Berenguer Serra, fuster ⁹²⁹ i altres manobres i fusters. Tot seguit es faran treballs de reparació i manteniment (principalment de portes) a la sagristia.

En la represa de les obres del campanar, inicialment, no apareix el mestre Pere de Coma i només trobem *lapicides*. Hem de creure que es tractaria de mestres pedrers que per la seva experiència no necessitarien del mestre d'obres per realitzar el seu treball ⁹³⁰. No trobem novament esmentat al mestre major fins el 22 de novembre de 1376 on cobra 90 sous en concepte de quantitats que li deuen entre el 5 de maig de 1375 i el dia abans esmentat ⁹³¹. La major part de l'any 1376 es treballa a la pedrera i no s'intervé pràcticament, excepte en comptades ocasions, al campanar.

En el mes d'octubre de 1376 es tornen a fer obres a les teulades, concretament les que queden sobre l'altar del Corpus Cristi ⁹³². A finals del mes de novembre es farà un trasllat de columnes, segurament les del claustre gòtic, de la casa de l'abat a la casa de l'Obra ⁹³³.

⁹²⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 14.

⁹²⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 16v.

⁹²⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 16v.

⁹³⁰ “*Item expendi die sabbati X die madii quos solvi Bertholomeo de Ruppe lapicide qui operatus fuaret per VI dies continuos in dicta opere ... XX^{te} s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 18.

⁹³¹ “*Item solvi Petro de Cumbis magistro operis dicte ecclesie pro modum sequentem et per diversas solutiones VII libras sibi debitas tam pro tempore quo Ffrancisco de Cursu fuit operarius quam pro tempore quo ego fui operarius a V^{ta} die madii anno LXXV usque ad XXII diem nouembris anni LXXVI, prout in presenti libro liquidum est videre primo videlicet recepte proprie nomine operis de preses unum florenum. Item recepit de quodam poste vendito proper ipsum sedis operi sedis ad opus de mollis VIII solidi. Item recepit plus a Raymundo Spinalp subcapellano pro me et nomine meo XXXI solidi. Item solvi ego sibi numerando habeo apocham VII libras in forma ... XC s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 20v.

⁹³² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 20.

⁹³³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 20.

Els treballs de construcció a començament de l'any 1377 pràcticament no existeixen. Les primeres notícies no les trobem fins el 5 de maig quan trobem un manobre, Pere Brun, treballant en un pòrtic o porxo davant l'església ⁹³⁴. Es tractaria d'una nova llotja ? Pensem que si ja que l'anterior s'havia desmuntat davant el perill d'entrada de tropes a la ciutat de Girona. Aquesta nova llotja com se'ns diu mes endavant – en els treballs de trasllat d'unes pedres – estava situada *ante cloquerium novum* ⁹³⁵.

El dia 4 de maig de 1377 es començaria a cobrir la capella del campanar gòtic amb enteulaments i ensargaments ⁹³⁶. En el mes de juliol "*Item emi V^e layens canabi ad opus layandi sive trassandi capellam cloquerii novi decestiterunt ... XV d.*" ⁹³⁷. En aquesta capella hi treballaran els pedrers Francesc Cassa i Antoni Escuder. El mestre major, Pere de Comes, no apareix treballant en aquesta obra. Només apareix el mestre d'obres amb motiu del pagament de la seva pensió en data 4 de setembre de 1378 ⁹³⁸.

El dia 12 de desembre de 1377 es tornen a realitzar obres a les teulades, no s'especifica el lloc, amb la intervenció del manobre Guillem Casademont ⁹³⁹, amb l'ajuda del també manobre Bernat Bertran.

L'any 1378 és un període de poca activitat constructiva. Es reparren campanes, algunes finestres i diferents portes. El dia 4 de novembre de 1378 es tornen a realitzar obres a les teulades de Sant Feliu, en aquest cas es localitzen sobre la Capella de Sant Narcís ⁹⁴⁰ i sobre la sagristia. A mitjans del mes de novembre es donarien per acabades les obres en aquestes teulades.

⁹³⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 21v.

⁹³⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 22.

⁹³⁶ "*Item a III de mag del ayn de MCCCLXXVII comença apereyar los entaulaments et sargaments de la capela del cloquer nou et comença.y a esser an Ffrancesch Caçan padrer qui primerament hi fo per V dies continuis a rahan de III sous VI diners per jorn los quals li pague disapta a IX dies del dit mes ... XVII s. VI d.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 22.

⁹³⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 23.

⁹³⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 29v.

⁹³⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 26.

⁹⁴⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 30.

Semblaria, analitzant les despeses, que les obres al campanar es reprendrien el 23 de maig de 1379, després que quedessin aturades el 12 de juny de 1378, amb els treballs a les pedreres⁹⁴¹. El mestre d'obres Pere de Comes no comença a treballar-hi fins la darrera setmana del més de juliol de l'any 1379⁹⁴². A partir d'aquesta data apareix el mestre major de l'obra junt amb el seu aprenent Pere Riera de forma continuada⁹⁴³. Aquestes obres encara correspondrien a la capella sota el campanar ja que el 21 d'agost de 1379 “ *Item compre den Fabreguer tender XVI liures de plom per les rexes de la capela so es per les finestres a rahon de VI diners per liure monten ... VIII s.*”⁹⁴⁴.

Junt amb les obres al campanar gòtic trobem que el mes de juny de 1379, concretament el dia 28, s'arreglen les campanes del campanar romànic⁹⁴⁵. En aquest mateix mes trobem treballant a peu d'obra la càbria per la qual es compren dues barres de fusta pel seu torn.

Sembla ser que la quarta setmana del mes d'agost de 1379 l'obra al campanar ja estaria força avançada, pel que fa a la seva alçada, ja que es fa una nova bastida sobre la ja existent⁹⁴⁶. Curiosament, la setmana del 5 de setembre de 1379 trobem treballant al campanar un mestre de reblir⁹⁴⁷. Sembla ser que a començament del mes d'octubre de 1379 hi ha una aturada en les obres del campanar⁹⁴⁸. Aquest any 1379,

⁹⁴¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 32v.

⁹⁴² “ *Pere Comes maestre maior per tots los V dies e per II dies de la setmana passade e pre per die IIII sous ... XXVIII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 35v.

⁹⁴³ “ *Item la primera setmana del mes de agost continue de obrar al dit cloquer e hac hi tres dies faeners. E foy per tots los tres dies P. Comes maestre major e son macip en P. Riera monten ... XIX s. VI* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 36.

⁹⁴⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 33v.

⁹⁴⁵ “ *Item a XXVIII de iuyn fiu adobar los seyns e foy en Berengario Serra fuster e prenia per dia IIII solidos foy III dies monten ... XII s.* “ i continua “ *Item compre una bigua de albre blanc del dit Berengario Serra e mester me la maytat dei lo terrat demont del cloquer per sofferrir los seyns e l.altre meytat es en la esgleya que deyen me que tota l.ayn avie mester costa ... I l. VII s. VI*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 33v.

⁹⁴⁶ “ *Item compre den P. Pont fuster tagel per fer lo bastiment sobre lo primer bastiment per pugar altere IX peras e costaren ... VIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 39v.

⁹⁴⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 40v.

⁹⁴⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), ff. 41v i 42.

com apareix en les despeses ⁹⁴⁹, el mestre Pere de Comes va treballar al campanar quatre mesos i una setmana complerts. El campanar ja devia tenir porta, i per tant part de l'escala feta, o si més no el forat, ja que a finals del any 1379 es fan claus per la seva porta ⁹⁵⁰. El mes de setembre de l'any 1380 es farà una nova clau de la porta del campanar pel guarda de Sant Feliu ⁹⁵¹. Aquesta nova porta es reforça amb una tanca per tal d'evitar que ningú pugés al campanar.

A començament de juny de l'any 1380, entre gener i maig no trobem activitat constructiva, s'estarien començant a fer les escales de cargol del campanar ja que “ *Primament pague an Barera padrer e an Bassa padrer entre diverses veguades altra XX florines que lo seyor en Pont los havia bastrets quals heren deguts ço es per CXXXX una cana e VI palms e per mig de peres de filades a rahon de III sous la cana CCCCXXV sous IIII diners e per XLVII canes e miga de peres de caragoll a rahon de IIII sous la cana CXC sous e per VIII grasons de caragoll a rahon de X sous la pera LXXX sous. Summa que monta tot ço que yolas he paguat per les dites peres deduits los XX florines que ja havian rehebuts del se(n)yor en Pont ... CCCCLXXV s. IIII d.* “⁹⁵².

Tenim constància de l'existència d'un oargue – apareix a l'agost de 1380 – a l'església de Sant Feliu de Girona ja que “ *Item fiu fer l forayat e pay ab clau a la truna an estan los orgens costa ... II s. VI d.* ”⁹⁵³. Per la despesa realitzada en el mes de setembre de 1380, sabem que en el portal major de l'església de Sant Feliu de Girona, hi havia dues portes ⁹⁵⁴. A finals d'aquest any es cita un forn, segurament el que tenia en propietat l'Obra, i es documenta el trasllat de la càbria de la pedrera a peu d'obra.

El 3 de febrer de l'any 1381 s'inicia una nova fase en les obres del campanar. Es tracta de la realització dels formarets – nervis – de la capella ⁹⁵⁵. El 23 de març de

⁹⁴⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 42v.

⁹⁵⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 42v.

⁹⁵¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 47v.

⁹⁵² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 46.

⁹⁵³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 47.

⁹⁵⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 47v.

⁹⁵⁵ “ *Item pague a III dies de febrer an Berengario Axolin padrer qui li heren deguts V jorns que havia obrat en la obra del dit cloquer e feu dels formarets de la capela a rahon de III sous e X diners montan ... XIX s. II d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 48v.

1381 s'estan fent xindris per bastir els nervis de les voltes en la capella sota el campanar ⁹⁵⁶ i un pont de fusta, més endavant parlen de pujador, del campanar ⁹⁵⁷. En aquests moments l'esmentada capella es trobaria en la fase final del procés de construcció. El dia 13 d'abril de 1381 es produeix el pagament a Joan Llor, ferrer, de les reixes pels finestrals de la capella del *cloquer nou* ⁹⁵⁸.

Queda constància que la capella s'està acabant de construir ja que el dia 18 del mes de maig tres pagesos de Sarrià cobren 11 sous per aportar tres peces per les escales de cargol del campanar i la clau de volta de la capella sota el *cloquer* ⁹⁵⁹. Dos dies després es realitza una petita finestra que està ubicada pràcticament a on acaba l'escala de cargol ⁹⁶⁰. El dia 25 de maig tornem a trobar un pagament per "... *una corba de la finestra del cloquer ...*" ⁹⁶¹. El primer dia de juny d'aquest mateix any de 1381 es col·locaran les xarneres i les reixes de la finestra del campanar ⁹⁶². En aquest cas no s'especifica si es tracta de la finestra de l'escala de cargol. En aquest mateix dia trobem que s'estan subministrant carreus escalabornats per la realització de la volta de la capella sota el campanar i carreus per l'escala de cargol ⁹⁶³. A finals del mes de juny de 1381 es comencen les portes del caragol ⁹⁶⁴, hem de pensar que es tractaria de dues, una a baix i una altra a dalt. Encara si està treballant en aquestes portes a finals del mes de febrer ⁹⁶⁵. A finals del mes d'abril "*Item pague lo dit die an Be rengario Serra fuster per les portes del caragoll nou quey mes e torna desfer e conectar e bararr ab cabirons quey mes seus ... VI s.*" ⁹⁶⁶.

A començament de l'any 1382 es continua treballant en la volta de la capella sota el campanar i en les escales de cargol d'aquest. Respecte a aquests darrers treballs

⁹⁵⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 51v.

⁹⁵⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 52.

⁹⁵⁸ "*Item pague lo dit die an Iohan Lor ferrer per IIII rexes de fferra pensans LXIII libras les quals feu a opus de les vadrieres de la capela del cloquer ... LXIII s.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 54.

⁹⁵⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 60.

⁹⁶⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 60v.

⁹⁶¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 61v.

⁹⁶² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 62.

⁹⁶³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 62v.

⁹⁶⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 64.

⁹⁶⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 67.

⁹⁶⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 69.

“Item lus pague dalter part per X grasons scalabornats a opus de l.escala del cloquer ... XX s. “⁹⁶⁷. Les feines en les escales de cargol es deuen estar acabant ja que es paguen 65 sous per “... XIII cumbreres de la fin del caragol ...”⁹⁶⁸. La setmana del 27 de setembre de 1382 es paga a en Julià per dues peces de pedra per finalitzar l’escala de cargol⁹⁶⁹. En aquest mateix moment s’està realitzant l’arc ample del campanar⁹⁷⁰. En una despesa de començament del mes de març d’aquest mateix any, trobem en Bernat Rimbau que aporta pedres per l’arc de la capella, la qual cosa ens indica que s’estaria treballant en l’esmentat arc⁹⁷¹.

A finals d’abril es munten noves bastides per continuar aixecant les parets del campanar. Podem veure com “*Item compre lo die dels apostolls que fo lo mestre ab fusters e manobres a ffer bastimens en lo cloquer nou per rahon con deuran paradar lo die seguent pa e donells a voura et pan per VIII diners fromatge e fruyta per VIII diners summa ... I s. IIII d.* “⁹⁷². En Miquel, ferrer, posa claus a aquestes bastides el mateix dia⁹⁷³. El mateix 29 d’abril de l’any 1382 es compren cabirons per obres a les teulades de l’església⁹⁷⁴. No s’especifica el lloc de la coberta on s’està treballant.

A començament del mes de maig en Vilarnau, fuster, està realitzant els xindris per poder executar els arcs del campanar⁹⁷⁵. En les despeses que concinuen es parla de l’arc major del *cloquer*. En la segona setmana d’agost ja s’està realitzant el corredor, i

⁹⁶⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 66.

⁹⁶⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 66.

⁹⁶⁹ “*Item compre lo dit die an Julian cauciner de Gerona que li devia de compta vey per rahon de dues peres quen preses a opus del caragoll de les quals sa feu de la una la colona qui ten les cubertes dels dit caragoll e de la altra lo limdar cort de la porta sobirana del dit caragoll constaran ... V s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 79.

⁹⁷⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 66.

⁹⁷¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 67v.

⁹⁷² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 68v.

⁹⁷³ “*Item pague lo dit die an Michel ferrer per clauells quen prese a ops dels bastimens del cloquer nou per ... II s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 69.

⁹⁷⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 69.

⁹⁷⁵ “*Item pague lo dit die an Vilarnau fuster qui here estat a la dita obra per obrar les encendries del dit cloquer ab I seu macip a rahon de VI sous per jorn enfren.dos ... XXX s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 70.

la seva coberta ⁹⁷⁶, que es troba entre l'acabament de l'escala de cargol i el primer pis del campanar que assoleix la mateixa alçada que el pis que queda sobre la nau lateral situada al nord de l'església de Sant Feliu de Girona. A 13 de setembre es compren cairats de roure per fer baranes a l'escala del campanar ⁹⁷⁷. Ens trobaríem ja davant la realització del tram d'escala que va del nivell del primer pis del campanar, encara interior, sobre la nau lateral nord de l'església i el primer nivell, ja exterior, del campanar que queda a l'alçada, una mica més alt, de les voltes de la nau central de l'església. En cap cas esta parlant de les escales de cargol ja que en aquestes no hi havia barana degut a que l'espigó massís d'aquestes i la paret no feien necessària l'existència d'aquestes.

El dia 27 de setembre de 1382 es pagà al pedrer Pere de Torres per dues peces de pedra per una columna - el capitell apareix més endavant – situada al final de l'espigó de l'escala del campanar nou, que serveix per aguantar la coberta d'aquesta escala, i l'altra es utilitzada per la llinda de la porta principal d'aquest campanar ⁹⁷⁸. El dia 30 del mes d'octubre es procedeix a desmuntar el pont del campanar. De que es tracta? Pensem que es tractaria d'una estructura de fusta que serviria per realitzar treballs en alçada i que per la seva forma, estreta i allargada, hauria estat batejat com *el pont del cloquer*. El citat pont podria comunicar el nou campanar amb l'església. Aquest extrem quedaria refermat per la despesa del dia 8 de novembre de 1382 que ens diu: “ *Item presse den Barrera e den Bassa padrens con tapan lo pasatge o forat del cloquer on afrontava lo pont de fusta per III canes de pera les III canes anvaven a II sous e la una a III sous monta ... IX s.*”⁹⁷⁹.

El dia 23 de maig de 1383 apareix a l'obra, el trobem treballant des del 15 de juliol de 1368, el picapedrer Pere Ramon amb un aprenent per treballar quatre dies ⁹⁸⁰. Aquest pedrer serà l'encarregat de realitzar la clau de volta de la capella sota el campanar ⁹⁸¹, tot i que el mestre Pere de Coma continua treballant regularment a

⁹⁷⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 75.

⁹⁷⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 77v.

⁹⁷⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 79.

⁹⁷⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 80v.

⁹⁸⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 84v.

⁹⁸¹ Vegeu ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 90v on queda constància del compromís entre el capítol de Sant Feliu de Girona i el mestre Pere Ramó per realitzar aquesta clau de volta pel preu de 70 lliures

l'obra. El dia 6 de juliol de 1383 es farà el pagament de la primera clau de volta del campanar comprada feia un temps – aquest no queda determinat – i que encara no s'havia pagat ⁹⁸². El dia 5 d'agost de 1383 es fa el transport de la clau de volta des de la pedrera a peu d'obra ⁹⁸³. El sis d'octubre el mestre, ara se l'anomena així, Pere Ramó comença a *florejar* la volta de la capella sota el campanar ⁹⁸⁴. L'esboç dels àngels que apareixien en aquesta clau de volta – aquesta capella rep el nom de Nostra Senyora dels Àngels – el realitza en Guillem Borrassa I pel preu de 3 florins ⁹⁸⁵. La clau s'acabaria el dia 27 d'octubre de 1383 tal com apareix en la següent despesa: “ *Item a XXVII del dit mes esplague la clau e foy en P[ere] R[amon]. aquesta setmana II dies ... VIII s.* “ ⁹⁸⁶. El pagament on queda palès que la clau d'aquesta volta esta acabada data del 13 de gener de 1384 i diu: “ *Ffo covengut de voluntat del honrat capitol en lo qual consentiment foren presens micer Nicolau Siffre vicari, Arnau Citgar capelan, Arnau Busquets, Berthomeu Ribots magor de dies Nicolau de Bosquets sacristan magor entre mi Bonanat des Pont, obrer de Sent Feliu e en P[ere] R[amon] padrer que el degues fer aquella part de la volte del cloquer un esta la clau magor a ses messions exceptat péres e calç e fuste et clavao e que de ses mans el agues a fer la volte complide e resade. E aço fo fet l'ayn de nostre senyor MCCCLXXXIII a XIII dies del mes de vuytubri per tres pagues LXX libras de Barchinonesesa axi com pus larguement se contenen per capitoli en dues lenques de paper ho mig fuyls dels quals el hac translat e yo men retanguí laltre. Item a XIII de janer de MCCCLXXXIII lo dit P(ere) R(amon) hac fet compliment a le dite volte de tot ço que fer hi devie axi que el ha promes de fer en la dite obre sus alt al cloquer ultre ço que no devie fer segons los capitols una setmane ab sos macips Perque yo dit Bonanat obrer l'ayn demont dit de MCCCLXXXIII done e pague*

---

barceloneses en contracte signat el dia 13 d'octubre de 1383. D'aquest contracte hem trobat tal com s'especifica en aquesta despesa dos fulls solts de paper en aquest mateix llibre on es reproduueix.

⁹⁸² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 86.

⁹⁸³ “ *Item a V de agost agui VIII traginers de Serrian per portar la clau de la padrera per la volte de la capela e prenien per die quescun V sous e ultra per beura II sous e IIII [diners] et VI sous XX [diners] quels devie del temps den Francesc Corone e per XX viatges que faeren de aquests dies ... II ll. XII s. VI (d.)* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 87v.

⁹⁸⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 88v.

⁹⁸⁵ “ *Item he dat an G. Borraçan qui ha formades les figures dels angels als demont dits padres e es hi estat moltes repalades e molts dies a conexença del maestre mayor ... III fl.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 88v.

⁹⁸⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 89.

*al dit P[ere] R[amon]. XXII del mes de janer present en P. Comes mestre maior e totem los capítols entre el e mi fets ... LXX ll. "*⁹⁸⁷.

Simultàniament a l'aparició de Pere Ramon a l'obra del campanar, en el mes de maig de 1383, s'estan fent obres a la sagristia. Es tractaria de la reparació d'un sostre mitjançant bigues de fusta⁹⁸⁸. També es realitzarà una escala de fusta en aquest recinte⁹⁸⁹. A mitjans de juliol es fan despeses de guix per obres a les finestres i portal de la sagristia⁹⁹⁰. Paral·lelament a la col·locació de la clau de volta de la capella del campanar es continuen realitzant obres a la sagristia com les reixes per una finestra⁹⁹¹.

Un cop col·locada la clau de volta de la capella sota el campanar les obres d'aquest no s'aturen i es comença a pujar paret i a realitzar la segona volta del *cloquer*⁹⁹². Aquesta volta apareix en altres despeses com a *volta migane*. El dia 20 d'abril comencen a arribar a l'obra pedres per realitzar el paviment⁹⁹³ la qual cosa ens indica que esta proper l'acabament del segon cos del campanar. El llibre de despeses acaba el 15 de novembre de 1384 i no s'especifica si ja s'ha fet el paviment del segon cos del campanar.

Per sort, en el llibre d'ingressos amb portada *Recepte ab anno 1365 ad 1391*, trobem que a partir del foli XXI en compte d'ingressos apareixen despeses. Aquestes comencen a primers de gener de l'any 1384 i finalitzen l'any 1391. Per tant podem resseguir la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona fins l'any 1391.

⁹⁸⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 90v.

⁹⁸⁸ “ *Item a XIX del dit mes compre mes del dit Berengario Serra fuster tres bigues de les quals de les dues fiu l.escala de la cerque e l.altre es migane qui es bon e costaren ... XI s. “* ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 85v.

⁹⁸⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 85v.

⁹⁹⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 87.

⁹⁹¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 88v.

⁹⁹² “ *Item a III dies del mes de decembre fiu vanir per I carrater quey.c avie vangut de Proença V canes de la volte demont del cloquer de queles G. Boffil fa, e costave per cane VIII diners monte ... III s. IIII “* ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 89v.

⁹⁹³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 92.

L'any 1385 comença amb obres de fortificació al campanar davant l'entrada iminent de les companyies franceses al comtat d'Empúries. També es construirà un pont entre l'església i el castell de Sobreportes ⁹⁹⁴. La fortificació al campanar consistiria simplement en aixecar uns ampits, recordem que ens trobem realitzant la segona volta del campanar, per tal que els defensor de la ciutat de Girona es poguessin protegir en cas d'atac.

El 16 de febrer de 1385 s'hauran de substituir un mantelets que el vent havia trencat ⁹⁹⁵. I el dia 25 s'està col·locant fusta a les sarges de la segona volta del campanar ⁹⁹⁶. Aquesta volta s'apuntalaria el darrer dia del mes de febrer ja que es compren a en Pin tres dotzenes de berns ⁹⁹⁷. El dia 6 de març d'aquest mateix any s'està pujant la paret i col·locant el rebla ⁹⁹⁸.

El dia 17 d'abril es tornen a reprendre les obres al campanar de l'església de Sant Feliu ⁹⁹⁹ i es menciona la realització de l'ara per l'altar situat a la capella del *cloquer* ¹⁰⁰⁰. En aquests moments les feines consistirien en anar pujant paret ja que es menciona contínuament que s'està col·locant rebla. Fins el 20 de maig de 1385 no

---

⁹⁹⁴ “ *Primerament a IX del mes de janer del dit ayn començe a obrar en lo cloquer per tal com les companyies eren entrades en lo comptat d'Empuries. E fo ordenat que faessem empits sus alt en lo cloquer per deffensar l'esgleya e la porte de ponent. E fiu aportar XVIII somades de calç den Lorenç calciner a raon de X diners la cortera e au[i]e en le somade IIII corteras; monte. Item fiu I pont de loc a le torre de Sobreporte e fo.y en Berengarius Serra, e son macip I die que fo.y en Berenguer Serra e son macip .I. die quiscun, prenien entrandos ... VII s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391(ingressos), f. XXI.

⁹⁹⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXIII.

⁹⁹⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXIII.

⁹⁹⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXIIIv.

⁹⁹⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXIIIv.

⁹⁹⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXVv.

¹⁰⁰⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXVv. Sabem que es tracta de l'ara d'aquest altar ja que més endavant: “ *Item a XX de deembre compte ab en G[uillem] Boffil padrer de totes les peres que.n avie tamben com de la volte con de fil estro (=entro) al die present, e de II florins que li avie dats per le are quem devie fer per l.altar del cloquer e del cenç que fa per la padrere que son quiscun ayn III sous en le feste de Nadal e aço estró (entro) a le feste de Nadal vinent, e am fete fin general en poder d.en Pere dés Pont lo die demont dit e done li omnibus computatis de presenti ... XX s.*” ADG. Obra, 1365 – 1391(ingressos), f. XXXX. Però realment, com ja veurem aquest altar es construï uns anys més tard.

apareix una despesa per fer cintres i apuntalar els ja existents ¹⁰⁰¹. Aquest fet ens indica que s'estan preparant els mitjans auxiliars necessaris per la realització de arcs o voltes. Simultàniament s'estan realitzant treballs a la pedrera i transportant material a l'obra.

El 27 de juny sembla ser que s'estaria acabant de cobrir la volta ja que “ *Item hi es estat en Pere Basse per VI dies quant cluim la volte a raon de IIII sous per die ... I l. IIII s.* ” ¹⁰⁰². Que s'estan realitzant treballs a la volta ho confirmaria la despesa del mateix dia referent a pedres per la volta ¹⁰⁰³.

L'any 1386 comença amb la continuació de les obres al *cloquer* on diferents manobres aporten carreus i rebla. A començament de juny es tornen a aturar les obres en el campanar per tal de reparar les teulades de l'església de Sant Feliu de Girona ¹⁰⁰⁴. Al mateix temps que s'intervé en les teulades s'adoba la campana major del campanar romànic ja que en el gòtic encara no es poden col·locar. A mitjans mes d'agost ja es torna a treballar al campanar col·locant rebla ¹⁰⁰⁵.

A començament de l'any 1387 es compra una gran quantitat de fusta. Després de comprar un roure a Pere Mascardel de Campllong, “ *Item l.ayn demont dit a XXVI del dit me[s] (gener) lo dit mestre compra tres roures de Arnau de Camplonc ciutada de Gerone los quals tres roures son pres l.alberc quel dit Arnau ha a Camplonc e costaren los quals li pague present lo dit mestre ... III f.* ” ¹⁰⁰⁶ i a finals del mes de gener es compren dos oms. Aquesta fusta podria anar destinada a la construcció dels orgues de l'església de Sant Feliu de Girona ja que el següent foli comença amb l'encapçalament: *Per lo bastiment*

¹⁰⁰¹ “ *Item hi es estat den Narcis Serre per fer cendries e apontelar les altres en feu una maçe II dies ... VI s.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXVII.

¹⁰⁰² ADG. Obra, 1365 – 1391(ingressos), f. XXVIII.

¹⁰⁰³ “ *Item he preses d.en P(ere) Basse padrer XIX canes de pere de la volte car en G(uillem) Boffil qui men devie fer compliment a C canes se.n era anat a le ost e falien meu e deu ne aver per cane IIII sous paguel a XIII de vuytubri de LXXXV ... III ll. XVI s.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXVIII.

¹⁰⁰⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos) f. XXXIII.

¹⁰⁰⁵ “ *Item a XXII de agost del ayn demont dit endreçe lo bastiment per puyar lo reble qui ere devant lo cloquer e compre d.en Gordey alies Tortosin tender dues dotzenes de tronyeles e costaren ... VIII s.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos) f. XXXV.

¹⁰⁰⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos) f. XXXVv

*dels orgues*¹⁰⁰⁷. Aquest fet es versemblant ja que a mitjans de febrer tornem a trobar una forta despesa en la compra de fusta¹⁰⁰⁸.

Ja al mes d'agost aquesta fusta, un cop escairada¹⁰⁰⁹, es transportarà fins a l'obra¹⁰¹⁰. Apareix una menció que podria desmentir el fet que la fusta es destines als orgues ja que “ *Item aquel die matex ana la carreta per tirar le duste que eus avie fete encodrar a Camplonc a obres dels senys e foren ...* ”¹⁰¹¹. De totes formes pensem que amb l'adquisició de tal quantitat de fusta aquesta perfectament podia estar destinada a obres dels orgues i de les campanes.

El 14 d'abril de 1388 es reprenen les obres al campanar de Sant Feliu. Sembla que es tractaria de la realització d'una nova bastida per tal que l'obra pogués guanyar alçada¹⁰¹² i així poder col·locar l'argue per fer pujar el material fins l'alçada on es treballava. El treball durant el mes d'abril i maig es continuat i hi treballen gran quantitat d'operaris. S'estaria realitzant ja l'entaulament del campanar ja que el *macip* de Pere de Comes esta escalabornant pedres per aquest la setmana del 16 de maig¹⁰¹³.

El darrer dia de juny de 1388 “ *Item lo die demont dit fiu pati ab en P. Basse padrer quem façe une are en la capele del cloquer e que age de lonc X palms e de ample VI palms e que sie brocade de totes parts e deu ne aver le ius en la padrere VII florins ... VII fl.* ”¹⁰¹⁴. Per tant veiem que des del mes d'abril de 1385 que es menciona per primera vegada el ara d'aquest altar fins a la seva realització han passat més de tres anys. I encara més,

¹⁰⁰⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVI.

¹⁰⁰⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVIv. De totes maneres es cita que aquestes despeses apareixen en el quadern de despeses i ingressos del peu d'altar malauradament desaparegut.

¹⁰⁰⁹ “ *Item aquel die matex (6 d'abril) done e pague al dit Ramon per encodrar los roures que he comprats demont e deu aver per jornal IIII sous preste li de present ... XIX s.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVII.

¹⁰¹⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVIII.

¹⁰¹¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVIII.

¹⁰¹² ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXXIv.

¹⁰¹³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXXVv.

¹⁰¹⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXXVIII.

no es col·locarà a la capella fins el 11 d'abril de 1389 ¹⁰¹⁵. En aquest mateix mes ja es procedeix a l'execució del paviment de la volta ¹⁰¹⁶. El 26 d'agost encara s'està realitzant el paviment ja que es paga a en Pere Basa quatre sous i 8 diners per cana ¹⁰¹⁷. El mes de setembre ja es col·loca el crespell – rebla – de la volta ¹⁰¹⁸ i el mes d'octubre es fa el paviment.

La setmana del 24 d'octubre es comença a col·locar el trespol de la primera volta del campanar ¹⁰¹⁹. El dia 9 de novembre el mateix manobre, Pere Salvatge, aplanar aquest trespol ¹⁰²⁰.

En el mes d'abril de 1389 s'està acabant el segon tram del campanar i s'estan realitzant unes baranes a la part exterior d'aquest ¹⁰²¹. És en aquests moments que es treu l'argue per pujar el material necessari per la construcció del campanar. Hem de pensar per tant que en aquests moments es donarien per acabades les feines al campanar. En aquest any no tenim més notícies d'obres al campanar o a l'església de Sant Feliu de Girona.

En el mes de maig de 1390 es fan obres a les teulades de l'església ¹⁰²². Simultàniament s'estan realitzant obres a les reixes ¹⁰²³ sense especificar de quines es tracta. Aquestes obres s'allargaran durant tot l'any. El 17 de novembre es tancarà amb

¹⁰¹⁵ “ *Item a XI del mes de abril compte ab n. Arnau Negrel e Bernat Pençaç padres qui han picade le hare del altar de la capela del cloquer e han hi tagut quescun VIII jornals e prenien per jornal III sous VIII diners monten ... XII s. II d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LIIv.

¹⁰¹⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXXVIII.

¹⁰¹⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXXVIII.

¹⁰¹⁸ “ *Item aquel die matex (22 de setembre) pague an Iohan Roque manobre per XXIII migeres de crespey gros de teules a rahonde X diners per migere e le migeres de CI cortera de crespey prim de teule a rahan de III sous et VI diners per migera hac ne entre tot ... XXXVI s. VIII* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXXVIIIv.

¹⁰¹⁹ “ *Item P. Calvatge per posar lo tisbol en la volte primera VI dies a rahan de III sous II [diners] per die ... XIX s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. Lv.

¹⁰²⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LI.

¹⁰²¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LIIv.

¹⁰²² ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LIIIv.

¹⁰²³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LV.

drap encerat la finestra de l'altar de Corpus Cristi ¹⁰²⁴. El dia 4 de gener de 1391 es comprarà guix per aquesta mateixa finestra ¹⁰²⁵.

La darrera dada que aporten els llibres d'obra sobre la construcció a l'església de Sant Feliu de Girona és la construcció d'un arc ¹⁰²⁶. Aquest arc com es pot apreciar en una nova despesa afronta amb el campanar: “ *Item XX die mensis marcii anno predicto agui II^{os} homes e fo la I son genre den Canestell e I altre no se con ha nomi qui meseren les peres del arch qui ha affrontara ab lo campanill dins l.esgleya per apedronar les dites peres e foren hi I iornal e prenien cascun III sous VI diners soma ... VII s.* “ ¹⁰²⁷. Es tractaria de l'arc conegut com a arc d'en Balaguer.

12. LA CONTINUÏTAT DE LES OBRES ALS SEGLES XV – XVIII

Les dades de les que disposem de la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona després del segle XIV estan perfectament documentades.

A finals del segle XV es va procedir a l'ampliació de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquesta necessitat devia venir donada per les necessitats del culte a finals del segle XV. Pensem que l'església de Sant Feliu devia quedar petita per la gran quantitat de feligresos existents a la ciutat de Girona i per aquest motiu es va decidir la seva ampliació.

¹⁰²⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LVII.

¹⁰²⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LVII.

¹⁰²⁶ “ *Item a X del mes de ianer layn MCCC noranta I pague an Barrera padrer de Gerona per raho del arch que fa per preu de XX libras VI libras e quatre sous e mes avant avia reebut lo dit Barrera per la raho desus dita en temps quel senyor en Berthomeu Ribot era obrer IX miles e cortera de fforment a raho de VIII sous la M^a car axi moha dit lo dit Berthomeu en R. Spinalp quil li liuraren lo qual forment avien acaptat monten les dites IX M^{es} e corderas LXXXVI sous soma que ha reebut entre tot ... VI l. III s.*“
ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LVIIv.

¹⁰²⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LVIIIv.

L'ampliació va consistir en la construcció d'un nou tram de volta seguint la tipologia gòtica ¹⁰²⁸. Aquestes obres es van realitzar a finals del segle XV i el mestre d'obra va ser Julià Julià mestre major de la catedral de Girona. Al mateix temps que es realitzava aquest nou tram de volta, amb la continuació del trifori, es va començar a aixecar la façana principal. Per la realització d'aquest nou tram es va haver d'enderrocar part de les escales existents. Mestre Julià es va comprometre a realitzar merlets a la façana nord i en la façana sud i a fer una O (òcul o rosassa).

En el contracte, de data 29 de setembre de 1489, entre el mestre Julià Julià i la fabrica de Sant Feliu de Girona on s'especifica que es realitzaran les parets laterals (creiem que una ja devia estar feta, la nord, ja que era la que connectava amb el campanar realitzat a partir de mitjans segle XIV) de l'església amb finestrals a ambdues façanes (nord i sud), que es farà la volta de la nau major amb el trifori, l'escala d'accés principal, i la façana amb una rosassa a la mateixa alçada que tenia la nau major de l'església. Aquestes obres es realitzaran tal com diu el contracte “... segons es fet lo qui ja hi es obrat, ...” ¹⁰²⁹. La rosassa col.locada “... , e el mig de dit enfront haia adexar una ubertura de vint e sis palms de tou fins en trenta en que haura essera la O ...” ¹⁰³⁰. El contracte també especifica que s'ha de realitzar la teulada sobre la volta de la mateixa forma que la que ja existeix del segle XIV. També es compromet a finalitzar la volta davant la capella de la Verge Maria dels Àngels, sota el campanar, i lligar el campanar amb aquesta nova volta. Finalment es concreta que realitzarà el paviment de l'interior de l'església amb pedra picada (amb *broqua*) però que no està obligat a reparar el carrer davant el portal de migjorn.

Mestre Julià s'obliga a acabar l'obra en vuit anys i la fàbrica es compromet a que si acaba abans queda en llibertat per realitzar altres treballs. Això si ha de fer l'obra “... *ab tota perfeccio* ...” ¹⁰³¹. També s'especifica com a clàusula que si pel motiu que fos el mestre morís, el seu hereter no estava obligat a acabar l'obra.

---

¹⁰²⁸ El primer historiador que menciona aquesta ampliació és FREIXAS, Pere. *L'art gòtic ...*, op.cit., p. 34. Es pot veure la transcripció que fa VICTOR, Sandrine. *La construction et les metiers...*, op. cit., apendix, tom I.

¹⁰²⁹ AHPG, not.8, núm. 89.

¹⁰³⁰ AHPG, not.8, núm. 89.

¹⁰³¹ AHPG, not.8, núm. 89.

La fabrica de l'obra es comprometia a pagar la quantitat de 1400 lliures al mestre d'obres. D'aquestes el mestre havia de cobrar 200 lliures al acabar els finestrals de les façanes, 900 lliures a l'acabar les parets laterals (nord i sud) i principal i col.locar una de les claus, al col.locar l'altra clau 1200 lliures i quan l'obra estigui acabada 1400. Hem de ser conscient que aquestes quantitats són arrossegades o sigui es el total a pagar al mestre un cop s'ha fet la feina que s'especifica al contracte. En aquest preu s'inclou l'enderroc de les parets existents, que impedeixen l'ampliació de l'església, i la recollida de la runa.

Aquesta darrera part del contracte ens dona una idea de com era l'església de Sant Feliu a finals del segle XIV abans d'aquesta ampliació (llegir amb atenció).

Un cop finalitzada l'ampliació de l'últim tram de la nau de l'església es va procedir a la finalització del campanar de Sant Feliu (el que resta acabat en l'actualitat). Fins els anys 80 del segle XX els historiadors pensaven que es tractava d'un campanar gòtic iniciat l'any 1368, sota la direcció de Pere de Coma, i finalitzat a la dècada dels 90 (alguns historiadors apuntaven l'any 1392) del mateix segle¹⁰³². Avui sabem, que la part gòtica arribava fins l'alçada de la nau central, i que els cossos escalonats es van construir al segle XVI¹⁰³³. Clara es recolza per realitzar aquesta afirmació en les visites pastorals de l'any 1542 on es diu que el campanar no esta acabat i en el contracte signat amb el mestre Joan de Bellojch l'any 1532 per continuar l'obra. Que el campanar es va acabar al segle XVI i no al segle XIV era ben fàcil de comprovar ja que només calia pujar al campanar i comprovar que l'última clau de volta data de l'any 1572.

El contracte es va fer entre mestre Joan de Belljoch, d'origen francès, i els obrers de l'obra laica Lluís Desvern, Narcís Amat, Pere Llopis i Gaspar Terres. Joan de Belljoch era mestre major de la Seu de Girona seguint amb la tradició de que els mestres de la catedral també o eren de Sant Feliu. El mestre es compromet ha “... *governar, regir y administrar la dita obre y regonèxer e mirar los que obraran aquella fins y compresa la primera volta que sa fet en dit campanar, la qual instancia que ha obrar ha de*

---

¹⁰³² MARQUÈS CASANOVAS, Jaume. “El campanario de San Félix” a *Revista de Girona*, núm. 34. Girona, 1968, pp. 15 – 17. Relació historiadors que en fan menció.

¹⁰³³ CLARA, Josep. “La construcció del campanar de Sant Feliu durant el segle XVI” a *Revista de Girona*, núm. 104. Girona, 1983, pp.189 – 197.

tenir set canes, poch més o menys, de altària, ...”¹⁰³⁴. Per tant Joan de Belljoch es comprometia a aixecar aproximadament uns 11 metres, o sigui del nivell 2 al nivell 3 del campanar. El mestre havia de cobrar 50 lliures barceloneses distribuïdes de la següent forma: 5 lliures per l'administració, 15 lliures pel treball de la pedra i el transport a prop de l'església, per començar a realitzar els murs 15 lliures i un cop acabada l'obra 15 lliures més. Es concreta que també es paguin a raó de tres sous i mig per dia a cadascun dels picapedrers encarregats de *picar* pedra. Totes les eines necessàries per la realització de l'obra corrien a càrrec de Joan de Belljoch.

Sembla ser que Joan de Belljoch va deixar les obres a mitges, segons Clara, per algun problema en les obres de la catedral. Arribats a aquest punt, els eclesiàstics i els laics, els obrers i parroquians de l'església de Sant Feliu de Girona van encarregar dos informes tècnics per veure si es podia continuar l'obra del campanar. Aquests informes tècnics van ser encarregats a Pau Mateu mestre de cases i Antoni Carbonell fuster un¹⁰³⁵ i l'altre a Joan López de Pulcro Podio mestre d'obres¹⁰³⁶. El primer és de data 7 de febrer de 1536 i el segon és de data 20 de juny de 1538. Això vol dir que com a molt Joan de Belljoch va treballar entre 1532, data de la realització del contracte, i finals de 1535 o principis 1536, data del primer informe. Tots dos informes arriben a la conclusió que l'obra es pot continuar sense cap problema fent unes petites millores com: reforçar les parets utilitzant un morter més bo, col.locar perpanys que lliguin el mur interior amb l'exterior per aconseguir que aquests estiguin a nivell i col.locar pedres d'una sola peça que lliguin les cantonades.

El primer informe tècnic ens parla de l'existència d'una maqueta, sembla ser que realitzada per Joan de Belljoch, de com havia de ser l'obra. Ens diu que “... *perquè la demont dita obre novament principiade sobre la obra antiga del dit campanar se pot continuar, prosseguir y acabar iuxta forma de una mostre havem vista del dit campanar, la qual stà ab us pilars esmortits y ab uns archs botats y ab una formaria, enteulament y gàrgoles ab ses finestres, segons stà designat en dita monstre, ...*”¹⁰³⁷.

---

¹⁰³⁴ AHPG, Miquel Garbí, notaria 10^a de Girona, núm. 185.

¹⁰³⁵ AHPG, M. Garbí, notaria 10^a de Girona, número 195 bis.

¹⁰³⁶ AHPG, M. Garbí, notaria 10^a de Girona, número 201 bis.

¹⁰³⁷ AHPG, M. Garbí, notaria 10^a de Girona, número 195 bis.

Un cop aquests dos informes tècnics favorables a la continuació de l'obra els obrers i parroquians de Sant Feliu de Girona pactaren amb Enric Gelabert la continuació de l'obra. El contracte sembla ser, no s'ha trobat el document original, va ser signat l'any 1540 davant el notari Miquel Garbí tal com apareix en uns rebuts posteriors ¹⁰³⁸. El mestre d'obres cobrà, el 7 de gener de 1551, 40 lliures barceloneses tal com apareix en els rebuts abans esmentats. La darrera data que es té constància que es treballava al campanar és l'any 1571 ja que en els llibres municipals de la taula de canvi d'aquest any apareix Pere Boris com a director de l'obra i un seguit de picapedrers amb els seus sous. Per tant com veiem aquesta data coincidiria amb la de l'última clau de volta del campanar de l'església de Sant Feliu.

Sembla ser que la forma actual del campanar de Sant Feliu, amb l'agulla central truncada, va ser deguda a la caiguda d'un llamp. I diem sembla ser per què els autors no coincideixen en la data de la caiguda del llamp. Recordem que Josep Mercader parla de la caiguda del llamp el 9 de gener de 1581 ¹⁰³⁹, Jaume Marquès del 9 de gener de 1678 ¹⁰⁴⁰, Joaquim Fàbregas del 9 de gener de 1651 i les actes capitulars de l'Arxiu de la Catedral esmenten el 9 de gener de 1581 així com també Josep Clara ¹⁰⁴¹. Com veiem només aquesta darrera data és mencionada per Mercader, Clara i a la vegada apareix a les actes de l'Arxiu de la Catedral. . L'any 1993 en el llibre publicat junt amb Francesc Llorens vam apuntar que: *“Per l'estudi exhaustiu que s'ha realitzat d'aquest campanar, segons el nostre punt de vista va ser acabat tal com és ara. El van deixar així perquè no el sabien acabar a causa de les irregularitats de la base de l'agulla o per falta de recursos econòmics per finançar l'obra.”* ¹⁰⁴². A la mateixa pàgina afegim que el que resta per acabar del campanar vindrien a ser uns 15 metres mentre que els documents abans esmentats parlen de 4 canes (6 metres) i 6 canes (9 metres).

Un cop finalitzat el campanar de Sant Feliu i ja al segle XVII es va construir la façana barroca seguint el model de la catedral i el de l'església de Sant Martí Sacosta (construïda pel mateix mestre d'obres que la de Sant Feliu). La construcció de la

¹⁰³⁸ AHPG, M. Garbí, notaria 10ª de Girona, número 232 bis.

¹⁰³⁹ MERCADER, Josep.

¹⁰⁴⁰ MARQUES, Jaume. “El campanario...”, op.cit., p.

¹⁰⁴¹ CLARA, Josep. “La construcció del campanar de Sant Feliu durant el segle XVI” a *Revista de Girona*, núm. 104. Girona, 1983, pp.193.

¹⁰⁴² CHAMORRO, M. A. i LLORENS, F. *Els campanars gòtics...*, op. cit., p.45.

façana no es va iniciar fins l'any 1605, tot i que el capítol ja tenia la voluntat de realitzar aquesta obra des del 4 de juliol de 1600 ¹⁰⁴³, tot i que, el 1 de maig de 1600 en la congregació de parroquians i operaris de Sant Feliu ja es va començar a parlar de la seva construcció ¹⁰⁴⁴. Abans de la realització de l'obra es va contractar la construcció d'una maqueta de fusta als fusters de Girona Antoni Moret i Joan Prats seguint la traça del mestre Cisterna ¹⁰⁴⁵.

El contracte, de data 29 de juliol de 1601, per la realització del projecte presentat en aquesta maqueta, que ens descriu com havia d'ésser la façana, distingeix entre el primer del segons cos. El primer cos havia de seguir l'ordre corinti, amb un portal amb arquitrav *“... y que faça la gola de la alquitrava entellada de unas fulles, y per la vora de la alquitrava fassa uns altiris rodons y perllongats, y que haja de fer los pedestals resaltats, conforme stan en la traça ab la altària, gruxes, volades de corniza y volada de raza, conforme demana l'orde coríntio, ...”* ¹⁰⁴⁶. I al final apunta que es faci seguint les proporcions que estableix l'ordre corinti. Però no qualsevol ordre corinti sinó *“... com lo art coríntio en Vinyoles (=Vignola) stà posat, ...”* ¹⁰⁴⁷.

En aquest primer cos tindríem columnes acanalades – amb bassa, fust i capitell – entre mig de las quals trobaríem nínxols amb acabat apetzinat a la part superior. En aquestes fornícules s'havia de representar el martiri dels sants (no especifica de quins). A més *“... la alquitrava, friza y cornizas haja de star ab l'orde següent, ço és, que haja de fer la goleta de la alquitrava entallada y sota de la goleta que haja de aver un bordó conforme està en Vinyoles (=Vignola), en l'orde coríntio, y que la friza tinga més altària que no té ab la traça, y que la corniza haja de fer conforme està en l'orde coríntio en Vinyoles (=Vignola), ab sas màscaras, mènulas, òvols, dantell, gola, bordó y dolçaina, y tots los altres membras conforme stà ab dita corniza de Vinyoles (=Vignola).”* ¹⁰⁴⁸. Com podem veure la

¹⁰⁴³ CLARA, Josep. “La façana principal ...”, op.cit., p.161.

¹⁰⁴⁴ AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 453 i 454.

¹⁰⁴⁵ Clara dona com a referència AHPG, notaria 3 de Girona [J. Riurans], núm. 456 però consultant aquest arxiu hem trobat que no correspon al notari J. Riurans sinó al notari Pere Mir i per tant s'hauria de citar AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 456.

¹⁰⁴⁶ AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 456.

¹⁰⁴⁷ AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 456.

¹⁰⁴⁸ AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 456.

maqueta era una guia per la construcció i servia per modificar algun aspecte de la traça inicial que no acabava d'agradar als promotors de l'obra.

El segon cos, a diferència del primer havia de seguir l'ordre compost y “... *las columnas àjan de ésser una part més altas que no són en la traça, que tindran vint-y-un palm, y que las nixas hàjan de ésser de altària de catorze palms ...*”¹⁰⁴⁹. La resta d'aquest cos havia de seguir les mateixes directrius del de sota. Cita el contracte que entre les fornícules i l'arquitrau s'ha de fer una tarja on apareguin les cares de Santa Cecília i Santa Agnès. El contracte a més fixa clarament les dimensions que ha de tenir el nínxols on s'ubicarà la figura de la Verge Maria. Finalment menciona la rosassa i el remat final amb arquitrau, fris i cornisa a sobre dels quals s'obriran unes finestres.

Més endavant s'estipula que s'haurà de fer amb fusta seca d'arbre blanc i que la maqueta ha de ser molt fidel ja que serà la guia o models que utilitzarà l'arquitecte en la construcció de la façana. Els fusters es comprometen en acabar la maqueta en deu mesos. La maqueta havia de fer setze pams i mig d'alçada (poc més de 330cm essent unes dimensions ben respectables) i per d'la havien de cobrar Moret i Prats cent vuitanta lliures barceloneses en tres pagues iguals (inici, a la meitat i al final del seu treball).

Segons Clara, l'obra es va realitzar en dues fases: la primera contractada el 23 de gener de 1605 als picapedrers Felip Regí i Joan Jausí¹⁰⁵⁰ i la segona contractada el 1 de juny de 1610 al mestre Felip Regí¹⁰⁵¹. La concepció de la façana – o sigui la traça de Cisterna – es va fer seguint el llibre de Vignola (1507-1573) *Regola delli cinque ordini d'architettura* (1562). Trobem al·lusions constants a aquest arquitecte italià. En els contractes per la construcció de la façana on apareix amb tot luxe de detalls com havia de ser la façana, quan es pagaria per la seva realització, d'on s'havia d'extreure la pedra per la seva construcció, quan temps havia de durar l'obra. Els treballs sembla que havien finalitzat l'any 1629.

---

¹⁰⁴⁹ AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 456.

¹⁰⁵⁰ Igual que succeeix amb el contracte per fer la maqueta de la façana clara cita que el contracte per la construcció del primer cos de l'església de Sant Feliu de Girona és troba a AHPG, notaria 3 de Girona (J. Riurans), núm. 480, quan es tracta del notari Pere Mir i per tant s'hauria de citar AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 480.

¹⁰⁵¹ AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 498.

El primer cos, com ja hem comentat anteriorment, va ser encarregat als mestres picapedrers de Sant Martí Vell, Felip Regí i de Palafrugell, Joan Jausí. Aquests havien d'aixecar el primer cos fins els pedestals que donaven inici al segon cos fent servir pedra de Pedret o de Montjuic, sempre que aquesta darrera fos tan bona com la de Pedret. Els picapedrers havien de cobrar per aquest primer cos “..., per tota la dita feyna y obra per a mans, pertrets y altres despeses, mil cent noranta lliures en menuts, an los térmens y pagues en la sobreescrita tabba specificats y contenguts.”¹⁰⁵². Clara cita que segons acta de la reunió de parroquians de l'església de Sant Feliu de Girona, aquest primer cos estava acabat el 29 d'abril de 1607¹⁰⁵³. Respecte a aquesta data d'acabament donada per Josep Clara hem d'afegir que l'últim pagament és de 8 de maig de 1607¹⁰⁵⁴ i que el 24 d'agost de 1607 l'obra ja estava acabada¹⁰⁵⁵.

Pel que fa al segon cos, obra de Felip Regí, ja existeixen notícies de la intenció de construir-lo en data 29 d'abril de 1601¹⁰⁵⁶ i 2 de maig de 1610¹⁰⁵⁷. En les obres d'aquest segon cos s'especificava que també s'havia d'aixecar el campanar de la capella de Santa Anna, segurament degut a la seva poca alçada que faria que la façana principal no quedés ben integrada. Curiosament es torna a citar que aquest segon cos es farà seguint la traça de mestre Cisterna, la qual cosa ens pot donar a pensar que la maqueta s'havia perdut o estava destruïda. Per refermar aquest fet s'ha d'afegir que si com diu el contracte “... dits capitells sían de orde coríntio, conforme estan en la dita trassa, ...”¹⁰⁵⁸ no s'estaria seguint el model de fusta ja que s'especificava que el segon cos havia de realitzar-se seguint l'ordre compost. A més s'ha d'afegir que en aquest segon cos s'han de fer “... quatre columnes, ço és, dos per cada costat de la portalada, y que la vasa de quiscuna columna haja y dega esser de una pessa portant la matexa mollura que aporta la vaza, y la canya o canó de quiscuna columna haja també de ésser de una

¹⁰⁵² AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 480.

¹⁰⁵³ Vegeu nota a peu de pàgina 8 a CLARA, Josep. “La façana principal ...”, op.cit., p.164. Aquí Clara no cita el notari però es torna a tractar de Pere Mir.

¹⁰⁵⁴ AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 484.

¹⁰⁵⁵ AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 493. Trobem altres pagaments en AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 480 i 482 i AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 491.

¹⁰⁵⁶ AHPG, Pere Mir, notaria 3 de Girona, núm. 458 i 456.

¹⁰⁵⁷ AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 498.

¹⁰⁵⁸ AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 498.

*pessa y quiscun capitell també de una pessa, axí que quiscuna columna sia de tres pessas tant solament, ço es , vasa, canya i capitell, ...”*¹⁰⁵⁹, és a dir que el segon cos es farà pràcticament com el primer. Una altra dada que corroborà aquest fet és que s'ens diu que les columnes han de ser llises, quan en la maqueta havien d'ésser acanalades. Malgrat tots aquests elements que ens podrien fer pensar que la maqueta havia desaparegut cap a la meitat del contracte torna a fer referència a que la part alta d'aquest segon cos, finestres i barana de coronament, es faran seguint el model de fusta.

Tindrem per tant quatre columnes i tres ninxols, arquitrau i fris – aquest amb una inscripció referent a Santa Maria, Sant Feliu i Sant Narcís, cornises i mènsules ressaltades i la O (rosassa). Respecte a la rosassa sembla ser que hi hauria un dibuix (seria una secció) d'aquesta ja que s'ens diu “... *sia obligat en fer una O, conforme la amplària y la altària y molluras y rajols y mènsulas de pessas conforme està en la trassa assenyalat y conforme ab un perfil de pregami està assenyalada, ...”*¹⁰⁶⁰.

Felip Regí ha de posar tot el material, eines i mitjans auxiliar excepte 1000 quarteres de calç, sense amarrar, que li proporcionen els dits obrers. També es compromet a deixar el primer cos tal com es troba i per tant si trenca alguna de les seves parts durant l'execució del segon cos l'ha de reparar i pagar-ho el dit mestre. S'obliga al mestre a fer servir pedra de Pedret.

El mestre també es compromet a fer pujar el campanar sobre la capella de Santa Anna fins a l'alçada de la segona volta del campanar ja acabat on es troben les campanes i acabar la teulada de dit campanar. Es recalca que la façana estigui ben lligada a ambdós campanars dient que “... *per tot haja dexar caxals per lligar dita obra sempre que voldran fer dit campanar, y que dits caxals hajen de correspondre a l'altre pany o otrovat de dit campanar, ...”*¹⁰⁶¹. També s'obliga a fer unes escales per comunicar el campanar amb el mirador de la part superior de la façana.

---

¹⁰⁵⁹ AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 498.

¹⁰⁶⁰ AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 498.

¹⁰⁶¹ AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 498.

Felip Regí haurà de realitzar l'obra en quatre anys. Rebra 200 lliures a la firma del contracte i successives pagues a mida que avanci la feina ¹⁰⁶² i 250 lliures un any després d'acabada la obra. En total el mestre haurà de rebre 1955 lliures. Un cop acabada l'obra quatre mestres, dos triats pels parroquians i dos pel mestre, hauran de donar el vist-i-plau a l'obra. A més s'exercirà un control anual per comprovar que les feines avancen en els terminis previstos. L'obra estaria acabada el 29 d'abril de 1629 ¹⁰⁶³.

Acabada la façana barroca hem d'avançar fins a finals del segle XVIII per trobar la construcció de la capella de Sant Narcís a l'església de Sant Feliu de Girona. Recordem, tal com diu Lluís Prat ¹⁰⁶⁴, que ja existia una capella de Sant Narcís a la Catedral de Girona construïda seixanta anys abans. El promotor d'aquesta capella fou el bisbe de Girona Tomàs de Lorenzana i Butrón (1775 – 1796) del qual es conserva un retrat a la Casa de Cultura de la ciutat de Girona, que porta el seu nom, atribuït a Manel Tramulles, on es pot veure una planta de la capella de Sant Narcís ¹⁰⁶⁵. Aquesta planta, per cert, es molt fidel a la que es va acabar realitzant. ¹⁰⁶⁶

El 14 d'abril de 1782 es col·locà la primera pedra d'aquesta capella, al nord del temple, en la zona que havia ocupat el claustre gòtic desmuntat l'any 1374. La construcció d'aquesta capella va durar vuit anys. La traça d'aquest espai cultual s'atribueix a l'arquitecte Ventura Rodriguez. Lluís Prat es basa per afirmar-ho en quatre raons: Lorenzana tenia accés a aquest arquitecte, la similitud de la planta amb altres obres de Ventura Rodriguez, les escales corbes utilitzades per aquest arquitecte i la tipologia dels capitells usual en altres obres de Rodriguez ¹⁰⁶⁷. La capella s'acabaria totalment el 29 de setembre de 1790 amb l'acabament de les pintures realitzades per Manel Tramulles. La capella no es va poder inaugurar, tal com apareix en la làpida situada a l'entrada de la capella a la part dreta, fins el mes de setembre de

¹⁰⁶² Vegeu AHPG, Joan Riurans, notaria 3 de Girona, núm. 498.

¹⁰⁶³ Vegeu nota 10 a CLARA, Josep. “La façana principal ...”, op.cit., p.164.

¹⁰⁶⁴ PRATS, Lluís. “La iconografia ...”, op. cit., p. 34.

¹⁰⁶⁵ PRATS, Lluís. “La iconografia ...”, op. cit., p. 34 – 35.

¹⁰⁶⁶ Vegeu la publicació PUIGVERT, J.M (ed). *Bisbes, il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*. Vic, 2000.

¹⁰⁶⁷ PRATS, Lluís. “La iconografia ...”, op. cit., p. 36.

1792 per divergències entre l'ajuntament i el capítol – encapçalat pel bisbe Lorenzana – ja que el primer volia posar el seu escut i retirar el del bisbe ¹⁰⁶⁸.

Prats descriu les característiques arquitectòniques de la capella de Sant Narcís de forma molt lacònica donant unes dimensions de la capella no gaire aproximades ¹⁰⁶⁹. Haurem d'analitzar en profunditat l'article de Ramon Ripoll per veure una descripció més acurada ¹⁰⁷⁰. Pel que fa a la planta ens diu: “... *es allargassada i està formada per un encadenament d'espais rectangulars i el·líptics que creen un àmbit eminentment dinàmic. S'accedeix a la capella des de l'interior de l'església de Sant Feliu, per un gran arc toral de 7,10 metres de llum i planta rectangular de 32,50 m². L'espai principal de la nau té una forma el·líptica escapçada pels seus extrems, una longitud de 13,20 m, 14,20 m d'amplada i una superfície de 167,50 m².*” i continua més endavant dient: “... *A l'altre extrem un segon arc toral de 9,80 m de llum comunica amb un altre espai el·líptic de 13,35 m d'amplada i una superfície de 82 m²* “ i finalment: “ ... *Un tercer arc toral de 5,7 m d'amplada comunica el presbiteri amb el cambril a cor posterior (...) El cambril a cor constitueix el tercer espai el·líptic, i fa 63 m²*” ¹⁰⁷¹.

Un cop analitzades les dimensions de la capella Ripoll intenta establir relacions entre les mesures de les diferents el·lipses que formen aquesta capella. Per veure millor aquestes relacions vegeu uns esquemes molt interessants d'aquesta capella que l'autor inclou en el seu article ¹⁰⁷².

Junt amb la descripció de les mides de la planta en el seu discurs, Ramon Ripoll, esmenta les característiques estilístiques de la capella. Ens diu que en la primera nau trobem vuit columnes d'ordre compost sobre la qual hi ha una gran motllura d'on neix la volta cupular el·líptica que aguanta la volta. Un gran rosetó situat al sud, sobre l'arc d'accés a la capella, aporta la llum natural. El segon espai, que fa la funció de presbiteri està envoltat per quatre pilastres en relleu i s'accedeix mitjançant una escala concava i convexa. Sota el tercer arc toral, d'accés al cambril, trobem el baldaquí –

¹⁰⁶⁸ PRATS, Lluís. “La iconografia ...”, op. cit., p. 36 – 37.

¹⁰⁶⁹ PRATS, Lluís. “La iconografia ...”, op. cit., p. 36.

¹⁰⁷⁰ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de Sant Narcís” a *La Punxa*, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, núm. 31, Girona 2001, pp. 46 – 53.

¹⁰⁷¹ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., pp.46 – 47.

¹⁰⁷² RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.49.

Ripoll descriu la forma i el material utilitzat – que emmarca el sepulcre de Sant Narcís. En aquest tercer espai trobem sis pilastres en relleu d'ordre compost sobre les que es recolza la motllura de la qual neix la cúpula amb petits falsos óculs¹⁰⁷³.

Ripoll cita com a mestre de la capella al fuster de Girona Agustí Cabot. Es recolza per fer aquesta afirmació en tres aspectes bàsics: la seva experiència en altres obres a la ciutat de Girona com l'hospici, el seu gran prestigi professional ocupant importants càrrecs en el gremi de fusters i finalment la seva gran capacitat intel·lectual que queda palesa en la seva biblioteca amb llibres de Palladio, Vignola, Juan d'Arce i d'altres relacionats amb la pràctica de l'arquitectura¹⁰⁷⁴. Prats per la seva banda cita com a mestre d'obres en el període 1784 – 1791 a Narcís Mestras¹⁰⁷⁵.

Ens aturarem un instant, en l'anàlisi de la tecnologia constructiva que fa Ramon Ripoll en seu article. L'autor destaca que *“Els fonaments i els murs són de paret de maçoneria i es mesuraven en canes cúbiques. Abans de començar els fonaments es posaven llambordes ben col·locades i pedres de rebliment en el fons de la rasa oberta. En aquest tipus d'obres de maçoneria ordinària es treballava amb cura: s'havia de col·locar ben lligada amb pedres també de rebliment i construir-se seguint amb igualtat les filades. Les pedres es posaven una de cara, una de llarg i una altra a motxa. En les arestes i punts constructius difícils es col·locava obra de carreus a cara vista desbastada, treballada i picada o abuixardada.”*¹⁰⁷⁶. Un cop acabades les parets es feia l'aplatat de lloses o motllures. Les voltes, construïdes mitjançant xindris i puntals serien de tres filades de rajol massissant fins un terç la zona dels ronyons i la resta amb material lleuger¹⁰⁷⁷.

La coberta de teula ceràmica amorterada es construïa sobre encavallades de fusta, cairats i llates del mateix material. Aquesta disposava de canals de recollida d'aigua de peces ceràmiques vitrificades o sense vitrificar i en l'interior aquests es formaven amb metalls fàcils de treballar, l'anomenada *oja de lata*¹⁰⁷⁸. El paviment estava format per lloses de pedra sobre morter o sobre un llit de sorra i reajuntades

¹⁰⁷³ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., pp.46 – 47.

¹⁰⁷⁴ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.50.

¹⁰⁷⁵ PRATS, Lluís. “La iconografia ...”, op. cit., p. 35.

¹⁰⁷⁶ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.51.

¹⁰⁷⁷ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.51.

¹⁰⁷⁸ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.51.

amb calç, sorra fina i aigua. Els paviments en zones secundàries eren més modestos i es realitzaven amb maons massissos col·locats plans. En aquestes mateixes zones es feia un arrebossat amb guix *pardo* a parets i voltes, un lliscat de calç o guix blanc i un pintat amb oli de llinosa o llet de calç¹⁰⁷⁹.

La pedra per la construcció de la capella de Sant Narcís es va obtenir de pedreres situades a la Font dels Lleons i de Sant Miquel a la Vall de Sant Daniel. Ripoll esmenta que en una setmana determinada van treballar 18 jornalers a la capella, 10 picapedrers, 2 manobres i 6 afinadors de pedra. A la pedrera per altre part treballaven 2 mestres de pedrera i 7 manobres¹⁰⁸⁰. Segons els llibres d'obra de la capella les despeses van ascendir a la quantitat de 28.387 lliures, 17 sous i 6 diners dels quals Cabot cobrà 16.694 lliures, 4 sous i 2 diners¹⁰⁸¹. Altres personatges destacats que treballaren a l'obra foren el pintor Joan Carles Panyó, el serraller Josep Papell i l'escultor Joan Enric¹⁰⁸².

A diferència del que diu Ripoll¹⁰⁸³, Lluís Prat afirma que la capella de Sant Narcís no va ser pintada per Francesc Tramulles sinó pel seu germà Manel Tramulles¹⁰⁸⁴ tot i que com diu Prat la major part de la feina correspondria als seus ajudants ja que el pintor ja tenia 72 anys.

13. CONCLUSIONS

En aquest recorregut per la cronologia constructiva de l'església de Sant Feliu de Girona hem pogut veure les vicisituds que pateix el temple estudiat abans de donar-se per acabada la seva construcció. Sembla clar que abans de l'actual temple va existir un edifici martirià dedicat al màrtir Feliu, segurament ja a partir del segle IV, posteriorment, en una data no fixada – per manca de dades documentals –, una església visigòtica de planta basilical i finalment una església romànica. Com no hem

¹⁰⁷⁹ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., pp.51 – 52.

¹⁰⁸⁰ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.52.

¹⁰⁸¹ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.52.

¹⁰⁸² RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.53.

¹⁰⁸³ RIPOLL MASFERRER, Ramon. “La capella de ...”, op.cit., p.46.

¹⁰⁸⁴ PRATS, Lluís. “La iconografia ...”, op. cit., p. 37.

deixat d'esmentar al llarg d'aquesta tercera part del nostre treball l'arqueologia ens podria donar en un futur noves dades sobre aquests edificis.

La construcció del temple durant el segle XIV es farà reaprofitant estructures preexistents, segurament les restes de l'important setge que pateix la ciutat de Girona l'any 1285. Les restes conservades, les parts baixes del temple, segueixen els models característics del romànic català. Ens hem pogut endinsar en la construcció dia a dia del temple a partir de l'any 1349, data del primer llibre d'obres de despeses conservat a l'Arxiu Diòcesa de Girona (ADG), ja que les dades de començament de segle són molt lacòniques i no ens permeten analitzar la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al detall.

Pel que fa al gruix d'aquesta tercera part del nostre treball, la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV, ens agradaria destacar a grans trets les diferents fases o etapes constructives. El primer que hauríem de destacar és la construcció de la capella d'en Vendrell o del Sant Sepulcre durant l'any 1349. Va ser una construcció ràpida, per les dimensions de l'espai i per l'estabilitat que trobem a Girona i a Catalunya després de la terrible Pesta Negra. La segona gran construcció que es realitza a l'església de Sant Feliu serà el claustre gòtic, recordant però, que ja existia un claustre romànic. Aquest claustre gòtic també es va construir ràpidament ja que les obres s'iniciaren el mes de maig de 1357 i s'acabaren a finals de l'any 1360 ja que al juny de 1361 s'està realitzant la porta d'accés de l'església al claustre. Aquest claustre va haver d'ésser desmuntat l'any 1374 pel perill que suposava per l'església i per la ciutat davant l'entrada de tropes procedents dels regnes francs. L'any 1368 es va començar a aixecar el campanar gòtic, obra de Pere de Comes, obra que es perllonga fins l'any 1391. Entre mig de totes aquestes obres l'església es va haver de fortificar en moltes ocasions¹⁰⁸⁵. Aquest fet fa que la construcció de l'església fos molt lenta i es dilatés en el temps ja que molts dels diners destinats a la seva construcció es van haver d'invertir en obres de fortificació.

---

¹⁰⁸⁵ Guilleré qualifica a la ciutat de Girona com *Clau del regne*. Vegeu el capítol titulat "Clau del regne e cap de bisbat" a GUILLERÉ, Christian. *Girona al segle XIV*. Volums I. Ajuntament de Girona. Girona, 1993, pp. 39 - 170.

Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona ens han permés seguir fil per randa les diferents fases del procés constructiu en els diferents espais construïts al segle XIV. Quan es construeix el claustre els llibres ens informen si s'estaven realitzant els fonaments, si es feien les galeries – quina es feia –, si es col·locaven els arquets, si es feien les teulades. Això mateix succeeix en les obres de la capella d'en Vendrell i en les obres del campanar. Pel que fa a les obres de fortificació de l'església la informació obtinguda ens fixa el lloc on es realitzen les obres, en que consisteixen aquestes, així com també els materials i mitjans auxiliars utilitzats en la seva construcció. Al mateix temps els llibres d'obra delaten els períodes de poca activitat constructiva en els quals s'aprofitava per fer obres de manteniment i reparació de l'edifici i del mobiliari existent al seu interior.

En la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona van intervenir moltes persones anònimes que amb el seu esforç van fer possible la realització d'aquest temple. Els llibres d'obra del segle XIV passaran al descobert a aquest treballadors com veurem en la darrera part d'aquest treball. Els personatges que no han quedat en l'anonimat són els mestres d'obres. Durant el llarg període de temps estudiat, amb algunes llacunes per la manca d'alguns llibres d'obra, hem trobat a dos mestres d'obra treballant en l'església de Sant Feliu de Girona: en Pere de Capmagre i en Pere de Comes. Curiosament ambdós van ser també mestres a la Seu de Girona. Apareixen altres personatges, que alguns estudiosos han catalogat de mestres d'obres, que no són res més que mestres pedrers. Aquest seria el cas d'Arnau Sans o de Pere Ramó.

L'església, tal com la podem veure avui dia, no va ser una realitat fins la primera dècada del segle XVII. Primerament es va haver de realitzar el darrer tram de volta de l'església a finals del segle XV, obra de Julià Julià, i finalment es va bastir la façana barroca a començament del segle XVII, amb traça de Llàtzer Cisterna i execució dels pedrers Felip Regí i Joan Jausí. L'any 1782, es va afegir la capella barroca de Sant Narcís, promoguda pel bisbe Tomàs de Lorenzana, i atribuïda a Ventura Rodríguez.

IV. L'EXECUCIÓ DE LES OBRES AL SEGLE XIV

14. LA DIRECCIÓ DE LES OBRES

14.1. INTRODUCCIÓ

La figura del mestre d'obres és fonamental en qualsevol procés constructiu. Aquesta figura té encara més importància quan l'obra a realitzar es complexa. La missió del mestre d'obres, en època medieval és molt similar a la que pot tenir l'arquitecte en l'actualitat. I diem similar ja que el mestre medieval, a més de realitzar els plànols (traça)¹⁰⁸⁶, és l'encarregat de dirigir les obres i de controlar el subministrament i la qualitat del material que arribava a aquesta ¹⁰⁸⁷. Aquesta darrera feina actualment la realitza l'arquitecte tècnic o aparellador.

Tal com han apuntat diversos historiadors, el terme *architecte* és molt poc utilitzat en època medieval. La figura més similar a l'arquitecte actual seria el mestre d'obres amb les variants que hem esmentat anteriorment. Aquest arquitecte medieval estaria format bàsicament en temes de geometria¹⁰⁸⁸.

En un procés tant dilatat en el temps com va ser la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona no és estrany que intervinguessin successivament diversos mestres d'obres. En el període estudiat, 1349 – 1391, tenim documentats 2 mestres d'obres. Tots dos són a la vegada directors de les obres de l'església de Sant Feliu i

---

¹⁰⁸⁶ En els llibres d'obra ens trobem esmentades la traça del campanar gòtic i la traça de la capella de Nostra Senyora dels Àngels.

¹⁰⁸⁷ Dos exemples els tenim en dues despeses de gener i desembre de l'any 1387 on el mestre compra uns roures i uns homs. Vegeu ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXVv i f. XXXX.

¹⁰⁸⁸ " *L'architecte lui-même doit consacrer un temps plus long qu'autrefois à l'élaboration du projet. Grâce à son savoir en géométrie, il doit aussi maîtriser l'art du dessin et de la représentation géométrale*" *Les Bâisseurs des cathédrales gothiques* (dir. Roland Recht). Editions des Musées de la ville de Strasbourg. Strasbourg, 1989. p 24. Esmenta l'aparellador com a intermediari entre el que concep (arquitecte) i els treballadors. Aquesta figura no apareix en el cas de l'església de Sant Feliu de Girona.

de la Catedral a la ciutat de Girona. Aquest fet remarca el lligam que encara existia entre l'església de Sant Feliu i la Catedral de Girona ¹⁰⁸⁹.

Els contractes entre els *arquitectes* i els capítols, siguin catedralicis o d'altre tipus de temples, ens informen de forma acurada de les obligacions per ambdues parts i ens donen una idea del rol que juga el mestre d'obres, no només en la construcció, sinó també en altres àmbits de la societat medieval. Analtzarem aquests contractes a mida que anem desenvolupant els aspectes més destacats dels mestres d'obra que intervingueren en la execució de l'església de Sant Feliu de Girona.

14.2. PERE DE CAPMAGRE

El primer mestre d'obres que trobem documentat a l'església de Sant Feliu de Girona és Pere de Capmagre. Aquest era també mestre major de la seu com succeirà amb la majoria de mestres que treballin a la col·legiata. Trobem documentat Capmagre el 13 de març de 1348 on rep 20 sous pel seu treball en l'escala principal de l'església de Sant Feliu ¹⁰⁹⁰. No tenim proves documentals però hem de pensar que aquest mestre ja treballaria amb anterioritat al temple objecte del nostre estudi ¹⁰⁹¹.

El mestre d'obres el podem trobar treballant a l'obra, la majoria de les vegades, o també pot estar treballant a la pedrera. Normalment, en un primer moment, treballen a la pedrera preparant els carreus necessaris per la construcció de l'església i un cop s'han preparat un determinat nombre d'aquests es traslladen a obra per començar a col·locar-los amb l'ajuda dels manobres i de les dones que suministren el material necessari al pedrer.

Una de les feines reservades al mestre d'obres és la realització de la clau de volta. Aquest és l'element que clou la realització d'una capella, un absis, un cimbori o

---

¹⁰⁸⁹ Recordem que fins el segle XI, tal com queda recollit – a través de l'anàlisi dels diferents historiadors que estudien l'església de Sant Feliu de Girona – en la primera part d'aquest treball, els capítols d'ambdós temples eren un de sol.

¹⁰⁹⁰ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2.

¹⁰⁹¹ El trobem documentat com a mestre d'obres de la Catedral de Girona en el període 1326-1360. VICTOR, Sandrine. *La construction et les métiers...*, op.cit., p.57; FREIXAS, Pere. *L'art gòtic...* op.cit. pp.17 – 19.

un tram de volta. Podríem dir que és una mena de firma del mestre per deixar constància de la seva feina. La tercera setmana del mes d'octubre *“Item pege an P. de Capmagre mestre de le obre per IX dies qui here stat a ne queste setmane III dies et a ne questes dues setmanes pus prob pesades VI dies a rao de III sous per die some et digous comensa de fer le ymage de le clau et son vol esats digan diumenges et disapte et no asi ... XXVII s. “*¹⁰⁹².

El mestre d'obres Pere de Capmagre, desapareix de l'església de Sant Feliu la quarta setmana del mes d'octubre de l'any 1349. Sembla ser que per desavinences amb el capítol de la col·legiata de Sant Feliu, un cop acabada la clau de volta de la capella d'en Vendrell, ja que el mestre no havia ni volia fer la imatge seguint les directrius dictades pel capítol i la volia cobrar a part del seu sou¹⁰⁹³.

Entre la desaparició del mestre d'obres Pere de Capmagre i l'aparició del nou mestre en Pere de Comes trobem un llarg període de temps on no apareix cap mestre d'obres. Els que si que apareixen fent la seva funció són un seguit de mestres pedrers – vegeu l'apartat dedicat a aquests operaris – que s'encarregaran de la realització de les obres de l'església i del claustre. A Pere de Capmagre el trobem citat una altra vegada en els llibres d'obres de l'església de Sant Feliu de Girona però amb el títol de mestre de la seu¹⁰⁹⁴. Com es pot observar realitza feines secundàries en el mes de maig de 1357, just quan es comença la construcció del claustre.

14.3. PERE DE COMA¹⁰⁹⁵

El segon mestre d'obres que citen els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona és en Pere de Comes. Aquest serà el mestre d'obra encarregat de la realització del campanar gòtic de l'església del sant màrtir Feliu. Igual que Pere de Capmagre aquest mestre ostentava al mateix temps el càrrec de mestre major de la catedral de

¹⁰⁹² ADG. Obra, 1349 (despeses), f.7.

¹⁰⁹³ *“ Item pege al dit P. de Capmagre per le ymagen que feu part son loger demunt scrit car a noltre menere no uolie fer le dite ymagen doneli ... X s. “* ADG. Obra, 1349 (despeses), f.7v.

¹⁰⁹⁴ *“ Item solvi P. Campmagre magistro operis sedis qui desudavit pleies in dictis claustris ordinandis de voluntate capituli ... XX s. “* ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XV.

¹⁰⁹⁵ A aquest mestre d'obres el citarem sempre de la mateixa manera tot i que en els llibres d'obra apareix citat indistintament com Pere Sacoma, Pere Çacoma, Pere de Cumba i Pere de Comes.

Girona – apareix sovint citat amb aquesta terminologia en els llibres d'obra analitzats ¹⁰⁹⁶ – i mestre major de l'església de Sant Feliu de la mateixa ciutat ¹⁰⁹⁷. A més, i això indicaria la importància d'aquest mestre d'obra, quan es contractat per realitzar el campanar de Sant Feliu està treballant en un pont sobre el Ter ¹⁰⁹⁸, actualment desaparegut i que potser no s'arribà a acabar. També el trobem treballant, segons un document del 27 de setembre de l'any 1385, en el palau episcopal de Girona on cobrarà 110 florins d'or, i 85 lliures, 12 sous i 7 diners barcelonesos per obres a les latrines del mateix palau ¹⁰⁹⁹.

La primera notícia que tenim d'aquest mestre a Sant Feliu és que “ *Item lo maestre de la obra en P. Çacoma e yo passam la barcha per treçar lo cloquer part la pila del pont done a la barquera ... II d.* “ ¹¹⁰⁰. Aquest fet té lloc en una data indeterminada entre el 3 de juny i el 24 de juliol de 1368. Com veiem el mestre travessa l'Onyar, acompanyat de Dalmau Corona obrer de Sant Feliu, per fer la traça del campanar. Podem assegurar que la traça és devia fer abans del 3 de juliol de 1368 ja que en aquesta data comencen les despeses per obrar el campanar ¹¹⁰¹.

Aquesta traça és conservava, fins l'any 2002, a l'Arxiu Diocesà de Girona entre els llibres d'obra. Vam fer palesa, mentre estudiàvem aquests, la necessitat de preservar aquesta traça tan valuosa, fet que no es produïa estan entre els llibres

¹⁰⁹⁶ A tall d'exemple extraurem un fragment d'una despesa del 13 de maig de 1388 on “ *Item a XIII del dit mes mosen P. Carrera vicari de mossenyor bisbe mes e posa estimadors ço es en P. Comes maestre mayor de la seu e en Francesc de Peradalte obrer e beneficiat de la dite seu. En les peres qui foren ...* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXV.

¹⁰⁹⁷ No sempre apareix citat com a mestre major en els llibres d'obra ja que moltes vegades s'obvia el segon qualificatiu. Una excepció és una despesa del mes de març de 1379 trobem “ *Item die sabbati XXX die marcii fuit in dicta opere a peradar P. Çacoma magister maior una die tantum similiter ipsa die sabbati ... IIII (s.)* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLVIv.

¹⁰⁹⁸ Per a més informació vegeu: GUILLERÉ, Ch. *Girona al segle XIV*. Volum I. Ajuntament de Girona- Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pàg. 229.

¹⁰⁹⁹ MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume. “ Noves dades sobre el palau episcopal de Girona ” a *Revista de Girona*, núm. 106. Girona, 1984. pp. 19 – 28 . P.26 – 27.

¹¹⁰⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XV.

¹¹⁰¹ “ *En nom de deu e de madona sancta yo Dalmau Corona obrer de sent Feliu de Gerona de volentat e de conseyll del capitol et de molts ciutadans comence de obrar e de fer lo cloquer per la dita esgleya dilus a III de juliol de MCCCLXVIII* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XVII.

d'obra. L'arxiver, Josep M. Marqués, va decidir protegir aquesta traça (recentment exposada en una mostra sobre la Catedral de Girona), junt amb el document que l'acompanyava emmarcant-la amb un doble vidre que fa visible l'anvers i el revers de la traça.

En aquesta traça – realitzada sobre un paper de forma octogonal - podem observar, en l'anvers, la traça, on les parets exteriors les delimita el mateix tall del paper i les interior les trobem marcades amb tinta. En aquesta traça s'observa, ja que es cita per escrit, el lloc on s'havien d'unir el campanar i la paret de l'església. A més, apareix citada, en cadascuna de les parets que formarien el campanar el mot *alambor*. Aquesta paraula ens indica que el mur del campanar havia de ser en talús, tal com es va executar en la seva arrancada, abans d'arribar al nivell del terra de l'església. Aquesta paraula també s'utilitza per definir una doble paret. Aquesta segona accepció té sentit si pensem en els murs que s'aixequen a partir del nivell del paviment de l'església. Al revers trobem per escrit les mides que havia de fer el campanar ¹¹⁰². Per la transcripció, podem observar que les parets de l'octògon, no tenien totes la mateixa longitud. Aquesta irregularitat en les mides de l'octògon es van mantenir, fins i tot, durant la construcció de la part final del campanar, els cossos escalonats, al segle XVI.

El 5 de setembre de 1368 el mestre i el capítol firmen la capitulació per realitzar el nou campanar. Per aquesta capitulació sabem els deures que contrauen el mestre i el capítol de l'església de Sant Feliu de Girona ¹¹⁰³. Pere de Coma està obligat a evitar despeses innecessàries a l'obra, no es pot absentar a no ser que estigui treballant al *pons maior*, en aquest cas almenys ha de ser-hi una hora i deixar algú en la direcció de l'obra, el sou del mestre serà de 4 sous diaris i de 140 sous (7 lliures) anuals en concepte de pensió descomptant la quantitat corresponent als dies no treballats. El seu sou es mantindrà constant durant tots els anys en que intervé com a mestre d'obra malgrat la fluctuació en els salaris i en els preus del materials que s'observen al llarg

---

¹¹⁰² ADG. Obra,1365 – 1391 (despeses), s.f. El text ja el trobem transcrit en la tercera part d'aquest treball.

¹¹⁰³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XVv.

de la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona ¹¹⁰⁴. A vegades el mestre demanarà cobrar part del seu sou – en concepte de pensió-per anticipat ¹¹⁰⁵.

Les absències de Pere de Coma a les obres de l'església de Sant Feliu de Girona per estar treballant en les obres del pont major són habituals. Per exemple en la setmana del 19 d'agost de l'any 1368: “ *Primerament lo maestre IIII dies car lo dissapte fo al pont ... XVI s.* “ ¹¹⁰⁶. Com podem comprovar cobra els 4 sous estipulats en el seu contracte per dia de treball a obra. També s'absenta quan s'ha de desplaçar a una altra ciutat per resoldre els seus afers. Aquest és el cas de la setmana del XXVII de setembre de 1368, moment en que s'abandonen provisionalment les obres al campanar per començar a realitzar obres de fortificació a l'església de Sant Feliu, quan “ *Lo maestre noy fo que a Castaylon ana per las venemas e per sos affers lo dissapte prop pessat* “ ¹¹⁰⁷. Almuni cita les absències de mestres d'obres en el cas de Tortosa com una forma de reciclatge ja que accedeixen a obres d'altres arquitectes que treballen a altres ciutats del principat o de la resta d'Europa ¹¹⁰⁸.

Sembla ser que durant l'absència de Pere de Coma, el màxim responsable de l'obra, podríem dir que el mestre d'obres en funcions, és el fuster anomenat Botet. Fem aquesta afirmació ja que en la despesa de 28 de setembre de 1368 se'ns diu que “ *Primerament hi fo en Botet fuster que paradava car lo maestre en Pere Çacoma era a Casteylon e foy XIII dies a fer de III sous VI diners per dia ... XLIX s.* “ ¹¹⁰⁹. El seu sou ens ho confirmaria ja que és l'operari més ben retribuït en aquests moments per sobre del que cobren els mestres pedrers per realitzar la mateixa feina ¹¹¹⁰.

¹¹⁰⁴ Ho podem veure en una despesa de l'any 1385 on: “ *Item a VI del mes de may compre ab lo maestre mayor per II dies que es estat a le obre del cloquer aqeste setmane pessade a raon de III sous ... VIII s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXVI.

¹¹⁰⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.42v. En aquest cas se li avancaren 50 sous.

¹¹⁰⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVI.

¹¹⁰⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXIIv.

¹¹⁰⁸ ALMUNI i BALADA, Victòria Ma. *L'Obra de la Seu...*, op.cit. p.113.

¹¹⁰⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXIII.

¹¹¹⁰ “ *Item hi fo Arnau Çaplana padrer per apereylar et picar VII dies a rao de III sous ... XXI s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXIII.

Pere de Coma tenia un aprenent – *macip*¹¹¹¹ – que cobrava exactament la meitat del sou del mestre o sigui 2 sous diaris ¹¹¹². L'aprenent que estava sota les ordres de Pere de Comes sembla ser que es deia Guillem ja que en la despesa del 29 de juliol de 1368 apareix l'abreviació del seu nom amb una G^{em} ¹¹¹³. Aquest *macip*, igual que succeïa amb el seu mestre, en certes ocasions s'absentava de l'obra per treballar al pont major ¹¹¹⁴. Aquest aprenent o ajudant acompanyarà a la majoria dels mestres, siguin d'obra, pedrers o fusters que treballaran en l'església de Sant Feliu com veurem més endavant. L'any 1369 en Guillem passarà a cobrar 3 sous diaris ¹¹¹⁵. Semblaria que l'any 1369 el mestre major tenia dos aprenents, en Guillem i en Bernat ja que apareixen junts en les despeses ¹¹¹⁶. Pensem que el que succeeix és que el *macip* del mestre major passa a ser en Bernat ja que en Guillem, Guillem de Mieres, esdevindria manobre al llarg d'aquest any 1369. Aquesta seria la raó per la qual els llibres d'obra parlen d'en Guillem Mieres senior ¹¹¹⁷. A partir del 15 d'abril de 1369 només trobem a en Bernat com a *mancipio magistri*.

L'any 1369, a mitjans d'abril, apareix una despesa prou interessant pel que fa a la construcció de l'església de Sant Feliu. Aquesta despesa diu: “ *Item fuit magister maior per unam diem quas ad faciendum la lotga ad ponendum lindars ... III s.* “ ¹¹¹⁸. Com veiem el mestre esta treballant en obres de la llotja. Això vol dir que no existia una llotja fins aquests moments? Pensem que si que existia ja que amb anterioritat a aquesta data -

¹¹¹¹ Si busquem el significat de la paraula al diccionari trobem les següents accepcions: servent, aprenent d'un ofici i bastaix. Ens inclinem per la segona ja que té molt de sentit que el mestre tingui un aprenent. A més, té un sou fet que pel servent no seria versemblant.

¹¹¹² “ *Item li pague per le seu macip per los dits VI dies a rao de II sous per dia qui picava ... XII s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XVIIv.

¹¹¹³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXIV.

¹¹¹⁴ “ *Item lo seu macip noy fo que al pont pica tota la setmana* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXIXv. Com veiem no apareix despesa ja que al trobar-se absent no cobrava.

¹¹¹⁵ “ *Item Guillelmono mancipio magistri que fuit per unam diem ... III s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVII.

¹¹¹⁶ “ *Item Bernardo macip mancipio magistri que fuit per III dies tantum quo fuit distresianus die iovis ... IX s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVII.

¹¹¹⁷ “ *Item solvi VIII die aprilis die dominica in albis Guillelmo de Mieriis seniori qui fuit in dicta opere abrocar in septimana pasche per III dies ... XI s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVII.

¹¹¹⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVIIv.

any 1349 – és menciona¹¹¹⁹ i, per tant, aquesta despesa només fa referència a obres de reparació en la llotja o a la construcció d'una nova, recordem que eren construccions efímeres. Tenim notícies, que en el mes d'abril de 1375, es va desmuntar la llotja ja que “ *Item a XIII d.abril agui II manobres I jorn per levar les bigues de la loge e desar e estoyar les e desaren lo sementerí ves sol ponent costaren ... III s.* “¹¹²⁰.

Recordem que a més de la llotja hi havia la casa de l'Obra que la identifiquem en la IIa i IIIa part d'aquest treball.

En el capítol següent comentarem les absències de la mà d'obra que intervé en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona però parlant del mestre major Pere de Coma no podem deixar de citar l'absència del divendres 19 d'abril de 1370. La despesa ens diu: “ *Item die sabbati post pascha XX die aprilis fuit in dicta opere cloquerii P. Çacoma magister ipsa die sabbati tailaru ad peradandum quem die lune et die martis funter festa pasche aliis diebus pluit duobus diebus et die veneris ipse sepelivit I filium ... III (s.)* “¹¹²¹. Com veiem, s'ha d'absentar de l'obra, ja que el divendres 19 d'abril enterrà a un fill.

Troblem, durant un llarg període de temps, que no apareix cap referència al mestre d'obres Pere de Coma. Aquesta manca de referències, deixant de banda el període comprés entre 1370 i 1374 del qual no es conserva el llibre de despeses de l'obra, es prou significatiu ja que fins el mes de novembre de 1376 no trobem una despesa que citi a l'esmentat mestre. Aquesta despesa, però, fa referència a deutes que té l'obra contra amb el mestre des de maig de 1375 fins al novembre de 1376¹¹²². Després torna a desaparèixer fins el 4 de setembre de 1378 on “ *Item solvi IIII die mensis septembris anno LXXVIII Petro de Cumbis petrario et magistro operis dicte ecclesie que*

¹¹¹⁹ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 3.

¹¹²⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 9.

¹¹²¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLVIII.

¹¹²² “ *Item solvi Petro de Cumbis magistro operis dicte ecclesie pro modum sequent et per diversas solutiones VII libras sibi debites tam pro tempore quo Francisco de Cursu fuit operarius quem pro tempore quo ego fui operarius a V^a die madii usque anno LXXV usque ad XXII diem nouembris anni LXXVI prout in presenti libro ligidum in videre primo vilet recepit pro me nomine operis de preses unum florenum. Item recepit de quodam poste vedito pro ipsium operi sedis ad opus de mollis VIII solidi. Item recepit plus a Raymundo Spinalp subcapellano pro michi et nomine meo XXXI solidi. Item solvi ego sibi numerando heom apocham de VII libras in forma ... XC s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.20v.

sibi debebant pro pensione sua videlicet de uno anno quo operare fuius in dicto opere a IIII die mensis madii anni MCCCLXXVII citra prout in quodam instrumento condicionato inter capitulum dicte ecclesie et ipsem fecum e fe fecem existire V^o die septembris anni LXVIII in posse discreti Raymundi Egidii notarii Gerunde ... VII ll. “¹¹²³. Tot i aquestes aparicions esporàdiques, si ens fixem, en cap moment es cita que el mestre treballi a l'obra realitzant les feines pròpies del seu càrrec.

A partir del dia 26 de juliol de l'any 1379 ja tornem a trobar treballant a obra de forma continuada al mestre Pere de Coma ¹¹²⁴. Aquest treballarà junt amb el seu *macip* en Pere Riera ¹¹²⁵. Aquest aprenent cobrarà a raó de 30 diners diaris per la seva feina mentre que el *macip* que tenia anteriorment, en Guillem Mieres, cobrava 36 diners. Aquest fet ens fa pensar que dins la categoria d'aprenents hi havia de més qualificats, amb més experiència, que altres.

Unes despeses de finals de març de l'any 1381 ens fan pensar que Pere de Coma tenia tres aprenents al seu servei treballant a obra. Es tractaria d'en Francesc Lapart, l'Andreu – citat com a *macip* – i l'Arnau Granell. Això creiem ja que el mestre cobra en nom d'aquests tres aprenents. Veiem-ho: “ *Item pague lo dit die al dit mestre per en Ffrancesch Lapart qui havia obrat a la dita obra IIII jorns ... XII s. “*, “ *Item pague lo dit die al mestre per nAndreu macip seu qui havia obrat a la dita obra V jorns ... XII s. VI d. “* i “*Item pague al dit mestre per nArnau Granell per V jorns ... XII s. VI d. “¹¹²⁶. Més endavant però queda clar que en Francesc Lapart és un fuster mentre que l'Andreu i l'Arnau són els *macips* de Pere de Coma ¹¹²⁷. Junt amb aquests dos *macips* també apareix en moments puntuals un tercer aprenent que acompanya al mestre d'obres, es tracta de l'Antoni i d'en Pere Riera, segons el cas.*

¹¹²³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.29v.

¹¹²⁴ “ *Pere Comes maestre maior per tots los V dies e per II dies de la setmana passade e pre per die IIII solidos ... XXVIII s. “* ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.35v.

¹¹²⁵ “ *Item P. Riera son macip per tots los V dies ... XII s. VI (d.) “* ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.35v.

¹¹²⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.52v.

¹¹²⁷ “ *Item pague al dit mestre per en Ffrancesch Lapart fuster per VI jorns ... XVIII s. “* ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.53.

El 9 de gener de l'any 1385, a instàncies dels comandaments militars de la ciutat de Girona, en Pere de Coma treballa en la realització dels merlets – els llibres mencionen que pareda – situats sobre el campanar de l'església de Sant Feliu. Se'ns diu que “ *Item es estat a peredar en lo cloquer per fer lo demont dit empits en P. Comes mestre maior de la dite obre per IIII dies a raon de IIII sous per die monte ... XVI s.* ” ¹¹²⁸. En aquest any 1385 el mestre d'obres canvia de macip ja que apareix citat en les despeses de començaments d'any en Bernat ¹¹²⁹.

L'any 1388, concretament la darrera setmana del mes de maig, coincidint amb la represa de les obres al campanar, apareix acompanyant al mestre d'obres un nou macip. En aquest cas es tracta del G. Padron ¹¹³⁰.

15. LA MÀ D'OBRA

15.1. INTRODUCCIÓ

Es difícil esbrinar a través dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu la durada de la jornada laboral dels treballadors assalariats. El que si ens deixen clar aquests llibres són les absències del treballador dins una setmana ¹¹³¹. També apareixen les absències diàries amb diferents formes d'explicitar-ho com pot ser “ *... Bernardo de Casademont fuster per I die que loy fo mas nol feu complet ...* ” ¹¹³². Com veiem no queda clar quantes hores treballava el fuster a obra durant l'esmentat dia i tampoc quantes n'era absent. Malgrat la manca de dades aportades pels documents consultats ens pot servir de referència la hipòtesi de Domenge sobre la jornada laboral a la catedral de

¹¹²⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXI.

¹¹²⁹ “ *Item hi es estat sen Bernat son macip per III dies a raon de II sous per die VI diners monte ... VII s. VI (d.)* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXI.

¹¹³⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXVI.

¹¹³¹ En Pere Ramon s'absenta una setmana la primera setmana de setembre de 1369 tal com apareix en la despesa del llibre d'obra on es diu: “*P. R. non fuit quo in opere sedis fuit per totam septimana*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLIIIv.

¹¹³² ADG. Obra, 1351 (despeses), f.3.

Mallorca al voltant de 12 hores diàries ¹¹³³. Aquesta hipòtesi és versemblant ja que hem de pensar que es treballava de sol a sol aprofitant, tant com es podia, la llum natural.

El que si queda clar en els llibres d'obra són les festivitats anuals que celebraven tots els operaris que trobem treballant a l'església de Sant Feliu de Girona. Trobem com a festivitats els dies mòbils i el dies fixes del calendari. Com a festivitats mòbils tenim el Dia del Ram; divendres i diumenge de Pasqua i Corpus Cristi. Com a festivitats fixes tenim el dia 25 d'abril, Sant Martí; el dia 24 de juny diada de Sant Joan; el dia 22 de juliol festivat de Santa Maria Magdalena; el dia 25 de juliol, Sant Jaume; el dia 15 d'agost, Santa Maria; el dia 24 d'agost festa de Sant Bartomeu; 8 de setembre, Santa Maria; 14 de setembre, Santa Creu; Sant Martí i Santa Tecla setmana del 23 de setembre i 1 de novembre, Tots Sants ¹¹³⁴. En els moments de perill per l'església i, en conseqüència per la ciutat, els treballadors que executen l'església de Sant Feliu de Girona no estalvien esforços per acabar les feines de fortificació, treballant fins i tot els dies festius ¹¹³⁵.

A vegades les absències a obra venien donades per causes climatològiques o per causes de força major. El més habitual era que s'aturessin a causa de les pluges com queda reflectit en una despesa de l'any 1362 on “ *Item solvi XXIII die aprilis uespero dominice in allis P. de Mata per III diebus per quos fuit in opere portali septimane proxime hicta per quos fuit in portali deductis horis falliris per pluiya ... IX s.* “ ¹¹³⁶. A vegades s'especifica les hores perdudes per la pluja com a la segona setmana del mes de juliol de l'any 1368 quan “ *Item en Gaylart que y fo VI dies salvant de una vesprada per pluia ... XI s. VI d.* “ ¹¹³⁷. Com veiem, en aquest cas, queda clar que en Gallard s'absentà una

¹¹³³ DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu ...*, op.cit., p. 237. En el cas de la Catedral de Tortosa es parla d'una jornada de 8.30 hores a l'hivern i de 14 hores a l'estiu, vegeu ALMUNI i BALADA, Victòria Ma. *L'Obra de la Seu...*, p.cit.p.125.

¹¹³⁴ Aquests dies festius han estat extrets del llibre d'obra, 1365 – 1391 (despeses) corresponent a l'inici de les obres al campanar gòtic. A aquestes festivitats s'hi hauria d'afegir el dia de Nadal, el dia d'any Nou., el dia de l'Epifania i el dia de la Candelera.

¹¹³⁵ “ *Item diluns a XXIII de iuliol agui II mestres de pera I en P. Figuera e en Mateu per tencar los carnes ves çerts e foren hi tota la setmana en laquel hac VI dies feanes ab lo jorn de Sent Jacme que obraren costaren a rahan de IIII sous per jorn ... II ll. VIII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.3.

¹¹³⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIII.

¹¹³⁷ ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f.XVIIIv.

tarda. Altres absències forçades que queden recollides en els llibres d'obres són les degudes a malaltia o mort d'algun membre de la família del treballador. Així es reflecteixen el mes de juliol de 1365 *quan ” Item an Basses pro III diebus tantum quos perdidit uxorem ... IX s. III d. “*¹¹³⁸. A vegades, després de les absències l'escrivà citava en el llibre d'obres si el dia treballat era complert¹¹³⁹. Aquestes absències, evidentment, repercutien en el salari dels operaris fossin mestres, pedrers, manobres, dones o fusters¹¹⁴⁰.

També apareixen absències puntuals de treballadors en dies concrets sense que s'especifiqui la causa. El que si queda clar en l'anotació de la despesa és el temps que s'absenta el treballador. Veiem tres d'aquests casos triats a l'atzar: ” *Item en P. Vals per I die de terciament ... II s. “*, “*Item an Bertolin Riembau ab l.ase per I die e II parts d.altre die a III sous per die ... V s. VI (d.) “* i “*Item an Nicolau Lobet per III dies e II parts de die ab l.ase a III sous VI (d.) per die ... XII s. VIII (d.) “*¹¹⁴¹. En el primer cas el treballador s'absenta la tercera part d'un dia, mentre que en els altres dos el treballador treballarà la meitat d'un dia (dos parts). Malgrat tot, hem de dir que el sou total que se'ls paga no es correspon exactament amb el que els hi correspondria si dividim el que cobren per dia entre el temps que treballen. En el primer cas el treballador hauria de cobrar 1 sou 10 diners i cobra 2 sous, en el segon hauria de cobrar 5 sous i cobra 5 sous 6 diners i en el darrer cas hauria de cobrar 12 sous 1 diner i cobra 12 sous 8 diners. Com veiem sempre cobren una mica més del que els hi correspondria per la qual cosa pensem que aquestes notacions de les divisions dels dies de treball fraccionats es feien de forma aproximada.

El nombre d'operaris per setmana que trobem treballant a l'església de Sant Feliu de Girona és molt variable i depèn, bàsicament, de la feina que s'està realitzant en un determinat moment. La màxima aglomeració de treballadors coincideix amb les obres més importants a l'església: els fonaments del claustre i del campanar i les obres de

¹¹³⁸ ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f. III.

¹¹³⁹ “ *Item an marchoni per IIIor diebus complens per quas fuit in opere dicti portalis ... XII s. “* ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIII.

¹¹⁴⁰ Vegeu com a exemple “ *Item pague lo dia de sus dit a na Rigaula que y fo per tirar terra VI dies en la dita setmana sive una vesprada per pluia ... V s. IX d. “* ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f. XIX. En aquest cas aquesta dona deixa de percebre 3 diners.

¹¹⁴¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXVIII.

fortificació. Hem de tenir en compte que hi hauran oficis, com veurem més endavant, que treballaran a preu fet, i per tant, no els trobarem a peu d'obra.

En ocasions els llibres d'obra especifiquen clarament la divisió dels treballs a realitzar per cadascun dels oficis que intervenen en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona. Això ho podem detectar al començament de les despeses corresponents a la setmana del 17 al 22 de juliol de 1368 on “ *Item dissapte a XXII de juliol foren estats en la dita obra per picar et brocar pedres los maestres saguens e los menobres e fembres per fer l.ascombra* ”¹¹⁴². Com podem comprovar els mestres treballen la pedra mentre que els manobres i les dones s'encarreguen de les tasques de retirada de les runes. Dins el col·lectiu dels manobres trobem l'Arnau Casals que es cita com a *maestre de reblir*¹¹⁴³, és a dir, l'encarregat de supervisar les feines de rebla en els murs del campanar gòtic del temple dedicat al màrtir Feliu. Per la seva posició cobrava més que un simple manobre. El mateix succeïa amb Jaume Soler, que treballa en la construcció de l'església de Sant Feliu l'any 1385, i cobra més que els altres manobres desenvolupant la tasca de dos operaris¹¹⁴⁴.

Els llibres d'obra fins i tot ens informen d'errades en l'execució de les obres que han de ser subsanades. Aquest és el cas, per exemple, del mes de juny de 1383 *quan “ Item compre den Serra fuster II bigues car en Thomas avie errade l.escale e feu ne de esmen II sous VI (diners) costaren les dites bigues ... VII s. VIII d. ”*¹¹⁴⁵. En Tomas Orvay, fuster, el trobem treballant 11 dies en obres a la sagristia de l'església de Sant Feliu. Tot i la seva errada, aquest fuster continua treballant al temple fins mitjans del mes de juliol d'aquest any.

Sovint apareix també el lloc on s'està treballant com en l'encapçalament de la setena setmana de treballs al campanar de l'església de Sant Feliu que ens diu: “ *Disapte a XIX de aguost foren estats en la setmana proper pessada per peradar en la obre del cloquer los maestes, e menobres, e fembres ques saguesen. Et aquesta setmana noy peradarem*

¹¹⁴² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XX.

¹¹⁴³ “ *Arnau Casals maestre de reblir et prenía per die III sous foy per II dies ... VI s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 40v.

¹¹⁴⁴ “ *Item Jacme Soler – a raon de III sous e VI diners car feya aytant com II homes a tirar la calç ab la tay e tot sol I die ... III s. VI (d.)* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXVIIv.

¹¹⁴⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 86.

*sina IIII dies el cinquen faem escombra vers la part de cerç ço es inter la plaça de Balager et del alberch domni Espital. Et lo dimarts fo madona Sancta Maria ”*¹¹⁴⁶.

Com veurem en l'anàlisi de cadascun dels oficis que intervenen en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona el salaris són força variables. Aquestes variacions en els salaris es produeixen dins el mateix ofici en funció de la feina a desenvolupar (especialització). També trobem una variació en els salaris en el transcurs dels diferents anys estudiats. Hem d'afegir que a vegades el salari podia ser una retribució en espècies, normalment vi, aigua o menjar. Hem de dir també, que aquest tipus de retribució la trobem pels treballadors *anònims*¹¹⁴⁷ que intervenen en la construcció o en altres treballs a l'església i quan ens trobem davant una feina perillosa o feixuga. Un exemple evident d'aquest tipus de pagament en espècies el trobem en una despesa del mes de març de 1380 on “ *Item a XXVII del dit mes diu tirar aquella fusta que avie feta fet a le padrera e foren hi X homes a ajude e compte III libras de bou e XVIII diners de pan e III sous et VI diners de vin quels done a beure monte entre tot ... VII s.* “¹¹⁴⁸. En ocasions el subministrament d'aliments devia ser un afegit al pagament del sou corresponent, quan es tractava de treballadors fixes a l'obra¹¹⁴⁹.

Per poder tenir una perspectiva més amplia d'aquests salaris, hauriem de tenir dades del preu dels aliments bàsics durant aquest període. A l'estar aquest treball restringit a l'anàlisi dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, i no ser l'aspecte salarial un dels aspectes més destacats a estudiar, farem una breu referència al preu d'aquests aliments que apareixen en els llibres d'obra estudiats. En una despesa del 6 de setembre de l'any 1382 apareix el preu d'una mitgera de forment

¹¹⁴⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXVI.

¹¹⁴⁷ Ens referim a treballadors anònims quan els llibres d'obra no deixen constància del nom o noms dels operaris. Per exemple: “ *Item done aquels qui aydaren los seyns a tirar lo die de Sent Feliu per beure ... I s.* “ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.3.

¹¹⁴⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 43.

¹¹⁴⁹ Pensem que seria el cas de la despesa de finals d'abril de 1382 quan: “ *Item compre lo die dels apostolls que fo lo mestre ab fusters e manobres a ffer bastimens en lo cloquer nou per rahon con deuran paradar lo die seguent pa e donells a voura et pan per VIII diners fromatge e fruyta per VIII diners summa ... I s. IIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 68v.

constant 10 sous. A més, s'especifica que es tracta del sou de 5 dies de treball del mestre d'obres ¹¹⁵⁰.

Hem detectat que en certs períodes constructius trobem *clans* familiars treballant a l'obra. Moltes vegades no s'arriben a especificar quins són els membres de la família que hi treballen ja que simplement és diu *pro suo familia* ¹¹⁵¹. Altres vegades si que es fa referència al membre de la família, normalment la dona, el fill o el germà ¹¹⁵². També apareix en alguna despesa el *nepoti* ¹¹⁵³. En aquest cas és més difícil discernir el grau de parentesc ja que pot tractar-se del nét o del nebot. Si ens fixem en l'arrel llatina es tractaria del nét mentre que l'arrel catalana faria referència al nebot. Aquest dubte no es produeix en una despesa del 2 de setembre de 1368: “ *Item a na Cestitha naboda domini Costa Albadiner de VI ... VI s.* “ ¹¹⁵⁴ on queda molt clar que es tracta de la neboda d'en Costa. Mes endavant, a finals de l'any 1375, trobem esmentat als llibres d'obra un nebot d'en Bernat Rimbau ¹¹⁵⁵.

Un altre aspecte a destacar pel que fa a la mà d'obra és que apareixen treballant, això si en comptades ocasions, algun jueu i algun esclau. L'any 1357, quan es realitzen els fonaments del claustre, trobem a un jueu, que fa de manobre treballant a l'església de Sant Feliu de Girona ¹¹⁵⁶. Aquest jueu cobrarà el mateix sou que

¹¹⁵⁰ “ *Item disapte a VI de setembre pague al mestre per V jorns que here estat a la dita obra per paradar e obrar pres ut en compta II migeres de froment de quel que en R. Spinalp havia acaptat a rahon de X sous per migera* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 76.

¹¹⁵¹ “ *Item solvi eidem pro suo familia qui fuit per quator dies ... VIII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. III. Tot i que fem aquesta referència hem d'anar en compte ja que al transcriure el document no es igual famulo que significa esclau que familia.

¹¹⁵² “ *E foy en P. Basse et son frare en Nicolau per V dies continues montaren entren dos ... XXX s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 35.

¹¹⁵³ “ *Item G^a. de Mieriis nepoti domini G. Mieres qui fuit ad idem faciendum per III dies de prima ... VII s. VI d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. IX.

¹¹⁵⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXVIIIv.

¹¹⁵⁵ “ *Item pagua a XXIII dies de decembre an Bernardo Rimbau traginer de Serian qui li heren deguts asapar de XI dotzenes e III caretas que aydar a fer de les peres de la padrera trancades a opus del cloquer ab I seu nabot en temps a rahon de III diners per quartera ... XVI s. X d. maya* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 15v.

¹¹⁵⁶ “ *Item uni iudeo menobre qui fuit per V dies ... XII s. VI d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XVIv.

qualsevol manobre que treballi a l'obra en aquest mateix període de temps, 30 diners diaris. Més endavant trobem altres jueus treballant a obra, per exemple a principis de març de 1358: “ *Item uni iudeo pro ligar ... X d.* “¹¹⁵⁷. Aquest mateix mes trobem un altre jueu realitzant un canelobre. El mes d'octubre de 1360, junt amb un jueu, treballa també un esclau realitzant columnes pel claustre ¹¹⁵⁸. Es curiós, que entre la mà d'obra femenina també aparegui treballant al temple una esclava ¹¹⁵⁹ a finals del mes d'agost del 1368. Junt amb aquesta esclava també apareix a començament de setembre treballant a Sant Feliu l'esclava del senyor Mitjavila ¹¹⁶⁰ i a finals de setembre del mateix any “ *Item un esclau domini Mila I dia ... XXI d.* “¹¹⁶¹. Tenim el nom d'algun dels jueus que van intervenir, de forma esporàdica, en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona com és el cas d'en Mordafay que el trobem treballant l'abril de l'any 1379 ¹¹⁶².

Els treballadors que depenen d'altri¹¹⁶³, és el cas dels aprenents, no cobren directament el sou sinó que aquest el cobra el seu mestre ¹¹⁶⁴. Aquest *nuncio* o *macip* té un sou similar al dels manobres i no sabem de cert si rebia tota la quantitat de diners que s'especifica a les despeses o una part d'aquestes se la quedava el mestre com a *quota* per la seva manutenció. El que si queda clar és la importància d'aquest aprenent ja que apareix constantment al costat del seu mestre, en el cas de l'església de Sant Feliu, al costat del mestre d'obres, del mestre pedrer o del mestre fuster. Dins d'aquest grup d'aprenents o operaris amb poca experiència hauríem d'incloure també als

¹¹⁵⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.VII.

¹¹⁵⁸ “ *Item li pague custe I jueu et I catiu que havien colones pulidas ... VIII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXI.

¹¹⁵⁹ “ *Item na Francescha esclava II dies ... II s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVIIv.

¹¹⁶⁰ “ *Item ana Iohana que fo esclava domini Migavila de IIII ... IIII s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f.XXVIIIv.

¹¹⁶¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXII.

¹¹⁶² “ *Primerament en Bernardo Saroque feu adobar lo axata del levador de la cerque an Mordafay jueu e costa ... VI d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 32.

¹¹⁶³ Vegeu l'estudi que fa ARGILÉS i ALUJA, M. Caterina. *Preus i salaris...* op.cit. pp.111-122 sobre els subordinats en l'obra de la Seu de Lleida al segle XIV – XV.

¹¹⁶⁴ “ *Item solvi eidem per suo nuncio per VI diebus dicte septimane ... VI s. III d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIV.

fadrins i fadrines ¹¹⁶⁵, als fills d'algun operari i a esclaus i jueus. No sabem de cert, si dins d'aquesta *família* de treballadors, podem incloure els companyons – aquests normalment acompanyen a un traginer ¹¹⁶⁶ – ja que no tenim referència del preu que cobren ¹¹⁶⁷. A vegades junt al traginer si apareix un aprenent ¹¹⁶⁸. Aquests aprenents passarien a anomenar-se fadrins quan han passat el procés d'aprenentatge ¹¹⁶⁹.

A vegades els llibres d'obres és refereixen, de forma indirecta, a l'edat del treballador. Fan servir les formules *manor de dies o iuveni* ¹¹⁷⁰, *filio o filia de* i en algun cas, fins i tot trobem treballant a nens ¹¹⁷¹. Aquestes definicions tant les trobem en pedrers com en manobres, fusters i la resta d'oficis de la construcció que intervenen en l'execució de l'església de Sant Feliu de Girona. Tanmateix on trobem més treballadors menors d'edat treballant per l'obra de Sant Feliu és en l'ofici o en les feines encarregades als manobres.

Sovint trobem treballant en la construcció del temple dedicat al màrtir Feliu a treballadors contractats de forma esporàdica. Això però, no vol dir que realitzin feines diferents als altres treballadors habituals. Normalment es parla de lloguer de mà d'obra

¹¹⁶⁵ “ *Item pague adiversses fedrins e fadrinas que y tiraren en la dita setmana a rao de XX cabaços de terra de aportar de fora per I diner ... VI s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XIXv.

¹¹⁶⁶ Una excepció és la referència a un company que treballa amb un pedrer ja al mes d'agost de l'any 1376. En aquest cas, pel salari que cobra, podem dir que s'ha fet servir aquesta paraula tal com la utilitzem avui en dia per definir a un altre pedrer company de feina. “ *Item pague an Anthoni Scuder companyo del dit Berthomeu qui fo en la dita septimana en la dita padrera per IIII jorns e mig ... XVI s. II d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.19.

¹¹⁶⁷ “ *Item pague an P. Serra traginer e a sson companyo per port de LX somadas de calç VII sous VI diners e per XXXI dotzena de arena XXXI sous. E per II de le cola XVIII denarios. Soma ... XL s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXI.

¹¹⁶⁸ “ *Item ille nunciu domine Serra traginer III dies a rao de XIII denarios pro die ... III s. VI d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLVI.

¹¹⁶⁹ “ *Item I fadrin den Coste de Serrian ab lase per tirar calç e arene II dies ... VII s. VI (d.)* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXVIIIv.

¹¹⁷⁰ “ *Item uni iuveni pedrerio que fuit per IIII dies ... X s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIr i “ *Item pague lo dit die an P. Bassa padrerr e manor de dies qui fo a la dita obra III dies ... XII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.69v.

¹¹⁷¹ “ *Item cuidam infanti Coste blanquerii de V diebus ... IIII s. IIII d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLIV.

¹¹⁷². Per exemple en el mes de març de 1360 trobem “ *Item solvi per logerio dues hominus que funter per I diem tantum ad mudandum claustra de lapidibus et calç obre dicti portali et escale ali refectorii ... III s. VIII d.* “¹¹⁷³. En la majoria d'ocasions aquests treballadors realitzen feines destinades als manobres ¹¹⁷⁴ i no apareix el seu nom. D'aquests treballadors anònims a vegades els llibres d'obra donen una informació addicional prou interessant. Aquest és el cas de la despesa que es genera a finals del mes de novembre de 1366 on “ *Item cuiusdam homini bisiterio Gerunde qui fuit in petraria ad discooperiendum lapides et carregandum traginerios per III dies ... VIII s.* “¹¹⁷⁵. Com podem observar queda clar que es tracta d'un treballador que no es natural de la ciutat de Girona.

Molts dels treballadors que participen en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV pensem que són de la ciutat de Girona ¹¹⁷⁶ o de les comarques gironines, tot hi que moltes vegades no s'especifica la procedència dels treballadors ¹¹⁷⁷. De totes maneres apareixen també, en comptades ocasions, treballadors que pertanyen a altres regions o ciutats. Aquest és el cas de la dona citada en els llibres

---

¹¹⁷² A vegades el lloguer el realitza el mateix treballador que per diferents motius no pot assistir a la feina. Aquest és el cas d'una despesa del 11 de setembre on “ *Item a XII del dit mes lo dit Ramon Spinalp logua los dits II traginers de Serrian per I die que yo ere mal de li tos ... VIII s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXIIIv.

¹¹⁷³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XIX.

¹¹⁷⁴ “ *Item costa I manobre que n.Espinalp loga per destemprar ho amortar les dites VIII corteres de caus e ajusta reble elevay mantelets de les taulades o del mur de la ditta sgleya e fohi I jorn pres ... II s. VI d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LVIv.

¹¹⁷⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XIII.

¹¹⁷⁶ “ *Item na compre domini Valdemia fuster de Gerona II quayrats de roure que costaren VI sous e I Domini Cantaloseia III sous III diners. Soma ... IX s. III d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXV. Com observem, en aquest cas queda clarament especificat que el fuster és de Girona.

¹¹⁷⁷ En els quatre casos que veurem a continuació queda molt clar, en el primer, que el manobre és de Girona i viu, al barri del Mercadal, en el segon i tercer, que el fuster i manobre són de la localitat de Banyoles i en el quart que el manobre, tot i que no s'especifica el seu ofici, és d'Albons: “ *Item solvi dicta die an Pug manobre et morater in Mercatallo Gerunde qui fuit similiter cum dicto Morere per dictos IIIes dies ut supra ... VII s. VI d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.17 , “ *Item solvi Petro de Mansione fusterio balneolenis qui fecit iavuts in camera custodum huius ecclesie ... II s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.28v , “ *Item P. Bernat de Banyoles per III dies faeners ... VI s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXII i “ *Item en Martin de Albon per I die* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXVv.

d'obra sota el nom de *Rumia de Rosseyon*¹¹⁷⁸, *I carrater quey avie vangut de Proença*¹¹⁷⁹ o en *Guiliano de Narbone*¹¹⁸⁰ que devien pertànyer a les regions franceses anteriorment esmentades, del manobre *Ferrer Matis de Cerdanya*¹¹⁸¹ i de “ *Un hom castelan per I dia ... II s. III (d.)* “¹¹⁸². Fins i tot trobem algun treballador procedent d'Itàlia com succeeix en la setmana del 27 d'abril de l'any 1370 on “ *Item quidam hom de Sancto Francisco de Sis per mediam dieni ... I s.* “¹¹⁸³ i en la darrera setmana del mes de setembre de 1379 on “ *Anthoni de Napols per III dies ... VII s. VI (d.)* “ i “ *Johan de Napols per III dies ... VII s. VI (d.)* “¹¹⁸⁴. També apareixen operaris procedents de les illes balears com el manobre *Iohan de Majorcha*¹¹⁸⁵, que trobem treballant a Girona durant un llarg període de temps ja que apareix documentat a mitjans de juliol de l'any 1368 i continua treballant a mitjans d'agost de l'any 1379¹¹⁸⁶, i d'Aragó com *Maria de Arago*¹¹⁸⁷.

Altres vegades no s'especifica de forma tan detallada la procedència del treballador com succeeix a mitjans de l'any 1369 quan “ *Item solvi cuysdam carraterio de Francia qui aportavit michi XXVII lapides magnas de petraria nostra et III madicas ... III s. VI d.* “¹¹⁸⁸, “ *Item G. Stanerii de Francia pro VI diebus ... XII s.* “¹¹⁸⁹, “ *Item hi foren ab el I seu masip e I proom de fora vila entre en dos IIII jorns costaren a rahon de III sous e VI diners per jorn ... XIII s.* “¹¹⁹⁰, “ *Item a I françes manobre per l'escombre per II dies ... V s.* “¹¹⁹¹ i, encara de forma més ambigua, “ *Item solvi XIII die madii duobus homibus straneis qui*

¹¹⁷⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXI.

¹¹⁷⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.89v. Aquest carreter podria ser en Joan Forner que es citat més endavant en una despesa de 21 de febrer de 1384.

¹¹⁸⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXVIIv.

¹¹⁸¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXIIIv.

¹¹⁸² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.36.

¹¹⁸³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLVIIIv.

¹¹⁸⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.42.

¹¹⁸⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXv.

¹¹⁸⁶ “ *Johan de Mayorques per los dits V dies ... XII s. VI (d.)* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.37.

¹¹⁸⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVIIv.

¹¹⁸⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVIIv.

¹¹⁸⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XL.

¹¹⁹⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.6v.

¹¹⁹¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.86.

funter dicta die post perandum pro desando et tirando predictas lapides pro ut dictus Rubiollus cuilibet I solidus summa ... II s. ” ¹¹⁹² .

Quan la mà d'obra pertany a les comarques gironines, en comptades ocasions es menciona la seva procedència. Aquest seria el cas del pedrer de nom Catalan i lloc de procedència Sant Daniel ¹¹⁹³, dels traginers Ramon Rames de Salt, d'en Padron de Domeny ¹¹⁹⁴ o d'en Riembau de Sarria ¹¹⁹⁵. A vegades el cognom del treballador ens fa pensar en el lloc de procedència però sense cap argument sòlid per poder-ho afirmar. Aquest seria el cas del pedrer Guillem Mieres ¹¹⁹⁶.

Tot i no tractar-se d'un ofici relacionat directament amb la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona hem de citar l'aparició en els llibres d'obra d'un il·luminador de llibres. Aquest el trobem l'any 1364 quan “ *Item solvi XXIII die febrerü Tome illuminatori qui posuit I postem in libro rationali. Et unam bonam pellem et I pini ligavit et alia per cuiibus ... VI s.* ” ¹¹⁹⁷. El citem ja que els encarregats de fer les miniatures en els llibres han estat considerat, en alguns casos, com a grans mestres pels estudiosos de la història de l'art. També trobem mencionat en els llibres d'obra el treball d'un escultor tot i que no es cita el nom. Deduïm la seva intervenció per la despesa del 18 de maig de 1383 on “ *Item a XVIII de mag del dit ayn done an Francesc Vidal qui avie feta adobar le man de le ymage de madona Sancta Maria del altar mayor e VIII diners que avie dats per II peres he tosques per atunçar la taule de sobre del l.armari de la coní e IIII denarios de formatge a obres del dit cobertor ... II s. VI (d.)* ” ¹¹⁹⁸.

Més destacada és la participació en la realització de les figures – esbossos, dibuixos o pintures – dels àngels de la clau de volta de la capella del campanar del

¹¹⁹² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.18.

¹¹⁹³ “ *Item en Catalan de Sent Daniel I dia e mes ... III s. VI d.* ” ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f.XXVIII.

¹¹⁹⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVv.

¹¹⁹⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.89.

¹¹⁹⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXIIIv.

¹¹⁹⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.LI.

¹¹⁹⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.84v.

pintor gironí Guillem Borrassà. Segons Francesc Ruiz Quesada ¹¹⁹⁹, no es pot afirmar si es tracta de Guillem Borrassà I o II, germans, dels quals es conserva el testament de l'any 1388 el primer i de 1391 el segon ¹²⁰⁰. Nosaltres pensem que es tracta de Guillem Borrassà I ja que al desembre de 1388 apareix una deixa en els llibres d'obra – ja comentada en la segona i tercera part d'aquest treball – la qual cosa vol dir que aquest pintor ja és mort alhora que també es cita que vivia al carrer de les Ballesteries. Aquest pintor apareix citat en una despesa de mitjans del mes d'octubre de l'any 1383 ¹²⁰¹ on “ *Item he dat an G. Borraçan qui ha formades les figures dels angels als demont dits padres e es hi estat moltes repalades e molts dies a conexença del maestre mayor ... III fl.* “ ¹²⁰². A més de la cronologia, que coincideix en el moment en que aquests pintors treballen a la ciutat de Girona, aquesta hipotesi queda refermada pel fet que per la seva feina cobra 3 florins, un sou molt important, a més pagat amb moneda d'or (florins), i que només podia ser pagat a un personatge amb molt prestigi. La volta, com veurem més endavant, l'esculpí Pere Ramon i no Pere de Coma com cita Ruiz Quesada ¹²⁰³.

15.2. ELS PEDRERS

A més dels mestres d'obres, també apareixen altres oficis dins el món de la construcció sense els quals seria inviable la realització de qualsevol edifici. En la construcció medieval un d'aquests treballadors imprescindible és el pedrer. El motiu és

¹¹⁹⁹ RUIZ QUESADA, Francesc. “ Els Borrassà i les canòniques de Girona”. *Lambard. Estudis d'art medieval*, Volum XII, 1999-2000, pp.117 – 145. p.123.

¹²⁰⁰ CLARA, Josep. “ Precisions i nous documents sobre els pintors Borrassà (segles XIV-XV)”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Volum XXIX, 1987, pp. 134 – 138.

¹²⁰¹ Tot i que Francesc Ruiz Quesada, citant a Àngels Masià de Ros, data aquesta despesa a 6 d'octubre de l'any 1383, vegeu MASIÀ DE ROS, Àngels. “Algunos documentos referentes a obras en la colegiata de San Félix de Gerona”. *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, III, Barcelona, 1945, p. 353, no podem estar d'acord amb aquesta ja que en la despesa anteriorment citada, tot i no estar datada, ha de correspondre, ja que les despeses es registraven seguint un ordre cronològic, al període comprés entre els dies 17 d'octubre i 24 d'octubre de 1383.

¹²⁰² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.88v.

¹²⁰³ RUIZ QUESADA, Francesc. “ Els Borrassà i les canòniques ...”, op. cit. p.123. Aquest autor es referma en la seva afirmació citant la obra d'en FREIXAS, Pere. *L'art gòtic ...*, op. cit. p.32.

evident, el cent per cent dels edificis medievals utilitzen la pedra per a la seva construcció.

No tots els pedrers estan especialitzats en el mateix tipus de feina. Tenim els pedrers que fan tasques més bastes i d'altres que s'encarreguen de feines més delicades. Els extrems serien els pedrers que treballen a la pedrera, que simplement escantonen – escalabornen – els blocs de pedra, i els pedrers que treballen a la llotja en feines com la realització de motlures. A través dels salaris dels diferents pedrers, dins un mateix període de temps, podem observar aquesta divisió del treball. Malgrat tot, quan sigui necessari, fins i tot els mestres pedrers realitzaran feines pròpies dels manobres com per exemple la retirada de runes o el reblert de murs ¹²⁰⁴.

Els primers mestres pedrers que apareixen documentats en el procés de construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, la setmana del 23 de maig de 1349, són en Pere Nicolau Sans i en Jaume Lempayes ¹²⁰⁵. Aquests mestres treballarien, inicialment, a la pedrera *trencant pedra*. Pensem que el seu grau d'especialització seria el mateix ja que ambdós cobren 2 sous 4 diners diaris. Curiosament, aquest sou és el mateix quan estan treballant a la llotja *picant pedra* i aquesta situació – tenir el mateix sou a la pedrera que a la llotja – es mantindrà fins al final de l'obra ¹²⁰⁶.

La tercera setmana del mes de juny de 1349 – trobem en Jaume Lempayes treballant a la llotja – es produeix un canvi significatiu pel que fa al sou dels mestres pedrers. Des d'aquests moments, tots els mestres pedrers, passen a percebre la quantitat de 2 sous 6 diners diaris ¹²⁰⁷ tant si treballen a la llotja com si treballen a la pedrera. Per tant se'ls ha augmentat el sou el percentatge, gens menyspreable, d'un 7,69 %.

¹²⁰⁴ “ *Item Ramonet Ursinel per tal com es bon a reblar e a peredar ... XVIII s. IIII (d.)* “ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXIIIv.

¹²⁰⁵ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2 i 2v.

¹²⁰⁶ A Mallorca tenien un sou diferent. DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu... op.cit.235*.

¹²⁰⁷ “ *Item page le terçe setmane de iuyn an jacme Lempayes mestre e pique a le loge per III dies a rao de II sous VI diners per die some ... VII s. VI d.* “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.3.

A partir de la quarta setmana del mes de juny desapareix de l'obra en Pere Nicolau Sans, desconeixem el motiu, i apareix un nou mestre pedrer, en Guillem Coste¹²⁰⁸.

Aquests mestres pedrers també feien tasques que suposaven un important esforç físic ja que en algunes ocasions, això si en molt poques, tenien la tasca de carregar la pedra que ells mateixos trencaven. Curiosament però, quan combinaven aquestes dues feines el seu salari era menor ja que cobraven 2 sous 4 diners¹²⁰⁹. Però el més estrany és que a partir d'aquests moments, encara que treballin a la llotja, tornen a cobrar 2 sous 4 diners diaris. Per tant, el suposat augment de sou només durà un mes i mig.

Els mestres pedrers a vegades a més de construir havien d'enderrocar elements constructius, en certes ocasions ja que havien estat mal executats. Aquest és el cas de la darrera setmana de setembre de 1349 on: “ *Item pege le derere setmane del mes de satembre et ach hi IIIes dies del mes de vytrubry an Iacme Lempayes mestre et comensaren de desfer le peret de la capelle per V dies a rao de II sous IIII diners per die some le setmane ... XI s. VIII d.* “¹²¹⁰ o de la segona setmana de novembre de 1358 on: “ *Item solvi XI die nouembris A. Sancii qui fuit in opere claustris per VI dies in septimana proxime hicta ad rumpendum unum perietem qua ssum proprie hospicium G. de Ruppe et ad tornandum postea ... XVIII s.* “¹²¹¹.

L'última setmana del mes de setembre de 1349 apareix en obra un nou mestre pedrer en Pere Mata¹²¹². Aquest treballarà juntament amb en Jaume Lempayes i en Guillem Costa.

A partir de la segona setmana del mes d'octubre de 1349 apareixen tres *pedrers*, en Castelló de Vilablareix, en Guillem Senal i en Bartomeu Roca. Inicialment hem de

¹²⁰⁸ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.3v.

¹²⁰⁹ “ *Item pege le primere setmane del mes de agost an Iacme Lempayes (mestre) e trenqua pere a le pedrere et tiraren peres ab la carete per V dies a rao de II sous e IIII diners per die some le setmane ... XI s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.4v.

¹²¹⁰ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5v.

¹²¹¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIII.

¹²¹² ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5v.

pensar que no són mestres pedrers ja que el seu sou és més baix: 2 sous 2 diners ¹²¹³. Tenen el mateix sou que els manobres.

Alguns mestres pedrers treballaran de forma esporàdica a l'obra. Aquest és el cas de Guillem Tares al qual “ *Item pege le setmane demont scrite an G. Tares mestre de pere per duos dies que fo a le dite obre et ayda aperadar les (o)givens doneli ... V s.* ” ¹²¹⁴. En aquest cas com veiem es cita com a *mestre de pere* i està treballant en l'aparedat de les ogives. També trobem en aquesta situació al mestre pedrer Guillem Mieres a qui l'any 1366 “ *Item solvi XIII die aprilis G. de Mieriis magistro que fuit in claustro ecclesie sancti felicis ad picandum lapides cum sequentibus per II dies septimane proxime hictē ... VI s.* ” ¹²¹⁵.

Un altre mestre pedrer documentat és Arnau Sans. Inicialment, en la concòrdia signada entre el mestre i el capítol de l'església de Sant Feliu l'any 1357 per a realitzar el nou claustre gòtic ¹²¹⁶, apareix citat com a pedrer. Tanmateix, en la primera despesa que genera el seu treball ja apareix com a *magistro* ¹²¹⁷. Paral·lelament, Pere de Capamagre continua fent de mestre d'obres de l'església. Es tractaria d'un mestre pedrer ja que amb ell, i amb el mateix sou, treballaran dos mestres pedrers més en Biure i en Arnau Plana. Tots tres cobren 3 sous diaris mentre dura la construcció del claustre. El seu sou per tant, des de l'any 1349, s'ha incrementat en un important 28 %.

¹²¹³ “ *Item pege le setmane demont scrite an Castanyo de Vilarig pedrer per IIII dies a rao de II sous II diners per die some le setmana et comensa de piquar asi ... VI s. VI d.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.6v.

¹²¹⁴ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.8.

¹²¹⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. IX.

¹²¹⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XV.

¹²¹⁷ “ *Item solvi magistro A. Sancii pro isto die et preterito in quibus fuit in dicto opere ... VI s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XV. L'hem inclòs en aquest capítol ja que està més a prop d'un mestre pedrer que d'un mestre d'obres o mestre major. Ens recolzem per realitzar aquesta afirmació en què Arnau Sans treballa constantment a l'obra sense absències destacades, realitza feines pròpies d'un pedrer i en cap moment sembla que es dediqui a la direcció de les obres. A més, el seu salari no es correspon amb el d'un mestre d'obres ni en la quantitat ni en els conceptes a percebre.

Aquest mateix any, el 1357, els pedrers cobraran un sou de 34 diners diaris. O sigui han passat de cobrar 26 diners l'any 1349 a cobrar 34 diners. Per tant, en vuit anys el sou dels pedrers s'ha incrementat en un 30 % aproximadament.

Alguns mestres pedrers, igual que els mestres d'obres i els mestres fusters, tenien un ajudant o aprenent. La primera referència a aquest personatge, pel que fa als mestres pedrers, la trobem l'any 1357 quan “ *Item cuidam discipule dicti A. Sancii que fuit per III dies ... XI s. IIII d.* ”¹²¹⁸. En aquest cas s'utilitza la paraula deixeble per anomenar aquesta figura tot i que, el més habitual, com podem veure en altres despeses, és utilitzar la paraula *macip* o *nuncio*¹²¹⁹. En aquest cas el deixeble d'Arnau Sans cobra 30 diners diaris igual que qualsevol manobre. Sabem que aquest aprenent és en Bernat Martí per despeses posteriors¹²²⁰.

Arnau Sans devia ser un mestre pedrer important ja que tenia més d'un aprenent i la seva família treballava a l'obra¹²²¹. Aquests apareixen treballant a l'església de Sant Feliu de Girona la setmana de Santa Magdalena, a mitjans de juliol de 1357¹²²². En aquest mateix moment desapareixen de l'obra els mestres pedrers Arnau Plana i Biure que són substituïts per a Bernat Pagès¹²²³. Aquest nou mestre pedrer cobrarà 32 sous diaris mentre que Arnau Sans cobra 36 sous diaris. Aquesta diferència de salaris ens fa pensar que Sans seria el cap en la direcció de les obres del claustre tal i com ja quedava implícit en la concòrdia entre el capítol i l'esmentat mestre pedrer citada anteriorment. Per tant, Bernat Pagès, treballaria com a un simple pedrer. Aquest fet es pot resseguir en els llibres d'obres ja que a finals de l'any 1361 continua cobrant el mateix sou per sota dels mestres pedrers Mata i Marcó¹²²⁴.

¹²¹⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XVIIv.

¹²¹⁹ “ *Item uni mancipio A. Sancii qui ibi fuit per III dies ... VII s. VI d.* ” i “ *Item nuncio A. Sancii de III diebus ... X s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIII.

¹²²⁰ “ *Item Bernardo Martini eius nuncio de dictis VI diebus ... XVII s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVII.

¹²²¹ “ *Item solvi eidem per eius familia de dictos VI diebus ... VII s. VI d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIII.

¹²²² “ *Item uni mancipio A. Sancii qui ibi fuit per III dies ... VII s. VI d.* ” i “ *Item nuncio A. Sancii de III diebus ... X s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIII.

¹²²³ “ *Item solvi domino Bernardo Pages que fuit in dicte opere per quinque dies septimane Sancti Iacobi ... XII s. VI d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIII.

¹²²⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXIX.

A partir del mes d'agost de 1358 apareix un nou mestre pedrer en l'obra del claustre. Es tracta de Francesc Plana que és l'encarregat de realitzar les columnes, capitells i bases d'una galeria del claustre ¹²²⁵. En aquest cas el mestre pedrer cobra a preu fet ja que rep 40 sous per cada parell de columnes realitzades ¹²²⁶. En aquests moments torna a aparèixer en Biure i apareixen també en Xifra i, de nou, en Pere de Mata. Aquest darrer apareix com a mestre sense mencionar-se en cap moment si és pedrer. Inicialment pensàvem que es tractava d'un mestre pedrer de categoria inferior a la d'Arnau Sans ja que només cobra 32 diners diaris ¹²²⁷ davant dels 36 que cobra en Sans. Més endavant, a 11 de novembre de 1358, Pere Mata cobrarà el mateix sou que Arnau Sans. En Pere Mata, l'any 1360, portarà al seu fill a treballar a l'obra. Aquest cobrarà 28 sous diaris ¹²²⁸, dos sous menys al dia que qualsevol manobre que treballi a l'obra durant aquest any.

La resta de mestres pedrers que construeixen les altres galeries, també treballen a preu fet, seran en Bernat Maranyà ¹²²⁹, en Arnau Plana ¹²³⁰ i en Marcó ¹²³¹. El primer haurà de realitzar sis parells de columnes, el segon sis parells més i el tercer quatre parells. El preu per cada parell de columnes es manté en 40 sous.

L'encarregat de construir els quatre racons del claustre serà, novament, en Francesc Plana que: “ *Ffeci pactum in principio mensis febrerii [1360] Francischo de Plana per III° quantonali claustru per quo sibi premisi dicta per ipsa cantonali basa capitellis et*

¹²²⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXI.

¹²²⁶ “ *Item feci pactum cum dicto francisco per faciet unum par columpnarum cum basis capitellis planis precio XL solidi per qualiter pari Et per domine suo lapidem tantum per columpnis de quibus si inta dedi X precia solvii si XXI die octobris ... XX s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXI.

¹²²⁷ “ *Item solvi an [Petrus] de Matha magistro que similiter fuit in dicta opere et in dicta septimana per III dies departam mane in crastitrum oium stuorum ... VIII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIII.

¹²²⁸ “ *Item solvi ipsa die filio dicti Mata que fuit in dicta opere per VI dies tantum septimane proxime hicta XIII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXII.

¹²²⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIIIv.

¹²³⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXV.

¹²³¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXV.

tabulas et per eibus nercisus posito in ipso claustro sit alia cantonalia sur et estant XVI libras “¹²³².

El mes de juny de 1361 apareix documentat el nom de l'aprenent d'Arnau Sans. Es tracta d'en Tomàs que percebrà per cada jornal 28 diners ¹²³³. No és habitual que apareguin els noms dels aprenents en els llibres d'obres ja que simplement es mencionen per la seva categoria sense parar atenció al seu nom.

A finals de l'any 1361 trobem documentat, novament, a Pere de Mata, en aquest cas com a *magistro*. En aquests moments s'està construint la torre situada al nord de l'església de Sant Feliu on “ *Item solvi XI die decembriis anni MCCCLXI Petro Mata magistro per IIIor diebus septimane hictē per quas fuit in opere in repar retro cirani per faciendo ibi turrim sunt forciam per de fferi ipsae contu illas malus homines defentores et rambatores ... XII s.* “¹²³⁴. Tot i aparèixer com a *magistro* es tracta d'un mestre pedrer ja que cobra 36 diners al dia pel seu treball. Aquesta afirmació queda refermada perquè també apareix un altre mestre pedrer, en Marcó, citat com a *magistro* ¹²³⁵. En la realització de la torre només treballaran com a pedrers en Mata, en Marcó i en Bernat Pagès – l'Arnau Sans no hi apareix –, aquest darrer cobrant 4 diners menys al dia que els dos primers mestres pedrers ¹²³⁶. L'Arnau Sans no torna a aparèixer treballant a peu d'obra fins la primera setmana del mes maig de 1362 quan s'estan desenvolupant les obres de fortificació a l'església de Sant Feliu de Girona ¹²³⁷.

A mitjans de l'any 1365 apareix un nou mestre pedrer treballant a obra, en Bartomeu de Ruppe ¹²³⁸. Aquest mestre pedrer realitzarà tasques de talla de pedra a la pedrera junt amb en Bernat Andreu també mestre pedrer i en Pere Basses manobre. En els llibres d'obra apareixen les seves despeses de forma consecutiva com tot seguit podem veure: “ *Item XVII die madii solvi Bertholomei de Ruppe lapicide qui fuerat in*

¹²³² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXVIv.

¹²³³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXV.

¹²³⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIII.

¹²³⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIIIv.

¹²³⁶ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLII.

¹²³⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLIII bis.

¹²³⁸ “ *Item III die madii solvi Bertholomeu de Ruipe que fuerat in ista petraria ad cunarendum lapides per III dies septimane hictē ... XII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. LIIIv.

petraria nostra VI diebus septimane proxime hictē ... XVIII s.”, “ *Item Bernardi Andree pro dictis VI diebus ... XVIII s.* “ i “ *Item P. Basses menobre pro dictis VI diebus ... XIII s.* “¹²³⁹. En Bartomeu de Ruppe també treballarà a peu d'obra quan finalitzin les feines de preparació de les pedres a la pedrera i aquestes siguin transportades fins l'obra¹²⁴⁰.

En el mes de juliol de 1368, data d'inici de les obres del campanar gòtic, els mestres pedrers continuen cobrant el mateix sou. Tenim que “ *Item an Bertholomeu Rocha pedrer per picar per los dits VI dies a rao de III sous ... XVIII s.* “¹²⁴¹. Com podem apreciar en les despeses següents els mestres pedrers continuaran percebant un salari de 3 sous diaris¹²⁴².

A vegades apareixen definides de forma molt acurada les feines per les quals cobra el mestre pedrer. Aquest és el cas de mitjans de març de 1370 quan “ *Item an P. Çatorra padrer quey fo III dies per aparaylar pedres per I arquet quey faheni e broca pedres I dia ... X s.* “¹²⁴³. Com veiem el mestre dedica tres dies de feina a la realització d'una peça de pedra per un arc.

El salari dels mestres pedrers varia substancialment a partir del mes d'octubre de 1375. A partir d'aquesta data, coincideix amb la represa de les obres al campanar de l'església de Sant Feliu, trobem un salari per a aquests treballadors de 3 sous 8 diners. El sou el reben pel seu treball a la pedrera¹²⁴⁴. Per tant l'increment en el seu salari, anteriorment era de 3 sous diaris, és del 22 %. Curiosament, fet que no havíem trobat fins ara, quan treballen a la pedrera, l'any 1375, perceben 44 diners, o sigui 3 sous 8

¹²³⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. Iv.

¹²⁴⁰ “ *Item solvi Bertholomeus de Ruppe que fuit similiter per III dies pro dicta opere fiendo ad fortificendum ecclesiarum contra istas gentes et sunt fecius perietem supra portale meridiey et supra fentes cum murers et altri ... IX s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VI.

¹²⁴¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XVIIv.

¹²⁴² Vegeu el sou que perceben els mestres pedrers Bartomeu Roca, Pere Roura, Miquel Vendrell, Pere Ramon, Guillem Albayan, Guillem Bofill, Nicolau Sans, Marc Albayan, Parçes i Berenguer Caulera la segona setmana del mes de juliol de 1368. ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XVIIIr.

¹²⁴³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLVv.

¹²⁴⁴ “*Item fuit in dicta petraria Anthonius Scuderii petrarius pro III^{or} dies continuos ad in dicta petraria pro operando in ea cum Bertholomeo de Ruppe prenes et solvi pro diversis diebus ... XIII s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 13v.

diners ¹²⁴⁵, mentre que quan treballen a obra, l'any 1376, perceben 40 diners, o sigui 3 sous 4 diners ¹²⁴⁶.

A partir del mes de maig de 1377 trobem treballant en l'execució del temple dedicat al màrtir Feliu, de forma simultània, als pedrers Francesc Cassà, Guillem Barrera i Antoni Escuder. Per les despeses que se'ls paga pel seu treball hem de suposar que entre aquests tres picapedrers hi havia diferències pel que fa al seu grau de qualificació professional. Fem aquesta afirmació ja que mentre Francesc Cassà cobra a raó de 42 diners al dia, o sigui 3 sous 6 diners, en Guillem Barrera i l'Antoni Escuder cobren 40 diners diaris ¹²⁴⁷. Tots tres faran el mateix tipus de tasca.

En Pere Ramon, mestre pedrer, apareix per primera vegada documentat com a tal el 23 de maig de 1383, acompanyat pel seu macip ¹²⁴⁸. Es tracta d'un mestre pedrer – també treballarà a la Seu gironina – ja que cobra 4 sous diaris, mentre que els altres pedrers que trobem treballant al mateix temps només cobraran 3 sous 6 diners ¹²⁴⁹. Queda clarament separat el sou del mestre, citat anteriorment, del sou del macip – 3 sous – que cobren diàriament pel seu treball. Pere Ramon serà l'encarregat de treballar en la capella del campanar – situada a la mateixa cota que el paviment de l'actual església – i d'esculpir la clau de volta. Aquesta tasca apareix reflectida en l'encapçalament previ a un conjunt de despeses on s'especifica que “ *Item a VI de vuytubri començe de picar ho floregar le clau en le qual fo lo maestre en P[ere] R[amon] per VI dies aquesta setmana quescun deval son escrits* “ ¹²⁵⁰. El macip d'aquest mestre pedrer devia ser prou aventatjat ja que realitza feines similars a les del seu protector com apareix en la següent despesa: “ *Item a XXI del dit mes pague an P. Ramon per (o)gives*

¹²⁴⁵ “ *Item solvi Bertholomeo de Ruppe petrario qui fuit in dicta petraria in dicta V^a septimana per VI dies ... XXII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 14.

¹²⁴⁶ “ *Item expendi die sabbati X die madii quos solvi Bertholomeo de Ruppe lapiçide qui operatus fuaret per VI dies continuos in dicta opere ... XX^{te} s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 18.

¹²⁴⁷ “ *Item solvi XXV die iulii G. Barrera qui operatus fuit in dicto opere per IIIe dies ... X s.* “ , “ *Item solvi dicta die dicto Ffrancisco Caciiani qui operatus fuit in dicto opere per III^{er} dies continuos ... XIII s.* “ i una mica mes avall “ *Item solvi dicta die Anthonio Scuderii petrario qui operatus fuit in dicto opere per III dies continuos ... X s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 23v.

¹²⁴⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 84v. El trobem treballant a l'obra - com ja hem comentat es troba en la IIa i IIIa part d'aquest treball - de l'any 1368 moment que s'inicien les obres al campanar.

¹²⁴⁹ Aquest és el cas d'en Guillem Mates. ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 84v.

¹²⁵⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 88v.

que son macip avie fetes ultra aqueles quel dit P. R. devie fer e foren aqueles quel dit macip feu prop de III (o)gives i asi quen volc aver ... II f. ¹²⁵¹.

El pedrer Pere Ramon acabaria els treballs en aquesta volta el 13 de gener de 1384 tal i com cita la següent despesa: “ *Per la volta del cloquer la un es la clau mayor. Fou convengut de voluntat del honrat capitol en lo qual consentiment foren presens micer Nicolau Siffre vicari, Arnau Citgar capelan, Arnau Busquets, Berthomeu Ribots en dos mayor de dies Nicolau de Bosquets sacristan mayor entre mi Bonanat des Pont obrer de Sent Feliu e en P[ere] R[amon]. padrer que el degues fer aquela part de la volte del cloquer un esta la clau mayor a ses messions exceptat peres e calç e fuste et clavao e que de ses mans el agues la volte complide e resade. E aço fo fet layn de nostre senyor MCCCLXXXIII a XIII dies del mes de vuytubri per tres pagues LXX libras de Barchinona axi com pus larguement se contenenent per capitols en dues lenques de paper ho mig fuyls dels quals el hac translat e yo men retanguí laltre Item a XIII de janer de MCCCLXXXIII lo dit P[ere] R[amon]. hac fet compliment a le dite volte de tot ço que fer hi devie axi que el ha promes de fer en la dite obre sus alt al cloquer ultre ço que no devie fer segons los capitols una setmana ab ses macips. Perque yo dit Bonanat obrer l.ayn demont dit de MCCCLXXXIII done e pague al dit P[ere] R[amon] a XXII del mes de janer present en P. Comes maestre maior e totem los capitols entre el e mi fets ... LXX ll.* “
¹²⁵².

15.3. ELS MANOBRES

Els manobres dins dels oficis de la construcció medieval, són els que realitzen les feines més variades. Domenge parla del seu caràcter polièdric ¹²⁵³. En els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, moltes vegades, no s'especifica la feina que fan els manobres. A vegades simplement trobem la referència al lloc on estan treballant ¹²⁵⁴. Una de les tasques que si que queda clara pels llibres d'obres que realitzaran els manobres, junt amb les feines de retirada de runes ¹²⁵⁵, és l'amarat de

¹²⁵¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.89v.

¹²⁵² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.90v.

¹²⁵³ DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu ...*, Op.Cit., p. 231.

¹²⁵⁴ “ *Item page an Jacme Muriany menobre per tres dies que fo a le pedrere a XX de mayg ... V s.* “
 ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2.

¹²⁵⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XX.

la calç. Ho podem observar en la despesa de la setmana del 19 d'agost de l'any 1368 on “ *Item P. Basses per destemprar calç V dies ... XII s. VI d.* “¹²⁵⁶.

Els dos primers manobres que trobem treballant a l'església de Sant Feliu de Girona són en Jaume Muriany i en Pere Basa¹²⁵⁷. D'aquests dos, en Pere Basa cobrava més que en Jaume Muriany. El primer cobrava 22 diners diaris i el segon 20 diners diaris. Això ja ens fa veure que dins del mateix grup de treballadors tenim treballadors més especialitzats (*més bons*) que cobraran un salari més elevat.

L'any 1356, trobem que els manobres cobraran 30 diners diaris els que més i 26 diners els que menys¹²⁵⁸ la qual cosa voldria dir que el seu sou s'ha incrementat en 8 anys un 36 % i un 30 % respectivament. Aquest sou és manté l'any 1357 quan es comença la realització del nou claustre gòtic. Sorpren, que a finals de l'any 1361, trobem a en Bernat Bases i a en Guillem Sabater que cobren 22 diners diaris mentre realitzen la torre de defensa situada al nord de l'església¹²⁵⁹.

Dins la diversitat de feines que poden realitzar els manobres trobem per exemple: “ *Item loge Pere Serre menobre qui servi la dit Ferran per III die s demont scrits pageli a rao de II sous II diners per die some ... VI s. III (d.)* “¹²⁶⁰. En aquest cas es lloga a Pere Serra per ajudar en Ferran fuster, que esta treballant a les teulades de la sagristia i de l'església. És habitual que aparegui un manobre ajudant a un fuster tal com podem observar en una despesa de principis d'agost de 1374 on: “ *Item lo dit jorn e tota la setmane foren a la dita obre Francesch Catalosela fuster e II menobres qui la aiudarien a fer la bastida del cloquer vey at en la setmana V dies feanes montan entre tots so es al fuster III sous VI diners per jorn e els manobres tern sou ... II ll. VII s. VI (d.)* “¹²⁶¹.

En períodes d'efervescència constructiva, com succeeix l'any 1362, ens trobem a gent d'altres oficis treballant com a manobres. Per exemple, en una despesa del 4 de

¹²⁵⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVI.

¹²⁵⁷ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2.

¹²⁵⁸ “ *Item solvi an March menobre que ibi fuit per dictis V dies ... XII s. VI d.* “ i “ *Item G. Çabaterii menobre qui ibi fuit per III dies ... VI s. VI d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IIv.

¹²⁵⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIIIv.

¹²⁶⁰ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4.

¹²⁶¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.3v.

juny de l'any abans esmentat, trobem *que* “ *Item Jacme Çabadia tixado qui fuit per quator dies per menobra ... VIII s. VIII d.* “¹²⁶². El treball a l'obra com a manobre d'aquest teixidor es centra en aquest moment puntual ja que no el tornem a trobar més treballant a l'església de Sant Feliu. Tot i treballar com a manobre de forma esporàdica cobra el mateix sou que els manobres 26 diners al dia.

A alguns manobres els trobem en els llibres d'obra no pel seu cognom sinó pel seu mot. Aquest és el cas d'en Pere Casademont que adopta l'aliès de Pere Basses. Ho podem veure en una despesa del mes de març de 1365: “ *Item Pera Casademont aliis Basses per dictis VI diebus ... XIII s.* “¹²⁶³. El fet que un altre manobre trobat anteriorment es digui Pere Basa ens fa dubtar que no fossin la mateixa persona. De totes maneres pensem que això no és així ja que sinó aquest mot ja l'hauríem trobat amb anterioritat i no s'insistiria en que es tracta d'en Pere Casademont aliès Pere Basses. També el fet de que aquest s'escrigui amb dues esses i amb e refermaria la nostra hipòtesi. En Pere Basses devia ser un manobre prou important ja que el dia 3 d'agost de 1365 trobem la següent despesa: “ *Item nuncio domine Basses a rao de XVI denarii de V diebus ... VI s. VIII d.* “¹²⁶⁴. A més de tenir un ajudant, el seu sou era superior al de la resta de manobres que trobem treballant en el mateix període ja que en Basses cobra a raó de 2 sous 4 diners al dia mentre que la resta cobra a raó de 2 sous¹²⁶⁵.

A principis del mes de desembre de l'any 1365 trobem treballant a obra al fill d'en Pere Basses¹²⁶⁶. Aquest fet, junt amb la tasca d'un aprenent i un sou més elevat que la resta de manobres, donaria fe de la importància d'aquest manobre en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona i, a la vegada, reforçaria l'afirmació feta en la introducció d'aquest capítol de certs clans familiars dins el món de la construcció medieval. El sou del fill d'en Pere Basses serà el mateix que el de qualsevol manobre que treballi en el temple durant aquest període, 2 sous diaris.

¹²⁶² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLV.

¹²⁶³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.LIII.

¹²⁶⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.IIIv.

¹²⁶⁵ “ *Item P. Basses menobre pro dictis VI diebus ... XIII s.* “, “ *Item uni homine qui fuit dictis VI diebus ... XII s.* “ i “ *Item solveram altri homine qui fuerat per II dies tantum ... III s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.Iv.

¹²⁶⁶ “ *Item filio domini Basses que fuit per II dies ... III s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.VIv.

Seguint la faceta polièdrica que apunta Domenge en el treball dels manobres ens trobem l'any 1366, a mitjans de febrer, que ” *Item solvi Pera. Basses pro I die qua fuit in petraria pro carreguar animalia ... II s. IIII d.* “¹²⁶⁷. Aquesta feina és més pròpia d'un traginer però això no fa que en certs moments els manobres també la realitzin. També veiem la diversitat de treballs realitzats pels manobres en les dues següents despeses del mes de març de l'any 1369: “ *Item an Bernardo Rubiol que fuit per III dies aportar ayga et a desar pedres ... VI s. IX d.* “¹²⁶⁸ i “ *Item solvi quos tradidi P. Basses per loçar escodas cum quodam fferrario ... VIII d.* “¹²⁶⁹.

Al començar les obres del campanar gòtic de l'església de Sant Feliu trobem certes fluctuacions en el sou dels manobres. Per un costat tenim en March que cobrarà 2 sous, 6 diners diaris, per un altre en P. Basses i en Miron que cobraran 2 sous 4 diners mentre que un altre grup important de manobres – un total de 11 – cobraran 2 sous diaris ¹²⁷⁰. Aquestes diferències en el sou dels manobres les continuem trobant a mesura que avança l'execució del campanar ja que observem un altre grup de manobres que cobraran 1 sou, 8 diners diaris ¹²⁷¹.

La fluctuació dels salaris dels manobres es torna a posar de manifest quan en la setmana del 19 d'agost del 1368 el sou d'en Pere Basses, per amarrar calç, s'incrementa en dos diners diaris passant a cobrar el mateix que cobrava en March, 2 sous, 6 diners ¹²⁷². Podem constatar que no cobra més pel fet que estigui fent una feina determinada ¹²⁷³ ja que el sou d'en Basses es situarà en aquesta quantitat de diners a partir d'aquests moments.

¹²⁶⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.IX.

¹²⁶⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVv.

¹²⁶⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVIIv.

¹²⁷⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XVIIv.

¹²⁷¹ Vegeu per exemple ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXv, despeses que corresponen a la setmana del 17 al 22 de juliol de 1368.

¹²⁷² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVI.

¹²⁷³ Podem observar com en les mateixes dates en Terres i en Ripoll es troben amarrant calç i només cobren 1 sou 10 diners i 2 sous 2 diners al dia respectivament. Vegeu ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVI.

Els manobres, en alguns moments, són llogats per a realitzar feines que no tenen res a veure amb la construcció del temple. Aquest és el cas de l'any 1374 on “ *Item lo derer die de mag que fo la vespre de corpore Christi logue II menobres per enremar los sementiris per la prosasson qui lendeman navie apessar foren hi tot lo jorn e costaren entre en dos ... VI s.* “¹²⁷⁴. Com podem comprovar aquests dos manobres s'encarreguen de la decoració dels cementiris de l'església de Sant Feliu per a la celebració de les processons.

Un altre treball que també fan els manobres és emmagatzemar – realitzar l'estoc – de materials i eines. Ho podem veure en una despesa de principis del mes de desembre de 1374 on: “ *Item lo dit jorn agui I manobre per desar et estoyar corries, samals, gavetes, cordes et moltes coses qui falien adesar noy hac tot lo jorn doneli ... II s.* “¹²⁷⁵. Una feina poc usual, però que trobem que desenvolupen els manobres en moments puntuals, és l'acondicionament del camí que porta a la pedrera, per tal que la carreta pugui circular sense dificultats fins a l'obra¹²⁷⁶.

Els manobres, igual que succeeix amb els pedrers, també veuen incrementat el seu sou quan es reprenen les obres al campanar de l'església de Sant Feliu de Girona. El seu sou passarà dels 2 sous 6 diners que es pagaven l'any 1368 als 2 sous, 8 diners que es pagaran l'any 1375. Per tant, ens trobem davant d'un increment del 6,6 %. També ens trobem l'any 1379, per primera i única vegada, un manobre que se l'anomena *maestre de reblir*, que cobrarà 3 sous al dia, per tant, 4 diners per sobre del que cobrava en aquest any un manobre tradicional¹²⁷⁷. Més endavant, al maig de 1381, trobem a un *rabrador* – no deixa de ser un manobre¹²⁷⁸ – que cobra el mateix sou que els manobres més ben remunerats, o sigui 3 sous diaris¹²⁷⁹. Aquests rebladors tenien un salari fluctuant, igual que els altres oficis de la construcció, ja que a

¹²⁷⁴ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.2.

¹²⁷⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.7.

¹²⁷⁶ “ *Item solvi an Morell manobre qui adoba lo camin a la careta qui devia tirar peres de la padrera ... IIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.46.

¹²⁷⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.40v.

¹²⁷⁸ El fet de que es tracti d'un manobra o referma una despesa del mes de novembre de 1382 on: “ *Item pague lo dit die an Compta manobra o reblador per III jorns que rebla al cloquer a rahon de II sous VIII diners ... VIII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 80.

¹²⁷⁹ “ *Item pague lo dit die an G. Puyoll rabrador per V jornalls ... XII s. VI d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.61.

mitjans de maig de 1382 un reblador cobrarà 2 sous 8 diners al dia ¹²⁸⁰ mentre que una setmana després cobrarà 3 sous diaris ¹²⁸¹.

Seguint amb la fluctuació en el salari dels treballadors que intervenen en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona en el segle XIV ens trobem que els manobres cobren, a començaments de l'any 1385, 2 sous diaris ¹²⁸². Per tant, el seu salari ha patit un descens considerable – d'un 30 a un 33 % - respecte als 2 sous 8 diners o 3 sous, segons els casos, que cobraven l'any 1382 moment àlgid en l'activitat constructiva de Sant Feliu.

15.4. LES DONES

Tot hi que el terme utilitzat en el títol d'aquest capítol, *Les dones*, no és refereix a cap ofici de la construcció, hem cregut convenient destinar un apartat dins de la mà d'obra específic per aquestes degut al gran nombre de dones que participen en la construcció de l'església de Sant Feliu al segle XIV. Aquesta importància de la mà d'obra femenina en la realització del temple dedicat al màrtir Feliu contrasta amb el poc protagonisme que tenen en la construcció de la Catedral de Mallorca, a la ciutat de Tortosa al mateix segle ¹²⁸³ i en la construcció de la Catedral de Girona al segle XIV ¹²⁸⁴. Aquesta mà d'obra tenia un pes específic extraordinari quan s'havien de realitzar unes feines molt determinades. Les dones apareixen en gran nombre quan es desenvolupen feines d'enderroc. D'aquesta manera les trobem en el moment d'enderrocar l'alberg d'en Escala així com quan s'han de desmuntar el claustre ¹²⁸⁵ i

¹²⁸⁰ “ *Item pague lo dit die an Ridaura reblador per IIII jorns a rahan de II sous VIII diners ... X s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.71v.

¹²⁸¹ “ *Item pague lo dit die an Ridaura reblador per IIII jorns e mig ... XII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.73v.

¹²⁸² “ *Item hi fo en G. Ruyre manobre per V dies pren per die II sous ... X s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXIV.

¹²⁸³ DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu..* op.cit. p. 234; ALMUNI i BALADA, Victòria Ma. *L'obra de la Seu...*op.cit.118. Per la Catedral de Lleida l'autora no cita el seu pes específic però si ens diu que a partir del segle XV deixen de treballar a peu d'obra.

¹²⁸⁴ Vegeu VICTOR, Sandrine. *La construction et les métiers...*op.cit 291.

¹²⁸⁵ Un exemple el podem veure quan es realitz.en feines de retirada de runes durant la construcció del nou claustre gòtic. En aquests moments, concretament a 22 d'octubre de 1358 trobem treballant a Agnes,

enderrocar l'alberg d'en Francesc Corona i Berenguer Hospital per construir el campanar gòtic ¹²⁸⁶. El salari que rebien per a la seva feina era considerablement més baix que el salari de qualsevol manobre, per molt baixa qualificació professional que aquest tingués. Algunes d'aquestes dones com la Rumisa porten també el seu fill a treballar. Més endavant, ja a mitjans de l'any 1369 trobem que apareixen en els llibres d'obres de Sant Feliu moltes filles de dones treballant-hi ¹²⁸⁷.

Les dues primeres dones que treballen a l'obra apareixen documentades el 27 de maig de 1357. Es tracta de Parrina i de Nicholae ¹²⁸⁸. La majoria de vegades no apareix el cognom de la dona i, en comptades ocasions, es menciona qui és el seu marit. El seu sou és molt baix ja que cobren 14 diners per dia, el que significa aproximadament la meitat del sou d'un manobre. El comparem amb el sou del manobre ja que les dones realitzen el mateix tipus de feina que el manobre ¹²⁸⁹.

A mitjans del mes de juny de 1357 el nombre de dones que treballen a peu d'obra obra s'incrementa considerablement. A les que ja treballaven, Perrina i Nicolaua, s'afegeixen Paua i Iuglaria ¹²⁹⁰. El mateix succeeix a principis del mes de setembre de 1362 – s'estan fent feines de retirada de runes de la torre situada al nord – quan ens

---

Lilona, Iarmona, Rumisa, Duslamsal, Planxa, Teranaus, Almut, Riera, Bonanada, Perona, una teixidora de Madremanya, Sebelina, Caterina, Perrina, Guillerma, Curta i Murriana. Tenim un total de 18 dones retirant runes per construir el nou claustre. Vegeu ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXII.

¹²⁸⁶ A 8 de juliol de 1368 trobem fent feines de retirada de runes a Rigaula, Forcadas, Iuglaria, Simona, Mariana, Rubiola, Lorala, Alaguona i Pau. Per tant un total de 9 dones. Vegeu ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f.XVIII. La setmana següent s'hi afegiran Clarana, Ponça, Nicholana, Coltabran, Andreua, Guchona, Bertholomeua, P. Sanyora, Ruvya de Rosseyo, Puyals, Gilar filla de Canistell, G. Russinyola, Montanera, Paiesa i Nadalona filla de Nicholana. Com veiem s'afegiran 13 dones i dos filles fent un total de 24 dones treballant a obra aquesta setmana. Vegeu ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XIX i XIXv.

¹²⁸⁷ Un exemple seria la filla de Ponça “ *Item per sa fila de V diebus ... V s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLIV.

¹²⁸⁸ “ *Item ana Parrina femine que fuit per dictos sex dies ... VII s.* “ i “ *Item Nicholae femine de dictis sex diebus dicte septimane ... VII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XV.

¹²⁸⁹ A la Catedral de Lleida Argilés ens diu que: “ *... les dones s'ocupaven de: pujar terra a les teulades, fer i transportar morter, transportar pedres, fer camins a les carretes i obrar en el graner* “. ARGILÉS i ALUJA, M. Caterina. *Preus i salaris...* op.cit. p. 123

¹²⁹⁰ “ *Item a.na Paua pro VI diebus ... VII s.* “ i “ *Item ana Iuglara femine pro una die ... I s. II d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIIv.

trobem amb la següent despesa: “ *Item solvi a.na Costa per III diebus, et a.na Mayan per tribus, et a.na Johana per tribus, et uni puero per tribus diebus, et a.na Mercera per II, et Pedisere de Naciryas per I die, et na Cebriana per tribus, et Saurine de la tixador per I die, et a.na Garriga per una die cuilibiter X diners per die sus a.na Costa et a.na Johana et alteri XII diners per die numerarut per eibus ... XVII s. X d.* “¹²⁹¹. Aquesta despesa és molt interessant ja que ens permet observar que no totes les dones cobraven el mateix ja que en aquest cas unes cobraran 10 diners mentre que les altres cobraran 12 diners per dia treballat.

Les dones, en certs moments, fan feines que corresponen als traginers. Això succeeix a finals de l'any 1361 quan transporten pedres de l'hospici d'en Bernat Celrà fins a l'obra de Sant Feliu¹²⁹². En aquests mateixos moments apareix una cita curiosa que ens sembla interessant i que no podem deixar de comentar. Ens trobem que “*Item solvi marito predictae Margarite que fuit per IIII dies ... VI s. VIII d.* “¹²⁹³. És usual que es mencioni que la dona d'un operari treballa a l'obra però no que el marit d'una dona treballi a l'obra ja que a la societat medieval el pes de l'home era més important que el de la dona. De totes maneres hem de dir que aquest *marit* cobrarà més que la seva dona.

El sou de les dones, en el mes de juliol de 1368, es manté invariable. Les dones que treballaran en la retirada de runes de l'alberg d'en Francesc Corona i d'en Berenguer Hospital, situat al lloc on s'erigirà el nou campanar gòtic, cobraran 1 sou diari¹²⁹⁴. Aquest salari és mantindrà fins al final de la construcció del campanar.

Veiem que algunes dones que treballen a l'església de Sant Feliu de Girona tenen un altre ofici. Aquest és el cas de *Estevena que fo fornera*¹²⁹⁵ i de *Ponça* que era flequera

¹²⁹¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLVIv.

¹²⁹² “ *Item solvi anamayan. Et Marie et Margarite et Trareine Vitalis que funter per dictes lapidibus portandis tribus diebus precio XII denarii per die ... XII s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIIIv.

¹²⁹³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIIIv.

¹²⁹⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XVIII.

¹²⁹⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXII.

¹²⁹⁶ . Com podem observar ja tenien un ofici però en períodes determinats podien treballar en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona.

Podem constatar que les dones, a més de les feines de retirada de runes, també realitzaven feines pròpies dels manobres com el subministrament de material, sigui pedra o morter, als pedrers que realitzaven els murs del campanar de l'església. Això ho podem constatar ja que “ *Disapte a XIX de aguost [1368] foren estats en la setmana proper pessada per peradar en la obre del cloquer los maestes, e menobres, efembres ques saguesen. Et aquesta setmana noy peradarem sina III dies el cinquen faem escombra ...* “¹²⁹⁷. Aquesta dada no assegura que les dones realitzessin feines afins al manobres si no fos perquè més endavant – en el revers del mateix foli – trobem que moltes dones no treballen un dia, que correspondria al de retirada de runa, sinó que moltes treballen 4 dies, els nombre de dies destinats a aixecar el mur del campanar.

Tornem a trobar la intervenció de les dones en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona l'any 1379 quan es continua treballant en el campanar. En aquests moments, el nombre de dones que treballaran serà sensiblement inferior a les que trobavem en altres moments de la construcció del campanar. Per fer-nos una idea, la segona setmana del mes d'agost de 1379, trobem treballant a 4 dones: Miquela Pasquala, Margarita Garnana, Banyeres i Santera ¹²⁹⁸. No s'especifica en cap moment la feina que estan desenvolupant. A partir d'aquesta data només trobem treballant alguna dona de forma esporàdica, normalment dones d'altres manobres que intervenen en la construcció del temple dedicat al màrtir Feliu, fins el mes de setembre de 1382 quan tornen a aparèixer una quantitat important de dones treballant a l'església de Sant Feliu de Girona. La setmana del 13 de setembre trobem treballant a 5 dones: Abrila, Compta, Fransesca Rigau, Barutela i Bansells. El nombre de dones es mantindrà dins uns números constants durant aquest període fluctuant entre 5 i 6 dones treballant la mateixa setmana a peu d'obra.

Són molt curioses dues despeses, que apareixen una a continuació d'altre en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona referents al treball de les dones a l'església. La primera ens diu que: “ *Item pague lo dit die a una scolana de spitall per I*

¹²⁹⁶ “ *Item a na Ponça flaquera de V diebus ... V s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLIv.

¹²⁹⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXVI.

¹²⁹⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 37v.

jorns ... I s. II d. ¹²⁹⁹ i la segona que: “ *Item pague lo dit die a III pagueses de Serrian qui havien aportats III grasons del caragoll e la clau de la capela ... XI s.* ” ¹³⁰⁰ . Com podem veure en el primer cas es tractaria d'una noia jove que estava d'escolana a l'hospital mentre que en el segon cas es tracta de dones que tenen com a ofici principal la pagesia. En el segon cas ens menciona que aquestes dones estan traginant graons per l'escala de cargol i la clau per la capella (suposem que es tracta de la situada sota el campanar).

15.5. ELS TRAGINERS

Els traginers és un dels oficis més durs en el món de la construcció en època medieval. Els mitjans tècnics de què disposaven per realitzar el seu treball eren escassos i aquests s'havien de suplir mitjançant la força física del treballador. Pensem que simplement disposaven d'un animal, normalment un ase ¹³⁰¹ o una mula, a vegades a més del animal tenien una carreta, i moltes vegades el transport el feia el mateix traginer carregant el material a transportar a les seves espatlles amb l'ajuda d'una civera. Pensem que molts d'ells a més de ser traginers, creiem que es tractava d'una feina secundària ja que la realitzaven en moments molt puntuals, eren pagesos ¹³⁰² ja que aquests disposaven d'animals per poder-los utilitzar per les feines de transport de materials. La utilització de l'animal, sigui ase o mula, sense l'ajuda de la carreta com a mitjà de transport queda molt clar quan en el mes de febrer de 1366 “ *Item solvi Pere Basses pro I die qua fuit in petraria pro carreguar animalia ... II s. IIII d.* ” ¹³⁰³ . Aquests traginers també rebien el nom de bastaixos ¹³⁰⁴ , de carreters ¹³⁰⁵ i de bracers ¹³⁰⁶ .

¹²⁹⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 59v.

¹³⁰⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 60.

¹³⁰¹ “ *Item solvi dicta XXI die an Agut tragnerio per LIII sumatis de lapidibus quas aportavit de petraria cum suo asno ... VIII s. X d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXIV.

¹³⁰² Respecte a aquest fet tenim una despesa del mes de juliol de 1382 que ho confirmaria. Aquesta ens diu: “ *Item despese a XXIII dies de Julioll que fo madona Sancta Maria Magdalena per III tragines a pagueses qui tiraren arena per amor de Deu a la obra als quals done adeniar ... I s.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 74v.

¹³⁰³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. IX.

¹³⁰⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IX.

A l'església de Sant Feliu de Girona trobem tres casos excepcionals on el transport no és terrestre sinó fluvial o marítim. El primer correspon al mes de juliol de 1359: “ *Item solvi VI homibus bastaxis pro portandis dictas lignis et arboribus de loco ubi erant veransendo rium Undaris et aportando usque propere perietes civitatis propere portale quod cum aver eclessiorum Sancti Felicis/ cum bibere quod eis dedi de II diebus ... XXVII s.* ”¹³⁰⁷. Com veiem aquí apareix el traginer sota la denominació de *bastaix*. El segon correspon a un transport realitzat en dues etapes: una marítima, fins al port de Sant Feliu de Guixols, i l'altre terrestre, des d'aquest poble fins la ciutat de Girona. Correspon al més de novembre de 1361 quan “ *Item solveran Barchon ubi feci fer unam storam longuam ad opus ecclesie sancti Felicis XVIII sous. Item per portu maris ad Sancti Felicem. Et de Sancto Felice Gerundam V solidi ... XXIII s.* ”¹³⁰⁸. Com veiem queda clarament separat el cost del transport terrestre, 5 sous, i del marítim, 18 sous. El que no queda clar és la ciutat de procedència de l'estora. On si queda clar el seu origen és el cas d'un rest, és en la despesa del mes de gener de 1386 on: “ *Item a XIII del dit mes me vench I rest de Valencie que avie fet fer per aquels dos que dey a le seu los quals me avien prestats axi com a par dessus en lany pessat e costa de prima compre le qual feu seu en Preses qui esta a Valencia. XLVI sous e de nolit estro a Sent Feliu X sous e a Sent Feliu II sous de botigatge e de port de Sent Feliu estro a Gerona dues besties e vench to t entir XVIII sous ... III ll. XVI s.* ”¹³⁰⁹.

No compartim l'afirmació de Joan Domenge que diu “*Tant els proveïdors de materials com els transportistes tenen, per a nosaltres, un relleu menor i la seva feina incideix, només de manera indirecta, sobre el resultat de l'obra. (...)*”¹³¹⁰. Estem en desacord amb

¹³⁰⁵ “ *Item al carater domini Marayans que y fo I dia ten solament la dita setmana al dit fou huit totum ... V s. VI d.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XIXv.

¹³⁰⁶ “ *Item solvi et dedi Bertholomeo de Ruppe petrario, Guillelmus Çabaterii e Morerii bracerii qui aptarunt inter pro careta que ex co quo debebat de fer lapides de petraria pro portu ... I s. VI d.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 20v.

¹³⁰⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IX.

¹³⁰⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. Lv.

¹³⁰⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXr. Més endavant, a l'any 1388 apareix un altre transport del mateix material de Valencia al port de Sant Feliu de Guixols. El nolit era el preu estipulat per transportar una determinada mercaderia per mar.

¹³¹⁰ Vegeu nota a peu de pàgina número 140 a DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu ...*, Op.Cit., p. 229.

aquesta asseveració ja que el factor temps és molt important en la realització de qualsevol construcció. Per tal que l'obra funcioni i es compleixin els terminis d'execució previstos és fonamental que el material arribi a obra puntualment. Per tant el transport de material a obra és, dins el procés constructiu, essencial. Sinó fos així, perquè l'interès en tenir a prop de l'edifici a construir les zones d'extracció del material? No només és un motiu d'estalvi econòmic en el transport sinó també per estalviar temps. Recordem que estalviar temps vol dir reduir el cost final de l'obra.

Els traginers, normalment, cobraven per viatge realitzat ¹³¹¹ o per quarteres o somades transportades, o sigui a preu fet. Tal com diu Domenge ¹³¹² a vegades resulta difícil separar el cost d'aquest transport ja que es barreja el sou del traginer, el preu que costa el material i el preu de l'animal, sigui propi o llogat.

Aquests traginers transportaven tot tipus de materials: pedra, calç, sorra, fusta i algunes vegades fins i tot ferro. La calç i la sorra moltes vegades es transportaven juntes però queda molt clar, la majoria de vegades, el que costa el transport d'un material i el de l'altre ¹³¹³. Com veiem, l'any 1349, el transport de la calç duplica el de la sorra. Es tracta de sorra grossa ja que quan la sorra es prima el cost de transport és sensiblement inferior ¹³¹⁴. El transport de la resta de materials, com per exemple la pedra, es fa al mateix preu que la calç a 2 diners la somada ¹³¹⁵.

En el llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona ens trobem en alguns casos en que es paguen als animals per realitzar el transport. Vegem-ho: “ *Item done a dues bisties qui les aportaren costaren de port ... II s.* ” ¹³¹⁶ i “ *Item per mulo dicte homenis*

¹³¹¹ “ *Item page le setmane demont scrite (an.En)dreu treginer qui tira de la padrere XII viages de les peres de les (o)gives a rao de II denarios per carere some ... II s.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2v.

¹³¹² DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu ...*, op.cit., p. 229.

¹³¹³ “ *Item pege an Johan Moredel traginer per VIII somades de calç que tira e per XXII somades de arene que tira a rao de I diner per somade e calç a rao de II diners per somade ... III s. II d.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5.

¹³¹⁴ “ *Item pege an Agut treginer per VII somades de calç que aporta a rao de II diners per somade et per VIII somades de arene prime a rao de IIIes mayes per somade e per III somades de arene grose a rao de I diner per somade some ... II s. VI d.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5v.

¹³¹⁵ “ *Item solvi Raimundo aqua traginerio qui aportavit LXXXII sumatas lapidum de nostra petraria in septimana hicta ... XIII s. VIII d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XIX.

¹³¹⁶ ADG. Obra, 1349 (despeses), f. 7.

per portu arene ... III s. VI d. “¹³¹⁷. Pensem que això succeeix quan el animal no pertany a l’obra i aquest es conduït per un treballador assalariat. Dins el preu de transport hauriem d’incloure la compra d’aliment per l’animal que realitzarà el transport tal com podem veure en una despesa del mes d’abril de l’any 1382 ¹³¹⁸. A vegades en la despesa també s’afegeix el menjar i el beure ¹³¹⁹.

Com podem veure a la nota a peu de pàgina número 1286 el primer traginer que apareix documentat als llibres d’obra és l’Andreu. Com es pot veure no es menciona el cognom del treballador. Aquest fet és usual en tots els llibres d’obra consultats. Aquest fet ens podria indicar que dins la construcció era un dels treballadors menys valorats. No hauríem de passar per alt que també podria ser degut a que el seu treball era temporal i per tant no era la seva activitat principal. Pensem que molts d’aquests traginers podrien ser camperols que en determinats moments, al disposar dels mitjans necessaris per realitzar el transport, mules i carreta, realitzaven aquesta feina per guanyar-se un sobresou.

Aquest primer traginer cobra 2 diners per cada viatge realitzat igual que en Egut, traginer, que el precedeix en el llibre d’obra de 1349. Com podem apreciar una quantitat molt baixa per cada viatge si contem que, en principi, havia de carregar i descarregar la matèria primera transportada. En aquest cas que ens ocupa ambdós traginers fan 12 viatges en una setmana i per tant cobren un dia de trasllat en 1 sou o dotze diners. Si comparem aquest sou amb els 22 diners diaris dels manobres és ridícul tot i que hauríem de sospesar-ho analitzant les hores treballades en ambdós casos.

Al començament de les despeses de l’any 1349 ens trobem perfectament separat el preu del material, en aquest cas un post de fusta, i el seu transport. El material,

---

¹³¹⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXII.

¹³¹⁸ “ *Item compre civade per les besties de qui la tirare per ... II s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 68.

¹³¹⁹ “ *Item a VII de agost anere ab lo maestre en Comes e ab III traginers de Serrian et a Camplonc per veher le fuste e per fer preu ab els axi que volen per quescune bestie III sous VI (diners) e le mession dels homes qui les meneran despesi a le begude de Fornels car faye gran calor XIII diners e puyt quels agui adonar a dinar despesi entre tot a V (sous) que eren ... III s. VIII (d.)* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXVIII.

quatre dotzenes de posts d'aves, costen 30 sous i el seu transport costa 2 diners. En aquest cas no s'especifica el nombre de viatges ¹³²⁰.

En moments d'efervescència constructiva és lloguen homes i animals per realitzar les feines de transport. Aquest és el cas de la primera setmana d'agost on es lloguen per dos dies a Pere Bosch i Pere Roig amb els seus animals per fer feines de transport. Se'ls paga, la gens menyspreable quantitat de 3 sous i 3 diners per dia ¹³²¹. Dins d'aquest sou no es pot esbrinar, com ja explicàvem al començament d'aquest apartat, els diners destinats als traginers i els diners destinats al seus animals i a la carreta. Recordem que els mestres pedrers, en aquests mateixos moments, estaven cobrant 2 sous 6 diners diaris. A aquests homes els ajuda un *macip* que, per la seva condició, només percebrà 6 diners.

No sabem si la carreta és seva o és la de l'obra. Sospitem que es tracta de la carreta de l'obra ja que en la mateixa setmana: "*Item pege le setmane demont scrite al ferrer per puntes et clauels e feredures que mes en le carete ... XX d.*" ¹³²². La carreta utilitzada en algunes ocasions pertanyia a la Seu gironina. Vegem-ne alguns exemples: "*Item solvi XX die julii Gº Bernat, G. Rembau et Gº Gilibert que aportarunt cum carreta sedis et cum eorum asnis lapides magnes portali per totam ipsarum die cuilibet V solidi cum peratoibus ... XV s.*" ¹³²³, "*Item pague an Tortosa o gardey per IIIes palmisses a opus de la careta de la seu que menlevan per tirar peres de la madrera ... I s. IX d.*" ¹³²⁴, i "*Item a XXII de febrer pague an Iohan Lar ferrer quia vie adobade la carreta de la seu e per IX escodes de puntes e per II pernyrs de la carrete ... VII s.*" ¹³²⁵.

¹³²⁰ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.3.

¹³²¹ "*Item loge divendres et disapte de le setmane demont scrite P. Boscan et P. Royg ab lus besties per tirar peres de la pedrere ab le carete et prenien cascun ab la bestie per die a rao de III sous et III diners some deu dos los dos dies demont scrits ... XIII s.*" ADG. Obra, 1349 (despeses), f.4v.

¹³²² ADG. Obra, 1349 (despeses), f.4v.

¹³²³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVI.

¹³²⁴ ADG. Obra, 1374 – 1385 (despeses), f.75.

¹³²⁵ ADG. Obra, 1365-1391 (ingressos), f.XXIII.

A vegades, el traginer, apareix treballant amb una mena d'ajudant que apareix citat, la majoria de vegades, com a *socio*¹³²⁶, i en comptades ocasions com a *consociis*¹³²⁷. En cap moment s'especifica el sou que percep el traginer i el que percep el seu ajudant. Pensem que ambdós tindrien el mateix sou ja que si percebessin un sou diferent apareixeria reflectit en els llibres d'obra. El soci treballant amb un traginer, normalment es tracta d'en Ramon Agut, apareix a partir de l'any 1359. Junt amb aquest traginer, comença a aparèixer a finals de l'any 1361, i sobretot a l'any 1362, en Guillem Serra¹³²⁸. També ens trobem, que en certes ocasions, el mestre major acompanya als traginers, per controlar que el transport del material es realitzi correctament i no es malmeti¹³²⁹.

En moments puntuals, apareixen transportant material a obra un gran nombre de traginers. Aquest és el cas del mes d'agost de 1366 quan apareixen les despeses de 7 traginers pel transport de pedra de la pedrera a l'obra¹³³⁰. La important presència de traginers en aquest moment és deguda a la por que existia a que la pedra trencada a la pedrera se l'emportessin per fer les muralles de la ciutat¹³³¹.

És curiosa una despesa de finals del mes de setembre de 1368 on “ *Item done an Rubiol car de gratia car aportava de grans carrechs de pedres que nangu sino el, en Oler, el fil domini Bassa vols guosava aportar el maestre promes li ho II sous* ”¹³³². Com veiem en Oller i en Pera Basses, el fill d'en Basses manobre, s'encarregaven de transportar a

¹³²⁶ “ *Item solvi R. Agut traginerio et eius socio per XXXVI lapidibus quas aportarunt de petraria A. Sancii. Et de XVI lapidibus petrarii Bonanati Uliani ... VIII s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXVII.

¹³²⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVII.

¹³²⁸ “ *Item solvi G. Serre traginerio que in ista septimana aportavit unam saumatam calcis Fferrer Lorencii. Et octo dicti juliani de ista septimana ... I s. VI d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLIIIv.

¹³²⁹ “ *Item aquel die matex ana la carreta per tirar le fuste que eus avie fete encodrar a Camplonc a obres dels senys e foren hi X ases ab X homes e lo maestre mayor e pres quescun asen ab lom quil mene III solidos VI e mession als homes autant con tirem car al vespre sen van sopar a les lurs cases e no fayren sino I viatge ... II l. V s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVIII.

¹³³⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XI.

¹³³¹ “ *Açi comence de fer tirar la pedra de la pedrera qui trencada hiera ac havia dupte que no la s.enportassem per lo mur de la ciutat* “ ADG. Obra, 1365 – 1370 (despeses), f. XI.

¹³³² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIII.

obra grans blocs de pedra que altres traginers o operaris no podien transportar degut al seu pes. Pensem que es tractaria de dos operaris amb una gran força física. Se'ls pagarà, tal com apareix a continuació de la despesa abans esmentada, 2 sous a cadascun. El mateix succeeix amb un manobre, esclau de l'abat de Sant Salvador, que transporta més materials que els altres per la qual cosa rep 2 diners més per dia ¹³³³.

A vegades les despeses referents als traginers ens aporten algunes dades curioses i a la vegada interessant. Aquest és l'exemple de la següent despesa: “ *Item huius cuirum sive la carreta P. Neri in ista septimana videliter die veneris et die sabbati ad portandum terram del escombres al areny et solvi carraterio pro primatatoribus ultra salarium X denarii. Item pro logerio II dieorum XI solidi. Summa ... XI s. X d.* “¹³³⁴. Com veiem aquesta despesa ens està indicant que la terra procedent de l'enderroc es portava fins l'areny o sigui fins l'Onyar.

15.6. ELS FUSTERS

Els fusters és un dels oficis que apareix constantment citat en la construcció de l'església de Sant Feliu després del grup format per pedrers, manobres (incloem les dones) i traginers. La seva feina es prou important dins el procés d'execució ja que són els encarregats de realitzar les bastides per poder realitzar treballs en alçada. Per aquest motiu apareixen sovint a obra sobretot quan aquesta supera l'alçada humana fet que fa imprescindible la utilització d'un mitjà auxiliar (la bastida) per poder continuar els treballs a obra. A més, els fusters seran els encarregats de realitzar els encofrats, cintrtes sobretot, i motlles utilitzats a obra així com per reparar les teulades.

A més d'aquests treballs, els fusters a l'església de Sant Feliu tenen força feina durant els períodes que aquesta s'ha de fortificar. Això es degut a que la majoria d'elements utilitzats per les obres d'enfortiment de l'església estan realitzats amb fusta. El primer exemple el trobem el 27 de juliol de 1365 quan “*Item solvi XXVII die julii G. Fferran fusterio qui fuerat per quinque dies ad faciendum verdesques et bestresques in capite ecclesie versus occidentem et versus circium pro deffensione ecclesie per timore regis capellem*

¹³³³ “ *G. Esclau del abat de Sent Salvador e per tal con portava maior fex que los altres doneli per dia II denarios de aventatge foy V dies ... XIII s. IIII (d.)* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 37.

¹³³⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XLVv.

et de hot fui requisitus pro proles homines civitatis nolvit hiem ni X solidi ... XII s. ¹³³⁵. I més endavant, a mitjans del mes de desembre de l'any 1365, “*Item solvi an Fferran pro XIII postibus XIII solidi VI ad opus dels marlets et verdesques et pro XX cabirons III solidi VI denarii soma ... XIX s. VI d.*” ¹³³⁶. Creiem que la tria d'aquest material es deu a que un cop passat el perill és molt fàcil de desmuntar i a més és pot reaprofitar, sempre i quan el seu estat de conservació sigui bo. En els llibres d'obres, les tasques de fortificació de l'església apareixen citades, a vegades, com a obres per engabiar l'església ¹³³⁷.

El primer fuster que apareix als llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de gironaés en Ferrer Desgroyns que realitza un motlle la tercera setmana del mes d'agost de 1349 ¹³³⁸. Aquest motlle estava destinat a la clau de volta de la capella d'en Vendrell.

Com hem comentat anteriorment una de les principals feines dels fusters és fer cintres. Ho podem veure en una despesa de l'any 1349 on “*Item le setmane demont scrite en Romeu fuster et posa lo dilus les esqueles del cor sobre le volte et puxes tote le setmane feu encindries per obs de les gives et apereyamet de la volte pegel per VI dies a rao de II sous et VI diners per die some le setmane demont escrite ... XV s.*” ¹³³⁹. Com podem veure el fuster no deixa de ser un jornalier més ja que cobra un salari per dia, en aquest cas 2 sous 6 diners. Com podem veure el seu salari és molt semblant al del mestre pedrer. També apareixen fluctuacions, durant l'any 1349, en el seu salari amb un màxim de 2 sous 6 diners i un mínim de 2 sous 4 diners.

Analitzant el sou dels fusters que intervenen l'any 1349 en obres a l'església de Sant Feliu, veiem que en Romeu, fuster, cobra més que A. Cuyton, G. De Voldemie i A. Serra. El primer cobra la majoria de vegades 2 sous 6 diners mentre que els altres cobren sempre 2 sous, 4 diners ¹³⁴⁰. Això ens faria pensar que el primer té una

¹³³⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. III.

¹³³⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VII.

¹³³⁷ “*Item a XIII de iuyn compre una somade de posts de casteyer per engabiar Lesgleya costaren ... VII s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 2.

¹³³⁸ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5.

¹³³⁹ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.7.

¹³⁴⁰ “*Item pege le setmane demont scrite an A. Cuyton fuster per III dies a rao de II sous III diners per die et feu bestimenet a le volte some le setmane ... IX s. III d.*” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.9v , “

categoria superior als altres ja que el seu sou no depèn de la feina que realitzen ja que tots fan bastiments i cintres.

Un treball que realitzaran els fusters, relacionat amb les bastides i els encofrats, és l'estintolament de bigues. Es tracta d'assegurar les bigues a col·locar mentre s'està executant un sostre o una teulada. Aquesta feina, tant específica, apareix citada en una despesa de l'any 1363 que diu: “ *Item solvi XXI die octobris dicto fferran qui fuit per unam diem et mediam plus per faciendis ianuis latrinarum et per stontolando biguas latrinarum cum suo nuncio ... VI s. VI d.* “¹³⁴¹.

Els fusters també realitzaran altres feines com l'execució de paviments de fusta. Com podem veure: “ *Item digous a X dies del mes de noebre loge en G. Ferran fuster per lo payment la unt stan les dones que enpostam de posts de vet e comença la dicte obre lo die demont scrit e foy lo dit digous e lo disapta apers pegali a rao de II sous IX diners per die some ... V s. VI d.* “¹³⁴². També apareixen en alguna ocasió fent el llindar d'una porta com podem observar l'any 1366 “ *Item solvit pro michi Fferrer Corone me absente XII die junii anni MCCCLXVI an Fferran fusterio qui fuit unam diem et mediam pro faciendo lindar in porta mediana ecclesie IIII solidi. Item uni homini qui ipsum in vit I solidi. Item pro uno cayrat II solidi ... VII s.* “¹³⁴³.

El sou dels fusters sembla ser que pujarà l'any 1351 ja que trobem a Guillem Ferran i Pere Xifra fusters que cobren a raó de 2 sous 9 diners per dia treballat¹³⁴⁴. Mes endavant, en aquest mateix any, en Pere Costa també cobra el mateix sou. Sembla ser que el sou dels fusters pateix un nou increment a partir de l'any 1356. En aquest any trobem “ *Primo solvi II die aprilis dicti anni MCCCLVI Bernardo Bote ri fusterio Gerunde pro logerio suo de quinque diebus per quas fuit in ecclisia Sancti Felicis ad*

Item pege le setmane demont scrite an G. de Voldemie fuster per VI dies a rao de II sous IIII diners per die some le setmane ... XIII s. “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.11 i “ *Item pege le setmane demont scrite A. Serre fuster per VI dies a rao de II sous IIII diners per die some le setmane ... XIII s.* “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.11.

¹³⁴¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.L.

¹³⁴² ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4v.

¹³⁴³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.IX.

¹³⁴⁴ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4v.

cooperiendum pavementum ecclesie de postibus ... XV s. “¹³⁴⁵. Per tant en 7 anys (de 1349 a 1356) el seu sou s’ha incrementat un 20 %.

En Ferran, fuster, a partir de la quarta setmana de l’any 1356, que correspon a finals del mes d’octubre, treballa amb un aprenent o ajudant. Aquest cobrarà dos sous per una jornada de treball ¹³⁴⁶. Durant tot l’any 1356 i el 1357 en Ferran treballa amb aquest ajudant del qual en cap moment s’especifica el seu nom. A la documentació aquests aprenents reben la denominació de *nuncio* o *macip* (*mancipio*) ¹³⁴⁷.

Evidentment, els fusters també els trobarem treballant a obra en feines de preparació dels diferents elements de fusta per poder ser col·locats en obra. Per exemple trobem una despesa corresponent a la segona setmana de desembre de l’any 1359 on: “ *Item solvi an Fferran qui fuit cum suo nuncio per quator dies in septimana secunda decembris ad serrandum biguas pro postibus aperaments et ad pro opere ... XXII s. VIII d.*” ¹³⁴⁸. Com veiem el mestre està tallant unes bigues de fusta per poder-les col·locar en obra. Dins d’aquest conjunt de treballs hem de destacar la realització d’una escala de fusta en el campanar, el romànic, a principis de gener de l’any 1366 ¹³⁴⁹.

Els fusters els trobem treballant sovint en la reparació de les teulades de l’església de Sant Feliu de Girona. En aquest cas sempre els trobarem treballant amb un manobre com succeeix a mitjans del mes de setembre de l’any 1360 quan: “ *Item solvi an fferran que fuit in fine mensis octobris in opere ecclesie videliter per recoperando sunt recobrir tebulatas ecclesie per quator dies ... XII s. Et per eius faciendo sunt nutum per dictis III diebus solidi. Item per Guillemo Cabarerii menobre que fuit secum per dictos III dies X solidi Summa ... XXXII s.*” ¹³⁵⁰. Hem de pensar que el fuster era l’encarregat de

¹³⁴⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.Iv.

¹³⁴⁶ “ *Item solvi eidem pro suo nuncio de una die ... II s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IIIv.

¹³⁴⁷ “ *Item solvi eidem pro suo mancipio que fuit per dictos quinque dies ... X s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIII.

¹³⁴⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IXv.

¹³⁴⁹ “ *Item solvi an Fferran fusterio pro suo labore de faciendo unam scala fustea in cloquerio ... II s.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VIIIv.

¹³⁵⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVII.

realitzat l'estructura de fusta que formava la teulada mentre que el manobre l'ajudava i era l'encarregat de col·locar entre les llates de fusta – ells parlen de *tagel* – les teules.

Altres vegades, les feines de reparació queden perfectament definides en les despeses. Aquest és el cas d'una despesa del mes de febrer de l'any 1368 on “ *Primo solvi an Fferran fusterio qui fuit per IIII dies ad aperandum tablatam maiorem ecclessie versus circium ubi erant due bigue fracte inter cloquerium et vitrariam ecclesie in illo en van XIX die februarii ... XII s.* “¹³⁵¹. Com podem observar el fuster esta treballant en la teulada de la nau major de l'església reparant dues bigues trencades entre el campanar i un finestral de la nau.

Com hem avançat al començament de l'apartat destinat als fusters, aquests tindran molta feina a peu d'obra quan s'hagin de realitzar treballs de fortificació de l'església de Sant Feliu de Girona. Ho veiem el dia 2 de juny de l'any 1365 quan “ *Item solvi ipsa die Guillelmo Fferrari fusterio qui melai em posuerat bigues supra portale ecclesie versus occidente altius pro deffenssane ecclesie propia de periculum initaicorum et fuit ibi cum eius fatulum per unam diem V solidos. Item eidem pro IIII cayrats de roure quas ibi posuit summa ... X s.* “¹³⁵².

Els fusters també faran feines, podríem dir menors, consistent en la reparació de portes de l'església. Per exemple el 2 de juny de l'any 1365 es pagaran un sou i sis diners a l'esmentat Guillem Ferrer per reparar la porta occidental de l'església de Sant Feliu de Girona ¹³⁵³.

Una feina, que semblaria correspondre als ferrers, però que en aquest cas la realitza un fuster és la realització d'un torn i una esquella (campana). Això succeeix l'any 1358 quan “ *Item solvi XXVº die julii Fferrario Desgroyn fusterio pro que fecit unum torn et una esquilla X solidi. Item pro I poste dels armaris aptare I solidi ... XI s.* “¹³⁵⁴.

En un cas molt concret, mencionat en l'apartat dedicat als mestres d'obra, trobem en Botet, fuster, fent les funcions de mestre d'obres. Aquest fuster, igual que qualsevol

¹³⁵¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XIII.

¹³⁵² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. Iv.

¹³⁵³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. Iv.

¹³⁵⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIIv.

mestre d'obres tenia el seu *macip* que l'ajudava en les feines que havia de realitzar. En aquest cas aquest cobrarà un sou per sobre dels manobres ja que percep 2 sous 4 diners al dia ¹³⁵⁵, mentre que els manobres perceben només 2 sous diaris. A més d'aquesta tasca, els fusters també realitzen treballs propis dels manobres com reblir

¹³⁵⁶.

15.7. ELS FERRERS

Els ferrers ¹³⁵⁷ és un dels pocs oficis de la construcció que no tenen per què realitzar la seva feina a peu d'obra. Aquests artesans disposen d'un taller propi on s'encarreguen d'arreglar les eines utilitzades a l'obra i de confeccionar de noves. Sempre havien de tenir a punt les eines per què els pedrers poguessin treballar la pedra. També fabriquem elements fonamentals per la construcció de qualsevol edifici com són els claus. El ferrer és un altre dels operaris que cobrarà el seu salari a preu fet. O sigui cobra per feina realitzada no per jornades de treball.

Com hem avançat el treball més important dels ferrers és arreglar les eines malmeses durant l'execució de l'obra. Aquestes eines eren arreglades constantment ja que estaven sotmeses a esforços importants i sovint apareixen desperfectes. Un exemple on podem veure el treball que realitzaven aquests ferrers el trobem a finals de novembre de l'any 1365 on “ *Item fferrario cui debebater primo pro acerar una picarola XVIII denarii. Item pro quato r tascons bulir II solidi uni denarius. Item pro alia picarola acerar XII denarii. Item. Item pro clavis deivi pro domina et de mayals. Et L scodes de loçir II solidi IX denarii e de VI II solidi VI denarii summa ... X s. V d.* “ ¹³⁵⁸. A vegades en comptes de parlar d'acerar en els llibres d'obra apareix que el ferrer *ferra* ¹³⁵⁹.

¹³⁵⁵ “ *Item lo macip domini Botet XIII dies a fer de II sous III diners per dia soma ... XXX s. III d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIII.

¹³⁵⁶ “ *Item en Narcis Serre frare den Berenguer Serre fuster e aquests II reblen e pren per die III sous es hi estat aquesta setmane per V dies ... XV s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXV.

¹³⁵⁷ En certes ocasions també apareixen citats sota la denominació de panyers o panyaters. Per exemple: “ *Item a VII del dit mes done e pague a I panyer qui avie adobade la clau de la porte de Sent Narcis ... VIII d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXIII.

¹³⁵⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. VI.

¹³⁵⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXVI.

Com podem veure en la despesa anterior les feines que fa el ferrer per arreglar les eines són molt diverses. Trobem, seguint l'ordre en que són citades en aquesta despesa, els treballs consistents en acerar, bulir i loçir. Totes aquestes operacions estan destinades a donar duresa al ferro que forma part d'aquestes eines.

El primer ferrer documentat en els llibres d'obres és en Bernat Sabet que cobra 9 diners per fer puntes ¹³⁶⁰. Les despeses generades per aquest grup de treballadors són molt variables ja que depenen molt de la feina i de la quantitat de treball a realitzar. Els trobem arreglant una sola eina, arreglant diverses eines, confeccionant claus, en grans o petites quantitats, etc.

Una altre forma d'anomenar a aquest treballadors, tot i que surt en comptades ocasions als llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, és la de alfarers ¹³⁶¹. En aquest cas en Bofill esta fent la feina de *asera* o *acerar* ¹³⁶², que consisteix en endurir l'acer, en aquest cas d'una escoda.

Els ferrers també havien en determinats moments de fer *bulir* els tascons que utilitzen els pedrers per trencar els blocs de pedra a la pedrera ¹³⁶³. Dins les seves feines aquests també s'encarreguen de reparar la carreta per què aquesta pugui transportar el material de la pedrera a l'obra.

Una de les feines importants dels ferrers és fet tots aquells elements que formen part de les campanes. Veiem que “ *Item divenres a XXX dies del mes de daembre de l.ayn de MCCCLI page an Nercis Berçelon ferrer de Gerone per los betayls e per totes altres feredures fetes per obs dels seyns et dels torns e feu m.en carte en poder den R. Sabrugere scrivau de Gerone ... XIII l. II s.* “ ¹³⁶⁴. El treball a les campanes a vegades el feia traslladar-se a peu d'obra per poder realitzar la seva feina.

---

¹³⁶⁰ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2v.

¹³⁶¹ “ *Item page la setmane demont scrite an Bufi alfarerer per scodes que asera ... II s. II d.* “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2v.

¹³⁶² “ *Item solvi sibi per acerar una scoda per medietate ... I s. IX d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXVIIIv.

¹³⁶³ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.4.

¹³⁶⁴ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.5.

Als ferrers també se'ls encarregarà la realització de totes les reixes que formen part de les diverses capelles, portes i altres llocs de l'església. D'aquesta manera a finals de l'any 1361 “ *Item solvi Narcisso fferrario per rexia ferra in predicta circiam in quadam finesina ussus erientem ... V s.* “¹³⁶⁵.

15.8. CALCINERS

Un altre dels oficis, relacionat amb la construcció de l'església de Sant Feliu, que apareix mencionat en els llibres d'obres és el *couaner*¹³⁶⁶. Aquest era l'encarregat de coure la calcària per obtenir calç. En les primeres referències que tenim d'aquest treballador en els llibres d'obra no queda clara la seva feina i, a més, no s'especifica el seu nom. Fins a la setmana del 27 de setembre de 1368 no podem deduir la seva feina a través de la següent despesa: “ *Item pague al couaner a qui devia per XII couciones ... VI s.* “¹³⁶⁷. Anteriorment el trobem les setmanes del 19 d'agost, del 26 d'agost i del 2 de setembre del 1368.

15.9. VIDRIERS

D'aquest ofici només trobem una referència en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona. No l'hem volgut passar per alt ja que aquests treballadors eren molt importants en la construcció dels edificis religiosos d'època medieval ja que els seus vitralls eren els encarregats de crear una atmosfera mística i sobrenatural en un edifici destinat al culte. No tenim el nom d'aquest mestre però sabem que: “ *Item solvi XXIX die madii anno MCCCLX cuiusdam magistro que reperavit omnes vitrarias / ecclesie nostre Sancti Felicis ... L s.*”¹³⁶⁸. Pensem que devia tractar-se d'un ofici amb força prestigi ja que, tot i no saber els dies que treballa a obra, cobra una elevada quantitat de diners per reparar els vitralls.

---

¹³⁶⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXIX.

¹³⁶⁶ No s'ha de confondre amb un altre couaner que apareix en els llibres d'obre que es dedica a fer covens d'alloc.

¹³⁶⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIII.

¹³⁶⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. X.

16. ELS MATERIALS

16.1. INTRODUCCIÓ

El material més important utilitzat en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, com succeeix en tota l'edat mitjana, és la pedra. Els edificis medievals estaven construïts amb carreus de pedra units mitjançant un morter de calç. Aquest morter de calç estava format per sorra, calç i aigua amb unes quantitats – dosificació – prèviament estudiades. La pedra s'extreia de la pedrera on tenia lloc una primera talla dels blocs que posteriorment es traslladaven a la llotja – recinte a tocar l'església habilitat per poder treballar – on s'acabaven de tallar. La calç utilitzada en la fabricació del morter o argamassa era apagada a peu d'obra en grans basses d'aigua. Un cop apagada es barrejava amb la sorra i l'aigua. Un cop acabada la barreja – fabricat el morter – aquest ja es podia col·locar en obra.

El segon material, per la seva importància, era la fusta. La fusta no s'utilitzava gaire en la construcció ja que únicament la trobem en la execució de les teulades i en obres efímeres, com la fortificació de l'església de Sant Feliu de Girona i la realització de la llotja. La fusta, bigues i cairats, eren molt útils per realitzar les cobertes a dues aigües de l'església. Aquesta fusta procedia normalment de particulars que cobraven per la seva venda. La fusta es transportava a obra per via terrestre encara que tenim alguna excepció com veurem més endavant. A vegades aquesta fusta s'havia d'emmagatzemar en pilons a peu d'obra abans de ser utilitzada ¹³⁶⁹. Tanmateix la fusta si que era molt utilitzada en la construcció de mitjans auxiliars com les bastides i el cintres.

La resta de materials que trobarem en els llibres d'obra són materials molt variats i amb poc pes específic dins la construcció de l'església objecte d'aquest treball. Entre d'altres, ja els veurem més endavant de forma detallada, tenim els claus i puntes, les

---

¹³⁶⁹ “ *Item solvi Bernardo Pagesi et uni altere homi que dicta ligna sic aportata postea per totam unam diem aptarunt ea in II montibus et aliquas preua ex ipsis lignis aptarunt ad ecclesiorum ... III s. X d.*

“ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IX.

cordes i les teules. Alguns d'aquests materials, en comptades ocasions, es compraven lluny de la ciutat de Girona ¹³⁷⁰.

No tots els materials utilitzats eren *nous*. Ens trobem en algunes ocasions que s'utilitzen materials procedents d'altres edificis. Concretament aquests procedeixen, normalment, dels anomenats *hospici*. Un cop derruïts aquests edificis els materials aprofitables eren comprats al seu propietari per l'obra de Sant Feliu. Aquest és el cas de l'any 1363 on “ *Item solvi IX die augusti Pera. Bernardi clerico per empirem quam abispo fecarem diu eum de lapidibus sui hospicii diruti ut contineter supra in XXXVIII folio dedutis II florins quos inde huerant le pareber XXI libras ... XX ll. XV s. VIII d. Item per una canal VIII sous. Item per XIII biguis XXI sous que erant diu cum abispo acceperam summa de quibus mi fecit apocam in posse R Egidii ipsa diem ... CCCCXLIII s. VIII d.* ” ¹³⁷¹. Com podem observar tot tipus de material era susceptible de ser reutilitzat.

16.2. LA PEDRA

La pedra utilitzada en la construcció de l'església de Sant Feliu, així com en la majoria d'edificis medievals de la ciutat de Girona, és l'anomenada pedra de Girona. És tracta d'una calcària nummulítica de l'eocé mitjà (lutecià) de color gris ¹³⁷² i aspecte massiu microcristal·lí on destaquen els nummulits. Els nummulits són uns protozous rizòpodes de l'ordre dels foraminífers amb forma de llentilla amb un diàmetre entre 0.5 i 6 centímetres. Estem davant una roca compacta, coherent i relativament homogènia.

La pedra de Girona esta formada, bàsicament, per calcita, dolomita, feldspat i quars. Els percentatges aproximats d'aquests minerals són els següents: calcita un 83%, dolomita un 2.5%, feldspat un 9.5% i quars un 5%. La seva textura és clàstica,

¹³⁷⁰ “ *Item a XIII del mes vuytubri done an Arnau sastre nebot de micer Nicolau lo qual anave a Valencie per comprar I rest present en Francesc Bel e son cosin german fil den Dalmau e en Bernat Miquel e en Beude ... VI fl.* “ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVIIIv.

¹³⁷¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIX.

¹³⁷² La pedra de Girona la podem trobar amb dues tonalitats: gris o beix. A la tonalitat grisa en l'argot dels pedrers l'anomenen blava i a la beix l'anomenen blanca. També es pot trobar amb aquestes dues tonalitats barrejades coneixent-se amb el nom de raig.

granosuportada amb nummul·lits de grans dimensions. Intersticialment trobem una matriu arenosa i en algunes zones ciment espàtic. És una roca que presenta pocs espais buits (porus) i aquests es troben en la fracció arenosa.

Característiques	Pedra de Girona	Llegenda
CM	<i>HUE7,5YRN6/gray</i>	CM: Color (Munsell)
rd	2.670	ρd: Pes específic (kg/m ³)
N_o	0,5	N _o : Porositat oberta (%)
Wa	0,37 ± 0,04	Wa: Absorció d'aigua en equilibri (%)
Wd	0,11 ± 0,02	Wd: Desorció d'aigua en equilibri (%)
C	0,30 ± 0,03	C: Coeficient d'absorció capilar (kg/m ² · h ^{1/2})
Kv	0,180	Kv: Permeabilitat al vapor d'aigua (g/ m ² · 24 h)
Rc	165 ± 15	Rc: Resistència a la compressió uniaxial (MPa)
E¹³⁷³	6,7 x 10 ⁴	E: Mòdul d'elasticitat tangent (MPa)
U.M.M.	85	U.M.M.: Llindar de microfissuració mecànica (% Rc)
Vp	5.695 ± 100	Vp: Velocitat de les ones longitudinals (m/s)

En la taula 1 es poden observar les característiques de la pedra de Girona ¹³⁷⁴ de les quals hem de destacar:

- una porositat oberta baixa.
- una capacitat d'absorció baixa i relativament lenta.
- un assecat lent.
- una resistència mecànica (a compressió) alta i un mòdul elàstic mitjà.

¹³⁷³ En un recent treball realitzat a la Universitat de Girona s'ha determinat un mòdul elàstic per la pedra de Girona de 45373 MPa. Vegeu BOONE, A. I HOSTE, J. *La pedra de Girona. Final project* dins el programa Socrates (UdG-KAHO SINT-LIEVEN) Arquitectura Tècnica. Any 2002. Tutors: Miquel Àngel Chamorro i Miquel Llorens.

¹³⁷⁴ Totes les dades referents a les característiques físiques de la pedra de Girona han estat extretes de l'article de Esbert, Rosa M i altres, "Petrografía, propiedades físicas y durabilidad de algunas rocas utilizadas en el patrimonio monumental de Catalunya, España", a *Materiales de Construcción*, vol. 39, nº 214, abril/mayo/junio 1989. En aquest article apareixen un seguit de gràfics resultat de l'estudi de les diferents propietats de la pedra de Girona així com un estudi de la sorrenca de Folgueroles i la calcària de Vinaixa.

Malgrat la bona qualitat de la pedra de Girona hem de distingir dos tipus de pedra. Per una banda, tenim la pedra extreta de la ribera dreta del Galligants, també anomenada pedra de Montjuïc, que és una pedra força tova i per l'altra banda, tenim la pedra de la ribera esquerra del Galligants, la que s'extreu actualment de "Les Pedreres", que és una pedra molt més dura. Això ja ho saben els constructors dels grans monuments gironins ja que utilitzaven la pedra més tova quan havien de realitzar una peça complicada – per exemple motlures o capitells – i la pedra més dura en peces més senzilles ¹³⁷⁵. Aquesta pedra més tova també la utilitzaven en la fabricació de calç que s'utilitzava en el morter necessari per la unió dels diferents carreus.

La utilització de la pedra de Girona en la construcció de l'església de Sant Feliu va lligada a l'existència de pedreres molt a prop de la ciutat la qual cosa fa que sigui un material relativament accessible¹³⁷⁶. En època medieval les pedreres es situaven a Pedret (barri de les afores de Girona en direcció nord) en un lloc que no s'ha pogut rastrejar a través de la documentació existent en els arxius. L'extracció del material i talla de la pedra en època medieval no era gaire diferent del que s'utilitza en l'actualitat ¹³⁷⁷.

Les pedreres d'on s'extreia la pedra per l'execució del temple dedicat al màrtir Feliu podien ser propietat de particulars o propietat de l'obra de Sant Feliu. Normalment, les pedreres que pertanyien a particulars, eren propietat dels mateixos picapedrers que acabaven treballant per l'obra. En els llibres d'obres hem trobat referències a la propietat d'algunes de les pedreres que aportaven el material necessari per la construcció de l'església. Trobem que “ *Item solvi R. Agut XXIII die decembris per XVIII lapidibus uas aportavit de petraria Bonanati Cerviani. Et per VIII de*

¹³⁷⁵ Guerrero, Joan Carles, “ PICAPEDRER. Lluís Balliu i Subirós: “La tecnologia ha canviat completament aquest ofici.”, *La Punxa*, n° 25, 1997, p.22.

¹³⁷⁶ Vegeu l'esquema que fa Victor per la ubicació de les pedreres d'on s'extreia pedra calcària per la construcció de la Seu gironina al segle XV. VICTOR, Sandrine. *La construction et les métiers...* op.cit.p. 166. Pensem que per l'execució de l'església de Sant Feliu de Girona les pedreres utilitzades eren les mateixes.

¹³⁷⁷ Vegeu CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. “ La pedra de Girona: un material autòcton “, dins *Sostenibilitat i Construcció. Aplicacions il ínies de treball*. Annals del Departament d'Arquitectura i Enginyeria de la Construcció de la Universitat de Girona. Núm. 2. Girona, 2000, pp. 26 – 30.

petraria nostra ... III s. III d. ¹³⁷⁸ i més endavant “ *Item solvi R. Agut traginerio et eius socio per XXXVI lapidibus quas aportarunt de petraria A. sancii. Et de XVI lapidibus petrarii Bonanati Cerviani ... VIII s. VIII d.* ¹³⁷⁹. Com veiem és menciona la pedrera de l'obra i les pedreres d'en Bonet Cervià o Cebria i de l'Arnau Sans, pedrer de l'església de Sant Feliu. Més endavant, quan es fa la porta del claustre a l'any 1361, també apareix com a propietari d'una pedrera que subministra pedra a l'obra de Sant Feliu en Arnau Vives ¹³⁸⁰, com els altres pedrer de l'església de Sant Feliu. Ja a l'any 1381 apareix la pedrera d'en Guillem Bofill, d'en Barrera i d'en Bassa ¹³⁸¹.

De les pedreres que hem pogut documentar anteriorment sabem el propietari però no el seu emplaçament exacte. L'única pedrera que es pot situar físicament és la pedrera que pertanyia a la pabordia de desembre de la Seu de Girona i que fou comprada per en Francesc Soler com apareix en la següent despesa: “ *Regonech yo Ffrancesch de Soler ciutada de Gerona comprador acere temps de les rendes de la pabordria del mes de deembra en la seu de Gerona a vos senyor en Bonanat des Pont canonga de Sent Faliu de Gerona e obrer de la dita esgleya de Sent Faliu quem auts pagats per la festa de nadal proper pasada per I perey de capons que la dita obra fia per la padrera qui es a la font de Padret la qual es tanguda per la dita pabordria V solidi dels quals senyor vos feis aquest present albaran scrit de ma mia lo qual fo fet a XVIII de mag del ayn MCCCLXXX tres ... V s.* ¹³⁸².

No tota la pedra que s'utilitzava en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona era pedra nova sinó que també es reutilitzava pedra. Tenim un exemple del 13 de maig de l'any 1388 on “ *Item a XIII del dit mes mosen P. Carrera vicari de mossenyor bisbe mes e posa estimadors ço es en P. Comes maestre mayor de la seu e en Francesc de Peradalte obrer e beneficiat de la dite seu. En les peres qui foren del alberch del beneficiat de*

¹³⁷⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIIIv.

¹³⁷⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXVIIv.

¹³⁸⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXV.

¹³⁸¹ “ *Item pague lo dit die an Serra traginer per XCIII canes e miga de peres brocades que havia aportades de la padreras heren estades den Barrera, den Bassa e den Bofill a rahon de V diners per cana e per XXI cana e miga de pera de volta al dit for que heren estades dels dits padreres e e V canes e V palms de peres de guives que heren estades del dit Bofill al dit for de V diners per cana que son en summa CXXI cana e V palms que monten ... L s. e V d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.64.

¹³⁸² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.84v.

Sent Narcis. E aço per tal com les dites peres prenien mal aviemment e car fossen en loc public los quals estiaren les dites peres a II denarios per somade empero que romanguessen en lo pati del dit alberch totes les peres qui fossen de portali ho de pilar ho cantons picats. E aço es escrit en lo libre de la cort del senyor official del senyor bisbe ¹³⁸³. Com podem observar no totes les pedres de l'alberg de Sant Narcís és van cedir per la obra.

Quan analitzem les notícies aportades pels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona en relació a la pedra ens donem compte que gairabé sempre apareix especificat el tipus de pedra que s'està transportant, picant, tallant, polint, etc.

En el primer llibre d'obres, de l'any 1349, és mencionen "... *les peres de les (o)gives* ... " ¹³⁸⁴ o sigui les pedres amb forma corba utilitzades per la realització d'arcs o ogives. També apareixeran citades les pedres utilitzades per la realització dels formerets, lloc on s'intersecciona el nervi de la volta i el mur, en unes despeses de començaments de l'any 1381 ¹³⁸⁵. Així mateix trobem pedres utilitzades en la construcció dels graons, en aquest cas, l'any 1349, per la construcció de la capella d'en Vendrell ¹³⁸⁶. Es menciona concretament que *trenquaren pere per obs dels graons*.

Un altre tipus de pedra, molt específica per obres als sostres, són els permòdols. Aquests també apareixen citats a la següent despesa: "*Item le setmane demont scrite page an Bernardo Peges pedrer per III dies et mes los permodels del dit sostre e altres coses que loy feu pegeli ... VI s. VI*" ¹³⁸⁷. Es tracta d'elements de pedra que sobresurten de la línia de la paret i serveixen per recolzar un element estructural del sostre, normalment una biga de fusta.

¹³⁸³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXV.

¹³⁸⁴ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2v.

¹³⁸⁵ "*Item pague an Barrera padrer de Gerona per XXI palm de les formarets de la capela que feu a ralon de XII diners lo palm ... XXI s.*" i "*Item pague a III dies de febrer an Berengario Axolin padrerr qui li heren deguts V jorns que havia obrat en la obra del dit cloquer e feu dels formarets de la capela a ralon de III sous e X diners montan ... XIX s. II d.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.48v.

¹³⁸⁶ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.11v.

¹³⁸⁷ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2.

També trobem referències en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona a les *lapides somadals*¹³⁸⁸. Pensem que es tractarien de grans pedres ja que en el moment de ser transportades a obra s'estan realitzant els fonaments del claustre. També apareix aquest tipus de pedra en altres despeses, creiem que per fer referència a grans carreus de pedra. També tindriem pedres de grans dimensions quan els llibres d'obres mencionen els cantons. Aquest és el cas d'una despesa del mes de juliol de 1381 on “ *Item pague al dit Boffill los dits XIII sous e mes avant per VII canes e V palms de cantons e peres summa a II sous VIII diners per cane summa per tot ... XXXIII s. IIII d.* ”¹³⁸⁹. Es tractaria de les pedres de dimensions més grans que es col·locaven a les cantonades per tal de reforçar-les.

També parlen els llibres d'obra de la *squerda*¹³⁹⁰. Ens trobaríem davant el que es coneix com a rebuig de pedrera. O sigui restes de pedra que per les seves dimensions o per tenir alguna esquerdada – d'aquí vindria la seva denominació – no són òptimes per fer carreus però si per utilitzar-les en la fabricació de calç o com a material de rebla. En algun cas aïllat si que es cita que la pedra s'utilitzarà per la rebla. Aquest fet el podem veure en una despesa de mitjans abril de l'any 1381 on “ *Item pague lo dit die al dit Serra per XX somades de pera de rebla a rahon de I diner per somada ... I s. VIII d.* ”¹³⁹¹.

Quan és fa el claustre a més de les peces de pedra pròpies d'aquest com el fust, els capitells, les basses i els entaulament de les columnes apareixen peces de pedres, de característiques especials per realitzar els arquets entre columnes. Aquestes peces de pedra és pagaran a 5 diners la unitat¹³⁹² per Bonet Ciprià i a 6 diners la unitat per Arnau Sans¹³⁹³. Dins l'acord per aconseguir aquestes pedres s'especifica que aquestes han d'ésser, en el primer cas *aptas* i en el segon *bonas*.

¹³⁸⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVv.

¹³⁸⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.65.

¹³⁹⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVv.

¹³⁹¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.54.

¹³⁹² “ *De filadis Bonanati Cipriani. Ffeci pactum cum bonanato cipriani per donarni lapides aptas per los arquars precio V diners per qualibiter lapide actum in principio decembris presente et trattante Ffrancisco de Plana* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXVI.

¹³⁹³ “ *Item solvi R. aguti traginerio et eius socie per XLV saumatis aportandis de lapidibus de fil de nostra petraria ... VII s. VI d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXVIIIv.

Un altre tipus de pedra que apareix mencionada, molt sovint, en els llibres d'obra és la pedra de *fil* ¹³⁹⁴. Pensem que es tractaria d'una pedra de dimensions relativament petites, de menys de 25 kg., que seria la que formaria les filades de les parets. D'aquí vindria el fet d'anomenar-la de fil. Tenim la referència del seu preu en una despesa del mes de juny de l'any 1380 on es paga 3 sous per cada cana ¹³⁹⁵. Junt amb les *peres de fil* a vegades apareixen citades, és el cas de la despesa del mes de juny de l'any 1380, les *peres de caragoll* que serien les destinades a les escales de cargol del campanar. També són anomenades, en alguna ocasió, pedres de bombarda ¹³⁹⁶. Aquestes pedres són més cares que les anteriors, costen 4 sous la cana, ja que han de tenir una forma arrodonida per formar l'escala. Junt amb aquest tipus de pedres i dins del mateix indret, apareixen els graons d'una sola peça per construir les escales. Aquestes pedres pels graons es pagaran a mitjans de maig de 1381 a 10 sous la unitat ¹³⁹⁷. Quan els graons no són per l'escala de cargol aquests són més barats, costen 4 sous l'any 1381, ja que per la seva forma són més fàcils de tallar ¹³⁹⁸.

També apareixen citades les pedres anomenades *volsas previs* i *volsas magnis* o també citades com a *volsorus*. Apareixen quan s'està realitzant la porta d'accés al claustre. Aquestes pedres serien les que formarien els arquitrans de la porta, per tant, pedres de forma corbada. Això és molt factible ja que es contraposa en una despesa d'aquest any 1361 amb un altre tipus de pedra que anomenen *losarum* ¹³⁹⁹. El fet que aparegui darrera de *volsas* la paraula *magnis* ens indica que es tracta de peces grans d'aquest tipus de pedra. En una despesa puntual del mes de maig de 1381 trobem una altra forma d'anomenar aquest tipus de pedra: *una corba de pera*. En aquest cas destinada a la finestra superior de l'escala de cargol del campanar ¹⁴⁰⁰.

¹³⁹⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXVI.

¹³⁹⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.46.

¹³⁹⁶ “ *Item fiu tirar de la casa del P. R. padrer XXI peres de bombarda e fiu les metre en la entrada del caragol del cor costaren ... VI d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LIIIIv.

¹³⁹⁷ “ *Item pague lo dit die an Barrera e an Bassa per IIII grasons de caragoll a ralon de X sous per peça ... XL s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.60.

¹³⁹⁸ “ *Item pague lo dit die an Bernardo Martin padrerr per VIII grasons a ralon de IIII sous la peça los quals se posaren en la paret del cloquer apart de dins ... XXXII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.63v.

¹³⁹⁹ “ *Item solvi G. Agut et eius socio tragineriis per portu X saumatorum de volsorus et losarum petrarie A. Vives ... I s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXV.

¹⁴⁰⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.60v.

A vegades, no es tracta d'un tipus de pedra especial, però els llibres d'obra tenen a bé situar la seva ubicació dins l'element constructiu que s'està executant. Els exemples són múltiples per la qual cosa citarem alguns d'ells. El primer és el cas de mitjans de maig de 1360 quan “ *Item solvi eidem A. per IX lapidibus per reravolta dicti poratlis iam aptatis et fris ... X s.* ”¹⁴⁰¹. El segon el trobem a finals de juliol de l'any 1361 quan “ *Item solvi XXIII die julii Guillelmo Mieres pedrerio per uno perastarge ad opus portalis claustris XII s.* ”¹⁴⁰². El tercer correspon a mitjans d'agost de 1382 quan “ *Item lus pague per una gran pera a opus de cuberta del raxon del corador de sus dit ... III s.* ”¹⁴⁰³. I el quart, de 16 de gener de 1389, quan “ *Item a XVI de ianer preste sobre IX peres escalebornades e avi VI peres qui feren marquis de les finestres ... I fl. e mig* ”¹⁴⁰⁴.

A l'hora de subministrar la pedra ens trobem que aquesta es mesura utilitzant diferents tipus de mesures: la somada, la quartera, la cana, els pams, el nombre de peces, les lligades¹⁴⁰⁵. Aquestes mesures es fan servir de forma aleatòria. No hem pogut desxifrar si cadascuna de les mesures va lligada al subministrament d'un tipus de pedra o al traginer que la transporta. Les mesures utilitzades en un o altre moment molt bé podrien estar relacionades amb la forma en que es mesuraven els diferents element constructius que formaven part del conjunt arquitectònic. De totes formes, sabem per una despesa del mes de novembre de 1361 que en una somada de pedra

¹⁴⁰¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIXv.

¹⁴⁰² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVI.

¹⁴⁰³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.75.

¹⁴⁰⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LII.

¹⁴⁰⁵ En aquesta despesa de juny de 1361 apareixen pràcticament totes les formes de mesures que ens trobem en el subministrament de la pedra “ *Item ipsa die computavi cum A° Sancii pedrerio de hiis que habueramus abispo per dicto portali et de diebus per quas sterater ipse et eius nunciis in ipse opere. Et debebat sibi primo XVII per volses magnis XVII sous. Item per X peciis dicti teulament III sous IIII diners. Item per XX palmis ultra dicti teulament supra lundar III solidi IIII denarii. Item per V liguades X solidi. Item per IIII perastarges XII solidi. Item per ipsa luna que sunt due pecie X solidi. Item per CV saumatis lapidum a doblens XXVI solidi. Item per V jornallis persone sue XV solidi. Item per XXI iornalibus Thome nuncii sui precio XXXII solidi II solidi IIII denarii per die soma XLIX solidi summa maior annorum predictorum CXLV solidi VIII denarii de quibus sibi solvi et feci sibi complementum ipsa dia ad ... LXXX s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXV.

brocada entraven de quatre a cinc peces de pedra ¹⁴⁰⁶. Això vol dir que cada peça pesava de vuit a deu quilos si tenim en compte que una somada eren uns quaranta quilos. En altres ocasions apareix el nombre de peces que entra en cada somada sense especificar de quin tipus de pedra es tracta ¹⁴⁰⁷.

També trobem en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona una altra forma, molt curiosa, de fer referència a les mides de les pedres. En aquest cas és fer servir la paraula *gualgue* seguida de *magor*, *migane* o *manor*. Aquesta forma de mesurar la pedra la trobem en unes despeses corresponents al mes de març de l'any 1388. Veiem-ho: “ *Primeraement he reabudes den G. Bofill e Anthoni Escuder padres de gualgue magor ... IIII canes e II palms* ”, “ *Item de els mateys de galgue migane ... XIII canes e VI palms* ” i “ *Item de els matex de galgue manor ... VII canes* ” ¹⁴⁰⁸. En cap moment s'especifica la equivalència entre els tres tipus de galgues i la cana o el pam.

També apareixen en els llibres d'obra diferents formes de treballar la pedra. Ens trobem a finals d'agost o principis de setembre, no apareix la data exacta per poder-ho afirmar, que “ *Item solvi Vives per octo lapidibus de predictis quorum funter IIIos brocarols a rao de XII diners et IIIor scalabornadas a rao de VI diners ... VI s.* ” ¹⁴⁰⁹. Les pedres escalabornades serien les tallades de forma més basta on només es preten donar la forma inicial al bloc ¹⁴¹⁰ mentre que les brocades estarien treballades amb més cura.

¹⁴⁰⁶ “ *Item solvi XIII die nouembris R. agut per portu XXXIX saumatorum petrarium brocade hictarum domini biure et in qualibiter sau mata erant IIIor ultra V lapides ... VI s. VI d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIIv.

¹⁴⁰⁷ “ *Item solvi ipsa die an Rembau traginerio per portu LXIII saumatorum lapidum petrarie dicti A. Sancii quorum funter XXIX saumate de III lapidibus et XXXIIIor de IIIor summa CCXXIII lapides ... X s. VI d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLVIIv.

¹⁴⁰⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.44.

¹⁴⁰⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVII.

¹⁴¹⁰ Ho podem veure en una despesa del 11 de maig de 1388 on “ *Item a XI del dit mes de may pague an P. Basse padrer e an Francesc Martin per les peres quem fan del anteulement e an de quescun palm VIII diners deuen ne fer CC palms car aytant veye lo cloquer tot en torn los VIII panels a XXV palms per quescun panel e els solament les deuen dar escalebornades e hom puy les fa fer aperelar ... VI fl.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXXV.

També és fa servir com a sinònim d'escalabornades el terme *boscades*¹⁴¹¹. A vegades a més d'indicar-nos com estan treballades aquestes pedres les despeses citen l'element constructiu del que formen part¹⁴¹².

Algunes vegades, com ja hem vist anteriorment, els llibres d'obres de despeses són molt explícits pel que fa a la ubicació de la pedra dins de l'església de Sant Feliu de Girona. Aquest és el cas que trobem documentat a finals de febrer de l'any 1362 quan “ *Item solvi P(etro) de Biure lapicide per I lindar supra finestram retro circade ... II s. VI d.* “¹⁴¹³. Com veiem queda molt clar que es tracta d'una llinda, per tant una peça de pedra llarga i estreta, i que esta col·locada sobre la finestra a tot volt. També apareix citada a finals d'abril de 1362 una despesa on es paga a Arnau Plana per una canal de pedra¹⁴¹⁴ i a finals de l'any 1364 on “ *Item solvi A. Sancii per uno lapide de quo fecit salpaperum in ecclesia in portali versus circium VI solidi. Et per una jornali et medio precio III solidi VI denarii. Et per XIII jornalibus Francischi Morer qui fecit decani salpaperiam XXXIX solidi. Item per puntis XXII denarii. Item per portu III solidi summa omnius ... LIII s. III d.* “¹⁴¹⁵. En aquest darrer cas ens cita un tipus de pedra que tindrà una funció molt determinada en el transcurs d'algunes cerimònies. Es tracta del lloc on es col·locarà el salpàs¹⁴¹⁶.

Troblem referències en els llibres d'obra, en moments puntuals, del lloc on s'emmagatzemen les pedres que arriben a peu d'obra. El més coherent seria que aquestes s'emmagatzemessin a la llotja. No podem rebutjar aquesta possibilitat, tot i que els llibres d'obra no ho especifiquen, perquè no apareix en cap moment el lloc on s'ubicaria la llotja. Una de les referències explícites al lloc on s'emmagatzemen les pedres un cop aquestes arriben a obra ho trobem el mes de febrer de l'any 1366 quan “ *Item XV die februarii solvi an R. Agut pro portu XXIX saumatarum lapidum quas aportarunt*

¹⁴¹¹ “ *Item XXII die dicti mensis octobris pague an Sans padrer per quatre peres que agui de la sua padrera qui tan solament eren boscades e asso per obres del pahiment de les rexes de ferre ... IIII s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LVIv.

¹⁴¹² En aquest cas per una volta: “ *Item pague lo dit die al dit G. Boffill per VII canes e I palm de las peras scalabornades fetes per la volta a rahan de I sous VI diners per cana ... X s. VI d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.62.

¹⁴¹³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XL.

¹⁴¹⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIII.

¹⁴¹⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. LII.

de petraria ad cimiterium versus meridiem ... III s. X d. “¹⁴¹⁷. Podria trobar-se la llotja ubicada en el cementiri sud de l'església ? Pensem que aquesta hipòtesi no es versemblant ja que el cementiri tenia una funció molt precisa i era un lloc sacre per tant, no pensem que s'utilitzes com a magatzem de materials per la construcció del temple. Pensem que simplement es tractaria d'una situació puntual on per diferents motius, que no podem deduir per la informació aportada pels llibres d'obra, aquestes pedres es dipositarien per un curt període de temps en el cementiri sud de l'església.

Com hem comentat anteriorment, en moments molt puntuals, la pedra s'emmagatzema en espais no habituals. Aquest és el cas també, del mes de març de l'any 1375, on les columnes i els entaulaments del claustre gòtic – desmuntat l'any 1374 – s'emmagatzemen en un lloc no determinat de la casa de l'abat ¹⁴¹⁸. També tenim el cas que aquestes s'apilen a la via pública "*Item solvi an Pin manobre XXVIII die septembris qui congregavit lapides et reble in carraria publica versus orientem per mediam diem et ultra cum paratorem I s. III d.*"¹⁴¹⁹

Pensem, que aquest emmagatzement puntual, podria ser degut, a que en certs moments, durant la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, la llotja s'ha de desmuntar per evitar l'accés des d'aquesta, dels enemics de la ciutat, a l'interior del temple. Aquest fet el podem comprovar en una despesa de l'any 1375 on: "*Item a XIII dabrill agui II manobres I jorn per levar les bigues de la loge e desar e estoyarles e desaren lo sementerí ves sol ponent costaren ... III s.*"¹⁴²⁰. Com podem observar, amb l'absència de la llotja, la fusta s'emmagatzema al cementiri. Aquesta llotja tornarà a ser muntada el 5 de maig de 1377 davant de l'església però sense una indicació clara de la seva ubicació en les primeres despeses que apareixen als llibres d'obra ¹⁴²¹. Més endavant

¹⁴¹⁶ El salpàs era la cerimònia d'anar per les cases un sacerdot aspergint-hi aigua beneida i sal.

¹⁴¹⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. IX.

¹⁴¹⁸ "*Item diluns a XII de marcs agui I manobre per trer et metre en I^a casa del capelan la fusta qui era en la esgleya e per estoyar a case de mosen labat les peres un senгле les colones de les clastres et los enteulaments fo hi IIII jorns monta a rahan de II sous et VI diners per jorn ... X s.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 8v.

¹⁴¹⁹ ADG. Obra 1365 – 1391 (despeses), f.XIIIv.

¹⁴²⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 9.

¹⁴²¹ "*Item expendi quinta die madii anno predicto quos solvi Petro Brun manobre qui fuaret per quinque dies continuos in dicto operi pro faciendo queadam porticum ante ecclesias pro operando lapides dicti*

s'especifica que "... *portichum sive logam que em ante cloquerium novum ...*" ¹⁴²² i a mitjans del mes de maig de 1381 apareix una altra referència per poder ubicar la llotja: "*Item pague lo dit (die) a dit Iohan Rayret per IX filades de peres de pilar que yo n.avia preses en temps que fiu fer la loga o porxa dels padres qui es proper lo pou ... IX s.*" ¹⁴²³. Com veiem ambdues despeses ens donen pocs detalls. Tot i que Marqués creu que aquest *cloquerium novum* seria el que es va començar a la dreta de l'actual façana barroca i va quedar per acabar ¹⁴²⁴, nosaltres pensem que es tractaria de l'actual campanar acabat al segle XVI ja que aquest s'anomenava nou per diferenciar-lo del romànic que encara estava dempeus. A més no es pot començar un campanar per la teulada tal com apareix en la despesa del 4 de maig de l'any 1377 ¹⁴²⁵.

Un nou tipus de pedra que apareix el mes d'octubre de 1368 és la *pedra de alambor* ¹⁴²⁶. Aquest tipus de pedra no havia aparegut fins ara ja que totes les parets o murs que s'estaven executant tenien el parament recte formant un angle de 90 ° amb el terra. Aquest no és el cas de la pedra que apareix definida com de *alambor*. Aquest tipus de pedra és la que es col·locà a la base en talús del campanar. En aquest cas el mur té una inclinació respecte al terra superior a 90 °. Aquest fet és important ja que una de les cares de la pedra, la que veiem a l'exterior, no pot està tallada com les altres ja que no forma un angle de 90 °. La paraula *alambor*, si ho recordem, ja la trobàvem en el plànol del campanar de l'església de Sant Feliu de Girona per definir la seva base.

També apareix citada, en una ocasió, la utilització de rierencs en la construcció. La despesa que correspon a l'agost de l'any 1374 ens diu: "*Item fiu tirar al dit Serra*

---

operi a de II solidi et IIII denariorum pro die ... XI s. VIII d. " ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 21v.

¹⁴²² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 22.

¹⁴²³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.60.

¹⁴²⁴ Marqués ANNALS.

¹⁴²⁵ "*Item a IIII de mag del ayn de MCCCLXXVII comença apereyar los entaulaments et sargaments de la capela del cloquer nou et comecay a esser an Ffrancesch Caçan padrer qui primerament hi fo per VII dies continuis a rahan de III sous VI diners per jorn los quals li pague disapta a IX dies del dit mes ... XVII s. VI d.*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 22.

¹⁴²⁶ "*Item en la seguona setmana de vytubri fo A. Çaplana padrer IIII dies a brocar pedra de alambor a obres del cloquer car aguen espleguar de apereylar ço que maestre fahia per lo cap de la esgleya ... XII s.*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIIIv.

traginer CCXXII somades de peres rierenques per puyar als corados e a las bastides de la esgleya monten a II diners e maya per somade ... II l. VI s. III (d.) ¹⁴²⁷. Es tractaria d'un tipus de pedra utilitzada, més com a rebla, que per realitzar paret de mamposteria. En aquest mateix moment és realitzen dues parets de pedra seca – és a dir sense morter d'unió entre els carreus – al cap e l'escala ¹⁴²⁸. Pensem que formaria part de les obres de fortificació realitzades a l'església en aquest període.

Ja a l'any 1383 apareixen citades les lloses de pedra. Tenim dues despeses on es compren lloses de pedra destinades, probablement, al paviment de la sagristia en la qual s'esta treballant en aquests moments ¹⁴²⁹. En aquest cas el preu de les lloses, de les quals no sabem les mides, ve donat en somades, 2 sous, 9 diners cada somada i en peces, 3 sous cada llosa. Pensem que ens trobariem davant el mateix tipus de pedra quan es mencionen les pedres de paviment el 20 d'abril de 1384 dient: “ *Item aquel die matex fiu canar les peres den Boffil e foren XXVIII canes de peres de fil. Item es pagat de tot usque ad diem presentem de les quels VIII canes ni ha V canes den Boffil e les altrres den Mieres. Item VIII canes de peres de payment a XVIII diners per cane e de port VIII diners per cane ha aut lo carreter entre tot ... II s. III d.* ” ¹⁴³⁰.

En una despesa del mes de juliol de 1383 apareix un nou tipus de pedra molt especial, la clau de volta. En aquest cas es tracta de la clau de volta situada a la capella del campanar ja que “ *Item a VI del dit mes done e pague an Francesc de Peradalte obrer de la seu per la pera de la clau primera de la capela del cloquer le qual se pres en temps den Francesc Corona e no era pagade ... V s. VI (d.)* ” ¹⁴³¹. El preu d'aquesta clau, el trobem més endavant, i puja a la quantitat de 1 florí i mig ¹⁴³². En aquests mateixos

¹⁴²⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 4.

¹⁴²⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 4.

¹⁴²⁹ “ *Item a XXVII del dit mes compre den Ferrerres de Mathe X somades de loses a II sous et IX [diners] per somade monten ... XXVII s. VI [d]* ” i “ *Item aquel die matex ne compre dues loses d'en Arnau Bret a III sous per lose ... VI s.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 86.

¹⁴³⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 92.

¹⁴³¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 86.

¹⁴³² “ *Item deg an G. Boffil altri Viola per XXX [o]gives a XII diners per [o]give e per X canes de pera de volte a XVIII diners per cane e per la clau I florin e mig ... II l. X s. VI (d.)* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 87v.

moments apareixen citades les *pera de volte* ¹⁴³³, que com el seu nom indica són peces de pedra amb forma corbada per col·locar-les a les voltes.

Un tipus de pedra singular és la que trobem en una despesa del mes de gener de l'any 1385. Es tracta de la pedra per la realització de l'ara d'altar, pensem que es tracta del que s'havia de col·locar a la capella dels àngels sota el campanar. En aquesta despesa s'especifica, a més del preu de compra de la pedra, quines mides tindrà i com serà treballada. Veiem-ho: “ *Item a V del mes de janer demont escrit compre une pere de fer are a l'altar de maestre R. del dit G. Viole e costera LX sous, e deu esser brocade de totes parts, de prim e deu aver de lonc X palms e de ample VI palms e pagueli lo die demont dit de le LX sous ... II fl.* “ ¹⁴³⁴. L'any 1388 torna a ser citat aquest altar, tornant a referenciar les mides i la forma de treballar-lo ¹⁴³⁵.

Com hem pogut veure, davant de tal quantitat de tipus de pedra i davant les diferents formes de mesurar-la, és molt difícil establir un preu unitari ja que aquest dependrà de les dimensions de la pedra, del tipus de pedra (forma) i de com esta treballada. Malgrat aquesta limitació per analitzar aquest concepte, el que si que podríem deduir és el preu mitjà, i les seves variacions, per cadascun dels tipus de pedra. Aquesta anàlisi, evidentment, serà possible sempre que tinguem un número de mostres suficients.

16.3. LA FUSTA

La fusta, tot i no ser el material bàsic utilitzat en la construcció de l'església de Sant Feliu, tenia un pes específic ja que la majoria dels mitjans auxiliars utilitzats en la construcció medieval necessitaven de la seva participació. Totes les bastides eren de fusta, els encofrats, les cintres i motlles eren de fusta, la maquinària utilitzada era de fusta i en la majoria de les eines apareixia algun element de fusta. A més de la utilització de la fusta en tots aquests elements també s'utilitzava per alguns elements constructius.

---

¹⁴³³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 86v.

¹⁴³⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXVv.

¹⁴³⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXIII.

La fusta utilitzada era molt variada ja que trobem l'avet ¹⁴³⁶, el poulegas ¹⁴³⁷, el roure ¹⁴³⁸, el castanyer ¹⁴³⁹, el noguer ¹⁴⁴⁰, l'olivera ¹⁴⁴¹, l'hom ¹⁴⁴², el vern ¹⁴⁴³, l'aullina ¹⁴⁴⁴, etc. A vegades no s'especifica exactament el tipus de fusta però si el tipus d'arbre, en aquest cas “ *Item compre una bigua de albre blanc del dit Berengario Serra e mester me la maytat deius lo terrat demont del cloquer per sofferrir los seyns e l.altre meytat es en la esgleya que deyen me que tota l.ayn avie mester costa ... I ll. VII s. VI [d.]*”. ¹⁴⁴⁵. Sembla ser, que la fusta més utilitzada, quan és volia aconseguir una gran resistència de l'element a construir era el roure. Aquest fet el podem confirmar quan s'estan realitzant obres d'enfortiment de l'església l'any 1368 on apareixen un seguit de despeses en la compra de fusta de roure ¹⁴⁴⁶. També hem de dir, que es tracta de la fusta més cara ja que es compra per unitats – es parla de cairats i no de dotzenes de cairats –, costant cadascuna d'aquestes 3 sous ¹⁴⁴⁷. Com sempre la mida dels cairats farà fluctuar el seu

¹⁴³⁶ “ *Item compre den Berengario Carrere de Seriyen VIII postes de vet per obs de le serque costaren ... XII s.* “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2v.

¹⁴³⁷ “ *Item compre den Berengario Carere de Seriyen a II dies del mes de juliol de Layn demont scrit XVI posts de vet soes poulegas costaren ... XXIII s. III d.*” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.3v.

¹⁴³⁸ “ *Item solvi Ffrancisco Moray fusterio per uno quadrato quercus sunt de roura per barra portali claustru cum III II sous de faceris ... VI s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVII.

¹⁴³⁹ “ *Item solvi pro una dotzena de cabirons de castanyer ... III s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. III.

¹⁴⁴⁰ “ *Item solvi Guillelmo Serre traginerio qui diu em aportavater unum nogerium de ortu sive postes nogerii quad ornarem de na Riba ... III s. III d.* “ ADG. Obra, 1365 - 1391 (despeses), f. IIv.

¹⁴⁴¹ “ *Item solvi pro X bigals de roure et de oliveria pro dictum opere supra quas posuerunt postes ad faciendu transitum versus circium ecclesie ... XIII s.* “ ADG. Obra, 1365 - 1391 (despeses), f. III.

¹⁴⁴² “ *Item compre del cle[r]ge des cestalar I holm trenquat per obs dun torn dels seyns lo qual costa page A. Roque per lo dit cle[r]ge X sous X diners ... XV s.* “ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4.

¹⁴⁴³ “ *Item done e pague als dits traginers per dues dotzenes de verns quem aportare de Sent Daniel los quals compre den Piu ... XIII s.* “ ADG. Obra, 1365 - 1391 (ingressos), f.XXIIv. El vern és un arbre de ribera, que creix a les ribes del riu Galligans, de fulla caduca.

¹⁴⁴⁴ “ *Item a IX del dit mes ane tayar I^a de quels IIes aulines que la obre havie en axo den Pin e costan entre tirar e abeure que done al maestre e porta la carreta de la seu a le case del maestre ... XVIII d.* “ ADG. Obra, 1365 - 1391 (ingressos) , f.XXXVIII.

¹⁴⁴⁵ ADG. Obra, 1374 - 1384 (despeses), f. 33v.

¹⁴⁴⁶ ADG. Obra, 1365 - 1391 (despeses), f. XXXV.

¹⁴⁴⁷ “ *Item compre mes avant II cayrats roure per los dits corrados domini Fferran fuster que costaren ... VI s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXV.

preu ja que al setembre de l'any 1382 “ *Item compre IIII cayrats de roura per fer barandes a l'escala del cloquer nou costaren ... VI s.* “¹⁴⁴⁸.

Troblem comptades referències en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de l'emmagatzament de la fusta. Una d'aquestes excepcions correspon a una despesa de l'any 1389 on “ *Item a XV del mes de noembre l'ayn desus dit logue dos manobres qui eren de Sen Madir per levar la fusta del cloquer ab que era en faltat e la dita fusta fiu stuyar en lochs que nos pogues muyhar trigaren I die e pres cascu II sous soma ... IIII s.* “¹⁴⁴⁹. Com observem no s'especifica el lloc on es guarda però sí que s'afirma que s'ha de protegir de l'aigua.

A més del material pròpiament dit també apareix, a vegades, la seva forma. Per exemple: “ *Item costa una post de vet de pleneyar ... VIII d.* “¹⁴⁵⁰. Ens trobaríem davant una fusta que acabarà plafonada. El mateix tipus de fusta però citat de diferent forma és la *fuye de posts*¹⁴⁵¹ o els *postibus de fuyla*¹⁴⁵². També tenim les bigues de fusta utilitzades per realitzar les cobertes. Quan s'utilitzen aquest tipus d'elements només s'especifica el nombre d'unitats comprades però no s'especifica ni la seva longitud ni el seu preu unitari¹⁴⁵³. Apareix també, en comptades ocasions, el mot *legno*¹⁴⁵⁴. En aquest cas, de forma extraordinària, la fusta es comprada per somades ja que normalment és compra per dotzenes¹⁴⁵⁵. A sobre d'aquests cairats de fusta es col·locaven les llates, que en els llibres d'obra apareixen anomenades en la majoria dels casos com a *tagels*, aquests eren normalment de castanyer¹⁴⁵⁶.

¹⁴⁴⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.77v.

¹⁴⁴⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LVII.

¹⁴⁵⁰ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.4.

¹⁴⁵¹ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4.

¹⁴⁵² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XIIIv.

¹⁴⁵³ “ *Item en G. Sescala feu comprar an P. de Ravos fuster de Gerone quatra biges per obs de la serque per fer cambre al claver costaren los quals pague jo dit Berengario Ferrer al dit P. ... XV s.* “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.6.

¹⁴⁵⁴ “ *Item costaren dues somades de legno le que fiu venir per obs de le obre les quals aportaren Johan Moradel e n.Agut tragines pege ... I s. X d.* “ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.8.

¹⁴⁵⁵ “ *Item compre II^s dotzenes e III cabirons per obs de le obre demont scrite costaven III sous IIII diners per dotzene somen page ... VII s. VII* “ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4v.

¹⁴⁵⁶ “ *Item lo dit iorn compre III somades de tagel de castayer e una dotsena de cabirons costra entre tot ... I^a l. VIII s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.3r. Una excepció la trobem en dues despeses de

Ens hem trobat en un cas on s'especifica que s'utilitzarà una fusta perfectament escairada. La referència a l'acabat de la fusta no és un fet gens habitual en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona. Ens trobem en el moment de la construcció del portal del claustre on Francesc Morè realitza una barra de fusta per aquest. El llibre de despeses ens diu que es tracta de *uno quadrato quercus sunt de roura*¹⁴⁵⁷. Més endavant, ja a l'any 1387 ens trobem una altra referència a l'escairat de la fusta on se'ns diu que “*Item aquel die matex done e pague al dit Ramon per encodrar los roures que he comprats demont e deu aver per jornal IIII sous preste li de present ... XIX s.*”¹⁴⁵⁸.

També apareix, en comptades ocasions, referències a com arriba la fusta a obra. Aquest és el cas d'una despesa del 26 de juliol de 1379 on: “*Item compre dues bigues den Berengario Serra fuster per fer lo bastiment e la una era serrade e laltre era simal costaren entran be dues no fo sine una et costa ... VI s.*”¹⁴⁵⁹. Ens està dient que una biga arriba a obra ja serrada mentre que l'altre ens arriba mal escairada i amb restes d'escorça.

És molt difícil establir un preu unitari per la fusta ja que com hem dit anteriorment no s'especifica mai – només hem trobat dos despeses de l'any 1382 on es cita¹⁴⁶⁰ la seva longitud. Al no especificar-se aquesta, per exemple una biga pot tenir preus molt diferents. Veiem com en l'any 1358, s'està reparant el teulat del refectori, el preu de la biga en les següents despeses és molt variable: “*Primo solvi pro V biguis hictis den sclaystle ... XIII s.*”, “*Item pro duabus biguis hictis den Fferran ... VIII s.*” i “*Item pro una den Reas ... II s.*”¹⁴⁶¹. Com veiem en el primer cas cada biga costa, aproximadament, 2 sous, 7 diners, en el segon cas costa 4 sous i en el tercer cas costa 2 sous. Si

---

juny de l'any 1385 on: “*Item en Berenguer Serre fuster per posar les lates IIII dies faenes ... XVI s.*” i “*Item li compre tres dotzenes e mige de cabirons a fer les dites lates a raon de III sous VIII [diners] per dotzene ... XII s. X (d.)*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXVIIIv.

¹⁴⁵⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVII.

¹⁴⁵⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVII.

¹⁴⁵⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.35v.

¹⁴⁶⁰ “*Item la pague d'alter part per VII posts de XIII palms de ... VII s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.67r i “*Item pague a XXIII d.ebrill an Maluer de Vilalbin per una dotzena e miga de cabirons que havien XIII palms de l.arch ... VI s.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.68.

tinguéssim accés a la longitud de cadascuna de les bigues segur que podríem establir un preu unitari, evidentment, per cadascun dels tipus de fusta utilitzada.

L'any 1359 ens apareix el preu que tenen la dotzena de cabirons. Trobem “ *Item solvi pro III dotzenis de cabirons precio II solidi VII denarii pro dotzena ... VII s. IX d.* ”¹⁴⁶². Creiem que el fet de donar un preu per dotzena significa que aquests cabirons tenen tots ells la mateixa longitud. En aquest cas no s'especifica el tipus de fusta utilitzada però més endavant, el mes de juliol de 1360, apareix una despesa per cabirons de fusta de castanyer. El preu per dotzena és diferent del que havíem vist anteriorment ja que en aquest cas la dotzena es paga a 3 sous¹⁴⁶³. Podria ser degut a que la fusta és diferent i de més bona qualitat. Aquesta dispersió en el preu dels cabirons de fusta també la trobem en la despesa de l'any 1360 on “ *Item emi dicto ferran I dotzena de cabirons de castanyer ... V s. X d.* ”¹⁴⁶⁴. Com veiem el preu de la dotzena de cabirons de castanyer a passat de 3 sous a 5 sous, 10 diners en només un any. La fluctuació en el preu dels cabirons de fusta queda palesa quan el 10 d'abril de 1361 es paga per la dotzena de cabirons de castanyer 4 sous, 5 diners¹⁴⁶⁵ i el 10 d'agost de l'any 1363 es paguen 2 sous, 10 diners la dotzena¹⁴⁶⁶, en aquest darrer cas no s'especifica el tipus de fusta.

A vegades la fusta no calia comprar-la ja que l'obra ja disposava d'aquest material. Aquest és el cas del mes d'octubre de 1368 quan “ *Totas la verdesques, el corrados e alscons mantalets que falien que noni havia perat se feren de fusta de la obra et qui era estada del alverch comprat domini Ff. Corona. Mes agui a comprar cordas per liguar los mantelets que per vent nos malmasessen e costaren ... III s.* ”¹⁴⁶⁷. Com veiem, l'obra utilitzava el material que es trobava en bones condicions procedent d'edificis comprats pel capítol com és l'alberg d'en Corona. Altres vegades la fusta es comprava a

¹⁴⁶¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. VIII.

¹⁴⁶² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IX.

¹⁴⁶³ “ *Item solvi pro III dotzenis de cabirons de castanyer hictis den Fferran ... IX s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. X.

¹⁴⁶⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXIII.

¹⁴⁶⁵ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXIIIv.

¹⁴⁶⁶ “ *Item solvi X die augusti per II dotzenes de cabirons et II cabirons precio II sous IX diners per dotzena ... VI s. minus abant* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XLIX.

¹⁴⁶⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXIIIv.

particulars com en Pere Mascarell de Campllong ¹⁴⁶⁸. Semblaria ser que la fusta, en aquests darrers anys, provenia de Ruidellots de la Selva i de Campllong ¹⁴⁶⁹.

En ocasions, la fusta utilitzada en algun element que intervé en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, com poden ser les bastides, es torna a revendre al mateix fuster que l'ha subministrada inicialment. Amb aquesta operació, l'obra s'estalvia una certa quantitat de diners. Aquest fet el podem observar en la despesa de finals de l'any 1374 on: “ *Item aquel die matex compre ab lo Botet del qual avie preses VI bigues d.albre blanch et I cimal opus de le bastide del dit cloquer vey e quant aguen desffeta la (di)ta bastida volch cobrar les VI bigues e volch ne aver per la menys valensa per so com les avien trocades e clavades e avien astat a pluya e avent e lo çimal romas a nos ... XI s.* “ ¹⁴⁷⁰. Ens trobaríem, per tant, davant d'una mena de lloguer de material, on evidentment, el material perd valor al haver estat manipulat i exposat als agents atmosfèrics.

En comptades ocasions, es compra la fusta sense manipular. És a dir, es compren arbres sencers. Aquest és el cas d'un seguit de despeses de començaments de l'any 1387. Veiem alguns exemples: “ *Item aquel die matex [16 de febrer] compre del dit Arnau de Camplonc dos ulms que ha en lo seu clos ... V s.* “; “ *Item aquel die matex compre II roures den Iacme Negre de Camplonc e costen entre arrencar e fuste ... XVI s. VI (d.)* “ , “ *Item aquel die matex compre den Domenech del dit loc he del Iacme Negre tudor dels pubils del dit Domenech tres roures e costen de prime compre ... II fl.* “ i “ *Item de arrencar los dits tres roures quem hac lo dit Jacme ... VIII s.* “ ¹⁴⁷¹. Com podem veure, continua sense especificar-se les dimensions de la fusta comprada. El que si que s'especifica és el concepte pel qual es paga separant el cost del material del cost d'extracció d'aquest. A més un altre aspecte que referma la reutilització de la fusta, comentat anteriorment, és el fet que es mencione si són de *prima compre*.

¹⁴⁶⁸ “ *Item layn de MCCCLXXXVII lo XVII die del mes de janer compre ho pague I roure quel maestre ço en Comes avie comprat den P. Mascardel de Camplonc lo qual es arrencat e iau en terre e es prop de la sue case en la clos seu e coste de prime compre e pagel devant lo dit P. Comes en le mie cabre ... V fl.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391(ingressos), f. XXXVv.

¹⁴⁶⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. LIIIv.

¹⁴⁷⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 7.

¹⁴⁷¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVIv.

En algunes despeses si que apareix el que s'obté de la compra d'arbres sencers. Aquest és el cas de l'any 1387 on “ *Item a XVI de abril del demont dit ayn compre den Ramon Barber de Caçan fuster I roure e an exides dues bigues e coste entre adobar e tot ... XIII s.* “¹⁴⁷². Tot i que sabem que d'aquest roure es fan dues bigues de fusta tampoc s'especifica de quines mides.

Un altre tipus de matèria vegetal, que no es pot considerar com a fusta però que entraria dins del mateix tipus de material, és el bruc. Aquest el trobem esmentat en els llibres d'obra quan s'estan realitzant obres de fortificació de l'església de Sant Feliu de Girona. Concretament la despesa ens diu que “ *Item solvi an Padron de Domeny pro II saumatis de bruch ad opus dels corrados capitulis ecclesie supra tesbolum ... III s.* “¹⁴⁷³.

16.4. ELS AGLOMERANTS: EL MORTER, LA CALÇ, LA SORRA, EL GUIX I LA COLA

El cost de la calç ve donat en quarteres ¹⁴⁷⁴. Per exemple: “ *Item compre den G. Bernardo XXXIIes corteres de calç a rao de X diners per cortere per obs de le capele et tira le Johan Meredel segons que apar de la present some que le pege ... XXVI s. VIII d.* “¹⁴⁷⁵. Com veiem la calç es paga aquest any 1349 a 10 diners la quartera. El preu s'incrementa l'any 1356 on es paga per una quartera de calç 12 diners ¹⁴⁷⁶.

La calç i la sorra apareixen molt sovint juntes durant el seu transport a obra. Aquest dos materials són bàsics per la fabricació del morter o argamassa utilitzat per la unió dels diferents carreus que formen els murs de l'església de Sant Feliu de Girona. El preu de la calç és diferent del de la sorra. El preu de la sorra a finals de l'any 1361 és de un diner i una malla cada somada ¹⁴⁷⁷, mentre que el de la calç, s'ha

¹⁴⁷² ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXVII.

¹⁴⁷³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XXXVv.

¹⁴⁷⁴ Es considera la somada com l'equivalent a un viatge. Cada somada té quatre quarteres.

¹⁴⁷⁵ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5v.

¹⁴⁷⁶ “ *Item solvi an Julian pro XX quarteriis calcis in dicta septimana acceptis ... XX s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.IIv.

¹⁴⁷⁷ “ *Item solvi predicto R. Renart per XIII saumatis arene ... I s. IX d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIIv.

reduït i és de nou diners la quartera ¹⁴⁷⁸. A finals de l'any 1379 la calç havia incrementat el seu preu, de forma molt moderada, i es pagava a deu diners la quartera ¹⁴⁷⁹, mentre que la sorra a començament de l'any 1381 havia reduït el seu preu ja que es pagava a 1 diner la somada. Aquest fet es dona fins i tot en el preu del transport on la sorra es transporta a 1 diner la somada i la calç a 2 diners la somada l'any 1349. O sigui el cost de transportar la calç és el doble del de transportar la sorra.

L'any 1356 el transport de la sorra ha doblat el seu preu ja que costa 2 diners la somada ¹⁴⁸⁰ el mateix que el transport de calç que no varia. Pensem que això devia ser un fet puntual ja que l'any 1361 el preu de transport de la calç dobla un altre cop el de la sorra sent aquest darrer de un diner ¹⁴⁸¹.

A diferència de la calç que es transporta en quarteres o en somades, el transport de la sorra a vegades apareix en dotzenes. Ho podem veure en la setmana del 19 d'agost de 1368 on “ *Item pague an P. Serre et an G. Costa traginers per portu de LXXII somadas de calç IX sous. Et per XXXIII dotzenas et miga de arena XXXIII sous VI diners ... XLIII s. VI d.* “ ¹⁴⁸². No sabem del cert quina és la correspondència entre la somada, la quartera i la dotzena. El que si sabem és que transportar una dotzena de sorra, els llibres parlen de *arena*, costa el mes d'agost de l'any 1379, 18 diners.

La calç, un cop arribava a obra, s'havia d'apagar. Aquest fet ho corrobora: “ *Item page an Francesch de Serinyane qui destrempre la cale et tira ayge ... I s. III d.* “ ¹⁴⁸³. Pensem que aquest procés d'amarat de la calç es realitzava en una bassa a peu d'obra. Algunes vegades, són comptades, es menciona l'amorterat de la calç que no

¹⁴⁷⁸ “ *Item eum creru pro debeo laurencio cabanerii per XXV quarteriis calcis abispo hictis et nondum prosu hictis precio IX denarii ... solvi sibi XVIII s. IX d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIIv.

¹⁴⁷⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.41v.

¹⁴⁸⁰ “ *Item solvi an Serre traginerio pro portu XV saumatarum arene ... II s. VI d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.IIv.

¹⁴⁸¹ “ *Item XXV die junii incepti operari supra perierem claustris versus circium si versus uriam piccum. Et solvi G. agute et eius socius per IIII saumatis calcis bernat juliani et II domini Lorenus et per XXXVI saumatis arene precio II denarii per calce et I denarius per arena ... III s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVv.

¹⁴⁸² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXIV.

¹⁴⁸³ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2.

voldria dir res mes que la utilització d'aquesta per fabricar el morter ¹⁴⁸⁴. La calç la majoria de vegades es comprava a en Bernat Julià ¹⁴⁸⁵ o a en Llorens calciners ¹⁴⁸⁶. Altres vegades la calç es fabrica al forn de la catedral per la qual cosa s'ha de transportar el combustible, llenya, i la calcària, la *esquerda*, fins al forn abans esmentat, i un cop fabricada la calç transportar-la fins a l'església de Sant Feliu de Girona ¹⁴⁸⁷. No coneixem, pels llibres d'obra, la ubicació del forn de la Catedral.

A més del forn de la Catedral, els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona ens informen de l'existència d'altres forns que subministraven calç per la construcció del temple del sant màrtir Feliu. Entre aquests forns trobem esmentats el d'en Julià "*Item fiu venir en la damont dita setmana del forn den Julian cau siner XL corteres de calcs emfre diverses veguades tamben opus de morter prim con a altres coses necessaries a obres de la dita esgleya montaren a rahon de XII diners per cortera II ll.*" ¹⁴⁸⁸, el forn d'en Llorens "*Item pague al dit Riembau per XIII somades de calç que aporta del forn den Lorenç e ha aquescunes summa IIII quarteres II s. II d.*" ¹⁴⁸⁹ i el forn del Carme "*Item XXIII die mensis octobris anno predicto fiu tirar IIII quarteres de caus per fer ne morter prim les quals*

¹⁴⁸⁴ "*Item dilus que fo XIII del dit mes de març agui en la dite obre per amortar calç en Iohan Campis menobre ... II s.*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXIIIv.

¹⁴⁸⁵ "*Item solvi bernardo juliani calcinerio per XXVIII qui calcis quas abispo acceperani ut supra preciorum in ipsis II foliis remissis IIII denarii ... XXIII s.*" ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXX.

¹⁴⁸⁶ "*Item feci deportari II saumatas calcis dominus lorenus solvi per portu ... IIII d.*" ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXIV.

¹⁴⁸⁷ Vegeu el seguit de despeses que ens expliquen el procés que segueix la fabricació de la calç quan s'utilitza el forn de la Catedral: "*Primerament costa la leyra e rebaçes e carbon que en P. Carrera avie fet venir al dit forn XIII liures sous VIII diners ... XIII l.*", "*Item avie a la boca del dit forn LXXX somades de esquerda quim costa I diner per somade. E puyt daytantes somades con presessem de aquela deval I diner per somade preseren ne CLXXXIII somades monten entre totes XV sous III [diners] ... XV s. XI d.*", "*Item hi agui en Mornau per VI dies e prenia per dia III sous monten ... XVIII s.*", "*Item en Berengario Vilar per los dits VI dies e prenia a trencar ... XVIII s.*", "*Item compre den Bosen de Montnegre VI somades de lenya qui era en casa den Miquel Torrent costa per somade II sous VI [diners] monten ... XV s.*", "*Item fiu tirar la dita calç per en Mirayes quin tira XXX viatges e avien fet preu a II diners e maya per viatge e per tal com hi per dia doneli III diners per viatge monten ... VII s. VI (d.)*", i segueixen altres despeses referides al transport de la calç. ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.38.

¹⁴⁸⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.5.

¹⁴⁸⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 67v.

tira en Cloposa del forn del Carme e costaren de comprare IIII s.”¹⁴⁹⁰ A més d'aquests forns també apareix citat en una ocasió el forn propi de l'obra¹⁴⁹¹.

Quan la calç es barreja amb pedra de rebuig de pedrera i altres materials, per tal d'omplir els ronyons de la volta apareix en els llibres d'obra la paraula *crespey*. La trobem per primera vegada en una despesa del 3 de setembre de 1388 on “ *Item a III de setembre pague an Bonenat Zuch per tres dies que ere estat a le obre per destemprar lo crespey de la volta per posar l. empayment e preveie per die II sous VI [diners] ... VII s. VI [d.]* “¹⁴⁹². Més endavant és menciona el *crespey gros de teules* i el *crespey prim de teule*¹⁴⁹³. És lògic que aparegui en aquest reblert el material ceràmic, en aquest cas la teula, ja que interessa reduir el pes en aquests punts de la volta per garantir la seva solidesa.

La sorra que es compra per la realització del morter és de dos tipus. Tenim per una banda la sorra que en els llibres d'obra apareix com a *arene grosse* i per l'altre la sorra anomenada *arene prime*¹⁴⁹⁴. Aquestes denominacions fan referència al gruix dels grans de sorra. Apareixen els dos tipus de sorra ja que així el morter és de més qualitat¹⁴⁹⁵. No sabem exactament si tota la sorra procedia del riu Onyar tal com apareix en la despesa de l'any 1381 on “ *Item pague lo dit die al dit Serra per VII dotzenes e IIII somades d.arena que aporta del areny dels F[r]amenos a rahon de II sous la dotzena monta ... XIII s. VIII d.* “¹⁴⁹⁶. La quarta setmana del mes d'abril de l'any 1388 tornem a trobar una referència de la procedència de la sorra, en aquest cas procedeix del Carme¹⁴⁹⁷, pensem que es tractaria de l'areny del riu al costat del qual estava situat el convent del Carme.

¹⁴⁹⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LVIv.

¹⁴⁹¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 48.

¹⁴⁹² ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXVIIIv.

¹⁴⁹³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXVIIIv.

¹⁴⁹⁴ “ *Item solvi an agut et eius socio per portu XXIIIor saumatarum arene grosse II ... II s.* “ i “ *Item eisdem per VI saumatis arene prime ... I s. VI d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIXv.

¹⁴⁹⁵ El grans més prims de sorra ocupen l'espai que queda entre els grans més gruixuts i així trobem menys espais buits en la mescla.

¹⁴⁹⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.51.

¹⁴⁹⁷ “ *Item de VI somades de arene prime del Carmen a rahon de III diners per somade ... I s. VI (d.)* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXIII.

El primer cop que apareix mencionat el morter, es fa poques vegades, és el primer dia d'abril de 1351 ¹⁴⁹⁸. En aquest cas es fa servir el sinònim argamassa. No trobem la paraula morter com a tal fins una despesa de mitjans de juliol de l'any 1369 on “ *Item P. Basses menobre pro dictis VI diebus a destemprar et fer mortar ... XV s.* “¹⁴⁹⁹.

El guix apareix citat per primera vegada en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu a finals d'abril de 1362. En aquesta despesa “ *Item solvi per IIII sachis de guix ad opus hospicii sibi capellanie reperandi ... III s. V d.* “¹⁵⁰⁰. Com veiem aquest guix no s'utilitza per la construcció de l'església sinó per espais annexes. Podem comprovar que el sac, també apareix a vegades saca ¹⁵⁰¹, de guix està a un preu aproximat de 10 diners. Malgrat tot no sabem si aquests sacs són de 10, 15 o 25 kg. ja que els llibres d'obra no ho especifiquen. El guix també podia arribar a obra en somades com succeeix l'any 1364 quan “ *Item solvi per II saumatis de guix ad opus dels armaris lampadarum ecclesie ... V s.* “¹⁵⁰². El guix també el trobem en algunes ocasions com a material que ajuda a estabilitzar la bastida. Aquest és el cas del mes de juliol de 1374 quan “ *Item compre I sach e mig de guix per fermar los estants de la dita bastida costa ... I s. XI (d.)* “¹⁵⁰³. El guix, igual que succeeix amb altres materials que intervenen en la construcció de l'església de sant Feliu de Girona, pateix fluctuacions en el seu preu. La somada de guix costa l'any 1386, 18 diners ¹⁵⁰⁴ mentre que l'any 1364 costava 30 diners.

Més endavant, ja a l'any 1376, apareix la utilització del guix en obres a la capella de Nostra Senyora de Gràcia. Aquesta despesa diu: “ *Item emi XIII die marcii unam saumatam de gisso a opus quarundam canalium supra capellam Sancte Marie et Sancte*

¹⁴⁹⁸ “ *Item pege an P. Bace menobre per II dies et muda les apereyes dels seyns qui heren en casa den obs et posay argamase ... V s.* “ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2.

¹⁴⁹⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XL.

¹⁵⁰⁰ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLIIIv.

¹⁵⁰¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLIXv.

¹⁵⁰² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.LI.

¹⁵⁰³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.3.

¹⁵⁰⁴ “ *Item compre une somade de guix e costa ... XVIII d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXIII.

Trinitatis deconstiret ... IIIes s. “¹⁵⁰⁵. Com veiem en aquest cas apareix la paraula *gisso* i no guix com en els anteriors exemples.

En algunes ocasions apareix mencionada *le cole* com a material utilitzat en l'execució de l'església de Sant Feliu de Girona ¹⁵⁰⁶. Es tractaria d'un material utilitzat per protegir el guix quan aquest es troba a l'exterior. No es tractaria, com podria semblar, de la cola de fuster utilitzada en la unió de les peces de fusta que formen les bastides ja que aquestes s'unien amb cordes o amb claus. Trobem algunes despeses on s'especifica com a procedència d'aquest material el poble de Palol d'Onyar ¹⁵⁰⁷.

16.5. CORDES I ALTRES MATERIALS

Les cordes és un dels materials que apareix sovint en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona. Les cordes no s'utilitzen com a material intrínsec de l'obra sinó com a material extrínsec. Això vol dir que es tracta d'un material secundari però a la vegada molt important ja que s'usa en els mitjans auxiliars de l'obra. La corda intervé en l'accionament dels enginys, normalment destinats a aixecar o arrossegar pesos, i en la confecció de bastides. En aquestes darreres, a vegades, les unions dels diferents elements de fusta es fa amb claus o puntes que donen més seguretat a les bastides.

Si que apareixen les cordes dins els elements constructius quan ens trobem davant de construccions provisionals realitzades a l'església. Aquestes construccions provisionals, generalment degut a l'amenaça exterior vers la ciutat de Girona, són de fusta i utilitzen com a material d'unió dels diferents elements les cordes. Aquest és el cas de la despesa del 10 d'agost de 1374 on: “ *Item lo dit jorns compre XV trogeles opus dels bastiments de les gabies costaren a rahon de IIII diners per pessa ... V s.* “¹⁵⁰⁸.

¹⁵⁰⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.16v.

¹⁵⁰⁶ “ *Item solvi ipsa die an agut per una saumada de le.colà ... I s. III d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIIIv.

¹⁵⁰⁷ Vegeu una d'aquestes despeses: “ *Item pague lo dit die an Steven traginer per IIII somades de le.colà que aporta de Paloll d.O[n]yar ... V s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 56v.

¹⁵⁰⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.4.

La primera notícia que tenim al llibre d'obres d'aquest material és la utilització d'aquestes, parlen de *troyels d.espart*, en la construcció de la capella d'en Guillem Vendrell ¹⁵⁰⁹. Com veiem no s'especifica per que seran utilitzades però si el material, l'espart. Més endavant, la segona setmana del mes d'octubre de 1349, es compren dues cordes primes, en aquest cas de cànem ¹⁵¹⁰. També s'utilitza, molt sovint, una altra paraula per mencionar la corda. Es tracta del mot *linyes* ¹⁵¹¹. Quan es refereixen a cordes gruixudes utilitzen la paraula *rest*, especificant-se en alguns casos si es prim o gruixut ¹⁵¹².

Trobem una despesa molt curiosa ja que “ *Item compre dues soges redones per obs del seyn costaren ... I s.* ” ¹⁵¹³. No sabem a quin tipus de corda – en aquest cas citada amb el mot castellà *soga* – és pot referir ja que normalment es menciona simplement si la corda es prima i mai la seva forma, que normalment era rodona.

No totes les cordes tenien el mateix preu. Segons unes compres realitzades el mes de setembre de l'any 1351 veiem que el preu varia depenent del tipus de corda i del material. En aquestes dates tenim que el preu d'una corda d'espart rodona és de 6 diners, el preu d'una corda prima de cànem és de 2 diners i el preu d'una corda d'espart trenada és de 3 diners ¹⁵¹⁴.

Per tal que les cordes llisquessin perfectament a través de les politges o corrioles encarregades de pujar el material fins el nivell on es treballava era necessari un altre material: el seu ¹⁵¹⁵. En aquest cas, mai s'especifica la quantitat de seu que es compra ni el seu preu.

¹⁵⁰⁹ “ *Item compre dues troyels d.espart costaren per obs de le capele ... VI d.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.3.

¹⁵¹⁰ “ *Item compre del dit Bernardo dues cordes primes de canem costaren ... VI d.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.6v.

¹⁵¹¹ “ *Item compre del dit Bernat tres liyes per obs de le dite obre costaren ... VI d.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.8v.

¹⁵¹² “ *Item pague an P. Tortosa ali guardey per I rest quey compre. Item pague al dit Tortosa per una dotzena de cordes desparts entre tot ... X s.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.51v.

¹⁵¹³ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2.

¹⁵¹⁴ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.3v.

¹⁵¹⁵ “ *Item solvi per sagimine et seu et cordis et paratoribus per predictis portandis naviis ... III s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVI.

Els elements de ferro que apareixen en la construcció de l'església de Sant Feliu si deixem de banda les eines bàsicament es tracta de claus o puntes i els panys amb tots els seus elements. També trobarem alguns elements de ferro per reparar algun mitjà auxiliar malmès utilitzat per aixecar el temple.

Pel que fa als claus o puntes de ferro trobem de diferents tipus. En els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona apareixen els *clauels mayols* i els *clauels de V*¹⁵¹⁶. També apareixeran tot sovint els *clauels* de VIII i els de VI així com els de VIII¹⁵¹⁷. Inicialment pensàvem que es podria referir a la mida dels claus utilitzats ja que apareixen des del de III¹⁵¹⁸ fins al de VIII. Després d'analitzar les diferents despeses hem comprovat que simplement es tracta del preu dels claus. Quan es parla de *claus mayols* o *mayals* és per què el seu preu és una *malla* o sigui ½ diner. En els altres casos simplement es refereix a la quantitat de claus que es paguen a raó d'un diner. Per exemple *clauels de V per I diner* vol dir que cada cinc claus costen un diner. Seguint aquesta forma de definir els claus també ens trobem que es mencionen els *clauels cascum dinarals*¹⁵¹⁹ o sigui claus que costen cadascun un diner. Per tant, els claus més grossos serien els *dinarals* seguits pels *mayals* i els més petits els de VIII ja que el ferro és venia per lliures (a pes). A vegades els llibres d'obres parlen de *fer clavaon*¹⁵²⁰ en comptes de fer claus.

Pel que fa als panys normalment apareix el pany com a tal, la clau i les xarneres. Veiem tot seguit una despesa on apareixen aquests elements: “ *Item lo clauer feu fer una clau al queregol et una clau a le cambre de le garde et una bage en le porte de les squeles costa tot et page io Berengario ferrer ... VIII d.* ”¹⁵²¹. També apareix el forrellat en

¹⁵¹⁶ “*Item compre clauels mayols et de V per I diner per obs de les encindries costaren ... II s. III d.*” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.7.

¹⁵¹⁷ “ *Item compre del dit Nercis L clauels de VIII per I diner pageli ... I s.* “, “ *Item compre del dit Nercis CCC clauels de VI per I diner pageli ... III s.* “ i “ *Item compre del dit Nercis L clauels de VIII per I diner pageli ... VI d.* ” ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2v.

¹⁵¹⁸ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.3.

¹⁵¹⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVv.

¹⁵²⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.86.

¹⁵²¹ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.8v.

algunes despeses per obres en portes de l'església de Sant Feliu ¹⁵²², les golfes ¹⁵²³ i les bagues ¹⁵²⁴.

El ferro apareix poques vegades com a material integrant de les obres. En el cas de l'església de Sant Feliu de Girona el trobem com a element de reforç de l'arc i la volta de la capella d'en Vendrell ¹⁵²⁵. El ferro, aquest any 1349, es pagarà per pes a raó de 7 diners la lliura. També el trobem en les reixes. Aquest és el cas d'una despesa del 28 de setembre de 1379 on “... *compre an Johan Lor fferrer de III rexes de la finestra de cerç qui pesaren XI lliures et mige XI sous VI (d.)...*” ¹⁵²⁶. Com podem veure en aquest any el ferro es paga a 1 sou per lliure.

Excepcionalment trobem alguna referència a algunes peces de ferro diferents a les habituals. Això passa per exemple quan “*Item compre del dit Nercis II libras de fuyolas de ferre per obs dels dits seyns costaren ... XVI d.*” ¹⁵²⁷. També trobem una despesa de l'any 1374 on: “*Item fiu metre I^a barra a la dita porta et costa ab clauels ... I solido IIII [d.]*” ¹⁵²⁸. Es tracta de la utilització del ferro per un element poc habitual i que únicament té com a funció, reforçar la porta de migjorn davant un possible atac de les companyies franceses.

A més del ferro també trobem despeses per la compra d'altres materials metàl·lics com l'estany i el plom. En aquests casos “*Item solvi dicto Fferran pro aptando stannum ante cathedram abbatis cum duabus postibus ... VII s. VI d.*” ¹⁵²⁹ i “*Item compre den Fabreguer tender XVI liures de plom per les rexes de la capela so es per les finestres a rahon de VI diners per liure monten ... VIII s.*” ¹⁵³⁰. Com veiem en el segon exemple quan el metall es comprat es paga segons el seu pes.

¹⁵²² “*Item costa I foreyat ab los torns per obs de la dite porte ... X*” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5.

¹⁵²³ “*Item solvi debeo sibi per IIII gualfes per portali claustri in quo porte debent volueum ... XXXV s.*” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVIv.

¹⁵²⁴ “*Item solvi per I payn cum II clavibus per porta del careguol cum II baguis per forreyat ... III s.*” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLIXv.

¹⁵²⁵ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.8v.

¹⁵²⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.41v.

¹⁵²⁷ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.3.

¹⁵²⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.6.

¹⁵²⁹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.I.

¹⁵³⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.38v.

Molt sovint trobem en els llibres d'obres referències a la utilització de les teules. Aquest material apareix de forma continuada ja que constantment s'estan fent reparacions o construint noves teulades a l'església de Sant Feliu de Girona. Una d'aquestes despeses, de l'any 1355, ens diu que “ *Item solvi pro CXI tebulis sive lateribus ... XX s.* “¹⁵³¹. Això ens dona un preu de cada teula de una mica més de 2 diners. Pensem que el preu de compra d'aquest material era força fluctuant ja que ens trobem que l'any següent “ *Primo solvi XXIII die septembris Rovira de Xuncla pro CL tebulis pro reperatrem teblatem ecclesie reperande ... XIII s. IX d.* “¹⁵³². Per tant si comprovem el preu per unitat veiem que cada teula costaria una mica més de un diner. La diferència és notable ja que el preu per la compra d'aquestes darreres teules s'ha reduït a la meitat.

Les fluctuacions en el preu de la teula les podem comprovar perfectament el la primera setmana de novembre de l'any 1356 amb les següents tres despeses per la compra d'aquest material: “ *Item Thome illuminatorie pro XL et Gº. de Ruppe de L lateribus ... IX s. VI d.* ” , “ *Item solvi Letanis mercatori pro CL lateribus ... XV s.* “ i “ *Item pro C lateribus quas emit dictus Marchus de quadam homine ... VIII s. VI d.* “¹⁵³³. Com podem veure en el primer cas el preu per unitat és de 1,26 diners, en el segon 1,20 diners i en el tercer 1,02 diners. Tot i que es citen el nombre de teules no podria ser que es venguessin segons el seu pes? Recordem que el material ceràmic té porus i pot haver-hi una variació sensible pel que fa al pes de cadascuna de les peces.

En la despesa de 2 de maig de 1390 es separa perfectament el preu del material del cost del seu transport. Veiem-ho: “ *Item II die madii anno predicto compre den Guarofar de Sent Daniel DCCC teules per recobrir les teulades de l.esgleya costava lo C menys de port VIII sous e de port quinze diners. Summa que costaren entre compra e port les dites DCCC teules ... LXXIII s.* “¹⁵³⁴. En aquest cas el preu per unitat és de 0,96 diners i el preu per unitat transportada és de 0,15 diners.

¹⁵³¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.I.

¹⁵³² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.IIv.

¹⁵³³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. IIIv.

¹⁵³⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LIIIv.

Un altre material que a vegades apareix en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona és el drap. Es tracta d'un drap de cànem el qual amb una capa de cera serveix per protegir les finestres ¹⁵³⁵. En una despesa del mes de novembre de 1390 s'especifica la compra d'una cana d'aquest mateix tipus de drap ¹⁵³⁶.

17. MITJANS AUXILIARS

17.1. INTRODUCCIÓ

Els mitjans auxiliars engloben tots aquells elements utilitzats en un moment o altre per la construcció de l'església de Sant Feliu. Un cop finalitzada la construcció aquests elements, en la majoria dels casos, són recuperats i es poden utilitzar per l'execució d'altres edificis. És a dir, ens referim a aquells elements com els encofrats i les bastides que fan possible l'execució de l'obra. Dins d'aquests mitjans auxiliars hem inclòs, tot i que en l'actualitat no s'inclouen dins aquest grup, les eines i els enginys.

Els llibres d'obra de Sant Feliu ens aporten molta informació sobre els encofrats, les bastides i les eines utilitzades, sobretot les de l'ofici de pedrer, ja que surten contínues referències en els llibres de despeses de l'obra. Respecte als enginys, les notícies són escasses, i algunes indirectes ja que es refereixen al manteniment d'aquests ¹⁵³⁷, però prou importants per fer-nos una idea de les *màquines* que s'utilitzaven en les construccions en època medieval. L'interés per la tècnica medieval ha fet que molts estudiosos s'interessessin pels mitjans auxiliars utilitzats en la construcció dels grans edificis medieval. Entre aquests hem de destacar com a font primària el Quadern de Villard de Honnecourt i sobretot les miniatures on trobem representats aquests mitjans auxiliars. Entre les fonts secundàries trobem els estudis

---

¹⁵³⁵ “ *Item costa lo drab de canem cru per obs de la dite finestra ... II s. III* “ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.5v.

¹⁵³⁶ “ *Item a XVII del dit mes compre den P. Angles I^a cana de drap encerat per obres de la vedriera qui es sobre l.altar de corpore Christi qui costa ... IX s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LVII.

¹⁵³⁷ “ *Item compre seu per enpeuhar l.arguen e les curries entre dues veguades ... IIII d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f. XXXV.

de J. Fitchen, el didàctic treball de Macaulay i els estudis interassantíssims d'Amparo Graciani, entre d'altres¹⁵³⁸.

Pel que fa a les eines, apareixeran totes aquelles eines utilitzades per pedrers i manobres en l'execució de les obres. En els llibres d'obra estudiats no apareixen mencionades les eines que utilitzen els fusters i els ferrers. Podria ser degut a que les primeres són propietat de l'obra¹⁵³⁹ i apareixen quan es compren o s'arreglen, mentre que els segones són propietat de fusters i ferrers i ells mateixos s'encarreguen del seu manteniment. Hem de dir que en la majoria dels casos es parla de reparació d'eines¹⁵⁴⁰ – trobem moltes despeses per aquest concepte – no de compra ja que les eines, sobretot les de ferro, eren cares¹⁵⁴¹. En els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona podem comprovar com el preu d'una aixada, l'any 1368, era de 4 sous¹⁵⁴², dos vegades el sou setmanal d'un manobre, i el de la mateixa aixada dos anys més tard ja és de 6 sous¹⁵⁴³.

Tots els encofrats i bastides, com veurem tot seguit, estan realitzats amb fusta i els diferents elements es poden unir mitjançant cordes o claus. El tipus de fusta més utilitzat per la realització d'aquests mitjans auxiliars és la fusta d'avet. A més de les bastides i encofrats també trobem els motlles – segurament la més barata- i patrons per a realitzar les diferents peces de pedra utilitzades en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona.

¹⁵³⁸ VILLARD DE HONNECOURT. *Cuaderno*. Ediciones Akal. Madrid,1991. Principalment destaquem les làmines 9, 44, 45 i 59 ; FITCHEN, Johan. *The construction of Gothic Cathedrals. A study of Medieval Vault Erection*. Chicago-Londres: The University of Chicago Press,1961; MACAULAY, David. *Nacimiento de una catedral en el siglo XIII*. Editorial Timun Mas. Barcelona, 1982; GRACIANI GARCIA, Amparo (ed.). *La técnica de la arquitectura medieval*. Universidad de Sevilla. Sevilla, 1991.

¹⁵³⁹ “ *Item pague an Lor fferrer per adobar e per bocar III axadas padreres ab fferra quy posa e son de la obra ... III s. VI d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XVII.

¹⁵⁴⁰ “ *Item solvi sibi per C scodes de adoba ... V s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXX.

¹⁵⁴¹ DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu...* op.cit.pp. 277-280.

¹⁵⁴² “ *Item hauia presa e comprada domini Narcis Fferrer una axada a obres de les escombras que y suis en essenal als dimenges e costa ab manech. Aquesta as estada emblada et perduda ... III s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXIIIv.

¹⁵⁴³ “ *Item solvi pro axada quam emi novam pro opere ... VI s.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLVv.

17.2. EINES¹⁵⁴⁴

Una de les primeres eines que apareix en els llibres d'obres són les paneres que “... lo se[n]yor n.Escale compra per obs de la dite obre ...”¹⁵⁴⁵. Aquestes paneres servien per treure la runa o per transportar terra o pedres de petites dimensions. Aquestes paneres, tot i que en el llibre no s'especifica el material utilitzat per confeccionar-les, pensem que podrien ser de vim.

Una altra eina que es utilitzada durant l'execució de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV és el garbell. Aquest apareix citat quan s'ha de garbellar la calç¹⁵⁴⁶ però pensem que també l'utilitzaven per garbellar la sorra¹⁵⁴⁷. El preu d'aquest garbell passa de 9 diners l'any 1349 a 1 sou 6 diners l'any 1379, per tant ha doblat el seu preu. Una altra eina que es compra simultàniament amb el garbell, la darrera setmana del mes de setembre de l'any 1349, és la granera. Aquesta eina no és res més que una escombra utilitzada en el moment que es fan feines de retirada de runes. En el mes de gener de l'any 1385 “*Item compre I garbel prim per passar la calç ... I s.*”¹⁵⁴⁸. Com veiem en aquest cas serveix per mesurar el pes de la calç.

També s'utilitza en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona el semal, utilitzat bàsicament per transportar aigua¹⁵⁴⁹. L'aigua podia ser pel morter o simplement per tal que els treballadors poguessin beure. Aquests samals eren arranats ja que es trencaven tot sovint¹⁵⁵⁰. També s'utilitzaven per transportar la calç

¹⁵⁴⁴ Vegeu l'interessant estudi de BESSAC, J.C. "L'outillage traditionnel du tailler de pierre". Col.lecció *Revue Archéologique de Narbonnaise*. Editions du CNRS. Paris, 1986.

¹⁵⁴⁵ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.2.

¹⁵⁴⁶ “*Item compre I garbel que hom gerbelas le calç prime costa ... IX d.*” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5v.

¹⁵⁴⁷ Aquest extrem queda confirmat per una despesa del mes de juliol de l'any 1389 on “*Item compre a obrers de la dita obra dues senayles o cabasses den Palol sabater e I garbel per passar caus e arena qui costaren ... II s.*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LVv.

¹⁵⁴⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXIV.

¹⁵⁴⁹ “*Item compre den Ferrer Boter IIes semals grans per ayge a tirar a le dite obre costaren ... VI s.*” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.6.

¹⁵⁵⁰ “*Item feu adobar al boter II semals grans et I^a semeleta pertide qui son de le obre agne de adobar*” ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4. En aquest cas no apareix a quan puja la despesa per arreglar-los.

com apareix en la següent despesa de l'any 1356 : “ *Item solvi pro tibus samaleris fusteis pro calce portanda pro reperatione dicte tablatem ... VII s.* ”¹⁵⁵¹. Com podem comprovar eren de fusta.

Dins de les eines trobem una altra fonamental dins de qualsevol treball de construcció, sigui en època medieval o en els nostres dies, es tracta de l'escala. En aquest cas tenim documentada una escala de fusta plegable ¹⁵⁵².

En aquest capítol dedicat a les eines hem inclòs els tascons de ferro fonamentals per la talla dels grans blocs de pedra. Aquest es col·locaven en uns forats o taladres fets seguint les vetes de la pedra i posteriorment amb l'ajuda de la maça, picant a sobre d'aquests la pedra acabava tallant-se ¹⁵⁵³. Aquests tascons a vegades s'havien de *bulir* ¹⁵⁵⁴. Junt amb aquests tascons, a la pedrera existien les moles de ferro per poder esmolar les eines del pedrer i aconseguir així que aquestes realitzessin més bé la seva feina ¹⁵⁵⁵. Podem deduir el preu d'aquestes moles d'una despesa del 29 de maig de 1379 on “... *Item per una dotzena de moles noves que feu V sous ...*” ¹⁵⁵⁶. Per tant cada mola nova costa 5 diners. A mitjans de juliol d'aquest mateix any, una mola de pedra per esmolar les eines costara 2 sous ¹⁵⁵⁷. Hem de pensar, per aquestes dues despeses, que les característiques de les moles havien de ser molt diferents ja que el preu de la mola, en la segona despesa, és més de quatre vegades el preu pagat per les primeres moles comprades dins el mateix any.

Una eina molt utilitzada – també s'utilitza actualment – en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona és la pala. En aquest cas “ *Item solvi pro una pala fustere pro dicto opere ... IX d.* ”¹⁵⁵⁸. Com veiem era de fusta ja que era un material

¹⁵⁵¹ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.IIv.

¹⁵⁵² ADG. Obra, 1349 (despeses), f.6v.

¹⁵⁵³ Vegeu un treball molt interessant sobre el treball de la pedra a *Guia práctica de la cantería*. Ed. Escuela Taller de Restauración "Centro Histórico de León", 1993.

¹⁵⁵⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.III.

¹⁵⁵⁵ “ *Item solvi ipsi A. Sancii quos solverat in petraria per VI molis fferri et per quinque tascons de bulie ... III s. IX d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XIX.

¹⁵⁵⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.32.

¹⁵⁵⁷ “ *Item compre una mole ha pera molar per esmolar los ferramens e costa ... II s.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.35.

¹⁵⁵⁸ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.IIv.

més econòmic que el ferro. Aquesta, entre d'altres utilitats, es feia servir per fabricar el morter. Ho sabem per una despesa de finals de juliol de 1374 on “*Item compre una pala de fust opus del morter costa ... VIII d.*”¹⁵⁵⁹. El preu de la pala de fusta igual que succeeix amb altres materials i eines utilitzats en la construcció del temple dedicat al màrtir Feliu pateixen canvis substancials en el seu preu. Es paguen 9 diners l'any 1355, 8 diners l'any 1374 i 6 diners l'any 1379¹⁵⁶⁰.

També trobem sovint en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona els cabassos. En aquest primer cas documentat¹⁵⁶¹ no podem esbrinar quina és la seva utilitat ja que no queda en cap moment especificada ni insinuada. El mes de maig de 1357, quan es comença a construir el claustre gòtic “*Item solvi pro quator cabacis novis pro dicta opere nostris ... II s. VIII d.*”¹⁵⁶². En aquest cas si que sembla clar que aquests quatre cabassos nous s'utilitzen per transportar runa procedent de l'enderroc que es realitzà per poder construir el nou claustre. Aquests cabassos, tot i que no sempre apareix definit el material en els llibres d'obra, estaven realitzats amb un trenat d'espart¹⁵⁶³. També els trobem citats com a *cabaços d'espart encordats*¹⁵⁶⁴. El preu d'aquests cabaços és molt variable ja que poden costar per unitat de 3,50 diners a 8 diners¹⁵⁶⁵. Pensem que aquesta gran diferència en el seu preu devia venir donada per la seva capacitat. Dins d'aquest tipus d'eines hauriem d'incloure el *covens d'aloch*¹⁵⁶⁶. Es tracta d'uns recipients fets amb aloc, un tipus d'arbret, que serveixen per transportar el mateix tipus de material que els cabaços.

L'any 1357, durant l'execució dels fonaments del claustre, el ferrer Ramon Bofill és l'encarregat d'arreglar tres tipus d'eines utilitzades pels pedrers: els pics, les

¹⁵⁵⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.3v.

¹⁵⁶⁰ “*Item compre una pala de fust den P. des Pont fuster ... VI d.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.36v.

¹⁵⁶¹ “*Item solvi de Orriollis pro VI cabacis sive caphinis diu cum ab ipso hictis ad opus aperis ... II s. III d.*” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. X.

¹⁵⁶² ADG. Obra, 1351 (despeses), f.XV.

¹⁵⁶³ “*Item solvi A. de Arnallis per IIIor cabacis doblats d'espart per opere et per I graverira ... I s. VI d.*” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f. XXXVIIv.

¹⁵⁶⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f. XVII.

¹⁵⁶⁵ El mes de juny de l'any 1383 un cabaç costa 5 diners. ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.85v.

¹⁵⁶⁶ “*Item emi XXIII die aprilis VI covens d.aloch precio ... II s. II d.*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.17.

escodes, els tallants i els martells ¹⁵⁶⁷. Les *escodes* devien ser unes eines que es feien servir constantment ja que apareixen en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona moltes despeses per comprar de noves ¹⁵⁶⁸ i per reparar les trencades ¹⁵⁶⁹. Aquesta proliferació en les despeses per arreglar aquest tipus d'eina també ens està indicant que el ferro utilitzat per la seva confecció no era el més adequat per la feina que havien de realitzar aquestes. En la seva reparació, simplement s'afegia novament ferro ¹⁵⁷⁰.

A mitjans del mes de juny de 1357 apareix a les despeses una nova eina. Es tracta d'una *piquerola* utilitzada a la pedrera ¹⁵⁷¹. Aquesta eina segurament només és feia servir a la pedrera ja que no apareix mencionada quan es treballa a la llotja.

Algunes de les eines utilitzades en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona són llogades. Aquest és el cas que trobem a finals del mes de juny de 1357 on “ *Item solvi Boteria pro logerio II semals et quator gavetarum VI dierum et pro adobari II guavetas operis ... V s.* “ ¹⁵⁷². Aquest lloguer d'eines serà molt habitual ¹⁵⁷³ i, fins i tot, es lloguen gran quantitat d'eines ¹⁵⁷⁴. Com veiem apareix una nova eina, la gaveta. Aquesta eina encara actualment s'utilitza i serveix per transportar a curtes distàncies el morter. Aquesta darrera eina, igual que totes les que intervenen en la construcció de l'església pateixen sovint reparacions tal com apareix en la setmana del 19 d'agost de 1368 quan “ *Item pague al ferrer que ferra XII guavetas entre.lfferra, claus, el seu trebayll de*

¹⁵⁶⁷ “ *Item solvi R. Boffil fferrario pro loçar los pichs, escodes tayans et martels usque ad hant diem pro opere nostris ... V s. II d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIv.

¹⁵⁶⁸ Vegem algun exemple: “ *Item eidem per escodes ... III s. VI d.* “, “ *Item solvi fferrario narcissi per C scodes ... V s. IIII d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XLIIII bis, XLVv.

¹⁵⁶⁹ “ *Item pro aptare unam scodam famili magistri que funter fracta ... I s. VI d.* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVIv.

¹⁵⁷⁰ “ *Item pague lo dit die al dit Miquell per dues axades que adoba en les quals posa IIII libras de fferra ... I s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 69.

¹⁵⁷¹ “ *Item solvi eidem pro una piquerola ad opus petrarie pro cindendis lapidibus ... IIII s. VIII d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIIv.

¹⁵⁷² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XVIIv.

¹⁵⁷³ “ *Item solvi eidem per logar pichs et scodes altri ... III s.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXv.

¹⁵⁷⁴ “ *Item solvi eidem per logar C pichs ... V s. VI d.* “ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXI.

ferrar ... XII s. IIII d. “¹⁵⁷⁵ o en el darrer dia del mes de juny de l’any 1388 quan “ *Item lo dit darrer die de iuyn pague an Berenguer Serre fuster per II gavetes noves e per moltes quem avie remandades las quals done per el an Ramon Spinalp ... IX s.* “¹⁵⁷⁶. Ja durant l’any 1378 es compra una nova gaveta que costarà 2 sous¹⁵⁷⁷. El preu d’aquesta eina, sembla ser que es manté constant, ja que en una despesa del mes de gener de l’any 1385 és compren sis gavetes a dos sous la unitat¹⁵⁷⁸.

També apareixeran les *senayes*¹⁵⁷⁹, uns cabassos d’espart amb la boca superior més ampla. Són recipients amb la mateixa alçada que amplada. Per una despesa del mes de febrer de l’any 1381 sabem que aquestes eines es podien utilitzar per transportar la calç¹⁵⁸⁰. Dins d’aquest tipus d’eines també hem d’incloure el canadell que apareix citat en una despesa del mes de novembre de 1382 on “*Item per I canadell que adoba*”¹⁵⁸¹.

Apareix una referència a una *espaedora* per la calç que s’ha d’apagar. Podria tractar-se d’una mena de garbell per eliminar els grumolls que forma a vegades la calç o simplement, i ens decanem per aquesta segona opció, un recipient per procedir a l’apagat de la calç, això si quan la quantitat d’aquesta era reduïda¹⁵⁸².

Troblem una *civeria* de roure (civera o baiard) pels cantonals del claustre. Ens trobariem davant d’una eina utilitzada pel transport de materials, en aquest cas els cantonal del claustre, realitzada tota ella amb fusta i amb quatre mànecs per facilitar el transport als dos operaris encarregats de realitzar-lo¹⁵⁸³.

¹⁵⁷⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVIv.

¹⁵⁷⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXVIII.

¹⁵⁷⁷ “ *Item compre una gavata nova del boter de les balesteries costa ... II s.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.28.

¹⁵⁷⁸ “ *Item le setmane demont escrite presi den Berenguer Serre fuster VI gavetes a raon de II sous per gavete. Item meu avie adobades de veyles ... XII s.* “ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXII.

¹⁵⁷⁹ “ *Item solvi pro III senayes ... X d. maya* “ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.IIIv.

¹⁵⁸⁰ “ *Item compre a XXVI de febrer per I cabaç o sanaya a opus de la cauç costa ... VI d.* “ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.50.

¹⁵⁸¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.80v.

¹⁵⁸² ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIIv.

¹⁵⁸³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIIIv.

Moltes vegades en trobem referències a part d'una eina. És el cas de la compra, el 17 de novembre de 1358, de dos mànecs de fusta per 7 diners per unes aixades pedreres ¹⁵⁸⁴ o , el 15 de juliol de 1368, de 200 escodes junt amb les puntes d'escodes, martells i aixades ¹⁵⁸⁵. L'aixada per tallar pedra era una eina fonamental per trencar la pedra quan la forma a aconseguir no havia de ser gaire acurada. Trobem la compra d'una aixada nova a un jueu, anomenat Bonama, el mes de setembre de l'any 1375, per un valor de 3 sous, 1 diner ¹⁵⁸⁶.

Els tallants, que ja havien aparegut una altre vegada amb motiu de la seva reparació, són un altre tipus d'eines utilitzades pels pedrers, semblants a les aixades pedreres, que empreaven per tallar la pedra en obra o en la pedrera. Trobem una despesa de finals de juliol de 1379 on s'arreglen tres tallants de ferro ¹⁵⁸⁷. En una despesa posterior podem comprovar que aquests tallants a vegades eren dentats ja que "... *Item de VI tayans a dentar XVIII diners ...* " ¹⁵⁸⁸.

Una altra eina que pertany també a l'ofici de pedrer, que apareix citada en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona és la massa. En una despesa de 12 d'agost de 1368 "*Item pague an Los fferer per CC scodas XI sous. E per perbocar e adobar la maça nostra III sous ... XIII s.*" ¹⁵⁸⁹. Més endavant a finals del mes de juny de 1379 trobem una despesa per comprar una massa nova que diu: "*Item fiu vanir de la forge del ferre per en Mascaros de Molet una maça de ferre qui pesave LII libras mas fa encara a trocar costa de prima compre ... XVIII s.*" ¹⁵⁹⁰. Aquesta despesa refermaria la suposició que ja havíem avançat de que les eines i altres elements on el ferro és el material utilitzat es compraven a pes. També apareix, a finals del mes de maig de 1369, una

¹⁵⁸⁴ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIIIv.

¹⁵⁸⁵ "*Item pague lo dia de sus dit XV de juliol per CC escodas et puntas de escodas, martels et de axadas ... XI s.*" ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XIXv.

¹⁵⁸⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.13.

¹⁵⁸⁷ "*Johan Lor fferer per punctes e per acerar I marte(l) e III tayans ... XXV s. V (d.)*" ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.36.

¹⁵⁸⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.38v.

¹⁵⁸⁹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXVI.

¹⁵⁹⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.34.

eina molt similar a la massa, es tracta del martell, en aquest cas per treballar la pedra¹⁵⁹¹.

Dins de les eines més menudes utilitzades pel picapedrer també trobem les escaires i les regles. Apareix una despesa d'aquestes eines el 16 de gener de l'any 1369¹⁵⁹² tot i que aquestes ja s'havien començat a utilitzar l'any 1368 quan s'inicia la construcció del campanar de l'església de Sant Feliu de Girona. Dins aquest tipus d'eines també trobem la *perxa*¹⁵⁹³. Estaríem davant d'un pal de fusta que s'utilitzava – el mestre d'obres – per mesurar diferents elements de l'obra. També apareix l'*orça*. Per Cristina Homs¹⁵⁹⁴ es tractaria d'una escaire de ferro utilitzada pel pedrer. Aquesta accepció podria ser vàlida per la despesa de mitjans de juliol de l'any 1369 on trobem que “ *Item solvi a na Argilaria pro una orça ad opus omnium ... VI d.* ”¹⁵⁹⁵ però creiem que no seria vàlida per la despesa de finals de juliol de 1368 on “ *Item per una orça per portare aygua a tots ... VII d.* ”¹⁵⁹⁶.

Una altra eina importantíssima per assegurar la qualitat de l'obra executada – utilitzada bàsicament pel mestre d'obres – és el nivell. Sabem de la seva utilització en la construcció del temple dedicat al màrtir Feliu per una despesa de finals de desembre de 1379 on “ *Item li done per I livel quis trenca mentre obraven era fort bel e gran e volc ne aver ... III s.* ”¹⁵⁹⁷. Aquesta eina garantia que les filades de pedra fossin col.locades a nivell, o sigui, mantenint la seva horitzontalitat.

A començament de l'any 1370 trobem una quantitat important de diners destinats a la compra i reparació d'eines. Podem veure com “ *Item dicta die computavi cum P. Riera boterio cui debebat de tempore hicta prima de una samal de cerclar X denarii. Item per V escayres he belestes IIII solidi IIII denarii. Item per III regles VI denarii. Item per una maça de fust I solidus. Item per I samal adobar ab VI cercles I solidus. Item per una libra et miga de*

¹⁵⁹¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVIIIv.

¹⁵⁹² ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXVI.

¹⁵⁹³ “ *Item havia costat una perxa per masura al maestre ... VI d.* ” ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXX.

¹⁵⁹⁴ HOMS RAURICH, Cristina. “Los constructores de la Catedral de Girona en ...”. op.cit.133.

¹⁵⁹⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXXIXv.

¹⁵⁹⁶ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XXIIv.

¹⁵⁹⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.42v.

fferraduras per las gavetes adobar I solidus. Item per una samal nova V solidus. Item per una corvalera de samal X denarii. Item per IIII gavates adobar I solidus IIII denarii. Item per una post quey entra I solidus. Item per IX gavetes noves a rao de XXII denarii XVI solidi VI denarios. Item per IIII cercles de samals VIII denarii. Soma XXXIII solidi. E abanceli I solidus. Summa ... XXXIII s. ¹⁵⁹⁸. Aquestes despeses ens estan indicant com eren els *samals* ja que ens parlen que estaven encerclats per anells metàl·lics, que tenien per missió reforçar-los. En aquesta despesa apareix una eina que no havíem trobat fins aquests moments, la regla, tot hi que podria tractar-se de l'instrument que apareix en els llibres d'obra citat també com a *perxa*.

En el mes de novembre de l'any 1375 – pensem que és el mes d'octubre i que l'escrivà va tatxar per error octubre en comptes de novembre – tornem a trobar una despesa important en eines. En aquestes dates “ *Item compre ab en Lor Fferrer a XX de noembres e donali per una maça que buli VI sous. Item per III tescons XII sous. Item per IIII tescons – IIII sous. Item per XI moles – III sous VIII diners. Item per LXVIII scodes V sous VIII diners. Item dalter part per XI moles en una taula nova en que esta in standeo – II sous IX diners soma que monta tot ... XXXIII s. I d.* ” ¹⁵⁹⁹.

A finals del mes d'abril de l'any 1379 apareix una nova eina, la palanca. En aquest cas es tracta d'una palanca de fusta, concretament d'aulina. Aquesta eina es feia servir a la padrera per tal de moure els grans blocs de pedra un cop aquests eren extrets. Com podem veure en aquesta despesa “ *Item compre den Canastel dues palanques de aulina per la padrera e costaren ... I s.* ” ¹⁶⁰⁰. Més endavant, a mitjans d'agost del mateix any, apareix citada la *manuela* ¹⁶⁰¹. Podria tractar-se també, d'una palanca, segurament de fusta – el ferro era molt car – que s'utilitzava per moure els blocs de pedra més pesats o bé per a transportar-los. Dins d'aquest grup d'eines hauríem d'incloure l'astiap¹⁶⁰². Pensem que no deixa de ser res més que una palanca de ferro.

¹⁵⁹⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLIIIv.

¹⁵⁹⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.14.

¹⁶⁰⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.32v.

¹⁶⁰¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.38v.

¹⁶⁰² “ *Item solvi Bernardo Corderii pro II linyes et pro I astiap pro petraria. Et pro iverssis anels quos fecit in lectis defunctorum quos tradi di Bernardo Pages pedrerio pro ipso ... IIII s IIII d.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.7.

A començament del mes de setembre de l'any 1379, trobem un altre cop, una despesa important per comprar i reparar eines. Vegem-ho: “*Item de puyntes de escodes XXIII sous. Item de III rexes qui pesen de XVIII lliures de ferre XVIII sous. Item de II escodes del maestre VII sous. Item de una den Berengario Ayçolin acerar II sous. Item den Serra per una que era trencade I sou. Item de II tescons qui es meseren a la cantera del cloquer I sou. Item de adobar la curria qui esta al pou III sous VI. Item de IX tayans a dentar II sous e III diners monte entre tot ... LVIII s. IX d.*”¹⁶⁰³. Una despesa d'aquestes característiques tornarà a aparèixer a finals de setembre de l'any 1379¹⁶⁰⁴. En aquesta darrera despesa queda molt clar a qui pertanyen, o qui utilitzava, les eines objecte de reparació.

En ocasions les eines no arribaven a obra en les degudes condicions i s'havien de reparar. Aquest és el cas d'una despesa de començaments de l'any 1380 on “*Item li feu fer una maça de ferra que avie feta venir bosquade de la forgue e el ha le acunçade e fet tret e pesa XLV lliures volc ne aver per libra III diners e maya monte ... XVI s. VI (d.)*”¹⁶⁰⁵. La massa havia arribat trencada de la forja i s'havia de reparar.

Algunes vegades, els mateixos treballadors, improvisen la fabricació d'algun tipus d'eina per la realització d'una feina puntual. Aquest és el cas del 7 d'octubre de 1383 on “*Item a VII del dit mes done e pague an Berengario Serre fuster per una caxe de fust quem avie feta per pugar peres ... XI s.*”¹⁶⁰⁶. Ens trobem en el moment de la conclusió dels treballs a la capella del campanar on Pere Ramon col·locarà la clau de volta.

No és fins el mes de octubre de 1383 que els llibres d'obra ens citen una eina fonamental en el treball dels pedrers, l'escarpra. Se'ns diu que “*Item a X del dit mes done e pague an Bereganrio Saconque fferrer per mige dotze de scarpres que fiu fer per la clau*

¹⁶⁰³ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.40.

¹⁶⁰⁴ “*Item a XXVIII de setembre compre ab en Iohan Lor fferrer de III rexes de la finestra de cerç qui pesaren XI lliures et mige XI sous VI [diners]. Item de punctes XX sous. Item de una dotzena de tayans a dentar III sous. Item per una escoda den Ayçolin II sous VI. Item de una escoda den Basse II sous. Item de altre escoda del dit Basse qui era trencade I sou. Item de I martel del maestre qui era trencat II sous VI [diners] monte entre tot ... II l. II s. VI [d.]*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.41v.

¹⁶⁰⁵ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.43.

¹⁶⁰⁶ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.88v.

entre teyar e per II punctes a aterides et I tayant e II escarpres e I tayant al mestre monte entre tot ... XVI s. ¹⁶⁰⁷. Pensem que apareix citada en aquests moments ja que aquesta eina s'utilitza en els treballs de detall – com pot ser l'esculpit de la clau de volta – que en el cas de la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona no sovintejaven.

Tot i no tractar-se d'eines per a la construcció, no podem deixar d'esmentar els utensilis que es feien servir habitualment a la pedrera i a l'obra per fer més lleuger el treball dels operaris. Aquest és el cas de la despesa que trobem el mes de juny de 1379 on “ *Item compre I poal e una tace a la padrera per beure als dits maestres e costaren ... III d.* ” ¹⁶⁰⁸. Els recipients on bevien els treballadors de l'obra eren fonamentals sobretot quan la calor apretava. Sabem, pels llibres d'obra que els poala tenien nansa ja que en el mes de novembre de l'any 1382 “ *Item per una ansa que mes a I poall del pou de la dita obra ... I s.* ” ¹⁶⁰⁹. La tassa també la trobem esmentada com a anap en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona ¹⁶¹⁰. En certes ocasions, la tassa era substituïda per la canadella ¹⁶¹¹, una petita empolla per abocar líquids, especialment aigua o vi.

17.3. ENGINYS

Quan ens referim als enginys utilitzats en el món de la construcció en època medieval, no hem d'oblidar, que un dels elements que formen part de totes aquestes *màquines* són les cordes. Aquestes ja les hem contemplat en l'apartat dedicat als materials utilitzats en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona.

El primer enginy que apareix citat en el llibre d'obres de Sant Feliu, de forma indirecta, és la corriola. El dia 6 de juliol de 1351 “ *Item feu metre an Bernardo Corde una curie et una corde de canem a le finestre de le serque e ia que li devie de una corde redone*

¹⁶⁰⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.88v.

¹⁶⁰⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.33.

¹⁶⁰⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.80v.

¹⁶¹⁰ “ *Item pague lo dit die al dit Berengario Axolin que havia bestrets a I poall e I anap a opus dels lus boures ... V d.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.49v.

¹⁶¹¹ “ *Item pague lo dit die al dit Bernardo per I poall e II canadells que havia fets per la dita obra ... VIII s. VI d.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.54.

despart et de la corde prime de canem per obs del sey pageli ... II s. III ¹⁶¹². Més endavant, a l'any 1362, trobem que *“ Item solvi XI die febrerii Francischo Ornay per una curia sunt taya magna ad opus operis ecclesie cum XV denarii inter pegua et seu per ipsa aem paguar ... XI s. III d.* ¹⁶¹³. D'aquesta despesa podem deduir que el preu de la corriola és de 10 sous. Com podem veure un preu força elevat, igual que succeeix amb les eines, per un enginy tant elemental. La corriola era l'aparell més senzill que s'utilitzava en època medieval per elevar pesos, això sí, no per aixecar grans pesos.

En aquestes mateixes dates arribarà a obra el torn. Tenim constància del seu transport: *“ Item page an Iacme traginer qui me porta ab la sue bestie lo torn de Vileroge ab n.Egut donelus de port ... II s. VI* ¹⁶¹⁴. El torn era un enginy que s'utilitzava sobretot per arrossegar materials. Els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu ens fan dubtar que aquests torns siguin enginyers o simplement es tractin d'elements per accionar les campanes ja que: *“ Item dimecres a XXIX de juliol agi en Ferran fuster II dies lo dit dimecres e el disabte et adoba los torns dels seyns qui seren afluxats que no podien toquar et farals doneli a rao de II sous VI diners per die some ... V s.* ¹⁶¹⁵. Mes endavant també trobem una altra despesa que ens fa pensar que el torn a que es refereixen és el que fa girar les campanes ¹⁶¹⁶. Ens podríem trobar doncs, tal com refermen un seguit de despeses corresponents al mes de maig de l'any 1374 ¹⁶¹⁷, amb una sola paraula per determinar dos elements que apareixen durant l'execució de l'església de Sant Feliu: el torn a través del qual giren les campanes i el torn utilitzat per transportar materials.

A finals de juny de l'any 1379 trobem un seguit de despeses destinades a la construcció d'una càbria, també coneguda pel nom de torn. En aquest cas sí que no hi ha cap dubte que estem davant d'un aparell per elevar grans pesos. Es tractaria d'una estructura de fusta formada per dues bigues i utilitzada com element de suport

¹⁶¹² ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2v.

¹⁶¹³ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXIX.

¹⁶¹⁴ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.2v.

¹⁶¹⁵ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.3.

¹⁶¹⁶ *“ Item compre del cle[r]ge des cestalar I holm trenquat per obs dun torn dels seyns lo qual costa page A. Roque per lo dit clege X sous X diners ... XV s.* “ ADG. Obra, 1351 (despeses), f.4.

¹⁶¹⁷ Hem triat la següent: *“ Item lo primer die de mag regoneguen quel torn del seyn miyan era trancat e fo aqui en Iohan Lor ferrer I iorn per fer lo bastiment e develar lo seyn e trerue lo torn e foren ab el*

per un aparell d'elevació, normalment una politja o cabrestany. Les despeses fan referència, la primera a la compra de la fusta per la cabria, la segona a la compra dels cisons i la tercera a claus necessaris per l'esmentada càbria ¹⁶¹⁸. Més endavant apareix la compra de fusta d'avet per fer les barres del torn de la càbria ¹⁶¹⁹. Pel que podem comprobar en una despesa de finals del mes de novembre de 1380 la càbria era un enginy que es transportava de la pedrera a l'obra. Aquesta despesa ens diu: “*Item pague an Martin Boera e an Rovira e an Iohan Roura qui foren VII die quescun per metra les bigues qui estaven al sementiri dins l'esgleya e tiraran pedres que heren devant lo forn e aportaren la cabria de la padrera entre tots ... VI s. VI d.*” ¹⁶²⁰.

La càbria torna a aparèixer mencionada el 30 de març de l'any 1391 quan s'està realitzant l'arc que afronta amb el campanar. Aquesta càbria la portarien de la pedrera. Veiem-ho: “*Item XXX die mensis marcii fiu portar de la padrera la cabria a IIII homes quin agueren en tretots ... II s.*” ¹⁶²¹.

Dins dels grans enginys utilitzats en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona apareix l'argue. Es tracta d'un torn de tambor vertical utilitzat per l'elevació de grans càrregues. Aquest és va desmuntar el 10 de març de l'any 1384 ja que: “*Item a X de març del dit ayn agui en Bonenat Zuch manobre per II dies a desar les peres que eren en les claustres e per arencar l.arguen a II et II per die ... IIII s. IIII (d.)*” ¹⁶²². L'argue es tornarà a col·locar en obra el 14 d'abril de 1388 dient: “*A XIII del mes de abril l.ayn demont dit de MCCCLXXX e vuyt començe de obrar al cloquer e foren hi lo primerdie IIIIe menobres axi com se seguex en laltre pagene seguen, e lo maestre en Comes per endreçar l.arguen e l.altre bestiment ... fo pegat deval a VI de juyñ*” ¹⁶²³. Endreçar, en aquest cas

---

Iohan Rours e Bernardo Oler menobres e donels entre tots ... VII s.” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.1v.

¹⁶¹⁸ “*Item compre del dit Berengario II bigues per fer una cabria per carregar les peras e costaren ... V s.*”, “*Item compre den P. des Pont fuster II cisons per la dita cabria e I pala de fust costa entre tot ... II s.*” i “*Item me costaren clauels per los seyns e per la dita ca cabria costaren ... II s. I (d.)*” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), ff. 33v i 34.

¹⁶¹⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f. 34.

¹⁶²⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.48.

¹⁶²¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.LVIIIv.

¹⁶²² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.91v.

¹⁶²³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXI.

no significa retirar, sinó muntar – posar en bon ordre, disposar o arranjar bé – l'argue tal com es cita més avall en una despesa del mateix dia ¹⁶²⁴.

L'argue, igual que els altres enginys utilitzats en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, necessitava un manteniment per garantir el seu funcionament i la seguretat dins l'obra. Un dels treballs a realitzar periòdicament en l'argue per tenir-lo apunt per treballar apareix en la següent despesa de la segona setmana del mes d'abril de l'any 1388 on “*Item per segin que compraren per untar l.arguen ... II d.*” ¹⁶²⁵. Era molt important tenir perfectament engreixat l'argue, així com els altres enginys utilitzats en la construcció ¹⁶²⁶, per aconseguir un bon rendiment durant la seva manipulació.

Tant l'argue com el torn, per que puguin girar necessiten d'un element adicional, la manuela. Aquesta barra també la trobem documentada en els llibres d'obra de l'església del sant màrtir Feliu en una despesa de la tercera setmana del mes d'agost de 1379 que diu: “*R[amon] Bisbe per IIII dies a rahon de II sous et VIII [diners] per dia per tal con tirave a manuela les peras grosses ... X s. VIII (d.)*” ¹⁶²⁷. Aquesta manuela no estem segurs, per la cita extreta dels llibres d'obra, que formi part de l'argue o el torn ja que també podria tractar-se d'una palanca per moure pedres grosses.

L'altre gran enginy per elevar pesos, junt amb l'argue, és la roda. Aquesta apareix per primera vegada documentada en els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu a finals del mes de novembre de 1365. Apareix la següent despesa: “*Item solvi an Monay fusterio qui fecit I encaxament a una gran roda ad opus ecclesie ... VI s.*” ¹⁶²⁸. Com veiem és cita la realització d'un encaix per una gran roda amb la qual cosa queda totalment descartat que aquesta roda pogués pertànyer a la carreta utilitzada pel transport del material a obra. Aquesta roda per elevar pesos és versemblant que fos

¹⁶²⁴ “*Item fo en la dite obre en Berenguer fuster ab son macip II dies per bastir l.arguen el bastiment de les curries e pren per die entrandues VI sous ... XII s.*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXIV.

¹⁶²⁵ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXIIv.

¹⁶²⁶ “*Item dey al maestre per saguin que avie comprat per untar la carrete e l.arguen e les curries ... I s.*” ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXXVIII.

¹⁶²⁷ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.38v.

¹⁶²⁸ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.VI.

instal·lada a obra uns anys abans. La utilització d'aquesta gran roda és usual en altres edificis gòtics construïts durant el segle XIV ¹⁶²⁹

Dins dels enginys utilitzats en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona no ens hem d'oblidar de la carreta utilitzada per transportar material a l'obra. Aquesta carreta podia ser d'un particular, de l'obra o també, com succeeix l'any 1361 i l'any 1382, de la catedral ¹⁶³⁰. No podem esbrinar, per les despeses, si en aquest darrer cas el transport sortia més car. Si ho pensem fredament, hauria de ser més car, ja que s'utilitza una carreta que no era de l'obra de Sant Feliu i que d'alguna manera s'ha de costejar. A més, aquesta carreta havia de tenir un manteniment que d'alguna manera repercutia en el cost del transport ¹⁶³¹. Aquesta carreta, igual que les eines utilitzades en la construcció de l'església sota l'advocació del màrtir Feliu, es sotmesa a reparacions, més o menys continuades. Dos exemples referits a la reparació de la carreta ens diuen: “ *Item a XXII de febrer pague an Iohan Lar ferrer qui avie adobade la carreta de la seu e per IX escodes de puntes e per II pernyrs de la carrete ... VII s.* ” ¹⁶³² i “ *Item a XX de agost done an Francesc Campis lo qual porta e reporta I^a rode de la carreta de la seu a case den Iohan Lor per fer adobar. Item I troç de ulm per fer lo canalet a le carreta doneli per son trebayl* ” ¹⁶³³. Com podem veure el darrer exemple no sabem si es va porta a terme la reparació ja que en el llibre d'obra no apareix l'import de la despesa. Més endavant s'aclareix aquesta qüestió ja que en Joan Llor ferrer clava – és a dir col·loca – la roda de la carreta ¹⁶³⁴.

¹⁶²⁹ Apareix citada al VILLARD DE HONNECOURT. *Cuaderno...* op.cit, làmina 44 i també el trobem en el llibre de MACAULAY, David. *Nacimiento...* op.cit. p. 48.

¹⁶³⁰ “ *Item solvi XX die julii G^o bernat G. rembau et G[uillem] Gilabert que aportarunt cum carreta sedis et cum eorum asnis lapides magnas portali per totam ipsarum die cuilibet V solidi cum peratoibus ... XV s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXXVI i “ *Item per una barra que mes a la carreta de la seu quens havien prestada ... VI d.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.80v.

¹⁶³¹ “ *Item pague lo dit die an Riembau de Serrian e an Serra mig per mig per port de III somades de calç que aportaran den Lorenç calçiner VI diners e per XVIII somades d.erena prima III sous e per V somades de le.cola V sous e per IX carreres de la pera de l.arch maior de la capela o cloquer II sous III diners e II diners de saguim que havian despes a la carreta II diners summa ... X s. XI d.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.33. En aquesta despesa observem que s'afegeix el seu necessari pel manteniment de la carreta.

¹⁶³² ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXIII.

¹⁶³³ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXVIIIv.

¹⁶³⁴ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXXVIII.

17.4. BASTIDES

Ja ho comentàvem anteriorment, les cordes són elements que s'utilitzen algunes vegades en la confecció d'aquestes bastides. En les despeses d'aquests mitjans auxiliars apareix citat, normalment, el lloc on s'han de muntar. Aquest fet es pot apreciar la darrera setmana del mes de setembre de l'any 1349 quan es fa una bastida a les campanes i s'utilitzen cordes d'espart trenat per lligar-les ¹⁶³⁵. En els llibres d'obra apareixen citades les bastides com a *bastiments* o *bastimenta* i en comptades ocasions com a *bastides* ¹⁶³⁶. Ho podem observar en la despesa de la primera setmana de setembre de 1369 quan “ *Item an Fferran que fuit ad cooperiendum et aptamdam tablatas ecclesie et fecit bastimenta in cloquerio et fuit per IIII dies in ista septimana ... XII s.* ” ¹⁶³⁷.

El paviment de les bastides es realitzava com si es tractés d'un paviment destinat a un habitatge ja que estava format per cairats de fusta i per llates a sobre de les quals es col.locava l'entarimat de fusta sobre el qual es circulava. Aquest fet es pot comprobar fixant-nos en la despesa de mitjans del mes d'agost de 1379 on: “ *Item compre den P. Pont fuster tagel per fer lo bastiment sobre lo primer bastiment per pugar alt ere IX peras e costaren ... VIII d.* ” ¹⁶³⁸.

Creiem que, quan en la unió dels diferents elements que formen part de les bastides s'utilitzen els claus ¹⁶³⁹, en comptes de les cordes, és degut a que les bastides són força altes i aquests afavoreixen la seva estabilitat i milloren la seguretat a l'hora de treballar. Aquesta estabilitat també es millorava amb la col.locació d'ancoratges entre els diferents elements que formaven les bastides. Aquest fet queda demostrat per la despesa de finals de juny de 1374 on “ *Item costa I cabiron den Farran*

¹⁶³⁵ “ *Item de menement den G. Sescala done an Franch Ornay fuster per lo bestiment que feu a les esqueles ... I s. IIII “ i “ Item compre IX cordes despart troyelat per obs de la obre per ligar los bestiments costaren ... II s. III d.* ” ADG. Obra, 1349 (despeses), f.6.

¹⁶³⁶ “ *Item dimarts a XVIII de iuliol foren a L.esgleya per fer la bastida qui.es ves sol ponent Bernardo Botet e Francesch Ca(n)talosela fustes e foren hi tota la setmana en la qual hac IIII jorns feines tan solament a rahon de IIII sous per die an Botet e III sous VI diners a l.altre monta entre endos los dits IIII jorns ... I l. X s.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.3.

¹⁶³⁷ ADG. Obra, 1365 – 1391 (despeses), f.XLIIIv.

¹⁶³⁸ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.39v.

per fer travesses a I bastiment ... VIII d. ¹⁶⁴⁰. Aquests ancoratges eren fonamentals ja que, a més d'absorbir altres esforços, ajudaven a suportar els produïts pel vent.

La utilització dels elements metàl·lics en la construcció de les bastides queda refermat per la despesa de finals del mes de març de l'any 1381 on “ *Item pague lo dit die an Vidall fferrer per clavadura que hom navia presa a opus del emfustament dels bastiments de la volta de la capela ... XLVIII s.* ” ¹⁶⁴¹ i per la del mes de maig de l'any 1382 on “ *Item pague lo dit die an Michel fferrer per clauells quem presen a opus dels bastimens del cloquer nou per ... II s.* ” ¹⁶⁴².

17.5. ENCOFRATS¹⁶⁴³

En els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona l'element utilitzat com a encofrat que apareix més sovint són les cintres. Aquestes s'utilitzaran per l'encofrat dels arcs i les voltes de pedra. Aquests elements estaran realitzats amb fusta i la unió dels diferents elements que les formen s'uneixen mitjançant elements metàl·lics ¹⁶⁴⁴. Ho podem veure durant la tercera setmana del mes d'octubre de 1349 quan: “ *Item pege le setmane demont scrite en Romeu fuster e fa encindries e bestiment per obs de le volte per III dies a rao de II sous et VI diners per die some le setmane ... VII s. VI d.* ” ¹⁶⁴⁵. Com podem observar es parla de *encindries* per obres a la volta.

A més de les cintres, com a encofrat també apareixen els brancals. Els llibres d'obra fan servir la paraula *jam* d'on derivaria la paraula castellana *jambas* ¹⁶⁴⁶. No

¹⁶³⁹ “ *Item costaren clauels a clauar lo bastiment ... II s.* ” ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.2v.

¹⁶⁴⁰ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.2v.

¹⁶⁴¹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.52v.

¹⁶⁴² ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.69.

¹⁶⁴³ Vegeu FITCHEN, Johan. *The construction...*op.cit.

¹⁶⁴⁴ “ *Item solvi IIII dicta die narcisso fferrari per clauis et ferrantis nercissariis per encindries et aliis noviis per ipsis inter dicta ... XVI s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXX.

¹⁶⁴⁵ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.7v.

¹⁶⁴⁶ “ *Die lue XVI die marcii ano MCCCLX in tempus ponere columpnas claustrorum et arquetas. Et primo mutavimus jam[b]as sunt portale refectorii. Et fecius cendrias per arquets. Et in ista septimana fuit en ferran pro faciendo encendrias et jam[b]as portalis novi refectorium per VI dies solvi sibi ... XVIII s.* ” ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.XXIX.

són res més que els suports de fusta col·locats a l'extradòs del mur per suportar les cintres. Aquesta paraula també es fa servir quan ens referim als suports d'una llinda o d'un arc de pedra.

Dins d'aquests encofrats també podríem incloure els anomenats estintolaments de les bigues. Es tracta d'assegurar la estabilitat de les bigues, mitjançant la utilització de mitjans auxiliars realitzats amb fusta, fins que aquestes poden treballar de forma sòlida per si mateixes ¹⁶⁴⁷.

Al final, dins de l'apartat d'encofrats hem volgut incloure els motlles que s'utilitzaven per realitzar diferents elements abans de col·locar-los en obra. Aquests motllos podien ser de fusta com quedà palès en les següents despeses: “*Item pege an Ferrer Desgroys fuster per I molle que feu de sa clau de fust ... II s.* “ ¹⁶⁴⁸ i “*Item pague lo dit die an Bernardo Riera boter per motles que havia fets a opus de la obra ... I s. VI d.* “ ¹⁶⁴⁹. Com podem comprobar en ambdós casos, els oficis relacionats amb la fabricació d'aquests motlles, utilitzen com a matèria primera la fusta.

Sabem, per una despesa de 1385, que la fusta de vern s'utilitzava en la realització de puntals. Aquesta ens diu que: “*Item dimarts que fo lo derrer die de febrer compre den Pin de Sent Daniel III dotzenes de berns a XII sous la dotzene per fer pontals a le volte ... I l. XVI s.* “ ¹⁶⁵⁰. Aquests puntals s'utilitzarien per subjectar les cintres utilitzades per encofrar les voltes. Ho veiem en la despesa del 20 de maig de l'any 1385 on “*Item hi es estat en Narcis Serre per fer cendries e apontelar les altres en feu I^a maçe II dies ... VI s.* “ ¹⁶⁵¹.

¹⁶⁴⁷ ADG. Obra, 1355 – 1365 (despeses), f.L.

¹⁶⁴⁸ ADG. Obra, 1349 (despeses), f.5.

¹⁶⁴⁹ ADG. Obra, 1374 – 1384 (despeses), f.54.

¹⁶⁵⁰ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXIIIv.

¹⁶⁵¹ ADG. Obra, 1365 – 1391 (ingressos), f.XXVII.

18. CONCLUSIONS

Després de l'anàlisi de l'execució de les obres al segle XIV destacariem les següents conclusions. Pel que fa als mestres d'obra, màxims responsables de la construcció, veiem que durant el període estudiat només trobem documentats en Pere de Capmagre, encarregat d'aixecar la capella d'en Vendrell, i en Pere Sacoma, encarregat d'aixecar el campanar i de realitzar totes les obres de fortificació a l'església. Ambdós compartiran la direcció d'obres de la col·legiata de Sant Feliu amb la direcció d'obres de la seu. Els mestres d'obra no treballaven mai sols ja que sempre tenien almenys un aprenent. Hem trobat un període de temps on no trobem documentat cap mestre d'obra: de 1349 a 1368. Durant aquest període, que coincideix amb la construcció del claustre gòtic de l'església de Sant Feliu de Girona apareixen un seguit de mestres pedrers, entre ell l'Arnau Sans, en Francesc Plana, en Pere Mata que s'encarregaran de realitzar aquesta obra. Ja hem justificat al llarg d'aquest treball el perquè no els considerem mestres d'obra.

Pel que fa a la mà d'obra hem pogut observar que tenim uns oficis que treballen en tot moment a peu d'obra mentre que d'altres o fan de forma esporàdica. Dins d'aquest darrer grup es trobarien els fusters – tot i que en moments puntuals com la realització de bastides i encofrats, la reparació de teulades i la construcció d'obres de fortificació els trobem a peu d'obra de forma continuada – i, sobretot els ferrers. Igual que els mestres d'obra, la resta de treballadors s'absenten en alguna ocasió de l'obra. Com hem pogut veure els motius d'aquest absentisme és molt variat ¹⁶⁵². De totes maneres hem de deixar clar que en gairabé el cent per cent dels casos les absències sempre són degudes a causes de força major: climatologia, defunció d'algun familiar, etc. A diferència del que succeeix amb els mestres d'obra que tenen un sou fix i una pensió que s'estableix alhora de signar el contracte, els treballadors assalariats tenen uns salaris diaris – pensem que amb una mitjana d'hores diàries treballades de 12 – que fluctuen durant el segle XIV. La variació dels salaris ve donada per dos motius: un increment o decrement del sou pel pas del temps o una variació del sou depenent de la feina que realitzen en cada moment. Dins de cada ofici tenim una jerarquització que s'observa en els sous a percebre per cada treballador trobant a dalt de tot de la piràmide al mestre pedrer, fuster o ferrer i a baix de tot a les dones. Els llibres d'obra

---

¹⁶⁵² A aquest absentisme s'han d'afegir la gran quantitat de dies festius que tenia l'any en època medieval.

ens han permès treure a la llum pública aquests treballadors/res que fins aquests moments havien restat en l'anonimat.

Entre els diferents grups de treballadors ens agradaria destacar la important tasca que realitzen les dones durant la construcció de l'església de Sant Feliu al segle XIV. Volem destacar aquest aspecte ja que a la resta de la Corona d'Aragó, en la construcció de la catedral de Tortosa, la catedral de Lleida i la de Mallorca, durant aquest mateix segle no tenen un pes específic important. A l'església de Sant Feliu de Girona – Sandrine Victor no troba senyals d'una participació important de les dones a la construcció de la catedral de Girona durant el segle XV – no es així sinó que en molts moments prenen un protagonisme destacat i el nombre de dones treballant a obra supera amb escreix a la resta de treballadors. La seva feina es concentra durant els treballs d'enderroc i durant els treballs de realització de fonaments tot i que en diverses ocasions també realitzen altres feines pròpies dels manobres quan s'estant aixecant murs al temple del sant màrtir gironí.

Els ferrers no els trobem gairabé mai treballant a peu d'obra però el seu treball és fonamental per tal que la construcció avanci. Aquests són els encarregats de reparar totes les eines que s'utilitzen a obra quan aquestes estan malmeses. Els trobem constantment treballant en la reparació d'eines, la qual cosa ens indica la poca qualitat del ferro utilitzat en aquestes o fins i tot la mala utilització d'algunes d'aquestes eines per part dels treballadors. És un dels pocs oficis, juntament amb els traginers, de la construcció que cobrarà a preu fet.

Per finalitzar amb la mà d'obra també m'agradaria destacar la presència de treballadors llogats per determinades feines i en determinats moments, la procedència d'alguns treballadors de zones allunyades de la ciutat de Girona – recordem que fins i tot trobem un treballador procedent de Sant Francesc d'Asís – i el treball a obra, de forma molt esporàdica, d'algun jueu i de clans familiars. Recordem també que el nombre de treballadors varia molt depenent del tipus d'obra a realitzar produint-se la màxima concentració en el moment de realitzar enderrocs d'edificis existents i en el moment d'aixecar els fonaments.

Respecte als materials utilitzats destaquem la importància de la pedra de Girona, com a material bàsic per la construcció del temple, molt relacionada amb els

aglomerants que s'utilitzaran per unir els diferents blocs o peces de pedra, seguida per la fusta, molt variada, i finalment les cordes i altres materials com el ferro. El 95 % del material utilitzat en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona és pedra. La calcària nummulítica, coneguda popularment com a pedra de Girona, s'extreia de les pedreres que envoltaven la ciutat – només tenim constància exacta d'una d'elles situada a Pedret – i es treballava inicialment en aquest indret, després era transportada a obra, amb la intervenció dels traginers, carreters o bastaixos i se li donava la forma definitiva a la llotja. Els llibres d'obra són molt rics en la definició precisa de la forma que s'havia de donar a aquestes pedres i del treball sobre la seva superfície. A vegades aquesta pedra s'havia d'emmagatzemar durant uns dies aprofitant en aquestes ocasions espais lliures a tocar el temple com els cementiris. Un cop acabada de tallar la pedra la col·locaven en obra els pedrers, mestres o oficials, amb l'ajuda dels manobres i les dones. Aquests darrers eren els encarregats de subministrar el morter de calç, fabricat a peu d'obra, necessari per aferrar els diferents blocs de pedra.

La fusta era el segon material en importància per l'execució del temple del sant màrtir Feliu. Aquest material apareix en el moment de realitzar les bastides i els encofrats necessaris per la realització de les obres. Per aquest motiu trobem al fuster treballant a obra en moments puntuals. A més de la seva utilització per aquests mitjans auxiliars també apareix la fusta quan s'executen obres de manteniment i reparació de les teulades de l'església de Sant Feliu de Girona. No hem d'oblidar que quan es procedeix a la realització d'obres de fortificació torna a aparèixer aquest material ja que moltes d'elles estan construïdes amb fusta.

El preu dels materials, com succeeix amb els salaris, és molt variable. A vegades no es pot establir una comparació de preus ja que no sabem la forma, el pes o les mides dels diferents materials per poder establir una relació en el preu final. Aquest fet és molt accentuat quan parlem de la fusta on simplement s'indica que s'han comprat dotzenes de bigues o somades de cairats sense cap tipus d'indicació addicional. A aquest fet s'ha d'unir que, per exemple amb la pedra, tenim molts tipus i en cap moment s'especifiquen ni les dimensions ni el pes d'aquesta. Amb els altres materials passa una cosa semblant encara que no tant accentuada ja que per exemple la calç i la sorra podem establir fàcilment l'increment del seu preu ja que sempre s'utilitza com a mesura la somada o la quartera.

Per finalitzar, les notícies que donen els llibres d'obra pel que fa als mitjans auxiliars, són molt disperses. Mentre que trobem una gran informació sobre les eines dels pedrers – podem reseguir perfectament totes les eines utilitzades per aquest grup de treballadors – respecte als enginys, les bastides i els encofrats, les notícies són més lacòniques. Malgrat tot, els llibres d'obra ens han permès identificar els diferents enginys utilitzats en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, semblants als que trobem a la resta de construccions de l'època arreu d'Europa, com són la corriola, la càbria, el torn, la gran roda i l'argue ¹⁶⁵³. De les bastides i els encofrats les notícies són escasses i simplement trobem l'especificació de la realització de bastiments, cintres i apuntaments sense cap més detall.

---

¹⁶⁵³ Dins d'aquests enginys hem volgut incloure la carreta molt útil pel transport horitzontal del material.

19. CONCLUSIONS FINALS

Tot i haver fet per a cadascuna de les parts d'aquest treball unes conclusions, pensem que no podem acabar el nostre estudi sense unes conclusions finals. Intentarem que no es repeteixen aspectes ja mencionats en les conclusions parcials.

El primer que ens agradaria destacar és la proliferació d'estudis sobre l'església de Sant Feliu de Girona des del segle XVII fins inicis del segle XXI. Aquests estudis cada cop han esdevingut més exhaustius i més ben documentats amb la qual cosa la imatge que donaven els historiadors de l'església de Sant Feliu al segle XVII no té res a veure amb la imatge que tenim actualment, evidentment tenint en compte l'anacronisme d'aquesta afirmació. Pensem que han estat fonamentals pels estudis de l'església de sant Feliu de Girona els darrers estudis portats a terme per Àngels Masià de Ros i Josep Maria Marques, per Josep Clara i pel grup d'historiadors Canal-Canal-Nolla-Sagrera. Aquests darrers estudis ens han apropat a les diferents fases de la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona, a obtenir noves dades sobre la construcció del campanar de tipologia gòtica i a fer-nos una idea molt aproximada de com era el burg de Sant Feliu, que girava entorn a l'església objecte d'aquest estudi, al segle XIV.

Partint d'aquests estudis i amb el buidat dels llibres d'obra de l'església de Sant Feliu de Girona, hem pogut seguir fil per randa les vicissituds de la construcció de l'església durant el segle XIV. Com hem vist en l'anàlisi formal dels llibres d'obra estudiats, l'escrivà és una figura cabdal per obtenir més o més informació sobre la construcció del temple objecte del nostre estudi. Hem de dir també, que moltes de les dades que aporten els llibres d'obra ens donen una informació indirecta que s'ha d'estudiar a fons per tal d'interpretar-la. També hem de dir que l'augment d'estudis a casa nostra sobre la construcció en època medieval ens ha ajudat a omplir possibles buits o mancances que denoten els llibres d'obra. Hem de ressaltar que per la realització d'aquest estudi ha estat fonamental l'estat de conservació en que es troben els llibres d'obra ja que aquest fet ha facilitat la consulta i la posterior transcripció. També hem de dir que les poques llacunes existents en els llibres d'obra, la més important va del període 1370 a 1374, ens han permès reseguir perfectament el progrés en l'aixecament del temple.

Amb l'anàlisi dels llibres d'ingressos hem pogut analitzar els diferents mecanismes establerts per l'estament eclesiàstic per tal de fer viable la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona i alhora garantir als fidels els serveis litúrgics. Per tal d'aconseguir-ho, com succeeix arreu d'Europa, es crea un ens anomenat Obra o Fàbrica encarregada de la gestió i el finançament dels ingressos i les despeses. Com hem pogut analitzar al llarg d'aquest treball els membres que formaven part de l'Obra no queden clars, almenys a través dels llibres d'obra. Per altres estudis, on coincideixen encara que a vegades amb diferents noms, podem deduir que els membres de l'Obra – els que generen cap dubte – són: els obrers, en nombre de dos ¹⁶⁵⁴, el mestre d'obres i els questors. La resta de membres de l'Obra no els podem documentar a través de les fonts de que disposem.

L'Obra serà l'encarregada, amb l'ajuda de les fórmules establertes per l'estament eclesiàstic, de recaptar el major nombre de diners per fer viable el funcionament i la construcció de l'església de Sant Feliu de Sant Feliu de Girona. Es creen tot un seguit de taxes i deures tant pels fidels com pels membres del capítol com les *annates*, les *capides*, el servei dels *coscos*, de les *creus*, de la *escudella i el vi*, etc. que permeteran a l'Obra ingressar una important quantitat de diners. Hem pogut observar en el nostre treball la complexitat de l'estructura administrativa de l'Obra i els importants esforços que havien de fer per intentar al final de cada exercici que les despeses no superessin els ingressos. Tot i aquests esforços moltes vegades no ho aconseguien hi havien de contraure deutes.

Podem dir que l'església de Sant Feliu de Girona va tenir la mala sort de no tenir promotors que aportessin gran quantitat de diners a l'Obra – recordem que només tenim notícies de Guillem Socarrats i de Guillem Vendrell – i així aconseguir una construcció més ràpida i més rica. Pensem, com ja hem apuntat en aquest treball, que la catedral era la nineta dels ulls en època medieval i els promotors s'inclinaven més per l'aportació de grans quantitats de diners per aquesta construcció.

Pel que fa a la construcció durant el segle XIV hem de ressaltar la gran quantitat d'aturades que pateix la realització del temple de Sant Feliu de Girona degut al perill constant que suposen els exèrcits procedents de territori franc a partir de l'any 1362. com ja hem comentat anteriorment Girona era la *clau del regne* i la situació de

---

¹⁶⁵⁴ Un farà la funció de secretari o escrivà.

l'església de Sant Feliu, a tocar la *força vella*, no afavoria la seva defensa. Tots aquests fets fan que s'hagi de desmuntar el claustre l'any 1374, 12 anys després d'ésser finalitzat, i que s'hagi de fortificar continuadament l'església, el campanar romànic, el campanar gòtic i que s'així d'aixecar una torre de defensa sobre la sagristia. Al capdavant de totes aquestes obres trobem a dos mestres d'obres, en Pere de Capmagre i en Pere de Comes. Del primer tenim molt poques dades ja que l'any 1349 desapareix de l'obra, segurament per una manca d'entesa amb el capítol, mentre que del segon sabem que treballa a partir de 1368 quan s'inicien les obres al campanar gòtic. Tot el període en el qual l'Obra no té contractat un mestre d'obres, de 1349 a 1368, diferents mestres pedrers – pensem que serien mestres molt capacitats i amb una gran experiència com Arnau Sans o Pere Mata – s'encarregaran d'aixecar el claustre i de realitzar obres menors a l'església.

Dins de la complexa estructura que es va crear per fer possible la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona no ens podem oblidar de mencionar, encara que sigui de forma breu, els treballadors que intervingueren a l'obra. Hem pogut veure que des dels mestres fins a les dones, i inclús algun nen, van contribuir amb el seu gra de sorra – mai millor dit – a la construcció del temple de Sant Feliu. Pensem que la devoció i la fe d'aquests treballadors vers el sant màrtir van fer possible la construcció i sobretot van evitar que l'edifici fos enderrocat davant el perill que suposava per la defensa de la ciutat. Encara que ja s'hagi dit hem de ressaltar la jerarquia professional dins de cadascun dels oficis que intervenen en la construcció medieval així com al si de cadascun d'aquests oficis. Aquesta jerarquització es pot observar analitzant els salaris de cadascun dels treballadors que intervenen a l'obra.

No m'agradaria acabar de parlar de la mà d'obra sense haver mencionat el diferent grau de participació dels diferents oficis en la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona. Els pedrers, junt amb els manobres i les dones tenen un pes importantíssim ¹⁶⁵⁵. La resta d'oficis com els fusters que els trobem treballant en moments puntuals en l'obra i els ferrers, que treballen al seu taller i cobren a preu fet, no tenen un paper tant destacat.

La construcció del temple de sant Feliu de Girona no hauria estat possible sense l'ajuda dels mitjans auxiliars. Entre aquests mitjans auxiliars, els enginys, permetien

---

¹⁶⁵⁵ Els traginers apareixeran quan s'hagi de transportar material des de la pedrera fins a peu d'obra.

eivar les pedres fins el lloc on s'havien de col·locar, les eines permetien donar forma i treballar la superfície de la pedra – amb ajuda de motllos –, els encofrats permetien col·locar-les en obra fins que aquestes fossin autoportants i les bastides permetien als operaris treballar en alçada. Aquests mitjans auxiliars utilitzats en la construcció de l'església del sant màrtir gironí no són diferents de les que trobem en època medieval arreu d'Europa. En la majoria d'aquests mitjans auxiliars apareix com a material fonamental la fusta. Això vol dir que trobarem al fuster treballant a peu d'obra quan s'hagin de col·locar aquests mitjans auxiliars. Els ferrers per la seva part eren els encarregats de fabricar i reparar les eines.

20. BIBLIOGRAFIA

Actas del Segundo Congreso de Historia de la Construcción. A Coruña, 22 – 24 de Octubre de 1998. Instituto Juan de Herrera, Universidad de A Coruña, Sociedad Española de Historia de la construcción, CEHOPU y CEDEX. Madrid. 1998.

Actas del Tercer Congreso de Historia de la Construcción. Sevilla 26 – 28 de Octubre de 2000. 2 Volúmenes. Instituto Juan de Herrera, Universidad de Sevilla, Sociedad Española de Historia de la construcción, CEHOPU y CEDEX. Madrid. 1998.

ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. “Societat i cultura en la Catalunya del Set-Cents”. *Història de la cultura catalana. El Set- Cents*. Volum III. Edicions 62. Barcelona, 1996.

ALBERCH I FUGUERAS , Ramon i QUER I CARBONELL, Josep . *Joaquim Botet i Sisó del catalanisme al nacionalisme*. Columna assaig. Barcelona, 1998.

ALBORG, Juan Luís. *Historia de la Literatura Española. Siglo XVIII*. 6 volums. Editorial Gredos S. A. Madrid, 1979 – 1999 .

ALCOBERRO i PERICAY, Agustí. “Pere Miquel Carbonell, historiador humanista, i la historiografia catalana del segle XV”. *Pedralbes*. Núm. 14. 1994, pp. 209-220.

ALDEA VAQUERO, Quintin; MARIA MARTINEZ, Tomas i VIVES GATELL, Jose (editors). *Diccionario de historia eclesiástica de España*. 4 Volums. Instituto Enrique Flórez. C.S.I.C. Madrid, 1972 – 1975.

ALMUNI i BALADA, Victòria Ma. *L'Obra de la Seu de Tortosa 1345-1441*. Editorial Cooperativa Gràfica Dertosense. Publicacions de l'Institut d'Estudis Dertosenses. Tortosa, 1991.

AMICH i RAURICH, Narcís M. *Les seus episcopals de Girona i Empúries i les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII)*. Tesi Doctoral. Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Febrer del 2002. Director. Josep M. Nolla i Brufau

AMICH I RAURICH, Narcís M. *El nordest de Catalunya a les fonts escrites d'època tarδοantiga (segles IV – VII)*, en premsa.

ANTÓN PELAYO, Xavier i JIMÉNEZ SUREDA, Montse. "El Canonge Dorca i la il·lustració gironina". *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara: Solsona 1993*. Volum I. Barcelona, 1993, pp. 61 – 72.

ARGILÉS i ALUJA, M. Caterina. *Preus i salaris al segle XIV i XV a Lleida segons els llibres d'obra de la Seu*. Universitat de Lleida. 1998.

ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio. *La investigación histórica: teoría y método*. Editorial Crítica. Barcelona, 1995.

AUBERT, M. "La Construction au Moyen Age". *Bulletin Monumental*, CXVIII – 1960, pp. 241 – 259.

BARRAL i ALTET, Xavier. "Aspectes de l'estudi de les catedrals catalanes medievals", *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, Volum VIII. 1995, pp. 15 – 30 .

BARTRINA, Sebastian. "El gerundense, P. Onofre Relles (1630-1692). Datos biográficos.". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Girona, 1974 – 75 , pp. 465 – 492.

BASTIT, C., M.T. Genís, J.M. Llorens i A. Rodríguez. "Vint segles d'història sota terra", *Revista de Girona*. Núm. 118. Girona, 1986, pp. 415 – 417.

BATLLE I PRATS, Lluís. "Fray José de la Canal, continuador de la España Sagrada, obispo propuesto para la diócesis de Gerona", *Analecta Sacra Tarraconensia*. Volum XVIII, 1945, pp. 219 – 223.

BESSAC, J.C. "L'outillage traditionnel du tailler de pierre". Col·lecció *Revue Archéologique de Narbonnaise*. Editions du CNRS. Paris, 1986.

BLANCH I ILLA, Narcís. *Gerona histórico-monumental. Noticias históricas de esta ciudad, y descripción artística de sus antiguos monumentos*. Imprenta y Librería de Paciano Torres. Girona, 1853.

BOONE, A. I HOSTE, J. *La pedra de Girona. Final project* dins el programa Socrates (UdG-KAHO SINT-LIEVEN) Arquitectura Tècnica. Any 2002. Tutors: Miquel Àngel Chamorro i Miquel Llorens.

BOTET I SISÓ, Joaquim. *Geografia General de Catalunya. Província de Girona*. A. Martin-Editor. Barcelona, s.d.

BOTET I SISÓ, Joaquim. *Sarcófagos romano-cristianos que se conservan en Cataluña*. Establecimiento tipográfico de Jaime Jupús. Barcelona, 1895.

CABROL, F. i LECLERCQ, H. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. Librairie Letouzey et Ané. Tom V. Paris, 1923. Col. 510.

CANAL, J. ; CANAL, E. ; NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*. Ajuntament de Girona. Girona, 2000.

CAPELLI, Adriano. *Dizionario di abbreviature latine ed italiane, usate nelle carte e codici specialmente del medioevo riprodotte con oltre 14000 segni incisi ...* Milano: Ulrico Hoepli, Cop. 1979.

CARRASCO, José. *La estructura gótica catalana: sobre los conceptos de medida y espacio. El problema de la forma en la cubierta*. Director de tesis Dr. Antonio Millán Gómez. Setembre 2002.

CASTRO VILLALBA, Antonio. *Historia de la construcción medieval: aportaciones*. Edicions UPC. Col.lecció Quaderns d'Arquitectes núm. 15. Barcelona, 1996.

CHACON, F..A. i PALOMO, G. *Inventario de la sección fabrica del archivo de la catedral de Cuenca*. Obispado de Cuenca y Diputación Provincial de Cuenca. Cuenca, 2002.

CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel i LLORENÇ MONTELLS, Francesc. *Els campanars gòtics a les comarques gironines*. Diputació de Girona, Col.legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona i Universitat de Girona. Girona, 1993.

CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. " El Campanario de San Félix, una obra del siglo XVI ". *Actas del Segundo Congreso de Historia de la Construcción*. A Coruña, 22 – 24 de Octubre de 1998. Instituto Juan de Herrera, Universidad de A Coruña, Sociedad Española de Historia de la construcción, CEHOPU y CEDEX. Madrid. 1998. pp. 99 – 105.

CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. " La fortificación de la Iglesia de Sant Félix de Gerona en el siglo XIVA " *Actas del Tercer Congreso de Historia de la Construcción*. Sevilla 26 – 28 de Octubre de 2000. 2 Volúmenes. Instituto Juan de Herrera, Universidad de Sevilla, Sociedad Española de Historia de la construcción, CEHOPU y CEDEX. Madrid. 1998. pp.213 – 220.

CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. " La pedra de Girona: un material autòcton ", dins *Sostenibilitat i Construcció. Aplicacions i línies de treball*. Annals del Departament d'Arquitectura i Enginyeria de la Construcció de la Universitat de Girona. Núm. 2. Girona, 2000.

CHAMORRO TRENADO, Miquel Àngel. *L'església de Sant Feliu de Girona. La historiografia dels segles XVII-XIX*. Treball de Recerca de 9 crèdits (Tesi de Llicenciatura). Programa de Doctorat d'Història de l'Art (bienni 1998-1999). Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Universitat de Girona. Setembre 2001. Director del Treball: Josep Maria Nolla i Brufau.

CIRICI, Alexandre i GUMÍ, Jordi. *L'art gòtic català*. II volums. Edicions 62. Barcelona,1977.

CLARA i RESPLANDIS, Josep. "La construcció del campanar de Sant Feliu durant els segle XVI". *Revista de Girona*, núm.104. Girona, 1983.

CLARA i RESPLANDIS, Josep. " Precisions i nous documents sobre els pintors Borrassà (segles XIV – XV)", dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Volum XXIX, 1987.

CLARA i RESPLANDIS, Josep. "La façana principal de la Col·legiata de Sant Feliu de Girona". *El barroc català: actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*. Quaderns Crema. Barcelona, 1989.

CLARA, J. i MARQUÈS, J.M. *Sant Feliu de Girona*. Col·lecció Sant Feliu. Edita Parròquia de Sant Feliu. Girona, 1992.

COLL I ALENTORN, Miquel. "El problema de l'autenticitat del «llibre de feyts d'armes de Catalunya»" (1948). *Historiografia*. Montserrat, 1991, pp. 431 – 468.

CONGOST, R. i SALES, N. "Bibliografia de Pierre Vilar". *Recerques*, 23, 1990, pp.203-219.

CORBERA, Estevan de. *Cataluña ilustrada. Contiene su descripción en comun,y particular con las poblaciones, dominios, y successos, desde el principado del mundo asta que por el valor de su nobleça fue libre de la opresion sarracena*. Antonio Gramiñani. Nàpols, 1678.

CUSTODIO VEGA, Angel. *La "España Sagrada" y los Agustinos en la Real Academia de la Historia*. Discurso leído el día 11 de junio de 1950 en la Real Academia de la Historia. Imprenta del Real Monasterio. El Escorial, 1950.

DE PALOL SALELLAS, Pere. *Gerona monumental*. Edicions Plus-Ultra. Madrid, 1955.

DE PALOL SALELLAS, Pere. *Arqueologia cristiana de la España romana. Siglos IV – VI*. C.S.I.C. , Instituto Enrique Flórez. Madrid-Valladolid, 1967.

Diccionari d'Història de Catalunya (Dir. Jesús Mestres i Campí). 1 Volum. Edicions 62. Barcelona, 1992.

Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya (Dir. Ramon Corts i Blay, Joan Galtés i Pujol i Albert Manent i Segimon). 3 Volums. Editorial Claret. Barcelona, 1998 – 2001.

Diccionario de Arquitectura y construcción. Ed. Munilla-Lería. Madrid.2001.

DOMÈNECH i CASADEVALL, Gemma. *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833. Ofici i confraria. Mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona*. Institut d'Estudis Gironins. Girona, 2001.

DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'obra de la seu. El procés constructiu de la Catedral de Mallorca en el tres-cents*, Govern Balear, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997.

DORCA, Francisco, *Coleccion de noticias para la historia de los santos martires de Gerona. Y de otras relativas á la Santa Iglesia de la misma ciudad; señaladamente en órden á su catedralidad, y conexiõn con la insigne colegiata de San Felix: á su restablecimiento por Carlos Magno: y á la necesidad de rectificarse el episcopologio de las sinodales gerundenses, impresas en el año 1691*, Imprenta de Tecla Pla Viuda, Barcelona, s.d.

Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo Americana. 70 Volums. Espasa-Calpe S.A. Madrid-Barcelona, 1930.

ERLANDE-BRANDEBURG, L. *La catedral*. Akal Ediciones. Madrid, 1993.

ESBERT, Rosa M. i altres, "Petografía, propiedades físicas y durabilidad de algunas rocas utilizadas en el patrimonio monumental de Catalunya, España", *Materiales de Construcción*, vol. 39, nº 214, abril/mayo/junio, 1989.

ESPAÑOL I BERTRAN, FRANCESCA. "L'escultor Joan de Tournai a Catalunya". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XXXIII. Girona, 1994.

FABRELLAS Y AGUSTI, Joaquín. *Noticias históricas del glorioso mártir San Narciso Obispo y Patrono de Gerona*. Imprenta de Masó. Gerona, 1901.

FELIU DE LA PEÑA, Narciso. *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos, y famosos hechos de la nación catalana, de sus santos, reliquias, conventos, y singulares grandezas, y de los más señalados, y eminentes varones, que en santidad, armas, y letras han florecido desde la primera población de España año del mundo 1788. antes del nacimiento de Christo 2174. y del diluvio 143. hasta el presente de 1709*. Joseph Llopis impressor. Barcelona, 1709.

FERENCZ, Schulcz. *Monuments d'architecture inedits*. Verlag Von E. A. Seeman. Leipzig, 1869 (edició francesa Librairie A. Franck. Paris, s.d.).

FITCHEN, Johan. *The construction of Gothic Cathedrals. A study of Medieval Vault Erection*. Chicago-Londres: The University of Chicago Press, 1961.

FONTANA I LÁZARO, Josep. "La fi de l'antic règim i la industrialització, 1787-1868". *Història de Catalunya* (Coord. Pierre Vilar). Volum V. Edicions 62. Barcelona, 1988.

FONTANA I LÁZARO, Josep. "L'altre Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana". *Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890*. Història de la Cultura Catalana. Volum V. Edicions 62. Barcelona, 1994, pp. 15-33.

FREIXAS, Pere. *L'art gòtic a Girona. Segles XIII i XV*. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Estudis Gironins. Girona, 1983.

FULLANA, Miquel. *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*. Mallorca. Editorial Moll, 1984.

GARCIA I MARRASÉ, Neus-Elisabeth. "Viatges i viatgers a la Catalunya moderna. La visió del principat segons els relats d'estrangers (segles XVI-XVIII)". *Pedralbes* (18-I). 1998, pp. 319 – 331.

GIBERT, J. *Girona. Petita historia de la ciutat i de les seves tradicions i folklore*. C.N. Gisbert. Barcelona, 1946.

GIRBAL I NADAL , Enrique Claudio. *Guia-cicerone de la immortal Gerona*. Establecimiento tipográfico de Gerardo Cumané y Fabrellas. Girona, 1866.

GIRBAL I NADAL, Enrique Claudio. *Escritores gerundenses, ó sea apuntes biográficos de los principales que han florecido desde los primeros siglos hasta nuestros días, noticias de sus obras y de los diferentes establecimientos de enseñanza que ha tenido esta ciudad, con otros varios é importantes datos referentes á los progresos i*

vicisitudes de las ciencias y las letras en la misma. Establecimiento tipográfico de Gerardo Cumané y Fabrellas. Girona, 1867.

GIRBAL I NADAL, Enrique Claudio. *Memorias literarias de Gerona. Suplemento a la obra del mismo autor : Escritores gerundenses*. Imprenta de Manuel Llach. Girona, 1875.

GONZALEZ HURTEBISE, Eduardo. "La ex-colegiata de S. Félix de Gerona". *Revista de la Asociación Artístico-Arqueologica de Barcelona*. Vol. IV, Barcelona, 1904 – 06.

GRACIANI GARCIA, Amparo (ed.). *La técnica de la arquitectura medieval*. Universidad de Sevilla. Sevilla, 1991.

Gran Enciclopèdia Catalana. 15 Volums. Edicions 62/ Enciclopèdia Catalana S.A. Barcelona, 1970-1980.

GRAU, Ramon. "L'aportació dels historiadors romàntics". *Història de la Cultura Catalana*. Volum IV. Barcelona, 1995, pp. 223 – 247.

GRAU, Ramon. " Les batalles de la historiografia crítica". *Història de la Cultura Catalana*. Volum III. Barcelona, 1996, pp. 167-187.

GUERRERO, Joan Carles, " PICAPEDRER. Lluís Balliu i Subirós: "La tecnologia ha canviat completament aquest ofici". ", a *La Punxa*, nº 25, 1997.

Guia pràctica de la cantería. Ed. Escuela Taller de Restauración "Centro Histórico de León", 1993.

GUILLERÉ, Christian. *Girona medieval: l'etapa d'apogeu: 1285-1360*. Diputació de Girona- Ajuntament de Girona. Col.lecció Quaderns d'Història de Girona, Girona, 1991.

GUILLERÉ, Christian. *Crisis i desenvolupament:1360-1460*. Diputació de Girona- Ajuntament de Girona. Col.lecció Quaderns d'Història de Girona, Girona, 1992.

GUILLERÉ, Christian. *Girona al segle XIV*. 2 Volums. Ajuntament de Girona. Girona, 1993-1994.

HOMS ROURICH, Cristina. *Los constructores de la Catedral de Girona. Aportación a su estudio (1367-1377)* . Cuadernos de Historia Económica de Cataluña. Barcelona. Núm XVII. Setembre 1977. pp. 75 – 157.

JIMÉNEZ I SUREDA, Montserrat. *El Canonge Dorca i la il·lustració gironina*. Treball d'investigació dirigit per Dr. Antoni Simón i Tarrés. Facultat de Filosofia i Lletres. Departament d'Història Moderna i Contemporània. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1992 (inèdit).

JIMENEZ I SUREDA, Montserrat. *L'església Catalana sota la monarquia dels borbons: la catedral de Girona en el segle XVIII*. Biblioteca Abat Oliva. Girona, 1999.

LA CANAL, José de i MERINO, Antolín. *España Sagrada*. Tom XLIII. Imprenta de Collado. Madrid, 1819.

LA CANAL, José de. *España Sagrada*. Tomo XLV. Imprenta de Don José del Collado. Madrid, 1832.

LABORDE, Alexandre de. *Viatge pintoresc i històric. El principat* (c.a. 1806-1808). Traducció i pròleg d'Oriol Valls Subirà, notes de Josep Massot Muntaner. Publicacions Abadia de Montserrat. Barcelona, 1973.

LAMBERT, Elie. "Saint-Félix de Gérone église romane". *Revista de Catalunya*. Vol. V. Núm. 7. Barcelona, 1926.

Les Bâisseurs des cathédrales gothiques (dir. Roland Recht). Editions des Musées de la ville de Strasbourg. Strasbourg, 1989.

LORÉS I OTZET, Imma. "Sant Feliu de Girona. L'escultura romànica del trifori". *D'art*, 14. Barcelona, 1988.

LORÉS OTZET, Imma. "Escultura gironina del cercle del claustre de la Seu de Girona: alguns fragments de la Catedral i del Museu d'Art". *Estudi General*, nº 10. Girona, 1990.

LLUCH I MARTIN, Ernest. "Les institucions de la il.lustració a Girona". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Volum XVII. 1966-67, pp. 373 – 376

MACAULAY, David. *Nacimiento de una catedral en el siglo XIII*. Editorial Timun Mas. Barcelona, 1982.

MADURELL i MARIMON, J.M. " Los contratos de las obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV - XVI) ". *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, 1, 1948, pp. 105 – 109.

MADURELL, i MARIMON, J.M. " Las obras de las murallas de Gerona (1362-1685)". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses (AIEG)*. Vol. XVII. Girona,1964 - 1965. pp. 331 – 372.

MARCA, Petrus. *Marca Hispanica sive limes hispanicus, hoc est, geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, et circumjacentium populorum*. Francisco Muguet. París, 1688.

MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume. "El campanario de San Félix". *Revista de Girona*, núm. 34. Girona, 1968.

MARQUÈS I CASANOVAS, Jaume. " Noves dades sobre el palau episcopal de Girona". *Revista de Girona*, núm. 106. Girona, 1984.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M. (Editor). *El Cartoral dit, de Carlemany, del Bisbe de Girona:IX-XIV*. 2 Volums. Fundació Noguera. Barcelona, 1993.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M. "Redescobrimet d'inscripcions medievals a Sant Feliu de Girona". *Revista de Girona*, núm. 191. Novembre - desembre 1998.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M. "Construcció de les esglésies de Palafrugell i Mont Ras". *Estudis del Baix Emporda*, núm. 18, Sant Feliu de Guíxols,1999, pp. 55-64.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M., "El temple de Sant Feliu de Girona, al s. XIV". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XLII. I Congrés d'Història de Girona, DOS MIL ANYS D'HISTÒRIA. Girona, 2001.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M. "Construcció de les esglésies de Palafrugell i Mont Ras". *Estudis del Baix Emporda*, núm. 18, Sant Feliu de Guíxols, 1999, pp. 59-60.

MARQUÈS, J.M. *Diplomatari de Sant Feliu de Girona* (inèdit).

MASIÀ DE ROS, Àngels. "Algunos documentos referentes a obras en la colegiata de San Félix de Gerona". *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*. Vol. III – 4. Octubre, 1945.

MERCADER i BOHIGAS, J. *Vida e historia de San Narciso*. Ariel S.L. Girona, 1954.

MERCADER I RIBA, Joan. *Historiadors i erudits a Catalunya i València en el segle XVIII*. Episodis de la història. Dalmau Editors, Barcelona, 1966.

MONSALVATGE I FOSSAS, Francesc. *Los monasterios de la diócesis gerundense*. Tom XIV. Imprenta y librería de Juan Bonet. Olot, 1904.

PIFERRER I FÁBREGAS, Pablo. *Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc.* Tom 1. Imprenta Joaquin Verdaguer. Barcelona, 1839.

PLA I CARGOL, Joaquim. *Biografías de Gerundenses*. 1960

PLA CARGOL, Joaquim. *Gerona arqueológica y monumental*. Dalmau Carles S.A. Girona – Madrid 1949 (1940).

PLA CARGOL, Joaquim. *Santos Mártires de Gerona..* Dalmau Carles, Pla S.A. Girona – Madrid 1955.

PONZ, Antonio. *Viaje de España*. 18 volums. Editorial Aguilar. Madrid, 1947-1988.

PRATS, Lluís. "La iconografia de sant Narcís en el barroc". *Revista de Girona*, núm. 148. Setembre-October 1991.

PUIG I CADAFALCH, Josep; DE FALGUERA, Antoni i GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Volum I- III, Tom I, II . Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1983 (1918).

PUIG I OLIVER, Lluís M^a de. "Per una Història de Girona. Problemes externs i de mètode per a realitzar una història de la ciutat". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Volum XXVI, 1982-1983, pp. 329 – 365.

PUIGVERT, J.M (ed). *Bisbes, il.lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*. Vic, 2000.

PUJADES, Geronimo. *Cronica universal del Principado de Cataluña*. Volum 3-4. Imprenta Jose Torner. Barcelona, 1832.

PUJADES, Geronimo. *Cronica universal del Principado de Cataluña*. Volum 5-6. Imprenta Jose Torner. Barcelona, 1829.

RABASA DIAZ, Enrique. *Forma y construcción en piedra. De la cantería medieval a la estereotomía del siglo XIX*. Akal textos de arquitectura. Madrid, 2000.

RAHOLA I LLORENS, Carles. *Gerona*. Biblioteca de turismo de la sociedd de atracció de forasteros. Volumen VIII. Barcelona, 1927.

RAHOLA I LLORENS, Carles. *Gerona y sus monumentos*. Ed. Excmo. Ayuntamiento de la Inmortal Ciudad. Girona, 1929.

RAHOLA I LLORENS, Carles. *La ciutat de Girona*. Volum I. Ed. Barcino. Barcelona, 1924.

RELLES, Onofre. *Historia apologética de la vida, y martirio de S. Narciso hijo, obispo, y patron de la ciudad de Girona*. Imprenta de Matevat. Barcelona, 1679.

RIPOLL MASFERRER, Ramon. "La capella de Sant Narcís" a *La Punxa*, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, núm. 31, Girona 2001.

RIQUER, Martin de ; COMAS, Antoni i MOLAS, Joaquim. *Historia de la Literatura Catalana*. 11 volums. Editorial Ariel S.A. Barcelona, 1984-1988.

ROCA I FARRERAS, José Narciso. *La inmortal ciudad. Recuerdos de la historia y de los monumentos de Gerona*. Imprenta del Hospicio Provincial. Girona, 1885.

ROCA I FARRERAS, José Narciso. "Aspecto general de los monumentos de Gerona". *Revista de Girona*. Tom 12. Girona, 1888, pp. 147 – 153.

ROCA I FARRERAS, José Narciso. "La Colegiata de Gerona". *Revista de Girona*. Tom 12. Girona, 1888, pp. 244-253.

ROCA I FARRERAS, José Narciso. "Los monumentos modernos de Gerona". *Revista de Girona*. Tom 12. Girona, 1888, pp. 353 – 363.

ROIG I JALPÍ, Juan Gaspar. *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*. Barcelona, 1678.

RUBIÓ I ORS, Joaquin. *Piferrer considerado desde el punto de vista de su intuición artística*. Establecimiento tipográfico de Jaime Jepús. Barcelona, 1898.

RUIZ, E. *Manual de codicología*. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Colección biblioteca del libro. Madrid, 1988.

RUIZ QUESADA, Francesc. "Els Borrassà i les canòniques de Girona", dins *Lambard. Estudis d'art medieval*, Volum XII, 1999 – 2000.

SABATINO LÓPEZ, Robert, "Économie et architecture médiévales. Cela aurait-il tué ceci?", a *ANNALES. Économies – Sociétés – Civilisations*, VII – 1952.

SAINZ DE BARANDA, Pedro. *Ensayo histórico de la vida literaria del maestro Fray José de la Canal, de la orden de San Agustín, director de la Academia de la Historia y continuador de la España Sagrada*. Leído en junta de 14 de junio de 1850. Imprenta de la Real Academia de la Historia. Madrid, 1850.

SÁNCHEZ I MARCOS, Fernando. "Historiografía e instituciones políticas en la Catalunya del siglo XVII. El caso de la Cataluña ilustrada de Esteve de Corbera". *Pedralbes*. Número 13. Febrer, 1993, pp.547 – 556.

SÁNCHEZ I MARCOS, F. i MONTSERRAT I RULL, M. "La producción historiográfica de los eclesiásticos catalanes en el siglo XVII: algunas aportaciones". *Iglesia y Sociedad en el Antiguo Régimen. III Reunión Científica. Asociación Española de Historia Moderna, 1994*. Volum I. Universidad de las Palmas de Gran Canaria, 1995, pp. 47 – 53.

SIMON I TARRÉS, Antoni. "Patriotisme i nacionalisme a la catalunya moderna. Mites, tradicions i consciències col.lectives". *L'Avenç*. Núm. 167. Febrer, 1993, pp. 8 – 16.

SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume. " Les històries generals de Catalunya en el període històric de la Renaixença i el Romanticisme". J. NADAL; B. RIQUER; A. SIMON; A. TERMES; E. UCELAY. *La historiografia catalana. Balanç i perspectives*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials (Quaderns del Cercle, 6). Girona, 1990.

TORRES I AMAT, Félix. *Diccionario de escritores catalanes y suplemento*. Imprenta de J. Verdaguer. Barcelona, 1836.

VEGA, Angel Custodio. *La "España Sagrada" y los Agustinos en la Real Academia de la Historia*. Discurso leído el día 11 de junio de 1950 en la Real Academia de la Historia. Imprenta del Real Monasterio. El Escorial, 1950.

VEGA I SENTMENAT, José de. *Memorias y noticias para la historia de San Félix Mártir gerundense, llamado el africano*. Imprenta de Sastres. Barcelona, 1798.

VICENS VIVES, Jaume. *Catalunya en el siglo XIX*. Editorial Rialp S.A. Madrid,1961.

VICTOR, Sandrine. *La construction et les métiers de la construction a Gerone au XVe siecle*. Tesis de llicenciatura. Director de la Tesi: Dr. Christian Guilleré. Universitat de Savoie. Département d'Histoire (inèdita).Chambéry, 2002.

VILLANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España*. Impremta de la Real Academia de la Historia. Tomo XII. Madrid, 1850.

VILLARD DE HONNECOURT. *Cuaderno*. Ediciones Akal. Madrid,1991 (Fuentes de Arte, Serie Mayor,9).

VITRUVIO. *Los diez libros de arquitectura*. Alianza Forma.Madrid,1997.

YARZA i LUACES, Joaquín. "Artista – Artesano en el gótico catalán,I ", *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, Volum III, 1983 – 1985. pp.129 – 169.

YARZA i LUACES, Joaquín i FITÉ, Francesc. *L'artista – Artesà medieval a la Corona d'Aragó*, Actes, Universitat de Lleida - Institut d'Estudis llerdencs. Lleida,1999.

ZAMORA, Francisco de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Curial. Barcelona, 1973.